

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

XV

1961

IZDAJA ZGODOVINSKO
DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

LJUBLJANA

Uredniški odbor:

dr. Ferdo Gestrin, dr. Bogo Grafenauer, dr. Josip Korošec,
dr. Milko Kos, dr. Vasilij Melik, dr. Metod Mikuž,
dr. France Skerl, dr. Fran Zwitter

Odgovorni urednik:
dr. Bogo Grafenauer

N 21. III. 1962/214

Zalaga Državna založba Slovenije v Ljubljani
Tiska Železniška tiskarna v Ljubljani

KAZALO

<i>Metod Mikuž</i> , Specifični elementi v NOB (revoluciji) jugoslovanskih narodov Specific Elements in the War of National Liberation (Revolution) of Yugoslav Nations (62)	5—63
<i>Lojze Ude</i> , Bój za Maribor in štajersko Podravje leta 1918/19 Der Kampf um Maribor und das Steirische Draugebiet (153)	65—156
<i>Paola Korošec</i> , Poskus delitve slovanske materialne kulture na področju Karantanije Ein Versuch der typologischen Unterscheidung in der slawischen materiellen Kultur in Karantanien (194)	157—194

Zapiski

<i>Tone Zorn</i> , Slovenski narodnostni razvoj v članku S. Hafnerja »Die Deutschen im Geschichtsbild der Slowenen«	195—196
---	---------

Zgodovinske ustalove

<i>Milko Kos</i> , Iz Državnega arhiva v Trstu Jugoslaviji izročene arhivalije	197—199
--	---------

Zborovanja in društveno življenje

<i>Ignac Voje</i> , Tretji kongres zgodovinarjev Jugoslavije	200—203
--	---------

Ocene

Neustupný J., I. Hásek, J. Hralova, J. Břen, R. Turek, Pravěk Československa J. Korošec)	204—206
Banner-Jakabffy, A közép-dunamedence régészeti bibliográfiája 1954—1959 (J. Korošec)	206—207
Neue deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im Vorderen Orient (V. Korošec)	208
L. Matouš, Epos o Gilgamešovi (V. Korošec)	208—209
R. Yaron, Introduction to the Law of the Aramic Papyri (V. Korošec)	209
S. N. Kramer, Historie začíná v Sumeru (V. Korošec)	210
S. R. K. Glanville, The Legacy of Egypt (V. Korošec)	210
M. Collinet-Guérin, Histoire du nimbe des origines aux temps modernes (V. Korošec)	211
Archäologische Übersichtskarte des Alten Orients (V. Korošec)	211—212
J. Laessoe, The Shemshára Tablets, A Preliminary Report (V. Korošec)	212—213
A. Gardiner, Egypt of the Pharaohs, An Introduction (V. Korošec)	213
Leemans W. F., Legal and Administrative Documents of the Time of Hammurabi and Samsuiluna (V. Korošec)	214

Leemans W. F., Foreign Trade in the Old Babylonian Period as revealed by the Texts from Southern Mesopotamia (V. Korošec)	214
J. Garstang — O. R. Gurney, The Geography of the Hittite Empire (V. Korošec)	214—215
Zgodovina Ljubljane, 1. knjiga (T. Bregant)	215—217
J. Unrest, Österreichische Chronik. — M. Roscher, Eine Rechtfertigungsschrift des Abten Johann von Viktring (B. Grafenauer)	217—218
G. Moro, Die Kärtner Chronik des Paracelsus. — W. Neumann, Michael Gothard Christalnick. — W. Neumann, Wirklichkeit und Idee des »windischen« Erzherzogtum Kärnten (B. Grafenauer)	219—223
R. M. Allesch, Arsenik, seine Geschichte in Österreich (J. Šorn)	223—224
A. Brusatti, Unternehmensfinanzierung und Privatkredit im österreichischen Vormärz (J. Šorn)	224—225
Ein Jahrhundert Creditanstalt-Bankverein (J. Šorn)	225—226
A. Lisac, Razvoj industrije papira u Zagrebu (J. Šorn)	226—227
O. Molden, Ruf des Gewissens. Der österr. Freiheitskampf 1938—1945 (T. Zorn)	227
Atlas zur Geschichte der deutschen Ostsiedlung (B. Grafenauer)	228—229
A. Zollitsch, Filipowa. — O. Vogenberger, Pantschowa. — M. Schneider, Miletisch (T. Zorn)	229—230
H. Pfeifer, Das Recht der nationalen Minderheiten in Österreich (T. Zorn)	230
E. Birke, Frankreich und Ostmitteleuropa im 19. Jahrhundert (T. Zorn)	231
F. Zopp, Kärntner Bibliographie (T. Zorn)	231
F. X. Holder, Das Kärnten eins und frei bleibe (T. Zorn)	232
P. Hazard, Kriza evropske zavesti (1680—1715) (B. Stupan)	232—233
Ch. in M. Beard, Zgodovina Združenih držav Amerike (B. Stupan)	233—234

Poročila o časopisih

Arheološki vestnik IX—X, 1—4, 1958—1959 (T. Bregant)	235—236
Situla, Glasnik Narodnega muzeja v Ljubljana, zv. 1—4, 1957—1961 (M. Urleb)	236—238
Diadora, glasilo Arheološkega muzeja u Zadru, 1, 1960 (P. Korošec)	238—239
Arheološki radovi i rasprave I, 1959 (P. Korošec)	240—241

Bibliografija

S. Kajba-Milič in V. Melik, Bibliografija slovenske zgodovine (Publikacije iz let 1959—1960)	242—256
--	---------

Metod Mikuš

Specifični elementi v NOB (revoluciji) jugoslovanskih narodov

V članku v čem je specifičnost osvobodilne borbe in revolucionarne preobrazbe nove Jugoslavije je Josip Broz-Tito poudaril: »Dogajanja v dobi osvobodilne vojne in rezultati teh dogajanj so tako komplicirani in po svoji vsebini, po neki določeni originalnosti tako bogati — da je potrebna globoka analiza in znanstvena obdelava, da bi jih mogli pravilno in vsestransko osvetliti.«¹

Od specifičnosti in okolnosti, ki so dovedle do teh specifičnosti je našel Tito najprej dejstvo, da je ostalo ljudstvo po napadu na Jugoslavijo brez armade in orožja nasproti fašistom, ki so ga hoteli iztrebiti, da se je državni aparat razsul, vlada in kralj pa zbežala v inozemstvo in prepustila deželo svoji usodi, da so se jugoslovanski narodi dvignili v boj proti okupatorju pod vodstvom KPJ, da na začetku oboroženega boja ni bilo nobene koalicije KPJ z meščanskimi strankami, eni voditelji meščanskih strank so se udejstvovali okupatorju, drugi pa so pasivno čakali, kaj bo. V Sloveniji je bila ustanovljena OF. Ljudstvo je šlo v boj na poziv KPJ, ne oziraje se na strankarsko, nacionalno ali versko pripadnost. Osvobodilni boj, v katerem je nastala in se razvila nova ljudska armada, ni bil epizodnega značaja. To je bila permanentna, vseljudska in dobro organizirana vojna, ki jo je vodil Vrhovni štab (VŠ) in kombiniral partizansko vojskovanje s frontalnimi boji. Sovražnik ni nikjer uničil ljudske sile, ki niso prenehale z bojem proti okupatorju in domačim izdajalcem. Ljudstvo ni šlo v boj samo proti okupatorju, temveč tudi pod perspektivo boja za boljšo bodočnost. Zato so že med bojem nastajali organi nove, ljudske oblasti.² Specifični razvoj NOB jugoslovanskih narodov — je poudaril Tito — in uspehi tega razvoja pri nas »ne nasprotujejo nauku marksizma in leninizma, narobe, popolnoma se skladajo z njim.«³

Isto je poudarjal na drugem mestu tudi E. Kardelj, ki je zapisal, da revolucija v eni deželi in revolucije v drugi, ni eno in isto, kot ni eno in isto revolucija včeraj in danes. Nato pa je dejal, da smo lahko ponosni, če sta naša revolucija in naš socialistični razvoj prispevala svoj skromni delež k razvoju sodobne socialistične znanstvene misli. Resnično revolu-

¹ Graditev nove Jugoslavije II, Ljubljana 1949, str. 186.

² O. c. str. 187—193.

³ O. c. str. 197.

cionarna je le tista politika, ki povezuje jasno revolucionarno orientacijo z realistično analizo objektivnih pogojev vseh faktorjev družbenih gibanj.⁴

Specifičnost NOB in ljudske revolucije naših narodov torej obstojā in dolžnost zgodovinske znanosti je, da jih čim bolj in čimbolje prikaže ter osvetli. Specifičnosti namreč, da se NOB in revolucija jugoslovanskih narodov v določenih etapah v nečem med seboj razlikuje in razlikuje od revolucij pri drugih narodih. Vendar se referat ne bo spuščal v ti dve smeri razpravljanja, dasi bi bili brez dvoma zelo hvaležen predmet razpravljanja. Primerjava specifičnosti NOB jugoslovanskih narodov s specifičnostmi ostalih revolucij po svetu od Pariške komune do recimo italijanske rezistence med drugo svetovno vojno bi zahtevala znanstveni aparat velikega instituta, medsebojna temeljitejša primerjava specifičnosti jugoslovanskih narodov pa je še vedno otežkočena zaradi pomanjkanja virov in literature, kar moramo ob dvajseti obletnici prav te revolucije še vedno — z malimi častnimi izjemami — ugotavljati.

Točno je, da ima NOB pri posameznih jugoslovanskih narodih neke enake bistvene osnovne značilnosti, ki so vsekakor posledica enotnega vodstva NOB, CK KPJ in VŠ. Vsekakor pa so bile in nastajale specifičnosti pri zbiranju ljudskih množic za oborožen boj in pri organiziranju in začetnem vodenju oborožene vstaje.

Čeprav je cilj referata prikazati predvsem prav te začetne značilnosti pri posameznih narodih, si ga vseeno usojam razdeliti na dva dela. V prvem delu bi rad prikazal nekatere Titove in Kardeljeve analize osnovnih značilnosti, ki so skupne NOB vseh jugoslovanskih narodov, v drugem delu pa bi podal najprej zelo kratek pregled razvoja NOB v posameznih republikah do nekęga določenega razdobja in se nato — kolikor mi je bilo mogoče in dostopni viri ter literatura — na kratko zadržal pri dveh najzanimivejših specifičnostih v vsaki republici, pri organizaciji prvih oboroženih enot in prvih organov ljudske oblasti.

I

① KPJ — iniciator in organizator NOB jugoslovanskih narodov. KPJ je mogla prevzeti iniciativo in organizacijo osvobodilnega boja in revolucije v najusodnejših dneh v zgodovini naših narodov zaradi svoje enotnosti, discipliniranosti in trdne povezanosti z ljudskimi množicami. Uživala je ljubezen in zaupanje pri vseh jugoslovanskih narodih, bila je zvesta Sovjetski zvezi in dala je vsem našim narodom jasno perspektivo boja.⁵ Nekoliko širše je isto Titovo misel poudaril Kardelj na posvetu nekaterih komunističnih partij na Poljskem, ko je dejal, da si je KPJ že dolgo pred vojno priborila trdne pozicije med ljudskimi množicami ne samo kot prvoborec za ekonomske zahteve delovnih ljudi, temveč tudi kot dosledna politična stranka, ki je zavzemala jasno stališče v nacionalnem vprašanju ter je aktivizirala množice v boju za neodločbo in enakopravnost narodov Jugoslavije ter za obrambo proti fašizmu. KPJ, ki se je očistila po letu 1937, je organizacijsko zajela vso državo.⁶

⁴ Socializem in vojna, 1960. str. 7, 23, 21.

⁵ Graditev nove Jugoslavije III, Ljubljana 1951, str. 304—305.

⁶ Borba KPJ za novo Jugoslavijo, Ljubljana 1948, str. 6.

Takoj na začetku se je CK KPJ pripravljala na dolgotrajen boj, kajti ljudska vstaja v Jugoslaviji ni bila spontana začasna vstaja in se je razvijala po načrtu.⁷ Takoj na začetku je bila linija CK KPJ postaviti čprav počasi, zato pa tem bolj solidno podlago za dolgotrajni odpor proti okupatorju. Zato so bili linija CK KPJ kmetje in podeželje. Toč je bil tisti element, ki lahko vzdrži dolgotrajen boj na svojih ramenih. Z diverzijami samo po mestih ne bi prišli daleč, važnejše so bile diverzije na železnicah, na industrijskih objektih itd.⁸

Na očitek, da je bila NOB le spontana vstaja ljudstva brez revolucije, brez zaslug Komunistične partije in le boj, ki ga je vodilo ljudstvo samo, je Tito odgovoril, da je ljudstvo vstopilo v oboroženi boj že leta 1941 tudi za to, da bi uničilo vse, kar je povzročilo katastrofo, ki so jo doživeli narodi Jugoslavije. Prve dni vstaje pa je CK KPJ mislil že tudi na to, kako bo postavil prve temelje ljudske oblasti.⁹ Prva revolucionarna akcija je torej bila boj proti okupatorju, druga, da se je ljudstvo istočasno začelo bojevati tudi zoper vse tiste, ki so sodelovali z okupatorjem, to je zoper domače izdajalce, tretja, da je ljudstvo z orožjem v rokah uničilo stari državni aparat, ki se je udinjal okupatorju, in četrta, da je ljudstvo takoj v začetku začelo ustanavljati svojo novo ljudsko oblast.¹⁰

Pravilno pri vsaki politični taktiki je — je zapisal Kardelj — da mora biti tisto, za kar se boriš, realen smoter. Če ni tako, je taka taktika že vnaprej obsojena na propad, njeni nosilci pa na hud poraz. Eno je pravilno določiti cilje in zahteve, drugo pa najti najučinkovitejša sredstva in orožje, ki ustrezajo danim pogojem boja, da se dosežejo postavljeni cilji.¹¹ Že na prvem kongresu OF v Ljubljani je Kardelj dejal, da so bila temeljna taktična načela KPJ v boju povezava z ostalimi naprednimi tokovi v svetu, spričo dejstva, da je bila vojna proti fašizmu osvobodilna vojna. Zato je bila osnovna zapoved ne čakati, temveč s takojšnjim bojem čimbolj okrepiti lastne ter demokratične sile vsega sveta. Nadaljnje taktično načelo je bilo v stalnem boju združevati vse demokratične sile ne glede na politične, idejne in svetovnonazorske razlike.¹² Isto misel je povedal Kardelj tudi na že omenjenem posvetovanju na Poljskem. KPJ je imela in poznala jasno smer oborožene vstaje od vsega začetka okupacije in se je zato ves čas borila za pritegnitev najširših ljudskih množic v osvobodilni boj. KPJ je imela ves čas pravičen pogled na oblikovanje ljudskih front, narodnoosvobodilnih odborov in jasen odnos do revolucionarnih zaveznikov v boju. Ljudstvo je bilo dobro poučeno in ni gojilo iluzij o imperialistični demokraciji in bilo je poučeno o vlogi Sovjetske zveze. Ljudstvo se je naučilo razlikovati pravo demokracijo od navidezne. Ni še demokracija, če v vladi sodelujejo tudi komunisti. Prava demokracija se začneja šele tam, kjer ima delavski razred v rokah vse tiste pozicije, ki zagotavljajo trdnost demokratične oblasti ljudstva.¹³

⁷ Graditev nove Jugoslavije III, Ljubljana 1951, str. 232—233.

⁸ Graditev nove Jugoslavije VI, Ljubljana 1960, str. 157, 158, 159.

⁹ Borba za socialistično demokracijo V, Ljubljana 1954, str. 252—253.

¹⁰ O. c. str. 529.

¹¹ Socializem in vojna, str. 135 in 193.

¹² Referat na Prvem kongresu OF v Ljubljani, Ljubljana 1945, str. 12—13.

¹³ Borba KPJ za novo Jugoslavijo, str. 13—22.

Vojaška strategija CK KPJ si je za temeljno nalogo postavila takoj na začetku izgon okupatorja iz vse države in zmago nad domačimi izdajalci, zato je ostala operativno področje vsa Jugoslavija z namenom, da bi se sovražnikove sile čimbolj razvlekile. Po vsej državi so nastajali na začetku partizanski odredi in diverzantske skupine, ki so s taktiko naglega manevriranja in menadnih napadov zadajale sovražniku poraze na njegovih najšibkejših točkah. Prvo osvobojeno ozemlje v Srbiji je pokazalo določene koristi, zato je bil na posvetovanju v Stolicah strateški načrt izpopolnjen s tem, da so dobili nacionalni glavni štabi nalogo izbojevati osvobojena ozemlja, od koder se je hitrejše in uspešnejše vodil boj in se ustvarjala ljudska oblast. Po umiku glavnine partizanske vojske in VŠ iz Srbije je postalo jasno, da je treba poleg odrednega teritorialnega principa preiti tudi na ustanavljanje prvih povsem vojaških formacij, brigad.¹⁴

2) Narodnoosvobodilna vojska se je razvila v vseh pokrajinah iz prvotnih teritorialnih odrednih enot in preko udarnih (manevrskih) enot v revolucionarno in osvobodilno armado. Tito je že zelo zgodaj, 11. avgusta 1941, opozoril da partizanski odredi »niso borbene formacije kake politične partije ali skupine — v konkretnem primeru niti Komunistične partije, čeprav se komunisti borijo v prvih vrstah — temveč so borbene formacije narodov Jugoslavije, v katerih se morajo boriti vsi rodoljubi... ne glede na politično prepričanje.«¹⁵ Odredi so imeli poleg naloge »vsestranskega boja« tudi nalogo »neutrudno razvijati odpor, to je organizirati narodne vstaje, ki jih naj vodijo kot borbena jedro.«¹⁶ Prav to zadnjo nalogo so prvotni odredi nekoliko zanemarili in Tito je poudaril, da se je bilo bati zaradi tega izoliranosti partizanov od množic, ki so se bile pripravljene bojevati za pravično stvar. Že takrat pa je Tito dejal, da se bodo v ugodnih strateških okoliščinah in po potrebi ustanovile iz več partizanskih odredov tudi večje vojaške enote.¹⁷

Od tega časa pa do jeseni 1942, ko je iz partizanskih odredov in prvih brigad nastala NOV in POJ, so se odredi, bataljoni, brigade in divizije oborožile že z vsemi vrstami orožja, razen z letali. Tito je 7. novembra 1942 dejal: »Bili smo brez orožja in municije, bili pa smo oboroženi z železno voljo in osvajali smo puške, mitraljeze, minomete, topove in se uspešno borili s številčno in tehnično močnejšim sovražnikom.«¹⁸ NOV se je porajala v osemnajstih mesecih »težke in krvave borbe v krvi svojih najboljših borcev, sinov in hčera naših narodov... ustvarjanje te narodne vojske je največji dosedanji uspeh narodne vstaje v jugoslovanskih deželah.«¹⁹

Formiranje narodne vojske je dalo pogoje za operacije večjega stila, istočasno pa je postajalo vodstvo teh operacij vse bolj zapleteno in je zahtevalo znanja in vojne spretnosti od komandantov, ki so zrastle v procesu bojov, v katerih je bila uporabljana skoraj izključno le partizanska

¹⁴ Graditev nove Jugoslavije V, str. 552—558.

¹⁵ Borba za osvoboditev Jugoslavije, Beograd 1945, str. 11.

¹⁶ O. c. str. 12.

¹⁷ O. c. str. 13.

¹⁸ O. c. str. 93, 89.

¹⁹ O. c. str. 102.

vojna taktika.²⁰ V NOV je bilo malo oficirjev bivše jugoslovanske vojske, bilo je pomanjkanje komandnega kadra. »Komandni kader naše narodne armade in partizanskih odredov je nastal v boju z okupatorji in domačimi izdajalci. Delavci in kmetje, študenti in druga poštena inteligenca so se učili vojaških spretnosti v vsakodnevnih ostrih bojih, počasi toda sigurno je nastajal komandni kader naše junaške NOV in POJ... Vojna je surova, toda najboljša šola za komandantske sposobnosti. To pa ne pomeni, da se ni treba učiti, da ni treba študirati teorije strategije in taktike.²¹ Za NOV je prvenstvenega pomena — je poudaril Tito avgusta 1943 — gospodarsko stanje prebivalstva na prostoru, kjer se vodijo operacije. Zato je treba uravnavati strateške načrte predvsem glede na vprašanje prehrane, glede pridobivanja municije. Tudi političen činitelj je bil važen in Tito je dejal, da ni vseeno, kako je ljudstvo razporejeno proti NOV na prostoru, koder so se vršile operacije.²²

NOV je po letu 1943 sestavljalo 44 % Srbov, 30 % Hrvatov, 10 % Slovencev, 4 % Črnogorcev, 2,5 % muslimanov ter 6 % ostalih narodnosti.²³ Novembra 1944 je dejal Tito tole: »Kadar gredo v boj možje, vojska, ki jo je ustvarila država, odrasli možje, zahteva to njihova dolžnost do domovine, dolžnost slehernega državljana in rodoljuba. Kadar pa gredo v boj prostovoljno otroci dvanajstih, štirinajstih, petnajstih in šestnajstih let, vedoč, da bodo v njem poginili, tedaj to ni več dolžnost do domovine, tedaj je to nadčloveški heroizem mladih ljudi, ki žrtvujejo sebe, čeprav v življenje niti stopili niso — da bi bili bodoči rodovi srečni.«²⁴

Čeprav slabše oboroženi odredi in NOV so se ti uspešno borili, ter »so bili naši borci prežeti z duhom vztrajnosti, visoke zavesti in vere v upravičenost svojega boja za svobodo in neodvisnost, samodisciplinirani in pripravljeni na največje žrtve.« Bili so trdno povezani z ljudstvom in so svoje moči črpali iz vere v zmago.²⁵ Zato smo postali v tem boju najbolj borbeni in najmočnejši evropski zavezniki demokratičnih sil v vojni proti skupnemu sovražniku vseh združenih narodov.²⁶ Naša armada se je pričela ustvarjati na poseben način. Ne v kabinetih, ne z dekreti, ne s kakšnimi velikimi finančnimi sredstvi, ne z velikimi vojaškimi strokovnjaki-teoretičniki, marveč jo je začel ustvarjati preprost človek, preprost delavec, preprost pravi ljudski izobraženec, ljudska inteligenca.²⁷ Nepretrgan boj nas ni izčrpal, nasprotno vedno bolj je dopolnjeval naše vrste.²⁸

Cilji boja NOV so bili od vsega začetka isti. Osvoboditev jugoslovanskih narodov izpod okupatorjev in boj proti domačim okupatorskim agentom, ki so pomagali tlačiti in terorizirati jugoslovanske narode.²⁹ Glavni sovražnik je bil nemški in italijanski okupator, kateremu se ni posrečilo, pa

²⁰ O. c. str. 103.

²¹ O. c. str. 140—141.

²² O. c. str. 145.

²³ O. c. str. 177.

²⁴ O. c. str. 231.

²⁵ O. c. str. 161.

²⁶ Graditev nove Jugoslavije I, Ljubljana 1948, str. 17.

²⁷ O. c. str. 309.

²⁸ Graditev II, Ljubljana 1949, str. 72.

²⁹ Borba za osvoboditev Jugoslavije, str. 11.

čepprav si je prizadeval z vsemi silami, da bi zaostрил NOV v meščansko in razredno vojno. Za ta svoj načrt je pridobil samo reakcionarne klike, da bi si s pomočjo okupatorja ohranile svoje razredne koristi, pa čepprav za ceno razredne vojne. Te klike so hotele prikazati NOB kot samo stvar komunistov, ki da so hoteli izkoristiti takratni položaj za svoje cilje. Komunisti ne smejo nikdar pozabiti na glavnega krivca, ki drži pokoncu narodne izrodke in ki jih oborožuje.³⁰ Znova je poudaril Tito isto misel v času največje diferenciacije (1941/42), ko je dejal, da zaradi venomer večjega števila domačih izdajalcev »pozabljajo na glavnega sovražnika, na okupatorja in vidijo samo izdajalca, eni pa prepozno odkrivajo škodljivost in izdajalsko vlogo posameznikov in izdajalskih skupin«.³¹

3. Začetni organi ljudske oblasti — NOO. Kardelj je zapisal oktobra 1941, da so NOO začasni nosilci vse tiste oblasti na svojem področju razen oblasti, ki je v vojni dobi v kompetenci vojske.³² Kot NOV so kot »vojna specifičnost NOB« zrasli tudi NOO kot organi ljudske oblasti.³³

Razvoj NOO zlasti na osvobojenem ozemlju od nižjih oblik k višjim, je dajal ljudskim množicam ne samo perspektive za izvolitev, temveč tudi perspektive za uresničitev demokratičnih in socialnih teženj. Tako torej »zveza narodnoosvobodilne vstaje s procesom ljudske revolucije ne le, da ni oslabila udarne sile vstaje, temveč ji je dala izredno privlačno silo za ljudske množice, neporušljivo trdnost in sposobnost«.³⁴ Ob deseti obletnici je Kardelj pokazal na slovensko specifičnost, na odbore OF, a je tudi poudaril, da je nastajala ljudska oblast iz organov NOB, konkretno iz političnih odborov OF. Na osvobojenem ozemlju pa je bilo treba ločiti odbore OF od odborov ljudske oblasti zato, da še je dala odboru ljudske oblasti (NOO) še širša baza, odbori OF pa sestavljeni iz predanih borcev so ostali kot hrbtnica oblastnih organov.³⁵

Po obliki — razredni momenti se v NOB niso izražali toliko v oblikah kot v socialni strukturi organov ljudske oblasti, politika te oblasti pa je šele morala dobiti socialistično vsebino — so bili ti začetni organi ljudske oblasti podobni Pariški komuni in sovjetom v tem, da je borbeni organ ljudstva postal organ oblasti, še prav posebno pa po tem, da je oblast delovnih ljudi delovala pod vodstvom delavskega razreda KPJ. Razlikovali pa so se NOO od Pariške komune in oktobrskih sovjetov v tem, da so imeli širšo množično bazo in da niso začenjali takoj z revolucionarnimi socialističnimi ukrepi, kar bi bilo takrat iz notranjih in zunanje političnih razlogov nespametno. Glavni namen in cilj je bilo uničenje okupatorja in njegovih domačih pomagačev, sleherno zoževanje baze NOO pa bi oddaljevalo od tega cilja. Zato so se konkretni ukrepi socialistične preobrazbe prepustili za prihodnost.³⁶

³⁰ O. c. str. 21, 47, 51.

³¹ O. c. str. 128.

³² Pot nove Jugoslavije, str. 226.

³³ E. Kardelj, KPJ v borbi za novo Jugoslavijo, za ljudsko oblast in socializem, Ljubljana 1948, str. 35.

³⁴ E. Kardelj, Borba KPJ za novo Jugoslavijo, str. 18.

³⁵ Deset let ljudske revolucije, Delo 1952, št. 2—3, str. 29.

³⁶ E. Kardelj, Problemi naše socialistične graditve IV, Ljubljana 1960, str. 131.

NOO so se razvijali postopoma iz borbenih organizacij NOB ali pa iz organizacij za zbiranje in nudenje pomoči NOV. Iz organov boja so torej nastali organi nove oblasti. Ta proces so imeli CK KPJ in nacionalni komiteji trdno v rokah od vsega začetka.³⁷ Če je torej imelo ljudstvo v rokah orožje z namenom, da ga ne izpusti prej, dokler si ne izbojuje svoje prave in popolne svobode, ni bilo pripravljeno izpustiti iz rok orožje tudi vse dotlej, dokler ne bi upostavilo svoje prave ljudske oblasti. Samo ljudstvo bo tudi v svojih vrstah našlo voditelje, ki jim bo izročilo v upravo to zemljo.

Tito je poudaril še eno posebnost NOO. Spočetka so bili — na osvobojenem in neosvobojenem ozemlju bolj pomožni organi partizanskih odredov za vodstvo osvobodilnega boja. V času formiranja NOV in POJ jeseni 1942 pa so se spremenili v »edino in pravo narodno oblast«.³⁸

4. Združevanje ljudskih množic v ljudski fronti. Na ustanovnem kongresu Ljudske fronte v Beogradu je Tito dejal, da je bila Ljudska fronta pred vojno »množična podlaga, ki nam je zagotavljala uspešen boj zoper sovražnika«.³⁹ Zrasla pa je med vojno ne samo ob geslih zoper okupatorja, temveč v procesu revolucionarnega boja, ob revolucionarnih geslih.⁴⁰

KPJ je začela v razdobju 1938/39 izredno naglo pridobivati ljudske množice s politiko širokega zbiranja ljudskih množic na platformi neodvisnosti, nacionalne samoodločbe in enakopravnosti, ter na platformi ljudske demokracije ter reševanja konkretnih ekonomskih in socialnih problemov. Še posebej pa se je Partija afirmirala med ljudskimi množicami s svojim jasnim stališčem glede nacionalnega vprašanja, ki je bilo najtesneje povezano z vprašanjem demokratičnih in socialnih zahtev delovnih množic, s problemom demokratične oblasti sploh.⁴¹ Zato so v organizacijsko obliko tega zbiranja, Ljudsko fronto, že pred vojno vstopali najnaprednejši elementi, delavski razred s KPJ na čelu, ljudska inteligenca, napredni kmetje in meščanstvo, ne glede na strankansko pripadnost. Program Ljudske fronte je bil jasan, dala ga je KPJ: boj proti socialnemu izkoriščanju in nacionalnemu zatiranju, boj za demokratizacijo dežele, boj proti fašizmu, boj za obrambo dežele pred fašistično nevarnostjo, boj proti peti koloni in za vzpostavitev diplomatskih odnosov s Sovjetsko zvezo. Poudariti pa je treba, da vodstva raznih strank niso hotela sodelovati v Ljudski fronti.⁴² Politična platforma Ljudske fronte je bila že na začetku NOB tako široka, da je mogla zaktivizirati slehernega rodoljuba. Vsak, kdor je sprejel to platformo, se je obvezal na takojšnjo akcijo za uresničitev te platforme, oblike in razvoj boja pa so šle »vzporedno z razvojem zavesti ljudskih množic in z razvojem objektivnih pogojev v mednarodnem vojaško političnem položaju.«⁴³

³⁷ O. c. str. 132.

³⁸ Borba za osvoboditev Jugoslavije, str. 155.

³⁹ Graditev II, str. 339.

⁴⁰ Graditev IV, Ljubljana 1954, str. 45.

⁴¹ E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957, str. XXIV, XXV, XXVI.

⁴² Graditev II, str. 418, 419.

⁴³ E. Kardelj, Pot nove Jugoslavije, str. 15.

Ob okupaciji je torej KPJ razširila program Ljudske fronte s programom boja proti okupatorju, boja proti domačim izdajalcem, boja za bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov. Čim dolgotrajnejši je bil boj, tem bolj se je ta program širil in izpopolnjeval, Ljudska fronta je — kjer je bila masovno razširjena — začela dobivati oblike revolucionarne ljudske oblasti, KPJ pa kot iniciator in organizator Ljudske fronte je postajala postopoma odgovorna za organizacijo te nove oblasti. Ljudske množice so vedno bolj zgubljale zaupanje v vodstvo nekdanjih strank in ker je začel okupator s pomočjo izdajalcev izkoriščati državni aparat bivše jugoslovanske države, so ljudske množice prihajale do revolucionarnega spoznanja, da je treba staro oblast porušiti in vzpostaviti novo. Ni pa se Ljudska fronta razvijala po pokrajinah enakomerno. Bivša jugoslovanska država je bila mnogonacionalna država z nerešenim nacionalnim vprašanjem in z nacionalnim zatiranjem. Težko je bilo dvigniti v vstajo hrvaške ljudske množice, težko je bilo razkrinkati lažnivo neodvisnost NDH, težko je bilo začeti vstajo v Makedoniji zaradi nekdanjega zatiranja makedonskih ljudskih množic od strani velikosrbske hegemonije. V Sloveniji pa je imela OF od vsega začetka izrazitejši vsebinski značaj in po tem se je Ljudska fronta v Sloveniji od začetka razlikovala od Ljudskih front v drugih pokrajinah.⁴⁴

sest. OF

Slovenija

Najširši razvoj Ljudske fronte na platformi raznovrstnih oblik boja proti okupatorju je nujno vodil do enotnosti ljudskih množic »od spodaj« (množični odbori Ljudske fronte, NOO) pa tudi »od zgoraj« v vrhovih raznih strankarskih skupin, če so se vključile v NOB zaradi svojega nacionalnega in patriotičnega prepričanja. Poudariti pa je treba, da ni šlo pri boju za Ljudsko fronto samo za ustvarjanje Ljudske fronte na temelju koalicije med vrhovi političnih strank, z vsemi silami se je bil boj za enotnost ljudskih množic od spodaj.⁴⁵

Še pred nemškimi napadom na Sovjetsko zvezo je sklenil CK KPJ politični sporazum z vodstvom Zemljoradniške stranke in Samostojne demokratične stranke (SDS),⁴⁶ to je z njenima levima kriloma in še z nekaterimi drugimi frakcijami, ki so v glavnem predstavljale izobraženstvo in meščane. Toda vkljub vsem poskusom v Srbiji ni bilo mogoče ustvariti enotne narodnosvobodilne fronte (od zgoraj) z vsemi tistimi strankami, ki so bile pred vojno za demokratično fronto, ker so se voditelji teh strank začeli vdinjati sovražniku in iskati pri njem zavetišča, čakajoč na konec vojne. Toda vkljub temu je velika večina kmetov in izobražencev pristopilo v NOB. To je bilo silno pomembno za Srbijo. Čeprav je bil konec 1941 razmah ljudske vstaje zaustavljen, so množice vkljub temu ostale zveste NOB. Na Hrvaškem se je vodstvo SDS, ki je predstavljalo v glavnem Srbe na Hrvaškem, priključilo NOB, od Hrvaške seljačke stranke. (HSS) pa le kmečke mase, dočim vodstvo (Maček) ne, a se je v okviru NOB oblikovalo novo vodstvo HSS (Frol, Gaži, Lakuš itd.). V Sloveniji pa je OF kot

motor. LF za osvoboditev.

⁴⁴ Graditev II, str. 423—426, 427.

⁴⁵ Kardelj, Borba KPJ za novo Jugoslavijo, str. 9—11.

⁴⁶ Borba za osvoboditev Jugoslavije, str. 187.

politično enotna revolucionarna formacija dejansko predstavljala (tudi od zgoraj) ves slovenski narod.⁴⁷

Čeprav je bila Ljudska fronta ustanovljena na začetku z določeno omejeno nalogo — za boj proti fašizaciji dežele, na začetku in med NOB pa za boj proti okupatorju in domačim izdajalcem — se je čedalje bolj in bolj spreminjala v vseljudsko napredno organizirano politično silo, katere naloge so se vedno bolj kopičile tako v procesu osvobodilne in revolucionarne oborožene borbe, kakor tudi v procesu nadaljnega revolucionarnega razvoja pri nas.⁴⁸

Ostane nam še vprašanje koalicije v Ljudski fronti. Ker je bila Ljudska fronta, za katero je dala iniciativo Kominterni, v bistvu združevanje demokratskih sil za boj proti fašizmu in vsem odtenkom s fašizmom zvezane eksploatacije ljudskih množic, združevanje ljudskih množic pod vodstvom KP, ne more biti glede koalicijskih oblik Ljudske fronte (od zgoraj) govora o koaliciji v pomenu buržoazne terminologije. Če je v Ljudski fronti šlo tudi za združevanje od zgoraj, se to združevanje ni vršilo v buržoazno koalicijskem smislu, na kar je Tito izrecno opozoril že poleti 1944, da je v koaliciji Ljudske fronte na Hrvaškem nemogoč diktat katere koli stranke, ker »ima narodnoosvobodilno gibanje svoj enotni program«. ⁴⁹ Če so nastala med NOB razna mnenja o koalicijski ali nekoalicijski obliki Ljudske fronte, pomeni prvo poudarjanje neke posebne ljudskofrontovske koalicijske oblike (združevanje od zgoraj pod nespornim vodstvom KPJ), druga pa da se koalicija v Ljudski fronti ne more istovetiti z navadno meščansko strankarsko koalicijo. Tako je Kardelj že kmalu opozoril, da Ljudska fronta ni bila nikdar strankarska koalicija. Če so formalno obstojali neki koalicijski elementi, so imeli ti vselej samo podrejeno vlogo. Ljudska fronta je bila »enotno vseljudsko gibanje, grajeno na vaških in mestnih množičnih odborih, ki so na vodilna mesta postavljali ljudi ne po politični pariteti, temveč po aktivnosti in sposobnosti v NOB«. ⁵⁰ Tudi na prvem kongresu OF je poudaril Kardelj, da OF v Sloveniji (torej Ljudska fronta v jugoslovanskem pomenu besede) ni bila nikdar koalicija za medsebojno razdelitev oblasti, temveč je nastajala in se razvijala kot vsenarodno gibanje. Ni pa odbijala celo oblik meščanske koalicije, kadar koli bi to pomagalo pri aktivizaciji množic za boj proti fašizmu pod nespornim vodstvom KPJ in za zaščito demokracije.⁵¹

Isto je 1945 poudaril Tito, ko je dejal, da Ljudska fronta ni koalicija za dosego nekih določenih političnih smotrov. Izoblikovala se je v dolgem razdobju že pred vojno proti notranji reakciji, proti fašizmu.⁵² Ali kot je zapisal Kardelj, da se je KPJ vedno borila, da bi Ljudska fronta ne bila navadna koalicija političnih strank, da bi je ne razbijal strankarski antagonizem. Ni pa KPJ odklanjala tudi take koalicije, če te koalicijske oblike niso imele bistvene vloge in če so le olajševale združevanje ljudskih množic od spodaj.⁵³

⁴⁷ O. c. str. 176—180; E. Kardelj, Pot nove Jugoslavije, str. 74—80.

⁴⁸ Tito, Graditev VII, 1958, str. 26.

⁴⁹ Tito, Borba za osvoboditev Jugoslavije, str. 176.

⁵⁰ Pot nove Jugoslavije, str. 34.

⁵¹ Referat na Prvem kongresu OF v Ljubljani, str. 12—13.

⁵² Tito, Graditev nove Jugoslavije I, str. 146—147.

OF - sl.

5. V boju se je skovalo bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov. Že zelo zgodaj je poudaril Tito, da so se vsi jugoslovanski narodi bojevali za iste cilje in da je bila težnja za bratstvom in slogu tista sila, ki jim je dajala moči, da so mogli prebresti še večje težave.⁵⁴ To trditev je Tito jeseni 1944 dopolnil rekoč, da je bila poleg resnične ljudske oblasti največja pridobitev NOB tudi bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov,⁵⁵ kajti brez bratstva in enotnosti ne bi moglo biti močne in srečne Jugoslavije, brez močne in srečne Jugoslavije pa ne močne in srečne Hrvaške, Srbije, Makedonije, Črne gore, Slovenije, Bosne in Hercegovine. Geslo bratstva in enotnosti je omogočalo, da smo povsod koder koli smo hodili, dobivali vso podporo našega izmučenega in obubožanega ljudstva.⁵⁶

Še globlje je Tito analiziral to pridobitev NOB naših narodov, ko je ob osvoboditvi vse Jugoslavije dejal, da ne gre več za združevanje v eno državo, marveč za duhovno združevanje. Sleherni Srb, Hrvat, Slovenec, Makedonec, Črnogorec mora vsekdar vedeti, da je državljani skupne domovine, nove federativne Jugoslavije in svoboden v svoji federalni enoti. Ko smo si postavili meje — je dejal Tito — smo se duhovno zedinili. Vsak državljani mora vse storiti, da se bomo vsi tega zavedli.⁵⁷ Ali kot je dejal na drugem mestu: ne ustvarjamo meja, da bi razdvajale, temveč zato, da bi se rešilo nacionalno vprašanje, ki v stari Jugoslaviji ni bilo rešeno in da bi se narodi lahko popolnoma razvijali ter se izenačili kulturno in politično. To pa tako, da nobeden ne pritiska na drugega, da pa ima njegov razvoj in njegov napredek hkrati pozitiven vpliv na druge narode, na narode drugih federalnih enot. Z vsemi sredstvi se je treba zato boriti proti pojavom šovinizma.⁵⁸

Enako je globoko analiziral to veliko pridobitev tudi Kardelj. Že decembra 1942 je zapisal, da je bilo naravno, da se je spočetka manifestirala enotnost narodov Jugoslavije, predvsem na področju skupnih bojnih operacij in izgradnje enotne osvobodilne vojske narodov Jugoslavije.⁵⁹ Titovo idejo o duhovni skupnosti je analiziral Kardelj, da to spajanje narodov ne pomeni isto kot spajanje jezikov, nacionalnih posebnosti v kulturi itd. ali nasilna oziroma forsirana asimilacija majhnih narodov. Neodvisnost in samostojnost družbenega in kulturnega razvoja naroda je pogoj za vse ožje zbiževanje in sodelovanje narodov. Toda v procesu vključevanja narodov v organski razvoj sodobne družbene delitve dela, ki zahteva mednarodne okvire, se spreminja tudi ekonomska in kulturna narava narodov. Kar globlje združuje jugoslovanske narode, to je tisto, kar je v njih občečloveškega, a ne kar je v njih ozkonacionalnega.⁶⁰

⁵³ KPJ v borbi za novo Jugoslavijo, str. 39.

⁵⁴ Borba za osvoboditev Jugoslavije, str. 84.

⁵⁵ O. c. str. 229.

⁵⁶ Graditev nove Jugoslavije I, str. 11, 14.

⁵⁷ O. c. str. 36.

⁵⁸ O. c. str. 95.

⁵⁹ Pot nove Jugoslavije, str. 315—316.

⁶⁰ Prim. Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, str. XLIX—L, LIX, LX, LXI, LXIII, LXIV, LXV—LXVI.

II

Preidimo sedaj na razpravljanje o dveh tipičnih specifičnosti NOB, o nastajanju osvobodilne vojske in prvih organov ljudske oblasti pri posameznih naših narodih odnosno v posameznih pokrajinah. Kot je bilo že rečeno, bomo pregledali na kratko razvoj NOB v posameznih pokrajinah do določenega razdobja, v glavnem do ustanovitve prve udarne regularne vojaške enote, kar predstavlja vsekakor zelo pomembno dejanje v zgodovini NOB posamezne pokrajine. Točno je, da se tega termina ne bomo mogli držati povsod in to prav zaradi velikih specifičnosti, ki jih moremo opaziti pri razvoju NOB v posameznih pokrajinah.

Kot je znano, so Slovenijo zasedle in si porazdelile Nemčija, Italija in Madžarska, del Hrvatske je pripadel ustaški NDH, del Italiji in Madžarski, Srbijo so si razdelile Nemčija, Bolgarija in ustaška NDH, Makedonijo Bolgarija in Albanija, Kosmet pa Nemčija, Italija in Bolgarija. Na dan prihoda nemške vojske v Zagreb je bilo na sestanku CK KPJ v Zagrebu sklenjeno, da se člani CK KPJ prebijejo v posamezne pokrajine zaradi priprav na oboroženi boj proti okupatorjem, da se ustanovi Vojni komite na čelu s Titom kot vojaško vodstvo bodočega boja in da se sedež politbiroja CK KPJ prenese v Beograd. Posledica tega sestanka je bil tudi proglas CK KPJ, v katerem je bilo rečeno komunistom, naj ne klonejo niti tedaj, če bi v nastalem boju začasno podlegli, ker se bo iz krvavega in imperialističnega pohoda rodil nov svet, na resnični neodvisnosti vseh narodov Jugoslavije pa bo nastala svobodna bratska skupnost.⁶¹ Veliko določnejši pa je bil prvomajski proglas CK KPJ, v katerem je bilo rečeno, da bo organizirala KPJ boj ljudstva proti okupatorju in njegovim hlapcem, boj proti razpihovanju nacionalnega sovraštva, boj za bratstvo narodov Jugoslavije in vseh narodov na Balkanu, boj proti izkoriščanju delovnih ljudi, boj za boljšo in srečnejšo bodočnost. Dopolnilo tega prvomajskega proglasa so bili sklepi majskega posvetovanja KPJ, ki je bilo v Zagrebu 4. ali 5. maja 1941, tri dni za tem, 8. maja pa se je preselil politbiro CK KPJ v Beograd.⁶² Sklepi majskega posvetovanja so bili zbirati in zbrati jugoslovanske narode na najširši bazi za boj proti okupatorju in njegovim domačim hlapcem, za boj proti razpihovanju nacionalnega sovraštva in izivanja državljanske vojne, boj za bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov. Vsemu boju pa je treba dati jasno perspektivo in pokazati, da je buržoazija glavni krivec narodne nesreče. Na tem posvetovanju je dobil CK KPS še kot posebno nalogo, zbrati slovenski narod za boj tudi na področjih, ki so bila konec prve svetovne vojne odtrgana od Slovenije (ideja Združene Slovenije), ta boj pa povezati z bojem ostalih jugoslovanskih narodov za njihovo nacionalno osvoboditev. CK KPH je dobil za nalogo organizirati in voditi boj proti razpihovanju nacionalne mržnje med Srbi in Hrvati in organizirati široke množice delavcev in kmetov za boj, za resnično neodvisnost hrvatskega naroda. PK KPJ za Srbijo je dobil

⁶¹ Cit. Jovan Marjanović, Oblike borbe in dela v narodnoosvobodilnem boju in ljudski revoluciji, Komunist 1951, str. 114.

⁶² Prim. Dragi Milenković, Borbe za oslobodjenje Srbije 1941 g., VIG, 1951, št. 4, str. 3-4.

Zsl

sklepi in naloga del. ne mori, povod.

za nalogo združiti srbski narod za boj proti okupatorju in se postaviti na čelo boja srbskega naroda. PK KPJ za Vojvodino nalogo razbiti sejanje nacionalne mržnje in nalogo boja za resnično rešitev nacionalnega vprašanja v Vojvodini. PK KPJ za Makedonijo je dobil za nalogo boj proti nasilni spojitvi in delitvi Makedonije in boj za svobodno nacionalno odločitev makedonskega naroda, za njegovo nacionalno svobodo in neodvisnost. PK KPJ za Črno goro boj proti postavljanju neke dinastije in boj proti federalizmu, PK KPJ za Dalmacijo boj proti agentom italijanskega imperializma frankovcem, PK KPJ za Bosno in Hercegovino pa nalogo razbiti nacionalno mržnjo in razkrinkavanje frankovskih izdajalcev med narodi Bosne in Hercegovine in nalogo boja za bratstvo narodov.⁶³

specif. !
Enoten boj proti okupatorju in njegovim hlapcem, a specifične naloge obema CK in vsem PK, so nujno terjale tudi specifičnost začetnih organizacijskih in borbenih oblik v posameznih pokrajinah, kamor so prenesli te direktive vodilni partijski opolnomočenci. Na dan napada na Sovjetsko zvezo je dobil CK KPJ brzojavko od Kominterne, v kateri je bilo med drugim rečeno, naj se v Jugoslaviji razvije splošen osvobodilni boj proti nemškemu zasužnjevalcem in s tem olajša boj sovjetskega ljudstva. Razvija naj se osvobodilno gibanje pod geslom ustvaritve enotne narodne fronte za boj proti fašizmu, upoštevati pa je treba, da gre v sedanji etapi le za osvoboditev izpod fašističnega jarma in ne za socialno revolucijo.⁶⁴ Posledica te brzojavke je bil vsekakor sestanek politbiroja in proglas CK KPJ, ki je delavskemu razredu naročal hitre priprave za boj in vsakovrstne sabotaže, jugoslovanskim narodom, da je njihovo mesto v borbenih vrstah delavskega razreda, kajti prišel je čas skorajšnega osvobajanja od fašističnih osvajalcev. Komunistom Jugoslavije pa je bilo rečeno, naj hitro končajo priprave za boj, naj se postavijo na čelo delovnih in nacionalno podjarmljenih množic in jih popeljejo v boj.⁶⁵

Dne 27. junija je bil na seji CK KPJ ustanovljen Glavni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov (Glavni štab NOPO) s komandantom Titom in odločeno, da odide del članov CK takoj na teren za pospešnje priprav in vodstvo vstaje.⁶⁶ Kominterna je 1. avgusta znova poudarila, da je prišel čas, ko morajo začeti komunisti odkrit narodni boj proti okupatorju. Organizirati je treba partizanske odrede, začeti sabotaže, ne dopuščati prevoza čet, z vsemi sredstvi strahovati sovražnika, da se bo počutil kot v oblegani trdnjavi.⁶⁷ Dne 4. julija je bila razširjena seja politbiroja CK, kjer je bilo sklenjeno, naj začno partizanski odredi, v katere naj se postavijo kot predstavniki Partije in ljudstva politkomisarji, takoj z oboroženimi akcijami. Od članov CK je bil poslan v Črno goro Djilas, v Bôsno in Hercegovino Vukmanović-Tempo, na Hrvatsko Rade Končar in Vl. Po-

⁶³ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom. II/2, Beograd, 1952, citiram Zbornik II/2, str. 7—8.

⁶⁴ Marjanović, Oblike borbe, str. 116.

⁶⁵ Zbornik I/1, str. 12—17.

⁶⁶ Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, 1. knjiga, Beograd 1957, citiram Oslobodilački rat, str. 42.

⁶⁷ J. Marjanović, Oblike borbe, str. 116—117.

povič, za Slovenijo pa je bil določen Leskovšek, Kardelj pa naj bi prišel v Beograd, kjer bodo ostali Tito, Ranković, Ivan Milutinović in Ivo Lola Ribar.⁶⁸ Dne 12. julija je izdal CK KPJ proglas, v katerem je bilo rečeno, da je prišel čas za boj proti okupatorju in njegovim domačim hlapcem. Ves srbski narod mora pomagati svojim borcem in enake dolžnosti so dobili tudi ostali narodi.⁶⁹

Julija — z izjemno v Makedoniji — se je začela vstaja po vsej Jugoslaviji in 11. avgusta je odredil Tito v Biltenu Glavnega štaba temeljne naloge NOPO: rušenje objektov, ki služijo okupatorju, vseh vrst sabotaža, oborožena obramba vasi in mest, uničevanje žive sovražniške sile in »razvijati odpor naroda z dviganjem narodne vstaje in se postavljati na čelo te vstaje kot borbeno jedro.«⁷⁰ Politična linija odredov je ustvarjati narodnoosvobodilno antifašistično fronto vseh narodov Jugoslavije ne glede na vensko in politično prepričanje poedincev. Vsi štabi odredov s svojimi štabi iz Hrvatske, Srbije, Slovenije, Črne gore, Bosne in Hercegovine, Vojvodine, Dalmacije, Makedonije in Sandžaka spadajo pod Glavni štab NOPO Jugoslavije. Zanimivo je, da je mogel Tito ob tej priliki podati že karakteristično bojev v posameznih pokrajinah. V Srbiji se je vse premalo delalo na to, da bi akcije odredov preraščale v ljudsko vstajo, v Hercegovini se je začelo vsled terorja nad Srbi vstaja naglo razvijati, osnovna slabost na Hrvatskem je bila, da v boj še ni bilo potegnjeno hrvatsko prebivalstvo in da še vedno obstoja zid med hrvatskim in srbskim prebivalstvom, ki ga je naredil Pavelić. Ta zid bo premagan le, če bodo sodelovali v NOB tudi hrvatski kmetje in inteligenca. V Sloveniji so obstojali partizanski odredi, ki so se ustanavljali na podlagi sporazuma z različnimi političnimi grupacijami, vključ neugodnemu terenu so se v Vojvodini razvile partizanske akcije, v Črni gori pa je pod vodstvom Partije prišlo 13. julija do splošne vstaje.⁷¹

Tito je prišel na osvobojeno ozemlje v Srbiji 16. septembra⁷², iz Beograda pa je še pisal 12. septembra Radu Končarju pomembno pismo, v katerem je bilo rečeno, da stojijo partizanski odredi pod osrednjim vodstvom Glavnega štaba in CK KPJ, ki postopoma spreminjata partizanske odrede v eno samo osvobodilno armado pod vodstvom Glavnega štaba in CK KPJ. Strategija in taktika v prvi fazi naj ne bodo frontalni boji, temveč gibčni in aktivni odredi, ki so med seboj dobro povezani, ki se včasih združijo za večje akcije, potem pa zopet razdružijo.⁷³

Veliko osvobojeno ozemlje v zahodni Srbiji, prvi veliki uspehi NOB, potreba po njihovi analizi in potreba po novih nalogah so privedle do znamenitega posvetovanja 26. septembra v Stolichah pri Krupnju, katerega so se udeležili Tito in predstavniki politbiroja CK, predstavniki Glavnih štabov Srbije, Bosne in Hercegovine, Hrvatske in Slovenije, ter komandanti bližnjih partizanskih enot. Sklepi posvetovanja so bili postopen prehod na

⁶⁸ Moma Marković, Borbe Srbije 1941—1945, Beograd 1952, str. 44; Oslobojilački rat, str. 42.

⁶⁹ Zbornik I/1, str. 19—20.

⁷⁰ Zbornik II, str. 12.

⁷¹ Zbornik II, str. 12—17.

⁷² M. Marković, Borbe Srbije, str. 149.

⁷³ J. Marjanović, Oblike borbe, str. 118.

Stolica -
skupina

krepko in enotno vojaško formacijo partizanskih odredov, formiranje glavnih štabov v pokrajinah kjer jih še ni bilo, Glavni štab NOPO se je preimenoval v VŠ NOPO Jugoslavije, na osvobojenih ozemljih se postavljajo NOO, narejen je bil načrt za ustvarjanje novih osvobojenih ozemelj, poudarjena je bila potreba o osnovanju narodno osvobodilne fronte in sklenjeno je bilo nadaljevati razgovore z Dražo Mihailovićem.⁷⁴

Na tem mestu nam ostane še pregled vprašnja Draže Mihailovića.⁷⁵ Skupina Draže Mihailovića je prišla na Ravno goro v prvi polovici maja 1941 in ni do junija naredila nobenih organizacijskih priprav za boj proti okupatorju. Do prve polovice septembra pa je okrepila svojo organizacijsko mrežo. To razdobje je sovpadalo z velikimi uspehi NOB, saj je Nedićeva vlada konec avgusta kontrolirala le minimalno ozemlje v neposredni bližini Beograda in večja mesta. To je pripravilo nemške okupatorje do sklepa še pred zimo uničiti ljudsko vstajo in se pri tem v večji meri nasloniti na domače izdajalce.

Da bi organiziral vse sile za boj proti okupatorju, je začel Glavni štab NOPO iskati stike s skupinami Draže Mihailovića že konec junija. Zato je tudi prišlo do sestanka z Mihailovićevim načelnikom štaba, ki pa je odgovoril, da za akcije še ni čas in da naj partizani odložijo orožje. Sredi avgusta se je z Mihailovićem ponovno sestal opolnomočenec PK za Srbijo. Mihailović mu je odgovoril, da ne verjame v nagli zlom Nemčije in da zato ni treba hiteti z bojem. Z akcijami je treba začeti šele tedaj, ko bodo utrpeli Nemci odločilne udarce na frontah. Sedanje preuranjene akcije bi utegnile prinesiti samo hude nemške represalije nad srbskim narodom. Prišlo pa je do ustnega sporazuma o medsebojnem nenapadanju in da vsaka skupina obdrži svobodo akcije, četniki pa bodo šli v akcijo šele tedaj, ko bodo ocenili, da je prišel čas za to. Vzporedno s tem je prišlo avgusta in septembra do več takih dogovorov na terenu med nekaterimi partizanskimi komandanti in četniškimi komandanti.

Prve dni septembra se je Mihailović pogajal po svojih delegatih z Nedićem, kateremu je predlagal skupen boj proti komunistom in da naj bi ga Nedić legaliziral pri Nemcih, oskrbel z denarjem itd. Nemci so to storili in med Nedićem ter Dražo Mihailovićem je bil narejen skupni operativni načrt. V prvi polovici septembra je prišlo do sestanka tudi med opolnomočenci PK za Srbijo in delegati Draže Mihailovića v Beogradu, kjer je bil že ustanovljen nek centralni nacionalni Mihailovićev odbor s svojim programom. O vsebini tega sestanka je pisal Ranković Titu 11. septembra. Mihailovićevi delegati so dejali, da obsojajo Nedićevo vlado in vojvodo Pećanca, ki se je že javno uдинjal okupatorjem in da ne odobravajo partizanskih akcij, ker še ni čas zanje. Svetovali so, naj partizani prenehajo z akcijami in naj skupaj s četniki očistijo zemljo roparjev in razbojnikov, ki so se pojavili, za tem pa naj bi se pripravili na čas, ko bodo Nemci bežali. Akcije partizanov so sicer dobre, nimajo pa partizani vojaške izvežbanosti. Naši odposlanci so odgovorili — je pisal Ranković — da srbski

⁷⁴ Oslobodilački rat, str. 108.

⁷⁵ Prim. Jovan Marjanović, Prilozi istoriji sukoba narodnooslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihailovića u Srbiji 1941 g., Istorija XX. veka (Zbornik radova I, Beograd 1959), str. 153—230.

narod nima od čakanja nobene koristi, KPJ v boju za nacionalno osvoboditev ne bo odnehala, dokler ne bo uničila okupatorja in njegovih hlapcev. Zato želi sodelovanja z vsemi rodoljubi, a nikakor ne za ceno prenehanja akcij. Domenjeno je tudi bilo, da bo drugi sestanek na Ceru, kamor bodo prišli Mihailovičevi odposlanci.⁷⁶

Okrog 11. septembra se je opolnomočenec PK za Srbijo znova sestel z Dražo Mihailovičem in dosežen je bil sporazum o medsebojnem nenapadanjju, dne 19. septembra pa je prišlo do sestanka Tito-Mihailović v Struganiku, ki ni prinesel rezultatov. Mihailovičevo stališče je bilo sredi septembra, da je proti komunistom, noče pa državljanjske vojne. Ničesar ni podzvel proti Nemoem, stalno pa je iskal radijsko zvezo z angleško obveščevalno službo, od koder je potem verjetno dobil direktive, naj podvzame neke ostrejšje akcije proti okupatorjem. Toda Mihailovičeva akcija je bila samo ta, da je začel konec septembra pripisovati partizanske uspehe sebi, da je zahteval od angleške vlade pomoč v orožju, začel razširjati svojo akcijsko mrežo v Bosno in Črno goro, držal zveze z domačimi izdajalci v Beogradu in začel z delno mobilizacijo za svoje odrede.

Po posvetovanju v Stolicah sta odšla na Ravno goro Ranković in Milić, a rezultati pogovorov niso bili ugodni. Vedno bolj je začelo prihajati do trenja in incidentov med partizani in četniki na terenu. Zato je poslal Tito 20. oktobra Mihailoviču znane predloge, na podlagi katerih naj bi prišlo do novih pogajanj. Na Titovo pismo je Mihailović odgovoril 22. oktobra, da je potrebno, da bi se razčistili nesporazumi, katere pa naj bi na sestanku razčistil njegov delegat. Toda štiri dni nato je le prišlo do sestanka Tito-Mihailović v Brajićih. Diskusija je bila glede Titovih dvanajstih točk iz pisma od 20. oktobra. Mihailovičev štab je odklonil prvo, drugo, šesto in sedmo točko (skupno vodstvo operacij, skupna oprema in prehrana, odprava starega državnega aparata, ki je bil v službi okupatorja, ustanavljanje NOO, ter mobilizacija na prostovoljni podlagi).

Sporazum je le predstavljal neko sodelovanje. Toda Mihailovičev štab je že 27. oktobra začel napadati partizanske odrede in mesta, ki so jih držali partizani. Posledica tega je bila, da je bil Mihailović in njegov štab že 9. novembra obkolen od partizanov in tik pred likvidacijo. Mihailović je prosil za pomoč svojega emisarja Dangića v Bosni, toda ta je bil daleč. Blizje so bili Nemci, s katerimi se je Mihailović sestel v noči od 13. na 14. november v Divči pri Valjevu. Sestanek ni prinesel za Mihailoviča zaželjenih uspehov. Pritisk partizanskih odredov na Ravno goro je bil vse večji. Toda VŠ ni hotel likvidirati Mihailovičevega štaba, da bi ga lažje razkrinkal pred narodom. Tito je ukazal ustaviti ofenzivo na Ravno goro in vnovič predlagal razgovore, do katerih je prišlo 18. novembra v Čačku. Delegati Draže Mihailoviča niso imeli polnomočij za podpis sporazuma, zato je prišlo 20. novembra do novega sestanka, na katerem je bil dosležen sporazum o ustavitvi sovražnosti.

Dne 22. novembra je zato Draža Mihailović javil angleški vladi, da je končal bratomorno vojno, od 24. do 26. novembra je zasedala mešana komisija v Čačku, 28. novembra pa so začeli Nemci ofenzivo proti Čačku in

⁷⁶ Zbornik I/2, str. 126—127.

Užicam. Tito je zahteval po telefonu od Draže Mihailovića, naj takoj začne boje z Nemci, a ta je to odklonil. Istega dne je angleška vlada čestitala Mihailoviću, da je dosegel sporazum s partizani, obljubila je pomoč, ki bo odvisna od enotne fronte pod Mihailovićevevim vodstvom, angleška vlada pa bo poskušala pridobiti sovjetsko vlado, da bo vplivala na partizane, da se bo ta enotna fronta obdržala.

Na posvetovanju s komandanti 30. novembra na Ravni gori je Mihailović ukazal napad na partizane, 1. decembra so Nemci zasedli Užice, Požegi in Čačak, 7. decembra pa je jugoslovanska vlada v Londonu imenovala Mihailovića za generala.

1. SRBIJA

A. Dobra se mi zdi trditev generala Pavla Jakšića, da je CK KPJ poglaval posebno pazljivost na razvoj NOB v Srbiji, da bi ta pokazala ostalim jugoslovanskim narodom, kako srbski narod ni nikdar odobral podjarmljenja drugih jugoslovanskih narodov od strani velikosrbske buržoazije. Dobra je tudi trditev, da je imela vstaja v Srbiji zaradi navzočnosti CK KPJ in Tita od vsega začetka najbolj organiziran in načrten razvoj. Tako so v Srbiji preraščale male akcije v vse večje in se spreminjale v splošno vstajo, istočasno so preraščali tudi začetni mali partizanski odredi v močne enote, NOO pa so zamenjavali staro buržoazno oblast.⁷⁷

PK KPJ je izdal začetek junija srbskemu narodu proglas, v katerem je poudaril, naj se v boju proti fašističnim in londonskim agentom združi ves srbski narod in to za boj za resnično narodno osvoboditev v miru in socializmu (!), za oblast delavcev in kmetov v naslonitvi na Sovjetsko zvezo (!).⁷⁸ Isto je v tem času poudaril tudi PK KPJ za Vojvodino in dejal, naj narodi Vojvodine ne nasedejo šovinizmu do delovnih množic Madžarov in Nemcev.⁷⁹ Na sestanku PK KPJ za Srbijo je bilo 23. junija določeno, da odidejo člani PK v partijska okrožja z nalogo takoj organizirati partizanske odrede, iz Beograda naj odidejo tudi kompromitirani člani PK in izdan je bil proglas.⁸⁰ Vojvodino je PK KPJ za Vojvodino razdelil kmalu po okupaciji na tri oblasti, na Banat, Srem in Bačko, kjer je vsaka oblast formirala svoj vojni komitet, v katerega so vstopili člani vojnega komiteta za Vojvodino. PK za Vojvodino je 22. junija sklenil začetek oboroženega boja, konec junija pa ustanovil Glavni štab za Vojvodino.⁸¹ Nekoliko se zakasnila priprave na Kosmetu, kjer je oblastni komitet sklenil v drugi polovici julija ustanovitev prvih partizanskih enot in začetek diverzantskih akcij.⁸²

Glavni štab Srbije je bil ustanovljen 4. julija in je takoj odšel iz Beograda v Šumadijo, na Kosmaj in zahodno Srbijo z nalogo takoj organizirati

⁷⁷ O prvoj neprijateljskoj ofenzivi, VIG 1952, št. 1, str. 3—4.

⁷⁸ Zbornik I/2, str. 14.

⁷⁹ Zbornik I/2, str. 22.

⁸⁰ M. Marković, Borbe u Srbiji, str. 50.

⁸¹ M. Marković, o. c. str. 143—144; major Žarko Atanacković, Pripreme za ustanak u Vojvodini i prve borbe u 1941 god., VIG 1956, št. 4, str. 5—6.

⁸² Osvobodilački rat, str. 44.

odrede in začeti z akcijami. Okrožni komiteti pa so dobili nalogo organizirati na svojih področjih odrede. Kot je znano je bil začetek vstaje v Srbiji 7. julija, kateri je nudil CK KPJ in Glavni štab NOPO polno in direktno pomoč. Izdelan je bil načrt za ustvaritev osvobojenega ozemlja v zahodni Srbiji kot baza za uspešno vodenje NOB v vsej Jugoslaviji. Vstaja se je kmalu razmahnila na široko in v zahodni Srbiji ter Šumadiji so nastala tri žarišča vstaje, severozahodna Srbija, kjer se je vstaja začela, postala najmasovnejša in je že julija prinesla prvo osvobojeno ozemlje ter je Nemce in Nedičevce žandarje v glavnem pritisnila v mesta. Na ukaz Glavnega štaba začetek avgusta se je to osvobojeno ozemlje začelo širiti in je do srede septembra seglo do Drine in Save. Enako močno in prav tako z velikimi uspehi se je širila vstaja v dolini zahodne Morave in v Šumadiji, kjer je bila do polovice septembra osvobodena vsa Šumadija razen večjih krajev in važnejših komunikacij. Na posvetovanju članov Glavnega štaba za Srbijo je bilo 16. septembra sklenjeno to osvobojeno ozemlje še razširiti, ga med seboj povezati in utrditi. Vstaja je imela uspehe tudi v vzhodni in južni Srbiji. Do konca septembra je bilo v Srbiji 23 odredov, ki so imeli do 14.000 borcev, osvobodeni pa sta bili dve tretini Srbije. Okupator se je držal le v večjih mestih. NOO so bili postavljeni na osvobojenem ozemlju že avgusta.

Tako imenovana prva sovražna ofenziva (septembra do decembra) je uničila osvobojeno ozemlje v severozahodni Srbiji, prekinila nadaljni razvoj vstaje, glavnina odredov pa se je pod vodstvom VŠ umaknila v Sandžak. Tudi v vzhodni Srbiji so doživljali odredi v tem času hude udarce in število borcev se je znatno skrčilo, nasprotno pa so se v tem času — in to v hudi bojih — odredi v južni Srbiji okrepili, osvobojeno ozemlje se je začetek decembra še povečalo in na njem so opravljali NOO zelo intenzivno politično delo. Na okupiranem ozemlju severozahodne Srbije je mogel Nedić za nekaj časa postaviti svojo oblast in svoje oborožene sile. Izvedena je bila tudi organizacija četniških enot Draže Mihajlovića; po vaseh so bile formirane čete, po okrajih pa brigade.

Dne 14. decembra je dal CK PK nove naloge ter hkrati poudaril, da umik iz Užic in drugod ne pomeni nekega posebnega vojaškega poraza. Partizanske enote so zadržale svojo živo silo. Tudi v političnem pogledu umik ne predstavlja poraza; vstaja v Srbiji je prešla v novo fazo, glavni boj v Srbiji pa ostane boj proti velikosrbskemu centru, ki se je združil z vsemi reakcionarnimi elementi. PK — ki še ni funkcioniral kot vodilno telo Srbije — naj razkrinka vsako zbiranje velikosrbskih četniških elementov in se tudi bori proti njim. Poskušati pa je treba mobilizirati v partizane vse, ki bi se bili voljni boriti proti Nemcem. Buržoazija se je, braneč svoje razredne koristi borila izolirano od delovnih množic, ki se združujejo v partizanskem procesu. Vso pozornost je treba posvetiti ustanavljanju NOO, ki naj bi sedaj postali glavna transmisija Partije v masah. Okrepiti je treba boj za slogo in enotnost narodov Jugoslavije in razviti partizansko dejavnost po vsej Srbiji.⁸³

⁸³ Zbornik I/2, str. 251—254.

PK KPJ za Srbijo je 20. decembra poročal o velikem terorju v Srbiji in delno razbitih odredih ter naročil varovati vojaški in politični kader, učvrstiti partijsko organizacijo in odredbe partizanske — nefrontalne akcije. Prav tako je gverilske akcije naročil istega dne tudi Glavni štab za Srbijo.⁸⁴ Dne 8. januarja je ukazal VŠ Glavnemu štabu za Srbijo, naj znova organizira odrede in naj se z njimi prikaže ljudskim množicam. Odredi naj se ne spuščajo v frontalne boje in naj uničujejo četniške bande.⁸⁵

V zahodni Srbiji in Šumadiji, kjer je po odhodu partizanske glavnine nastal velik teror od strani Nedičevih in četniških tolp, je ostal sicer Valjevski odred in še deli drugih, a veliko okrajev je ostalo brez partijske organizacije in aktiva. Sredi januarja se je iz Sandžaka vrnil tudi Kosmajski odred. Toda odredi so ostali izolirani od teroriziranih mas, bili so stalno napadani od četnikov, stalno na premikih in tudi v težkih okoliščinah glede prehrane itd. Zato je bilo sredi februarja na posvetovanju blizu Valjeva sklenjeno, naj se odredi porazdelijo na področja. Toda posledica tega je bila 24. februarja razbitje Kosmajskega, marca razbitje Suvoborskega odreda in tudi drugih enot, nakar je sledil velik zastoj.

Težko krizo so na prelomu leta 1941/42 — brez zveze z Glavnim štabom — preživljali tudi odredi v vzhodni Srbiji. Obvarovali pa so svoja jedra, ki so bila ves čas aktivna, v južni Srbiji pa so ostali dobri pogoji za razvoj, toda zaradi medsebojne nepovezanosti odredov in pomanjkanja enotne komande so prizadejali Bolgari in izdajalci odredom hude udarce.

Kljub hudim izgubam in težkim okoliščinam je začetek julija nastal na področju zahodne Srbije in Šumadije I. Šumadinski odred, ki je postal zelo aktiven. Avgusta se je začel obnavljati Čačanski in Suvoborski odred. Prvi pa se je kmalu razformiral, 28. oktobra je bil razbit Suvoborski odred in v drugi polovici 1942 je na tem področju ostal samo Šumadinski odred z okrog 80 borci.

V vzhodni Srbiji je prišlo pomladi in poleti do velikih proval v Požarevškem okraju in šele avgusta je bilo moč zbrati razbite dele Požarevškega odreda, ki je začel postajati aktivnejši. Nekaj akcij je izvedel tudi Timoški odred, a priliv borcev je bil zaradi velikega terorja majhen. V južni Srbiji so v tem času odredi rastli, a okupatorji so jih s pomočjo Nedičevcev in četnikov hoteli na vsak način uničiti, zlasti v številnih zimskih ofenzivah 1942. Kljub temu pa sta se okrepila Nišavski in Ozrenski odred.

Stanje v Srbiji v času I. zasedanja AVNOJ za razvoj partizanstva ni bilo ugodno. Obstojali pa so, čeprav ponekod številčno majhni partizanski odredi.⁸⁶

Odredi so zlasti v severozahodni Srbiji splošno silno hitro nastajali in so silno hitro dosegali izredno veliko število borcev (Užiški odred npr. do 5.000 borcev). Poleg številnih sabotaj so bile njihove akcije naperjene zlasti proti Nedičevim žandarmerijskim postajam, občinskim upravam, uničevanju občinskih arhivov itd. Okrožni komitet za Požarevac je 16. julija sporočil, da zaostajajo za akcijami v Šumadiji vsled raznih okoliščin,

⁸⁴ Zbornik I/1, str. 310—315.

⁸⁵ Zbornik II/2, str. 178.

⁸⁶ Oslobojilački rat, str. 44, 52—60, 68—69, 121, 123—125, 212—219, 311 do 316.

predvsem zaradi šibkosti Partije in ker niso takoj začeli ustanavljati za boj sposobnih odredov.⁸⁷ Že 16. julija je naročil PK za Srbijo OK za Valjevo naj se partizanski odredi ne identificirajo s partijskimi organizacijami, naj se razširjajo partizanski odredi in njihove akcije in naj se upostavljajo stiki z naprednimi četniki in z njimi doseže zavezništvo.⁸⁸ 20. julija pa je PK naročil vsem OK naj takoj začno z vedno močnejšimi akcijami, ki naj bi privedle do splošne vstaje. V partizanskih vrstah mora vladati jeklena disciplina, v akcije naj se pritegujejo široke ljudske množice delavcev, kmetov in drugih nekommunistov. V boju proti okupatorjem in njihovim hlapcem je treba ustvariti narodnoosvobodilno gibanje.⁸⁹

V nasprotju z močnimi odredi v teh krajih, pa je 1. avgusta nastal mali Krajinski odred (Timoška Krajina), ki je imel le 17 ljudi, 2 puški in revolver, ker pa je začel z napadi na žandarmerijske postaje takoj boj za orožje, se je prav kmalu okreplil in kljub terorju znatno povečal.⁹⁰

Kljub številčnemu porastu se tem srbskim odredom le ni posrečilo dvigniti prave masovne ljudske vstaje. To je razvidno iz navodil PK od 12. avgusta, da je treba izkoristiti partizanske akcije za vse krepkejše povezovanje z najširšimi množicami dotičnega kraja. Akcija naj bo signal za vstajo. NOB v tej etapi razvoja ne sme imeti izključno komunističnega značaja. V boj je treba pritegniti vse, ki so pripravljeni boriti se proti okupatorju in njegovim hlapcem, pri tem pa imeti na umu, da more le Partija organizirati in voditi NOB. Partizanske odrede je treba krepiti in razvijati njihovo aktivnost.⁹¹

Iz poročila instruktorja PK iz Šabca od 14. avgusta je razvidno, da je tam osvobodilno gibanje dobilo masovni značaj, da bi se moglo oborožiti več tisoč ljudi, a ni bilo orožja. Prišlo je tudi do stika s četniki na Ceru. Soglasni so bili glede cilja, ne pa glede taktike.⁹² OK Požarevac je 23. avgusta sporočil, da je bil pri napadu na Kučevo požgan sodnijski arhiv, arhiv okrajnega glavarstva in davčne uprave. Ker je bil takrat semanji dan so kmetje pomagali partizanom uničevati arhive in prišlo je do velikih manifestacij.⁹³ Dne 25. avgusta sta se sporazumela komandant Cerskega četniškega odreda in Podrinskega NOPO za skupne akcije.⁹⁴ PK pa je 29. avgusta ostro prijel OK Arandjelovac, da je zapustil teren in se priključil odredu.⁹⁵ Slično kot se je zgodilo v Kučevu, se je zgodilo tudi v Golubcu,⁹⁶ še pomembnejše pa je poročilo OK Šabac od 30. avgusta, da so se kmetje, ko so hoteli Nemci požgati nekaj vasi pri Šabcu dvignili na poziv komiteta in oboroženi s sekirami naredili skupaj s partizani barikade.⁹⁷

⁸⁷ Zbornik I/2, str. 39—40.

⁸⁸ Zbornik I/2, str. 42—43.

⁸⁹ Zbornik I/2, str. 31.

⁹⁰ Major Ivan Džina Gligorijević, Formiranje i dejstva Krajinskog partizanskog odreda 1941 g., VIG 1951, št. 2, str. 44—46.

⁹¹ Zbornik I/1, str. 36—38.

⁹² Zbornik I/1, str. 41.

⁹³ Zbornik I/1, str. 87.

⁹⁴ Zbornik I/1, str. 88—89.

⁹⁵ Zbornik I/2, str. 67.

⁹⁶ Zbornik I/1, str. 101.

⁹⁷ Zbornik I/1, str. 103.

Komanda Užiškega odreda je objavila 30. septembra splošno mobilizacijo od 18. do 40. leta,⁹⁸ 14. oktobra je naročil PK OK za Arandjelovac naj se ustvarjajo bojne zveze s poštenimi četniki in da ne sme priti do spopada z njimi.⁹⁹ Isto je naročil 16. oktobra tudi OK za Kragujevac.¹⁰⁰ Glavni štab je 6. novembra sporočil o Mihailovičevi izdaji, ki je potegnil svoje sile s položajev proti okupatorju, da bi odprl pot v srce osvobojenega ozemlja v Srbiji.¹⁰¹ PK je 7. novembra naročil OK za Jagodino, naj se vrši mobilizacija na ovobojenem ozemlju kot »narodna obveznost«, na neodsvobojenem pa kot prostovoljna, čeprav na široki podlagi.¹⁰²

Po umiku glavnine v Sandžaku je PK za Srbijo 30. decembra naročil, da je treba odrede v Srbiji učvrstiti. Odredi naj zopet postanejo jedro, ki bo sposobno znova zbrati ljudi okrog sebe. Odredove akcije naj bodo zopet le partizanski in ne frontalni boji.¹⁰³

Na poseben način se je razvijala Ljudska fronta in ljudska oblast. OK za Kragujevac je že 15. julija zapisal da je treba ustanoviti »Osvobodilno narodno fronto«¹⁰⁴, PK za Srbijo pa je sporočil OK za Valjevo 16. julija, da je treba začeti ustanavljati »skupne komitete, to je odbore narodne osvobodilne fronte« povezujoč se s pristaši bivših strank, ki bi se izjavili za boj proti okupatorjem in njihovim hlapcem.¹⁰⁵ Podobno je zahteval PK 12. avgusta, da je treba ustanavljati odbore narodno osvobodilne fronte in se povezati s pristaši vseh bivših strank, ki so za boj proti okupatorju in njegovim hlapcem.¹⁰⁶ Iz okrožja Šabac je 14. avgusta sporočil instruktor PK, da so bile razorožene vse žandamerijske postaje in požgane knjige vseh občin, ter da so župani izjavili, da bodo v bodoče poslušali odredbe komandirjev odredov.¹⁰⁷ V vsem okrožju so imeli partizanski oblast in instruktor sprašuje ali naj jo uvede tudi v občinah in kako naj bi ta praktično izgledala.¹⁰⁸

Drugače se je razvijala oblast na teritoriju okrožja Niš. Tod je odred skliceval zborovanja, kjer je obtoževal župane, da so podpirali sovražnike. Potem je bilo takim županom ukazano naj odstopijo, sicer jih bodo pobili. Toda PK je poslal navodilo naj pusti župane in kulake na miru. Kulake so res pustili pri miru, toda župane so še vedno preganjali, ker so bili oporišče Nemcev.¹⁰⁹

PK je 20. avgusta naročil, naj ostanejo vse tiste občinske uprave, ki ščitijo koristi ljudstva, svoje funkcije pa naj opravljajo pod kontrolo partizanov. Izdajalske občinske uprave naj ljudstvo zamenja s pomočjo partizanov in naj na njihovo mesto postavijo ljudi iz lastnih vrst, ki naj v sistemu občinske uprave ničesar ne spreminjajo. Čez 15 dni pa je PK odlo-

⁹⁸ Zbornik I/1, str. 152.

⁹⁹ Zbornik I/2, str. 172.

¹⁰⁰ Zbornik I/2, str. 173.

¹⁰¹ Zbornik I/2, str. 212.

¹⁰² Zbornik I/2, str. 215.

¹⁰³ Zbornik I/1, str. 311.

¹⁰⁴ Zbornik I/2, str. 27.

¹⁰⁵ Zbornik I/2, str. 43.

¹⁰⁶ Zbornik I/1, str. 37.

¹⁰⁷ Zbornik I/1, str. 40.

¹⁰⁸ Zbornik I/1, str. 42.

¹⁰⁹ Zbornik I/1, str. 58—59.

čil, da se je treba povezati s pristaši in vodstvu političnih strank, ki so se pripravljene boriti in postaviti skupne odbore Osvobodilne fronte, ki naj bodo neke vrste ljudska oblast v krajih očiščenih od okupatorjev.¹¹⁰

Pri tem so se seveda delale tudi napake in OK za Šabac je 23. avgusta sporočil PK, da je bilo dosti težav s prepričevanjem tovarišev, da še nismo v fazi proletarske revolucije.¹¹¹ V Kraljevskem okrožju 23. avgusta še niso ustanovili »komiteta NO«, ker niso imeli nobenega predstavnika drugih političnih strank,¹¹² v okrožju Čačak pa so bili že zamišljeni neke vrste NOO po vaseh.¹¹³ Pri ustanavljanju skupne fronte s predstavniki bivših političnih strank je prišlo konec avgusta do popolnega uspeha v Mačvi. Formirani so bili odbori narodno osvobodilnega fonda za zbiranje pomoči.¹¹⁴ Isti uspeh je bil dosežen tudi na področju OK za Kragujevac, ki je 30. avgusta poročal, da je bil dosežen sporazum med delegati KPJ in delegati Zemljoradničke stranke. Sporazum je obsegal sodelovanje v NOB, ustanavljanje skupin NOO, v katere naj bi se pritegnili še pristaši drugih strank. NOO so bili edini politični faktor, ki »s propagando pripravlja mase za splošno ljudsko vstajo«, povsod naj bi se ustanovili tudi skupni odbori nacionalnega fonda. Nekaj od zemljoradnikov je vstopilo tudi v odred, član Izvršnega odbora Zemljoradničke stranke pa je postal namestnik komandanta Kragujevskega odreda.¹¹⁵

Konec avgusta je določila komanda Posavskega odreda, da je treba v vseh vaseh na osvobojenem ozemlju postaviti odbore narodnoosvobodilne fronte pa tudi po vaseh na neosvobojenem ozemlju. Ti odbori niso bili organi nobene strankarske organizacije ali grup in so se člani odbora izbirali iz vrst poštenih rodoljubov brez ozira na njihovo politično prepričanje. Splošna naloga teh odborov naj bi bila administrativna posredništva med četo in vasio, posebne naloge pa organizacija prehrane, ustanovitev narodnoosvobodilnega fonda, zbiranje orožja, sestava spiska za orožje sposobnih ljudi itd.¹¹⁶

PK je 4. septembra določil, da je prav »v tej etapi boja« pridobivati tudi ostale politične formacije za skupno stvar v obliki narodne fronte. Nujno je hitro se povezati s pristaši in vodstvu strank, ki so pripravljene za boj in postaviti skupne odbore narodnoosvobodilne fronte povsod, kjer je to mogoče. Ti odbori naj bodo neka vrsta ljudske oblasti v osvobojenih krajih. Čim bolj je treba utrditi zveze z župani. Le odbori fronte imajo pravico mobilizacije za boj.¹¹⁷ Drugi bataljon Posavskega odreda je 7. oktobra zahteval naj se na njegovem področju čimprej vpeljejo v delo NOO, da bi ta postal oblast v vasi in da bi se štab bataljona razbremenil poslov.¹¹⁸ Dne 11. oktobra je objavil NOO za Užice svojo izvolitev. Odbor je bil

¹¹⁰ J. Marjanović, *Oblike borbe*, str. 128.

¹¹¹ Zbornik I/1, str. 69.

¹¹² Zbornik I/1, str. 83.

¹¹³ Zbornik I/2, str. 51.

¹¹⁴ Zbornik I/1, str. 104.

¹¹⁵ Zbornik I/2, str. 79.

¹¹⁶ Zbornik I/1, str. 69 sl.

¹¹⁷ Zbornik I/1, str. 111—112.

¹¹⁸ Zbornik I/1, str. 183.

izvoljen na konferenci meščanov Užica in rečeno je bilo, da bo imel najpopolnejši izraz oblasti v izrednih okoliščinah. V sodelovanju s štabom Užiškega odreda bo NOO zavaroval osebno lastnino itd. Ustanovil bo tudi narodnoosvobodilni fond.¹¹⁹ PK je 14. oktobra naročil OK za Arandjelovac, da je treba doseči z vsemi političnimi strankami in rodoljubi politične sporazume na podlagi skupnega boja proti okupatorju in njegovim hlapcem. Ustanavljati je treba NOO, v katere naj pridejo pošteni ljudje, NOO pa naj bo odraz borbene volje vseh ljudi.¹²⁰ Prav tako je pisal PK 16. oktobra OK za Kragujevac, da je treba ustvarjati enotno fronto NOB, se čvrsto povezati z ljudstvom in pritegniti ljudi vseh strank in rodoljubov v fronto. Treba je »vršiti pritisk od spodaj«. Vzporedno z ustvarjanjem te bojovne zveze je treba ustvarjati tudi politične sporazume, ustvarjati osvobodilne odbore kot rezultat teh političnih sporazumov. Ti odbori naj bodo »dejanska narodna oblast v dotičnem okraju«.¹²¹ Iz poročila OK za Požarevac je razvidno, da so obstojali »nacionalni osvobodilni komiteti« povesod. OK pa je bil mnenja, da naj bi ti komiteti ne bili samo telesa za zbiranje hrane, temveč tudi jedra za pripravo narodne vstaje in »nove uprave, ki bo dala novo vsebino življenja na osvobojenem ozemlju«.¹²²

Že po odhodu iz Srbije je CK KPJ 14. decembra opozoril PK za Srbijo, da je treba vso pozornost posvetiti ustanavljanju NOO, ki naj postanejo glavna transmisija Partije v masah. Na osvobojenem ozemlju naj bodo NOO organi političnega boja naroda, na osvobojenem ozemlju pa tudi organi demokratične oblasti.¹²³

Fronta in NOO so se torej v Srbiji razvijali po pokrajinah različno. Skupno vsem je bilo, da se je fronta v glavnem snovala od zgoraj in od spodaj, ponekod so odbori preraščali na osvobojenem ozemlju v osnovne organe oblasti, ponekod pa so nastajali NOO direktno s postavljanjem ali volitvami iz vrst rodoljubov in pripadnikov različnih političnih in za boj pripravljenih grupacij. Dolžnost NOO je ponekod bila tudi postavitve organov narodnoosvobodilnega fonda.

B. V Vojvodini so se začetki vstaje najboljše razvijali v Banatu, kjer so se najprej po mestih severnega Banata in nato tudi po mestih južnega Banata formirale desetine in grupe, iz katerih se je julija ustanovilo deset odredov, ki so kmalu pokazali tendenco po združevanju za večje akcije. V severnem Banatu so se avgusta spojili odredi v dva odreda, ki sta postala zelo aktivna, kar pa je povzročilo zelo močno nemško reakcijo, ki se je konec avgusta razrastla v večjo ofenzivo. Ta je uničila Južnobanatski odred, Severnobanatskega pa ne.

Iz poročila PK za Vojvodino je razvidno, da je bilo v Banatu po 22. juniju zaprtih veliko komunistov zlasti po mestih, čeprav je PK ob napadu na Sovjetsko zvezo pravilno opozoril na nujnost skrajne pazljivosti.¹²⁴ Spričo vedno večjega nemškega terorja je prišlo konec septembra do sklepa naj bi se prebilo okrog dvesto banatskih in bačkih partizanov

¹¹⁹ Zbornik I/2, str. 163—164.

¹²⁰ Zbornik I/2, str. 172.

¹²¹ Zbornik I/2, str. 174—175.

¹²² Zbornik I/2, str. 193.

¹²³ Zbornik I/2, str. 253—254.

¹²⁴ Zbornik I/2, str. 101—102.

v Srem in naj bi v Banatu ostal samo del. Prišlo je res do dveh, a brezuspešnih poskusov, ki so terjali velike izgube, nakar je bilo sklenjeno, naj se ta akcija opusti in naj se partizani porazdelijo po mestih. Tu pa jih je okupator v zimi 1941/42 skoraj popolnoma uničil. V poročilu PK za Vojvodino od decembra 1941 je rečeno, da so bile v Banatu in Bački izgubljene najboljše sile, ki so bile skorajda nenadomestljive. Prenehale so skoraj vse akcije.¹²⁵ Z uničenjem partizanskih skupin so bile uničene tudi partijske organizacije. Sredi leta 1942 so Nemci iz Vojvodinskih Švabov ustanovili SS divizijo Princ Evgen. Šele konec decembra 1942 je bil ustanovljen novi Južnobanatski odred, ki je imel okrog 33 borcev. Zaradi stalnih bojov pa se je moral umikati in naposled celo na obronke Karpatov v Romunijo.

V Bački so se začetki partizanstva razvijali počasnije kot v Banatu, kajti Madžari so takoj spočetka veliko ljudi izselili, obdržali veliko število oboroženih sil in začeli z velikim terorjem. Tudi v Bački so obstajale po mestih vojne desetine in grupe, a teror — zlasti hajka za komunisti — je bil tako velik, da je propadlo veliko teh desetih preden so sploh prišle na teren. Oblike partizanskih akcij so bile iste kot v Banatu. Okupator pa je pobil od junija 1941 do oktobra 1942 okrog 350 komunistov. V taborišča pa je spravil okrog 5000 simpatizerjev NOB. Konec novembra 1941 je bil ustanovljen I. Šajkaški bataljon (53 borcev), katerega aktivnost ni bila velika. Madžari so odred razbili začetek 1942, teror in represalije pa so bile tako hude, da so bile razbite vse partijske organizacije.

Še kasneje kot v Banatu in Bački se je začelo partizanstvo v Sremu, bilo pa je zato temeljitejše pripravljeno. Kmalu so začele nastajati grupe po mestih. Prva grupa osmih partizanov pa se je zbrala 8. avgusta na Fruški gori, in je sodelovala tudi pri organizaciji pobega 32 komunistov v noči od 21. na 22. avgust iz kaznilnice v Sremski Mitrovici. Ta dobro organizirani pobeg je povzročil hajko na Fruško goro. Začetek septembra je bil ustanovljen Fruškogorski odred, ki je bil razdeljen na dva voda. Navzočnost aktivnega Fruškogorskega odreda je povzročila septembra in oktobra dvoje velikih hajk. Konec septembra je bil ustanovljen v Sremu tudi Podonavski odred. Začetek decembra je bilo vzhodno od Drine okrožno partijsko posvetovanje, kjer je bilo kritizirano premajhno delo s Hrvati, nemško manjšino in drugimi nesrbskimi narodnostmi ter slaba konspiracija.¹²⁶ Ustanovljen je bil tudi Glavni štab za Srem, ki se je aprila 1942 preimenoval v Štab NOPO za Srem. V zimi 1941/42 so bile izvršene velike priprave za pomlad. Skrbne priprave so se pokazale tudi v reorganizaciji Fruškogorskega in Podonavskega odreda, ki sta postala že februarja in marca 1942 močno aktivna, zlasti pri akcijah na železnice, kar je povzročilo nove ofenzive na Fruško goro. VŠ je opozoril Fruškogorski odred že začetek leta, da za dvig splošne ljudske vstaje še nima vojaških ne političnih pogojev. Do vstaje je mogoče priti le preko cele vrste akcij, v katerih naj se odred dobro preskrbi z municijo.¹²⁷ Velika ofenziva proti Fruškogorskemu in Podonavskemu odredu je bila v prvi polovici

¹²⁵ Zbornik I/2, str. 259—260.

¹²⁶ Zbornik I/2, str. 285.

¹²⁷ Zbornik II/2, str. 200.

julija, konec julija pa je ustanovljen še Posavski odred in Bosutska četa. Začele so se velike akcije za uničevanje žetve, ki so prerastle celo do izbojevanja osvobojenega ozemlja. Konec julija je bila nova velika ofenziva na Fruško goro. Fruškogorski in Podonavski odred sicer nista bila uničena, začel pa se je velik teror. Pobitih je bilo skoraj 6000 ljudi, preko 10.000 pa zaprtih. V prvi polovici septembra je bila nova reorganizacija in iz vseh odredov je bil ustanovljen en sam odred.¹²⁸

V razvoju začetkov NOV so bile v Vojvodini značilne desetine in grupe v mestih, ki so prihajale na teren, iz katerih so se formirali mali odredi s tendenco združevanja za večje akcije. Začetke prve ljudske oblasti pa je treba v Vojvodini iskati v odborih narodnoosvobodilnega fonda, ki so bili v Srbiji — kot smo slišali — le pomožna organizacija NOO. V teh odborih narodnoosvobodilnega fonda so bile zastopane ponekod vse politične stranke in vsi, ki so se borili proti okupatorju, ne glede na vero in narodnost.¹²⁹ Zdi se, da so se NOO, ki so se pozneje pojavili na osvobojenem ozemlju v Sremu, razvili iz odborov narodnoosvobodilnega fonda.¹³⁰

C. Kosmet. Na Kosmetu se je širila vstaja zelo počasi. Malo Šiptarjev je bilo partijcev, Italijani pa so spretno hujskali Šiptarje proti Srbom in Črnogorcem na Kosmetu. V drugi polovici julija je izdal OK za Kosmet sklep o zbiranju orožja in o formiranju prvih diverzantskih grup, ki naj bi začele takoj z akcijami. Konec julija so se formirale prve male diverzantske skupine, ki so polagoma preraščale v čete in bataljone. Začetek oktobra je bil ustanovljen močan Metohijski odred s petimi bataljoni (750 borcev), ki pa je v glavnem branil samo vasi, naseljene s Srbi in Črnogorci pred napadi kvizlinških band. Odredove akcije so povzročile velik teror in odred ni mogel upostaviti zveze s srbskimi partizanskimi enotami, ki so bile v okolici Kraljeva. V prvi polovici 1942 je bilo vse delo partijskih organizacij usmerjeno na organiziranje odredov, na drugem posvetovanju OK je bilo sklenjeno, da se bo formiral odred na Šar planini, a se je formiral šele začetek oktobra 1942. Sredi oktobra 1941 pa se je formiral Šiptarski odred, ki je naredil več akcij. Značilnost na Kosmetu je preraščanje diverzantskih grup v čete in teh v bataljona iz katerih se je formiral močan odred.¹³¹

2. HRVAŠKA

A. CK KPJ je 15. aprila opozoril hrvaški narod, da je NDH le nova oblika nacionalnega suženjstva, da hrvaška gospoda sili hrvaški narod, naj bi se veselil okupatorjevega prihoda in vceplja sovraštvo do srbskega

¹²⁸ Oslobojilački rat, str. 60—62, 125—126, 219—220, 316—319; major Todor Radošević in major Dragoljub Joksimović; Borbe u Sremu u drugoj polovini 1942 g. (avgust—decembar), VIG 1953, št. 6, str. 83—109; major Žarko Atanacković, Pripreme za ustanak u Vojvodini i prve borbe u 1941 g., VIG 1956, št. 4, str. 3—18; potpukovnik Aleksandar Bakić, Ustanak u Banatu 1941 g., VIG 1951, št. 4, str. 55—60.

¹²⁹ Zbornik I/2, str. 292.

¹³⁰ Narodnooslobodilački rat, str. 173.

¹³¹ Oslobojilački rat, str. 44, 126—127, 319.

naroda.¹³² Še pred napadom na Sovjetsko zvezo je izdal CK KPJ proglas, v katerem je ponovil misel CK KPJ o zaslužjenju Hrvatov in misel, da frankovska gospoda razpihuje mržnjo proti srbskemu narodu in da hoče po ukazu svojih imperialističnih gospodarjev zanetiti državljansko vojno med Hrvati in Srbi. Delavci naj ustvarjajo enotnost delavskega razreda, povezujejo naj se s kmeti ter ustvarijo bojno zvezo delavcev in kmetov. Stopijo naj v prve vrste osvobodilnega boja hrvaškega naroda za izgon okupatorja in za končno osvoboditev izpod kapitalističnega jarma. Delavski razred bo pod vodstvom Partije in s pomočjo Sovjetske zveze ustvaril »nov družbeni red po vzorcu Sovjetske zveze, v katerem bo imelo delovno ljudstvo resnično nacionalno in socialno svobodo«. ¹³³ V Obvestilu št. 1 pa je CK KPH zahteval odločen boj proti pošiljanju delavcev v Nemčijo, odpor proti rekvizicijam, proti frankovcem in anglofilom. ¹³⁴

Na dan napada na Sovjetsko zvezo je izdal CK KPH proglas v katerem je dejal hrvaškemu narodu, da je prišel čas boja za končno nacionalno in socialno osvoboditev, ¹³⁵ konec julija pa poziv na oboroženo vstajo in na združitev »v enotno hrvaško nacionalno osvobodilno fronto«. ¹³⁶ Že 22. junija so odšle na teren prve grupe iz mest, kjer so bile predhodno spremenjene v odred. Eden od takih odredov je odšel 22. junija iz Siska in je že naslednjega dne izvedel diverzijo na progi Zagreb—Sisak, potem pa se je utaboril ob reki Odri. ¹³⁷

CK KPH je torej začel takoj ustanavljati odrede, zadel pa je pri tem zaradi neodločnosti kolebljivcev na velike težave in nekaj časa so se celo pretrgale zveze med CK in Mestnim komitetom v Zagrebu. ¹³⁸ Na partijski konferenci začetek julija v Zagrebu je bilo sklenjeno naj se preide od diverzantskih akcij v oboroženo vstajo, naj odidejo člani CK na pomoč v posamezne kraje. Povedano je bilo, da so obstojale v Zagrebu, Karlovcu, Splitu in Šibeniku oborožene diverzantske skupine, da so se v Liki, Kordunu in Baniji po vaseh ustanavljali odredi s štabi, v Gorskem Kotaru in Hrvatskem Primorju pa so nastajala partizanska taborišča. Funkcije glavnega štaba je prevzelo Operativno partijsko vodstvo CK KPH.

B. Lika in Kninska Krajina. V teh krajih je prišlo do masovne ljudske vstaje zaradi ustaškega terorja nad srbskim prebivalstvom. Toda v Liki se je začela vstaja pod vodstvom Partije, v Kninski Krajini pa je bila spontana in so njeno vodstvo prevzeli predstavniki srbske buržoazije. Znak za vstajo v Liki je bil dan z napadom na Srb 27. julija. Vstaja je v naslednjih dveh dneh zajela južni del Like in 2. avgusta je bilo osvobojeno prvo okrajno mesto na Hrvaškem, Donji Lapac. Istočasno se je širila vstaja na področju Gospića, Korenice in Udbine. Prve dni avgusta je bila osvobojena vsa južna in večji del srednje Like, iz južne Like pa se je

¹³² Zbornik V/1, str. 6.

¹³³ Zbornik V/1, str. 8—15.

¹³⁴ Zbornik V/1, str. 16—18.

¹³⁵ Zbornik V/1, str. 20.

¹³⁶ Zbornik V/1, str. 20.

¹³⁷ Generallajtnant Vlado Janić, O ustaničkom pokretu u oblasti Siska 1941 g., VIG 1950, št. 3, str. 3—5.

¹³⁸ Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, Zagreb 1949, str. 60.

vstaja širila v Kninsko Krajino, kjer so začetek avgusta prevzeli oblast Italijani. Ti so takoj začeli igrati vlogo zaščitnikov Srbov, čemur so uporniške mase nasledle. Po teh uspehih so začeli Italijani z isto igro v Liki, kjer je prišlo 11. avgusta celo do sestanka med voditelji vstaje v južni Liki in Italijani v Otriću. O sestanku je sporočil Štab bataljona gverilskih odredov za Liko. Dopolnilo tega sestanka je bil sestanek na Padjanju, kjer je bil z Italijani sklenjen sporazum o medsebojnem nena padanju. Tako je vstaja v Liki kot v Kninski Krajini zašla v večjo krizo.

Toda že na posvetovanju vojnih delegatov Like je bilo med drugim močno poudarjeno, da so Italijani glavni sovražniki in da je zato nujno potreben prvenstveno boj proti njim. Toda v Liki se je čutila močna četniška, velikosrbska propaganda proti NOB in četniki so prav kmalu začeli — pod zaščito Italijanov — ustanavljati vaške straže. Tako je od Ličanov ostal v partizanih le del, drugi so se pasivizirali ali pa prestopili k četnikom. Šele novembra je izvedel Štab NOPO za Liko reorganizacijo svoje vojske. Ustanovljen je bil Velebitski odred, udarni bataljon in še nekaj drugih enot. Kljub temu ni bilo večjih akcij. Začetek decembra sta odšla dva bataljona v severno Liko, da bi ustvarila pogoje za širši razvoj NOB.¹³⁹

B. Kordun in Banija. Tudi tod je bil ustaški teror nad srbskim prebivalstvom značilen za začetek vstaje. Po posvetovanju komunistov v bližini Vrbinmosta (19. in 20. julija) se je osnovalo dvoje žarišč vstaje Petrova gora na Kordunu in Šamarica v Baniji. V noči od 23. na 24. julij so začele partizanske grupe in z raznim orodjem oboroženi kmetje z akcijami, nato pa so se umaknili na Šamarico, kjer so se ustanovila partizanska taborišča, iz katerih so se začetek avgusta ustanovila dva partizanska odreda. Na Kordunu pa se je začela vstaja 28. julija ter zajela vso Petrovo goro, od koder se je širila dalje.

Na začetek vstaje so ustaši ostro reagirali s še večjim terorjem, kar je vstajo nekoliko omejilo, vendar je v prvi polovici avgusta nastalo še več malih partizanskih odredov. Dne 18. avgusta je bilo imenovano enotno poveljstvo za Kordun in Banijo, ki sta bila vojaško razdeljena na šest vojaških rajonov.

Na konferenci delegatov narodnoosvobodilnega gibanja Korduna in Banije (19. in 20. septembra), katere se je udeležilo 20 delegatov (4 delavci, 6 kmetov, 10 intelektualcev — 14 Srbov in 6 Hrvatov) je bilo pravilno rečeno, da gre v tem boju za narodnoosvobodilni boj in ne za boj za socializem, torej za izgon okupatorja in njegovih hlapcev. Ljudstvo se je na Kordunu in v Baniji dvignilo v obrambo. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo pa je dobil ta boj množičnejši značaj. Začeli so se veliki frontalni boji, katere je končno sovražnik zlomil in je zato začelo nastajati kolebanje. Formirati so se sicer začeli odredi, pomanjkljivo pa je bilo politično delo v njih in na terenu.¹⁴⁰ Na vse to je opozoril že 18. avgu-

¹³⁹ Oslobodilački rat, str. 43, 91—95, 148—150; generallajtnant Milan Kuprešanin, Neka sećanja u prve dane ustanka na sektoru Gospičkog kotara, VIG 1951, št. 4, str. 120—133; major Vojislav Mileusnić, Prvi dani ustanka u Srbu, VIG 1951, št. 4, str. 133—186.

¹⁴⁰ Zbornik V/1, str. 104—118.

sta OK za Karlovac, ki je za Kordun in Banijo tudi postavil celotno vodstvo.¹⁴¹ Operativno vodstvo tega OK je 26. avgusta opozorilo, da je osnovna linija CK KPH organizacija NOB s pomočjo ljudskih vstaj proti fašističnemu okupatorju in njegovim pomagačem. Kot baza za organiziranje NOB naj bodo masovne akcije ljudstva proti rekviziciji, preganjanju in ubijanju antifašističnih in narodnih borcev, preseljevanju, prekrščevanju in razlaščevanju srbskega naroda na Hrvaškem. Velik del članov partijske organizacije ni razumel širine te linije in OK za Karlovac je poudaril, da so eni ob napadu na Sovjetsko zvezo čakali, da bo prinesla svobodo Rdeča armada, drugi pa da se bo dvignil narod. Ko pa se je narod dvignil v celih okrajih in zbežal v gozdove pred ustaši, mnogi partiji niso organizirali partizanskih odredov, češ da je to nemogoče zaradi pomanjkanja orožja.¹⁴² Začetek oktobra je imela komanda za Kordun in Banijo pet bataljonov. Ko so Italijani zopet okupirali Kordun in zahodni del Banije je prišlo do bojev z Italijani, a četniki so začeli rovariti, naj bi se Italijani ne napadali. Kljub temu je bilo veliko bojev z Italijani ves oktober in november. Začetek decembra sta se pokrajini vojaško osamosvojili, nastala sta Banijski in Kordunaški odred.¹⁴³

Č. Gorski Kotar in Hrvatsko Primorje. Konec julija so se ustanovila partizanska taborišča nad Crikvenico, Sušakom, pri Bribiru, Drežnici, Delnicah itd., odkoder so začeli avgusta odhajati borci na manjše diverzije, ki so se začele septembra spreminjati v večje akcije, posledica teh pa je bila ustanavljanje manjših odredov. Jedro teh odredov so sestavljali delavci, odredi pa so ostali še vedno v taboriščih. V odredih v Primorju so bili od začetka že tudi Hrvati. Začetek oktobra so se odredi reorganizirali in ustanovljena sta bila dva bataljona ter štab za ozemlje Hrvatskega Primorja in Gorskega Kotarja. Novembra so napadli Italijani več partizanskih taborišč, namesto odredov pa so se formirale čete in vodi.¹⁴⁴

D. Dalmacija. Tod so obstojale številne partijske organizacije in ilegalne udarne grupe kot jedro bodočih odredov, zlasti na področju Splita in Šibenika, ki so izvedle julija več diverzantskih akcij. Začetek avgusta sta prišla v Dalmacijo delegata CK KPH, da bi pospešila prehod diverzantskih akcij v vstajo. Zato je bilo sklenjeno, naj se na področju Splita in Šibenika ustanovi šest odredov, ki naj bi se premaknili na tromejo Like, Bosne in Dalmacije, kjer se je srbski narod že dvignil v vstajo. Tako je bilo v dveh dneh (8. in 10. avgusta) formiranih šest odredov v glavnem iz komunistov, simpatizerjev, delavcev in ribičev. Že 11. avgusta sta odšla na pot proti Sinjski Krajini Solinski in Splitski odred, a sta bila oba v nekaj dneh razbita. Razbit je bil tudi Šibeniški odred. Dne 26. avgusta je bilo ustreljenih blizu Sinja od 35 partizanov Splitskega in Solinskega odreda 24. V tem času je Dalmacija zgubila naenkrat okrog 40 prvoborcev, kar je imelo usodne posledice. V pomoč Dalmaciji je prišel sam sekretar

¹⁴¹ Zbornik V/1, str. 39—41.

¹⁴² Zbornik V/1, str. 45—47.

¹⁴³ Oslobojilački rat, str. 96—97, 150—151; Branko Žutić, Razvitak narodne vlasti u kotaru Vrginmost 1941—1943, Historijski zbornik VIII (1955), str. 69—104.

¹⁴⁴ Oslobojilački rat, str. 98—99, 152—153.

CK KPH Rade Končar, ki je 22. oktobra poročal CK o slabostih Partije v Dalmaciji, nakar je poslal CK KPH 16. novembra odprto pismo PK za Dalmacijo. V pismu je bilo rečeno, da je poskus ustanovitve partizanskih odredov propadel zaradi slabih političnih priprav in prevelike hitrice pri ustanavljanju. Začetne akcije diverzantskih grup so bile omejene samo na diverzije in sabotaže in PK ni uvidel potrebe oboroženega boja. PK je dobil kazen ukora, zaradi »neiznajdljivosti, lahkomišelnosti in nezadostne politične samostojnosti«. ¹⁴⁵

Sredi septembra je bilo poslanih na Dinaro nekaj bivših španskih borcev, da bi aktivizirali ostanke Sinjskega odreda, po Dalmaciji se je začela akcija za ustanovitev udarnih grup, kot jedra bodočih odredov, 20. oktobra pa je PK znova pozval k oboroženemu uporu. Konec oktobra je bil formiran iz ostankov Sinjskega odreda Livanjski odred (Livno), obnovljen je bil tudi Šibeniški odred, ki se je premaknil v Liko, kjer se je decembra formiral v četo. Zelo aktivne pa so postale udarne grupe v Splitu in Šibeniku.

Dne 17. novembra je zadela CK KPH velika nesreča. Italijani so ujeli Rade Končarja, ki je bil potem ustreljen 22. maja v Šibeniku, torej istega dne kot je bil ustreljen v Ljubljani organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič. Sredi septembra se je Sinjski odred razdelil na tri grupe; ena je ostala na Dinari, druga je odšla na Svilajo, tretja pa na Kamešnico. V drugi polovici decembra je bil postavljen začasni štab Dalmatinskega partizanskega odreda. Konec 1941 je imela Dalmacija tole partizansko vojsko: Šibeniški odred, Solinski odred in odred v rajonu Sinja, odred v okolici Livna in še en odred na sektorju Livno-Kupres. Obstojala je tudi grupa partizanov na Pelješcu. ¹⁴⁶

E. Severno od Kolpe in Save. Tu se je vstaja začela kasneje in se je tudi počasneje razvijala kot v srbskih krajih. Čutiti je bilo močan vpliv Mačka in bilo je tudi zelo veliko proval, aretacij in prišlo je do uničenja celih partijskih organizacij (OK Osijek, Varaždin itd.). V Slavoniji so se julija in avgusta ustanovile partizanske grupe (Bródska, Osiječka itd.), ki so se naslonile na Pšunj, Papuk in Bilo goró. Naredile so tudi nekaj akcij. Konec oktobra je bil ustanovljen odred, ki je sredi novembra izvedel nekaj akcij, 24. decembra pa je bil ustanovljen Slavonski bataljon. V Zagrebu in okolici so obstojale udarne grupe, v Žumberku so tri grupe iz Zagreba avgusta ustanovile odred, ki pa je bil 10. septembra razbit. ¹⁴⁷

F. Tito je 17. avgusta pisal hrvaškemu vodstvu, da se je vstaja na Hrvaškem sicer začela in tudi razmahnila, sedaj pa je treba to vstajo učvrstiti in centralizirati. Ustvarjati je treba močne partizanske formacije, ki morajo biti stalno v akcijah. ¹⁴⁸ CK KPH je 30. septembra poudaril, da so bili doslej doseženi sicer lepi uspehi, mnogi OK pa so popolnoma zatajili. Mnogi niso razumeli antifašističnega značaja boja v sedanji fazi in potrebe zbiranja vseh narodnih, demokratičnih in domoljubnih strank,

¹⁴⁵ Zbornik V/2, str. 24—26; V/1, str. 217—219.

¹⁴⁶ Zbornik V/2, str. 212; Oslobodilački rat, str. 99—100, 153—154; Sibe Kve-sić, Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1960, str. 76—225.

¹⁴⁷ Oslobodilački rat, str. 100—101, 115.

¹⁴⁸ Zbornik II/2, str. 41.

skupin in osebnosti v narodnoosvobodilni fronti. Glavni cilj boja v tej fazi je izgon okupatorja in uničenje frankovskih band, vrnitev hrvatske Dalmacije, Primorja in Medjimurja ter izbojevanje resnične nacionalne svobode in neodvisnosti. CK KPH je dejal, da so bile narejene sledeče napake: a) nekateri niso razumeli širokega antifašističnega značaja boja in so se orientirala na proletarsko revolucijo, na neposreden prevzem oblasti od strani proletariata, to je zoževalo bazo NOB in izoliralo komuniste od drugih naprednih borcev; b) v Liki in Dalmaciji se je pokazal desni oportunistem; c) bilo je nasedanja ustaškim manevrom, ki so provocirali s parolami naj se množice vrnejo domov in zapustijo svoje voditelje. Pred partije je CK postavil vrsto nalog. Med množicami vršiti veliko propagando za ustvaritev narodnoosvobodilne fronte zlasti pri voditeljih HSS in SDS. Boj proti fašističnemu okupatorju je treba nujno povezati z bojem proti ustaškim bandam. Razširiti je treba partizansko gibanje po vsej Hrvaški. Partija »vodi kurz na splošno narodno vstajo«, zato je treba delati na to, da se mali vsakodnevni boji in poedine partizanske akcije razplamtijo v splošno narodno vstajo proti okupatorju.¹⁴⁹

Dne 19. oktobra je bil formiran Glavni štab Hrvaške, kateremu je 16. novembra pisal Vrhovni štab, da je na Hrvaškem NOB še vedno v ozkem okviru nekaj odredov. Ne kažejo se še simptomi narodne vstaje in v NOB se hrvaške mase ne pritegujejo. To je bila ena od največjih napak na Hrvaškem.¹⁵⁰ Glavni štab za Hrvaško je 17. novembra sporočil o svojem imenovanju od strani Vrhovnega štaba in sporočil, da spadajo pod njegovo komando Kordunaški partizanski odred, Komanda partizanskih odredov v Liki in Komanda partizanskih odredov Gorskega Kotara in Primorja.¹⁵¹ Dejstvo pa je, da je bil Glavni štab silno slabo povezan s svojimi enotami, kar je razvidno iz njegovega poročila 6. decembra VŠ, da je bila postavljena neposredna zveza le s Kordunom in Banijo, da je težja zveza z Liko, še težja pa zveza s Primorjem.¹⁵² Številčno stanje partizanov je bilo 13. decembra sledeče: Liška grupa je imela 3730 partizanov, Kordun in Banija 1715 in Primorje 330.¹⁵³ Ob istem času skoraj je imel Slavonski oded 271 partizanov, Sisaški odred le 30 in isto tudi odred iz Broda.¹⁵⁴ Politični komisar Glavnega štaba je 27. decembra sporočil CK KPH, da je zelo težko pridobiti Hrvate za NOB, ker se tudi partizani pravilno ne obnašajo po hrvaških vaseh. Nekaj Hrvatov pa je le začelo prihajati in prihajati so začeli tudi muslimani.¹⁵⁵

G. Lika, Kordun, Banija, Gorski Kotar. Novo leto 1942 je v teh krajih sprožilo velike boje za Korenico, Udbino, Dolnji Lapac in Srb. Na Kordunu je prišlo od januarja do marca do velikih bojev pri obrambi osvobojenega ozemlja, do reorganizacije Kordunaškega odreda in velikih sovražnih vdorov na osvobojeno ozemlje. Niso pa bile v tem času tako aktivne enote v Baniji. Sredi 1942 je bila glavna skrb v Liki, Kordunu in

¹⁴⁹ Zbornik V/1, str. 145—151.

¹⁵⁰ Zbornik V/2, str. 21.

¹⁵¹ Zbornik V/2, str. 28—30.

¹⁵² Zbornik V/2, str. 116.

¹⁵³ Zbornik V/2, str. 147.

¹⁵⁴ Zbornik V/2, str. 168.

¹⁵⁵ Zbornik V/2, str. 280.

Baniji obramba osvobojenega ozemlja, 8. julija je bila ustanovljena I. narodnoosvobodilna brigada, sredi avgusta pa II. Poleg brigad so obstojali še področni bataljoni. Zelo se je razširilo osvobojeno ozemlje. Začetek maja je bil v Korencih formiran I. proletarski udarni bataljon in podvzete so bile mere za razbijanje četnikov na tromeji Like, Dalmacije in Bosne ter za pomoč NOB v Dalmaciji in Liki. Dne 9. maja so ustaši napadli Petrovo goro. Počasneje se je razvijal boj v Dalmaciji, kjer se je pod okriljem Italijanov začel razvijati četniški pokret, zlasti v okolici Knina. Začetek aprila je bil ustanovljen Severnodalmatinski bataljon, za boj proti četnikom na tromeji pa Kombinirani odred. Začetek maja je bila ustanovljena neposredna zveza z Glavnim štabom za Hrvatsko, začetek junija pa je bilo posvetovanje dalmatinskih partizanov. Formirali so se bataljoni in udarni bataljoni, do prave vstaje pa je v Dalmaciji prišlo šele jeseni 1942. V drugi polovici 1942 je prišlo do velikega razvoja partizanstva v Gorskem Kotaru in Primorju. V drugi polovici 1942 se je začela tudi diferenciacija v vrstah HSS. Partizanske enote so močno narastle in sredi novembra 1942 je bila na Hrvaškem že 12 brigad z 18.200 borci.¹⁵⁶

H. Začetek januarja 1942 je pisal Tito v imenu CK KPJ hrvaškemu CK in najprej naročil, da je treba poslati v Bosno najmanj 300 delavskih in kmečkih borcev za proletarsko brigado. Znova je poudaril, da so partizanske akcije na Hrvaškem še vedno v začetni fazi, saj je bilo le 40 % partizanov oboroženih. Za pridobitev orožja in municije je treba večjih akcij, premalo se dela tudi za to, da bi se pridobilo orožje od hrvaških vojakov (domobrancev). Treba je začeti osvobajati ozemlja v Liki in na Kordunu proti Baniji, treba je razkrinkavati Mačkovo politiko čakanja. Posebno pa je Tito opozoril na premajhno pazljivost, katere posledica je bila, da je bilo na Hrvaškem izgubljenih največ kadrov.¹⁵⁷ Istočasno je pisal Tito v imenu VŠ hrvaškemu Glavnemu štabu. Ukazal je razširiti akcije na vso Hrvaško in vreči glavne sile na komunikacije. Ustanoviti je treba vojaško vodstvo na področju Korduna, Banije in Like (I. operativna cona), kjer naj bodo trije odredi, ter se preko Une povezati z Bosno. Na področju Varaždin—Brežice—Karlovac—Sisak—Bjelovar je treba formirati II. operativno cono z oporišči na Žumberku, Bili gori in Ivanjščici. V Slavoniji vključno Srem do Beograda je treba formirati III. operativno cono z oporišči na Moslavački gori, Požeški planini in Fruški gori, v Dalmaciji do Neretve pa je treba formirati IV. operativno cono. VŠ je odločil naj ima odred le 1500 borcev, bataljon pa 150 do 250. Enote naj se ne spuščajo v frontalne boje. Temeljito je treba rušiti komunikacije, postavljati zasede, razbijati kazenske pohode, čistiti teren od četnikov, uničevati peto kolono, razviti močno propagando in politično delo.¹⁵⁸

Od 30. do 31. januarja je bilo posvetovanje Glavnega štaba s komandanti in komisarji odredov (Dalmacija, Slavonija in Hrvaško Primorje so bili še vedno pod direktnim vodstvom CK KPH). Na posvetovanju je komisar Glavnega štaba poudaril, da je treba za boj proti okupatorju, ustašem, srbski izdajalski koaliciji in četnikom mobilizirati tudi hrvaške mno-

¹⁵⁶ Oslobodilački rat, str. 237—255, 286—300.

¹⁵⁷ Zbornik V/3, str. 9—12.

¹⁵⁸ Zbornik V/3, str. 14—16.

žice. Komandant pa je dejal, da prinašajo orožje samo večje akcije, da se ne sme nalagati prevelikih nalog in da je premalo akcij na železnicah.¹⁵⁹ Začetek marca je sporočil Vl. Popović CK KPJ, da se je osvobojeno ozemlje v Kordun razširilo do 3,5 km pred Karlovcem, da se na Ivanjščici ustanavlja odred, da obstaja že odred na področju Moslavine, v Slavoniji je bataljon, v Sremu pa ničesar.¹⁶⁰ Dne 10. marca so imele enote, ki so spadale pod Glavni štab, 5214 borcev v enotah in 8393 mobilizirancev, ki so bili še doma.¹⁶¹ Operativni načrt Glavnega štaba je bil 12. marca doseči čim večje osvobojeno ozemlje in ga med seboj povezati ter začeti sistematično uničevati komunikacije.¹⁶² V poročilu VŠ je Glavni štab 28. marca sporočil, da je analiza položaja na posvetovanju Glavnega štaba 20. in 21. marca pokazala, da je Kordunaška partizanska grupa slabo povezana s hrvaškimi in muslimanskimi vasmi. Hrvaški partizani na Kordunu so iz Karlovca in Zagreba ne pa s Korduna. Nekoliko boljše je bilo v tem pogledu v Baniji, še boljše pa v Primorsko goranskem odredu.

Kot štab je Glavni štab začel delovati šele decembra 1941, njegovi člani pa so bili v glavnem na terenu, da bi se različnost NOB povezala in poenotila. Delalo se je na to, da bi se štab razširil s člani iz Korduna, Banije in Primorja.¹⁶³ V poročilu Glavnega štaba Vrhovnemu štabu 30. marca je rečeno, da srbsko prebivalstvo Like, Korduna, Banije in Gorskoga Kotora priznava partizane za svojo vojsko. Tudi osvobojeno ozemlje se v glavnem pokriva z ozemljem naseljenim od Srbov. V vseh centrih vstaje pa so se delale iste napake: »srbovanje« (slabo poudarjena linija bratstva Srbov in Hrvatov), nesporazumevanje med partizanskimi štabi in partijskimi organizacijami, zaprtost »republik« in obramba njih meja s frontalnimi boji. V enotah je premalo Hrvatov. V Baniji so osvobojeni vsi srbski kraji, a je od 720 borcev le 30 Hrvatov iz Siska in Zagreba. Tudi na Kordunu so se meje osvobojenega ozemlja ujemale s teritorijem Srbov, na hrvaškem ozemlju pa so bile močne sovražne postojanke. V Liki so boji zajeli vzhodni srbski del. Tod je bilo najtežje sprovesti partizansko linijo, ker je okupatorju uspelo dobiti nekaj pozicij med Srbi. Ob italijanski okupaciji Like in ob navideznem italijanskem preganjanju ustašev je začelo partizansko gibanje znatno upadati. Še dolgo potem partizani niso napadali Italijanov. Šele začetki bojev pri Korenici, ki so jih začeli Dalmatinci, so prinesli nek preobrat. Le v Gorskem Kotarju in na Primorju je bil odred, ki je bil po večini sestavljen iz Hrvatov. Med Srbi je bilo precej četniškega vpliva. Je pa med partizani prevladovala želja po mirnem taborenju na skritih krajih in bilo je nekaj akcij na železnicah.¹⁶⁴

CK KPH je 1. aprila poročal CK KPJ, da je bila temeljna napaka pri delu za pridobitev hrvaških množic »srbovanje«. V Liki se je začelo šele pred mesecem sistematično čiščenje četnikov, v Primorju je partizane

¹⁵⁹ Zbornik V/3, str. 175—177.

¹⁶⁰ Zbornik V/3, str. 208—209.

¹⁶¹ Zbornik V/3, str. 261.

¹⁶² Zbornik V/3, str. 263.

¹⁶³ Zbornik V/3, str. 382—386.

¹⁶⁴ Zbornik V/3, str. 413—426.

teško pripraviti za večje akcije, na Kordunu pa težko na akcije izven republike, to je na akcije po hrvaških krajih.¹⁶⁵

Od 8. do 11. aprila je bilo tretje posvetovanje Glavnega štaba, kjer je bila znova poudarjena potreba, da se je treba vse bolj orientirati na hrvaške množice. Dotlej je bil pretežen del partizanov Srbov in kmetov. Naloga Glavnega štaba mora biti, da vse podrejene enote povezuje in vodi. Upostavljen je bil kontakt z dalmatinskimi in slavonskimi partizani. Po novih navodilih se je ozemlje razdelilo na pet operativnih con: I. Lika, Kordun, Banija; II. Zagrebška cona; III. Slavonija; IV. Dalmacija; V. Gorski Kotar in Hrvatsko Primorje.¹⁶⁶ Glavni štab je imenoval 13. aprila štab II. operativne cone in ukazal naj se partizani v Žumberku povežejo s slovenskimi partizani in preko teh s partizani v Gorskem Kotaru in Primorju. Sredi aprila so bile pod komando Glavnega štaba tele partizanske enote: Kordunaške in Liške partizanske skupine, Banijski partizanski odred, Primorsko goranski odred in Slavonski odred.¹⁶⁷

Začetek maja je poročal Glavni štab VŠ, da se je položaj na Kordunu po sovražni ofenzivi zboljšal, v Baniji pa se je po udarcu na Kordun glavnina panično umaknila v Bosno. Še večja demoralizacija je bila v Liki, kjer so začeli ponekod četniki organizirano nastopati, neke partizanske rezervne čete pa so odrekle disciplino. Iz II. in III. operativne cone ni bilo poročil. V Dalmaciji je partizanstvo znatno zaostajalo, za kar je bil kriv dalmatinski štab in PK. Kolikor je bilo partizanskih enot so bile v začetni fazi razvoja. Štab V. operativne cone pa je upostavil zvezo s III. grupo slovenskih partizanskih odredov.¹⁶⁸ Dne 5. maja je poročal CK KPH CK KPJ o okrepljeni četniški dejavnosti v Liki, o neaktivnosti partizanskih enot v hrvaškem delu in o slabostih partizanskih partijskih organizacij v severni Dalmaciji. V vsej Dalmaciji je bilo sicer okrog 1000 partizanov, a so bili slabo organizirani in še slabše vodeni.¹⁶⁹

Dne 7. maja je bil ustanovljen 1. proletarski bataljon Hrvaške, ki je bil podrejen naravnost Glavnemu štabu z namenom, da ga bo lahko pošiljal po raznih krajih Hrvaške.¹⁷⁰ O nalogah, ki so jih tedaj imele partizanske enote na Hrvaškem, je poročal Glavni štab VŠ 22. maja. Te so bile: uničevanje komunikacij, razširitev operacij na hrvaške kraje in njihova priključitev v osvobojeno ozemlje, likvidacija četnikov v Liki in severni Dalmaciji in likvidacija koridora, ki je ločil osvobojeno ozemlje Like od osvobojenega ozemlja na Kordunu.¹⁷¹

Da bi se mogle izvesti te naloge, je ukazal Glavni štab 25. maja splošno ofenzivo,¹⁷² istega dne pa je poročal VŠ o masovnemu vstopu Hrvatov v partizane v V. in II. operativni coni. V Dalmaciji stanje še ni bilo konsolidirano, v boj bo pritegnjena zahodna Lika, iz Korduna se je že začelo prodirati v hrvaške kraje, v Slavoniji ovirajo mobilizacijo hrva-

¹⁶⁵ Zbornik V/4, str. 12—14.

¹⁶⁶ Zbornik V/4, str. 79—80.

¹⁶⁷ Zbornik V/4, str. 54, 58—62.

¹⁶⁸ Zbornik V/4, str. 160—166.

¹⁶⁹ Zbornik V/4, str. 173—176.

¹⁷⁰ Zbornik V/4, str. 196.

¹⁷¹ Zbornik V/4, str. 288.

¹⁷² Zbornik V/4, str. 317—318.

ških kmetov razni nižji funkcionarji HSS, četniki pa so imeli še vedno najmočnejšo bazo na tromeji Like, Bosne in Dalmacije, kjer je bilo tudi središče njihove Dinarske dinastije, politično središče pa v Splitu.¹⁷³

Ko je 15. junija poročal Glavni štab VŠ, je o I. coni dejal, da ni bilo posebnih sprememb, iz druge cone ni imel poročil, o III. coni je poročal, da je razvoj partizanstva znatno zaostajal za razvojem v drugih conah. V Slavoniji ni bilo nobenega osvobojenega ozemlja, partizanske enote so sicer bile povsod, a med seboj niso bile povezane. V Slavonijo je bila poslana proletarska četa iz Banije z nalogo organizacijsko povezati enote in čete in začeti z akcijami zlasti na komunikaciji Zagreb—Beograd ter ofenzivne akcije razširiti na hrvaške kraje in s temi pritegniti čim več Hrvatov v partizane.¹⁷⁴

O položaju je poročal Vladimir Popović CK KPJ 16. junija in napisal, da hrvaški kraji v OK Karlovac dobro sprejemajo partizane, v srbskih krajih da je tudi nekaj kulačkov za partizane, da so bili v Liki doseženi šele prvi uspehi v hrvaških krajih, da se je v Dalmaciji zadnji čas stanje popravilo, da je Slavonija razdeljena na tri okrožja, toda z njimi ni nobenih zvez.¹⁷⁵ V poročilu Glavnega štaba VŠ od 24. junija je bilo rečeno, da število hrvaških partizanov v Gorskem Kotarju in Primorju stalno raste in da so se začele partizanske akcije približevati Zagrebu. Začetek julija je bilo največje osvobojeno ozemlje na Kordunu, na teritoriju I. cone je bila že ustanovljena udarna brigada, ki je bila sestavljena iz dveh liških, enega kordunaškega in enega banijskega bataljona.¹⁷⁶ Ko je poročal Vrhovni štab 1. avgusta o prihodu partizanskih brigad v Liko in Bosansko Krajino, je poudaril, da je glavni namen tega prihoda razširiti z uspešnimi akcijami partizansko gibanje na Hrvaškem in ga dvigniti na stopnjo splošne oborožene vstaje.¹⁷⁷

I. Na Hrvaškem opazimo velike posebnosti v razvoju partizanskih enot, ljudske oblasti in ljudske fronte. Začetek septembra 1941 je poročal delegat CK KPH, da so bili v Hrvaškem Primorju, Dalmaciji, Liki in Gorskem Kotaru partizanski odredi jedro NOV, bili so samostojne enote za izvrševanje samostojnih akcij, toda bile so to majhne enote, dvajset do petdeset partizanov, včasih celo 5 do 10 partizanov in bile so razdeljene na desetine.¹⁷⁸ Tito je pisal 12. septembra CK KPH naj odpravijo izraz »gverilski«; partizanski odredi morajo biti pod enotnim vodstvom Glavnega štaba NOPO in CK KPJ, ki bo začel te odrede postopoma spreminjati v osvobodilno armado, ki »bo samo pod našim vodstvom in vplivom«.¹⁷⁹ Po posvetovanju v Stolicah je OK za Karlovac 6. oktobra odpravil prvotne odrede in postavil za temeljno enoto četo (80 do 120 borcev), ki naj bi imela dva voda, vod pa desetine. Tri do štiri čete naj sestavljajo bataljon, višja enota od bataljona pa naj bo odred, še višja pa grupa odredov.¹⁸⁰

¹⁷³ Zbornik V/4, str. 319—323.

¹⁷⁴ Zbornik V/5, str. 92—93.

¹⁷⁵ Zbornik II/4, str. 370—372.

¹⁷⁶ Zbornik V/5, str. 178, 224—225.

¹⁷⁷ Zbornik V/5, str. 9.

¹⁷⁸ Zbornik V/1, str. 71—73.

¹⁷⁹ Zbornik II/2, str. 64.

Ostala pa je ta posebnost, da je bil del partizanov mobiliziran v četah, del pa je ostal — sicer mobiliziran — doma. To zadnje je operativno vodstvo CK KPH prepovedalo že konec septembra in poudarjalo, naj se mobiliziranci ne puščajo doma ali celo po tovarnah. Zato naj se ne ustanavljajo odredi, katerih del bi bil doma in bi od doma hodili na akcije. Mobilizacija naj bo načelno prostovoljna, na osvobojenem ozemlju pa se dopušča obvezna mobilizacija za razne pomožne akcije.¹⁸¹ Toda mobilizirani partizani so bili po svojih domovih še dolgo časa.¹⁸²

Tito je že začetek avgusta pisal hrvaškemu štabu NOPO, da zahtevajo razvoj ljudske vstaje in sovražni poskusi, da se ta prikaže kot čisto komunistična zadeva, upostavitve nekega narodnega odbora osvoboditve, v katerega naj bi prišli predstavniki demokratičnih struj Srbije, Hrvaške in Slovenije ter »naši ljudje«. Ta odbor naj bi bil neke vrste narodna vlada, ki naj bi izdala nek proglas ter pozvala ljudi v boj, v tem jugoslovanskem odboru naj bi bili trije ali štirje Hrvati, dva iz Slovenije, štirje iz Srbije in dva iz Črne gore.¹⁸³ Do uresničitve tega je seveda prišlo šele z ustanovitvijo AVNOJ. Kot v Srbiji pa je CK KPJ tudi na Hrvaškem že zelo zgodaj skušal ustanoviti ljudsko fronto. Že sredi avgusta je Tito vprašal kako gre z njeno ustanovitvijo in je predlagal, naj se pozovejo voditelji HSS,¹⁸⁴ 4. septembra pa je Tito svetoval, naj se začne ljudska fronta ustanavljati »od spodaj«, to je naj se v vseh krajih ustanovijo »skupni odbori narodne osvoboditve« z zastopniki HSS in SDS in naj se ne čaka na sporazum z voditelji teh strank.¹⁸⁵

Od Tita nasvetovani poziv je poslal CK KPH vodstvu HSS dne 5. septembra in ga pozval v boj, da ne gre v tem boju »za to ali ono obliko politične ureditve«, temveč za osvoboditev hrvaškega in vseh jugoslovanskih narodov. Zato naj se ustvarijo povsod odbori enotne narodne osvobodilne fronte, ki bo povedla narod v boj.¹⁸⁶

Zanimivo se je vse to razvijalo v Dalmaciji, kjer se je kmalu izkazalo, da se ne bo dalo sporazumeti z vodilnimi politikami raznih strank.¹⁸⁷ Zato so začeli nastajati »akcijski odbori«, ki so se 1942 začeli spreminjati v NOO.¹⁸⁸ Ti odbori v katerih so bili organizirani državni uradniki, delavci dninarji itd. izredno spominjajo na tako imenovane matične odbore OF v Ljubljani 1941/42. Ti odbori so bili oblika široke borbene dejavnosti ljudskih množic na vseh področjih, brez ozira na zadržanje bivših politikov do NOB. Poskusi ustvariti ljudsko fronto »od zgoraj« so bili nekaj časa vidni tudi v Liki.¹⁸⁹

CK KPH je 30. septembra poudaril, da mnogi OK niso razumeli anti-fašističnega značaja boja »v sedanji fazi« in potrebe zbiranja vseh narod-

¹⁸⁰ Zbornik V/1, str. 171.

¹⁸¹ Zbornik V/2, str. 81.

¹⁸² Zbornik V/3, str. 177.

¹⁸³ Zbornik II/2, str. 38.

¹⁸⁴ Zbornik II/2, str. 41.

¹⁸⁵ Zbornik II/2, str. 54.

¹⁸⁶ Zbornik V/1, str. 63—65.

¹⁸⁷ Zbornik V/1, str. 187—188, 219.

¹⁸⁸ Sibe Kvesić, o. c. str. 171—173.

¹⁸⁹ Zbornik V/1, str. 128.

nih, demokratičnih in domoljubnih strank, skupin in osebnosti v narodno-osvobodilni fronti. Poudaril je potrebo velike propagande med množicami, zlasti pa pri pristaših HSS in SDS. Povsod naj bi se snovali odbori fronte, ki »ne smejo viseti v zraku«, temveč morajo postati odraz enotnosti anti-fašističnih domoljubnih sil dotičnega kraja.¹⁹⁰

Začetek leta 1942 je poudaril Tito CK KPH, da mu je uspelo pri-
tegniti v narodnoosvobodilno fronto del pristašev HSS, vendar pa je treba
paziti, da se pri sestavljanju odborov fronte ne bo sektašilo in da ne bodo
sestavljani samo iz komunistov in simpatizerjev.¹⁹¹

V glavnem se na Hrvaškem odbori narodnoosvobodilne fronte — kjer
in kolikor so obstojali — le niso razvili v organe ljudske oblasti. Ti organi
ljudske oblasti so se na primer zelo svojevrstno razvili na Kordunu, kjer
so vasi že junija 1942 ustanovile narodne straže, ki so pazile na prihod
ustašev itd. Te straže so že sredi julija začele razoroževati organe usta-
ških oblasti, 1. avgusta pa je bil izbran Komitet narodne odbrane (Ka-
rinska republika), ki je začel takoj mobilizirati. Po uničenju te republike
so ljudje na javnih zborovanjih volili vaške odbore, ki so bili do konca
oktobra izvoljeni povsod. Ko pa so bili ustanovljeni odredi, se je začela
diferenciacija civilne in vojaške oblasti. Poleg vaške oblasti se je volila
tudi občinska in okrajna civilna oblast. V te odbore so bili voljeni ali
kooptirani predstavniki strank in rodoljubi.¹⁹² Podobno je bilo tudi v
Liki.¹⁹³ OK za Karlovac je 6. oktobra 1941 poročal, da se na osvobojenem
ozemlju upostavlja civilna oblast. Po občinah, večjih vaseh in okrajih
so se volili NOO, ki so imeli politično in upravno oblast, v manjših vaseh
pa so se volili poverjeniki teh odborov. Stare občinske uprave in okrajna
načelstva so bila odpravljena.¹⁹⁴ Tudi v Hrvaškem Primorju in Gorskem
Kotaru so bili v tem času že izvoljeni NOO, nekakšni krajevni sveti.¹⁹⁵

Ker so se pri postavljanju ali volitvah NOO delale tudi napake, je
CK KPH 6. decembra poudaril, da NOO niso organi nobene stranke ali
organizacije. V NOO naj bodo zastopani predstavniki vseh, ki so za boj
proti okupatorju in njegovim hlapcem. Na osvobojenem ozemlju naj bodo
NOO začasni organ oblasti, voljeni od ljudstva, začasni zato, ker »so od-
pravljene stari organi oblasti«, bodoče trajne oblasti bo določilo osvobo-
jeno ljudstvo po izgonu okupatorja in uničenju njegovih domačih hlapcev.
Na neosvobojenem ozemlju pa naj vodijo NOO vse oblike politične in
ekonomske borbe.¹⁹⁶

Na posvetovanju Glavnega štaba (30. in 31. januarja 1942) se je po-
kazalo, da so tudi partizanske enote izvrševale civilno oblast, kjer pa so
bili NOO, so te enote kontrolirale njihovo poslovanje.¹⁹⁷ Na osvobojenem
ozemlju v Baniji so bili po vseh vaseh, občinah in okrajih NOO, za volitve
je bilo premalo priprav, v veliki večini pa je NOO postavljaj OK. Na

¹⁹⁰ Zbornik V/1, str. 150.

¹⁹¹ Zbornik V/3, str. 10.

¹⁹² Branko Žutić, Razvitek narodne vlasti, str. 69—104.

¹⁹³ Zbornik V/1, str. 128.

¹⁹⁴ Zbornik V/1, str. 172.

¹⁹⁵ Oslobodilački rat, str. 152.

¹⁹⁶ Zbornik V/1, str. 111—112.

¹⁹⁷ Zbornik V/3, str. 176.

zborovanjih so ljudje volili vsakega, na katerega so se spomnili. Ni jim bila jasna vloga Partije in ljudje so mislili, da ima pač Partija vso oblast. Tudi partizani so se smatrali za oblast. Podobno je bilo tudi v Kordunu in ponekod v Liki.¹⁹⁸

3. BOSNA IN HERCEGOVINA

A. Takoj po okupaciji je izdal PK KPJ za Bosno in Hercegovino (PK KPJ za BiH) proglas in pozval vse narode naj se ne dajo zapeljati v državljansko vojno, ki jo želi okupator. Hrvati in muslimani naj ne postanejo tlačitelji svojih bratov Srbov in židov.¹⁹⁹ To je poudaril tudi PK v svojem majskem proglasu. Dejal je, da je varala beograjska gospoda Srbe 20 let in podpirala šovinistično mržnjo do Hrvatov in muslimanov. Sedaj pa jih je izdala in jih hoče pognati še v bratomorno vojno. Muslimanom je poudaril, da jih proglašajo frankovci v Zagrebu za večje Hrvate kot so sami, a samo zato, da bi muslimani uničevali Srbe in žide. Hrvatom pa je poudaril, da je frankovska gospoda razbila Jugoslavijo, prodala Dalmacijo Italijanom in razvila v BiH šovinistično kampanjo. KPJ bo organizirala boj proti okupatorju in njegovim agentom in zato poziva vse narode BiH k bratstvu in enotnosti.²⁰⁰

Dne 13. julija je bil na seji PK ustanovljen Štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov za BiH, na področju OK pa Štabi oblasti za Bosansko Krajino, Hercegovino, Tuzlo in Sarajevo.²⁰¹

B. Bosanska Krajina je imela troje žarišč vstaje, Drvar, Podgrmeč in Kozaro. Na področju Drvarja so se v drugi polovici julija formirali trije gverilski odredi v taboriščih beguncev in štab gverilskih odredov. Zaradi vedno večjega ustaškega terorja so namreč ljudje iskali zavetišča pri teh odredih. Dne 27. julija je bil napaden Drvar, Grahovo, Prekaja in Oštrej. To je povzročilo, da se je začela na tem področju silno hitro razvijati vstaja in da je prišlo do pravih in velikih frontalnih bojov s sovražnikom. V vstajo so se dvignili v glavnem Srbi, silno težko pa je bilo premagovati začetni šovinizem do Hrvatov in muslimanov. To je v začetku vodilo tudi do nekaterih velikih nepravilnosti. Prav isti problem je obstojal pri organizaciji vstaje na Kozari, do katere je prišlo po novici o vstaji v Drvarju 30. julija z napadom na Dobrljin in Bosansko Kostanjico ter na Bosansko Krupco, Glamoč itd.

Tako je bilo konec julija v Bosanski Krajini izbojevano veliko osvobodjeno ozemlje. V vseh ustajniških središčih je bilo formiranih več odredov in čet, ki pa so se zbirale samo za napade, potem pa so se vračale na svoje domove. Komando nad enotami v Drvarju je imel Štab brigade gverilskih odredov, na Podgrmeču Štab gverilskih odredov, na Kozari pa Štab Kozarskega partizanskega odreda.

¹⁹⁸ Zbornik V/3, str. 417, 420, 422.

¹⁹⁹ Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1950, str. 49.

²⁰⁰ Zbornik IV/1, str. 3—6.

²⁰¹ Zbornik IV/1, str. 111, op. 1; Oslobodilački rat, str. 43.

Ustaška ofenziva v Bosanski Krajini je imela v drugi polovici avgusta le delne uspehe, ko pa so Italijani zasedli del Bosanske Krajine (razen Kozare) in so se začeli naslanjati na četniške elemente, je nastalo veliko vprašanje: ali boj z Italijani ali ne? Tako se je kot v Liki začinjala v Bosanski Krajini — razen na Kozari kriza vstaje. Septembra je bila izvedena reorganizacija vojske, akcij je bilo malo, enote pa so živele po vaseh. Na zimo so začeli četniki z živahnjšo razdiralno akcijo. Zato je začetek 1942 prišlo v nekaterih partizanskih odredih do pravih pobun in zelo težkih kriz. Na Kozari pa so enote opustile frontalne boje in se oprijele partizanskega načina vojskovanja ter zato imele večje uspehe. Konec 1941 sta bila na Kozari ustanovljena dva odreda in prav na Kozari se je začelo kovati bratstvo srbskega in hrvaškega naroda ter muslimanov.

Začetek 1942 sta ta dva 1. in 2. Krajiški odred še okrepila svoje enote, boji so se okrepili zlasti marca, sredi maja pa je bil osvobojen Prijedor in uničena velika sovražna postojanka. Takoj nato 21. maja je bila na Kozari ustanovljena 1. Krajiška brigada. Ker so se Italijani po zagrebškem sporazumu umaknili iz Sanskega mosta, Mrkonjić grada, Ključa, Bosanskega Petrovca in Drvarja, so četniki izgubili svojo oporo, ustaši in domobrani pa so ostali sami.

Začetek februarja 1942 se je v srednji Bosni iz 3. odreda ustanovil še 4. Krajiški odred. A tudi četniki okrog Glamoča so začeli ustanavljati svoje enote. Dne 25. februarja je 3. Krajiški odred napadel Mrkonjić grad, a ker so četniki pri napadu sabotirali — v Bosni so ponekod spočetka četniki sodelovali s partizani — napad ni uspel, še več, nekaj čet iz odreda je prešlo celo na četniško stran. Konec marca je bil ustanovljen Proletarski bataljon, ki je začel čistiti četnike okrog Mrkonjić grada.

Na Kozaro, kjer je bil močan 2. Krajiški odred, je začel sovražnik 10. junija ofenzivo iz Banje Luke in Bosanskega Novega, jo do konca junija obkolil, nato pa začel napadati. Štab odreda se je odločil za proboj šele 3. julija, prebil pa se je samo 1. in udarni bataljon ter del 3. bataljona (okrog 800 borcev), ostanek 500 ranjencev in vse civilno taborišče (zberg) pa je ostal v obroču. Odred je izgubil okrog 1700 borcev, ujetih pa je bilo preko 50.000 žena, otrok in starčkov, ki so bili delno pobiti, delno pa odgnani v taborišče Jasenovac.

V drugi polovici junija je sestavil VŠ udarno grupo štirih brigad (4500 borcev) in ji dal nalogo prodirati v dveh kolonah proti Bosanski Krajini. Torej prav v času, ko so Italijani izpraznjevali 3. cono in so jo začele zasedati ustaške in domobranske sile. Ta veliki marš se je začel 22. junija, sredi julija sta bila osvobojena Prozor in Gornji Vakuf in nato po vrsti veliki kraji kot Bugojno, Dolnji Vakuf, Kupres, Duvno, Šujica, Livno, Mrkonjić grad in Jajce. Po uničenju velike italijanske ofenzive se je partizanska ofenziva nadaljevala in v začetku novembra je prišlo do napada na Bihać, ki je bil 4. novembra osvobojen.

Tako je ta velika udarna grupa brigad osvobodila veliko ozemlje v Bosanski Krajini, ki je bilo povezano z osvobojenim ozemljem Banije, Korduna, Like in Dalmacije, ki je postalo baza za akcije proti Hrvaški in krepitev NOB in NOV ter omogočilo I. zasedanje AVNOJ.²⁰²

C. Vzhodna Bosna (Tuzlanska in Sarajevska oblast). Tod je bila ta značilnost, da so se kmalu po ustanovitvi prvih partizanskih enot pojavile tudi četniške enote, ki so skraja sodelovale s partizani. Položaj pa se je spremenil, ko so prišli v Bosno Mihailovičevi oficirji. Prve male akcije so se začele okrog Sarajeva, a sovražnik je kmalu uničil majhne partizanske enote, razen na Romaniji, kjer je bil Štab Sarajevske oblasti. Bolj masovni značaj je imela vstaja na področju Birča, kjer je bila za kratek čas osvobojena Vlasenica, uspešno se je začela vstaja tudi na Majevidi in Semberiji ter na Ozrenu. V drugi polovici julija so bili za nekaj časa osvobojeni celo Maglaj in drugi večji kraji. V teh akcijah je sodelovalo vse od žena in otrok do starcev in v nekaj urah je bilo osvobojeno obsežno področje razen Doboja. Maglaj so držali partizani nekaj ur, potem so se umaknili, a z njimi tudi narod.²⁰³ Na področju vzhodne Bosne je torej nastalo pet močnih vstajniških žarišč: Ozren, Birač, Romanija, Zvijezda in Jahorina. Začetek septembra se je Štab Sarajevske oblasti sestal z zastopniki četnikov. Za vodstvo skupnih akcij je bil ustanovljen direktorij.²⁰⁴ Začetek septembra je bil ustanovljen tudi Štab NOPO za BiH, ki je 20. septembra podal izjavo o »samostojnih četnikih«, da so v BiH ti četniki nastali spontano za boj proti okupatorju in ustašem. Po prihodu Dangića in drugih iz Srbije pa je del četnikov začel sodelovati z okupatorjem, del pa je stopil v NOB.²⁰⁵

Po posvetovanju v Stolicah je bilo v vzhodni Bosni organiziranih šest odredov, sredi oktobra je bila osvobojena Rogatica, nato pa so se akcije prenesle proti Višegradu in Sarajevu. Oktobra in novembra so dosegli odredi velike uspehe in nastalo je osvobojeno ozemlje med Drino, Olovim in reko Bosno. Dosti akcij je izvedel Birčanski in Ozrenski odred, bojev z ustaši pa so se četniki izogibali.

Na Majevidi sta bila dva odreda, partizanski in četniški, ki sta bila nekaj časa v skupnih akcijah. Ker pa so četniki na teh akcijah pobijali muslimane, so partizani borbeni sporazum odpovedali. Dne 16. in 17. novembra je bila konferenca delegatov bosanskega in četniškega glavnega štaba v Vlasenici, na kateri so bili četniki ožigosani kot izdajalci vstaje in iniciatorji državljanske vojne. Četniki so odšli s konference in so 20. novembra vzpostavili zvezo z Italijani v Višegradu. Toda na četniško stran so začeli prehajati tudi partizani in pretila je velika nevarnost razsula

²⁰² Oslobodilački rat, str. 77—83, 122—138, 225—235, 263—294; Nedim Šarac i Nikola Babić, Kratak pregled razvoja i djelatnosti KPJ u Bosni i Hercegovini od 1919—1945 g., Godišnjak X (1958—1959), str. 11—12; potpukovnik Abdulah Sarajlić, Ustanak na Romaniji, VIG 1952, št. 1, str. 73—96; pukovnik Rade Bašić, Neprijateljska ofanziva na Kozaru juna 1942 g., VIG 1952, št. 5, str. 3—32; potpukovnik Petar Morača, Organizacioni razvitak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda u Bosanskoj Krajini u 1941 i 1942 godine, VIG 1950, št. 1, str. 101—110; pukovnik Rade Bašić i Idriz Čejvan, Ustanak na Kozari i borbe drugog Krajiškog odreda od dana ustanka do juna 1942 godine, VIG 1951, št. 1, str. 3—64; potpukovnik Drago Djukić, Pripreme i prvi dani ustanka u Bosansko-Petrovačkom srezu, VIG 1951, št. 4, str. 153—165; potpukovnik Abdulah Sarajlić, Prvi dani ustanka na Romaniji, VIG 1951, št. 4, str. 165—177.

²⁰³ Zbornik IV/1, str. 125—132.

²⁰⁴ Zbornik IV/1, str. 200.

²⁰⁵ Zbornik IV/1, str. 412.

odredov, ki se je še povečala s prihodom oficirjev in nekaj četniških odredov iz Srbije.

Po prihodu v vzhodno Bosno se je sestal Tito z bosanskimi voditelji 25. decembra v Rogatici, kjer je bil po analizi političnega položaja narejen načrt za osvoboditev Vareša in po možnosti tudi Zenice. Na partijskem posvetovanju 7. in 8. januarja 1942 v Ivančičih, na katerem je bil s člani CK KPJ tudi Tito, je bilo razpravljano tudi o četnikih, katerih vloga je bila po izdaji v Srbiji zelo jasna. Zato je bil napovedan vojaški in politični boj četniškemu vodstvu. Konferenca je kritizirala kolebanje partijskega vodstva do četnikov. PK je dobil nalogo o mobilizaciji muslimanov in hrvaških množic za NOB. Ta mobilizacija bi morala biti čim bolj odločna, ker so četniki ob podpori okupatorjev zelo terorizirali Hrvate in muslimane.²⁰⁶

Vtem so naredili Nemci načrt, da bi uničili partizanske sile na področju Vlasenica—Sokolac—Rogatica in jih pritisnili na zasneženo planino Javor in Romanijo (tako imenovana 2. ofenziva). Načrt Vrhovnega štaba pa je bil z vsemi silami pričakati sovražne kolone in jim prizadejati čim več izgub, nato pa se prebiti s I. proletarsko brigado na jug proti Foči, da se bo ustvarilo na tromeji Bosne, Hercegovine in Črne gore osvobojeno ozemlje kot nova podlaga za vstajo.²⁰⁷

Dne 28. januarja je VŠ imenoval štabe za vzhodno Bosno, Bosansko Krajino in Hercegovino. Glavnemu štabu za BiH pa je 8. februarja postavil pod komando 1., 2. in 3. Krajiški odred ter Operativni štab NOPO in prostovoljskih odredov vzhodne Bosne. Določil je, da bo zaradi bližine dajal večkrat sam navodila, glavna naloga Glavnega štaba pa je bila preprečiti prodiranje četnikov iz Srbije in njihova likvidacija v vzhodni Bosni.²⁰⁸

Dne 20. februarja je ukazal VŠ Glavnemu štabu, naj ustanovi na vseh odsekih gibljive udarne enote, ki ne smejo biti vezane na svoje vasi, uničiti je treba vse četniške bande, na področju Glavnega štaba pa je ustanovil tri operativne grupe, Krajiško, Vzhodnobosansko in Hercegovsko.²⁰⁹

Dne 20. februarja so četniki napadli štab Majeviškega odreda, nakar se je odred umaknil na Birač, 8. marca pa so začele partizanske udarne enote ofenzivo proti četnikom in vzhodna Bosna je bila v štirinajstih dneh očiščena, četniški oficirji pa so zbežali preko Drine. Konec marca je poročal Tempo VŠ, da so vsi četniški bataljoni v vzhodni Bosni v NOPO, da Dangić nima v vzhodni Bosni več nobenega oporišča, obdržal pa da se je še na Majevidi.²¹⁰ Vendar je bila NOB v prvi polovici 1942 še vedno v hudi krizi. Šele začetek avgusta je bila ustanovljena 6. vzhodnobosanska brigada, ki je dobila nalogo oživiti vstajo v vzhodni Bosni. Konec avgusta pa je bila ta brigada na Majevidi napadena in se je v hudih bojih — razen 2. bataljon — prebila v Srem, od koder se je spopelnjena s sremskimi

²⁰⁶ Osnivački kongres, str. 54.

²⁰⁷ Generalmajor Miloš Zekić, Druga neprijateljska ofanziva, VIG 1956, št. 2 in 3, str. 3—14.

²⁰⁸ Zbornik IV/3, str. 171—172.

²⁰⁹ Zbornik II/2, str. 394—396.

²¹⁰ Zbornik IV/4, str. 107.

partizani vrnila začetek novembra in začela čistiti Semberijo od četnikov.²¹¹

Č. Hercegovina. Tod je prišlo do strahotnih ustaških pokoljev že meseca junija. Velik del srbskega prebivalstva je zbežal v gozdove, od koder so napadali ustaše. Že junija je bilo s pesmijo in razvitimi zastavami napadeno Nevesinje, Avtovac pa zavzet. Konec junija so nastala v gozdovih velika civilna taborišča (zbeigi), velikosrbski elementi pa so začeli ščuvati ustajnike tudi na pokolj muslimanov. Zaradi občutnega pomanjkanja komunistov na terenu se ti pokolji niso mogli takoj preprečiti in v zbegih tudi ne ustanoviti prave vojne enote. V zbegih so namreč spontano nastale tako imenovane vaške čete narodne vojske. Prva prava gverilska četa v Hercegovini je bila ustanovljena šele konec avgusta v času, ko so divjali izredno hudi boji.

Po sklepu OK za Hercegovino so začeli 13. julija odhajati komunisti iz mest na teren, začetek septembra pa so začeli Italijani znova zasedati Hercegovino. Tako so prišle ustaške oblasti pod kontrolo italijanske vojske, domobranske enote in žardarmerija pa pod italijansko komando. Italijani so začeli hliniti veliko prijateljstvo do Srbov, da bi jih naščuvali proti komunistom. Sredi septembra je bil ustanovljen Štab hercegovske narodnoosvobodilne brigade, v katero naj bi prišli trije bataljoni. Šele ko se je novembra Partija na terenu znatno okrepila, so se začeli znotraj čet narodne vojske formirati partizanski odredi, ki so bili spočetka majhni. Konec leta se je položaj izboljšal, tedaj pa so začeli motiti četniki. Na posvetovanju Hercegovskega štaba in Glavnega štaba za Črno goro in Boko se je ustanovil začasni štab vseh partizanskih enot v Hercegovini (tu je bil tudi del črnogorskih enot) za skupni boj proti četnikom, do bojev z Italijani pa je prišlo šele februarja 1942. Do aprila je nastalo osem udarnih bataljonov, bilo je več akcij, a narejenih tudi veliko političnih napak. Kot v Črni gori se je tudi tod govorilo o sovjetizaciji Hercegovine, partizani so se istovetili z rdečearmejci, brez potrebe so se požigale cele vasi itd. Te velike napake je obsodilo direktivno pismo CK KPJ, naj se ne preskakujejo etape boja, ker gre to na roko okupatorju, ki hoče v Hercegovini zanetiti državljansko vojno.²¹²

Konec aprila je bil položaj tak, da so v južni Hercegovini trajali boji s peto kolono že pet mesecev, okupator je bil v defenzivi in pognan v postojanke, v severni Hercegovini pa so bili hudi boji s četniki.²¹³

D. Svojevrstno je v BiH nastajala partizanska vojska. V Bosanski Krajini so v drvarškem žarišču najprej nastali gverilski odredi v treh velikih zbegih. Po vstaji so ti odredi tako narastli, da je imela svoj odred

²¹¹ Oslobodilački rat, str. 83—88, 138—145, 172—177, 309—310; potpukovnik Abdulah Sarajlić, Pregled organizacionog razvitka PO i DVJ na teritoriji Istočne Bosne između druge i treće neprijateljske ofanzive, VIG 1952, št. 6, str. 60 do 79; pukovnik Miloš Zekić, Stvaranje i razvoj Birčanskog partizanskog odreda 1941 godine, VIG 1950, št. 2, str. 21—61.

²¹² Zbornik II/3, str. 387.

²¹³ Zbornik IV/4, str. 290; Oslobodilački rat, 88—91, 146—148, 196—198; Slobodan Šakota, Pripreme i prve ustaničke borbe u Hercegovini, VIG 1954, št. 1, str. 1—28, št. 2, str. 1—24.

vsaka vas. Avgusta se je formiralo pet bataljonov (po 300 do 600 borcev), ki so imeli v svojem sestavu odrede, ti vode in ti desetine. Osnovna enota je bil torej odred, ki so ga sestavljali borci ene vasi. Odrede so združevali štabi bataljonov, 19. avgusta je bila ustanovljena I. brigada nacionalno-osvobodilnih gverilskih odredov za zahodno Bosno in Liko, ki je imela osem bataljonov, bataljoni pa po nekaj gverilskih odredov.²¹⁴ Konec septembra se je na sestanku štabov NOPO za Bosansko Krajino v Podgrmeču reorganizirala vse vojska v Bosanski Krajini v čete, bataljone in brigade, začetek novembra pa so brigade zamenjali trije odredi. Na Kozari so bili pred vstajo mali odredi, po vstaji pa so se po vaseh organizirale čete z vodi in desetini, sredi avgusta se je osnoval štab Kozarskega odreda z udarnimi skupami. Slično je bilo tudi na Podgrmeču.

V vzhodni Bosni so bile najprej čete, te pa so se razvile v bataljone. Bataljoni so imeli v svojem sestavu najprej odrede, konec avgusta pa so se ti odredi spremenili v čete. Tako je bilo v Sarajevski oblasti. V Tuzlanski oblasti so najprej — v biraškem žarišču — nastale desetine, ki so se imenovale po vaseh, odkoder so se borci rekrutirali. Po vstaji so nastale nove desetine, iz katerih je bilo ustanovljeno sedem odredov. Sredi septembra so se vsi odredi združili v en sam odred, ki je imel decembra tri bataljone in dve samostojni četi. Na Majevidi je nastal najprej odred, ki je stalno rastel, na Ozrenu so bile najprej borbene grupe, ki so se po vstaji združile v tri čete, te pa v odred.

V Hercegovini so najprej nastala taborišča (zbegi), kjer so začeli organizirati čete narodne vojske, ki je bila razdeljena na vode. Po junijski vstaji so začeli komunisti oktobra organizirati v teh četah gverilske čete, ki so se oktobra preimenovala v odrede, ki pa so bili spočetka majhni. Ti odredi so potem prerasli v čete in bataljone.

Formacij ljudske fronte v BiH ni bilo. Kot povsod pa so tod nastajali organi ljudske oblasti. V Bosanski Krajini so začetek avgusta sestavljali komisariji vseh odredov nek vojni revolucionarni svet. Na predlog tega sveta je štab brigade določil ustanovitev odbora za komunalno politiko in industrijo v Drvarju ter komisariat za prehrano. V vaseh so štabi postavili krajevne politične oblasti. Tako je začela partizanska vojska postavljanje oblasti »od spodaj«. Konec avgusta je bilo v Drvarju veliko zborovanje, kjer je bil izvoljen Narodnoosvobodilni svet in Narodno sodišče. Svet je imel nalogo organizirati vojsko in zaledje a vse to na zborih vojske in ljudstva. Jeseni so bili povsod izvoljeni krajevni NOO, ki so potem volili občinski NOO.²¹⁵

V Hercegovini so se začeli vzporedno s formiranjem narodnih čet v zbegih formirati tudi vaški odbori, ki jih je volila vsaka vas v zbegu. Zbeg je izvolil tudi svoje sodišče. Po formiranju partizanskih čet in odredov

²¹⁴ Zbornik IV/1, str. 59, V/1, str. 36—37.

²¹⁵ Dr. Hamdija Čemerlić, Postanak i razvoj narodne vlasti u Bosni i Hercegovini za vrijeme narodnooslobodilačke borbe, Godišnjak III (1951), str. 53 do 94; Stevo Popović, Nekoliko podataka o razvoju i djelovanju narodnooslobodilačkih odbora u Istočnoj Bosni u toku rata, ibid., str. 181—209; Josipović Dušan, Neki podaci o razvoju i djelovanju narodnooslobodilačkih odbora, ibid., str. 211—221.

iz teh narodnih čet so te čete začele predstavljati neko splošno narodno politično organizacijo, ki je na zborovanjih reševala vsa vprašanja. Te čete so torej bile neke narodne skupščine in te naj bi iz svoje srede izvolile NOO.

4. ČRNA GORA

A. PK KPJ za Črno goro, Bosno in Sandžak je dal že 17. aprila direktivo za zbiranje orožja, nakar so se začeli zelo zgodaj ustanavljati odredi iz komunistov, skojevcev in najsigurnejših simpatizerjev Partije.²¹⁶ Na konferenci PK 24. aprila je bil narejen sklep o oboroženem boju proti okupatorju in ustanovljena komistija za zbiranje orožja.

Začetek akcij je določila seja PK 10. julija v Piperih.²¹⁷ Člani PK so bili poslani na teren v pomoč OK, ki so bili določeni za vodstvo vstaj, že obstoječe gverilske skupine pa reorganizirali v vode, čete in bataljone. Po okrajih so se za organiziranje pomoči vstaje organizirali odbori narodno osvobodilnega fonda. Sklep PK je bil pravočasno prenešen na vse partijske organizacije in gverilske skupine.²¹⁸

Italijani, ki so okupirali Črno goro, so s pomočjo dela črnogorskih federalistov uprizorili 12. julija na Cetinju nekakšno skupščino, ki je razveljavila proglas podgoriške velike skupščine od 26. novembra 1918 o priključitvi Črne gore h Kraljevini SHS in proglasila Črno goro za »svobodno« monarhijo pod pokroviteljstvom Italije. V 4. členu deklaracije je bilo rečeno, da bodo italijanskega kralja naprosili, naj imenuje namestnika za Črno goro, ki bo proglasil njeno ustavo.²¹⁹ Naslednjega dne — 13. julija — pa je prišlo do vstaje v vsej Črni gori, katero je pripravil PK. Ta je že konec junija izdal proglas, da je boj dvestomilijonskega ruskega naroda za obrambo domovine tudi boj črnogorskega naroda. Zato naj se ustvari pod vodstvom KPJ čvrsta enotnost za boj proti okupatorju in njegovim hlapcem za nacionalno osvoboditev. Do te narodne osvoboditve pa je mogoče priti le v skupnem boju vseh zaslužjenih narodov Jugoslavije in Balkana v povezanosti s Sovjetsko zvezo. Boj, ki ga bije Sovjetska zveza, je istočasno tudi boj črnogorskega naroda »za boljše, človeka vredno življenje, za socializem«. Zato je treba v vsakodnevnih bojih jekleniti borbena zvezo delavcev in kmetov v bojih za ostvaritev sovjetske oblasti in končni obračun s kapitalističnim sistemom. Živela sovjetska oblast!²²⁰

V Črni gori je zavzela vstaja 13. julija najsilnejši razmah. V nekaj dneh je bila osvobojena vsa Črna gora razen Nikšića, Cetinja in Podgorice. Na 5. kongresu KPJ je Tito dejal, da so bile priprave za vstajo šibke, ker niso bile v začetku ustanovljene čvrste vojaške formacije. Vstaja je zaradi

²¹⁶ Blažo Jovanović, Izveštaj o političkom radu Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Crnu goru, Cetinje 1948, str. 24.

²¹⁷ Generalmajor Boško Djuričković, Organizacija i razvoj ustanka u srezu Danilovgradskom od kapitulacije Jugoslavije do oktobra 1941 g., VIG 1950, št. 1, str. 82—110.

²¹⁸ Blažo Janković, Andrija Pejović, Ilija Kostić, Ustanak i borbe u Ceklinu u julu 1941 godine, Istoriski zapisi VII (1951), str. 129—145.

²¹⁹ Zbornik III/4, str. 389—390.

²²⁰ Zbornik III/1, str. 14—15.

tega imela bolj spontan značaj. Ocena, da je mogoče dvigniti v vstajo ves narod, je bila pravilna, vodstvo pa ni predvidevalo, kaj vse bi bilo treba podvzeti za razširitev in poglobitev vstaje, da se vstajniki ne bi vrnili domov po prvih težavah, odnosno porazih.^{220a}

Dogodki 13. julija in v dneh za tem so se razvijali bliskovito, vstaja se je širila hitreje kot požar. V kolašinskem okraju na primer je bilo v dneh od 14. do 16. julija že okrog 450 vstajnikov, po osvobojenju Mojkovca so začeli kmetje masovno prihajati k vstajnikom tako, da so začeli 17. julija že napadati Kolašin z okrog 3000 oboroženimi vstajniki. Toda po osvoboditvi Kolašina je ta velika vojska po večini odšla domov, v formirane štiri bataljone pa je vstopilo le okrog 660 borcev. Po hudih bojih z Italijani in po italijanskih represalijah so začele akcije upadati. Vrhovna komanda narodnoosvobodilnih sil za Črno goro, Boko in Sandžak je 20. julija objavila, da so se začetne akcije manjših gverilskih odredov spremenile v vseljidsko vstajo, odredi so v sedmih dneh ponekod prerasli v pravo ljudsko vojsko.²²¹ Že 27. julija pa je ista komanda ustanovila preki sod pri vsakem večjem odredu in v posebnem proglasu obvestila, da poskuša sovražnik na vse načine razbiti enotnost črnogorskega naroda s pomočjo narodnih izdajalcev. Zato je vrhovna komanda pozvala vse, naj se javijo in oddajo orožje.²²² Iz julijskega poročila OK za Cetinje je ravidno, da je dal plenum PK 10. julija direktivo, naj se najprej začno gverilske akcije, te pa naj preraščajo v masovne in nato v oboroženo vstajo. Že 14. in 15. julija pa so dobile začetne akcije zaradi vedno večjega priliva borcev frontalni značaj. Borci so vedno spraševali, kdaj bodo šli napadat Cetinje. Ko pa so začeli Italijani bombardirati in požigati vasi, je »pri ljudeh popustila borbena morala«. Začela se je propaganda izdajalcev in vseh, ki jih je bilo sram ostati doma v začetku vstaje. Neki kurir je prinesel 18. julija tudi vest, naj Italijanov ne napadajo. Zato so se začeli odredi umikati s položajev in razpadati. PK je dal 20. julija direktive, naj se gverilske akcije spremenijo v gverilsko vojno.²²³

Tako je bilo na cetinjskem sektorju, a kljub temu je ostalo v Črni gori še veliko osvobojeno ozemlje. Da bi se popravile napake, je bilo 11. avgusta pokrajinsko partijsko posvetovanje, ki je najprej obsodilo izdajalsko petrovdansko skupščino. Rečeno je bilo tudi, da boj črnogorskega naroda prehaja v fazo »splošne nacionalne osvobodilne antifašistične revolucije«, za katero je treba mobilizirati prave rodoljube. Kritiziran je bil tudi PK, ker je naredil napako, da ni od začetka pravilno prilagodil direktiv CK o gverilskih akcijah.²²⁴

Vstaja je preživljala krizo. Direktive PK so bile oktobra te, da je treba vršiti akcije proti okupatorju in peti koloni, spreminjati gverilsko vojno v pravo vojno in vedeti, da »čas vstaje ni tako daleč«.²²⁵ CK KPJ je 22. oktobra kritiziral velike politične in vojaške napake v Črni gori. Vstaja bi

^{220a} V. kongres KPJ, v Ljubljani 1948, str. 117.

²²¹ Zbornik III/1, str. 16.

²²² Zbornik III/1, str. 21—25.

²²³ Zbornik III/1, str. 26—29.

²²⁴ Zbornik III/4, str. 14—17.

²²⁵ Zbornik III/1, str. 64.

morala biti politično pripravljena od spodaj. Partizanski boji morajo pre-
rasti v splošno ljudsko vstajo. Napačen je bil začetni frontalni način voj-
skovanja, zato je tudi sledil frontalni umik. Napačno je bilo odpustiti obo-
rožene množice domov in napačno je bilo imenovati NOB antifašistično
revolucijo.

Sredi oktobra se je položaj izboljšal. Znova so oživele akcije, ki jih
je neprestano zahteval novo ustanovljeni Glavni štab, ustanovljeni so bili
tudi štirje partizanski odredi. CK KPJ (Tito, Kardelj) je dogodke v Črni
gori temeljito analiziral v pismu PK 10. novembra. Naš boj se razvija
— je dejal — v popolnoma specifičnih pogojih in gre zato po svoji origi-
nalni poti. Zato naj vas ne motijo razne analogije. Namesto da bi dali na-
rodu jasno perspektivo, ste bili na repu dogodkov. Vstaja se ne prireja za
določen dan, vstaja je dolgotrajen proces, kar je treba množicam pojasniti.
Naš boj je NOB proti nemškim in italijanskim imperialistom in ne revo-
lucija, kajti naši zavezniki so tudi angleški lordi. Točno je, da je v našem
boju klica bodočih etap. A pri tem ni bistven antifašistični, temveč anti-
imperialistični značaj boja. Ni bila napaka v tem, da ste dvignili vstajo,
temveč, ker ste imeli napačno perspektivo njenega razvoja. Bili ste na repu
stihije. Po porazu ste začeli debatirati. Danes ne moremo voditi drugačne
ljudske vstaje kot partizansko. Sovražnik nam vsiljuje frontalne boje, da
bi nas tam uničil. Male partizanske akcije vodijo k velikim, ker postopoma
mobilizirajo vse večje množice.²²⁶

Na posvetovanju Glavnega štaba je bilo govora o potrebnosti razbiti
peto kolono, dalje o tem, da so nosilci splošne vstaje v Črni gori le parti-
zani, da je treba dati možnost rodoljubom, da sodelujejo v NOB in obsor-
jena je bila kolebljivost do pete kolone.²²⁷ Dne 15. novembra pa je Glavni
štab ukazal delu svojih enot, naj se premakne proti Plevlju. Vrhovni štab
je za operacije v Sandžaku ustanovil močan Črnogonski odred, Glavni štab
in delegat VŠ pa so z odredom hoteli najprej likvidirati silno močno itali-
jansko postojaniko v Plevlju. Napad se je začel 1. decembra, a se je končal
zelo nesrečno. Od 3690 borcev jih je padlo 219, ranjenih pa je bilo 269.
Ostali borci so se v veliki večini vrnili v Črno goro. Poraz je močno odjek-
nil pri Črnogorcih, izkoristili pa so ga tudi domači sovražniki in okupator.
Poraz in njegove posledice so bile tako hude, da je Moša Pijade zahteval
pri Titu preiskavo.²²⁸

Delegat VŠ je poročal 7. decembra o partijskem posvetovanju in dejal,
da je položaj v Črni gori slab. Vse politične grupe, ki so se v julijski vstaji
zadržale pasivno, so začele sodelovati z Italijani. Posvetovanje je pokazalo
vrsto napak od septembra dalje, pasivnost partizanskih enot in partijskih
organizacij je omogočila delo pete kolone, kolebljivost do špijonov itd.²²⁹
CK je opozoril 22. decembra PK na nove politične napake, ki jih je naredil,
da partizanski odredi niso sile Partije, temveč oborožene sile naroda, ki se
bori za svojo nacionalno svobodo. V NOB ne morejo biti samo komunisti,
ker bi to zoževalo masovno bazo odborov. NOB tudi niso podrejeni parti-

²²⁶ Zbornik III/1, str. 27—231.

²²⁷ Zbornik III/1, str. 147.

²²⁸ Zbornik III/1, str. 268.

²²⁹ Zbornik II/2, str. 100—105.

zanskim enotam, temveč so temeljne organizacijske oblike, preko katerih se dviga narod v vstajo, preko katerih se uresničuje politično vodstvo Partije v tej vstaji, preko katerih uresničujejo ljudske množice svojo demokratično in revolucionarno oblast. Partizanske enote so oboroženi organi ljudske oblasti. Končno je CK tudi kritiziral napad na Plevlje, ki ga je Vrhovni štab pravočasno prepovedal.²³⁰

Glavni štab je 11. januarja 1942 poročal VŠ, da se je v Vasojevičih učvrstila peta kolona, ki se je povezala s četniki Draže Mihailovića,²³¹ 30. januarja pa, da se je politični položaj zadnja dva meseca zelo zaostril. Četniki so 20. januarja napadli v Barah med Mateševim in Andrijevico partizansko enoto pri prenočevanju, ubili 29 partizanov, 80 ujeli in 30 ranili.²³²

Dne 8. februarja je bila v samostanu Ostrog konferenca rodoljubov Črne gore in Boke, katere se je udeležilo 65 delegatov. Skupščina je obsodila delovanje pete kolone in četnikov in se izrekla za okrepitev boja ter izvolila NOO za Črno goro, katerega plenum je imel 22 članov, Izvršni odbor pa 3. NOO je dobil nalogo, povezati vse NOO v Črni gori in jih dvigniti na stopnjo resnične ljudske oblasti, čeprav so bili NOO le začasni nosilci oblasti. Ta NOO je izdal 16. februarja prve direktive o uvedbi rekvizicije hrane, o prevzemu uprave cerkvene in samostanske imovine po občinskih NOO, prepovedal je izvoz hrane v mesta in izdal ostre odločbe o redu in miru. Sodišča prve stopnje so postali vaški NOO, druge stopnje občinski NOO, zločini, špijonaže, izdaje itd pa so spadali pod vojaška sodišča.²³³

Konec februarja se je položaj v beranskem in andrijeviškem okraju še poslabšal in četniki so se vedno bolj širili.²³⁴ Začeli so se hudi boji s četniki. Te je bilo treba najprej uničiti v Vasojevičih in Kolašinu.²³⁵ Djilas je sporočil VŠ 24. marca, da je čutiti povsod precejšnjo dezorganizacijo in razsulo. Petokolonaši so se vrinili v partizanske enote, Črna gora je v ognju državljanske vojne. Celi kraji so prestopali na stran četnikov, v Črni gori ni bilo stalnih udarnih enot za boj proti peti koloni. Djilas je poročal, da je začel formirati udarne bataljone, ki naj bi očistili vas za vasjo in pritegovali kmečke množice v vojsko. O skupščini v Ostrogu je dejal, da je mase niso sprejele, češ da je to sodelovanje z maskiranimi petokolonaši. Pisal je, da se je šlo po napačni poti ustvarjanja nekega nacionalnega bloka. Nekateri od teh »demokratov« so v skupščini nastopali bolj levo kot komunisti, a jih je nekaj kmalu prestopilo na stran petokolonašev. Skupščina se je sestala na zahtevo nekaterih meščanskih politikov in delegati niso bili izvoljeni od naroda.²³⁶ V pismu P. Dapčeviću in Blaži Jovaniću je pisal, da se bije glavni boj za srednjega kmeta. Gospoda nam vsiljuje razredni boj v času NOB in nam onemogoča združitev mas okoli nas. Če-

²³⁰ Zbornik III/1, str. 367—370.

²³¹ Zbornik III/4, str. 95—96.

²³² Zbornik III/4, str. 115—116.

²³³ Zbornik III/2, str. 163—168.

²³⁴ Zbornik III/4, str. 184.

²³⁵ Zbornik III/2, str. 348—349, 388—391, 423—424.

²³⁶ Zbornik III/4, str. 215—219.

prav razpihuje gospoda razredni boj, živimo le v dobi nacionalne vojne. Djilas je predlagal, naj bi se v Črni gori ustanovili nekaki dve vojski. Ena naj bi bila sestavljena iz kmetov za boj proti okupatorju, druga — čvrsti udarni bataljoni iz partijcev, skojevcev in čvrstih simpatizerjev — pa za brezpogojni spopad z notranjimi sovražniki.²³⁷ Pisal je tudi Titu, da v Črni gori ni ne Glavnega štaba, ne PK, ne SKOJ in da ni partizanskega načina vojskovanja.²³⁸

Titu je odgovoril 28. marca, da vlada v Črni gori v sami Partiji globoka kriza, saj so celo partiji prehajali k četnikom. Stalno se nam je dopovedovalo — je pisal Titu — da je Črna gora z nami, da je tudi za revolucijo, a naenkrat se je to zasukalo za 180 stopinj.²³⁹ Zaradi te krize v Partiji je izdal CK KPJ 8. aprila direktivno pismo. Obsodil je globoko pačenje partijske linije v levo in desno tako v praksi kot v partijskem tisku in preskakovanje v etapo boja za oblast proletariata. Obsodil je uničevanje izdajalcev pod geslom, da so sovražniki komunistov in kritiziral je dejstvo, da so se vsi partiji v glavnem pečali samo z vojsko.²⁴⁰ Djilas je pisal ponovno Titu 11. aprila o zelo težkem in kritičnem položaju in o izgubi velikega dela ozemlja in ljudi. Pisal je tudi, da so se začele organizirati udarne enote.²⁴¹ Titu je 16. aprila zahteval reorganizacijo in čiščenje v Partiji, v vodstvu Partije in v vodilnih vojaških organih. Poudaril je potrebo ustvarjanja solidnih udarnih bataljonov ter priprav za dobre akcije proti četnikom.²⁴² Glavnemu štabu je poudaril Vrhovni štab 17. aprila, da so črnogorski udarni bataljoni šele v formiranju in politično neutrnjeni. Uničenje četnikov v Kolašinu (Glavni štab za Črno goro je pripravljaval velik napad na Kolašin) ne pomeni več ničesar, kajti sedaj so četniki v Črni gori povsod. Peta kolona se ne bo dala na hitro uničiti. Najprej je treba začeti izdajalce razkrinkovati in začeti z gverilskimi akcijami kot za časa avstroogrske okupacije. Šele ko bodo ustvarjene krepke vojne formacije in bodo nastopili ugodni vojaški in politični pogoji, takrat šele naj se izvede pohod na Kolašin in na druga močna četniška oporišča. Takoj je treba ustanoviti novi Glavni štab iz petih članov, katerih imena je treba pred imenovanjem predložiti VŠ.²⁴³

Še istega dne je Glavni štab izdal navodila za reorganizacijo partizanske vojske. Reorganizacija čet in bataljonov naj bi se izvedla brez vaše, občinske in plemenske osnove. Vse enote se morajo osnovati na prostovoljni podlagi in ostanejo stalna vojska do konca NOB. Odpravijo naj se tudi imena enot, ki imajo plemenski značaj, po vaseh in občinah pa naj se ustanovijo narodne straže.²⁴⁴

Djilas je poročal 27. aprila, da se je začel položaj razvijati v dobro, da je okrog 3000 partizanov-udarnikov, da se je začel razpad četnikov, da se prisilno mobilizirani četniki nočejo boriti in da junija in julija četnikov

²³⁷ Zbornik III/4, str. 223—226.

²³⁸ Zbornik II/3, str. 311.

²³⁹ Zbornik II/3, str. 250—251.

²⁴⁰ Zbornik II/3, str. 353—354.

²⁴¹ Zbornik III/4, str. 252.

²⁴² Zbornik II/3, str. 389.

²⁴³ Zbornik III/3, str. 69—71.

²⁴⁴ Zbornik III/3, str. 90—91.

v Črni gori ne bo več, če se bo pametno delalo.²⁴⁵ Skupaj z Ivanom Milutinovićem pa je Djilas sporočil VŠ, da je na področju Kolašin—Berane—Andrijeviča 400 do 800 prisilno mobiliziranih četnikov, a na istem področju tudi osem partizanskih udarnih bataljonov. Četništvo je doseglo — sta pisala — svoj višek in sedaj je vse odvisno od nas, ali bodo šli navzdol.²⁴⁶

Sovražnik pa je začel ofenzivo. Zato je pisal Tito 3. maja Glavnemu štabu, da je prišel čas za napad na Kolašin.²⁴⁷ Iz poročil Glavnega štaba VŠ od 14. maja je razvidno, da je takrat sovražnik obvladal velik del Črne gore. Bilo je sicer okoli 4000 partizanov, a ti še niso prešli povsem na partizanski način bojevanja, pri komandah je prevladoval defenzivni duh, fronte enot so bile razpotegnjene v širino nekaj kilometrov.²⁴⁸

Na Djilasove opetovane nasvete, naj bi poslal VŠ v Črno goro nekaj svojih proletarskih enot, je Tito odgovoril 26. maja, da v Črni gori ne moreta rešiti vprašanja dva proletarska bataljona, niti trije, niti pet, ker je v Črni gori potreben popoln preobrat v vodenju bojov. Preiti je treba na partizanski način bojevanja, ne pa ostati pri frontalnem. V našem boju — je nadaljeval Tito — se ne smemo dati voditi od trmoglavosti, da zaradi prestiža na vsak način zavzamemo neko mesto (Kolašin). Treba je voditi razumno partizansko vojskovanje in se pri tem posluževati tudi vseh izkušenj, ki smo jih imeli do sedaj v Srbiji in drugod.²⁴⁹

Položaj je bil v Črni gori vedno slabši. O njem je sporočil VŠ Glavnemu štabu za Hercegovino 29. maja in pisal, da je bil zavzet Žabljak, Šavnik in Vojnič ter da so Italijani prišli do meje Pive. Glavnina partizanskih sil je bila premaknjena na Pivo, da bi se odpočila in pripravila za napad, če bi skušal sovražnik prodirati na Pivo.²⁵⁰ Položaj se je v Črni gori tako poslabšal — je pisal Tito 31. maja Rankoviću — da obstoja nevarnost, da bi četniki udarili iz Črne gore na Pivo. Črnogorci imajo sicer dosti sil, a so tako izčrpane zaradi neumestnih akcij pri Kolašinu, da niso sposobne za ofenzivo. Je tudi precej odhajanja iz nekaterih bataljonov, ne sicer iz sovražstva, temveč iz strahu za svoje družine. V Goliji so petokolonaši prevzeli oblast in obstoja nevarnost, da ne odrežejo Črne gore in južne Hercegovine in od tod ne ogrozijo Pive. Večji del Črne gore imajo v rokah Italijani in četniki, zato so se manjše grupe partizanov in partizanskih delavcev premaknile na ta teren, da bi poživile partizanski način bojevanja. Tako stanje v Črni gori so povzročile politične napake in nepravilno vodstvo vojnih operacij. Pred dvema dnevoma je bil tu novi PK in smo sklenili, da se čim večje število vodečih partijcev premakne v zaledje in tam začno znova. Položaj v Črni gori se je popravil le v toliko, da se bosta od črnogorskih bataljonov, ki so se umaknili, ustanovili ena ali dve udarni brigadi, ki bosta jedro črnogorskih partizanov.²⁵¹

Vrhovni štab je 3. junija sklenil, da se Piva ne bo branila.²⁵² Na po-

²⁴⁵ Zbornik II/3, str. 461—463.

²⁴⁶ Zbornik III/3, str. 131—134.

²⁴⁷ Zbornik II/4, str. 27.

²⁴⁸ Zbornik III/3, str. 228—229.

²⁴⁹ Zbornik II/4, str. 190.

²⁵⁰ Zbornik III/3, str. 343—345.

²⁵¹ Zbornik III/3, str. 364—365.

²⁵² Zbornik III/3, str. 373.

budo NOO za Črno goro in Boko je bila 16. junija konferenca rodoljubov Črne gore in Boke. Skupščinska resolucija je poudarila, da bije boj narod s svojo oboroženo silo, partizansko vojsko, katere cilj je izgon okupatorja, uničenje fašizma in narodna osvoboditev. Skupščina je obsodila izdajalce, izzivače državljanske vojne. Spregovorila je tudi o ubegli jugoslovanski vladi in dejala, da predpostavlja, da vlada ne ve za izdajstvo svojega vojnega ministra Mihailovića, sicer bi javno obsodila to izdajstvo, kar zahtevajo naše brezštevilne žrtve. Posebno resolucijo je izdala tudi duhovščina, ki je obsodila tisti del duhovščine, ki je sodeloval z okupatorjem, in je poudarila, da NOB ni boj Partije, temveč boj poštenega naroda Črne gore proti okupatorju in njegovim hlapcem za versko in nacionalno svobodo ter proti vsaki hegemoniji.²⁵³

Sredi junija je Vrhovni štab formiral Četrto in Peto črnogorsko narodno osvobodilno partizansko udarno brigado. Ob ustanovitvi Četrte brigade je Tito dejal, da je dolžnost VŠ, da zbere v NOB vse, ki ljubijo svoj narod in da obstoja ena sama naloga, osvoboditi deželo od okupatorja in uničiti peto kolono.²⁵⁴

Glavnina partizanskih sil se je torej umaknila iz Črne gore, četniki so se zelo okrepli in začeli z velikim terorjem ter obračunavanjem s pomočjo okupatorja. V takih okoliščinah je delal del partijskega aktiva in partizanov, ki je ostal v Črni gori.²⁵⁵

B. Povsem svojevrstno se je v Črni gori razvijala organizacija partizanstva. Najprej so bili ustanovljeni gverilski odredi, ki so se med vstajo formirali tudi v bataljone. Ti odredi so bili ustanovljeni na vaških, občinskih in plemenskih temeljih. Ta sistem je onemogočal notranjo enotnost vojske. Partizani so živeli doma, od koder so, če so bili poklicani, odhajali na akcije, potem pa so spet odšli domov. Vezani s tako vojaško organizacijo na svojo vas ali pleme, so bili voljni boriti se, kadar je šlo za korist njihovega teritorija, a neradi na drugih terenih. Če pa so se že borili drugod, so se vselej hoteli čimprej vrniti nazaj. Kot enote NOV po vsej Jugoslaviji, so imele tudi črnogorske enote politične komisarje od vsega začetka (»predstavnik ljudskega stremljenja v gverili«,²⁵⁶ ki ni bil predstavnik nobene politične stranke). V partizanski vojski Črne gore je bila oktobra temeljna enota četa (100—140 borcev), temeljna taktična

²⁵³ Zbornik III/4, str. 368—371.

²⁵⁴ Zbornik III/3, str. 427.

²⁵⁵ Oslobodilački rat, str. 5, 60—74, 184—191, 323—324; B. Janković, And. Pejović, Ilija Kostić, str. 129—140; potpukovnik Branko Perović, Pripreme za ustanak i njegov razvoj u srezu Šavničkom (Durmitorskom) od okupacije do kraja 1941 godine, VIG 1952 št. 2, str. 3—44; generalmajor Boško Djuričković, Plevaljska bitka — 1 decembra 1941 godine, VIG 1952, št. 6, str. 3—24; Isti, Organizacija i razvoj ustanka u srezu Danilovgradskom od kapitulacije Jugoslavije do oktobra 1941 godine, VIG 1950, št. 1, str. 82—110; Batrić Jovanović, Narodna vlast u Crnoj gori u prvoj godini NOB i revolucije, VIG 1959, št. 4, str. 3—29; Radovan Lekić, Oslobodjenje Andrijevice 17. jula 1941 godine, VIG 1951, št. 4, str. 61—69; potpukovnik Jovan Vujović, Uništenje italijanske motorizovane kolone na Jelinu Dubu 18. oktobra 1941 godine, VIG 1951, št. 4, str. 69—74; Radovan Lekić, Andrijevički srez u 1941 godini, VIG 1951, št. 6, str. 66—100; Batrić Jovanović, Srez Kolašinski u 1941 godini, VIG 1954, št. 1, str. 39—63.

²⁵⁶ Zbornik III/1, str. 60.

enota je bil bataljon (2—4 čete), taktična enota brigada (2—4 bataljone), višja taktična enota pa odred (2—3 brigade). Čete so bile formirane po starem črnogorskem običaju, da so »bratstvenici« iz najbližjih vasi odnosno kmetij ustanovili četo. Na večjih bratstvih, plemenih in občinah se je ustanovil bataljon, brigada pa na večjih geografskih pokrajinah. Narejeni so bili mobilizacijski spiski, vsak starešina enote pa je moral ob sprejemu vprašati borca, če se hoče bojevati v vntah NOV in mu je moral ta boj tudi pojasniti. Za partizana se je rabil izraz gverilec.²⁵⁷ Ime gverilec se je odpravilo 25. oktobra, stara najmanjša partizanska enota, gverilski odred pa se je spremenil v vod.²⁵⁸ Po navodilih posvetovanja v Stolicah se je izvedla tudi reorganizacija NOV v Črni gori. Ustanovili so se štirje odredi. Odred je imel 2—4 bataljone, bataljon 400—600 borcev, četa pa 80 do 120 borcev. Odpravilo se je ime brigada in se je za večjo enoto vpeljal izraz grupa odredov.²⁵⁹

Oblike ljudske fronte se niso razvijale, začetki ljudske oblasti pa so nastajali in se razvijali na svojevrsten način. V osvobojenem Kolašinu se je na primer 20. julija sestal zbor 200 delegatov gverilskih odredov, ki je izvolil narodni odbor za Kolašin, pa tudi narodni odbor za okraja Andrijevico in Berane. Predpise glede organiziranja oblasti je izdala tudi vrhovna komanda za Črno goro. Po teh predpisih je pripadala na osvobojenem ozemlju vsa oblast začasni vrhovni komandi, vse stare jugoslovanske oblasti pa so bile odpravljene. Pri vseh komandah enot naj bi se iz vrst uglednih narodnih delavcev izvolile »osebe za zveze z ljudstvom«, ki naj bi jih izvolila vojska. Dalje naj bi se ustanovile začasne občinske in okrajne oblasti, stara upravna razdelitev Črne gore pa naj bi ostala. Aktivno in pasivno volilno pravico je dobil vsak od 18. leta starosti dalje. Na 100 prebivalcev ali 25 gverilcev se je volil po en delegat. Ti so potem volili občinsko upravo, občinski delegati pa so volili okrajne oblasti itd. Zbor občinskih delegatov je bil vrhovna oblast v občini, ki je lahko menjal občinsko upravo. Pri štabih odredov so se ustanovila sodišča za izrek smrtnih kazni, kazni do enega meseca zavora pa so izrekale okrajne oblasti.²⁶⁰

V okraju Šavnik je bila takoj po vstaji v vsem okraju postavljena »vojna oblast oborožene vstaje«, ki je imela nalogo, skrbeti za red in mir in preprečevati vse, kar bi škodovalo NOB.²⁶¹

PK je ukazal sredi avgusta formirati na osvobojenem ozemlju NOO kot organe oblasti. Pri volitvah v NOO pa je bilo treba paziti, da bi se izvolili taki, preko katerih bo mogoče izvajati partijsko linijo. Vedeti pa je treba, da NOO ne predstavljajo sovjetske, temveč ljudsko oblast.²⁶²

Še 11. novembra je Glavni štab poudaril, da imajo najvišjo oblast na osvobojenem ozemlju partizanski odredi. Na osvobojenem ozemlju pa naj se volijo NOO, v katere naj pridejo vsi domoljubni elementi. njihovo so-

²⁵⁷ Zbornik III/1, str. 44—58.

²⁵⁸ Zbornik III/1, str. 70—71.

²⁵⁹ Zbornik III/1, str. 120, 169.

²⁶⁰ Zbornik III/4, str. 9—11.

²⁶¹ Zbornik III/1, str. 17.

²⁶² Zbornik III/1, str. 33—35.

delovanje pa naj bo pod nadzorstvom štaba odredov.²⁶³ Še bolj razločno pa je to odvisnost določil PK 20. novembra, da so NOO sicer najvišja oblast v občini, so pa podrejeni oboroženim partizanskim odredom, četam in vodom v občini. Ker so oborožene enote oborožene sile Partije (!), imajo pravico NOO tudi razpustiti, če ne bi delali v korist NOB.²⁶⁴

5. MAKEDONIJA

A. NOB se je v Makedoniji razvijala v posebnih subjektivnih in objektivnih okoliščinah in govoriti moremo o treh fazah njenega razvoja: a) od junija do novembra 1941. To je obdobje boja za izvajanje linije CK KPJ o oboroženi vstaji in razvijanja poskusov bolgarske partije, ki si je hotela prilastiti organizacije KPJ v Makedoniji. V samih organizacijah KPJ v Makedoniji pa se je v tem razdobju vodila bitka proti oportunistični politiki tedanjega sekretarja PK KPJ za Makedonijo, Šatorova. Hudi partijski boji so se končali z zmago linije CK KPJ in oktobra 1941 so se formirali prvi partizanski odredi v Makedoniji.

b) od novembra 1941 do decembra 1942. Linija oboroženega boja CK KPJ je naletela na nove težave zaradi razdiralnega dela delegata bolgarskega CK v Makedoniji in zaradi ponovnega poskusa vodstva bolgarske partije, da bi oddvojil boj makedonskega naroda od boja ostalih jugoslovanskih narodov. Zato se je nadaljeval boj partijskih organizacij proti nacionalizmu in oportunistični bolgarske partije. Uspehi tega boja so rodili pomladi 1942 nove partijske organizacije, partijske akcije pa so zajele večji del Makedonije v drugi polovici 1942.

c) razdobje povezave PK za Makedonijo s CK KPJ.²⁶⁵

Aprila 1941 je pisal Šatorov, da Makedonija z bolgarsko okupacijo ni dobila svobode in da so se v Makedoniji izmenjali le njeni upravitelji, ne pa sistem. Zato se morajo združiti vsi Makedonci, Šiptarji in Turki in se boriti skupaj z vsemi balkanskimi narodi za svobodo in enakopravnost.²⁶⁶ PK za Makedonijo je konec maja razmnožil pismo Trajča Kostova, da je treba podpreti boj makedonskih množic za pravico, da si lahko same izbirajo uradnike itd. Treba je na široko pojasnjevati vprašanje o neodvisni Makedoniji kot je to postavil Goce Delčev, vse to pa je treba povezati z močno kritiko novega balkanskega reda in pokazati na sovjetski primer. Vprašanje, ali so Makedonci Bolgari, ali makedonski Slovani, bi bilo doktrinarsko in sektaško dlakocepstvo, smo pa za boj proti ubijanju makedonske zavesti in nasilne bolgarizacije naroda. Nepravilno bi bilo sedaj postavljati kot aktualno geslo boja za sovjetsko oblast na Balkanu, kot tudi, ali bomo naredili federacijo z italijanskim protektoratom v Hrvaški, ali nemškimi protektoratom v Srbiji ali Grčiji?²⁶⁷

²⁶³ Zbornik III/1, str. 127.

²⁶⁴ Zbornik III/1, str. 170.

²⁶⁵ Zbornik VII/1, str. XI.

²⁶⁶ Istoriski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, tom VII, Beograd 1951, str. 17—19, Citiram Arhiv VII, str. 17—19.

²⁶⁷ Arhiv VII, str. 22—23.

Medtem je Šatorov že povezal partijsko organizacijo v Makedoniji z bolgarsko partijo, in junija, po napadu na Sovjetsko zvezo je izdal PK delavske partije za Makedonijo proglas makedonskemu narodu, v katerem ugotavlja nasilje bolgarskih okupatorjev nad Makedonci, poudarja, da gredo Bolgari po stopinjah Srbov in da morejo dobiti Makedonci, Turki in Arnavti enakopravnost le s pomočjo sovjetskih narodov. Zato naj živi svobodna sovjetska Makedonija!²⁶⁸ V proglasu torej ni bilo nobenega govora o boju proti okupatorju, o boju makedonskega naroda z ostalimi jugoslovanskimi narodi pod vodstvom CK KPJ. Tudi v proglasu od 2. avgusta govori Šatorov o sovjetski Makedoniji. Poudaril je, da se Sovjetska zveza ne bojuje za to, da bi dala Makedonijo Angležem ali Petru Karadjordjeviću, temveč, da bo postala sovjetska.²⁶⁹

V pismu od 24. julija je CK KPJ obrazložil delovanje Šatorova, ki ni bilo samo antipartijsko, temveč tudi kontrarevolucionarno. Šatorov je sabotiral proglas CK KPJ o začetkih vstaje in zavzel nacionalno šovinistično stališče. Takoj po okupaciji je prekinil vse zveze s CK, ni prišel na poziv poročat o položaju, zavzel je sovražno stališče do Srbov v PK in jih odstranil. Zato je CK Šatorova odstranil iz PK in ga izključil iz Partije. Novi PK (sekretar Koliševski) je dobil te naloge: organizirati partizanske enote in takoj začeti z akcijami na transporte ter uničevati vojaški material. V partizanske odrede naj vstopijo vsi, ki so se pripravljene bojevati proti okupatorju. Tako sta v Makedoniji obstojala dva PK, PK s Šatorovim in pravi PK KPJ za Makedonijo.²⁷⁰

Sredi julija je izdal Šatorov nov proglas, da okupatorjevo nasilje ne bo zlomilo volje do svobode, ki bo hitro prišla. Do tedaj pa naj vsak »s pridržanim dihom v prsih spremlja veliki boj sovjetskih narodov proti fašizmu« in naj pomaga kolikor le more žrtvam za svobodo Makedonije. Nekoliko bolj bojeviti je bil Šatorov v Ilidenskem proglasu 2. avgusta, ko je pozval na pomoč boju sovjetskih narodov, a to tako, naj bi na Ilinden izvedli več demonstracij.²⁷¹

Avgusta je intervenirala Kominternina in odločila, naj bo Makedonija pod Jugoslavijo, dalje, da je glavno sredstvo boja partizansko gibanje, ki se razvija v Jugoslaviji, obe partiji pa — jugoslovanska in bolgarska — morata zavzeti stališče do samoodločbe makedonskega naroda. Bolgarski CK se je z odločitvijo Kominterne strinjal, poslal pa je v Makedonijo svojega delegata, s katerim se je Šatorov popolnoma povezal.²⁷²

Konec avgusta je bilo stanje v partijskih organizacijah Makedonije tako, da Šatorov PK ni hotel sprejeti odlokov CK in je proglašal Tita za anglofila. Isto se je dogajalo tudi v nekaterih partijskih organizacijah. Dne 17. avgusta je sklical PK pokrajinsko konferenco na željo bolgarskega delegata, da bi se rehabilitiral Šatorov.²⁷³ Tako je nastala še večja zmeda. Na sestanku politbiroja CK 31. avgusta v Beogradu je bilo isklenjeno po-

²⁶⁸ Zbornik VII/1, str. 10—12.

²⁶⁹ Arhiv VII, str. 33—34.

²⁷⁰ Zbornik VII/1, str. 13—15.

²⁷¹ Arhiv VII, str. 33—42.

²⁷² Zbornik VII/1, str. 15—16.

²⁷³ Zbornik VII/1, str. 17—21.

slati pismo bolgarskemu CK o položaju v partijskih organizacijah v Makedoniji in o saboterstvu akcij večine v PK. Dalje je bilo sklenjeno poslati pismo članom KPJ v Makedoniji, poslati glede Makedonije brzojavko Dimitrovu in poslati dva odgovorna funkcionarja v Makedonijo, da bosta organizirala partizanske odrede.²⁷⁴

Na odlok Kominterne je Šatorov odgovoril CK KPJ, da pričakuje od CK instrukcije, da bi šel rad v partizane, priznal je napako »glede sovjetske Makedonije«, ne pa drugih.²⁷⁵ Po sklepu Politburoja CK KPJ je sporočil Tito 4. septembra Kominterni, da je PK odredel povezavo s CK KPJ in se povezal z bolgarsko partijo. Šatorov na trikratni poziv ni hotel priti v Beograd, izdal je direktivo, naj se izroči vse orožje okupatorju, zavzel je stališče za sovjetsko Makedonijo in čakanje Rdeče armade. Bolgarski CK podpira Šatorova in trdi da je Makedonija pripojena bolgarski partiji po odloku Kominterne. Zato ni danes v Makedoniji nobenih partizanskih odredov in akcij, CK pa bo poslal svoje delegate v Makedonijo.²⁷⁶ Dne 6. septembra je poslal CK odprto pismo članom KPJ v Makedoniji, v katerem je poudaril, da Makedonija miruje zaradi saboterskega zadržanja nekaterih vodilnih ljudi v PK, ki so zavestno sabotirali direktivo CK. Zato bo CK poslal v Makedonijo znova svojega poverjenika, da bo uvedel linijo pisma CK, organiziral odrede in akcije. Staro vodstvo (Šatorov) nima nobenih pravic in njegove izključitve so brez veljave.²⁷⁷ Istega dne je pisal CK tudi bolgarskemu CK in mu podrobnejše obrazložil Šatorovo saboterstvo. Poudaril je tudi, da večina partijskih organizacij v Makedoniji obsoja neaktivnost in zatrjuje, da so pogoji za partizanske odrede in akcije.²⁷⁸

Konec septembra je poslal PK (Koliševski) direktivno pismo partijskim organizacijam in nepartijscem, v katerem je poudaril, da je v Makedoniji dovolj čakanja.²⁷⁹ Tako je bil konec septembra ustanovljen Prilepski odred, prvi odred v Makedoniji, ki je izvedel prvo akcijo v Prilepu 11. oktobra. Prav tega dne je bil ustanovljen Kumanovski odred, ki je bil kmalu razbit, oktobra je razpadel tudi Skopski odred. Kljub temu je PK 5. novembra sklenil čimprej formirati nove odrede, a je te sklepe sabotiral novi sekretar PK, Bane Andrejev. Koliševski je bil namreč v tem času že aretiran od policije. PK je začetek decembra sklenil razpust pokrajinskega štaba in razformiral Prilepski odred. Na pismo CK od 6. septembra je bolgarski CK odgovoril, da je priključil makedonske organizacije, misleč, da je s tem CK soglašal. Zelo pa se je čudil, da je prišlo do vzporednih PK. Dalje je pisal, da je položaj v Bolgariji le drugačen kot v razpadli Jugoslaviji. Bolgarska buržoazija le še more varati ljudske množice kot »zaščitnik miru« in kot izvrševalec bolgarskega narodnega ideala s pomočjo Nemčije. Oborožena vstaja v Bolgariji še ni mogoča, delali pa bodo na njenih pripravah. Tudi v Makedoniji še ni zrela situacija za boj proti bolgarskemu okupatorju.²⁸⁰

²⁷⁴ Arhiv VII, str. 44.

²⁷⁵ Arhiv VII, str. 51.

²⁷⁶ Zbornik VII/1, str. 22.

²⁷⁷ Arhiv VII, str. 23—24.

²⁷⁸ Arhiv VII, str. 26—27.

²⁷⁹ Arhiv VII, str. 35—36.

²⁸⁰ Zbornik VII/1, str. 42—47.

Vzporedno z direktivnim pismom PK je poslal pismo tudi CK. Naročil je takojšnje ustanavljanje partizanskih odredov, ki naj bodo sestavljeni iz Srbov in Makedoncev, vso skrb je treba posvetiti rušenju komunikacij in paziti, da se partija ne stopi v partizanskih odredih in da obdrži politično vodstvo vsega gibanja v Makedoniji. Takoj je treba tudi ustanoviti Glavni štab Makedonije.²⁸¹

Ker je začetek novembra padel v roke policije Koliševski, je PK začel glede akcij kolebat. Ko je Bane Andrejev 25. decembra poročal CK, je trdil, da je bil 11. oktober — danes dan vstaje makedonskega naroda — poraz. Dejal je, da mobilizirajo za pomlad in da je veliko odvisno tudi od uspešnega sodelovanja z bolgarskim CK.²⁸² Toda del PK je ostal še vedno na strani CK kljub posvetovanju PK v Skoplju 7. januarja 1942, ki je odobrila Bane Andrejevo politiko naslonitve na bolgarsko partijo. Ko je začela bolgarska vlada mobilizirati tudi v Makedoniji, je bil bolgarski CK za mobilizacijo (da bi komunisti od znotraj razjedali bolgarsko armado) in to linijo je sprejel tudi PK. Toda nekatere partijske organizacije so le pripravljale organiziranje partizanskih odredov in konec aprila je bil ustanovljen Kruševski odred (16 borcev), konec aprila Bitoljski odred (21 borcev), ki je bil začetek maja uničen, in konec maja Veleški odred (24 borcev).

Na vprašanje PK spričo bolgarske mobilizacije, je bolgarski CK zelo zvijačno odgovoril, da naj samo partiji odgovarjajo na mobilizacijo s sabotažo. Mase še niso pripravljene, da bi se odzvale partizanski mobilizaciji in je najprej potrebna masovna agitacija za mobilizacijo.²⁸³ Zanimiva je depeša izvršnega komiteta Kominterne od 27. in 28. februarja Titu, da je položaj v Makedoniji še vedno težak in da se PK, ker nima zveze s CK KPJ, obrača po nasvete na bolgarski CK.²⁸⁴

Sredi marca je pisal CK makedonskemu PK obširno pismo, v katerem je med drugim poudaril, da razvoj v Makedoniji zaostaja celo za razvojem na Hrvaškem, ki se je ob okupaciji znašla v sličnem položaju. Zato so te specifične okolnosti v Makedoniji le del vzroka takega položaja. Drugi del vzroka je treba iskati v slabosti partijske organizacije v Makedoniji in v posledicah težkih napak, ki jih je naredilo vodstvo Šatorova. PK mora udarjati enako ostro proti velikobolgarski kot velikosrbski hegemoniji in politiki. Razkrinkavati mora pravo vlogo fašističnih imperialistov, popularizirati Sovjetsko zvezo, krepiti bratstvo v skupnem boju makedonskega, srbskega in bolgarskega naroda in krepiti partijo med delavskimi in kmečkimi množicami.²⁸⁵

Dne 5. maja je pisal Mirče Acev plenumu PK, da je kriv vseh neuspehov PK, ki še vedno le frazari in ne privlačuje množic v konkretne boje za vsakodnevne potrebe, preko katerih bi se mase mobilizirale. PK v devetih mesecih ni vzpostavil zveze s CK in ne izgleda, da bo to storil. Zato zahteva likvidacijo takega stanja. Skliče naj se posvetovanje, na katerem naj se izbere plenum PK, ta pa naj izbere PK.²⁸⁶

²⁸¹ Zbornik VII/1, str. 40—41.

²⁸² Zbornik VII/1, str. 70—71.

²⁸³ Arhiv VII, str. 50—55.

²⁸⁴ Arhiv VII, str. 59.

²⁸⁵ Arhiv VII, str. 63—67.

²⁸⁶ Arhiv VII, str. 113—120.

Začetek junija je odstopil PK in postavljen je bil začasni PK, ki je pisal 5. junija partijskim organizacijam, da se bo čimprej povezal s CK KPJ, da bo organiziral partizanske odrede po vsej Makedoniji in ustanovil Pokrajinski štab.²⁸⁷

Toda že začetek julija so padli v roke bolgarske policije štirje člani začasnega PK, k sreči pa je kmalu nato prišel v Makedonijo delegat CK. Nastalo je še nekaj odredov, ki so se kljub številnim bolgarskim napadom od avgusta do oktobra neprestano krepili. Toda okupatorji so začeli odgovarjati s silovitim terorjem.

V drugi polovici februarja 1943 je prišel v Makedonijo Tempo in začela se je neposredna pomoč CK KPJ. Tempo je analiziral vse slabosti, dal perspektive in naloge. Odstranjeni so bili zadnji vplivi delegata bolgarskega CK. Začetek marca 1943 je bil v Tetovu formiran CK KP Makedonije. S tem so bili vzeti reakciji in avtonomistom zadnji argumenti, da je bila partijska organizacija Makedonije in NOB slepo podvržena »Srbom«. Pomladi 1943 se je začela vstaja masovno širiti. Tri žarišča vstaje so bila: Debar, Tikveš in Kumanovo. Nastalo je pomembno osvobodeno ozemlje, postavljen je bil Glavni štab, Makedonija pa razdeljena na pet operativnih zon.²⁸⁸

B. Svojevrsten razvoj je doživela NOV v Makedoniji. Odredi so imeli 1941 čete s četno komando, oboje pa je bilo podrejeno krajevnomu operativnemu štabu, ki je bil ponavadi v mestu in je od tam vodil operacije. Odred je imel diverzantske naloge, naloge napadati policijo, občine itd. Odredi so bili vezani na teritorij okoli mest. Pomladi 1942 je poskušal bolgarski CK vsiliti odredom komitsko taktiko zelo malih čet. Vodstvo teh čet je bilo vezano na štab odreda, ta pa na operativni štab, ki je bil v mestu in pod neposrednim vodstvom partijskega komiteta. Štabe odredov je vodil pokrajinski operativni štab, ki je bil na terenu, ta pa je bil podrejen pokrajinskemu štabu NOPO Makedonije, ki je bil vezan na PK, ki je bil v Skoplju. Čete in odredi so bili vezani na teren okoli mest, od koder so se tudi oskrbovali. Vse to je bilo torej silno birokratsko in komplicirano.

Do reorganizacije je prišlo šele v drugi polovici 1942. Odredi niso bili več vezani na določen teren, grupirali so se v večje enote in so dobili nalogo, narediti največ škode glavnemu sovražniku. Šele po prespanskem posvetovanju CK KPM in Glavnega štaba Makedonije je dobila NOV tudi v Makedoniji enotno jugoslovansko obliko.²⁸⁹

6. SLOVENIJA²⁹⁰

A. Že 10. aprila je devet članov CK KPS, ki so bili kot prostovoljci namenjeni v jugoslovansko vojsko, imelo pod vodstvom sekretarja Leskoš-

²⁸⁷ Arhiv VII, str. 398, op. 100.

²⁸⁸ Oslobodilački rat I, str. 145, 162—163, 221—224, 320—323; Lazar Koliševski, Politički izveštaj CK KP Makedonije na I. kongresu Komunističke partije Makedonije, Zagreb 1950; Pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji 1941—1945, Beograd 1950.

²⁸⁹ Zbornik VII/1, str. XV—XIX.

²⁹⁰ Vse podatke sem povzel iz knjige M. Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji I, Ljubljana 1960, in II, Ljubljana 1961.

ka izven Ljubljane sejo, na kateri je bilo sklenjeno takojšnje zbiranje orožja razpadajoče jugoslovanske vojske in da se morajo člani CK takoj vrniti na svoja mesta ter se v politični akciji spopasti z okupatorjem. Na posvetovanju KPJ v Zagrebu je dobila KPS poleg priprav za vstajo še posebno nalogo, zbrati in združiti za boj ves slovenski narod (Združena Slovenija). Že 27. aprila je bila na pobudo CK KPS ustanovljena enotna slovenska politična borbena organizacija, Osvobodilna fronta. Na širši partijski konferenci začetek junija v Ljubljani, ki se je vršila že pod perspektivo bližnjega napada na Sovjetsko zvezo, je bilo sklenjeno organiziranje ljudske vstaje tudi v Sloveniji, 22. junija pa je CK KPS ustanovil Glavno poveljstvo, sklenil pozvati slovenski narod v boj in takoj začel po svojih inštruktorjih organizirati partizanske enote. Priprave — organizacijske in politične — za vstajo so bile končane sredi julija, kot posledica teh priprav se je 22. julija začela vstaja v Sloveniji, čeprav so bile akcije diverzantskih grup že pred napadom na Sovjetsko zvezo in takoj po njem. Ne glede na okupatorja in njegovo okupacijsko taktiko se je oboroženi odpor širil na Gorenjskem in Štajerskem, ki sta bili okupirani od Nemcev, v takoimenovani Ljubljanski pokrajini z Ljubljano, ki so jo okupirali Italijani, in v Prekmurju okupiranem od Madžarov. Malo kasneje se je začel oboroženi upor na Primorskem — zaradi oportunitizma in nacionalizma odgovornih funkcionarjev CK KP Italije — dosti kasneje pa na slovenskem Koroškem. Povsod so do konca julija nastale prve partizanske čete, ki so bile splošno bolj aktivne na področju okupiranem od Nemcev, dočim je bila začetna »mylejša« taktika italijanskega okupatorja nekoliko zaviralni moment samo na podeželju, dočim je Ljubljana naravnost plamtela v vseh mogočih oblikah vstaje.

258-
Silovita nemška reakcija na aktivnost slovenskih partizanskih čet je imela svoje posledice. Na Gorenjskem so bile združene partizanske čete močno razbite že poleti in zgodaj jeseni 1941, a je v pozni jeseni na Gorenjskem znova zrastle ena od najmočnejših partizanskih enot na Slovenskem v tem času — Cankarjev bataljon — ki je s svojo vojaško in politično aktivnostjo dvignil sredi decembra Gorenjsko celo v kratkotrajno splošno vstajo. Velika nemška reakcija na to aktivnost pozimi 1941/42 (bitka na Dražgošah) je Cankarjev bataljon sicer prisilila na razdelitev po četah in grupah, ni mu pa onemogočila, da se ne bi obdržal in spomladi 1942 so vse te čete in grupe zopet narasle in začele akcije.

Na Štajerskem je bila nemška reakcija na začetno veliko aktivnost prvih partizanskih čet še večja. Kljub hudim represalijam, zlasti pa izredno težkim izgubam vodilnega partijskega kadra, se je jeseni 1941 formiral celo Prvi štajerski bataljon, ki je po neuspelem poskusu preprečiti izseljevanje v Zasavju, porazdeljen po manjših enotah, le preстал hudo zimo 1941/42. Prav v tem času pa je Glavno poveljstvo v Ljubljanski pokrajini formiralo Drugi štajerski bataljon, ki je dobil nalogo, čimprej kreniti na Štajersko. Pri prvem poskusu bataljon ni uspel in je ostal v Ljubljanski pokrajini, kjer je njegova izredna aktivnost v veliki meri pripomogla k nastanku prvega velikega osvobojenega ozemlja.

Na aktivnost partizanskih enot v Ljubljanski pokrajini so odgovorili jeseni 1941 tudi Italijani in v večji ofenzivni operaciji razbili Krimski bataljon, ki pa je začel v zimi 1941/42 znova nastajati in je močno okrepljen pomladi 1942 izbojeval prvo slovensko osvobojeno ozemlje. Le za uporno Ljubljano, v kateri je bil CK KPS, Glavno poveljstvo in vodstvo OF vse do pomladi 1942, Italijani niso mogli dobiti nobenega uspešnega sredstva. CK KPS je jeseni 1941 poslal prvo partizansko enoto tudi na Primorsko, v Prekmurju so prav v tem času, po prvih aretacijah in smrtnih obsodbah partizanske akcije za delj časa prenehale. Kljub vsem sovražnim represalijam in ofenzivam in kljub zelo hudim izgubam so partizanske enote v vseh slovenskih pokrajinah — razen v Prekmurju — obstojale in je tudi za te veljalo, kar je nešteto krat poudarjal VŠ in Glavno poveljstvo, da je obstoj partizanske enote odvisen samo od neprestanih akcij in partizanskega načina boja.

o/o

V zgodnji/pomladi 1942 je naredilo Glavno poveljstvo načrt za pomladansko ofenzivo, ki naj bi dvignila v vstajo del Gorenjske, del Štajerske in Ljubljanske pokrajine. Zato je bila partizanska vojska reorganizirana tako, da so se namesto čet in bataljonov ustanovili odredi in iz teh grupe odredov, od katerih je vsaka dobila svoje pomladanske ofenzivne naloge, koordinirana izvršitev vseh teh nalog pa naj bi po doseženi splošni vstaji privedla do velikega in med seboj povezanega osvobojenega ozemlja. Uspeh je bil torej odvisen od aktivnosti grup. Tako je pomladi 1942 nastalo v Ljubljanski pokrajini — kot vsota partizanskih akcij, ki so sprožile masovno ljudsko vstajo — veliko osvobojeno ozemlje, ne pa na Gorenjskem in Štajerskem. NOB na Primorskem je bila v tem času šele v začetkih.

To prvo slovensko osvobojeno ozemlje je obsegalo na višku svojega obstoja skoraj vso Ljubljansko pokrajino, izvzemši komunikacije. Vstaja je v Ljubljanski pokrajini pomnožila tudi partizanske vrste. Iz Tretje grupe odredov, ki je obsegala odrede v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem, se je razvila še Peta grupa odredov, iz 2. štajerskega bataljona na Dolenjskem se je razvila 2. ali Štajerska grupa, slabše pa se je razvila v tem času 1. ali Gorenjska grupa, do ustanovitve Četrte pa ni prišlo. Naloga Tretje, Pete in spčetka tudi Druge grupe odredov je bila, braniti osvobojeno ozemlje. A ne s frontalnimi boji, temveč na partizanski način (vdirati globoko v sovražno ozemlje, urno menjati položaje itd.). Druga grupa je morala oditi na Štajersko. Preboj preko Save se ni posrečil, zato je odšla preko Notranjske naprej na Gorenjsko, kjer naj bi bila pri dviganju vstaje v pomoč akcijam Prve grupe. Padla pa je v nemško ofenzivo na Gorenjskem in se je po hudih bojih, razdeljena na dva dela, prebila — en del celo preko Koroške na Štajersko.

V počastitev smrti organizacijskega sekretarja CK KPS Toneta Tomšiča (obsojen od Italijanov na smrt in ustreljen 22. maja 1942) je bil ustanovljen 1. slovenski proletarski bataljon Toneta Tomšiča. To je bila prva slovenska regularna enota — po analogiji s prvo proletarsko brigado — ki je še pred veliko italijansko ofenzivo prerastla v 1. proletarsko brigado Toneta Tomšiča.

Da bi Italijani uničili prvo osvobojeno ozemlje, predvsem pa partizansko vojsko, so začeli sredi julija veliko ofenzivo, ki je do začetka novembra prešla vso Ljubljansko pokrajino in povzročila ljudem veliko gorja (streljanje talcev, požiganje vasi, odganjanje v internacijo). Uspeh te ofenzive je bila sicer izguba osvobojenega ozemlja, ne pa uničenje partizanske vojske. Ta se je — po prvih začetnih udarcih — spretno izmikala in manevrirala. Prav v toku same ofenzive so nastale še tri slovenske brigade, septembra Udarna brigada Matije Gubca in Ivana Cankarja, začetek oktobra pa Udarna brigada Ljube Šercerja. Dne 26. decembra je izvedlo Glavno poveljstvo novo reorganizacijo vojske. Ustanovljene so bile štiri operativne zone, po teh zonah pa so bile porazdeljene brigade in odredi. Pač pa je italijanska ofenziva pomagala na noge združeni slovenski kontrarevoluciji. Ta se je začela združevati na kontrarevolucionarni bazi jeseni 1941, končno pa se je združila prav v času nastajanja osvobojenega ozemlja. Po dolgotrajnih pogajanjih so jo končno Italijani le legalizirali in poslala je svojo prvo oboroženo enoto na osvobojeno ozemlje. S to pa se je prav kmalu spopadla novoustanovljena Tomšičeva brigada. Strahoviti italijanski teror je bil direktna pomoč nastajanju precej številnih kontrarevolucionarnih straž ali bele garde. Takoj po ofenzivi in že v toku njenih zadnjih faz se je zato znašel CK KPS pred silno pomembno nalogo, preprečiti državljansko vojno. Njenega videza sicer ni mogel preprečiti — prišlo je do oboroženih spopadov z belo gardo — toda jeseni 1942 in na pomlad 1943 je bila bela garda in njeni voditelji popolnoma razkrinkana kot okupatorjev hlapec, ki je hotela obliko boja za vero in boja proti komunizmu izkoristiti za svoje razredne cilje. Tako je torej postalo popolnoma jasno, da je bil glavni sovražnik le okupator, bela garda pa samo njegov privesek.

B. Ljudska fronta in NOO. Tako zgodnja ustanovitev OF je bila sicer ena od temeljnih posledic okupacije, a po drugi strani tudi nič manj posledica odlične politike CK KPS, ki je imel od svoje ustanovitve za eno svojih glavnih nalog združevanje slovenskih demokratičnih sil za boj proti fašizmu. To združevanje se je začelo že 1937 v obliki Ljudske fronte, ob okupaciji pa se je baza te Ljudske fronte razširila z bazo takojšnjega boja za osvoboditev, na katero so pristale ne samo ljudske množice, temveč tudi voditelji vseh tistih skupin, ki so že tudi poprej sodelovale s Partijo pa tudi z njeno pomočjo doživele progresivni razvoj v okviru obeh slovenskih tradicionalnih političnih taborov, klerikalnem in liberalnem.

OF je že kmalu po ustanovitvi dobila svojo organizacijsko strukturo, ki je bila od vrha navzdol sledeča: vrh je bil Vrhovni plenum OF, v katerem so bili zastopniki vseh skupin, ki so se vključile v OF. Plenum je imel svoj izvršilni odbor, v katerem so bile zastopane ustanovne skupine OF, Komunistična partija, tako imenovani krščanski socialisti, Sokoli in zastopniki slovenske kulture. Na Vrhovni plenum so bili vezani okrožni odbori OF, na te okrajni (rajonski) in na te terenski. Ti zadnji odbori so bili najpomembnejši, kajti prav v teh so se zaradi njihove masovnosti kmalu začeli kazati znaki revolucionarne ljudske oblasti. Zato se je Vrhovni plenum OF že jeseni 1941 nadviso opravičeno mogel konstituirati v SNOO in zelo meritorno izdati svoje prve štiri odloke, ki so se jih ljudje držali.

org. struktura
OF

Nikjer ni v Jugoslaviji Ljudska fronta in njeni organi preraščala tako popolno iz splošne narodnoosvobodilne organizacije v ljudsko oblast. Samo tako je treba razumeti znano Kidričevo oznako OF iz tega razdobja, da je postala OF država v državi.

Na prvem osvobojenem ozemlju je šel revolucionarni razvoj ljudske oblasti še korak dalje. V vaseh je postal terenski odbor OF vasi oblastni organ že jeseni 1941, ko so bile te vasi še okupirane. Ob osvoboditvi, pomladi 1942 je torej lahko upravljaj javno obe funkciji, funkcijo še nadaljnjega združevanja vseh demokratičnih sil za boj proti okupatorju in funkcijo oblasti v vasi. Revolucionarni razvoj in širjenje ter utrjevanje vstaje pa so na osvobojenem ozemlju nujno zahtevali izvolitev posebnega krajevnega (vaškega) oblastnega organa. Tako so bile izvršene na vsem osvobojenem ozemlju volitve v NOO, prvotni terenski odbor OF v vasi pa je obdržal svojo prvotno politično funkcijo. Tako torej v Sloveniji vsak NOO pomeni absolutno izvoljeni organ.

Ta revolucionarna sprememba je na osvobojenem ozemlju terjala tudi reorganizacijo v samem vodstvu OF. Iz članov Izvršnega odbora OF in članov Vrhovnega plenuma je bil konstituiran Narodno osvobodilni svet, NOS — vlada za slovensko osvobojeno ozemlje, katero naj bi potrdil zbor izvoljenih delegatov NOO. Do tega zbora pa ni prišlo, ker ga je preprečila velika italijanska ofenziva.

Rekli smo že, da je italijanska ofenziva uničila osvobojeno ozemlje in s tem seveda tudi tako organizacijo ljudske oblasti. Ali je sedaj ta prenehala? NOO so vsekakor prenehali, a v ilegalo so znova šli terenski odbori OF in so znova prevzeli tudi oblastne funkcije. OF se torej — ker je to bil bojujoči se slovenski narod sam — ni dala in ni mogla uničiti. Ponekod, kjer je prišlo do najhujših posledic italijanske ofenzive, recimo v vasi, kjer je nastala belogardistična vaška straža, je bilo treba preiti celo samo na zaupniški sistem, a OF je le bila v vasi in delala.

Prve partizanske enote so bile v Sloveniji čete (po napadu na Sovjetsko zvezo so začele nastajati ilegalne grupe komunistov kot jedro kasnejših čet), ki so se združevale v bataljone. Aprila 1942 je Glavno poveljstvo izvedlo reorganizacijo in ustanovilo odrede, ki so imeli čete in vode, odrede pa združilo v grupe odredov. O nadaljnji reorganizaciji pa je že bilo govora.

Summary

SPECIFIC ELEMENTS IN THE WAR OF NATIONAL LIBERATION (REVOLUTION) OF YUGOSLAV NATIONS

Specific elements of the War of National Liberation and revolution of Yugoslav nations can be pointed out either by way of comparison with other revolutions (beginning with the Paris Commune) or through a mutual comparison of the War for National Liberation and revolution as it was waged by the individual Yugoslav nations. The article proceeds from the fact that the War of National Liberation and revolution of Yugoslav nations has had in fact some essential and basic specifics: these were due to the unity of leadership of the fight for national liberation and revolution, i. e. the CC CPY and the Supreme Staff. The article therefore limits itself to those specific elements which

emerged and developed in individual Yugoslav nations in connection with the rallying of masses for the armed fight and with the organisation and direction of the outbreak of the armed uprising.

In the first part of this article the author reiterates the analyses that were made by Tito and Kardelj of those main characteristics that were common to the struggle for national liberation and revolution of all Yugoslav nations: firstly, that the CPY was the only initiator and organiser of the War of National Liberation and revolution, and secondly, that the War of National Liberation and revolution was all the time directed and led by the CPY which — in view of the numerous objective and subjective factors — was a difficult and responsible task. The problem of Drazha Mikhailovich and chetniks is also treated separately.

The central and most important part of this study gives an analysis of the rallying of masses, of the organisation and direction of the revolt of the people during the early phases as they took shape in individual republics. The revolt has had the best start and development in Serbia: here were also the CC CPY and Marshal Tito. Due to a good preparatory work the revolt could develop here with an exceptional rapidity. The enemy was able to subjugate a large liberated territory in Serbia only by way of an offensive. Quite different, however, was the beginning of the revolt in Voivodina, Bachka, Srem, and particularly in Kosmet.

Because of the massacre of Serbian inhabitants by ustasas there was in Croatia an early revolt of Serbian population in Lika and in the Knin region. The same is true for Kordun, Bania, and Gorski Kotar regions. In Dalmatia favourable conditions for the outbreak of war soon disappeared; difficult were also conditions for an outbreak of revolt north of the Kulpa and Sava rivers.

Bosnia and Herzegovina. Drvar, Podgrmech, and Kozara were the three focal points of revolt in Bosanska krajina. One year later, after the arrival of four brigades that were sent into this region by the Supreme Staff, a large territory was liberated. There were five focal points of revolt in western Bosnia: Ozren, Birach, Romanija, Zvijezda, and Jahorina. Here, however, the influence of chetniks was soon felt. Because of massacres committed by ustasas the revolt in Herzegovina could break out very early.

In Montenegro the revolt started in the middle of July, 1941. A large territory was liberated. The Italians, even after they had succeeded in subjugating anew this liberated territory, could not destroy the partisan units here. During the winter 1941/42 and in the spring of 1942, however, the War of National Liberation becomes very involved because of the emergence of chetniks and because of the numerous Italian offensives.

A special character had the revolt in Macedonia which was occupied by Bulgaria. The then secretary of the regional Committee of the CPY for Macedonia followed the wrong tactic of »waiting« which was pursued by the Communist Party of Bulgaria. For this reason we cannot find here the initial phases of the revolt. It was only after difficult political actions that late in the autumn of 1941 the CC CPY succeeded in starting the revolt also in Macedonia.

Slovenia was occupied by three occupying powers: Germans, Italians, and Hungarians. The CC CPS, as a constituent part of the CC CPY, started first an important action for the unification of the politically split Slovene nation into a united political organisation for the liberation of the nation, the Liberation Front of the Slovene nation. Backed by this organisation the CC CPS began the fight against the three occupying powers very early. Soon the first partisan detachments were formed all over Slovenia. They proved during the transition of 1941/42 that they could persist in spite of the horrible military and political repressive acts perpetrated by the enemy.

Lojze Ude

Boj za Maribor in štajersko Podravje l. 1918/19

Uvod

Razprava »Boj za Maribor in štajersko Podravje v l. 1918-19« je bila napisana leta 1958 v izpolnjevanju uredniških dolžnosti za zbornik, ki ga je nameravala izdati Sekcija koroških borcev pri Okrajnem odboru zveze borcev NOV v Mariboru. Objavljena šele v l. 1961, samostojno, je mogla in morala biti na posameznih mestih dopolnjena oz. skrajšana, skrajšana pa tudi še zaradi odmerjenega prostora v ZČ. Zavedam se, da smo še vedno preblizu dogodkov, ki jih v tej razpravi opisujem, da ne bi bilo še marsikaj problematičnega in spornega. Odtod nekatera problematična in probleme nakazujoča mesta v tej razpravi. Revolucija, ki smo jo med tem doživeli, novi pogledi na slovensko zgodovino pa vnašajo v zgodovinopisje še svojo problematiko.

Z mariborsko pogodbo 13. februarja 1919 so bili boji na spornem ozemlju v glavnem zaključeni in odločeni v slovensko korist. Zato ta razprava ne obsega tudi opisa in problematike vojaškega upora v Mariboru, 22. julija 1919. Temeljitejša monografija o tem uporu nam še manjka. Doslej sta pisala o njem nekaj več dr. Rudolf Kyovsky v članku »Upori slovenskih vojakov l. 1919« v Slovenskem poročevalcu, septembra 1952, št. 218—228 in Milan Ževart v članku »Strelji na glavnem trgu«, v mariborskih »7 dni«, 31. julija 1959, šte. 30.

Izpred druge svetovne vojne edini, nekoliko celotnejši opis boja za Maribor in štajersko Podravje v l. 1918—19, je spis dr. Matije Slaviča Državni prevrat v mariborski oblasti v zborniku Slovenci v desetletju 1918—1928 (Ljubljana 1928). Posamezna poglavja boja z orožjem je napisal vojaški poveljnik v teh bojih Rudolf Maister in sicer o dogodkih 1. novembra 1918 v Slovincu z dne 1. novembra 1928 in v Ilustraciji l. 1931, šte. 5; iz dni pred prevratom, o vojaških transportih, o razorožitvi mariborske Schutzwehr in o železničarskem štrajku od 28. novembra do 13. decembra 1918 pa v posameznih člankih v Mariborskem koledarju za l. 1929, 1931, 1932 in 1933. O prevzemu mestne uprave v Mariboru ima Maister še članek v Kroniki slovenskih mest za l. 1934. Objavo nadaljnjih poglavij mu je preprečila smrt. O dogodkih 27. januarja 1919 v Mariboru je pisal dr. I. Senekovič v Kroniki slovenskih mest III, šte. 1. in 2. Dogodki 27. januarja so predmet socialdemokratske brošure Der blutige 27. Jänner 1919 in Maribor (Maribor 1927.).

O diplomatskem boju za Maribor in štajersko Podravje na pariški mirovni konferenci l. 1919 so pisali med obema svetovnima vojnama dr. Ivan Žolger (v SN z dne 2. junija 1921, šte. 121), dr. Lambert Ehrlich (Koledar Mohorjeve družbe za leto 1922) in dr. Fran Kovačič (Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana 1926).

To je v glavnem vse, kar je bilo o boju za Maribor in štajersko Podravje v l. 1918—19 natisnjenega med obema svetovnima vojnama.

Vsem dosedanjim spisom manjka predvsem jasnejši pogled v dobo, v kateri je ta boj potekal, posebej v položaj, v katerem se je slovenski narod znašel v izvajanju pogojev premirja, kakor so bili določeni na pariški konferenci antantnih in pridruženih držav 31. oktobra 1918. Jasnejši pogled v ta položaj nam omogočajo šele razni dokumenti, ki so jih po drugi svetovni vojni objavili jugoslovanski zgodovinarji posebej v Zagrebu in Beogradu, zlasti hrvatski zgo-

dovinar dr. Bogdan Krizman (prim.: Ude, ocene v Zgodovinskem časopisu za l. 1960). Ko so nastali zgoraj našteti spisi, marsikaj ni bilo mogoče povedati zaradi cenzure ali zaradi nepristopnosti arhivov. Zaradi boljšega razumevanja posebej mariborskih dogodkov 27. januarja 1919 je važna objava Milesovega poročila in raznih drugih dokumentov po dr. Alojziju Kuharju v zborniku Svobodna Slovenija, Buenos Aires 1956. Medtem je izšlo tudi več nemških zgodovinskih del, ki obravnavajo te boje in ki prinašajo marsikaj novega. Omeniti je treba zlasti dve knjigi Freiheitskämpfe in Deutschösterreich, ki sta v l. 1941 in 1942 »im Auftrage des Oberkommandos des Heeres« izšli v Berlinu. Važen je še spis neposrednega udeleženca v teh bojih na nemški strani Franca Russa, Erinerungen an Marburgs Kampf und Fall, der Landsmannschaft der Untersteirer in Graz angeeignet (Graz 1937, ciklostil, Državni arhiv Maribor, DA — Maribor).

Slavičev spis je bolj pregled kakor zgodovina teh bojev in je zlasti v opisu oboroženega boja pomanjkljiv. Izogiba se vsega spornega, problematičnega v tem dogajanju. Ne uporablja virov, ki so bili že tedaj dostopni, kakor so na primer sejni zapisniki mariborskega občinskega odbora in sveta ter razni spisi, ki so sedaj v Državnem arhivu v Mariboru. Maistrovi spisi so pisani sicer na podlagi odgovorov na vprašanja, ki jih je razpošiljal Maister svojim soborcem in sodelavcem l. 1924, a so poglavja brez zgodovinske povezanosti in zaokroženosti ter vsebujejo tudi več netočnosti.

Po letu 1945 ni o boju za Maribor in štajersko Podravje v l. 1918-19 izšlo še nobeno zgodovinsko delo. Pač pa je diplomatski boj na pariški mirovni konferenci našel medtem boljšega in bolj dokumentarnega pisca v dr. Bogu Grafenauerju (Vprašanja jugoslovansko-avstrijske meje na mirovni konferenci l. 1919 v Koroškem zborniku, Ljubljana 1946). O Mariboru na mirovni konferenci je pisal za Grafenauerjem še Krizman v mariborskem Večeru z dne 25. in 26. julija 1961, štev. 172 in 173. Zaradi celotnega pregleda opisujem v zadnjem poglavju ta diplomatski boj tudi jaz. Na podlagi Grafenauerju in Krizmanu neznanega spisa, tipkopisa, z napisom (na posebnem kartonskem ovitku) »Dr. Ribar, mirovna konferenca posle prvog svetskog rata«, 251 strani, last Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, kamor je l. 1949 prišel ta spis od zunanjega ministrstva FLRJ, dopolnjujem in popravljam nekatere trditve obeh piscev. Pripominjam le še, da je skoro gotovo, da avtor tega spisa ni dr. Otokar Rybář, temveč dr. Ivan Žolger. To je pokazal razgovor z vnukom Otokarja, bibliotekarjem v NUK-u, Milošem Rybářem in vsebinska ter stilna analiza tega spisa v razgovoru s pravnim svetovalcem pri jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci v Parizu prof. dr. Leonidom Pitamicem ter z delegacijskim tajnikom in vodjem slovenskega pisarniškega oddelka jugoslovanske delegacije dr. Brunom Staretom. Zahvaljujem se jim za sodelovanje pri tem ugotavljanju. Dr. Stare pravi, da skoro ne more biti dvoma, da je to Žolgerjev spis. Na kakšnem drugem mestu bi bilo mogoče o tem kaj več spregovoriti in navesti vse razloge, ki govore za to, da je Rybář kot avtor pomotoma označen in da gre dejansko za Žolgerja, enega izmed štirih glavnih jugoslovanskih delegatov na pariški mirovni konferenci po prvi svetovni vojni (Pašić, Trumbić, Vesnić in Žolger).

Dobro so mi služili pri pisanju te razprave še: rokopis dr. Maksa Šnuderla, Meje. Kronika severne meje 1918—19 (Maribor 1940), Življenjepis generala Rudolfa Maistra, ki ga je napisala Breda Šivič (diplomsko delo), in številni spomini, ki so jih napisali borci oz. sodelavci generala Maistra: Bačnik Jakob, Bezljaj Ivan, Banovšek Leo, Britovšek Tone, podpolkovnik v pok. Cvirn Franc, Dovečar Ferdo, Fras Matija, Gačnik Janko, Granduč Jože, Grisold Emil, Hercog Alojz, Jeras Ernest, Jurko Stane, Karner Mihael, Mulej Anton, Mravljak Franc, Oset Andrej, Ortan Ivan, Ošlak Ferdinand, ing. Pahernik Franjo, Plantan Alojz, Primec Ferdo, Rak Ivan, Rakuša Ciril in Metod, dr. Ravnik Rudolf, Rajh Mirko, Rijavec Alojz, Skvarča Ciril, Šilih Gustav, Špes Franjo, Tomazič Božidar, Vauda Mirko, Vizovišek Franjo, Vokač Jože, Zapečnik Ivan, Zeilhofer Benedikt, dr. Žiher Ivan. Spomini so zaenkrat pri pisatelju. Vsem tem piscem, oziroma njihovim dedičem se zahvaljujem, da so mi dali te spise na uporabo. Prof.

Franju Bašu se zahvaljujem za razna opozorila in informacije, prav tako tudi arhivarju v DA — Maribor Karlu Pišču.

Funkcionalni spisi poverjenišтва za narodno obrambo pri Narodni vladi in II. vojnega okrožja v Ljubljani ter Štajerskega obmejnega poveljstva, kakor vse kaže, niso ohranjeni. Od l. 1959 so v DA LRS v Ljubljani dostopni zopet sejni zapisniki Narodne vlade SHS oziroma Deželne vlade za Slovenijo, izredno bogat vir za študij političnih, gospodarskih in socialnih razmer po prvi svetovni vojni v Sloveniji, posebej tudi za študij boja za Slovensko Koroško in odnosa Narodne oz. Deželne vlade do Maistra in tedanjega Beograda do Slovenije. V DA — Maribor so od leta 1961 zopet dostopni sejni zapisniki Narodnega sveta za Štajersko. V Vojnozgodovinskem inštitutu JLA v Beogradu je med raznimi spisi, ki se nanašajo na boje na štajerskem mejnem odseku, važna 31. knjiga Veliki rat Srbije (dnevnik Vrhovne komande srbske vojske), nadalje Zgodovina Dravske divizijske oblasti, ki vsebuje tudi zgodovino predhodne vojaške organizacije, to je Komande srbskih trupa v Ljubljani s 26. pešpolkom ter zgodovina Mariborskega oz. 45. pešpolka. Ohranjen je zapisnik o mariborskih pogajanjih za premirje februarja l. 1919.

Razprava je morala biti skrajšana tudi za poglavje o nacionalnih razmerah v štajerskem Podravju ob razpadu Avstro-Ogrske. Nekaj zadevne literature z najvažnejšimi statističnimi in drugimi ugotovitvami pa je le treba omeniti.

Avstrijski statistik dr. Richard Pfaundler je v *Statistische Monatshefte*, N. F. XII, 1907, str. 575 sl. na podlagi rokopisnega materiala avstrijskega uradnega ljudskega štetja 1900 preračunal, da je bilo izmed mariborskih prebivalcev rojenih v slovenskih krajih nad polovico, to je 54,92 %, v nemških krajih pa le 45,08 %. V Ptujju je bilo to razmerje 60,82 proti 39,18 %. Slovenski zgodovinar dr. Fran Zwitter, ki to v članku Nemci na Slovenskem (Sodobnost 1938, str. 493) navaja, je zračunal, vpoštevajoč le doseljence, brez v mestu rojenih, da je bilo to razmerje v Mariboru celo 69,47 proti 30,53 %, v Ptujju pa 76,57 proti 23,43 %. Slovenski narodnostni statistik J. Mačkovšek ugotavlja v Slovenskem svetu (Ljubljana 1911, str. 257), da je bilo po stanju z dne 31. decembra 1900 in po kriteriju domovinske pravice, pristojnosti v slovenske kraje, v Mariboru 71,03 % »prebivalcev slovenskega rodu«. Za Slovence še ugodnejše je bilo razmerje v drugih mestih in trgih, upravnih, industrijskih in prometnih središčih Podravja: v Slovenj Gradcu, Vitanju, Konjicah, Slovenski Bistrici, Pragerskem, Lovrencu na Pohorju, Lenartu, Ljutomeru in Ormožu. V brošuri *La Styrie* (Pariz 1919), ki jo je med pariško mirovno konferenco napisal slovenski ekspert dr. Fran Kovačič, našteje pisatelj med 27.994 prisotnimi prebivalci Maribora l. 1910 po kriteriju domovinske pravice le 7.708 Mariborčanov (med njimi mnogo, ki so bili rojeni v slovenskih krajih), dalje 13.241 prebivalcev, ki so bili pristojni v slovenske in le 4.105, ki so bili pristojni v nemške občine. Ostali so imeli domovinsko pravico v drugih občinah ali so bili inozemci. V mariborskem političnem okraju je bilo leta 1910 uradno naštetih izmed 94.497 prebivalcev 75.135 ali 80 % prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom. Po kriteriju materinskega jezika je bilo torej število Slovencev še višje. Štajerski nemški zgodovinar dr. Hans Pirchegger ima v brošuri *Das Steirische Draugebiet-ein Teil Deutschösterreichs* (Graz 1919, str. 29) statistiko javnega ljudskega šolstva po učnem jeziku in stanju iz leta 1918: Maribor 8 nemških (n.) in 1 nemško-slovenska (n.-sl.) šola; Maribor-okolica 24 sl., 8 sl. n., 10. n.; sodni okraj (s. o.) Marenberg-Radlje 3 sl., 4 sl.-n., 3 n.-sl., 4 n.; s. o. Slovenj Gradec 7 sl.-n., 1 n.; mesto Ptuj 2 n.; s. o. Ptuj 27 sl., 1 n.; s. o. Lenart 6 sl., 1 sl.-n.; s. o. Ljutomer 9 sl., 1 n. in s. o. Ormož 8 sl., 2 sl.-n., 1 n. Ta šolska statistika ne daje sicer prave, čiste slike jezikovno narodnostnega položaja v Podravju, a tudi tako jasno dokazuje nevzdržnost naslova brošure *Das steirische Draugebiet-ein Teil Deutschösterreichs* in izumetničenost v argumentaciji tedanje nemško-avstrijske zahteve po Mariboru z velikim delom Podravja. Tudi nemško-avstrijske statistike in računi ne morejo utajiti zelo velike večine slovenskega prebivalstva v Podravju z Mariborom ob koncu vojne 1918.

Nemško lice in deloma nemški značaj je dajala Podravju dediščina vsega tega, kar so izpred l. 1848 zapustili na slovenskih tleh Podravja nemški fevdalec

in nemški oz. ponemčeni meščan ter uprava z nemškim uradnim jezikom in z nemškimi napisi, vse to, kar so nemški nacionalisti označili z besedo »nemško posestno stanje«. To nemško lice je po letu 1848 proti vstajajočemu slovenskemu narodu branila in nemški značaj poizkušala utrditi in razširiti gospodarsko in s pomočjo kurialnega deželnega in davčnorazrednega občinskega volilnega reda tudi politično premočna nemška buržoazija podravskih mest, trgov in prometnih središč ter po veliki večini nemška državna in deželna birokracija. Ideologija te buržoazije je bila poleg tega prav schönereerijansko nacionalistično zaostrena. Schönereer, ki ga Hitler v Mein Kampf imenuje med svojimi vzorniki, je bil častni občan trga Marenberg, in schönereerijanec ter predsednik Südmarke Henrik Wastian je bil zadnji avstrijski državnozbornski poslanec Maribora. Braniti »nemško posestno stanje« in graditi nemški most do Jadranskega morja je bila glavna politična skrb in briga te buržoazije. V ta namen je ustanovila še posebne organizacije, kakor Schulverein, Südmark, Heimstatt, Volksrat für Untersteiermark.

V kronikah in raznih upravnih, sodnih spisih (zemljiška knjiga) ter v krajevnih (Maribor, Celje, Ptuj) in tudi v ljubljanskih ter graških časnikih je imel ta boj svoje kroniste, zapisovalce, poročevalce. Na obeh straneh je poseglo v boj tudi leposlovje. V zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno najvestnejši registrator in analizador tega boja je bil na slovenski strani Ante Beg s svojimi spisi in mesečnik Slovenski Branik, »vestnik slovenskih pokrajin« (Ljubljana, 7 letnikov od 1908 do vojne 1914). Marsikaj je v Koledarjih šolske družbe sve-tega Cirila in Metoda in v celjskih Ilustriranih narodnih koledarjih (25 letnikov do leta 1914). Glavna nemška pendanta te vrste literature sta bila: glasilo Schulvereina Der getreue Eckart in Mitteilungen der Südmark. Glavni ideolog med Slovenci v tem boju je bil narodno-radikalna mladina s svojo Omladino. Mnogo zadevne literature je izšlo med pariško mirovno konferenco leta 1919.

Poleg zbornika Südsteiermark (Graz 1925) najobširnejše in v določenem smislu najtemeljitejše nemško delo med obema svetovnima vojnama, pisano z ideološkega stališča zgodovinskega »nemškega posestnega stanja«, štajercijanstva in vindišarstva je že omenjeno delo dr. Gerharda Wernerja Sprache und Volkstum in der Untersteiermark (Leipzig 1935). Gerhard Werner je psevdonim za dr. Helmuta Carstanjena, direktorja Südostdeutsches Instituta v Gradcu, nacionalsocialista, med drugo svetovno vojno nacionalnopolitičnega referenta pri štajerskem Heimatbundu. Njegovo delo je bilo »znanstvena« podlaga za nacistično genocidno politiko na Slovenskem Štajerskem med okupacijo. Med Slovenci je o nacionalnih razmerah na severnem slovenskem ozemlju s poglobljeno, socialno analizo med obema svetovnima vojnama pisal Fran Zwitter. Temeljitejšega, sintetičnega zgodovinskega dela o tem boju na štajerskem odseku pa Slovenci še nimamo. V rokopisu sta ostala spisa, ki sta ju l. 1958 napisala: prof. Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, in Mirko Lešnik, Dravska dolina pred prvo svetovno vojno. Poleg zgodovine gospodarskega razvoja in socialnih in nacionalnih bojev v Mariboru in njegovi bližnji oklici najtehtnejše poglavje Baševega spisa je opis gospodarskosocialne strukture in idejne podobe političnega štajercijanstva (ptujski »Štajerc«, Ornig, Linhart) in nemškoavstrijske socialne demokracije.

Najhujšemu nemškonacionalističnemu pritisku pred prvo svetovno vojno pa je bilo poleg Slovenske Koroške izpostavljeno slovenstvo v Dravski dolini s Pohorjem in z Mariborom ter njegovo bližnjo okolico. Tu je bila po nemško-nacionalističnih načrtih tista ovira, ki bi jo bilo treba v germanizatoričnem pritisku na Slovensko Štajersko najprvo odstraniti. Kljub trdemu slovenskemu odporu je ponemčevalni vpliv gospodarsko premočne, schönereerijanske nemške buržoazije segal čedalje širje in globlje. Vzдолž koroške železnice se je slovensko ozemlje votlilo. Klin, ki ga je nemški imperializem z gospodarskim in političnim pritiskom in po posebnih organizacijah z znano nemško sistematiko zabijal od St. Ilja proti Mariboru in obratno ter ob cesti Ivnik (Eibiswald) — Marenberg (Radlje) se je čedalje bolj krepil in širil. Ni mu pa uspelo Marenberg in Maribor povezati z nemškim ozemljem po koridoru, ki bi vsaj statistično imel sklenjeno nemško večino. To izrečno ugotavlja celo Werner — Carstanjen in sicer ne samo za Maribor, temveč tudi za Marenberg — Radlje (str. 106).

I. ZADNI DNEVI AVSTRO-OGRSKE — PRIPRAVE ZA PREVZEM OBLASTI SKRB ZA MEJE

Dravska dolina do Maribora bi bila v nekaj desetletjih za slovenstvo in s tem za Jugoslavijo izgubljena, če ne bi prva svetovna vojna s svojimi posledicami odprla možnosti za osvoboditev. Po govoru nemškega kanclerja Bethmanna Hollwega v nemškem parlamentu 7. aprila 1913, se je v nemških izjavah in publikacijah pojavila krilatica o temeljnem značaju in smislu evropskega spora kot spora med Nemci (Germani) in Slovani. Velik del nemško-avstrijske birokracije in častniškega zbora je razumel tako tudi vojno in se po tem ravnal nasproti avstro-ogrskim slovanskim podanikom. S potekom vojne je Avstro-Ogrska prehajala tudi v čedalje večjo vojaško in gospodarsko odvisnost od Nemčije, kar je notranji »nemški kurz« v Avstriji le še krepilo.

Z niško izjavo srbske vlade 14. decembra 1914, z nastopom jugoslovanskih dobrovoljcev in s politično organizatoričnim, informativnim in propagandnim delom Jugoslovanskega odbora v Londonu je postalo vprašanje osvoboditve slovenskega naroda mednarodno vprašanje. Pa tudi na samih tleh monarhije so začeli dozorevati pogoji za osvoboditev izpod nemškega, avstroogrskega gospodarstva. Vojne grozote in čedalje večje pomanjkanje so že same po sebi ustvarjale radikalnejše razpoloženje. Začetek vojne je notranjepolitično pomenil tudi začetek vojnega nemškonaacionalističnega absolutizma. Avstrijska vojna justica je v prvih mesecih zagrešila na slovanskem jugu monarhije mnogo hudih zločinov. V Sloveniji je bilo v prvih 14 mesecih vojne postreljenih in obešenih 469 oseb.¹ Na Slovenskem Štajerskem in Koroškem je šlo v zapore na stotine slovenskih inteligentov, duhovnikov, izrazitejših Slovencev. V Dravski dolini je udarila ta justica predvsem po Rušah. Marburger Zeitung (MZ) je hujskala. 30. jun. in 2. jul. 1914, po sarajevskem atentatu, je prinesla uvodnika z naslovoma »Die süd-slawische Mördergemeinschaft« in »Die Mitschuldigen«. Občevanje birokracije s slovenskimi ljudmi je postalo skrajno surovo. Vojaške rekvizicije so bile na Slovenskem Štajerskem — velika večina štajerskih Slovencev je bila kmetov — posebno hude. To so dokazovale številne interpelacije Jugoslovanskega kluba (JK) v avstrijskem parlamentu.

Z atentatom levičarskega socialnega demokrata dr. Friedricha Adlerja na absolutističnega ministrskega predsednika Stürgkha oktobra 1916 in s smrtjo cesarja Franca Jožefa novembra 1916 pa je bil smrtno zadet tudi vojni absolutizem. Z rusko februarско in oktobrsko revolucijo 1917 je dobilo radikalno demokratično razpoloženje v Avstriji še posebno oporo. Tako je bil za 30. maj 1917 sklican avstrijski parlament na 22., zadnje zasedanje. Na 1. seji 30. maja je prebral predsednik JK dr. Anton Korošec znano majniško deklaracijo, s katero se je začelo na slovanskem jugu monarhije veliko gibanje. Prav na Slovenskem Štajerskem je zavzelo to gibanje zelo širok in radikalen razmah. Mislim, da je za čas po izstopu Šušteršiča iz JK, novembra 1917, v glavnem mogoče pritrčiti Kovačiču, ki pravi: »Ker so pod grmenjem topov onemela usta primorskih Slovencev,

¹ Dr. Dragotin Lončar, Politično življenje Slovencev, Ljubljana 1921, stran 94, po Neues Wiener Tagblatt.

v Korotanu je pa svetna in duhovska oblast z vso silo zaduševala pokret za deklaracijo in v beli Ljubljani je „megla z dvorca“ (op. pis.: Kovačič misli Šušteršiča) skušala razdvojiti slovenske vrste, je **ves pokret imel glavno oporo na Štajerskem**² (podčrtal Kovačič). Za majniško deklaracijo so podpisovali celo v Cmureku, Špilju in Strassu, kar je Marburger Zeitung še posebno razburilo. Narodni tabor v Žalcu 17. marca 1918 s svojimi resolucijami (narodna samoodločba, samostojna država, takojšnja sklenitev miru) pomeni enega izmed viškov jugoslovanskega gibanja na tleh monarhije. V Št. Janžu pri Dravogradu pa so 7. aprila 1918 pognali slovenski kmetje nemške nacionaliste iz Maribora (pod vodstvom urednika MZ Jahna, kakor poroča Straža, 8. aprila 1918, št. 28), ki so motili zborovanje, s poleni v beg, znamenje, da je celo v tistem predelu slovenske zemlje, ki je bil pod stalnim hudim nemškonacionalističnim pritiskom, vzplamtela iskra upora. Odmev tega shoda po Sloveniji je bil velik, slovenski in nemški listi so o njem mnogo pisali, glas o njem je prodrl tudi v inozemstvo.

Jugoslovansko gibanje, kakor se je začelo z majniško deklaracijo, je slovensko ljudstvo pripravilo na Jugoslavijo in tudi v štajerskem Podravju z Mariborom ustvarilo psihološke in nekatere politično organizacijske pogoje za čas, ko je bilo treba na samem spornem ozemlju z orožjem odgovoriti na vprašanje: ali k Nemški Avstriji ali k Jugoslaviji.

Če je od jeseni 1917, po italijanskem porazu pri Kobaridu in po oktobrski revoluciji in njej sledečem brestlitovskem miru, nekatere še motilo nemško zmagooslavje, je bilo v poletju 1918 že dovolj jasno, da centralni sili ne samo ne bosta zmagali, temveč da se bliža njun konec. Vojni cilji antante so bili že dovolj jasno in končno veljavno nakazani. Bolj kakor izjave glede Poljske ali glede srbskih ali italijanskih zahtev (izjave antantnih državnikov o Jugoslaviji so bile še zelo rezervirane) je pokazalo vojne cilje uradno priznanje češkoslovaškega Narodnega sveta »kot najvišjega organa, ki upravlja vse interese naroda, kot temelja bodoče češkoslovaške vlade« po francoskem zunanjem ministru Pichonu 29. junija 1918. To priznanje je jasno pomenilo razbitje habsburške monarhije. Sledilo je angleško (9. avgusta) in ameriško (2. septembra) priznanje. Dne 4. julija 1918 je Wilson v govoru v Mount Vernonu (kot 20. točko) izpovedal načelo narodne samoodločbe kot temelj za novo politično ureditev sveta. Tudi gospodarski položaj posebej Avstrije je bil čedalje težji. Pričakovanje, da bodo po miru v Ukrajino s pomočjo ukrajinskega žita premagane težave v prehrani, se ni izpolnilo. Ljudje so bili lačni, lačno je bilo tudi avstrijsko vojaštvo na fronti, slabo opremljeno. Ljudstvo je hotelo mir. Za slovenski narod je Jugoslavija v tem stadiju pomenila ne samo svobodo izpod nemškega gospodstva in mir, temveč tudi vsakdanji kruh. Nemce so sovražili tudi zaradi tega, ker so videli v njih povzročitelje in podaljševalce vojne in pomanjkanja. Na Hrvaškem so se vojaški begunci v nadaljnjih mesecih začeli zbirati in organizirati v tako imenovanem »zelenem kadru«. Na Slovenskem se je začelo večati število vojaških beguncev, ki se niso več vračali k svojim vojaškim enotam.

² Fran Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana 1926, str. 396.

Na Wilsonov govor 4. julija se je JK na seji avstrijskega parlamenta 16. julija obrnil na ministrskega predsednika z nujnim vprašanjem,

»ali je pripravljen takoj izposlovati pri c. in kr. zunanjem ministrstvu, da na osnovi štirih mirovnih načel, navedenih v Wilsonovem govoru z dne 4. julija 1918, nemudoma začne mirovna pogajanja z ZDA in po njihovem posredovanju z ostalimi antantnimi državami?«³

Na Wilsonova načela so se v nadaljnjem sklicevali slovenski vodilni politiki, nanje so polagali vse upe v prvih mesecih po prevratu tudi v borbi za slovenske meje proti Italiji, Avstriji in Madžarski. Na pravičnost Wilsona in antante so se zanašali, na njihove odločitve so čakali.

Slovanski dnevi v Ljubljani od 16. do 18. avgusta 1918 so pred razpadom Avstro-Ognske zadnja velika manifestacija južnoslovanskih narodov (brez Bolgarov seveda) ter Čehov in Poljakov za samoodločbo narodov in za svoje nacionalne države. 16. avgusta je bil ustanovljen Narodni svet (NS) za Slovenijo in Istro,

»čigar namen je delovati za zedinjenje jugoslovanskega naroda v samostojno državo in čigar delokrog je sklepati in odločevati v vseh zadevah, ki jih v NS zastopani činitelji priznajo za skupne.«⁴

Ustanovitvi osrednjega Národnega sveta za Slovenijo in Istro so v nadaljnjih tednih sledile ustanovitve pokrajinskih odsekov Narodnega sveta. 11. septembra je bil ustanovljen Narodni svet za Trst, 13. septembra za Goriško, 19. septembra za Koroško in 26. septembra Narodni svet za Štajersko. V zadnji tretjini oktobra 1918 je bilo ustanovljenih v Sloveniji okrog 130 krajevnih narodnih svetov. V Narodni svet (NS) za Štajersko je bilo izvoljenih 9 zastopnikov VSL in 6 zastopnikov JDS. Konstituiral pa se je Narodni svet za Štajersko 28. septembra. Za predsednika je bil izvoljen državni poslanec in štajerski deželni odbornik dr. Karel Verstovšek (VSL), za podpredsednika odvetnik in načelnik Posojilnice v Mariboru dr. Franjo Rosina (JDS), za tajnika prof. Fran Voglar (JDS), za blagajnika pa zgodovinar, prof. teol. dr. Fran Kovačič. Po prevratu je nadomestoval Verstovška, ki je bil kot poverjenik za prosveto Narodne vlade SHS mnogo v Ljubljani, prof. teol. dr. Josip Hohnjec, ki je bil 8. novembra izvoljen za 2. podpredsednika NS. Na seji 28. septembra so bili določeni tudi eksperti za meje: za Maribor in Ptuj Fran Kovačič; za Prekmurje prof. teol. dr. Matija Slavič; za mejo od Radgone do Špilja M. Ljubša, dr. Večoslav Kučovec in Ev. Vračko, župnik v Št. Ilju; za Špilje—Remšnik nadučitelj Majcen pri Sv. Duhu na Ostrem vrhu in Vid Janžekovič, župnik v Svečini; za Remšnik—koroška meja pa nadučitelj DCM na Muti Anton Hren. Pisarna NS se je naslonila na pisarno Kmečke zveze. Na predlog dr. Kodermana je bil na 13. seji NS, 11. novembra, izvoljen še poseben vojaški, »obrambni od-

³ Sten. Prot., str. 3849—50. Štiri Wilsonova načela, o katerih govori nujna interpelacija JK, so izražena v sledečih zahtevah: 1. uničiti ali do nemoči je treba ponižati vsako samovoljno oblast (t. 19); 2. vsa vprašanja z ozemeljskimi vprašanji vred je treba urediti na podlagi svobodne privolitve (sprejema) po neposredno prizadetem prebivalstvu (op. pis.: načelo samoodločbe, t. 20!); 3. odnose med državami je treba urediti po istih načelih časti in spoštovanja prava, ki veljajo med državljani civiliziranih držav (t. 21); 4. Zveza narodov naj zagotovi mir in pravičnost in naj pomiri vse meddržavne spore, ki jih ne morejo poravnati države z medsebojnim sporazumom (t. 22).

⁴ Prim.: Evgen Jarc, Iz zgodovine majniške deklaracije, Čas 1926/27, stran 264—266.

sek«: dr. Koderman, dr. Leskovar in bivši državni poslanec Pišek. Za predsednika je bil izbran Leskovar.

Dne 28. septembra so se s kapitulacijo Bolgarije odprla prva široka vrata v nemško-avstrijsko-ogrsko fronto. Zaradi nenadomestljivosti bolgarskih čet je bila tudi pot na ozemlje centralnih držav skoro prosta. S tem, da bi prišli Slovenci v državno zvezo z ostalimi južnoslovanskimi narodi, pa se nemško-avstrijski oblastniki in nemške nacionalistične stranke s krščanskimi socialci vred niso mogli sprizniti tudi v teh zadnjih tednih ne. Na prvi seji v po dveh mesecih zopet sklicanem avstrijskem parlamentu, 1. oktobra 1918, je avstrijski ministrski predsednik Hussarek sicer čisto splošno govoril o preureditvi Avstrije na podlagi narodnostnih avtonomij, glede rešitve jugoslovanskega vprašanja pa je z vso rahločutnostjo do Madžarov nakazal le možnost priključitve Bosne in Hercegovine ter morda še Dalmacije k Hrvatski. O Slovencih ni govoril, iz celotnega Hussarekovega govora pa logično sledi, da ne bi prišli v Jugoslavijo. Do zadnjih dni Avstro-Ogrske živo občuteni posebni interes nemško-avstrijskih oblastnikov na slovenskem ozemlju se kaže tudi v zadnji habsburški politični deklaraciji, v cesarskem manifestu z dne 16. oktobra, objavljenem v dnevnem tisku 18. oktobra 1918. Ta manifest ni nikak konstitutiven akt, s katerim bi se predpisala nova notranja ureditev Avstrije, temveč je v bistvu le razglas načel, po katerih bi se ta nova ureditev izvršila. V za Slovence najvažnejših odstavkih se ta manifest glasi:

»Avstrija naj postane po volji svojih narodov zvezna država, v kateri tvori vsako narodno pleme (Volksstamm) na ozemlju, kjer je naseljeno, svojo lastno državnost... Mesto Trst s svojim okolišem dobi po želji svojega prebivalstva poseben položaj. — Ta nova ureditev, ki se nikakor ne dotika celovitosti (Integrität) dežel svete ogrske krone, naj vsaki posamezni narodni državi zajamči njeno samostojnost... Dokler ta preosnova (Umgestaltung) ne bo zakonito izvedena, ostanejo sedanje naprave (Einrichtungen) za varstvo splošnih koristi neizpremenjeno veljavne. Moji vladi je naročeno, da nemudoma pripravi vsa dela za obnovitev Avstrije. — Do narodov, na katerih samoodločbi bo osnovana nova država, se obračam s pozivom, naj pri tem velikem delu sodelujejo z Narodnimi sveti, ki naj — sestavljeni iz državnih poslancev vsakega naroda — uveljavijo koristi narodov med seboj kakor tudi v občevanju z mojo vlado...«⁵

Kljub temu, da hoče ta manifest priti jugoslovanskim in češkoslovaškim zahtevam ter Wilsonovim mirovnim pogojem naproti ter hoče biti tako nekaka dejavna podkrepitev mirovne note z dne 4. oktobra, ne rešuje ne jugoslovanskega ne češkoslovaškega vprašanja. Ob integriteti dežel ogrske krone sta bili ti dve vprašanji nerešljivi. Avstrijskim narodom in torej tudi Slovencem se s tem manifestom obljublja sicer nekake »samostojne države«, toda posebno za Slovence s takimi omejitvami (izločitev Trsta, določitev tržaškega okoliša!) in po tako negotovi, težki poti (pogajanja z Nemci in s krono!), da bi tudi v primeru, če bi Wilson z antantnimi silami v to privolil, bila slovenska državnost v okviru Avstrije nekaj zelo iluzornega. V situaciji, v kateri je ta manifest izšel, ko je bilo razbitje Avstro-Ogrske pri antantnih državnikih že isklenjena stvar in ko se je zahtevala kapitulacija centralnih držav, pa bi vztrajanje Slovencev pri Avstriji bil narodni samomor. Z Avstrijo bi delili usodo premagane države, kar bi zlasti Italiji omogočilo slovensko »avstrijakantstvo« še bolj izrabiti

⁵ Laibacher Zeitung, 18. oktobra 1918, št. 240, Amtlicher Teil.

v svoje imperialistične namene, kakor ga je sicer izrabljala, in tudi vsa naša severna meja bi bila povsem negotova.

Ob tem manifestu se je prvič nekoliko bolj konkretno govorilo o slovenski severni meji. Manifest sam o tem ne govori prav nič — le čisto splošno pravi, naj vsaka narodna država obsega ozemlje, kjer je ta narod naseljen. V komentarju k temu manifestu v Neue Freie Presse z dne 17. oktobra (št. 19.499, jutranja izdaja), pa je bilo rečeno, da bo šla meja »južno od Beljaka in Celovca morda po Dravi«. Šušteršič, ki je bil ta čas na Dunaju, je na uredništvo Novic telegrafiral »od samega cesarja silno dolg nemški telegram, s katerim so ponujali Slovenem združeno samostojno Slovenijo, ki bi jo na severu mejila Drava«.⁶

V tej situaciji se je zopet, kakor tolikokrat v avstrijski zgodovini, pokazalo tudi, da so v vprašanju nacionalne zakonodaje, posebej razmejitev, Dunaj eno, dežele pa drugo. V alpskih deželah je bil in je še tudi danes deželni patriotizem vedno v službi nemškega imperializma, germanizacije. Nemci na Štajerskem in Koroškem niso bili pripravljeni prav nič popustiti. Mariborski in celjski občinski odbor sta proti načelnim smernicam cesarskega manifesta takoj slovesno protestirala. Marburger Zeitung je samo še zmerjala. Wilson na primer ji je »krvoločan, nizkoten demokrat« (blutdürstiger, niederträchtiger Demokrat), Slovenci pa smrtni sovražniki nemškega naroda, ki sovražijo Nemce huje kakor »naši zunanji sovražniki« (17. in 18. oktobra 1918, št. 240 in 241). Itd. Graška Tagespost (17. oktobra 1918, št. 285, jutranja izdaja), je objavila uvodnik, v katerem neki nemško-nacionalni politik dokazuje, sklicajoč se nič manj kakor na Wilsona, da imajo alpski Nemci pravico zahtevati, da slovensko ozemlje, Trst in Istra ostanejo pri nemški Avstriji, da pa bodo dobili Slovenci »krajevno nacionalno samoupravo in kulturno samostojnost na lastne stroške«; v večerni izdaji pa neki profesor Mittelbach dokazuje, da »malo razviti« Slovenci nimajo istih pravic, kakor »visoko razviti sudetski Nemci« in da, vsaj na Koroškem in Štajerskem, ni mogoče govoriti o kakem strnjenem slovenskem ozemlju. Itd. Glede Koroške je prinesla celovška Freie Stimmen 26. oktobra, št. 248, sledečo vest:

»Koroška nedeljiva. Deželni odbor je na podlagi sejnega sklepa naslovil včeraj na prezidij izvršnega odbora nacionalne skupščine na Dunaju sledeči dopis: Upoštevajoč, da na Koroškem, razen na Jezerskem, Slovenci ne živijo na strnjenem ozemlju in da ima dežela proti jugu svojo naravno mejo, proglašča deželni odbor Koroško za nedeljivo.«

Ob konstituiranju nemško-avstrijske provizorične narodne skupščine (Provisorische Nationalversammlung) na Dunaju, 21. oktobra 1918, je bilo soglasno, torej z glasovi vseh nemško-nacionalnih, krščanskosocialnih in socialnodemokratskih poslancev med drugim sklenjeno:

»Nemškoavstrijska država zahteva oblast na vsem, od Nemcev naseljenem ozemlju, posebno tudi v sudetskih deželah. Vsaki aneksiji ozemelj, na katerih prebivajo nemški kmetje, delavci in meščani, po drugih narodih, se bo nemškoavstrijska država uprla. Dohod nemškega naroda do Jadranskega morja si bo nemškoavstrijska država poizkusila zagotoviti s sporazumi z drugimi narodi.«⁷

Samoodločbo slovenskega naroda nemškoavstrijska provizorična narodna skupščina v tem sklepu torej indirektno priznava, računa z ustanovitvijo druge države na slovenskem ozemlju. Z besedami, da se bo nemško-

⁶ Prim.: Vinko V. Gaberc-Gaberski, Brez slave, Ljubljana 1935, str. 247.

avstrijska država uprla vsaki aneksiji ozemlja, kjer prebivajo nemški kmetje, delavci in meščani, pa je ob nejasnosti pojma strnjenege nacionalnega ozemlja že nakazan spor, ki se v nadaljnjem na Koroškem in Štajerskem zaostri v oboroženo borbo: Ali naj nacionalno obeležje mesta odločuje o nacionalni, državni pripadnosti okolice, podeželja, ali pa naj, obratno, mesto sledi podeželju v državo, ki ustreza nacionalnemu obeležju podeželja. Nemškoavstrijska socialna demokracija je v nadaljnjem odločno podprla nemško meščansko razredno in politično stališče, da nacionalno obeležje mesta ali trga odloča o nacionalni državni pripadnosti, okolice, podeželja, ne pa narobe, in da za nacionalno pripadnost ni odločilna pripadnost po rojstvu, materinskem jeziku, temveč kakršnakoli izjava. Tako je slovenski, tedaj še po veliki večini kmečki narod, moral v svojem osvobodilnem boju izpod avstro-ogrškega gospodstva v mejnih predelih nujno zadeti tudi ob nemškoavstrijsko socialno demokracijo.

Slavič pripoveduje, da je NS za Štajersko že ves mesec oktober ustanavljal krajevne odbore, »zlasti v nemškutarskih mestih in trgih, ter organiziral narodne straže tudi v Mariboru«.⁸ Za organizacijo teh straž je skrbel zlasti Franjo Žebot. Res je med ohranjenimi spisi NS za Štajersko (v DA-Maribor) okrožnica (nedatirana): »Župani! Pozor!«, v kateri poziva NS »župane, občinske svetovalce in vplivne ugledne može«, da na podlagi odloka c. kr. namestništva z dne 3. avgusta 1914, št. 7/202/1, »s katerim se je naložila županom naravnost dolžnost, da ustanovijo posebne straže«, take straže takoj ustanove. To so bile straže »za slučaj kakšnega nemira od strani dezertarjev, tatov, roparjev in raznih klatežev«. Žebot pripoveduje v odgovoru na Maistrova vprašanja iz leta 1924, da je prišel Verstovšek 28. oktobra k njemu s sporočilom, da »bo Avstrija gotovo razpadla« in da se je treba pripraviti. Žebot se je nato takoj vrgel na organizacijo narodnih straž, ki so bile torej ustanovljene po prevratu, to je po razglasitvi države SHS 29. oktobra 1918. Trka pa Žebot pri tem na zasluge, svoje in stranke, ki ji je pripadal, pridobljene z volilnimi zmagami v občinah med Mariborom in slovensko narodnostno mejo, v katerih je štetje leta 1910 zaradi tega razmeroma ugodno izpadlo in bilo dobra podlaga za naše mejne zahteve na mirovni konferenci. Posebej govori Žebot tudi o narodnih stražah, ustanovljenih na črti Maribor—Pesnica—Šentilj—Špilje.⁹ Šele v »Slovincu« 28. oktobra 1928 pripoveduje Žebot, da so bili po neki seji NS v začetku oktobra leta 1918

»vsi kraji na naši narodni meji obveščeni o dogodkih, ki se nam bližajo. Naši vodilni slovenski možeje po vseh župnijah so pustili vse kmečko delo in so sklicevali sestanke mož in mladeničev. Ustanovljale so se na vseh koncih in krajih narodne straže«.

Kar gotovo je, da narodne straže na Slovenskem Štajerskem do zadnjih dni oktobra niso bile ustanovljene. To je razvidno tudi iz sejnih zapisnikov NS za Štajersko. Kje naj bi tudi ta čas dobile orožje ali kdo naj bi jim ga dal? Kje je bila kaka narodna straža 1. novembra 1918 v Mari-

⁷ Otto Bauer, Die österreichische Revolution, Wien 1923, str. 77.

⁸ Dr. Matija Slavič, Državni prevrat v mariborski oblasti, v zborniku »Slovinci v desetletju 1918/1928«, str. 222.

⁹ Maistrova zbirka spisov, Državni arhiv podružnice Maribor, odslej: DA-Maribor.

boru? Takrat je nastopilo slovensko aktivno vojaštvo kadrov raznih polkov v Mariboru in ne kakšna narodna straža. To so bili kadri polkov, katerih rekrutacijski okoliši so bili v celoti ali vsaj delno na slovenskem ozemlju: 26. strelski polk (Slovenska Štajerska), 47. pešpolk (Slovenska Štajerska z Mariborom in Srednja Štajerska) 5. dragonski polk, 106. in 128. artilerijski polk.

Narodni svet za Štajersko je že pred razpadom Avstro-Ogrske pozikkušal izvajati oblast. Poleg že omenjene okrožnice županom za ustanovitev posebnih straž, je poslal NS okrajnim glavarjem 24. oktobra sledečo okrožnico:

»Narodni svet za Štajersko opozarja nujnim potom vsa glavarstva na Spodnjem Štajerskem, da od rekviriranih živil ne odpošljejo do preklica nobene trohice izven okraja. Nalaga se glavarstvom dolžnost, da ohranijo živila za oskrbo svojega kraja. — Živine naj se rekvirira le toliko, kolikor se je potrebuje za lastno prehrano v okraju v dosedanji količini. Vršijo se tozadevna pogajanja z Narodnim svetom (op. pis.: s Volksratom) druge narodnosti v deželi. Do rešitve tega prepornega vprašanja morajo ostati vsa živila v domačem kraju. — Vodja glavarstva, referenti prehranjevalnega urada in njih drugi organi so osebno odgovorni, da se ravna glavarstvo strogo po teh navodilih.«¹⁰

To je prvi tak »vladnik« ukaz NS za Štajersko. V nadaljnjem je prav prepoved izvažanja živil iz Slovenske Štajerske ali preko nje (tranzitno) v nemški del oziroma grožnja take prepovedi ali delna dovolitev izvažanja živil proti ustreznemu zadržanju z nemške strani, eno od najbolj učinkovitih sredstev proti nemški napadalnosti. Prve dni, ko je ta okrožnica izšla, pa je bil uspeh le delen. Ukaz štajerskega deželnega namestništva je bil povsem nasprotnega značaja. Kako negotovi so bili še politični uradniki, se vidi na primer iz odgovora predsednika NS v Brežicah, odvetnika dr. L. Stickerja na to okrožnico: »... kakšna varnost se nudi uradnikom, ki ne bodo izpolnili nalog namestniže?« Toda imenovanje slovenskih okrajnih glavarjev na Slovenskem Štajerskem (dr. Srečko Lajnšič, Maribor; dr. O. Pirkmajer, Ptuj; dr. R. Koropec, Brežice; dr. Fr. Ratej, Celje; G. Lipovšek, Mozirje; dr. K. Trstenjak, Konjice; dr. Marko Ipavic, Slov. Gradec; dr. Vaupotič, Ljutomer; v sporazumu med NS za Štajersko in nemškimi zastopniki zamišljeni prvotno samo kot gospodarski komisarji pri okrajnih glavarstvih), ki ga je izposloval dr. Verstovšek v zadnjih dneh oktobra od zadnje avstrijske vlade oziroma od namestništva v Gradcu, je bilo izsiljeno prav z grožnjo prepovedi izvažanja živil iz Slovenske Štajerske v nemški del, kakor je to povedal mariborski poslanec Wastian na seji mariborskega občinskega odbora dne 1. novembra 1918.¹¹

Ta važna koncesija je bila v sili, v kateri se je avstrijska vlada nahajala, obenem tudi prvi izraz »novega duha« v cesarskem manifestu 16. oktobra, ob katerem se je, kakor to že vemo, govorilo o severni meji jugoslovanske države v avstrijski polovici nekako po Dravi.

Omenil sem že, da je NS za Štajersko po konstituiranju 28. septembra naprosil več poznavalcev na slovenski narodnostni meji, da »določijo« mejo, to je, da sestavijo utemeljitvene razloge za mejo, do katere naj bi segala jugoslovanska državna oblast.

¹⁰ Spisi Narodnega sveta za Štajersko, DA-Maribor.

¹¹ Prim.: Zbirka sejnih zapisnikov mestne občine Maribor v DA-Maribor.

3. oktobra 1918 piše NS v Ljubljani Pokrajinskemu odseku v Mariboru (to je NS za Štajersko): »Se popolnoma strinjamo s sklepom tamkajšnjega odseka, da se mora takoj pričeti z določitvijo narodne meje. Tozadevno pride v kratkem eden zastopnik NS v Maribor, da se porazgovori podrobno o delu.« V dopisu z dne 16. oktobra 1918 pa sporoča NS v Ljubljani NS za Štajersko, da »pride v kratkem v Maribor g. inž. Mačkovšek, ki je glavni referent za določitev narodnostnih mej«. ¹²

V »Stražik« je v nadaljevanjih od 11. oktobra dalje izhajal članek »Čigav je Maribor«.

V oktobru leta 1918 smo, v zadnjem mesecu Avstro-Ogrske. Po spre-daj citiranih dopisih sodeč pa se vodilnim slovenskim političnim osebnostim ni pravzaprav nič mudilo, ne v Ljubljani ne v Mariboru. Vsi so imeli občutek, da gre h koncu, da se je na ta konec treba pripraviti, nihče pa, tako se zdi, ni mislil, da je habsburška monarhija tik pred koncem, da teko njeni dobesedno zadnji dnevi. Bravec zgodovinskih opisov tistega časa more imeti vtis, kakor da je tako hitro, kakor so padale razne mednarodne odločitve in se širil notranji razkroj avstro-ogrske monarhije, šla tudi zavest in dejavnost vodilnih oseb avstrijskih narodov, posebej slovenskega naroda. To pa ni res. Za to je v posameznih krajih in območjih dogajanja manjkala tudi preglednost celote. Pri 16. oktobru 1918 svojega dnevnika ima ljubljanski škof Jeglič pripisano:

»O Jugoslaviji je pa takole: zagotovljena je, le to se ne ve, če jo dobimo v Avstriji ali zunaj Avstrije. Naši slovenski politični krogi nagibajo na proti-avstrijsko rešitev. Vendar parola vodilnih krogov je: nobene državnopravne izjave, čakajmo rešitve na mirovnem kongresu, kakor zahteva ena od Wilso-novih točk, ki jih je avstrijska vlada sprejela.« ¹³

In še iz dni okrog 25. oktobra 1918, ko so se v sporazumu s cesarjem, vlado in avstrijskim armadnim poveljstvom odpravili z Dunaja v inozem-stvo: dr. Korošec, dr. Žerjav in dubrovniški župan dr. Čingrija, da se tam-kaj informirajo o »linijah za bodoče delo« pripoveduje Korošec v preda-vanju 16. oktobra 1924: ¹⁴

»Nihče ni takrat še računal z razpadom države. Z njim smo računali šele na drugo leto.«

Kazno je, da resničnega razpoloženja prav vojske ni nihče poznal. Ces-sar Karel se je še 17. oktobra obrnil na armado in mornarico z besedami:

»V vaših vrstah sta zvestoba in edinost vedno neločljivo družili vse narode med seboj in Menoj. Neomajno je Moje zaupanje, da bo duh zvestobe in edi-nosti, ki se je od nekdanj in tudi sedaj popolnoma izkazal, živel trdno dalje. Hočemo ga ohraniti in bodi novim državam Avstrije najdragocenejša dediščina, njim in Meni v korist in blagor; v to pomози Bog!« ¹⁵

Avstrijska vojska s svojo posebno dinastično vzgojo, strogo disciplino, je bila poleg birokracije skozi stoletja res najmočnejša vezna sila habs-burške monarhije. Zdi se, da so tudi vodilni politiki slovenskega naroda s to tradicijo računali. Toda prav od vojske je prišel zadnji pospešek v raz-padanje Avstro-Ogrske. Ofenziva antantnih vojsk na italijanski fronti, ki se je začela 24. oktobra, je pokazala, da je avstro-ogrska vojska kakor močno trhel, od črvov razjeden panj, ki se že ob prvem sunku sesuje. Ta

¹² Zbirka spisov NS za Štajersko v DA-Maribor.

¹³ Slovenec, 28. oktobra 1928, št. 248.

¹⁴ Krizmanova objava v hrvatskem prevodu: Istoriski pregled, Zagreb 1959, 1.

¹⁵ Laibacher Zeitung, 18. oktobra 1918, št. 240, Amtlicher Teil.

ofenziva je bila za slovanske in madžarske polke (ne pa še za nemško-avstrijske) samo še povcd in priložnost, da se obrnejo domov. Gorski strelski polk št. 2 (slovenski, ljubljanski) nastanjen v Furlaniji, v Codroipu in Intizzu, je bil prav med prvimi, ki so odpovedali pokorščino, že 24. oktobra zvečer, ko je bilo, kakor so pokazali dogodki, to še tvegano. Proti slovenskemu polku so še v noči od 24. na 25. oktober disciplinirano nastopili vsi trije polki, ki so s slovenskim sestavljali 44. strelsko divizijo (Schützen Division), to je strelski polk št. 2 iz Linza, 21. iz St. Pöltna in celovski gorski strelski polk št. 1. V Codroipu je prišlo do boja, z izgubami na obeh straneh, končno pa so fantje položili orožje. Nekaj glavnih voditeljev so aretirali in jih pod stražo Madžarov odvedli v zaledje, kjer pa jih je rešil prevrat. 28. oktobra so gorskemu strelskemu polku št. 2 orožje vrnili, narkar se je polk 29. oktobra ponovno uprl in odkorakal proti Gorici in Ljubljani.¹⁶ Madžarska vlada je svoje polke z italijanske fronte odpoklicala 29. oktobra. Razkroj se je nato večal od dne do dne. Večje množice domov se vračajočega avstrijskega vojaštva so dosegle Gorico 30. oktobra.¹⁷ Nejasnost in negotovost je bila še v zadnjih dneh pred proglačitvijo Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu in Ljubljani, 29. oktobra 1918. Istrski deželni poslanec Ivan Sancin opisuje svoja zadevna opazovanja na potovanju iz Pulja v Celje, kjer je bilo njegovo vojaško službeno mesto. V Divači je 26. oktobra sicer že videl »prvo prevratno manifestacijo«.

»Ko smo se vozili iz Divače naprej mimo Ljubljane, je bilo povsod in tudi v Ljubljani na kolodvoru vse mirno, prav kakor da se ni ničesar pripetilo. Ob 1. po polnoči smo dospeli v Celje. Tudi tam vse mirno, vse kot doslej, po navadi.«¹⁸

27. oktobra bi morala »marškompanija« celjskega 87. pehotnega polka na fronto. Uprla se je. Poveljnik nadomestnega bataljona sicer ni upal več nastopiti z vojaško strogostjo in je pozval Sancina, da vojake pomiri, ne sme pa govoriti o Jugoslaviji. Slovenski častnik nadporočnik Pučnik je pri tem izrazil Sancinu bojazen, »da bi se znalo fantem kaj zgoditi, ker še razmere niso jasne«. Sancin jim je kljub temu govoril o Jugoslaviji in vojaki so sprejeli njegov govor s klici »Živela Jugoslavija, živela svoboda!«. Avstrijska birokracija in vojaška poveljstva so še vedno izvajala ali vsaj poizkušala izvajati oblast. Končni zlom Avstro-Ogrske, civilne in vojaške oblasti, se je začel z upori frontnega oziroma na fronto odhajajočega vojaštva tedaj, ko se je na italijanski fronti začela antantna ofenziva, to je 24. oktobra. Tudi v od solunske fronte se umikajoči avstrijski vojski je v oktobru prišlo do nekaj uporov, ki pa se še niso razrasli v splošen razpad vojske in po njem tudi civilne oblasti.

Ob takem razpoloženju v slovenskem frontnem zaledju še prav do zadnjih dni oktobra je torej razumljivo, da se niti osrednji NS v Ljubljani niti NS za Štajersko v mesecu oktobru nista pripravljala na kak vojaški nastop v tistih predelih, ki so jih Nemci Slovincem uporno in ostro odre-

¹⁶ Prim.: Lojze Ude, Upor slovenskega polka v Furlaniji, Avtonomist, podlistek od 24. novembra 1923 do 26. januarja 1924 in Ivan Debevec, Pred razpadom na fronti, Jugoslavija z dne 18., 19. in 20. decembra 1918, št. 4—6.

¹⁷ Dr. Anton Breclj, Ob prevratu na Goriškem, Slovenec, 28. oktobra 1928, št. 248.

¹⁸ Celjska Nova doba, 7. novembra 1923, št. 126.

kali, torej posebno na Koroškem in v štajerskem Podravju z Mariborom. Iz Jegličevega dnevnika in Koroščevega poročila pa se obenem že zelo jasno oglašata tisto usodno zanašanje na Wilsona in na antanto, ki je političnemu vodstvu v Ljubljani jemalo resnejše razumevanje za ogroženost naše severne meje in je v najbolj odločilnih mesecih po prevratu (poleg drugih silnic, o katerih bomo še govorili) hromilo odločnejši nastop v slovenskih severnih mejnih predelih, kar je bilo posebno za Koroško usodno.

II. ODLOČILNI BOJ

1. Prevrat — Zadnji dnevi oktobra 1918 v Mariboru

Dne 29. oktobra je bila proglašena v Zagrebu in Ljubljani svobodna Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. V Mariboru je bil ta dan kaj viharen. Prva pa je osvoboditev proslavila slovenska mladina. Deputacija slovenskih dijakov mariborske humanistične gimnazije (Janez Kovačič, Vladimir Kralj, Igor Rosina in Anton Slodnjak) je zahtevala od tedanjega ravnatelja dr. Tomiška, da v proslavo zapre gimnazijo. On je najprej to zahtevo odbil, ko so pa dijaki napovedali štrajk, je imel Tomišek to za dobrodošel povod, da je gimnazijo do nadaljnjega res zaprl. Dijaški štrajkovni odbor je nato odpoklical studentovske straže, ki so imele nalogo, da preprečijo dijakom vstop v šolo in sklical slovensko dijaštvo na zborovanje v parku. Dijakom je govoril osmošolec Kovačič o razpadu Avstrije in o novi državi. Pojoč razne slovanske himne so dijaki odšli še na grob Tomšiča in Slomška.¹⁹

Mariborski občinski odbor, Volskrat für Untersteiermark in razna nemška nacionalna društva ter socialni demokrati so imeli tega dne skupno posvetovanje. Večer 29. oktobra je bil v Mariboru posebno buren. Demonstrirali so Nemci in Slovenci. To je bil zadnji dan divjanja nemških nacionalistov po mestu. Pobili so okna nekaterih slovenskih hiš. Cirilovo tiskarno in Narodni dom so obmetavali s težkimi kamni. Nekako istočasno je slovenski nadporočnik Ivan Gračner organiziral demonstracijo slovenskih vojakov in civilistov. Med vojaki je bilo posebno veliko artileristov. Demonstranti so prišli v Narodni dom, kjer sta jim govorila Gračner in kurat Ivan Krušič. Vojaki so strgali cesarske rozete s kap. Primer Ivana Krušiča sicer najbolj jasno kaže, kakšen je bil v Mariboru v zadnjih dnevih oktobra položaj prav zaradi nemške vojaške oblasti. Krušiča so namreč na poti iz Narodnega doma na stanovanje napadli nemški podčastniki in ga aretirali. Slovenski vojaki in civilisti so Krušiča sicer zopet osvobodili, toda mariborski štacijski poveljnik (Stationskommandant) polkovnik Holik je še drugi dan naložil Krušiču sobni zapor in se na Verstovškovo intervencijo obrnil na vojno ministrstvo na Dunaj, da naj odloči o tej zadevi. Tudi Gračner se je pred aretacijo še moral umakniti v okolico Maribora. 29. oktobra zvečer je bila v Cirilovi tiskarni, medtem ko so jo nemški demonstranti obmetavali s kamenjem, še seja Narodnega sveta. Udeležil se je je kot gost, prvič, tudi major Rudolf Maister. Na tej seji je Maister očital

¹⁹ Dr. Igor Rosina pisatelju v pismu z dne 2. aprila 1958.

Narodnemu svetu preveliko popustljivost nasproti Nemcem, češ da jim daje prevelike koncesije glede prehrane, ne da bi dobil za to od njih kakršne koli pomembnejše obveznosti. Zagovarjal je misel, da si je treba najprvo zagotoviti Maribor in šele potem dati kakšne koncesije. Tako pripoveduje Maister. Sejni zapisnik 29. oktobra pa o tem ne govori. Le iz nadaljnega poteka dogodkov in iz več drugih sejnih zapisnikov je razvidno, da so bili glavni mariborski civilni predstavniki slovenske oblasti vedno nagnjeni k pogajanjem.

Rudolf Maister se je rodil 29. marca 1874 v Kamniku na Gorenjskem kot tretji sin finančnega uslužbenca Franca Maistra in Franciške, rojene Tomšič. Oče Franc je bil doma iz Ptuja, iz družine pečarjev. Daljni rodovnik Maistra po očetovi strani, ki bi utegnil biti zanimiv, še ni raziskan. Mati je bila hčerka posestnika in poštarja Tomšiča v Trebnjem na Dolenjskem. Ljudsko šolo je obiskoval Maister v Mengšu in v Kranju. V Kranju je Maister dovršil tudi nižjo gimnazijo, medtem ko je 5. in 6. gimnazijski razred obiskoval v Ljubljani. Po končanem 6. razredu je odšel Maister v vojaško kadetnico na Dunaj, kjer je ostal do 1. septembra 1894. Poročnik (Leutnant) je postal leta 1895. Služboval je v Ljubljani, Celovcu, Brucku ob Litvi, v Gradcu, Přemyslu. Leta 1905 se je poročil z Marico Stergarjevo iz Logatca in imel dva sina: Hrvoja in Boruta. V Přemyslu je leta 1911 težko obolel na pljučih. Tuberkulozni proces se je po zdravljenju v Egiptu sicer ustavil, vendar je Maister od tega časa dalje opravljal le take vojaške službe, ki niso prihajale v poštev za fronto. Od druge polovice leta 1913 pa do začetka prve svetovne vojne je služboval Maister pri celjski ekspozituri mariborskega 26. črnovojniškega poveljstva (Landsturmbezirkskommando), od tega časa dalje pa s kratko prekinitvijo s službovanjem v Gradcu (kazenskega značaja) pri samem poveljstvu v Mariboru. Od novembra 1916 dalje je bil Maister prav poveljnik mariborskega 26. črnovojniškega okrožja. Na tem položaju je bil še ob prevratu.

Ze kot dijak je kazal Maister veliko zanimanje za slovensko literaturo, urejeval je razne dijaške liste in pisal vanje. Bil je član ljubljanskega dijaškega društva Zadruha. Med službovanjem v Ljubljani in drugih krajih Slovenije je Maister navezal oziroma obnovil stike z mnogimi slovenskimi literati. Njegovi dobri znanci so bili Cankar, Murn, Kette, Zupančič, Aškerc, Govekar, Milčinski, Maselj, Sket. Posebno dobra sta si bila s Kettejem, kateremu je Maister tudi materialno pomagal. Prijatelja sta bila z Gregorčičem. Lepe so njegove domovinske in fantovske pesmi. Njegovi pesniški zbirki sta Poezije (1904) in Kitica mojih (1929). Maister je bil strasten bibliofil in je zbral knjižnico okrog 6000 knjig, z mnogimi slovenskimi raritetami. Njegov pesniški psevdonim je bil Vojanov.

Zaradi svoje odkrite slovenske nacionalne zavesti, neobiskovanja nemških prireditelj, je Maister večkrat prišel v konflikt z nemškimi častniki in vojaškimi oblastmi. Bil je zapostavljan in preganjan. Med vojno se je moral pred divizijskim sodiščem v Gradcu zagovarjati zaradi sabotaže, reševanja slovenskih vojakov pred fronto. Očitali so mu seveda tudi srbofilstvo. Bil je oproščen zaradi pomanjkanja dokazov. Pred nadaljnji posledicami ga je rešila intervencija dr. Korošca. (Vsi ti podatki so v glavnem vzeti iz diplomskega dela prof. Brede Šivičeve »Življenjepis generala Rudolfa Maistra« in iz spominov podpolkovnika v pok. Franca Cvirna.)

Rudolf Mencin, ki je sodeloval z Maistrom pri ustanavljanju in vodstvu plebiscitne centrale v Velikovcu, pa pravi o njem: »Rad se spominjam Maistra. Bil je reprezentativna osebnost, ki je s svojo močatostjo, odkritostjo in resolutnostjo vzbujala spoštovanje, znal pa je biti tudi prisrčen in gorak. Dostopen je bil za vsak nasvet, ni bil trmast, sprejemal je hvaležno vsako iniciativo in bil vsakega sodelavca vesel. Ni zameril, če si ugovarjal, in obžaloval sem, da se tega niso vsi njegovi sodelavci zavedali. Nekateri so se čutili menda kar majhne poleg njega« (v članku »Ob plebiscitu« v Prosvetnem delavcu z dne 11. oktobra 1957, št. 16).

2. oktobra 1923 je bil Maister kot divizijski general upokojen. Zbolel je za vnetjem živcev v nogah ter je skoraj ohromel. Od tega časa dalje je bil priklenjen na dom. Do svoje smrti na Uncu pri Rakeku 26. julija 1934 pa je še živo spremljal vse kulturno življenje na Slovenskem. Zbiral je gradivo za knjigo svojih spominov in nekaj poglavij tudi napisal. Njegovo truplo so pripeljali v Maribor in ga v veži mestnega magistrata položili na mrtvaški oder. Pogreb je pričal o veliki priljubljenosti generala Maistra med slovenskim ljudstvom.

Maister je jasno spoznal glavno napako Narodnega sveta za Štajersko: da od pogajanj vse preveč pričakuje. Spoznal je, da prihaja trenutek odločnega dejanja in je glede »iztrganja Maribora iz nemške oblasti sklenil ravnati sam po lastni glavi« (v članku »Kako sem postal gospodar Maribora«, »Slovenec«, 1. novembra 1928, št. 251). Nihče ni bil za tako dejanje psihološko in po svojem poznanju slovenske zgodovine, narodnostnih razmer ob severni slovenski meji ter po svojem vojaškem položaju bolje pripravljen in bolj poklican kakor Maister. Maistra ni obremenjevalo zanašanje na odločitev ali pomoč političnih oseb in sil, ki so bile izven njegovega območja. Za mobilizacijo samih Slovencev, predvsem štajerskih, mu je šlo. »Že v začetku leta 1918 si je v vojaško specijalko začrtal naše narodne meje na Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju,« pripoveduje Maistrova biografinja Šivičeva. Več spominov Maistrovih borcev omenja živahne stike Maistra z različnimi slovenskimi vojaki, odkar je bil v Mariboru, njegov stalni stik s političnimi ljudmi na Spodnjem Štajerskem, posebej z onimi, ki so se ishajali v Narodnem domu. Mirko Vauda npr. pripoveduje, da je bil od jeseni leta 1917 v stalnih stikih z Maistrom in da je v sporazumu z njim reševal domačine v Šmarjeti ob Pesnici in v okolici iz avstrijske vojaške službe. Dogovorno z generalom Maistrom je zaviral izterjavo obročkov vojnega posojila, zbiranje kovin in oblačil ter od septembra 1918 dalje pridobival dopustnike za to, da se niso več vračali k vojakom. Tudi orožje je začel zbirati.²⁰

Narodni svet za Štajersko pa se je tudi še v nadaljnjih dneh pogajal. O pogajanjih glede prehoda vojaške oblasti v Mariboru na Slovence je po zapisniku poročal Verstovšek na seji Narodnega sveta 31. oktobra:

»Nemški oficirji zahtevajo, da jih ne prisilimo do prisege in do trikolore in da lahko prosto gredo v Deutsch-Österreich. To jim je on (dr. Verstovšek) zamčil.«

Vprašanje prehoda vojaške oblasti na Narodni svet za Štajersko je bilo torej tudi 31. oktobra še v stanju pogajanj, ob še vedno nejasnem in negotovem splošnem položaju. Zasedbo okrajnih glavarstev na Spodnjem Štajerskem, tudi mariborskega okrajnega glavarstva, je sicer res prišlo pod kontrolo slovenskih okrajnih glavarjev tudi orožništvo, toda Maribor s svojo samoupravo, z nemškonacionalističnim občinskim odborom ter z vojaštvom pod nemškimi poveljstvom je mogel v ugodnem trenutku tudi te pridobitve uničiti. Na javni seji 30. oktobra je sklenil mariborski občinski odbor med drugim:

²⁰ Mirko Vauda je bil, kakor pripoveduje, potem ko so našli njegovo fotografijo s sokolske proslave v Rušah, ki je bila na dan sarajevskega atentata leta 1914, degradiran od praporščaka v vojaka brez šarže. Pozneje se mu je posrečilo doseči, da je bil odpuščen zaradi invalidnosti in je živel v Šmarjeti ob Pesnici. Maister mu je bil poročna priča. Po prevratu je postal gerent šmarješke občine.

»Svobodno izvoljeno občinsko zastopstvo nemškega mesta Maribor izjavlja torej, da je na podlagi od predsednika Wilsona določene pravice samoodločbe narodov mesto Maribor skupno z nemško in gospodarsko mu pripadajočo okolico sestavni del na novo ustanovljene nemško-avstrijske države...«²¹

Tudi vsa ostala uprava: pošta, železnica, sodišče, je bilo po večini še vedno v rokah nemškonacionalistične birokracije, ki ni kazala nobene volje, da bi se prostovoljno umaknila. S slovenskimi častniki, ki jim je v drugi polovici oktobra 1918 potekel dopust in »smo jih pridržali v Mariboru«, je imel Maister 29. (v kavarni Hummel, po seji NS, ki se je je »kot gost« prvič udeležil), 30. (v kavarni Meran) in 31. oktobra (v Narodnem domu, po seji NS) svoj sestanek. Na teh sestankih »si je za pričakovano odločitev še enkrat zagotovil njihovo pomoč.«²² Ni sicer mogoče trditi, da je imel Maister v teh dneh točno izdelan načrt, kako se polastiti vojaške oblasti v Mariboru, čakal pa je na prvo priliko, ki bi se mu za to ponudila. Taka prilika se mu je ponudila 1. novembra, ko se je s pogumno improvizacijo polastil vrhovnega vojaškega poveljstva v Mariboru.

2. Brez antantnega priznanja in brez pomoči Srbije

Vse to ne bi bilo nevarno in bi ostalo brez hujših posledic, do bojev za severno mejo z orožjem sploh ne bi bilo prišlo, vse opisane skrbi Narodnega sveta za Štajersko in Maistra bi bile odveč, če bi bilo med tem s sporazumi med JO in srbsko vlado ter odločilnimi antantnimi silami rešeno vprašanje ustanovitve nove jugoslovanske državne tvorbe ali bi bila določena vsaj do minovne pogodbe veljavna demarkacijska črta med nemško-avstrijsko in jugoslovansko upravo. To vprašanje pa ni bilo rešeno ne pred razpadom Avstro-Ogrske in ne v prvih mesecih po njenem razpadu. JO je za Jugoslovane avstro-ogrške monarhije sicer vztrajno poizkušal doseči enako priznanje, kakršnega je dosegel Češko-slovaški narodni svet, toda njegovi naporji so zadevali na nerazumevanje in odpor srbske vlade, Pašića. Trumbić je v svojem memorandumu z dne 7. oktobra 1918 takole označil bistveno nasprotje med Pašićevo in svojo osvobodilno zamisljivo:

»Položaj, v katerem želi Pašić obdržati Jugoslovane iz Avstro-Ogrske, je položaj podrejenosti in ponižanja, ker bi bil narod samo objekt osvoboditve, ne pa subjekt prava in svobode. Stališče gospoda Pašića je protiliberalno in protidemokratsko ter je v nasprotju z narodnostnim načelom. To je stališče, navdahnjeno kar preveč z duhom osvajanja in aneksije naših krajev po srbski državi. Take tendence so v nasprotju z duhom in črko krfske deklaracije, ki jo je podpisal sam Pašić in jo predložil v odobritev zaveznikom. 'Pravica', da osvobodimo naše brate, ustanovitev Jugoslavije, ki bi bila 'pod egido Srbije', bi pomenilo dati Srbom položaj, podoben pruskemu primatu...«²³

Vzporedno je šlo sicer tudi nasprotovanje italijanske vlade, njenega predsednika oziroma od januarja 1918 dalje zunanjega ministra Sonnina, kateremu je bilo do realizacije londonskega pakta z dne 26. aprila 1915 (s katerim je antanta priznala Italiji med drugim pravico do severozahodnega dela Dalmacije z otoki, do Trsta, Istre, Goriške in dela Notranjske) in

²¹ Marburger Zeitung, 31. oktobra 1918, št. 51.

²² Prim.: Maister, Tik pred prevratom, Mariborski koledar (MK) za leto 1929, str. 72 in članek Iz junaške dobe Maribora, Ilustracija III, 1931, št. 5, str. 159.

²³ Iz: Dr. Milada Paulova, Jugoslavenški odbor, Zagreb 1925, str. 497.

ki je v svojem govoru 17. oktobra 1917 izrečno izjavil, da vojni cilj njegove vlade ni rušenje držav, s katerimi je v vojni. Toda od konference zunanjih ministrov Anglije, Francije in Italije v Parizu, 3. junija 1918 dalje, ko sta si Anglija in Francija glede priznanja Češkoslovaškega narodnega sveta in Jugoslovanskega odbora v nadaljnjem pridržali proste roke, brez ozira na predhodni sporazum z Italijo, je bila glavna in odločilna nasprotnica priznanja JO kot zastopnika Jugoslovanov iz Avstro-Ogrske in zavezniške vojne stranke tedanja Srbija, njena Pašičeva vlada. Srbska vlada je vztrajala pri svojem »osvobodilnem« konceptu, ni pa v nadaljnjih kritičnih mesecih storila nič takega, da bi se moglo reči, da jo navdaja za osvoboditev Slovencev in Hrvatov resnejša skrb. V prvih mesecih po prevratu je bila skrb srbske vlade posvečena srbskim mejam. Ob razpadu Avstro-Ogrske je pokazala za položaj Slovencev in Hrvatov veliko brezbriznost in nerazumevanje. Dovolj jasno se je to pokazalo že na versajski konferenci antantnega Vrhovnega vojaškega sveta, ki je od 31. oktobra do 4. novembra 1918 obravnaval in določal pogoje za premirje z Avstro-Ogrsko in Nemčijo. 31. oktobra so obravnavali predvsem pogoje za premirje z Avstro-Ogrsko.

Sklepi te konference so bili zlasti za slovenske meje po prvi svetovni vojni najdalekosežnejšega pomena. Še nimamo jasne, pregledne, vse tedanje pogoje in politične silnice upoštevajoče, sintetične monografije, sodbe o tej konferenci. Zelo škodljivo je bilo, da se te konference ni mogel udeležiti predsednik Jugoslovanskega odbora Trumbić, kakor se je je mogel vsaj ob koncu udeležiti zastopnik priznanega češkoslovaškega narodnega sveta dr. Edvard Beneš. Trumbić bi se ne mogel udeležiti te konference, čeprav bi sprejel zadevno pooblastilo Narodnega vijeća v Zagrebu z dne 31. oktobra 1918 pravočasno, ker tudi 29. oktobra ustanovljena država Jugoslovanov bivše avstro-ogrške monarhije, Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ni bila priznana. Tako se je mogel te konference udeležiti le zastopnik Kraljevine Srbije, njen pariški poslanik dr. Milenko Vesnić. Iz zapisnega zapisnika te konference²⁴ jasno izhaja, da Vesnić nasproti pravno utemeljevani, v mirovnih pogojih predvideni »zavezniški« (dejansko italijanski) okupaciji jugoslovanskega ozemlja po londonskem paktu z dne 26. aprila 1915 ni imel enako učinkovitega ugovora. Tak ugovor bi mogel imeti le, če bi bilo urejeno priznanje JO oziroma nove jugoslovanske države. Le po rezervi, s katero je Vesnić priznal to okupacijo, da mora namreč avstro-ogrška vojska evakuirati vse »jugoslovansko« ozemlje in ne samo »jadransko obalo« (t. 3 pogojev premirja!) bi mogli sklepati, da je mislil Vesnić tudi na severne meje, toda, kakor to kažejo nadaljnji razgovori na tej konferenci in še drugi dokumenti, predvsem na srbske meje, na Banat. Vesnić ni našel besed, da bi odločno in jasno protestiral proti temu, da se obravnava slovensko in hrvatsko ozemlje kot ozemlje premagane avstro-ogrške monarhije. Dr. Ante Mandić, član JO, ki v svojih spominih ostro obsoja medli Vesničev nastop na tej konferenci, omenja sicer, da se je Vesnić »med diskusijo o trgovski mornariki« potegoval za priznanje države Slovencev, Hrvatov in Srbov, da pa ni »uporno vztrajal pri tem

²⁴ Prim.: Dr. Bogdan Krizman, Stvaranje jugoslavenske države, Historijski pregled, Zagreb 1958, str. 189—192.

vprašanju«, da »se je dal zмести in je dopustil, da je razpravljanje prešlo na drugo vprašanje. Tako je bil zamujen tudi ta ugodni trenutek«. ²⁵ Kolikor je Vesnić med razgovori na tej konferenci res izrečno načel vprašanje priznanja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, je po vsem, kar nam je znane, mogel storiti to le, ker je čutil, kje je glavna slabost njegovega položaja in je malo verjetno, da je imel za to dovoljenje Pašičeve vlade.

Izredno značilno za informiranost in razpoloženje, v katerem so potekali razgovori antantnega Vrhovnega vojaškega sveta še 31. oktobra, je dejstvo, ki ga omenjata Mandić in Beneš, da so bili namreč antantni zastopniki zelo na nejasnem, kdaj bo konec vojne in da je angleška delegacija imela za možno, da bo Avstro-Ogrska pogoje premirja kot nesprijemljive zavrnila. ²⁶

V času, ko je stopalo za Slovence vprašanje meje v ospredje vseh drugih vprašanj, so bili Slovenci z antantnega vidika takó še vedno del premagane Avstrije. Beneš pripominja še, da »faits accomplis« v domovini (misli osvobodilne proklamacije v Pragi, Zagrebu in Ljubljani) niso prav nič vplivali na sklepe antantnih zastopnikov pri teh posvetovanjih (stran 657). Posebej poudarja Beneš to za Jugoslovane. Slovenci torej niso imeli mednarodnopravne ugodnosti, da bi smeli nastopati nasproti Nemcem in Madžarom kot zavezniki zmagovalcev, kot »antantna« sila. V premirju, ki ga je nato Italija 3. novembra 1918 kot mandatarka antante sklenila z Avstro-Ogrsko, je Italijo uveljavila vse svoje imperialistične interese, za Slovence pa ni bilo v pogodbi niti ene konkretne točke, na katero bi se mogli v nadaljnjem nastopanju proti Nemški Avstriji in Madžarski opreti. To velja posebej za določilo A/4/b pogojev premirja:

»Zavezniki imajo absolutno pravico, da zasedejo z zavezniškimi silami vse one strateške točke v Avstro-Ogrski, o katerih mislijo, da jih je začasno, v svrhu da se tamkaj nastanijo ali da vzdržijo red, treba zasesti...« ²⁷

Ko je srbska vlada preklicala še ženevski sporazum z dne 9. novembra 1918, v katerem je Pašić v razgovorih s predsednikom Narodnega vijeća v Zagrebu Korošcem priznal Narodno vijeće kot zastopnika Jugoslovanov iz Avstro-Ogrske in je bila sestavljena skupna vlada z določenim omejenim delokrogom (predvsem vsa zunanja politika in pripravljalna dela za sklicanje konstituantel!), je bila s tem zamujena zadnja priložnost za pravočasno priznanje nove jugoslovanske države. Priznanje Francije, Anglije in Amerike ob tem času bi bilo še vedno zelo koristno za slovenski položaj v borbi za severne meje. ²⁸ Francija in Anglija sta tudi v tem času še izjav-

²⁵ Dr. Ante Mandić. Fragmenti za historiju ujedinjenja, Zagreb 1956, stran 82—85.

²⁶ Prim.: Dr. Eduard Beneš v Der Aufstand der Nationen, Berlin 1928, stran 654 in 656.

²⁷ Iz: Ferdo Sišić, Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb 1920, str. 223, odslej: Sišić, str. ...

²⁸ »V trenutku poizkusa Italije, da si prisvoji jugoslovanska ozemlja, ki so ji bila objubljena v tajnem londonskem paktu, bi bilo priznanje Narodnega vijeća za naše narode zelo važno,« pravi tudi beograjski univerzitetni profesor za mednarodno pravo dr. Milan Bartoš (Medjunarodno pravo, Beograd 1954, I. knjiga, str. 209). To priznanje pa bi moral imeti že JO. Še bolj pozitivnega pomena bi bilo tako priznanje za naše meje nasproti Nemški Avstriji in Madžarski, glede katerih antanta ta čas še ni bila vezana z nobenimi pogodbami in lastnimi jasnejšimi političnimi računi, niti Italija ne.

ljali, da sta pripravljene priznati Jugoslovane iz Avstro-Ogrske, po srbski odpovedi ženevskega sporazuma pa tega nista storili. Sicer pa je bil ženevski sporazum tudi v Narodnem vijeću v Zagrebu sprejet z negotovanjem. Svetozar Pribičević, poleg Pašića iz srbskega kraljestva, prečanski zli duh jugoslovanskega političnega razvoja v prvih letih nove države, je očital Korošcu, Žerjavu in Čingriji, da so s podpisom ženevskega sporazuma prekoračili pooblastilo. Vpliv in nasprotovanje Italije je v nadaljnjih dneh tako zrastel, da pozneje niti po zedinjenju države Slovencev, Hrvatov in Srbov s srbskim kraljestvom v kraljevstvo Srbov, Hrvatov in Slovencev dne 1. decembra 1918 ni bilo mogoče doseči priznanja. Prva od velasil je de iure priznala novo jugoslovansko državo Amerika, 7. februarja; Francija in Anglija sta jo priznali šele v začetku junija 1919. Kako malo sta se tedanja srbska vlada in Vrhovna komanda srbske vojske brigali za slovenske in hrvatske meje, se vidi tudi iz pogojev premirja, sklenjenega 13. novembra 1918 v Beogradu med madžarsko revolucionarno vlado Karolyja in Vrhovnim poveljstvom vzhodne antantne vojske, francoskim generalom Franchetom d'Espereyem. Dnevnik srbske Vrhovne komande pri 14. novembru pravi:

»Premirje med nami in Madžari je bilo podpisano 13. t. m. ob 23.30 uri. Sovražnosti prenehajo takoj. Zavezniške čete naj zavzamejo linijo: gornji tek reke Samoš-Bistrica—selo Maroš—reka Maroš, vse do njenega izliva v Tiso—Subotica—Baja—Pečuh—Drava do hrvatske meje.«²⁹

Medjimurje in Prekmurje sta ostala torej na madžarski strani. Hrvati so napako demarkacijske črte po tem premirju o božiču 1918 sami korigirali ter Medjimurje zasedli, težave za osvoboditev Prekmurja, posebej še na pariški mirovni konferenci, pa izhajajo prav iz te pogodbe. Dr. M. Slaveč, ekspert za Prekmurje pri jugoslovanski mirovni delegaciji v Parizu, piše o tem:

»Veliko laže bi nastopala naša delegacija v Parizu za prekmurske meje, ako bi bilo Prekmurje v jugoslovanskih rokah. Dne 4. maja 1919 mi je v Parizu tudi znani Seton Watson (Scotus Viator), ki sem ga hotel pridobiti, da bi pisal v naš prilog o Prekmurju, očital, da so Madžari obdržali Prekmurje v svoji oblasti, češ da bi Jugoslovani bili morali Prekmurje zasesti.«³⁰

Še v 59. isejnem zapisniku Deželne vlade za Slovenijo z dne 10. februarja 1919 beremo med drugim:

»Poverjenik Kristan, ki je prišel baš iz Beograda, poroča, da so Srbi tako zaposleni v Bački in Banatu, kjer so zasedli deloma romunsko deloma madžarsko ozemlje, ki spada med najbogatejši del Evrope, da ni pričakovati, da bi nam mogli nuditi kako izdatno vojaško ali tudi le diplomatično pomoč. Zato naj rešimo sami, kar se da rešiti slovenskega ozemlja. Iz tega je tudi razvidno, zakaj nas kar puste voditi posle zunanje politike.«

Uradna Srbija je vojaško podprla boj za slovensko severno mejo šele maja 1919, ko pa je bilo na koroškem odseku že zdavnaj prepozno. Pomoč Srbov, bivših avstrijskih ujetnikov, je posebno poglavje, o katerem bomo še govorili.

²⁹ Dnevnik Vrhovne komande srbske vojske hrani Vojnozgodovinski inštitut JLA v Beogradu. Pisec ima ta mesta v overovljenem prepisu.

³⁰ Dr. Matija Slavič, Narodnost in osvoboditev Prekmurcev, v zborniku Slovenska Krajina, Beltinci 1935, str. 70.

3. Zanašanje na Wilsona in antantno pomoč — Protivojno razpoloženje slovenskega ljudstva

Zamujen čas za priznanje Jugoslavije zaradi načelno nasprotnih osvobodilnih konceptov JO in srbske vlade, naraščajoči vpliv imperialistične Italije in nepopustljivost nemškega in madžarskega nacionalizma so torej zahtevali ob prevratu odločno slovensko dejavnost. Za razliko od položaja nasproti Italijanom, kjer bi bil oborožen upor proti italijanski okupaciji iz mednarodnopolitičnih in mednarodnopravnih razlogov za osamljene Slovence in Hrvate nemogoč, pa je boj proti Nemcem in Madžarom obetal uspeh. Odvisno je bilo to od politične zavesti, moči in spretnosti Slovencev, ki so bili na slabšem le toliko, kolikor so morali v mejnih predelih napadati, s silo odstranjevati staro oblast, medtem ko je bilo treba avstrijskim in madžarskim oblastnikom le vztrajati na svojih položajih. Brez ozira na politično pravilo, da ustvarijo Slovenci ob severni meji dejanski položaj, s katerim bo mirovna konferenca morala računati in ki bo pomenil oviro za morebitne tendence negativnega odločanja, je že samo imperativ dejavnega izvajanja narodne samoodločbe zahteval, da slovenski narod na vsem narodnem ozemlju vrže tujo oblast in vzpostavi svojo. V čem pa naj obstaja dejavna narodna samoodločba, če ne v tem? To je bil najprvotnejši smisel slovenskega osvobojenja izpod nemške oblasti v habsburški monarhiji. Kjer Slovenci niso vzpostavili svoje oblasti takoj ob prevratu, so — po mnenju slabo poučenih tujcev — izrazili s tem svojo mlačnost, nezainteresiranost oziroma je bilo sumljive vrednosti, imelo je značaj nasilnosti, nepristranosti, če so hoteli napraviti to šele kasneje.³¹

Da vsega tega ni razumela prav ljubljanska vlada, ljubljansko politično vodstvo, je bilo za slovenske meje poleg dejstva, da Slovenci v prvih mesecih po prevratu niso mogli nastopati kot »antanta«, da niso bili deležni nikake srbske uradne, »antantne« pomoči, posebno na koroškem odseku dalekosežnega pomena. Maribor se je znašel in je imel toliko lastnih moči in zmognih ljudi, da je mogel nerazumevanje ljubljanskega političnega vodstva do neke meje pogrešati; usoda Koroške pa je bila zavisna predvsem od pomoči iz ostalih predelov Slovenije, Jugoslavije.

Zanašanje na Wilsona, na pravičnost antante in pričakovanje njihovih odločitev je bila velika ovira vsaki odločni, vojaški dejavnosti za severne slovenske meje. Še 2. decembra 1918 sta tedanja vodilna slovenska politika, dr. Anton Korošec in dr. Gregor Žerjav, izjavljala, da je »naš položaj glede severne meje kar najbolj ugoden in je popolna izpolnitev naših narodnih zahtev zagotovljena«. Ta izjava je bila 3. decembra 1918 objavljena v Slovincu in Slovenskem narodu.

Ker sta se Korošec in Žerjav pravkar vrnila iz Švice in iz Pariza, kjer sta se razgovarjala z različnimi srbskimi in antantnimi politiki, je morala ta izjava učinkovati na narod in na vladne člane zelo prepričljivo. Ko so spomladi leta 1919 prihajale iz Pariza vesti, da je Koroška v nevarnosti, je tedanji član Deželne vlade za Slovenijo, Ravnihar, govoril na shodu JDS v Ljubljani, 10. junija 1919:

»... To nas je osupnilo, zakaj živeli smo do zadnjega časa v zavesti, da nam je naša severna meja gotova, da napram Nemcem premagancem ne bo

³¹ Prim. npr.: Ivan Hribar, Spomini II, Ljubljana 1928, str. 430 in 432—433.

ozirov, ter da si tu lahko vzamemo vse, kar nam je bilo v preteklosti s silo ali goljufijo ugrabljeno. Dobro se še spominjate, da sta nam prva delegata v tujini, dr. Korošec in dr. Zerjav, na povratku poročala, da imamo na severu proste roke ter da bode tu naše, kolikor pač moremo prebaviti.«³²

Taka miselnost ljubljanske vlade je morala hromiti vsako odločnejšo aktivnost za zavarovanje slovenske severne meje.

Bila pa je še druga resna ovira za vsako dejavnost, ki bi zahtevala tudi vojaški nastop: protivojno, protivvojaško razpoloženje slovenskega ljudstva po prevratu.

Obstoječa habsburške monarhije je zavisel prvenstveno od njene notranje politične urejenosti in povezanosti ter bojne sile. Tu pa je poleg propagandne za narodno samoodločbo in samostojno češko in jugoslovansko državo najbolj razkrajajoče vplivala na vojno silo in vojnega duha Avstrije, na njeno oblast na Slovenskem, mirovna propaganda. Mirovna propaganda je bila od sklicanja avstrijskega parlamenta dalje poleg propagande za Jugoslavijo glavna oblika slovenske protiavstrijske dejavnosti. V izjavah za majniško deklaracijo se je skrivala ta mirovna propaganda še za nedolžnim obrazcem ljubljanske izjave 15. sept. 1917, v izrazih soglašanja z mirovnimi napori papeža Benedikta XV. in cesarja Karla. V tej obliki so neprestano ponavljale mirovno željo občin za jugoslovansko majniško deklaracijo in podpisne akcije zanje. Kovačič pravi, da se je mirovna propaganda morala skrivati za to formulo. Oktobrsko revolucijo in z iz ruskega ujetništva vračajočimi se ujetniki pa je zadobila ta propaganda velik, mestoma že kar revolucionarni zamah. Tudi v govorih in interpelacijah JK se zahteva po miru stalno in odločno ponavlja, v zimskih mesecih 1917/18 prav v zvezi z brestlitovskimi mirovnimi pogajanjmi. Zahtevo po sklenitvi miru vsebujejo vse resolucije taborov za majniško deklaracijo. Glavni prispevek nemško-avstrijske socialne demokracije k razkroju avstro-ogrske vojne sile je odslej mirovna propaganda. Tudi aktivnost Jugoslovanske socialnodemokratske stranke se je poživila prav z mirovno propagando. Na desetem zboru JSDS 25. in 26. decembra 1917 leta v Ljubljani je poročal Petejan:

»Po zmagi ruskih boljševikov je prišla takoj mirovna ponudba, katero smo uporabili in sklicali dvanajst shodov, ki so bili v resnici prava mirovna konferenca slovenskih delavcev. Shodi so bili ogromno obiskani...«³³

Jugoslavija je pomenila ne samo nacionalno svobodo, temveč tudi mir. Protivojno razpoloženje ljudskih množic je bila tedaj politična silnica, s katero so morali bolj ali manj računati vsi politični voditelji evropskih držav, narodov.

Iz teh nasprotij in utvar bi mogla povesti narod le politična stranka, ki bi znala združiti nacionalno- in socialnorevolucionarni imperativ tega časa. Take stranke pa ni bilo, oziroma bi ne zadostovalo, če bi bila samo na Slovenskem. Na dnevnem redu zgodovine je bilo namreč tudi zedinjenje jugoslovanskih narodov v skupni državi; v Srbiji pa je bila politična oblast trdno v rokah meščanstva in krone, njene tedaj zmagovite vojske. Kdor je bil za jugoslovansko zedinjenje, je moral s tem dejstvom računati.

Zgodovinsko situacijsko vprašanje, na katero je bilo treba in mogoče takoj, nemudoma odgovoriti, je bilo za mejne slovenske predele torej: ali

³² Slovenski Narod, 12. junija 1919, št. 137.

³³ Iz: Zgodovinski arhiv KPJ, tom V, Beograd 1951, str. 302—303.

v Nemško Avstrijo ali v Jugoslavijo? Maribor je na to vprašanje odgovoril zelo jasno in odločno. Prav neposredna zainteresiranost slovenskega prebivalstva Maribora in štajerskega Podravja na osvoboditvi izpod nemškega gospostva je tudi povzročila, da sta krajevni politični organizaciji tedaj vodilnih slovenskih meščanskih strank, to je Vseslovenske ljudske stranke (klerikalne) in Jugoslovanske demokratske (liberalne) stranke, ki sta sestavljali Narodni svet za Štajersko, vsaj prvi čas pokazali razumevanje za bojevito iniciativo Maistra in štajerskih slovenskih vojakov bivših avstrijskih polkov. Po nekaj tednih se je, pod vplivom ljubljanskega osrednjega vodstva, tudi v slovenskem političnem vodstvu v Mariboru pojavila težnja čakanja, prepuščanja rešitve mejnega vprašanja antanti, Wilsonu, kolebanja med raznimi nasprotstvi in strahovi. Toda medtem so bila odločilna slovenska vojaška dejanja v Mariboru in Podravju že izvršena.

4. 1. november 1918 v Mariboru — Odhod nemškega vojaštva — Nevarnosti pred avstro-ogrskim vojaštvom, ki se vrača s fronte domov — Schutzwehr in nameni nemško-avstrijskih nacionalistov — Maister mobilizira

Za 1. november 1918 je sklical mariborski štacijski poveljnik polkovnik Holik sestanek vseh višjih častnikov od vključno stotnika navzgor, najprvo ob 10. uri, potem pa že ob 8. uri zjutraj. To je bilo torej tretji dan po proglasitvi samostojne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in ko je Avstrija zaprosila za premirje. Premirje še ni bilo sklenjeno, toda avstrijsko-ogrska vojska je bila v razsulu. Srbska, od Soluna prodirajoča vojska je ta dan dosegla Beograd. Na francoskonemški fronti so bili še boji. Duhovno razpoloženje avstrijskih oblastnikov, civilnih in vojaških, je bilo v teh dneh na najnižji točki, obvladala sta jih negotovost in strah. Jutranji izdaji dunajske Neue Freie Presse in graške Tagespost 1. novembra 1918 sta kot sicer dvomljivo prinesli še vest, da so Angleži v Ljubljani in da bodo zasedli slovenske dele Koroške in Štajerske.

Maister je bil na sestanek za 10. uro povabljen, ni pa bil obveščen o premaknitvi sestanka že na 8. uro. Sklicatelj sestanka polkovnik Holik je hotel posvetovanje že začeti, ko je zahteval slovenski stotnik Vaupotič, da morajo poklicati tudi Maistra. Holik ga je res dal poklicati. Navzoči so bili: brigadir Schinnerer, štirje polkovniki, štirje podpolkovniki in še nekaj drugih častnikov (Maistrov članek »Prevrat v Mariboru 1. novembra 1918«, DA — Maribor). Holik je poročal o položaju, popolnem razsulu vojske in nevarnostih, ki grozijo zaledju, posebno Mariboru, od domov drvečega vojaštva in o ukrepih, ki bi bili potrebni, da se prepreči nered in nasilje. O vsem tem je Holik govoril tako, kakor da je Maribor del nemške Avstrije. Ukrepi, sprejeti na tem sestanku, bi bili torej izvajani od avstrijskih častnikov in avstrijskega vojaštva oziroma slovenskega vojaštva pod avstrijskim vrhovnim poveljstvom. Ne more biti dvoma, da bi se velik del teh častnikov čutil obvezanega ravnati se po sklepih tega sestanka. To je bil trenutek, ko se je bilo treba Maistru odločiti za dejanje, na katero se je že tako dolgo pripravljal. Ni pomišljal. Prekinil je Holika in izjavil:

»Ne priznavam teh točk! Maribor proglašam za jugoslovansko posest in prevzemam v imenu svoje vlade vojaško poveljstvo nad mestom in vsi Spodnjo Štajersko.«

Izjava je učinkovala, na obrazih navzočih častnikov se je pokazala zbežanost. Maister je hotel do konca izkoristiti situacijo in še dodal:

»Kdor bi se v področju moje oblasti upiral mojim poveljem, pride pred moje vojno sodišče.«

Nekaj višjih navzočih častnikov se je takoj uklonilo. Štacijski poveljnik polkovnik Holik, brigadir Schinnerer in poveljnik 26. strelskega polka polkovnik Kobalinski so podali izjave priznanja Maistrovega vrhovnega poveljništva v Mariboru. To je bil velik uspeh, ki ga je mogoče res razložiti le tako, da so bili vsi ti častniki pod vtisom splošnega avstrijskega vojnega poraza in je bil Maistrov nastop tako dostojanstveno odločen, da so se mogli ukloniti brez občutka posebne sramote. Za splošno nemško nacionalistično in subordinacijsko miselnost avstrijskih častnikov, ki so iz MZ vedeli za izjavo mariborskega občinskega odbora o pripadnosti Maribora k Nemški Avstriji, bi bil sicer ta nastop slovenskega majorja Maistra nekaj nezaslišanega in neznoznega. Maister sam je pri tem veliko tvegala, saj se je moral zavedati, s kakšno neznatno in slabo organizirano slovensko vojaško silo zaenkrat razpolaga.

Maister je uspeh tega sestanka takoj, iz Holikove pisarne, telefonično sporočil predsedniku Narodnega sveta za Štajersko dr. Karlu Verstovšku. Želel je od njega tudi, naj se pokaže v Holikovi pisarni zbranim častnikom. Verstovšek je izrazil veselje nad Maistrovim uspehom in se odzval vabilu, da pride v Holikovo pisarno. Ponj je odšel s svojim vozom podpolka. Götz, poveljnik dragonskega polka št. 5. Maister je Verstovška predstavil navzočim častnikom. Z ukazom, da naj navzoči častniki razglase svojemu vojaštvu novo nastali položaj, je Maister zaključil razgovor in odredil ponoven sestanek vseh častnikov ob 11. uri na okrajnem glavarstvu. V spremstvu stotnika Vaupotiča je Maister odšel nato v meljsko vojašnico (to je vojašnico 26. strelskega polka, ki je bil po večini slovenski) ter dal zatrobiti alarm. Tu je vojakom naznanil prevzem vrhovnega poveljstva in jih pozval, da vztrajajo v službi Jugoslavije. Slovenski vojaki so se prvi hip z navdušenjem odzvali njegovemu pozivu. Nekateri nemški častniki so protestirali in govorili o veleizdaji, ne da bi sicer kaj storili. Prišlo je do razcepa po narodnostih in nemški vojaki v meljski vojašnici so se začeli razhajati. Organizacijo in upravo zapuščine 26. strelskega polka je Maister poveril stotniku Edvardu Vaupotiču ter odšel v Narodni dom.

V Narodnem domu je Maister zahteval od navzočega predsednika Narodnega sveta Verstovška in podpredsednika dr. Franca Rošine, zastopnika JDS v NS, da ga Narodni svet za Štajersko imenuje za generala. Pričakovati je bilo, da se bodo nemškoavstrijski častniki kmalu prebudili iz svoje trenutne odrevenelosti in da bodo navajali kot razlog odpora tudi to, da je Maister samo major. Naslov generala je bil velikega psihološkega pomena tudi za avtoriteto pred samimi Slovenci. Sposoben mož z globokim čutom odgovornosti je hotel imeti položaj, da bo mogel izvršiti naloge, ki jih je imel po zgodovinski situaciji za nadvse važne. Verstovšek je še nekaj pomišljal — bil je tudi član Narodne vlade, sestavljene 31. oktobra v Ljubljani, v kateri je bil poverjenik za prosveto, in se je moral zavedati, da bo

moral to imenovanje pred njo zagovarjati — Rosina pa je bil brez pomislekov takoj za Maistrov predlog. Brez odloga so napisali sledeči odlok:³¹

»V Mariboru, dne 1. novembra 1918.

NARODNI SVET ZA ŠTAJERSKO

Gospodu
Rudolfu Maister,
generalu
v Mariboru

Čast nam je, javiti Vam, da smo po dogovoru z dosedanji vojaškimi in administrativnimi oblastmi sklenili, izročiti Vam poveljstvo tukajšnje vojaške štacije ter vrhovno poveljstvo vsega Narodnemu svetu za Južno Štajersko podrejenega vojaštva.

Naroča se Vam, da nemudoma v celem ozemlju Južne Štajerske ukrenete po svojem ukrepu vse, kar se Vam zdi za ohranitev varnosti osebe in premoženja prebivalstva tega ozemlja potrebno.

Ob enem se Vam v imenu Narodnega sveta podeli vojaški čin generala in Vas povabi, da tekom tega dneva storite osebno obljubo.

Za Narodni svet za Štajersko:

Dr. Rosina
podpredsednik
Prof. Voglar
tajnik
Dr. Karl Verstovšek
t. č. predsednik«

Vojaški in politični voditelji v Mariboru so mimo raznih formalnih in kompetenčnih vprašanj šli v prvih dneh novembra s tistim širokopoteznim pogumom, ki je v situaciji, kakršna je bila v prevratnem Mariboru, glavni pogoj nezamudne in uspešne dejavnosti. Maister je imel v teh dneh še enodušno politično podporo krajevnih slovenskih političnih voditeljev, posebej podpredsednika Narodnega sveta za Štajersko Rosine. Vedno je pazil na to, da ne izgubi tega zaupanja. Ob vsej svoji iniciativnosti, samostojnosti in odločnosti se je vedno zavedal važnosti te zaslombe. Samovoljnost in težnja po brezobzirnem uveljavljanju svoje volje, diktatoričnost, mu je bila tuja, zagotovitev Maribora slovenskemu narodu, Jugoslaviji, je bila vodilna misel njegovega ravnanja. Glede imenovanja Maistra za generala pa stoji v četrtem sejnem zapisniku Narodne vlade z dne 4. novembra 1918:

»Po poročilu iz Maribora se je imenoval major Maister-Vojanov za generala. Poverjenik dr. Pogačnik naj poverjenika dr. Verstovška primerno pouči.«

Narodna vlada je imela torej pomisleke proti temu imenovanju. Imenovanje za generala ali pravzaprav za polkovnika »z naslovom in značajem generalmajorja« je potrdila Narodna vlada v Ljubljani šele na 31. seji, 11. decembra 1918, kar je pozneje odobrila tudi beograjska vlada.

Iz Narodnega doma je Maister razposlal tudi »prve jugoslovanske kurirje«, študente, po razne znane mu slovenske častnike in podčastnike, razen onih, s katerimi se je razgovarjal že v meljski vojašnici. Ta trenutek pa se je odzval, tako pravi Maister, od vseh povabljenih častnikov in podčastnikov le tedanji ognjičar-narednik, računski podčastnik Jožko Slobodnik z dvema svojima tovarišema. Slobodnik se je v mesecih pred pre-

³¹ Faksimile je v Spominskem zborniku Slovenije 1938, str. 83.

vratom razen Maistra morda edini, a brez zveze z njim, načrtno pripravljaj na vojaški nastop ob razpadu Avstro-Ogrske, navezal razne stike in se 1. novembra mogel izkazati že z manjšo organizacijo slovenskih artileristov bivšega avstrijskega 128. artil. polka, nad 70 mož. Na Maistrovo, v Narodnem domu mu dano povelje je stopil takoj v akcijo ter začel z zavzemanjem mariborskih vojašnic in drugih vojaških objektov južno od Drave. Severno od Drave je iz meljske vojašnice vodil akcijo zavzemanja vojaških in zastraženja nekaterih drugih važnih objektov (stotnik Vaupotič. Med prvimi dejanji je bila sestava čete slovenskih vojakov bivšega avstrijskega 26. strelskega polka in imenovanje poveljnika te čete nadporočnika Joža Malenška. Ostalo pa je v meljski vojašnici le še 7 slovenskih častnikov (Edo Vaupotič, Metod Rakuša, Vencelj Dic, Franjo Luknar, Gustav Šilih, Lojze in Jože Malenšek) in 87 podčastnikov, vojakov. Drugi so šli domov.

Ko se je vse to v Mariboru dogajalo, pa je tudi Militärkommando v Gradcu začelo izvajati obljube, dane v zadnjih dneh oktobra Wastianu in zastopnikom mariborskega občinskega odbora. Mariborski Nemci so se posvetovali, kaj bi morali sami storiti, da ostanejo gospodarji Maribora.³⁵

Že 31. oktobra je Militärkommando v Gradcu ukazalo »asistenčnemu« (!) bataljonu, sestavljenemu iz madžarskih vojakov 19. pp. — glavnina bataljona je bila v Ljubljani, ena četa pa v Zidanem mestu —, naj zasede dravske mostove od Maribora do madžarske meje in jih brani pred »bandami« (dravska meja!). Zahodno naj bi zasedlo dravske mostove nemško vojaštvo iz Maribora. Kaj se je zgodilo s tem asistenčnim bataljonom, ni znano. Istega dne je Militärkommando v Gradcu ukazalo tudi, da polkovnik Ullmann prevzame poveljstvo nad četami in vojaškimi ustanovami v Mariboru in Ptujju, odpoklicalo pa je nemške častnike iz Ljubljane in Celja. Polkovnik Ullmann je s svojim adjutantom prišel v Maribor 1. novembra, pol ure nato, ko je Maister dobil odlok o svojem generalskem imenovanju. Zglasil se je v Narodnem domu, kjer je našel še vse vodilne slovenske može v Mariboru: Verstovška, Rosino, Maistra. V razgovoru, ki je sledil, je Maister, sklicujoč se pri tem tudi na svoj generalski čin, odločno odbil vse Ullmannove zahteve in predloge, ter izjavil, da »Militärkommando v Gradcu nima sploh nobene pravice več, vtikati se v mariborske vojaške zadeve«.

Navzočnost predsednika in podpredsednika NS je dajala tej izjavi vso potrebno politično avtoriteto.

Ker se je medtem približala že 11. ura za sestanek častnikov na okrajnem glavarstvu, je na svojo željo odšel Ullmann z Maistrom, Verstovškom in Rosino še na ta sestanek. Na tem sestanku, vpriču Ullmanna, je Maister odredil, da se mora nemško vojaštvo odpustiti oziroma naj se zbere v dravski vojašnici ter odkoraka v Avstrijo. Uprl se je le nemški stotnik Gustav Fröhlich. Potegnil je celo revolver in grozil z njim Maistru. Tudi

³⁵ Nemški viri in literatura o tem so: Zbirka zapisnikov sej mariborskega občinskega odbora v DA-Maribor; Siegmund Knaus, Freiheitskämpfe in Deutschösterreich, I. in II. del, Berlin 1941 in 1942; odslej le: Knaus I ali II, str. ... Franz Russ, Erinnerungen an Marburgs Kampf und Fall. Der Landesmannschaft der Untersteirer in Graz zugeeignet. Graz 1937, DA-Maribor, odslej le: Russ, str. ...

Maister je potegnil revolver in zagrozil Fröhlichu z naglim sodiščem. Ko je Verstovšek Maistrov nastop podkrepil z izjavo, da imajo navzoči častniki opraviti v Maistru z generalom, so se vsi drugi častniki brez ugovora vdali, nakar je polkovnik Ullmann izjavil, da sedaj vidi, da v Mariboru nima kaj opraviti, in se je odpeljal nazaj v Gradec. Maister je odšel v meljsko vojašnico, da tamkaj, zaenkrat še kot postajni (štacijski) poveljnik, pripravi prvo povelje. (To povelje je v celoti navedeno v Maistrovem članku o 1. novembru, DA=Maribor) in dá nadaljnja navodila. Za nadaljnjo utrditev slovenske vojaške oblasti najvažnejša je bila odredba, da mora biti nemško vojaštvo do 3. novembra ob 11. uri v dravski vojašnici pripravljeno za odhod v Avstrijo. Pri sestavljanju tega prvega povelja mu je pomagal že nadporočnik, profesor na Višji vojaški realki, Franc Mravljak. Maister ga je imenoval za adjutanta. Mravljak je opravljal to službo do 15. februarja 1919 in bil Maistru v veliko pomoč, znan po svoji neutrudni delavnosti. Narodni svet za Štajersko je izdal poseben proglas.

Medtem se je ob 10. uri dopoldne začela tudi »strogo tajna« seja mariborskega občinskega odbora. Sejo je odprl župan dr. Johann Schmiderer, pozdravil bivšega državnega, sedaj le še deželnega poslanca Henrika Wastiana (vsenemški nacionalist!) in se mu zahvalil za to, da je izrazil svojo pripravljenost skupno z dr. Ernstom Mravlagom (slovenskega rodu, vsenemški nacionalist!) in zastopnikom socialnodemokratske stranke, deželnim poslancem Hansom Suppanzem (doma iz Kostivnice pri Celju), zastopati mesto Maribor pri vseh nacionalnopolitičnih pogajanjih.

Glavni poročevalec na tej seji je bil Wastian: »V vprašanih prehrane se moramo s Slovenci brezpogojno pogajati... Ne bi bilo umestno, da nasproti Slovincem še dalje igramo staro vlogo gospodov, kakor da bi bili Slovenci državljani druge vrste... Socialne demokrate bomo morali izdatneje upoštevati... Pri nacionalnopolitičnih pogajanjih bo sodelovanje socialnodemokratske stranke prav dalekosežnega pomena. Socialni demokrati so izjavili, da niso nikaka dozdevna brezdomovinska družba in da bodo priključitev mesta Maribor k Nemški Avstriji zagotovo podpirali.« — Wastianov govor je prekinil podžupan Karel Nasko z besedami, da je pravkar dobil sporočilo, da je bil del slovenskih vojakov v Mariboru zaprisežen na zvestobo Narodnemu svetu. »Proti temu je treba protestirati. Mi pa zahtevamo, da vojaštvo v Mariboru ostane in da se podredi mestemu svetu (Stadtrat).« — Občinski odbornik dr. Valentin je poročal, da je bil skupno z Wastianom pri upravnem komisarju dr. Wutteju v Gradcu, ki je pomirjujoče zagotavljal in izjavljal, da je bilo sklenjeno, da vojaško področje nemško-avstrijske države zajame tudi mesto Maribor. — Wastian je pripomnil na to, da je pooblaščen izjaviti, »da mesto Maribor dejansko spada k ozemlju, ki bo zasedeno po nemško-avstrijski vojski. Militärkommando v Gradcu ima najboljše namene, da stori vse mogoče v korist Maribora. Eno je gotovo, da bo vojaštvo storilo vse, da bo Maribor za gotovo ozemlje nemško-avstrijske države.« — Občinski odbornik dr. Orosel (po rodu Slovenec, vsenemški nacionalist!) je izrazil strah, da bodo prišli Nemci prepozno.

»Brezpogojno potrebujemo neko varstvo. Zaprošiti bi bilo treba za pomoč 47. pešpolk, da zasede pošto, kolodvor in živilsko skladišče.«

Nadomestni bataljon (kader) 47. pešpolka v Mariboru, ki je bil sestavljen iz skoro samih nemških častnikov in nemškega moštva, je dejansko pomenil še veliko nevarnost za slovenski Maribor. Nastop stotnika Fröhlicha na častniškem sestanku na okrajnem glavarstvu je pokazal, kakšen duh vlada v tem polku.

Slovensko zasedanje vojašnic in drugih važnih vojaških objektov v Mariboru pa se je 1. novembra do večera nadaljevalo sicer nemoteno. V slovenske roke so prešle vse vojašnice v Mariboru: meljska (bivšega 26. strelskega pešpolka), artilerijska (128. in 106. polk), dragonska (5. polk) in Višja vojaška realka, tako imenovana kadetnica, z vsemi skladišči, tudi municijskimi. Samo dravska vojašnica je bila zasedena od nemškega vojaštva 47. pp., skladišče tega polka pa je bilo v slovenski upravi.

Nemška publicista, general Knaus in Franc Ruls (mariborski občinski odbornik, istotnik v rez., učitelj, vsenemški nacionalist, doma iz Mute) ocenjujeta dogodke 1. novembra 1918 v Mariboru kot odločilne za nadaljnjo usodo Maribora. Kot glavnega povzročitelja nemške nesreče imenujeta generala Maistra. Russ pripoveduje še, da se je prav na večer 1. novembra vrnil iz Gradca, kamor sta istega dne zjutraj on in dr. Triebnig odšla kot odposlanca zbora (31. oktobra zvečer) nemških častnikov mariborske garnizije. V Gradcu sta dobila pri Militärkommando od šefa generalnega štaba polkovnika Lunzerja in civilnega vojaškega pooblaščenca (enega od treh) poslanca Einspinnerja (nacionalista) trdna zagotovila, da za Maribor ne obstoji nobena nevarnost:

»Nemška Avstrija bo znala varovati svojo južno mejo, v nobenem primeru pa ne bo žrtvovala dravske črte... V kratkem bo (Einspinner) prišel v Maribor in bo tamkajšnjo garnizijo zaprisegel na Nemško Avstrijo.«

Polkovnik Müller (op. pis.: dejansko polkovnik Ullmann) je bil že odposlan v Maribor, da prevzame vojaško poveljstvo nad mariborsko garnizijo.³⁶ Russ opisuje svoje bridko razočaranje in ogorčenje, ko sta ob povratku 1. novembra zvečer s Triebnigom našla čisto drugačen položaj, kakor sta ga zjutraj zapustila. Maribor je bil v slovenski vojaški posesti. Russovo pisanje je polno očitkov na naslov nemškega častniškega zbora v Mariboru. Toda celo Fröhlich mu je na besede, zalkaj da se nemški častniki Maistru niso uprli, odgovoril, da glede na vest v Tagesposti o Angležih v Ljubljani nima nobenega veselja priti sedaj ob koncu vojne v antantno ujetništvo. Neresnično vest o Angležih v Ljubljani je prinesel že »Slovenec« 31. oktobra. V »Pripombah...« (stran 143) pripoveduje Prepeluh, da je napravila ta vest že med Ljubljančani veliko zmedo. 31. oktobra ob 23. uri zvečer je iz uredništva Resnice poslal to novico dunajski korespondenci Herzog slovenski novinar Vinko V. Gaberc-Gaberski (brošura Brez slave, stran 249). Dunajska Neue Freie Presse in graška Tagespost sta objavili to novico 1. novembra v jutranjih izdajah, na notranjih straneh in z običajnim tiskom (Gaberc napačno govori o prvih straneh in o glavni novici dneva), kot dvomljivo ter jo že 2. novembra demantirali kot neresnično. Na razpoloženje 1. novembra v Mariboru je ta novica torej mogla vplivati, na razpeloženje 3. novembra pa ne več.

Poročilo dosedanega štacijskega poveljnika v Mariboru Holika 2. novembra 1918 na Militärkommando v Gradcu se glasi:

»Javljam, da je dosednji poveljnik c. kr. črnovojniškega okrajnega poveljstva 26 major Maister, sedaj jugoslovanski generalmajor, prevzel štacijsko poveljstvo z vsemi spisi. Bez zaslombe je postal protest nemogoč. Potem, ko je velik del moštva in tudi mnogo častnikov odšel kar domov in so se vojaki slovenske narodnosti dali na razpolago Narodnemu svetu, nisem imel nikake za-

³⁶ Prim.: Russ, str. 34 do 35.

slobne več. Odpor bi imel najbrž za posledico čisto nekoristno prelivanje krvi. V mestu je mir, na kolodvorih pa so bili izvršeni razni ropi. — Poveljnik nadomestnega bataljona 47. pp. z delom častnikov in delom moštva je še tukaj, moral pa bo mesto v najkrajšem času zapustiti, ker je mnogo preslaboten, da bi mogel kaj podvzeti. — Sicer pa je bil polkovnik Ullmann sam priča vsega tega.³⁷

1. novembra je šlo v Mariboru za ure. O pravem trenutku je dal Maister znak.³⁸

Slovenski uspehi 1. novembra nekaterim nemškim častnikom niso pustili mirovati. 2. novembra sta nemška stotnika Fröhlich in Kottié, ki ju ta dan očitno niso več plašili »Angleži v Ljubljani«, ponudila mariborski občini službo z »znatnima« skupinama mladih nemških vojakov bivših avstrijskih polkov št. 47 in 26. Razgovarjala sta se o tem — vpričo Rußsa — z »mestnim izvršnim odborom« (ne zamenjavati z »mestnim svetom«, ki je bil redni upravni in izvršni organ mestne občine!), to je Wastianom, Mravlagom in Suppanzem. Postavila sta le pogoji, da jih občina nastani in prehrani. Predlog spominja na misel, ki jo je prejšnji dan na seji mariborskega občinskega odbora izrekel Orosel. Mariborski triumvirji pa so to ponudbo zavrnili. Postavili so se na stališče, da je treba z danim položajem računati, »ohraniti mirno kri in jasno glavo« in da je treba, vsaj zaenkrat, v takih zadevah delati sporazumno z Maistrom in slovenskim Narodnim svetom. Pravkar so prišli od nekega takega razgovora z Maistrom. Russ piše o zamujeni zadnji priložnosti dvigniti v nemških Mariborčanih pogum za oborožen odpor (stran 41). Zadnji odmev tega požekusa je v tistih dneh zaslediti le v sejnem zapisniku mariborskega občinskega odbora z dne 18. novembra:

³⁷ Knaus II, str. 72.

³⁸ Slovenski opisi dogodkov 1. novembra v Mariboru in posebej Maistrovega nastopa tega dne si v marsičem, v nekaterih točkah tudi bistveno nasprotujejo. Zaradi tega so nekoliko natančneje opisani. Nasprotja more pozoren bravec zaslediti že v nekaterih objavljenih spisih. Od neobjavljenih spisov, ki nasprotujejo mojemu, naj omenim Verstovškovo, nekaj dni pred smrtjo Franu Lukmanu narekovano izjavo (shranjeno v DA-Maribor).

V svoji izjavi z dne 19. marca 1923 pripisuje Verstovšek zasluge za osvoboditev vojaške oblasti v Mariboru sebi. Po njegovem opisu je igral Maister pri tem precej podrejeno vlogo. Njegova izjava je neprepričljiva, ker je v nasprotju tudi z nekaterimi dejstvi, znanimi še po drugih virih, kakor so Maistrovi opisi 1. novembra v Mariboru. Kar se je nesporno zgodilo šele 1. novembra, opisuje Verstovšek, da se je zgodilo 30. ali 31. oktobra. Povišanje v generala je po tej izjavi nasprotoval Rosina. To pa ni res. Vsa izjava dela vtis duhovne zmedenosti, očitne težnje povedati svetu, da pripada Verstovšku prvenstvo v boju za osvoboditev Maribora izpod nemškega gospostva tako v vojaškem kakor v civilnem sektorju. Na podlagi te izjave je Lukman potem napisal: »V odločilnem trenutku dne 30. in 31. okt. je Verstovšek prevzel vojaško oblast v Mariboru in jo poveril R. Maistru, katerega je imenoval za generala in čigar povišanje je razglasil višjim avstrijskim častnikom, ki se niso hoteli zlepa vdati.« (F. L., Dr. Karel Verstovšek, Čas 1923, str. 371.) Gre očitno za težnjo stranke, ki sta ji Verstovšek in Lukman pripadala, da zmanjša zasluge drugih in svoje poveča. Ta tendenca je posebno očitna še v članku, ki ga je spisal Franjo Zebot ob desetletnici razpada avstro-ogrske monarhije Maribor pred desetimi leti (Slovenec, 28. oktobra 1928, št. 248), izredno nestvaren članek. Po Zebotovem pripovedovanju je bila kakršnako koli slovenska organizacija ob severni meji, tudi vojaška, izključno delo klerikalne stranke. Ko pripoveduje o mariborskih dogodkih 1. novembra 1918, Maistra sploh ne omenja. Vobče ne omenja nobene

»Obžalovati je treba pri tem posebno tudi to, da so bili nemški vojaki in častniki domačega polka št. 47 na povelje vojaškega komandanta gen. Maistra odposlani v Lipnico in da je bil tudi kader tja premeščen.«

Z zavrnitvijo Fröhlichove in Kotiéjeve ponudbe šele je bilo odločeno, da se prvo Maistrovo povelje res natančno izvede. 3. novembra ob 11. uri dopoldne so končno odkorakali nemški vojaki, ki so se zbrali v dravski vojašnici, posebno kader 47. pešpolka, preko Špilja v Lipnico (Leibnitz). Slovenski Mariborčani so se oddahnili. Bil je 17 častnikov in 390 drugih vojakov.³⁹ Iz njih je bil v novembru formiran 5. Volkswehrbaon, ki se je v nadaljnjih dneh izkazal kot eden najbolj discipliniranih vojaških oddelkov Avstrije.⁴⁰

Medtem se je pojavila nevarnost, ki je za nekaj časa zavzela misli in popolnoma zaposlila nemško in slovensko prebivalstvo mesta, novo jugoslovansko državno oblast kakor nemško občinsko upravo. Skozi Slovenijo so se po cestah in železnicah začele z italijanskega bojišča ter s severa in jugovzhoda valiti velike množice vojaštva. To vojaštvo ni bilo nevarno samo zaradi svoje nediscipliniranosti, pripravljenosti k izgredom vsake vrste, posebno v stiski za živež, temveč je pomenilo potencialno nevarnost za samo novo oblast. Čisto mogoče je bilo, da bi se našel kak obesenjaški poveljnik kakšnega vojaškega oddelka, ki bi iz lastne iniciative ali po iniciativi koga drugega kot varuh starega reda posegel v tek dogodkov, posebno v nacionalno spornih mejnih predelih. Od Knausa (II, stran 74) vemo za načrt šefa Militärkommando v Gradcu, generala Lukasa, da neki madžarski s fronte se vračajoči polk uporabi, da »vzpostavi v Mariboru zopet stari red«. Znan je iz tega časa primer Boročičevega telefonskega

vojaške osebe, temveč le neko od njega ustanovljeno narodno stražo, ki da je tega dne rešila položaj. Tendenca je preočita. Maistrov članek *Prevrat v Mariboru dne 1. novembra 1918* (Slovenec, 1. novembra 1928, št. 251), je bil očitno napisan kot odgovor na Zebotov članek, ne da bi Maister to izrečno povedal. V tem članku Maister prvokrat opisuje dogodke 1. novembra v Mariboru. V uvodnih odstavkih omenja spor z Narodnim svetom za Stajersko zaradi popustljivosti, pogodbenega razpoloženja do Nemecev v zadnjih dneh oktobra in svoj sklep, da se bo ravnal odslej po svoji glavi. Kakšen odgovor na ta članek ni več izšel. V razpravi *Državni prevrat v mariborski oblasti* (Slovenec v desetletju, str. 226) pa opisuje Matija Slavič dogodke 1. novembra 1918 v Mariboru že bistveno skladno z Maistrovim opisom.

Avstrijski general Knaus piše v že omenjeni knjigi (II, str. 116—117) o Maistrovem nastopu tole: »Durch zielbewusstes Handeln und geschicktes Auftreten hatte General Maister am 1. Nov. 1918 die Stadt Marburg in slowenischen Besitz gebracht und sie mit einer geringer Zahl von Offizieren und Mannschaften, von denen sich noch dazu einige an den folgenden Tagen wieder verliefen, zu behaupten gewusst. Die Zahl der deutschen Soldaten, die damals in Marburg lagen, ist im einzelnen nicht bekannt, doch kann mit Sicherheit angenommen werden, dass sie die Stärke der Slowenen überschritt. Es fehlte den deutschen Soldaten jedoch ein wirklicher Führer, der den kraftvollen Willen hatte, dem slowenischen Usurpator entgegenzutreten und in der Draustadt auszuharren. — Ebenso schwächlich wie die deutschen Truppenführer verhielt sich auch der Marburger Gemeinderat, der auf die Warnungen des altbewährten Bürgermeisters und seines soldatisch denkenden Stellvertreters nicht hörte, sondern zuerst das leibliche Wohl gesichert wissen wollte.«

³⁹ Prim.: Maister, *Marburger Schutzwehr, Mariborski koledar (MK) 1933*, stran 66. Russ piše, da je kader 47. polka zapustil Maribor že 2. novembra popoldne.

⁴⁰ Knaus II, str. 83, pod črto.

naročila generalu Wurmbu, da aretira Narodno vlado v Ljubljani, če za izvedbo pogojev premirja ne izroči vojaštvu telegrafa in telefona.⁴¹

Skozi Maribor je šlo po železnici največ vojaštva od vseh postaj nekdanje avstrijske monarhije: po Južni železnici vojaštvo z italijanske fronte in s severa nadomestni bataljoni (kadri) raznih jugoslovanskih polkov in italijanski ter skrbški ujetniki; po koroški železnici zopet vojaštvo z italijanske fronte; preko Pragerskega pa skozi Madžansko vojaštvo z jugovzhodne fronte. Po MZ z dne 24. novembra 1918 je šlo po železnici skozi Maribor od 1. novembra dalje 430.000 vojakov na sever, 330.000 vojakov na jug in 290.000 na Madžarsko.⁴² Vsak prometni zastoj je pomenil nevarnost za postajo in kraj zastoja. Do zelo hudih izgredov in plenitev je prišlo zaradi prometnih zastojev v dneh od 1. do 4. novembra na Pragerskem; pa tudi na postaji Dravograd, na glavnem in koroškem kolodvoru v Mariboru; v Pesnici in drugod je vojaštvo delalo nasilja in ropalo. Posebno divje so se obnašali Madžari. Maister je bil prisiljen zahtevati od ekspoziture za vojaške transporte v Veliki Kaniži, da mu pošlje častnike-pomirjevalce, ki so ostali pri tem opravilu v jugoslovanski službi 10 dni.⁴³

Mariborsko meščanstvo se je čutilo ogroženo tembolj, ker se je udeleževalo raznih plenitev tudi civilno prebivalstvo in so se tudi tatvine po mariborskih prodajalnah in stanovanjih zelo množile. Po mestu so streljali na vseh koncih in krajih. V tej ogroženosti ni imelo nič proti temu, da slovensko vojaštvo opravlja istražno službo. Obenem pa se je mariborskemu meščanstvu ponujala priložnost, da pride do lastne oborožene formacije, ki bi se ob spremenjeni situaciji dala uporabiti še za kaj drugega kakor za varstvo osebe in imetja. Opazilo je, da je slovenskega vojaštva malo in da omaguje v naporih stražne službe. Mestni svet je torej zahteval od generala Maistra in Narodnega sveta, da mu dovolita ustanoviti lastno varnostno službo — Schutzwehr, ki bi pomagala slovenskemu vojaštvu pri razoroževanju vojaških transportov; straženju raznih objektov, posebno kolodvorov in skladišč ter pri patroliranju. V nasprotju z načrti nekaterih agresivnih vsenemških nacionalistov so bili mestni očetje pa tudi politični voditelji (kakor Wastian, Mravlag, Suppanz) za to, da do nadaljnjega sodelujejo s Slovenci in se z njimi sporazumevajo. Dober uvod v sporazumevanje v tem položaju in najbrž ne brez vpliva na odločitev mariborskih mestnih očetov je bil sklep združenih nemških železničarskih organizacij z dne 1. novembra 1918, da točasne prilastitve nemškega ozemlja sicer nimajo za končnoveljavne, ker da je izvršena z nasiljem, da pa se promet v skupnem interesu obdrži in da bodo železničarji službo še dalje lojalno opravljali.⁴⁴

⁴¹ Prim.: Dr. Janko Brejc, *Od prevrata do ustave*, zbornik Slovenci v desetletju 1918—1928, str. 168.

⁴² MZ ima to informacijo od Vojnega transportnega vodstva (Feldtransportleitung), ki je v tem času v Mariboru še poslovalo.

⁴³ Posebni viri k temu poglavju: Maister, *Vojaški transporti in naše Podravje ob prevratu leta 1918*, v MK za leto 1931; *Marburger Schutzwehr — Mariborska varnostna straža v MK za leto 1933*; Alojzij Pregelj, *Naše železnice, v Slovenci v desetletju 1918/28*; mapa »Železnice«, posebej spomini Ernesta Jerasa, DA-Maribor.

⁴⁴ Prim.: Maister, *Vojaški transporti in naše Podravje ob prevratu leta 1918*, MK 1931, str. 109.

2. novembra so se zglasili pri Maistru in Narodnem svetu Wastian, Mravlag in Suppanz s predlogom za ustanovitev take mestne straže. Maister in NS sta bila najprej proti, nato pa sta privolila, še, ker je po agitaciji med mestnim prebivalstvom in po nekaterih drugih dogodkih kazalo na to, da bi se v primeru odpora mogli polastiti nemškega političnega vodstva radikalnejši elementi (podžupan Karl Nasko, urednik Norbert Jahn in občinski odbornik, črnovojniški stotnik Franc Russ). 3. novembra so izšli lepaki in letaki v nemškem in slovenskem jeziku s sledečim pozivom (DA — Maribor):

»Mariborčani! V tej težki dobi, ki jo je povzročila vojna, sta se odločila sedanja jugoslovanska vlada in izvrševalni odbor samostojnega mesta Maribora, da določita v skupnem posvetovanju, kako naj se odpomore v tej sili in kako se naj odvrne nevarnost, ki preti imetju Mariborčanov s strani vračajočih se čet. — Mariborčani! Ne verujte vestem, ki jih trosijo neodgovorni ljudje dostikrat s slabim namenom! Ostanite mirni in pametni in vedite, da bodo zgoraj navedeni današnji činitelji, ki imajo v rokah moč, vse storili, da odvrnejo preteče nevarnosti. — Najprej je treba ustvariti četo, ki lahko skrbi za javni red in za javno varnost, ki vam nudi zagotovilo, da se ohrani vaše imetje in zavaruje osebna varnost vsakega posameznika. — Da dosežemo ta cilj, smo se zedinili, da si ustvarimo varnostno četo, ki bo vojaški organizirana in bo kot pomožna četa mestne policije ob našem splošnem soglasju **pod poveljstvom gospoda generala Maistra** (podčrtal Ude) opravljala mestno varnostno službo. — Zato pozivamo vas vse nekdanje vojake, brez razlike narodnosti in strankarske pripadnosti, da ste na razpolago splošnemu blagru, da se oglasite v ponedeljek zjutraj v ta namen v dravsko vojašnico in se kot prosti možje namesto s prisego zavežete z zaobljubo na roko. — Ker vemo, da se v teh težkih časih ta na vsak način težka služba ne more izvrševati kot častna služba, določamo: — Vsak posamezni vojak dobi na dan po 5 kron, popolno opravo in stanovanje v vojašnici. Častniki, ki se ponudijo za ta javni posel, dobijo dnevno po 15 kron. — Ob naši popolni odgovornosti izrecno poudarjamo, da se s to prijavo in s prevzetjem te službe nihče nikakor ne izreče in zaveže, da se pripozna k tej ali oni državnosti. — Mariborčani! Sledite našemu pozivu, zaupajte nam popolnoma, vaš blagor in mir je v trdnih rokah! — Dr. Karel Verstovšek, dr. Franjo Rosina, general Maister, župan: dr. Janez Schmiderer. — Za izvršni odsek: dr. Ernest Mravlag, Henrik Wastian, Hans Suppanz.«

Maloštevilnost Maistrove vojske in strah mariborskega meščanstva za svoje premoženje sta privedla do sporazuma o ustanovitvi mariborske varnostne straže — Schutzwehr. Nemci pa so pri tem računali tudi, da čas dela zanje. Wastian je po zapisniku izredne seje mariborskega občinskega odbora 4. novembra takole prešojal sedanjst, svetoval in gledal v bodočnost:

»V resni uri, ko smo primorani se s Slovenci pogajati, ne bi imelo smisla poudarjati nemško silo (deutsche Kraft), temveč je sedaj predvsem potrebno ohraniti polonoma mirno kri. V vsem, karkoli podvzamemo, moramo stopiti v stik z nasprotno stranko, tudi z gen. Maistrom, vojaškim oblastnikom jugoslovanske države, pa naj nam bo to še tako neprijetno. Tako nastopanje se je doslej popolnoma obneslo, kajti mi pridobivamo na moči korak za korakom, postojanke nasprotnikov pa so vedno bolj neugodne. Obstoječe razmere nam tako rekoč same potiskajo krmilo v roke. Prišel bo tudi trenutek, ko bomo mogli priti z našimi zahtevami odkrito na dan; toda zaenkrat ne smemo zagrešiti nič nepremišljenega in moramo nasprotnika obvestiti o vsakem našem koraku.« Po-
dobno je govoril tudi Mravlag: »Za nas je bil res najstrašnejši trenutek, ko smo Verstovski segli v roko in mu obljubili, da brez sporazuma s Slovenci ne bomo ničesar storili; toda to je bila zapoved stiske.«

Med drugim je vedel Mravlag povedati tudi to, da se vojaštva iz Ljubljane sicer ni bati, ker se je razkropilo na domove, da pa se je bati —

hrvatskega zelenega kadra. Glede vojaštva v Ljubljani je bil Mravlag pravilno informiran, njegova bojazen pred hrvatskim zelenim kadrom pa kaže precejšnje nepoznanje resničnega položaja.

Pritisk domov se vračajočega vojaštva na slovenske ceste in železnice, posebej železniška vozlišča in kraje ob njih, zlasti Maribor, je začeljenal popuščati šele po 10. novembru. Delo, ki so ga ob asistenci slovenskega vojaštva in Schutzwehr opravljali v tem času železničarji, je bilo združeno z velikimi napor. Od slovenske vojaške oblasti velikopotezno organizirana prehrana na mariborskih kolodvornih, s klavnicami, pekarnami in kuhinjami, je bistveno pripomogla, da je prevoz vsega tega vojaštva hitro in ob razmeroma maloštevilnih izgredih potekal. Živil je bilo za prvi čas dovolj,⁴⁵ meso so dajala krdela potikajočih se konj. Živila so izdajali tudi civilnemu prebivalstvu in jih pošiljali še v druge kraje, v Celje, Ptuj, v Prevalje, celo v Ljubljano.

V odloku o generalskem imenovanju je bil Maister postavljen za mariborskega štacijskega (postajnega) poveljnika in za vrhovnega poveljnika na vsem Slovenskem Štajerskem. Štacijsko poveljstvo mu je bilo treba samo prevzeti, na novo pa je bilo treba organizirati poveljstvo za Slovensko Štajersko. To poveljstvo se je imenovalo najprvo »SHS. Vojaško poveljstvo za Sp. Štajer«, nato pa, ko je II. vojno okrožje v Ljubljani začelo zoževati njegovo področje, v zadnjih dneh novembra, »Štajersko obmejno poveljstvo«. Njegovi uradni prostori so bili na okrajnem glavarstvu. Načelnik štaba tega poveljstva je bil najprvo major Majcen, nato stotnik Koser, po 15. novembru pa je postal načelnik štaba major Jernej Ankerst, zelo sposoben častnik, ki je ostal na tem položaju do razpusta tega poveljstva. 9. novembra je prevzel postajno (štacijsko) poveljstvo (ki se je pozneje imenovalo »komanda mesta«) od Maistra podpolkovnik Franc Cvirn, njegov davni znanec, mož stroge vojaške discipline.

Z vojaško službo in disciplino je bilo kakor povsod tako tudi v Mariboru posebno v prvih tednih zelo težko. Zgodili so se primeri, da se patrola, poslana po mestu, ni več vrnila, stražniki so zapuščali stražna mesta. Služba, ki jo je opravljalo slovensko vojaštvo, je obremenjevala nekaj stotin⁴⁶ zelo požrtvovalnih prostovoljcev, navadnih vojakov, podčastnikov in rezervnih častnikov ter nekaj aktivnih častnikov, kadetov in dalje služečih podčastnikov, ki so imeli namen ostati v vojaški službi. Protivojno in protivvojaško razpoloženje ljudskih množic tistega časa je bilo politična silnica, s katero se je moralo tudi Štajersko obmejno poveljstvo stalno boriti. Storilo je to z razumevanjem in odločnostjo. Razni vladni pozivi v Zagrebu in v Ljubljani med razlogi, da je potrebno še nadaljnje vojaško službovanje, ne omenjajo potrebe začrtanja mej. Razglas

⁴⁵ Neimenovani pisec življenjepisa General Maister, domnevno dr. Anton Dolar, piše, da je že konec oktobra poveljnik vojaškega skladišča v Mariboru Satraš na prigovarjanje Maistra, kljub večkratni urgenci 5. armadnega poveljstva, zadržal odvoz v Beljak na piavsko fronto namenjenih živil. Teh živil: moke, masti, sladkorja, kavinih konserv, tobaka, prepečenca in drugih stvari je bilo za čez 100 vagonov (DA-Maribor). Nekaj o tem ve povedati v svojih spominih tudi podpolk. Franc Cvirn (Institut za narodnostna vprašanja v Ljubljani).

⁴⁶ Številke so zelo negotove, isti pisci si na raznih mestih nasprotujejo, že celo pa razni pisci med seboj.

Narodnega vijeća v Zagrebu z dne 2. novembra, podpisan od vojnega načelnika dr. Drinkovića, naslovljen na Slovence, Hrvate in Srbe, govori o nevarnosti pred razpršeno vojsko Avstro-Ogrske, ki se lačna in v neredu vrača z italijanskega bojišča.⁴⁷ Nadaljnji tako imenovani »mobilizacijski« razglesi iz Ljubljane (31. oktobra in 8. novembra) pa čisto splošno govore o nevarnostih, ki groze domovini in pozivajo vojaštvo, da vztraja oziroma se priglašča pri svojih nadomestnih poveljstvih (kadrih). Vsi ti razglesi sicer apelirajo na patriotično zavest, manjka jim pa tiste odločnosti, ki prepričuje, da gre zares, in da gre za brezpogojno splošno obveznost pod kazensko sankcijo. Le tak razglas zasluži ime »mobilizacija«. Na razglas Narodnega vijeća in Narodne vlade v Ljubljani ni bilo skoro nobenega odziva. Mnogo več odziva je bilo na razglas Osrednjega odbora za narodno obrano v Ljubljani z dne 31. oktobra, ki poziva na ustanavljanje »občinske narodne obrane«, narodnih straž.⁴⁸ Vojaška služba v domači občini, ob konkretni nevarnosti za lasten dom, je bila za razpoloženje tistega časa razumljivejša in sprejemljivejša. Tako je bilo ustanovljeno veliko število narodnih straž,⁴⁹ vojaštva za potrebe izven domače občine pa slej ko prej ni bilo. To je bilo v nasprotju z vladnimi razglasi in posebej s potrebami Štajerskega obmejnega poveljstva, z načrti generala Maistra, njegovega štaba. General Maister je za vojaško obvladovanje Maribora in zasedbo slovenske meje, najvažnejših njenih točk, pa tudi za trenutne potrebe dirigiranja in razoroževanja vojaških transportov, moral imeti disciplinirano vojaštvo; ki ga je bilo mogoče uporabiti tudi izven domačih občin. Pomagal si je najprvo s tem, da je na mariborskem glavnem kolodvoru zaustavljal slovensko vojaštvo, ki se je iz Avstrije vračalo v domovino. Tako je že v noči od 1. na 2. november zaustavil transport častnikov in visokošolcev, ki so bili iz Gradca namenjeni v Ljubljano. Častniki, ki jih je poznal še iz Gradca, so se njegovemu povabilu takoj navdušeno odzvali. 4. novembra je na ta način dobil pomoč okrog 100 slovenskih vojakov kadra 2. gorskega strelskega polka, ki je potoval iz Ennsa proti Ljubljani. Kolikor jih je ostalo v Mariboru, so vzdržali do razorožitve Schutzwehr 23. novembra. Ko se je Maister 5. novembra osebno predstavil Narodni vladi v Ljubljani in jo prosil za vojaško pomoč, mu je — po 6. séjnem zapisniku z dne 5. novembra 1918 — izjavil predsednik, »da za sedaj nima vojakov na razpolago, da se mu pa dajo takoj na razpolago, ko pridejo«. Slovenski klerikalni časniki, kakor Straža, Slovenski gospodar, Male novine, so v vsaki številki objavljali pozive za vstop med Maistrove prostovoljce. Od vseh narodnih straž pa je poslala pomoč le Narodna straža v Rušah, in sicer 20 mož, med katerimi sta bila tudi Janko Glazer in Vekoslav Janko. 4. novem-

⁴⁷ Šišić, str. 219.

⁴⁸ Slovenec, 31. oktobra 1918, št. 251.

⁴⁹ Franjo Žebot našteva v poročilu na Maistrovo okrožnico leta 1924 sledeče narodne straže na mejnem ozemlju, ki da so bile ustanovljene predvsem na njegovo pobudo: Št. Ilj, Pesnica, Jarenina, Marija Snežna, Sv. Ana v Slovenskih Goricah, Gornji Cmurek, Svečina, Plač, Gornja in Spodnja Sv. Kungota, Sv. Jurij ob Pesnici, Sv. Križ pri Mariboru, Sv. Duh (na Kozjaku), Sv. Anton, Sv. Barbara, Sv. Benedikt, Kamnica, Rošpoh, Sevnica ob Muri, Sv. Peter, Sv. Marjeta, Sv. Martin ob Dravi (DA-Maribor). To Žebotovo poročilo je vidno tendenciozno. Vprašanje je, koliko od teh narodnih straž je dejansko obstajalo, že celo pa bi bilo zgrešeno pripisovati jim resnejši vojaški značaj, kakor bi to hotel Žebot.

bra je mogel Maister poslati prvi disciplinirani vojaški oddelek izven Maribora: 24 mož z dvema strojnicama pod poveljstvom stotnika Metoda Rakuše in poročnika Pavla Vrbiča, na Pragersko krotit podivjano madžarsko vojaštvo.

Za stražno službo je 7. novembra pridobil tudi del Srbov, ki so se iz avstrijskega ujetništva vračali domov, okrog 150 mož. Mariborski Nemci pa so zaradi Srbov takoj v posebnih deputacijah protestirali, nemško-avstrijski socialnodemokratski železničarji so zapustili delo z zahtevo, da se na delo ne vrnejo, dokler srbske straže ne bodo odstranjene. MZ je hujskala. Intervenirali so Wastian, Mravlag in Suppanz. Glede incidentov zaradi srbskih straž v Mariboru in razporeditve dela delavstva je zelo poučno pismo, ki ga je 13. novembra 1918 pisal železničarski ključavničar Karl Maier generalu Maistru. Maier je proti vsakemu nacionalizmu, nemškemu ali slovenskemu. Gre mu predvsem za kruh. »Kjer gre delavcu dobro, tam je njegova domovina.« V dani situaciji pa obsoja nemško nacionalistično hujskaštvo in teror inšpekcijskega svetnika Južne železnice Kusmaneka in nekaterih vlakovodij Južne železnice. Obžaluje, da se je dalo delavstvo, še v času ko je potreben hiter transport avstro-ogrske vojske na domove, speljati od njih v štrajk in v protisrbsko gonjo. »Polovica delavcev, če ne več, je slovenske narodnosti. Daleč pretežni del Nemcev je kot resnično socialističen internacionalno razporejen.« Odreka pravico »tako imenovanim socialističnim delavskim voditeljem«, da bi govorili v imenu delavstva. General naj napravi red, a konec tudi koruptnemu gospodarstvu pri razdeljevanju jugoslovanskih živil. Sicer pa se zaveda, da pot, ki jo je kot delavec s tem pismom ubral, ni neoporečna, toda brez večje izgube časa mu ni bilo mogoče najti druge poti.⁵⁰

⁵⁰ Spisi Narodnega sveta za Štajersko II, 123, DA-Maribor. Nemški original glasi: »Herr General! Unmöglich, ohne grossen Verlust an Zeit einen anderen Weg zu finden, um Ihnen, Herr General, auf die korupten, die jetzt so notwendige Ordnung bedrohenden Zustände im Marburger Bahngetriebe aufmerksam zu machen, schreibe ich diese Zeilen. — Bis noch vor kurzem war der Streik ein Kampfmittel der Arbeiterschaft, ein Mittel, mit dem das Proletariat seine dringendsten Lebensforderungen durchsetzte. Jetzt, wo jeder vernünftige Mensch ein Interesse daran hat, dass das Bahngetriebe so gut als möglich funktioniert, damit die ungezählten Massen der Heimkehrer abgeleitet werden, ist der Streik wie die beide letzten in den Südbahnwerkstätten, zu einer Komödie der deutschnationalen Beamten und ihrer bestochenen Strohänner herabgesunken. Mit dem Spalier tausender, terrorisierter Arbeiter suchen diese Herren ihre nationalen Bestrebungen durchzusetzen. Diejenigen, die früher am liebsten gesehen hätten, wenn den erschöpften Arbeitern bei Verweigerung der Arbeit sofort das Bajonett in den hungernden Magen gestossen worden wäre, diese Herren fordern heut mit aller Brutalität und Gewissenlosigkeit die nicht interessierten Arbeiter zum Streik. — Die Hälfte aller Arbeiter, wenn nicht mehr, ist slawischer Nationalität. Der weitaus überwiegende Teil der Deutschen sind als wahre Sozialisten international. Was übrig bleibt, sind einige Dutzend von Sonderinteressenten mit ihren krakehlenden Strohännern, die die beiden letzten Streiks provozierten. Die Arbeiterschaft bildete dazu nur gezwungen, schändlich missbraucht das Spalier. — Der Inspektorrat Kusmanek, ein Schwärmer für preussische Mittel, wenn die Vertrauensmänner für die verhungerten Arbeiter bei ihm vorsprachen, dieser Herr, der in seiner Stellung die Interessen der Südbahn wahren sollte, hatte am Samstag (9. November) u. a. die Worte ausgesprochen: ‚Recht habt’s, recht habt’s — die Serben müssen weg!‘ Er und

Ker je šlo Maistru v trenutnem položaju za to, da transporti tujega vojaštva potečejo brez vsakega zastanka, je dal srbske straže res odstraniti.

Pogoji za številčno rast mariborske Schutzwehr so bili do mobilizacije 9. novembra ugodnejši kakor pogoji za številčno okrepitev Maistrovih prostovoljcev. Člani Schutzwehr so služili v domači občini in so bili dobro plačani, boljše kakor Maistrovi vojaki. Šele 6. novembra je Narodni svet za Štajersko sklenil, da zviša slovenskemu vojaštvu v Mariboru dnevno mezdo na 5, častnikom pa na 15 kron.

Po skupnem slovenskem in nemškem razglasu 3. novembra se je zglasilo takoj — tako pripoveduje Russ (stran 42) — le kakih 60—80 mladih ljudi, po večini študentov. Toda na seji občinskega odbora 4. novembra poroča isti Russ, da se je priglasilo nad 300 mož. 8. novembra je šel Schutzwehr, tako piše Maister, že 1200 mož s 100 častniki.⁵¹ Organizacijo Schutzwehr, skrb za plačo, obleko in prehrano je v mariborskem mestnem svetu prevzel podžupan Karl Nasko. Nastanjena je bila Schutzwehr po sporazumu z Maistrom v dravski vojašnici. Mnogo jih je stanovalo kar doma in so prihajali v vojašnico le ob prevzemu službe. Stotnik in občinski odbornik Russ je postal zvezni častnik med Schutzwehr in Štajerskim obmejnim poveljstvom ter Schutzwehr in občino. Pri Štajerskem obmejnem poveljstvu je imel to nalogo stotnik Vaupotič. Poveljnik Schutzwehr je postal podpolkovnik Albert Kodolitsch, njegov namestnik pa podpolkovnik Emmerich Götz. Na dan zaobljube 4. novembra je Kodolitsch v navzočnosti svojih častnikov in moštva segel Maistru v roko in mu v svojem in njih-

andere gleichgesinnte Herrn, einige Maschinführer, die tiefes Gekränktheit mimmen, sowie die von den ersteren bezahlten Maulreisser zwangen am diesem Tage sowie gestern die Arbeiter zur Teilnahme. — Wenn Herr General bei nächster Gelegenheit dieser Sorte gegenüber energisch auftreten, ihr die ganze Schändlichkeit dieses Treibens vorhalten, wäre Ihnen die ganze Masse der Arbeiterschaft dankbar. — Die sogenannten sozialistischen Arbeiterführer (u. a. Dreher Vukovez, der Maschinführer Kollar) die bei Ihnen Herr General vorsprachen, haben kein Recht mehr, im Namen der Arbeiter zu reden, da sie ganz offensichtlich von den Deutschnationalen bestochen sind, durch diesen Verrat nicht mehr das Vertrauen, die Sympathie der Südbahnarbeiter besitzen. Nicht Wirbel im Sinne nationaler Fanatiker und Sonderinteressenten will der vernünftige Arbeiter, sondern Ordnung und Erhaltung der Ruhe damit die Kriegswunden sobald als möglich geheilt werden. Der Arbeiter will Brot, für das er sauer arbeitet. Dieses kann ihm der südslavische Staat eher verschaffen. Hat er dieses, ist er zufrieden. Für nationale Ziele, von welcher Seite immer, hat er kein Interesse. Wo es ihm gut geht, dort ist sein Vaterland. — Herr General können meinen Worten glauben, wenn nicht, sich selbst über die wahre Stimmung erkünden. Dies wäre auch gut, denn starke Bände könnte man über ganze Wirtschaft schreiben. Ein Einsetzen Ihrer Macht zur Herstellung der heissersehnten Ordnung würde die Arbeiterschaft nur mit grosser Sympathie dankbar begrüssen. — Zum Schluss möchte ich Ihnen Herr General nur noch bitten, der korrupten Wirtschaft bei der Verteilung der vom jugoslawischen Staat beigestellten Lebensmittel ein Ende zu setzen. — Der Weg, den ich hier einschlug ist zwar nicht einwandfrei, doch der Zweck heiligt die Mittel. Jeder gesittete Mensch muss ja sein Möglichstens tun, um ein erträgliches Zusammenleben zu schaffen. — Marburg am 13. November 1918 — Karl Maier l. r., Bahn-

⁵¹ Prim.: Maister, Marburger Schutzwehr — Mariborska varnostna straža, MK 1933, str. 69.

vem imenu obljubil pokorščino in zvestobo. Po belozelenih znakih, to je štajerskih deželnih barvah, ki so jih nosili šucverovci namesto prejšnjih rozet na kapah, so imenovali Slovenci Schutzwehr »belozelena« ali »zelena garda«.

Mariborski župan pa je izdal 5. novembra še poseben poziv, v katerem pa vrhovnega poveljnika Schutzwehr, generala Maistra, ali pogodbe z njim in z NS za Štajersko sploh ne omenja. Istega dne je bil objavljen tudi razglas mariborskega mestnega sveta, da morajo vse privatne osebe erarično orožje, ki se nahaja v njihovi posesti, v teku 48 ur prinesiti v dravsko vojašnico. Ta razglas je sicer spadal v pristojnost mesta z lastnim statutom, kakor je bil Maribor, bil pa je samovoljen, ker se je oborožitev Schutzwehr po tej poti izmikala kontroli, do katere je imelo Štajersko obmejno poveljstvo po dogovoru pravico. Razen tega je bilo po tej poti omogočeno razne Slovence nadlegovati s hišnimi preiskavami zaradi orožja, kar se je dejansko dogajalo in je vplivalo na mariborske Slovence zastrašujoče.

Tako je mariborsko nemško meščanstvo že v prvih dneh kar v javnih razglasih jasno pokazalo, kako misli in kako hoče izvajati pogodbo. Schutzwehr je imelo za čisto svojo vojaško organizacijo.

V teh dneh je začel mariborskim Nemcem pogum zopet močno rasti. V nekih mejah jih je držala le skupna nevarnost pred nediscipliniranostjo in nasilnostjo s front hitečega vojaštva, strah pred Srbi in grozeče, ponavljajoče se prevažanje topov po mariborskih ulicah. Na dvorišču artilerijske vojašnice je Jožko Slobodnik, kakor nam v svojih spominih pripoveduje, nameril top na Mestno hišo. Župan Schmiderer je za to zvedel ter je pri Maistru protestiral.

Odnosi med Maistrovimi borci in Schutzwehr so bili od vsega početka sovražni. To ni moglo biti drugače. Maister sam piše o tem:

»Meni je bilo že ob ustanovitvi nemške Schutzwehr jasno, da je imel mestni svet s to svojo varnostno brambo isti namen kakor jaz s svojimi prostovoljci, namreč: držati in ohraniti Maribor zase. Tudi sem se zavedal, da mi ta oborožena nemška tekmovalka sčasoma ne bo samo napoti, temveč da se mi bo treba celo čuvati, da me ne prekosi. Sklenil sem torej, da Schutzwehr čimprej odstranim. V to svrhu sem moral vsaj doseči, če ne preseči njeno številčno premoč.«⁵²

Maistrovi borci so začutili, da je položaj, ki so ga priporili slovenskemu Mariboru 1. novembra, ogrožen. Le popolno zaupanje v generala Maistra jih je zadrževalo, da so se uklonili. Nasproti članom Schutzwehr pa niso svojih čustev prav nič in nikjer prikrivali. S svojim zadržanjem nasproti Schutzwehr so Maistrovi prostovoljci spravili generala večkrat v zadrego. Po dogovoru med posebnim Izvršnim odborom mariborske občine (Wastian, Mravlag in Suppanz) in Maistrom bi morala slovenska vojaška oblast oskrbovati Schutzwehr tudi z orožjem. Izvršitev zadevnih nakazil generala Maistra pa so njegovi vojaki večkrat zavrnili ali orožja sploh niso hoteli izročiti (spomini: Ciril Skvarča, Franjo Vizovišek — pri piscu; Jožko Slobodnik — Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani). Sicer pa je mogla Schutzwehr dobiti orožje tudi drugod, saj je sodelovala pri razoroževanju vojaških transportov. Nekega večera v prvih dneh novem-

⁵² Maister, Marburger Schutzwehr — Mariborska varnostna straža, MK 1933, str. 75—76.

bra so mladi slovenski častniki in študentje na glavnem kolodvoru odstranili nemški napis. Železničarji so pod vplivom nemško-avstrijskih nacionalistov in socialnih demokratov takoj popustili delo in zagrozili, da se na delo ne bodo vrnili, dokler nemški napis ne bo zopet postavljen na prejšnje mesto. General Maister je moral osebnostno intervenirati in zaenkrat ugoditi nemškim zahtevam. Slovenske častnike in študente, ki so odstranili napis, je Maister s toplimi, a odločnimi besedami pozval k disciplini.

Med mariborskimi Nemci sta bili sicer dve struji, taktično previdnejša okrog Wastiana, Mravлага in Suppanza ter radikalnejša in napadalna okrog Jahna, Naska in Russa, nasproti Slovincem sovražno razpoloženi. Obe sta delali na to, da pride Maribor v Nemško Avstrijo. Radikalnejša struja je že v prvih dneh novembra pripravljala zopetno nemško vojaško osvojitvev Maribora. Po Russu je bila v zvezi z nemškim celjskim poslancem Richardom Marokhlom (ki je bil od 5. novembra dalje podtajnik — Unterstaatssekretär — v državnem sekretariatu za notranje zadeve na Dunaju), ki je skupno z nekaterimi drugimi spodnještajerskimi nemškimi zastopniki pripravljal vojaško zasedbo dravske črte z Mariborom. Pri tem sta ga podprla predsednik Državnega sveta Nemške Avstrije (v tistem času isto kakor državni predsednik), socialni demokrat Karl Seitz, in državni sekretar, socialni demokrat dr. Karl Renner. Od socialistov se je državni sekretar za zunanje zadeve dr. Otto Bauer zadržal rezervirano. Poslanec mestnega volilnega okraja Lipnica-Ptuj, Vincenc Malik (vsenemški nacionalist), nekdanji aktivni častnik, je bil od državnega predsednika določen za vojaškega komisarja Spodnje Štajerske. Z oddelkom mornarjev in s kadeti naj bi zavzel zopet Maribor in Ptuj. 7. novembra je bil Russ v tej zadevi v Gradcu. Na skupnem sestanku Malika, Markhla, Wastiana, zastopnikov raznih nacionalnih organizacij in civilnega vojaškega pooblaščenca posl. Einspinnerja, je bila sklenjena vojaška akcija za osvoboditev Maribora.⁵³ Čeprav je bila baje vojaška vrednost vojaštva, s katerim je Malik razpolagal, malo prida (Knaus), dckazuje ta načrt, ki je nedvomno obstojal, da se Nemškoavstrijci z izgubo Maribora od vsega početka niso mogli sprijazniti in da je bila tudi v socialnodemokratski stranki na Dunaju močna struja, ki je bila glede Maribora za nasilno spremembo trenutnega položaja. Kakor koroška deželna vlada pa se je tudi štajerska deželna vlada (Wohlfahrtsausschuss) postavila na stališče, da bo mejna vprašanja reševala sama. Štajerska deželna vlada je imela pri tem še svoje posebne interese, ki jih koroška deželna vlada ni imela. Bolj kakor koroška vlada je bila štajerska vlada zainteresirana na tem, da kljub mejnim sporom ustvari prijateljsko razmerje z Narodno vlado v Ljubljani. Glavno vprašanje je bilo zanjo vprašanje prehrane, svobodnega dovoza življenjskih potrebščin iz Jugoslavije oziroma preko Slovenije iz Trsta po Južni železnici. To dokazuje več izjav graških in mariborskih nemških političnih voditeljev. Prav v dneh, ko je Malik pripravljal napad na Maribor, so bila pri štajerski deželni vladi obširna pogajanja med nemškoavstrijskimi zastopniki in zastopniki Narodne vlade v Ljubljani, ki so potekala v prijateljskem vzdušju. Med 16 vprašanji, ki so jih obravnavali, so bila tudi gospo-

⁵³ Prim.: Knaus II, str. 74—75; Russ, str. 47; dr. August Plaschki, Die Deutschen in Untersteiermark, Graz 1928, str. 13.

darsko-politična. Industrializirana nemška Štajerska je potrebovala živila in premog. Glede mejnega vprašanja je bilo dogovorjeno, da ostane njegova rešitev pridržana mirovni konferenci. Pogodba je bila podpisana 7. novembra in naj bi začela veljati z ratifikacijo. Odtod odpor graške vlade in graških socialistov proti Malikovemu načrtu, odtod pa tudi negodovanje ljubljanske vlade proti vsaki zaostritvi mejnih sporov na severni meji, npr. proti Maistrovi mobilizaciji 9. novembra. Narodna vlada v Ljubljani je to pogodbo, z izjemo nekaj točk, najprvo ratificirala z veljavnostjo do 15. decembra 1918, že 9. decembra pa so se začela nova pogajanja.

Skozi Slovenijo so se ta čas še vedno valile kolone tujega vojaštva. V Uradnem listu Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 9. novembra 1918, št. 4, je pod št. 49 izšla naslednja »Naredba poverjeništvu za narodno brambo«:

»Domači polki in kadri se demobilizirajo takoj, ko bo to mogoče. — Za sedaj pa pozivljam z ozirom na veliko nevarnost, v kateri se domovina nahaja, vse 18 do 40 letne vojake, da se nemudoma zglase pri svojih slovenskih kadrih v Ljubljani, Borovljah, Celju in Mariboru. — Nad 40 letne je iz vojaške službe odpustiti. — Dosedanje oprostite veljajo do preklica naprej. — Vojaki, vzdržite še ta kratki čas v dobro lastne domovine, ko ste se nad 4 leta borili za tuje.

V Ljubljani, dne 8. novembra 1918.

Dr. Pogačnik s. r.«

Ta naredba je bila objavljena tudi v dnevnikih listih.

Ko je Maister zvedel, da bo taka naredba izšla, je sklenil, da uporabi to priliko in razglasi svojo mobilizacijo. Bil je k temu prisiljen po položaju, kakršen je bil ta čas v Mariboru, ko je mariborska Schutzwehr številčno že visoko preseгла Maistrove čete. Privoljenja iz Ljubljane za to mobilizacijo ni dobil in tudi ne iskal, pač pa je dobil načelno privoljenje od Narodnega sveta za Štajersko. Krepko je podprl ta načrt dr. Rosina, predsednik Posojilnice v Mariboru. Dal je na razpolago njen denar z besedami:

»Denar je slovenski; če nam pomaga rešiti, kar se rešiti da, je prav, če ne gremo pa tako mi vsi in denar...« in je zaključil stavek s takim podkreplilom, da je držalo, kakor petkrat zapečateno pismo,«

tako poroča po Maistru Baš.⁵⁴ Vsekakor je omogočil mobilizacijo šele denar Posojilnice. V svoj vojaški proračun je sprejela Narodna vlada Majistrovo vojsko šele pozneje. Končna odločitev pa je bila seveda pri slovenskem ljudstvu: kako se bo mobilizacijskemu pozivu odzvalo?

Istega dne, ko je izšla v Ljubljani uredba poverjenika za narodno brambo, so bili nabiti po Mariboru in po drugih krajih slovenske Štajerske lepaki s sledečo vsebino v slovenskem in nemškem jeziku:

»Državljeni, Jugoslovani! Konec je vojske. Dobili smo novo, prosto in čvrsto domovino. S tem pa še ni konec težav. Valijo se armade vseh narodnosti domov. Oni tisoči, ki gredo skozi naše kraje, požigajo in ropajo. Tudi do pobojev je že prišlo. Zato je naša sveta dolžnost, da branimo svojo domovino, premoženje in življenje naših dragih. — V smislu razglasa poverjenika za narodno obrambo v Ljubljani ukazujem torej tako: — Vsi državljani Spodnjega Štajerja — častniki, tem enako črnovojniki in moštvo — rojstnih letnikov 1879 do 1900 morajo se zglasiti 18. listopada t. l. ob 8. uri dopoldne... Kdor tega ukaza ne uboga in se torej ne zglesi 18. listopada t. l. v Celju ali v Mariboru, smatrali ga bomo dezerterja, pripeljali ga bodo k zglašenju orožniki ter bo po starih naših postavah kot izdajalec domovine najstrožje kaznovan. — Ta razglas naj se

⁵⁴ Franjo Baš, Posojilnica v Mariboru, Maribor 1933, str. 80.

oznani tudi po cerkvah in naj ga razširjajo v svojem okolišu vsi zavedni Jugoslovani, da dobimo kar hitro mogoče svojo jugoslovansko armado. Maribor, dne 9. listopada 1918. — General Maister ...» (DA-Maribor.)

Za tiste čase kaj ostra formulacija je izraz resnosti položaja, v katerem se je Slovenski Maribor nahajal in kakor se ga je Maister zavedal. Kako pa je reagirala na to ljubljanska Narodna vlada, je razvidno iz zapisnika 13. seje z dne 12. novembra 1918, na kateri so bili navzoči vsi člani vlade, razen dr. Brejca. Med drugim je zapisano:

»General Maister je odredil brez dovoljenja poverjeništvu za narodno obrambo na Spodnjem Štajerskem splošno mobilizacijo vseh moških od 18. do 40. leta ... Naroči se poverjeniku dr. Pogačniku, naj pozove generala Maistra, da opraviči svoje ravnanje ... Poverjenik dr. Kukovec opozarja na potrebo, da z ozirom na nevarnost našega položaja na Spodnjem Štajerskem živimo z Nemci v dobrih onošajih.«

Iz zapisnika ni razvidno, da se je Verstovšek kaj oglasil k besedi.

Pogačnik je nato v dnevnikih objavil nekaj omejujočih in omiljujočih pojasnil, posebej v celjskem okraju.⁵⁵ Avstrijska vlada je po državnem sekretarju dr. Ottonu Bauerju poslala Narodni vladi v Ljubljani sledečo protestno brzojavko (DA-Maribor):

»Poročajo nam, da je bila v območju jugoslovanske države odrejena mobilizacija več letnikov. Ta naredba se nanaša tudi na nemški občini Radgona in Maribor, tako, da so na ta način tudi Nemci prisiljeni vstopiti v jugoslovansko vojsko. Taka prisilnost je po našem pravnem pojmovanju nedovoljena toliko časa, dokler ne bo pravnoveljavno določena državna pripadnost teh občin. Nemškoavstrijski državni urad za zunanje zadeve ravnanju, ki nasprotuje mednarodnemu pravu, energično protestira ... Meja med nemškoavstrijsko in jugoslovansko državo še ni določena. Prehodno je torej mogoče imeti sporna mesta le za nevtralno cono. Prebivalstvo te nevtralne cone mora biti po našem prečiščenju prosto vsake rekrutacije...«

Podoben protest je na Narodno vlado v Ljubljani naslovil tudi mestni svet Maribora.

Mobilizacija je sicer dosgla svoj namen. Maistrov adjutant Franc Mravljak piše o tem:

»Eni so bili mnenja, da se sploh nihče ne bo odzval pozivu, drugi, da bo prišlo toliko vojaštva, da ga ne bo mogoče prehraniti. Pravilno je sodil edinole general Maister: Prišlo jih bo baš toliko, kolikor jih je mogoče za prvi trenutek spraviti pod streho in kolikor jih je rabil za prve svoje načrte.«⁵⁶

Za mobilizacijo sta se na Slovenskem Štajerskem odločno zavzeli tudi obe meščanski stranki. Župani in duhovniki so pozivali in pregovarjali ljudi, da se ji odzovejo.

»Prva dva dni je bil odziv slab. Tretji dan pa se je začelo po ulicah razigrano vrskanje fantov, okrašenih s slovenskimi trakovi. Opoldne je pripeljal iz Ljutomerja in Ormoža poseben vlak množico mož in fantov s slovenskimi zastavami. Maister jih je dal voziti skozi vse mesto, da je vлил malodušnežem pogum. Od tedaj so bile po Mariboru slovenske kokarde na vojaških kapah v večini.«⁵⁷

⁵⁵ Prim.: Poročilo Mravljaka na Maistrovo okrožnico leta 1924 v DA-Maribor; Ivan J. Krpan, Istorija 45. peš. puka 1918—1922, Maribor 1926, str. 8 in Maistrov članek Prvo poglavje koroškega plebiscita, SN 11. oktobra 1922.

⁵⁶ Dr. Franc Mravljak v odgovorih na Maistrovo okrožnico leta 1924, DA-Maribor.

⁵⁷ Spomini Boruta Maistra in Joža Malenška, pri pisatelju.

Maistrovemu mobilizacijskemu pozivu so se v velikem številu odzvali. Prleki. Največ se jih je sicer odzvalo iz kmetijskih predelov v bližini Maribora, s Pohorja in iz Dravske doline.⁵⁸ Prišlo je tudi mnogo Primorcev, katerih domovina je bila zasedena od Italijanov. Položaj se je za slovenski Maribor zelo izboljšal. Vojska Štajerskega obmejnega poveljstva, ki jo je sestavljalo doslej nekaj stotin pretežno inteligentov (učiteljev, študentov, uradnikov, profesorjev), aktivnih častnikov in podčastnikov ter razmeroma malo kmetov, je dobila po tej mobilizaciji vsenarodni, pretežno ljudski sestav. Poleg kmetijskih sinov so se zglasili tudi mnogi kmetijski delavci, želarji, viničarji, ki so si obetali od nacionalne osvoboditve izpod nemškega gospodarstva tudi gospodarsko-socialno izboljšanje svojega položaja. Interes zavednih Slovencev na osvoboditvi izpod nemškega gospodarstva je bil tako velik in neposredno aktualno občuten, da so se razna nasprotja v slovenskem, jugoslovanskem taboru zdela manj važna in niti niso prišla še jasno do zavesti.

5. Boj za oblast v upravi in družbi

S prevzemom vojaškega poveljstva v Mariboru in vseh okrajnih glavavarstev na Slovenskem Štajerskem (razen radgonskega) že s 1. novembrom so bile osvobojene za Slovence važne postojanke. Okrajnim glavavarjem je bila podrejena tudi žandermerija. Pa tudi postojanke nemško-avstrijske družbe na spornem ozemlju so bile ta čas še močne. V Mariboru je bila taka močna postojanka predvsem občina. Maribor, Ptuj in Celje so bila mesta z lastnim statutom in jih prevzem okrajnih glavavarstev po Slovencih torej ni neposredno prizadel. V Celju so 6. novembra zastopniki tamkajšnjega Narodnega sveta po pooblastilu Narodne vlade v Ljubljani prevzeli posle celjskega županstva in inagistrata. Nemški občinski odbor se je s protestom razšel. Ptuj (k. k. autonome landesfürstliche Kammerstadt) je 2. novembra dobil komisarja dr. Jurtelo, toda z zelo omejenimi pooblastili in po daljših pogajanjih med zastopniki občinskega odbora (brez Onniga) in zastopniki ptujskega Narodnega sveta. Ptujsko »Bürgergarde« je že 7. novembra razorožil oddelek vojaštva, ki je pod poveljstvom poročnika Vinka Štruklja, na iniciativo računskega podčastnika Franca Bratuša, prišel iz Ljubljane (pismena izjava sodnika v pok. Štruklja). Razpuščen je bil ptujski občinski odbor šele konec novembra. V Mariboru je Narodni svet za Štajersko zaenkrat določil le kontrolorja za mestno aprovizacijo dr. Josipa Somrleka, z izrečnim zagotovitvom, da s tem nikakor ne namerava kakorkoli kršiti mestne avtonomije. Mariborski mestni samoupravi sta Narodna vlada v Ljubljani in Narodni svet za Štajersko, očitno tudi iz mednarodnopolitičnih razlogov in ozirov, še nekaj časa prizanašala. Tako je ostala mariborska občina močna trdnjava nemškega odpora in rovarjenja proti slovenski, jugoslovanski oblasti v štajerskem Podravju.

Hitreje je šlo v drugih mestnih in tržnih ter zlasti kmetijskih občinah. Le par mestnih in tržnih občin se je še nekaj upiralo. Sicer pa so se povsod takoj polastili oblasti krajevni slovenski Narodni sveti, odstavili so nem-

⁵⁸ Franc Mravljak, adjutant gen. Maistra, v pismu pisatelju z dne 21. 3. 1958 in Maks Šnuderl v spisu Meje. Kronika slovenske meje v letih 1918/1919.

ške župane, kjer so bili, in postavili gerente ali pa tudi ne ter je kak predsednik Narodnega sveta postal zastopnik državne oblasti in občinske samouprave. Ponekod so odstavili Narodni sveti celo sodnike. V marenberškem (podnem okraju z Marenbergom, tem najbolj zagrizenim nemško-nacionalističnim in nemško-tatarskim gnezdom v severozahodnem delu Slovenske Štajerske, je že v prvih dneh novembra prevzel oblast Narodni svet za marenberški okraj z ing. Franjem Pahernikom na čelu. Sodniki so sami prenehali z delom. Okrajni zastopi, ta posebnost Slovenske Štajerske med slovenskimi deželami, so bili brez prave aktualne moči in veljave.

Vobče so krajevni slovenski Narodni sveti v prvih dneh po prevratu odigrali v mejnih predelih važno vlogo in so bili nekaj časa edina oblast. Do tega je prišlo tudi zaradi slabih prometnih in poštnih zvez v prvih tednih novembra in zaradi preobremenjenosti Narodne vlade z lastnimi najbližjimi težavami in skrbmi. Že okrajna glavarstva so bila tem krajevnim Narodnim svetom ob nujnosti hitrega odločanja večkrat predaleč.

V Mežiški dolini, zahodni mejašici štajerskega Podravja, je bil ustanovljen konec oktobra najprvo Narodni svet za Guštanj, Tolsti vrh in Kotlje, ki se je pozneje razširil (menda 8. novembra) na vso Mežiško dolino in se imenoval Narodni svet za Mežiško dolino. O oblasti tega Narodnega sveta v prvih dneh novembra še ni mogoče govoriti. Najmočnejše občine Guštanj, Prevalje, Mežica in Črna so imele nemške župane in tuj kapital jih je obvladoval. Večina delavstva je bila organizirana v nemško-avstrijski socialni demokraciji. Po Mežiški dolini so izbruhnili še nemirci z napadi na trgovine, skladišča. Nemški oblastniki so klicali na pomoč Celovec in treba jih je bilo prehiteti. Tedaj je poslal predsednik Narodnega sveta za Mežiško dolino Andrej Oset v Celje Bena Kotnika, da spomni nadporočnika Franja Malgaja na obljubo, ki jo je dal Osetu že za časa Avstro-Ogrske, da bo prišel na Koroško takoj, lko bo to potrebno. V tej situaciji je bila naloga bolj kočljiva, kakor sta si jo Oset in Malgaj pred meseci zamišljala. Sedaj ni šlo samo za zasedbo Mežiške doline v imenu nacionalne osvoboditve, temveč tudi za »vzpostavitev reda«. O tem piše npr. Tone Sušnik:

»Borbeno silo za revolucionarni polet je pokazal mežiški proletariat ob prelomu, ko je sam obračunal z oderuhi in trgovci.«

Malgaj se je še istega dne, ko mu je Beno Kotnik sporočil prošnjo Oseta, to je 6. novembra, lko je bil v Celju narodni praznik, odpeljal zvečer proti Dravogradu s 40 prostovoljci in 4 strojnimi. Zasedel je dravogradskega kolodvor, v naslednjih dneh pa vso Mežiško dolino, odstavil v šporazumu z Narodnim svetom nemške župane in postavil slovenske gerente, »vzpostavil red«.

»Prvi korak je moral biti proti delavcem,« piše zopet Sušnik. »Malgaj tega sicer ni storil v službi buržoazije, temveč v prepričanju, da v borbi ne sme biti anarhije, saj je bil pravi ljudski človek... Kovinarsko delavstvo na Ravnah,« ugotavlja še Sušnik, »pa je bilo pod močnim vplivom avstrijske socialno-demokratske stranke... Malgaj je bil za borbeno koroško fronto najmarkantnejša osebnost, ki se je pojavila na Prevaljah in v Guštanju in ki je prinesla v grozečo anarhičnost, v rodoljubno sestankarstvo in politično spletkarjenje udarno borbeno noto.«⁵⁹

⁵⁹ Spomini Andreja Oseta, pri pisatelju.

⁶⁰ Tone Sušnik, Besede o Požganici, Prežihov zbornik, str. 273 in 276; prim. tudi članek Franja Roša, Malgaj, v Celjskem zborniku leta 1959.

Mislim, da je to pravilen opis položaja, kakršen je bil takrat v Mežiški dolini. V Mežiški dolini se je potem Malgaj pripravljaj na nadaljnji pohod za osvoboditev Slovenske Koroške.

Malgajeva dejavnost za osvoboditev Slovenske Koroške se je torej začela iz Celja in brez vednosti Maistra, ki je v teh dneh tako imel vso pozornost obrnjeno na Maribor. Šele njegov pohod iz Mežiške doline v Podjuno in Velikovec se je začel po dogovoru z Maistrom in pod njegovim poveljstvom.

V večini občin Slovenske Štajerske, v katerih so imeli Nemci svoje župane, so prišli do njih le s pomočjo davčno razrednega občinskega volilnega reda, torej s svojo gospodarsko močjo. Z izgubo županstev so Nemci izgubili važne politične postojanke, preko katerih so vplivali na revnejše slovensko prebivalstvo. Njihova gospodarska moč pa je seveda še ostala in na spornem ozemlju slej ko prej pomenila za slovensko oblast veliko nevarnost. Močne postojanke so imeli Nemci tudi še v železniškem obratu, v železniških uradnikih in socialnodemokratskih delavcih ter v raznih vejah državne uprave: na pošti, na sodiščih, v finančni službi, pa tudi med učiteljstvom. Le vodstvo finančnega ravnateljstva v Mariboru je v prvih dneh novembra prevzel slovenski ravnatelj dr. Jos. Povalej.

Posebno železnica je bila še čisto v nemških rokah. Personalna politika Generalne direkcije Južne železnice je bila na Štajerskem ves čas izrazito germanizatorična. Na vsem Slovenskem Štajerskem so bili ob razpadu Avstro-Ogrske na primer le trije slovenski postajenačelniki (Pohikva, Rače-Fram in Hoče).⁶¹ Ob prevratu je mogla Ekspozitura obratnega nadzorništva Južne železnice v Ljubljani poslati na sever le 4 »zaupnike«: Mohorka v Celje, Gornika na Pragensko, Kitarka v Maribor in Rudello v Špilje, »da ščitijo naše interese«. »Nemci se jim niso upirali«, ker je Generalna direkcija Južne železnice na Dunaju z brzojavko z dne 30. oktobra dovolila, da spada proga Južne železnice do Špilja s stranskimi progami »provizorično« pod nadzorstvo Ljubljanske ekspoziture.⁶² V Mariboru je bilo ob prevratu okrog 4000 železniških delavcev in uradnikov: na glavnem (1000) in koroškem kolodvoru (120), v delavnicah Južne železnice (okrog 1600), v kurilnici (nad 1000), v materialnem skladišču (100), pri progovnih sekcijah (100). Večina teh delavcev je bila slovenskega rodu, a je bilo med njimi le malo zavednih Slovencev. Velika večina delavcev je bila organizirana v nemškoavstrijski socialnodemokratski stranki.

Z odkrito in prikrito agitacijo, pa tudi sabotžo je nemškoavstrijska nacionalistična birokracija delala zmedo med tistim delom slovenskega prebivalstva, ki je že prej gledal v njih svoje gospode. Sredi novembra je uradništvo mariborske pošte zagrozilo s štrajkom, če bo njen nemški šef nadomeščen s Slovencem. Mariborski železničarji posebej so v svoji bolestni nacionalistični občutljivosti bili vsak trenutek pripravljeni zapustiti delo, štrajkati celo v prvih dneh novembra, ko je zastoj železniškega prometa pomenjal nevarnost tudi zanje same in kljub temu, da so prav ta čas še posebej obljubili, da bodo službo vestno opravljali. To se je pokazalo

⁶¹ Ernest Jeras, inšpektor državnih železnic, v svojih spominih, DA-Maribor.

⁶² Alojzij Pregelj, inšp. drž. žel., v svojih spominih, DA-Maribor.

ob srbskih stražah in ko so mladi slovenski častniki in študentje odstranili slovenski napis na kolodvoru ali ko je Elspozitura obratnega nadzorništva Južne železnice v Ljubljani hotela uvesti na progah pod njenim nadzorstvom slovensko uradovanje, pa je morala zaenkrat prav zaradi odpora železničarjev odnehati.

Ves razvoj odnosov med Slovenci in Nemci v Mariboru in štajenskem Podravju je silil Maistra, da vsaj na mariborskih tleh čimprej razčisti ta nejasni in negotovi položaj. To je bil ključ za nadaljnje utrjevanje slovenske oblasti v tem predelu slovenske zemlje. K temu so ga v nadaljnjem silila še razna dejanja in izjave dunajske vlade in mariborskega mestnega predstavnštva ter vedno hujše zaostrovanje odnosov med slovenskim vojaštvom in Schutzwehr v Mariboru.

6. Mariborski občinski odbor za Nemško Avstrijo — Nemškoavstrijski socialni demokrati gredo v vsenemškimi nacionalisti — Nemškoavstrijski zakoni vključujejo Maribor in Podravje v Nemško Avstrijo — Rastoča nasprotja — Razorožitev mariborske Schutzwehr 23. novembra 1918

10. novembra, dan po objavljeni Maistrovi mobilizaciji, je bila zopet izredna seja mariborskega občinskega odbora. Udeležil se je kot zastopnik socialnih demokratov Hans Suppanz. Župan je govoril najprvo, da oba dosedanja razglasa za vstop v Schutzwehr ništa imela zeželjenega uspeha in da se jih je priglasilo doslej komaj 400.⁶³ Treba bi bilo, je rekel župan, vpoklicati vojaštvo pod kaznijo za tistega, ki ne pride. Ko je k stvari govorilo še več govornikov, se je oglasil k besedi tudi Suppanz. Po sejnem zapisniku z dne 10. novembra je izjavil Suppanz med drugim:

»Če bodo Slovenci pripeljali v Maribor jugoslovansko vojaštvo in bi začeli z režimom nasilja, tedaj bi bilo samostojnosti Maribora konec. Zaradi tega je krepitev Schutzwehr nujno potrebna, čeprav Slovencem ni prijetna, ker bi najraje videli, da bi Schutzwehr sploh ne bilo, da bi mogli potem mesto zasesti. Žal je meščanstvo veliko zamudilo. Govornik poudarja, da so se socialni demokrati zavedli svojih narodnih dolžnosti, da so se postavili v narodno službo in so pripravljeni meščanstvo varovati.« Občinski odbornik Mally se je Suppanzu zahvalil za to besedo: »... Odločna dejavnost železničarjev pod vodstvom Suppanza obvezuje mesto za največjo hvaležnost. Govornik predlaga, da odborniki izrazijo to zahvalo s tem, da se dvignejo s sedežev. Se zgodi med živahnim odobravanjem.« Posebno zahvalo je izrekel nato še župan, nakar so se odborniki ponovno dvignili s sedežev. Občinski odbor je nato sklenil, da se pozovejo za vstop v Schutzwehr vsi možje od 18. do 50. leta. Zglasitev je obvezna. Sklene se tudi, da naj gredo Wastian, Orosel in Suppanz na Dunaj, da se tamkaj informirajo o položaju.

12. novembra je avstrijska provizorična narodna skupščina sprejela zakon, ki proglašča republiko Nemško Avstrijo, in sicer kot sestavni del

⁶³ Sejni zapisnik 10. novembra, DA-Maribor. Ta številka je neverjetna. Ni mogoče, da bi od 300 šucverovcev, o katerih je govoril Russ na seji 4. novembra, naraslo do 10. novembra število le za 100, ko je že od 3. do 4. novembra po Russu (str. 3 in po sejnem zapisniku 4. novembra) naraslo kar za 220. Številka 400, ki jo navaja Schmiderer, je tudi v nasprotju s številko 600, ki jo navaja Knaus za 11. november (str. 79). Verjetno je tudi Maistrova spredaj navedena številka 1200 mož in 100 oficirjev za 8. november previsoka (M. ne pove, od kod jo ima), je pa bližja resnici kakor Schmidererjeva. Sicer pa je poveljstvo Schutzwehr resnični stalež najbrž zamolčevalo.

Nemčije. Istega dne je tudi mariborski občinski odbor sprejel sklep (*Entschliessung*), da je nemško prebivalstvo Maribora

»skupno z organiziranim delavstvom čuti kot **organsko neločljiv sestavni del nemškoavstrijske republike** (op. pis.: podčrtano v originalu) in da pričakuje od nemške narodne skupščine, te zastopnice našega celotnega naroda v republiki Avstriji, da bo skrbela za to, da bo pripadnost našega nemškega mesta k velikemu telesu naše nemške republike tudi na zunaj in za vedno zajamčena.«⁶⁴

To je bila izjava za Veliko Nemčijo, kakor ni mogla biti jasnejša. Socialnodemokratski zastopniki niso zastajali za meščanskimi z izrazi veselja in navdušenja.

Ob 14. uri so vsa železniška službena mesta v Mariboru za eno uro ustavila delo, da manifestirajo za Nemško Avstrijo in protestirajo proti slovenskemu uradovanju. Za prehodno dobo je ljubljanska ekspozitura JŽ morala uvesti zopet nemško uradovanje.

Zelo zanimiva je bila še seja mariborskega občinskega odbora 18. novembra 1918. Te seje se je prvič udeležilo vseh 10 v mariborski občinski odbor kooptiranih socialnodemokratskih zastopnikov. Ker je bilo v Nemški Avstriji s posebno odredbo Državnega sveta določeno, da naj porast politične moči nemškoavstrijske socialne demokracije pride do izraza tudi s kooptiranjem njenih zastopnikov v občinske odbore in se je Maribor po svojem občinskem zastopstvu imel za del Nemške Avstrije, bi moralo do te kooptacije tako in tako priti. Tembolj zanimivo je, da je Orosel to kooptacijo tako le uveljavljal:

»Glede na to, da je mariborsko delavstvo v sedanjem političnem gibanju pridobilo velike zasluge za nemške zahteve (*Belange*) Maribora, je mestni svet na svoji seji 16. novembra sklenil, da da delavstvu na razpolago 10 odborniških mest in jih povabi, da naj imenuje svoje nove mandatarije.«

Na tej seji je poročal Orosel tudi o uspehih, ki jih je imela 10. novembra odposlana deputacija na Dunaju: Okraja Maribor in Ptuj spadata k Nemški Avstriji, končna odločitev pa je pridržana mirovni konferenci. Kot zastopnik vojaških interesov Nemške Avstrije bo prišel v Maribor poslanec Malik, kot zastopnik civilnih pa bivši predsednik okrožnega sodišča v Celju Kotzian. Maribor se začasno proglasi za nevtralno cono.

Hans Suppanz je bil izvoljen za drugega mariborskega podžupana (po leg Naska).

Aspiracije in zahteve nemškoavstrijske države po priključitvi Maribora in vsega štajerskega Podravja so bile že večkrat izražene, tako v uradnih zagotovilih raznim zastopnikom mariborskega nemštva kakor v zadnjih dneh jasno zopet v Bauerjevi protestni brzojavki proti Maistrovi mobilizaciji. Prav v tem času je avstrijska narodna skupščina obravnavala tudi zakonski načrt o obsegu, mejah in odnosih državnega ozemlja Nemške Avstrije. Pri obravnavanju tega zakonskega načrta so nemškonacionalistični poslanci govorili tudi o Celju in celo Kočevju. Socialni demokrati, posebej Renner, so vnesli v debato zmernejši ton. Tudi po izjavah njihovih zastopnikov pa je bila pripadnost Maribora in štajerskega Podravja k Nemški Avstriji izven debate. 22. novembra nato je bil sprejet zakon o obsegu, mejah in odnosih državnega ozemlja Nemške Avstrije (*Staatsgesetzblatt*, Nr. 40). Paragr. 1 se glede Koroške in Štajerske glasi:

⁶⁴ Ta sklep je s posebnim uvodnikom objavila tudi MZ, 13. novembra 1918, št. 261.

»Republika obsega ... Štajersko in Koroško z izključitvijo po Jugoslovanih strnjeno naseljenega ozemlja...«, paragr. 3 pa: »Sodne okraje, občine in kraje, ki tvorijo državno ozemlje, bo določil in objavil Državni svet.«

Po nemškoavstrijskem pojmovanju strnjene naseljenosti Maribor s štajerskim Podravjem ni bil slovensko ozemlje in je spadal k Nemški Avstriji. Tako so se glasile vse interne instrukcije in informacije, ki so jih dobili zastopniki mariborskega meščanstva na Dunaju in javne izjave. Zakon o volilnem redu za konstituanto z dne 18. decembra 1918 (Staatsgesetzblatt, Nr. 115) med mesti in sodnimi okraji, ki jih obsega volilno okrožje Srednje in Spodnje Štajerske, našteva še mesti Maribor in Ptuj ter sodne okraje Arvež, Ivnik, Marenberg, Maribor, Cmurek, Ptuj, Radgono (razen občine Plitviški vrh), Št. Lenart v Slovenskih Goricah in kraj Gornjo Radgono. Isto vsebujejo tudi izvršilna navodila Državnega sveta z dne 3. januarja 1915 (Staatsgesetzblatt, Nr. 4), izdana po spredaj cit. zakonu z dne 22. novembra 1918. Naj še pripomnim, da je bilo glede Koroške v načrtu zakona z dne 22. novembra že določeno, da spada k nemškoavstrijskemu državnemu ozemlju cela Koroška, razen občine Jezerško, da pa je končna redakcija zakonskega besedila upoštevala dejstvo, da je major Lavrič s skupino slovenskih prostovoljcev 19. novembra zasedel Borovlje.⁶⁵ V volilnem zakonu z dne 18. decembra 1918 in v izvršilnih navodilih Državnega sveta z dne 3. januarja 1919 pa je zopet rečeno, da spada k avstrijskemu državnemu ozemlju vsa Koroška razen Jezerškega. Medtem je Nemški Avstriji že zrasel pogum.

Ob takem načelnem stališču nemškoavstrijskih strank, nemškoavstrijske države in mariborske občine je posamezne udarnejše skupine v Schutzwehr kakor v nemškoavstrijskem vojaštvu na Štajerskem stalno zaposlovala misel, kako te mejne aspiracije mimo vseh izjav nekaterih civilnih predstavnikov, da naj odloči o sporu mirovna konferenca, uresničiti kar takoj, s silo. Šucverovski častniki so imeli stalne zveze z Gradcem in z nemškoavstrijsko vojaško posadko v Lipnici. O tem je poročala tudi dobra slovenska obveščevalna služba v Lipnici. Poveljnik Schutzwehr Kodolitsch je hodil v Gradec na poročanje. Russ je v Mariboru imel s svojimi častniškimi tovariši ponovno posvetovanje, kako se polastiti Maribora. Spomnil se je na državnega poslanca Malika, od avstrijskega državnega predsednika imenovanega in pozneje tudi od vojnega ministra Deutscha (socialnega demokrata) potrjenega vojaškega komisarja za Spodnjo Štajersko ter na njegov načrt zopetne vojaške osvojitve Maribora in Ptuja iz prvih dni novembra. »Pobuda naj bi prišla od zunaj« (str. 54). Deputacija šucverovskih častnikov se je zglasila pri županu Schmidererju, da zve za njegovo mnenje. Našla pa je pri njem Mravлага, »ki je bil odločno proti vsakemu poizkusu upora« (str. 54).⁶⁶ Russa to ni prepričalo in odvrnilo od nadaljnjega načrtovanja. Manjkajo viri, iz katerih bi zvedeli, kaj je bilo pred-

⁶⁵ Prim.: dr. Martin Wutte, *Kärntes Freiheitskampf*, Weimer 1943, str. 75 do 76, odslej le: Wutte, str. ...

⁶⁶ Russ ima Mravлага kar za glavnega pomirjevalca med vsemi mestnimi predstavniki. Temu opisu Mravlagovega načelnega stališča in značaja nekateri drugi viri nasprotujejo. Russ ne omenja datuma, ko se je deputacija častnikov Schutzwehr zglasila pri županu, pa je Mravlagov nastop proti uporu mogoče razumeti tako, da je bil le v danem dnevnem položaju proti.

met razgovorov, ki jih je imel od časa do časa poveljnik mariborske Schutzwehr podpolk. Kodolitsch v Gradcu. Sicer pa je pričakovanje pobude od zunaj kazalo na malodušnost tudi samega Russa in vsaj tiste skupine častnikov, s katerimi je imel predvsem stik. Načrt pobude od zunaj je v takih položajih že sam po sebi problematične vrednosti in je bil tudi dejansko brez realnejše utemeljenosti. Tako graški vojaški pooblaščenca (nacionalist August Einspinner, socialist Hans Resel in kršč. soc. Franc Huber), kakor glavna gospodarska komisarja dr. Viktor Wutte in soc. dr. Arnold Eisler v Wahlfahrtsausschussu, ki je predstavljal prejšnjo deželno vlado in namestništvo (Staatshalterei), so bili proti taki pobudi od zunaj. Einspinner, ki je bil na Malikovo intervencijo še 7. novembra za tako zunanjo pobudo, je pozneje, očitno pod vplivom drugih svojih tovarišev, vojaških in gospodarskih komisarjev, svoje mnenje spremenil. V Militärkommando v Gradcu je bojevitega generala Lukasa že 4. novembra nadomestil manj podjetni general Reisinger ter se je spremenilo to šele, ko je prišel na njegovo mesto gen. Mitteregger, a je bilo že prepozno. Še najbolj realno vojaško silo za pobudo od zunaj je v novembru mesecu 1919 pomenil 5. Volkswehrbaon v Lipnici, ki je bil pod poveljstvom stotnika Fröhlicha. Ta je kar na svojo roko razglasil mobilizacijo vseh nemških vojakov nadomestnih bataljonov bivšega 47. pp. in 26. strelškega p.: »Vsi, ki ne bodo prostovoljno prišli, bodo s silo prignani.«⁶⁷ Zaradi tega mobilizacijskega proglasa je prišlo celo do spora z mariborsko Schutzwehr, ki je protestirala, češ da je mesto za vse te vojaške v Schutzwehr v Mariboru in ne v Volkswehr v Lipnici. Navadno pa so se razgibale sovražne sile v boju za slovensko-nemško-avstrijsko mejo po I. svetovni vojni po drugi poti: Najprvo se je po dobri pripravi nekje »ljudstvo spontano« uprlo, temu uporu pa je v primeru, če je upor uspel, sledila vojaška in diplomatska intervencija od zunaj. A tak upor se je v Mariboru šele pripravljaj. Po sklepih mariborskega občinskega odbora z dne 10. novembra se je v pripravi na tak upor začela predvsem vneta propaganda za vstop v Schutzwehr, ki je imela znaten uspeh.

Od tretjega dneva Maistrove mobilizacije dalje je začela hitro rasti tudi slovenska vojska Štajerskega obmejnega poveljstva. 10. novembra, ko se še ni vedelo, kakšen bo odziv na mobilizacijski razglas, je iz Celja prišla zelo dobrodošla pomoč 200 mož pod poveljstvom nadporočnika Viktorja Rodeta. Maister se jih je zelo razveselil in jih je ob prihodu na kolodvoru osebno pozdravil. Do zadnjega dne prijavnih obveznosti 18. novembra je narasla slovenska vojska v Mariboru na nad 2000 mož.

Sredi novembra, menda 16., je obiskal Maribor poverjenik za narodno obrambo Narodne vlade SHS v Ljubljani dr. Lovro Pogačnik. Govoril je tudi vojaštvu.

»Njegov govor, ki ni imel ne repa ne glave,« tako pripoveduje v svojih spominih poveljnik 1. čete Mariborskega pešpolka Jože Malenšek, »pa je izzvenel tako, kakor da bi naša domovina ne rabila več vojaštva, češ, saj bomo dobili po mirovni pogodbi tako vse, kar bomo zahtevali. Tu je posegel vmes general Maister in v blestečem govoru pokazal, da je treba domovino tukaj na severu, kjer zemljalni tujec, pa čeprav premagan, sega še vedno po naši zemlji, zaščititi. S tem je bila vsa ceremonija končana in poverjenik se je odpeljal, mi

⁶⁷ MZ, 13. novembra 1918, št. 261.

vsi smo se oddahnili in morda tudi sam general.« Ta obisk omenja v svojih spominih tudi Leskovar, ki pa je kljub temu, da je bil predsednik obrambnega odseka NS na Štajerskem, zvedel zanj šele po Pogačnikovem odhodu.

Do 20. novembra je bil organiziran pešpolk, ki so ga sestavljali trije bataljoni po 4 čete, torej 12 čet. Dobil je ime Mariborski pešpolk (Mp).

»Prvi komandant Mp je postal podpolkovnik Avgust Škabar, ki je prišel 15. novembra iz Ljubljane. Bil je po rodu Istran iz zavedne narodne rodbine. Vojaštvo ga je na mah vzljubilo in mu pravilo 'naš očka'. Njegova adjutantka sta postala stotnik Mirko Rajh in nadporočnik Julij Guštin,« tako pripoveduje v svojih spominih Jože Malenšek.

Kot dober organizator se je izkazal Guštin. Organizacijo artilerije so izvedli v glavnem major Drago Pož, znan kot artilerijski strokovnjak, ki je prišel 11. novembra od II. vojnega okrožja v Ljubljani, poročnik Anton Vovk, narednik Jožko Slobodnik, častniški namestnik Drago Žohar in še nekaj drugih podčastnikov, ki jih je bilo zlasti med artileristi precejšnje število. Do 23. novembra so bile postavljene 4 baterije. Iz primorskih Slovencev je bil sestavljen Tržaški bataljon. Formiran je bil tudi še 1 eskadron konjenice. V stanju organizacije je bil saperski bataljon, letalski oddelek, avtokolona. Organiziranih je bilo tudi nekaj bolnišnic.

Kazenske sankcije proti tistim, ki se pozivu niso odzvali, se zaenkrat niso izvajale⁶⁸ ter je bila ta vojska v glavnem še vedno prostovoljska.

Maister se je že po 10. novembru začel pripravljati na dokončni obračun z mariborsko Schutzwehr. Za kršitve ustanovnega sporazuma in za samovoljnosti mariborskega mestnega sveta se je delal slepega in gluhega. S poveljnikom mariborske Schutzwehr podpolk. Kodolitschem je občeval tako, kakor da mu popolnoma zaupa. Nasprotnika je hotel uspavati. Da oslabi udarno moč Schutzwehr in prepreči, da bi se na eni točki nakopičila večja rezerva, je dovoljeval Schutzwehr vedno več straž, kar je bilo združeno z nekim tveganjem. Število straž svojega vojaštva je zmanjševal. Tako so bile okrog 20. novembra močnejše slovenske straže le še pri bohovskem municijiskem skladišču, na glavnem kolodvoru in v vojašnicah, šucverovskih straž pa je bilo polno: pri mostovih, na izhodnih mestnih ulicah proti Kamnici, v barakah v takratnem Knabenhortu, v mestni hranilnici, na pošti, na rotovžu (sami častniki), v jetnišnici okrožnega sodišča, v kaznilnici, v Scherbaumovem mlinu, pri mariborski eskomptni banki, na koroškem kolodvoru, pri prehranjevalni postaji in še nekaj drugih, skupno 24 straž in 10 pripravljenosti.⁶⁹ Kodolitsch je razen tega mislil, da se najbolje pripravlja na bodoče dogodke na ta način, da proti dogovorom z Maistrom, ki je določal številčno moč vsake straže, te še povečuje. Z načrti Maistra in njegovega štaba se je dobro skladala tudi razvada mnogih šucverovcev, da so prenočevali doma in jim je Kodolitsch to dopuščal. Izmenjane straže so po večini odhajale domov počivat.

Vzporedno s temi pripravami in načrti na slovenski in nemški strani je postajalo razmerje med slovenskimi vojaki in šucverovci čedalje bolj napeto. Razmerje dvoje sovražnih vojaških skupin v istem mestu se razvija po lastni logiki. Množili so se spopadi, pretepi, začela so se medsebojna obstreljevanja patrol. Schutzwehr je bila poleg tega vojaška forma-

⁶⁸ Franc Mravljak pisatelju v pismu z dne 21. marca 1958.

⁶⁹ Prim.: Maister, Marburger Schutzwehr — Mariborska varnostna straža, MK 1933, str. 77—78.

cija z dosti slabšo disciplino, kakor je bila disciplina slovenske vojske, s katero seveda tudi ni bilo lahko.

»Toda niso bili sami neoporečni ljudje, ki so se vrinjali v Schutzwehr. O človeškem materialu, ki je našel zavetje v Schutzwehr, bi mogel bivši poveljnik podpolkovnik Kodolitsch marsikaj povedati.«

tako toži nemški publicist in šucverovski častnik Russ (str. 45), ki je to že moral vedeti. Russ misli s tem odnos moštva do častnikov pa tudi splošno moralno raven šucverovcev. Med njimi se je nabralo mnogo razgrajacev. Njihove straže so zagrešile več težkih tatvin zastraženega blaga. Šucverovske patrole so začele trgati vojakom slovenske kokarde s kap.

18. novembra je bil po mariborskem mestu plakativan **razglas** (DA-Maribor) mestnega sveta o mobilizaciji, kakor je bila sklenjena že na seji občinskega odbora 10. novembra 1918:

»Mestni svet mesta Maribor je sklenil, da so vsi za orožje sposobni ljudje, v Mariboru stanujoči ljudje, od dovršenega 18. do dovršenega 50. leta starosti dolžni služiti v mariborski Schutzwehr in se morajo torej vsi v Mariboru stanujoči moške rojstnih letnikov od 1868 do vključno 1900 javiti pri mariborski Schutzwehr.« Razen tistih, ki izpolnjujejo oprostilne pogoje, se morajo vsi drugi zgledati najkasneje do 23. novembra 1918 opoldne.

Že v noči od 18. do 19. novembra nato je prišlo do posebno hudega medsebojnega obstreljevanja slovenskih in nemških patrol. Smrtno zadet je bil slovenski vojak, dragonec Franc Vauhnik. Ta smrt je slovensko vojaštvo silno razburila. Deputacija mlajših častnikov se je zglasila pri Maistru in zahtevala razorožitev Schutzwehr. Na mestnem magistratu so menda uvideli, da se zaradi nediscipliniranosti šucverovcev začenja vsa stvar prehitro razvijati. Zopet so prišli k Maistru Wastian, Mravlag in Suppanz in predlagali skupen pomirjevalni razglas. Maister je v to privolil, toda bil pri tem že trdno odločen, da napravi konec. Razglas pa je učinkoval vsaj toliko, da do večjih spopadov do razorožitve ni več prišlo. Pri nepetosti je ostalo in grožnje šucverovcev so se množile. Postajale so tudi vedno bolj konkretne, kakor da v Mariboru v kratkem ne bo več slovenskega vojaštva.

Dejansko je bil mobilizacijski razglas mestnega sveta z dne 18. novembra že sam po sebi dovolj zgovorna grožnja. Izdan in plakativan je bil brez predhodnega sporazuma z Maistrom. Ta mobilizacija je zajela 10 letnikov več kakor Maistrova. Ko je bila razglašena, t. j. 18. novembra, je bila nevarnost pred nediscipliniranimi vojaškimi transporti s front že mimo. Schutzwehr pa je bila po besedah in smislu skupnega razgleda z dne 3. novembra ustanovljena za odstranitev te nevarnosti in za čas te nevarnosti. O okrepitvi mariborske Schutzwehr po tem razglasu pravi Russ:

»Po objavi prijavnih dolžnosti in s pozivom na službovanje v Schutzwehr je prišlo do izredne okrepitve mestne straže. Prospeha tako močne, dobro vodene skupine — saj je bilo v njenih vrstah ob koncu samo v vojnih poslih izkušeni častnikov okrog 100 — slovenski vojaški poveljnik ni mogel dopustiti« (str. 50).

Tako je Maister tudi res mislil. Mobilizacijski razglas mestnega sveta je Štajersko obmejno poveljstvo razumelo tako, kakor ga je bilo treba razumeti, kot grožnjo s pestjo, kot vojno napoved. Schutzwehr je štela ta čas nad 1500 mož. Med njimi je bilo več kot sto častnikov.

19. novembra je v MZ izšel tudi poziv poveljstva mariborske Schutzwehrr. Sklicujoč se na razglas »Militärkommando« opozarja na mobilizacijo vseh moških od 18. do 40. leta (!) starosti, ki so že kdaj služili pri vojakih, ter pristavlja, da se morajo vsi ti obvezniki zglasti ali pri mariborski Schutzwehrr ali v Lipnici pri njihovih nadomestnih bataljonih 47. pp., 26. strel. p. in 5. drag. p. To se pravi, da je medtem prišlo do sporazuma med Schutzwehrr in komandantom posadke v Lipnici, saj je bilo poveljstvo Schutzwehrr še pred nekaj dnevi proti temu, da bi se ti vojaki zglasili kje drugje kakor pri njem. Tudi ta razglas je mogel Maistra opozoriti na to, da je zadnji čas, da napravi konec.

21. novembra je bila slovesna zaprisega novega Mariborskega pešpolka. Zanimivo je besedilo prisege:

»Prisegam in se rotim pri Bogu Vsemogočnem in svoji časti, da hočem zvesto in z vso dušo, z vsem svojim srcem, z vso svojo voljo služiti vladi Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov kot ljudski in zakoniti oblasti. Prisegam sebi in svojim dragim, svoji deci in svojim roditeljem, da hočem odredbe Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov brezpogojno, povsod v vsakem času izvrševati in da hočem biti pokoren ukazu predpostavljenih zapovednikov in vsem narodnim postavam in zakonom za napredek, edinstvo, moč in slavo naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tako hočem in to mi Bog pomagaj.«⁷⁰ Po zapisniku z dne 21. novembra so govorili o nevarnem položaju tudi na seji Narodnega sveta:

»Dr. Pavlin poroča kot gost, da mu je sporočil Vrabl (op. pis.: sodnik v Mariboru), da nameravajo Nemci v soboto poslati delavce demonstrirat in hočejo v nedeljo odvzeti urade, zapreti vodilne osebe. Pošto so baje že odvzeli danes ter imajo tam telefonsko cenzuro. Dr. Koderman zahteva nujnih ukrepov. Dr. Rosina predlaga, da se prekine seja in se skliče obrambni odsek. Se sprejme.« O poteku te seje (Leskovar, Koderman, Voglar) poroča Leskovar v svojih spominih: Rosina, ki je prišel na sejo obrambnega odseka šele ob koncu, je poklical nato Maistra. »Predno sem še prav končal,« pripoveduje Leskovar, »stopi general Maister k meni in mi reče: ‚Boš pa ti šel kar jutri v Ljubljano k vladi, da izposluješ dovoljenje za razorožitev zelene garde.‘ Z veseljem sem sprejel ta nalog.«

22. novembra zjutraj se je dr. Leskovar zglastil pri podpolkovniku Ulmanskem, načelniku štaba II. vojnega okrožja v Ljubljani. Ta je načelno sicer dal dovoljenje za razorožitev. Zapečateno pismo s pisanim »dovoljenjem« za razorožitev pa je izročil Leskovarju opoldne, tako, da se je mogel vrniti Leskovar v Maribor šele z večernim vlakom, kar je Maistru iz Ljubljane telefonično javil.

V Mariboru je 22. november potekel v pripravi za razorožitev. Maister je bil ta dan v meljski vojašnici. Prišel je tudi v častniško obednico. Nagovoril je častnike in jim zaupal, ne da bi jim povedal dan in uro, da je prišel čas udara in naj bodo pripravljeni. Vendar jih je zaprisegel na molk. Res ni prišel noben glas o tem do Nemcev.⁷¹ Posameznim častnikom je nato čez dan dajal natančne dispozicije.

⁷⁰ Iz zbornika Slovenci v desetletju 1918—28, str. 233. Besedilo prisege se skoro popolnoma krije z obrazcem prisege, predpisanim za zaprisego orožništva, objavljenim v Uradnem listu Narodne vlade SHS z dne 8. novembra 1918 pod št. 36.

⁷¹ Maister sam o tem govoru v častniški obednici ne piše. Omenjajo pa to nekateri pisci spominov, npr. Jože Malenšek, dr. Ivan Senekovič in Franjo Volavšek. Na ponovno vprašanje, kako je s to zadevo, mi je odgovoril Malenšek, da more to samo znova potrditi. To dejstvo sicer kaže, da Maister tajnosti svo-

Ko so zvečer v štabu Štajerskega obmejnega poveljstva (v stavbi okrajnega glavarstva) odprli pismo, ki ga je prinesel Leskovar iz Ljubljane, pa so brali sledečo naredbo:

Narodna vlada SHS
Poverjenišтво II. vojnega odseka
Ljubljana

Obmejnem štajerskom poveljstvu SHS

u Mariboru

Budući da je jačina slovenske mariborske posade šada takova, da bez drugih straža red održati može, to se naredjuje, da se sve straže (štajerska garda) poziva, da odlože oružje, odnosno, ako tom poziju odgovorili nebi, da se po zapovedi gen. Maistra razoružaju.

Ljubljana, 22. 11. 18.

dr. Pogačnik⁷²

Bili so v zadregi, kaj naj pravzaprav store. Ko pa je Leskovar zatrdil, da more tudi s prišego potrditi, da je bila ustna izjava Ulmanskega zjutraj ob prihodu v Ljubljano glede razorožitve popolnoma jasna, je Maister po kratkem preudarku odšel v veliko dvorano okrajnega glavarstva, kjer je bil ta čas zbran skoro celotni plenum Narodnega sveta. Navzoča sta bila tudi Maistrov adjutant Mravljak in dr. Ivan Senekovič. Maister je po kratkem nagovoru navzoče najprvo zaprisegel, da bodo o tem, kar bodo sedaj slišali, popolnoma molčali. Nato jim je »povedal, da se bo ponoči izvršil napad na zeleno gardo«. »Ugovarjal ni nihče in smo se molče razšli,« pripoveduje Leskovar. Direktno ugovarjal res ni nihče. Toda brez omahovanja in pomislekov člani Narodnega sveta Maistrovega sporočila niso sprejeli. O tem govorita Mravljak in Senekovič zelo določno in jasno. Nekateri člani Narodnega sveta so namreč izrazili bojazen, kaj bo rekla k temu antanta. Podvomili so v uspeh. Izmed civilnih udeležencev tega sestanka je bil odločno za takojšnjo akcijo edino dr. Leopold Poljanec, poznejši nadzornik za srednje šole v Ljubljani, znan po svoji značajnosti in premočrtnosti. Izjavil je, »da nas mora biti sram in da nismo vredni svobode, ako v tako važnem trenutku ne čutimo v sebi dovolj moči in sile«. To je odločilo. Izven Maribora pa so bili 22. novembra in v noči od 22. na 23. novembra tisti, ki so jim šucverovci najbolj grozili in katerih življenje bi bilo v nevarnosti, če bi se akcija ponesrečila, kakor Verstovšek, Rosina, Hohnjec. Tako pripoveduje Maister.

Načrt razorožitve je bil Maistrovo osebno delo. To sam posebej poudarja. Manjšemu številu večjim oddelkom poveljujočih častnikov je zvečer še enkrat razložil svoj načrt. Mesto je razdelil na 4 operativne odseke:

V I. odseku južno od Drave, zapadno od vštete Tržaške ceste,⁷³ naj bi izvedel razorožitev stotnik Kos Anton z bataljonom Celjskega polka in pol čete Srbov. V tem odseku je stalo na straži ali bilo v pripravljenosti 157 šucverovcev s 14 častniki in 8 strojnicami. Službe prosti so bili v Kreuzhofu.

V II. odseku, ki je obsegal Maribor severno od Drave, zahodno od Partizanske ceste in Mlinske ulice in ki je bil najvažnejši, naj bi izvedel razorožitev 2. bataljon Mariborskega pp. pod poveljstvom stotnika dr. Antona Dolarja. V tem odseku je imela Schutzwehr v službi: 1 častniško in 3 navadne priprav-

jih načrtov morda ni posebno varoval. Važno pa se mi zdi to dejstvo poudariti, ker dokazuje visoko zayest častniškega zbora, da ni prišlo kaj v javnost. To bi se moglo zgoditi, ne da bi kateri od teh častnikov to prav hotel izdati.

⁷² Iz: Maister, Mariborska Schutzwehr..., MK 1933, str. 77.

⁷³ Ulice, ceste in trgi so označeni z današnjimi imeni.

ljenosti ter 12 straž, skupno 219 mož, med njimi 37 častnikov. Službe prosti so bili v dravski vojašnici in v barakah pri mestnem pokopališču in ob Tomšičevi cesti.

III. odsek je bil severno od Drave, vzhodno od Partizanske ceste in Mlinske ulice. V tem odseku naj bi razorožila šucverovce, to je 1 pripravljeno in 5 straž, skupaj 87 mož in 9 častnikov s 6 strojnici (službe prosti so bili v meljskem otroškem vrtcu), 10. četa Mariborskega pp pod poveljstvom nadporočnika Ivana Gračnerja.

V IV. odseku, južno od Drave in vzhodno od Tržaške ceste, to je na Podbrežju, pa naj bi razorožitev prevzela polovica 1. čete Mp pod poveljstvom nadporočnika Joža Malenška. Schutzwehr je imela tu 2 pripravljeno in 2 straži, 30 mož in 7 častnikov. Službe prosti so bili v gostilni Pukl. Nemško stražo pri kaznilnici naj bi razorožila druga polovica 1. čete pod poveljstvom Pera Cestnika in Joža Groznika.

Odrejene so bile še sledeče pripravljeno: na Glavnem trgu pol čete Srbov pod poveljstvom nadporočnika Ivana Ortana; na Magdalenskem trgu stotnija ljubljanskega gorskega strelskega polka pod poveljstvom nadporočnika Ivana Pižernika ter ostanek vojakov v meljski vojašnici, pred katero so stali 3 tovorni avtomobili s 5 strojnici pod poveljstvom praporščaka Vilka Hrena, pripravljeni za prevoz.

Za artilerijo je bilo odrejeno, naj bo postavljena na Ruški in Podbreški cesti ter na Stolnem vrhu pri glavnem kolodvoru.

Vsi dohodi v mesto naj se pred začetkom razoroževanja zapro.

Za razorožitev je določil Maister 23. november, začetek pa na 4. uro zjutraj. Razorožitveni razglas se je tiskal pod posebnim nadzorstvom nadporočnika Maksa Ravterja v Cirilovi tiskarni.

K že naštetim ugodnim okoliščinam se je pridružila še ta, da je poveljnik mariborske Schutzwehr Kodolitsch odpotoval 22. novembra v Gradec in se še ni vrnil. 23. novembra ob 1. uri zjutraj je prišla iz Celja še nova znatna pomoč treh čet Celjskega pp. z 10 strojnici pod poveljstvom nadporočnika Pavlina. Celje je Maistra krepko podprlo.

Razorožitev se je začela z razorožitvijo straže pri glavni pošti ter zasedbo vseh pošt, glavne in kolodvorske, ter brzojavnih in telefonskih zvez na glavnem in koroškem kolodvoru. Maister se je s podpolk. Škabarjem in Cvirnom, s častniki svojega štaba in nadporočnikom Mravljakom ter policijskim komisarjem dr. Senekovičem nastanil v telefonski centrali glavne pošte. Tjakaj naj bi mu poveljniki razorožitvenih oddelkov pošiljali poročila. Na dvorišču je bila še pripravljeno 1. voda pešcev pod poveljstvom nadporočnika Lederhasa in oddelka strojnic pod poveljstvom nadporočnika Lindtnerja.

Prvi je javil izvršitev razorožitve stotnik Dolar in sicer iz najnevarnejšega, II. odseka, ob 4. uri 17 minut. Do 4. ure 47 minut so prišla poročila še iz vseh ostalih odsekov. Popolnoma iznenadeni so se šucverovci slabo ali pa sploh ne upirali. Le v dravski vojašnici je bil težko ranjen poročnik Gugl Emil, ki je čez en mesec nato umrl, pri tovornem skladišču na glavnem kolodvoru pa lahko še en šucverovec. Razorožitev je bila izvedena z občudovanja vredno točnostjo in hladnokrvnostjo. Malodušneži so bili osramočeni. Ko se je Kodolitsch vrnil zjutraj iz Gradca v Maribor, mu je Maistrov častnik izročil na kolodvoru le še odstavitveni dekret.

Bila je sobota zjutraj. Ko so bili ob 7. uri dohodi v mesto zopet odprti, so se mogli številnim bravcem plakatiranega razorožitvenega razglasa pridružiti tudi okoličani. Razglas je bil tiskan v slovenskem in nemškem jeziku, navaja razloge za razorožitev (nediscipliniranost šucverovcev, plenjenje, ropanje, streljanje) in odreja oddajo vsega orožja.

»Politična uredba mesta Maribor se s tem ne dotakne na noben način, mestni upravitelji ostanejo na svojem mestu. Danes od 12. ure smejo nositi vojaško uniformo samo moje čete, osebe vodstva vojaškega transporta, osebe sanitete: osebe teh zadnjih dveh skupin morajo imeti izkaznice...«⁷⁴

Samozavest Slovencev v Mariboru, v okolici in celem Podravju, se je po tem klavnem zadržanju mariborske Schutzwehr ob razorožitvi, ko so se njeni člani pravkar še tako grozeče obnašali, zelo dvignila. O vtisu, ki ga je ta razorožitev napravila na mariborske Nemce, pa je MZ zapisala 24. novembra ob koncu poročila o razorožitvi:

»Strašnemu razburjenju je sledil pokopališki mir«.

7. Maistrova vojska zasede slovensko-nemško mejo — Srbski, iz bivših avstrijskih ujetnikov sestavljeni oddelki in antantna legitimacija—Pogodba Maister-Passy 27. novembra 1918 — Nadaljevanje prevzemanja oblasti po Slovincih in železničarski štrajk

Mariborska Schutzwehr je vezala vse vojaštvo Štajerskega obmejnega poveljstva na Maribor. Izven Maribora je bilo od tega vojaštva le nekaj kolodvorskih straž. Vojaštvo Štajerskega obmejnega poveljstva v Mariboru je bilo ta čas edina znatnejša vojaška sila v Sloveniji, organizirana, disciplinirana, s časovno aktualno narodno revolucionarno moraljo. Narodne straže niso pomenile nobene resne vojaške sile in jih izven domače občine ni bilo mogoče uporabiti. Na Kranjskem so bile narodne straže ta čas že razpuščene (z naredbo Narodne vlade z dne 14. novembra so se morale do najkasneje 20. novembra raziti vse narodne straže), v obmejnih predelih pa so kot oborožena opora narodnim svetom sicer še imele nekaj smisla in pomena, toda so se v njih pokazali že razni znaki razkroja, nasprotja socialnega in osebno moralnega značaja.

Po uspeli razorožitvi mariborske Schutzwehr je torej Maister takoj začel izvajati svoj načrt zasedanja oziroma zavarovanja tiste mejne črte, ki naj bi bila bodoča državna meja in katero je že v začetku oktobra predebatiral s Kovačičem in Slavičem.

23. novembra, istega dne, ko je bila razorožena Schutzwehr, se je pomaknil iz Mežiške doline naprej v Podjuno in proti Velikovcu Malgaj, sedaj že po dogovoru z Maistrom. Zasedel je Plibenk, 30. novembra pa s 100 možmi, od katerih je bilo 40 Srbov, bivših avstrijskih ujetnikov, in 6 strojnicami Velikovec. Malgajeva zasedba Velikovca je zaenkrat pomenila le zavarovanje levega krila nastajajoče štajerske fronte, v perspektivi nadaljnjega razvoja pa začetek pohoda na Celovec. 1. decembra je Malgajev oddelek že odbil prvi nemški napad na Velikovec.

25. novembra dopoldne je oddelek Srbov, bivših avstrijskih ujetnikov, zasedel Špilje, postajo ob Južni železnici, odcepnjo postajo stranske železnice, ki je vezala Južno železnico s slovenskim Pomurjem, Radgono in Ljuto-

⁷⁴ Iz:Maister, Marburger Schutzwehr ..., MK 1933, str. 80—82.

merom. Vod nemškoavstrijskega vojaštva iz Lipnice, ki je bil v Špilju, se je med slepim streljanjem umaknil proti Ernovžu. Popoldne sta nadomestili Srbe dve četi Mariborskega pešpolka.

Zasedba Špilja po Srbih in njihova nadomestitev s Slovenci takoj po zasedbi še istega dne kaže, kakšni računi mednarodnopravnega značaja so tiste dni še vodili vojaške akcije ob slovenski severni meji. Za pravilno presojo vojaških dogodkov tistih dni je prav, da se pri tem nekoliko pomudimo.

Špilje naj zasede »antantni« vojaški oddelek; to pokazati je bil namen te akcije. Le antantni vojaški oddelki so namreč imeli po določilu pogodbe o premirju pravico zasedati strateško važnejše točke na ozemlju bivše avstro-ogrske monarhije, se na tem ozemlju nastaniti ali delati red. Slovenska vojska pa ni bila antantna vojska, ker država SHS od antante ni bila priznana. Nemška Avstrija, koroški in štajerski Nemci, so hitro ugotovili, kakšne možnosti obnašanja nasproti Slovincem se jim s tem odpirajo. Šlo je le še za to, kako dolgo bodo priznavali za antantne čefe vojaške formacije sestavljene iz Srbov, bivših avstrijskih ujetnikov, kdaj bodo prišli na to, da oddelki 26.pp. »Komande srpskih trup« v Ljubljani nimajo legitimacije nastopati kot redna srbska, torej antantna vojska. Srbska vlada in Vrhovna komanda srbske vojske jim tega nista dovoljevala, ne pred 1. decembrom in ne po 1. decembru, po ujedinenju države SHS s krajevino Srbijo v kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ko je 14. novembra komandant srbskih čet v Ljubljani, podpolkovnik Stevan Švabič, v posebni noti protestiral proti prekoračenju demarkacijske črte po italijanskih četah pri Vrhniki (ta demarkacijska črta je bila določena v premirju dne 3. novembra), z grožnjo, da bo uporabil orožje, če bi se premikanje nadaljevalo, je sicer nastopil kot zastopnik srbske, antantne vojske.⁷⁵ 20. novembra pa je bil Švabič telefonično pozvan, da se mora takoj osebno javiti pri Vrhovni komandi srbske vojske v Beogradu. Švabič se na to ni več vrnil v Ljubljano.⁷⁶

Srbska oziroma jugoslovanska vlada pod Pašičevim oziroma Protičevim predsedstvom je v teh mesecih imela za umestno, da zasede in si zagotovi najprvo vse srbsko ozemlje bivše avstro-ogrske monarhije. Nasproti Italiji se ni hotela angažirati na ta način, kakor je to storil Švabič, na slovenske ali hrvatske meje nasproti Avstriji in Madžarski pa sploh ni hotela pošiljati svojega vojaštva. Ko je npr. podpolk. Simović, delegat Vrhovne komande srbske vojske pri Narodnem Vijeću v Zagrebu sporočil

⁷⁵ Prim. Slovenec 15. novembra 1918, št. 263 in Slovenski Narod 15. novembra 1918, št. 270. Razlikujeta se poročili teh dveh listov le v tem, da Slovenec v uvodnem odstavku pravi, da je poslal Švabič protestno noto po naročilu načelnika srbskega generalnega štaba vojvode Mišića, Slovenski Narod pa, da jo je poslal po naročilu zastopnika Vrhovne komande srbske vojske podpolk. Dušana Simovića v Zagrebu. Pravilno je Narodovo poročilo. Mišićevega pooblastila tudi Simović ni imel.

⁷⁶ Istorija Dravske divizijske oblasti 1918—1920 godine, Vojno-istoriski institut JNA u Beogradu. Zapisano je to pri 20. novembru te v obliki dnevnika pisane zgodovine. Janko Brejc govori v članku Iz za dni prevrata v Ilustriranem Slovincu št. 44/1925 o »odpoklicu«.

svoji komandi prošnje Narodnega Vijeća v Medjimurju, naj zasede Medjimurje srbska vojska, je dobil sledeči odgovor z dne 19. novembra 1918:

»Obvestite Narodno Vijeće u Medjimurju, da srbska vojska ne more zasedeti Medjimurja, ker bi se to protivilo vojni konvenciji.«⁷⁷

Gre za beograjsko konvencijo o premirju z dne 13. novembra, po kateri je bila demarkacijska črta potegnjena tako, da sta Medjimurje in Prekmurje ostala na madžarski strani. Obljubili so marsikaj, tudi da bo prišla v Slovenijo »Jugoslovanska legija«, toda do dejanj ni prišlo. Brejcu, ki je v dneh, ko sta Korošec in Žerjav izjavljala, da bodo Slovenci nasproti Nemški Avstriji dobili vse, kar bodo hoteli, prošil v Beogradu za pomoč srbske redne vojske, ki bi zasedla severno mejo, je bila ta pomoč obljubljena.⁷⁸ Obljubljenih dveh bataljonov pa ni bilo. V teh dneh pa je od pomoči srbske redne vojske mnogo zaviselo. Že majhna vojaška pomoč bi bila uspešna. Šlo je v glavnem za »antantno« legitimacijo. Koroški deželni zbor je 5. decembra sprejel sklep, da se bodo koroške nemške čete pridrajajočim jugoslovanskim četam z vsemi silami uprle, antantnim četam, ki se kot take v redu izkažejo, pa se ne bodo upirale.⁷⁹ Po tem sklepu se je koroško nemško vojaštvo v nadaljnjem ravnalo. Ko se srbski oddelek 280 mož s 7 častniki pod poveljstvom kapetana Milovana Milosavljevića, ki je 14. decembra 1918 zasedel Grabštanj (severno od Drave, okrog 10 km vzhodno od Celovca), ni mogel izkazati z legitimacijo srbske vlade ali poveljstva redne srbske vojske, temveč le z legitimacijo iz Ljubljane, so ga koroške nemške čete zajele, razorožile in ga preko Dunajskega Novega mesta in Budimpešte poslale v Jugoslavijo nazaj. Po časniških poročilih tistih dni se je koroška deželna vlada postavila na stališče, da srbskega oddelka, ki se ni mogel izkazati s pismenim nalogom srbske vlade ali višjega antantnega poveljstva, ni imeti za antantno vojsko. Isto stališče je zastopala koroška deželna vlada tudi v odgovoru z dne 18. decembra na zadevno protestno noto Narodne vlade v Ljubljani z dne 16. decembra.⁸⁰ Grabštanj je uvod v ofenzivo proti slovenskim zasedbenim četam na Koroškem in proti levemu krilu zasedbene črte Štajerskega obmejnega poveljstva. Konec je bilo igre z oddelki, sestavljenimi iz Srbov, bivših avstrijskih ujetnikov, kot »antantnimi« oddelki, konec je bilo učinkovitejše pomoči teh čet. Te čete bi v nadaljnjem pomenile učinkovito pomoč le, kolikor bi res smele nastopiti kot enote redne srbske vojske ali bi imele povelje, da se bore. Take legitimacije oziroma takega povelja pa te čete niso imele.⁸¹ V Sloveniji so ti srbski oddelki opravljali predvsem stražno, po-

⁷⁷ Iz: Bogo Krizman, Izveštaji D. T. Simovića, delegata srpske vrhovne komande kod vlade Narodnog vijeća SHS g. 1918, Historijski zbornik VIII, 1955, stran 128.

⁷⁸ Prim. Dr. Janko Brejc, Od prevrata do ustave, Slovenci v desetletju 1918—1928, str. 171.

⁷⁹ Prim.: Wutte, str. 111.

⁸⁰ Prim.: Slovenski Narod z dne 17. decembra 1918, št. 299 in Slovenec z dne 19. decembra 1918, št. 292.

⁸¹ Prim.: Zdravko Seručar, Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 godine, Beograd, str. 31. V poročilu svojemu komandantu 26. pp. v Ljubljani o dogodkih pri Grabštanju pravi Milosavljević dobesedno: »... a imao sam naredjenje da izbegavam borbu«, Vojnoistorijski institut JNA u Beogradu.

licijsko službo. Kaj več o tem in posebej o Švabiću bi bilo mogoče izpregovoriti v kakšni drugi zvezi ali v posebni študiji.

Prvi oddelek redne srbske vojske, bataljon 4. pp Drinske divizije, je prišel v Ljubljano šele 22. decembra, toda ne za to, da bi odšel na severno mejo. 3. decembra je prišel v Ljubljano general Smiljanić, in sicer kot šef srbske vojaške misije pri Narodni vladi oziroma pri II. vojnem okrožju v Ljubljani, kot opazovalec. Kar so tedaj slovenski časniki pisali o pomoči Srbijé, more biti sicer dober predmet za psihološki študij, predvsem tedanjega meščanstva, za zgodovinarja, ki naj piše resnico, pa je le malo uporabnega. Kako daleč so šle antantne sile z nepriznanjem Jugoslavije, kaže dejstvo, da je Vrhovna komanda srbske vojske še 25. decembra 1918 dobila od komande zavezniških vojsk obvestilo, po katerem se praktično ne prizna obstoj jugoslovanske vojske, ki jo je organiziralo Narodno Vijeće v Zagrebu oziroma Narodna vlada v Ljubljani, temveč da se priznajo kot zavezniške samo enote stare srbske vojske.⁸² Samo redna srbska vojska oziroma enote 26. pp »Komande srbskih trup« v Ljubljani, ki bi se mogle izkazati s poveljem Vrhovne komande srbske vojske, bi mogle pomagati. Te edine so nesporno veljale za antantno vojsko, njim bi se v prvih mesecih po prevratu avstrijski Nemci ne upali upreti. Zadostovalo bi nekaj bataljonov. Kljub temu, da sta srbska vlada in Vrhovna komanda vse to vedela, nista izvajala nikakih posledic. Še jugoslovanske dobrovoljske čete sta zadrževala v Srbiji, na albanski meji. Maja 1919, ko se je mednarodni politični položaj Avstrije utrdil, predvsem s pomočjo Italije, pa so koroške nemške čete imele že pogum spustiti se v boj tudi z rednimi srbskimi četami.

Zasedba Špilja je Gradec vznemirila. Dopoldne 26. novembra se je zglasil pri gen. Maistru polkovnik Passy, o katerem pravi Knaus, da se je v svetovni vojni dobro izkazal kot poveljnik 47. pp in 26. strel. p. Prišel je k njemu po naročilu štajerske deželne vlade v sporazumu z Militärkommando v Gradcu, da bi zvedel za njegove nadaljnje namene.

»Pooblastilo je bilo izdano od gospodarskega komisarja dr. Eislerja brez vednosti deželnega glavarja dr. von Kaana ter ni vsebovalo nikake odobritvene klavzule.«⁸³

Maister je izrabil priliko in sklenil z njim pogodbo, ki po svoji vsebini pomeni zadnjo veliko iniciativo gen. Maistra v borbi za slovensko severno mejo po prvi svetovni vojni. Dokazuje tudi, da je imel gen. Maister v teh dneh v načrtu tudi zasedbo Slovenske Koroške. Pogodba odreja v glavnem, da vojaški oddelki generala Maistra brez prejudica za bodočo mejo zasedejo črto z vključno sledečimi kraji: Radgona, Pridova, Gornja Purkla, Brunnee, Št. Vid ob Vogavi, Ernovž, Zagaj, Ivnik, Šentpavel, Grebinj, Važenberk, Slov. Šmihel. Krnski grad, Feldkirchen (Trg), Beljak, Šmohor in do črte južno navpično na deželno mejo. Nemške čete se umaknejo na črto Vildona. Ozemlje med obema črtama je nevtralna cona, ki naj prepreči spopade med jugoslovanskim in nemškoavstrijskim vojaštvom. Nemškoavstrijska oblastva morajo obvestiti katerekoli vojaške oddelke na nem-

⁸² Dnevnik Vrhovne komande, vpis pri 25. decembru 1918, Vojnoistoriski institut JNA u Beogradu.

⁸³ Prim.: Knaus II, str. 81—82.

škoavstrijskem ozemlju, da se proti oddelkom generala Maistra vzdrže vsake sovražnosti.⁸⁴

Te pogodbe štajerska in s posebnim ogorčenjem koroška deželna vlada nista hoteli priznati. Priznati je ni hotel tudi ne državni sekretariat za zunanje zadeve na Dunaju. Bolj čudno pa je, da je ni hotela priznati tudi ne Narodna vlada v Ljubljani. Maister pripoveduje o tem:

»Ljubljano sem o tej pogodbi izvestil telefonično ter zopet pritiskal na zasedbo Koroške in posebno Celovca. Poudarjal sem, da sedaj sam z izdatnim oddelkom lahko podpiram to akcijo. — Telefonično mi je odgovorilo Poverjenišтво za narodno brambo: ‚Saj je vse lepo to. A tekla bi kri. Mi smo pa sedaj v demokratski državi in v demokratski državi ne sme niti ena kaplja krvi teči. Dosegli bomo vse potom pogajanj.‘ In II. vojno okrožje: ‚Pitanje koroško nije zadaća štajerskog obmejneg poveljstva (komandant tega sem bil jaz) nego jest zadaća II. vojnog okružja u Ljubljani.‘ — Razen tega so se bali v Ljubljani, kako prehranjevati Koroško, ako je zasedeno, dasi so imeli od zanesljivih oseb poročilo, kaki zakladi hrane leže tam. — Čutil sem, da mi Ljubljana ni bila naklonjena, zato tudi negativno stališče poverjenika za narodno brambo napram vsem mojim predlogom. Dne 26. novembra sem namreč že dobil natančno zarisani delokrog mojega poveljstva, ki je izključeval vsak moj vpliv na Koroško, izvzemši velikovško okrajno glavarstvo.«⁸⁵

Zadevni odstavki v zapisnikih 25. in 27. seje Narodne vlade z dne 28. novembra oziroma 2. decembra 1918 se glasijo:

»Sklene se, da poverjenik za narodno obrambo ukaže generalu Maistru, da ne sme dalje prodirati in ga pouči, da nima pravice zahtevati demarkacijsko črto in da ne sme ovirati prometa živil po omenjeni železnici« (op. pis.: to je po železnici Spilje—Radgona—Ljutomer) in: »dr. Pogačnik naj dopove energično generalu Maistru, da ima izvrševati izključno vojaška povelja, ki jih dobi iz Ljubljane, sicer pa nič ukrepati na lastno pest. Celovec se za enkrat ne za-

⁸⁴ Ta pogodba še ni bila nikjer objavljena. Nemški publicisti navajajo njeno vsebino samo po zelo nepopolnih poročilih slovenskih časnikov. Pisana je samo v nemščini. Po načelniku generalnega štaba Štajerskega obmejneg poveljstva majorju Ankerstu overovljen prepis hrani DA-Maribor in se glasi:

VERTRAG

geschlossen zwischen General Rudolf MAISTER, Kommandanten des Štajersko obmejno poveljstvo SHS v Mariboru und dem Bevollmächtigten des deutsch-österreichischen Wohlfahrtausschusses und des Militärkommandos **Graz**, Oberst Rudolf PASSY.

GEGENSTAND:

Besetzung der gemischtsprachigen Gebiete in der Steiermark und Kärnten durch jugoslawische Truppen.

Folgende Punkte sind im gegenseitigen Einvernehmen der beiden Vertreter vereinbart und als rechtsgiltig angenommen worden:

1.

LEIBNITZ wird am 30. November 1918 bis 12 Uhr mittags von der deutsch-österreichischen Volkwehr geräumt und zieht beiläufig in die Linie WILDON ab. Die Wache im Flüchtlingslager WAGNA und jene im Lager LEBRING, beide in der Stärke in der sie heute beige stellt wurden, bleiben.

Durch diese Räumung wird eine **neutrale Zone** geschaffen, welche etwaige Konflikte zwischen den deutsch-österreichischen Wehren und dem jugoslawischen Militär verhindern soll.

2.

Die Schutzabteilungen des General **Maister** besetzen im Allgemeinen die Linie inclusive nachbenannte Orte: RADKERSBURG, PRIDAHOF, OBERPURKLA, BRUNNSEE, ST. VEIT a. d. VOGAU, EHRENSHAUSEN, SAGAU,

sede, ker nam manjka živil, da bi prehranili ljudstvo vsaj v toliki meri kot prejšnja vlada, in ker bi to ne šlo brez krvoprelitja.»

Na 27. seji 2. decembra je bil Verstovšek navzoč in zopet, ne da bi se kaj priglasil k besedi.

Že 28. novembra sta prišla iz Gradca v Maribor civilni vojaški pooblaščenec poslanec Einspinner in gospodarski komisar dr. Eisler (soc. dem.), ki sta nato pred Maistrom podala izjavo, da je pogodba, sklenjena med Maistrom in Passyem »brezpredmetna«, ker polk. Passy ni bil upravičen te pogodbe skleniti. Dovolila sta le zasedbo Špilja, Lučan, Marenberga in Dravograda ter častniško 'stražo' na radgonskem kolodvoru. Maister je bil kratek in je izjavil samo, da ostanejo od njega izdani zasedbeni ukazi toliko časa veljavni, dokler ne pridejo od Narodne vlade drugačne odredbe.⁸⁶

Za stališče Narodne vlade glede pogodbe s Passyem je Maister v tem trenutku že vedel. Tudi Gradec je bil obveščen. Kljub umestnosti vprašanja, ali je Slovenija imela v teh dneh sploh dovolj vojaških sil, da bi mejo po tej pogodbi takoj zasedla, bi mogla biti ta pogodba v rokah odločne in spretno diplomacije v borbi za demarkacijsko črto nasproti Nemški Avstriji za Avstrijo vsaj zelo neprijeten instrument. Pogodba je bila za Slovenijo veljavna, ker ni bilo v Passyevem pooblastilu nikake odobritvene klavzule in so bili Passyevi pooblastitelji upravičeni tako pogodbo skleniti. Militärkommando v Gradcu je obsegalo tedaj tudi Koroško, ki se je šele po tem incidentu vojaško osamosvojila. Po mednarodnem pravu pogodbeni stranka ni dolžna vedeti za siceršnje interne odnose druge stranke, pooblaščenca in pooblastitelja.

Tako je ostala ta Maistrova iniciativa čisto neizrabljena.

Upreti se Narodni vladi in iti po poti, ki jo je nakazovala pogodba s Passyem, bi se v tem trenutku reklo tvegati vse, dosledno morati seči po oblasti v Sloveniji. Že ob razorožitvi maribonske Schutzwehr pa se je videlo, da Maister tudi Narodnega sveta za Štajersko ni imel več trdno za

EIBISWALD, ST. PAUL, GRIFFEN, WAISENBURG, WIND, ST. MICHAEL, KARNBURG, FELDKIRCHEN, VILLACH, HERMAGOR, südlich senkrecht auf die Landesgrenze.

Diese Besetzung hat den Zweck, die südslawische und die deutsch-österreichische Bevölkerung vor etwaigen Übergriffen zu schützen. Eine Bestimmung der zukünftigen Nationalstaatsgrenzen ist durch diese Besetzung nicht beabsichtigt.

3.

Südlich der Besetzungslinie des General **Maister** werden keine Requisitionen für die Einwohner nördlich dieser Linie stattfinden.

4.

Eine Ausfuhr von Lebensmitteln oder sonstigen lebenden oder toten Material über die Besetzungslinie gegen Norden ist unstatthaft. Ebenso wird über diese Linie gegen Norden das beschlagnahmte oder requirirte, ehemalige österr.-ung. Staatsgut nicht ausgeführt werden.

5.

Die Lebensmittelversorgung seitens des deutsch-österreichischen Wohlfahrtsausschusses für die Konationalen südlich der Besetzungslinie des General **Maister** wird von den südslawischen Schutztruppen in keiner Weise gestört werden.

seboj. Pri Beljaku bi zadeli na Italijo. Italija je prežala, da se ji po t. A/4/b pogojev premirja ponudi prilika vkorakati še globlje v Slovenijo, sedaj zato, da bi »delala red«. Ta tendenca se je zelo jasno pokazala pozneje celo v za Italijo dosti manj ugodnih okoliščinah, kakor so bile v mesecu novembru 1918, ob incidentih v Zalogu in v Ljubljani 12. in 20. februarja 1919, ko so Italijani dvignili hrup, češ da je bila zažgana italijanska zastava in tedaj, ko je bila neka italijanska vojaška misija izgnana iz Ljubljane. In kaj bi napravila beograjska vlada?

V nadaljnjem izvajanju načrta prevzemanja in utrjevanja slovenske narodne oblasti v Mariboru in štajenskem Podravju so bili po razorožitvi mariborske Schutzwehr odstranjeni vsi tisti nemški nacionalistični uradniki, ki so se obnašali, kakor da bi bili v Nemški Avstriji. 28. novembra so bili ob navzočnosti generala Maistra odstavljeni predsednik mariborskega okrožnega sodišča in vodja državnega pravdnštva ter še več drugih sodnikov.⁸⁷ Vsi so izjavljali, da se umaknejo »samo sili«. Predsednik okrožnega sodišča je postal višji deželno-sodni svetnik Cankar, vodja državnega pravdnštva pa dr. Mirko Grasselli. Istega dne sta bila ob navzočnosti slovenskih častnikov zamenjena s slovenskimi šefi vodja glavne pošte in vodja kolodvorske pošte. Vodja glavne pošte je postal Ludvik Jošek, kolodvorske pa Jakob Novak.

Te odstavitve so mariborske Nemce zopet močno razburile. Njihov odpor pa je postajal čedalje bolj brezglav. 28. novembra zvečer je bil sestanek zaupnikov mariborskih Nemcev in nemškoavstrijskih socialnih demokratov iz Maribora. Na tem sestanku je bilo sklenjeno, da prično železničarji 29. novembra stavkati.⁸⁸ Res se je 29. novembra po 12. uri zglasilo pri Maistru odposlanstvo železniških in poštnih uradnikov, ki so zahtevali, da se odpravijo vojaške straže ob delavnici in kurilnici, da se odpuščeni nemški sodni in poštni uradniki zopet sprejmejo v službo, da se

6.

Die Militärerziehungsanstalt STRASS gilt als **neutral** und bleibt in dienstlicher Beziehung dem Militärkommando **Graz** unterstellt, hat jedoch nach Massgabe der vorhandenen Bestände gegen Austausch von Fassungsdocumenten die Militärunterrealschüler aus STRASS in Marburg mit Monturen, Wäsche und Schulmitteln zu versorgen. Ein Abschub der Magazinsbestände über die Besetzungslinie gegen **Norden** ist **unstatthaft**.

7.

Eine feindliche Aktion gegen die Schutzabteilungen des General **Maister** wird weder seitens der deutsch-österreichischen Regierung noch des Militärkommandos **Graz**, noch eines sonstigen militärischen oder Volkswehrkommandos stattfinden. Ebenso sind von den erstgenannten Behörden, die etwaigen Heim- oder sonstigen Wehren zu verständigen, dass sie sich jeder Feindseligkeit gegenüber den Abteilungen des General **Maister** enthalten.

8.

Die Schutzabteilungen werden, die im Punkte 2. bestimmte Besetzungslinie — wenn nicht das Südslawentum gefährdende Verhältnisse hiezu zwingen werden — gegen Norden nicht überschreiten und keine feindliche Aktion unternehmen.

9.

Die Vertragspunkte treten am 30. November 1918, 12 Uhr mittags in Kraft.

odstranijo slovenski železniški nadzorni uradniki in podobno. Odposlanstvo je sporočilo Maistru tudi, da se je stavka že začela.

»Jaz sem upravičenost te železničarske stavke, ki je nastala zgolj iz nemškonacionalnih nagibov, odklonil in odposlanstvo odslovil,« pravi Maister. Ljubljanski socialnodemokratski dnevnik Naprej je dne 30. novembra (št. 275) poročal:

»V Mariboru in na Pragerskem je izbruhnila stavka nemškonacionalnega osebja železnic in pošte.«

V začetku te stavke res ni mogoče zaslediti niti enega razloga, ki bi kazal na kaj drugega, kakor na nemškonacionalistične politične motive. Šele, ko se je pokazalo, da stavka ne dosega svojega nacionalistično političnega namena, so stavkujoči prišli še z drugimi političnimi razlogi, posebej z republikanskim geslom.

Ljubljana je to pot priskočila slovenskemu Mariboru odločno na pomoč. Ekspozitura obratnega nadzorništva Južne železnice v Ljubljani je na prošnjo generala Maistra brez odloga odposlala na Slovensko Štajersko večje število uradnikov in železničarjev, prostovoljcev. Že čez dobrih 12 ur je bila železniška zveza Ljubljana—Maribor zopet vzpostavljena, najprvo z eno zvezo, v nadaljnjih dneh pa z vedno več zvezami. Le v delavnicah Južne železnice in v kurilnici je delo počivalo več dni oziroma se je po nekaj dnevih delalo le v zelo zmanjšanem obsegu. Stavkujoči so v teh dveh obratih izvršili nekaj težjih saboterskih dejanj.

Šele v noči od 3. na 4. december⁸⁹ so bili raztrošeni po Mariboru nemški letaki, v katerih stavkovno vodstvo poučuje stavkujoče o razlogih stavke.

Nasproti jugoslovanski monarhiji »z militarizacijo, omejevanjem zborovalne in tiskovne svobode«, z maloštevilnimi industrijskimi delavci, ki zaradi tega nimajo upanja, da bi v doglednem času prišli do politične moči, postavlja ta letak nemško avstrijsko republiko z zborovalno in tiskovno

10.

Die deutsch-österreichische Regierung und das Militärkommando Graz sorgt für sofortige, unbedingt jedoch für die rechtzeitige Verlautbarung dieses Vertrages in den betroffenen ehemaligen österreichischen Kronländern und für die Aufklärung der Bevölkerung, dass es sich bei dieser Besetzung nicht um Feindseligkeiten, sondern lediglich um Schutzmassnahmen handelt.

11.

Südlich der Besetzungslinie des General Maister können dessen Truppen überall unbehindert sich bewegen oder garnisonieren.

12.

Eine vorsätzliche Verletzung eines der Vertragspunkte oder eine Verhinderung der Durchführung eines derselben durch eine der Vertragsparteien entbindet die Gegenvertragspartei der Einhaltung des Vertrages.

Marburg, am 27. November 1918.

R. Maister, gm., e. h.

R. Passy, Oberst, e. h.

⁸⁵ Maister, Prvo poglavje koroškega plebiscita, Slovenski Narod, 11. oktobra 1922, št. 231.

⁸⁶ Prim.: Protokoll über die beiderseits abgegebenen Erklärungen bei der Besprechung der Bevollmächtigten der steierm. Landesregierung in Graz und Herrn Gm. Maister, Militärkommandanten in Marburg, DA-Maribor.

⁸⁷ Te odstavitve so bile objavljene v Uradnem listu Narodne vlade v Ljubljani 3. decembra 1918 pod št. 165.

svobodo, s številnim delavstvom in splošno ter tajno volilno pravico, po kateri da je zagotovljen tudi gospodarski položaj delavstva. Poziva stavkujoče, da se odločijo ter zagotavlja tistim, ki se bodo odločili za nadaljevanje stavke, dokler jih njihovi zaupniki zopet ne pokličejo na delo, zaslužek, delo in kruh.

S temi razlogi stavke je prišlo stavkovno vodstvo šele peti dan po začetku. Vmes je bil prvi december, dan zedinjenja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Očitno je šele ta dan dal stavkovnemu vodstvu idejo in stavkovno geslo »Za republiko!« Do tega dne ni bilo niti pravega, realnega razloga za to. Socialistični Naprej in klerikalni Slovenec sta pisala v mesecu novembru še odločno republikansko, ljudske množice v Sloveniji so bile močno republikansko razpoložene, uradniška in vojaška prisega ni vsebovala nikake izjave zvestobe kakemu kralju. »Naprej« še 2. decembra v uvodniku »Jasnosti!« piše:

»Obe stranki na Slovenskem, socialistična in klerikalna, ki zastopata republikanska načela...«

Tudi sicer je bila vsebina tega letaka revna, nestvarna. Pod militarizacijo razumemo navadno prisilno mobilizacijo delavstva za delo v določeni stroki, v določenih podjetjih. Take mobilizacije ni nihče ukrenil. Štajersko obmejno poveljstvo je dalo železniške delavnice in kurilnico zaradi sabotaž le vojaško zastražiti in jih v tej zvezi postaviti pod vojaško nadzorstvo. Delavstvo v Mariboru ni imelo svojega glasila, pač pa je bila po razorožitvi Schutzwehr uvedena preventivna cenzura za Marburger Zeitung, to izrazito velenemško nacionalistično buržoazno in hujskaško glasilo. Kar se tiče zborovalne svobode, je Narodna vlada, v kateri so bili tudi slovenski socialni demokrati, z naredbi 25. novembra 1918 (Uradni list XIV) razveljavila avstrijski društveni in shodni zakon in uvedla svo-

⁸⁸ Policijska beležka na enem izmed teh letakov, shranjenih v DA-Maribor. Nemški original se glasi:

EISENBAHNER!

Man sagt ihr seid nicht aufgeklärt. Wir wollen es tun! Nach dem Zusammenbruche der österreichischen Armee haben sich nationale Staaten gebildet, die tschecho-slowakische und die deutsch-österreichische Republik und die südslawische Monarchie.

Die Unterdrückung der Arbeiter in der Monarchie kennt ihr. Ihr wisst was Freiheit ist. Ihr seht täglich, wie sie in der neuen Monarchie gehandhabt wird. Militärisierung wird eingeführt, Versammlungs- und Pressefreiheit wird uns genommen.

Das allgemeine Wahlrecht ist in einem monarchischen Staate nur auf die Macht der Arbeiter gestützt und da es in der serbisch-kroatisch-slowenischen Monarchie (SHS) wenige industrielle Arbeiter gibt, noch viele Jahre nicht zu erreichen. Wie wollt ihr da zur politischen Macht kommen? Ihr werdet noch viele Jahre das Joch zu tragen haben, wie ihr es im alten Österreich habt tragen müssen.

Die Werkstätte ist wieder militärisiert. Hauptmann Luckmann ist wieder Kommandant der militärisierten Werkstätte und des Heizhauses. Was euch erwartet, das wisst ihr nun.

In der Deutsch-österreichischen Republik erwartet uns Freiheit. Die Versammlungs- und Pressefreiheit bestehen bereits. Das allgemeine, gleiche und geheime Wahlrecht ist bereits Tatsache und daher unsere wirtschaftliche Lage

bodo zborovanj. Politična oblastva odslej niso smela pošiljati na zborovanja nikakih političnih komisarjev. Proti naredbi z dne 25. novembra 1918 je začel aprila 1919 na sejah Deželne vlade za Slovenijo izpadati zastopnik centralistične jugoslovanske buržoazije Žerjav. »Splošna enaka in tajna volilna pravica« kot garancija za »zagotovitev gospodarskega položaja« je enostranska naivnost. Zasluzek pa je bil stavkujočim zagotovljen od mariborske, nemške buržoazije, njenih denarnih zavodov, od mariborske občine in celo od avstrijskega Državnega sveta, kakor to trdi Maister. Kakšnega delavskega stavkovnega sklada ni bilo.

O nacionalnem vprašanju tudi v tej edini izjavi nekoliko načelnejšega značaja, ki jo je dalo stavkovno vodstvo, ni bilo niti besedice; kakor da ni v Mariboru in njegovi okolici ter v štajerskem Podravju nikakih Slovencev. Vodstvo nemškoavstrijske socialne demokracije je speljalo mariborsko delavstvo v boj za ohranitev oblastnih pozicij nemškoavstrijske nacionalistične buržoazije na slovenskem ozemlju. Bilo pa je v Avstriji tedaj nekaj pojavov, ki so kazali na revolucionarno razpoloženje delavstva. Toda programatični letak stavkovnega vodstva ne vsebuje nič takega. Spricho takih razlogov stavke je imela Narodna vlada prav, ko je na seji 9. decembra 1918 med ukrepi glede železničanske stavke sklenila tudi,

»da naj se delavstvo pouči, da je Država SHS prav tako demokratična kakor Nemška Avstrija.«

Vsaj za Slovenijo je to veljalo. Pozneje, v Jugoslaviji samo nekoliko prej kakor v Avstriji, pa je šel notranjepolitični razvoj obeh držav v protidemokratično smer in je postajalo vprašanje republike ali monarhije čisto formalnega značaja.

Ko so stavkarji spoznali, da je stavka udarec v vodo, so se 3. decembra zglasili pri Maistru in izjavili, da se želijo pogajati. Maister jim je odgovoril, da jim bo pogoje sporočil pismeno. Ti pogoji so bili sestavljeni na seji Narodnega sveta za Štajersko še istega dne, in še istega dne jih je Maister poslal stavkovnemu odboru. Na zborovanju 4. decembra pri Gambrinu pa so stavkarji — okrog 1000 od nad 4000 — sklenili, da bodo stavko nadaljevali. Ko pa so zvedeli, da se bodo 9. decembra začela v Ljubljani med zastopniki Nemške Avstrije, koroške in štajerske deželne vlade ter zastopniki slovenske Narodne vlade, pogajanja o raznih gospodarskih in drugih vprašanjih (toda z izključitvijo teritorialnih) — pravzaprav nadaljevanje pogajanj, ki so bila zaenkrat zaključena s pogodbo dne

gesichert: Wir haben nunmehr den Kampf gegen den Kapitalismus zu führen, während uns in der SHS noch alle Kämpfe erwarten.

Es ist doch klar, wohin wir uns zu wenden haben. Wollt ihr das alte Joch, die alten Drangsale und Steuern tragen, und weiterhin die Pfaffen und das Militär aushalten? Wollt ihr den sehr ungleichen Kampf gegen den Kapitalismus und alle seine Begleiterscheinungen in SHS aufnehmen? Dann geht zur Arbeit.

Wollt ihr aber ein gleichberechtigter Mensch sein, der in allen Vertretungskörpern, das Recht hat mitzusprechen, über Krieg und Frieden zu entscheiden, dann haltet aus und bleibt der Arbeit fern bis ihr von euren Vertrauensmännern zur Arbeit gerufen werdet.

Euer Verdienst ist euch gesichert, ebenso auch eure Arbeit und somit euer Brot als freie Republikaner.

Die Streikleitung

7. novembra, kar omenjam že spredaj — so se obrnili na graškega gospodar-skega komisarja, socialnega demokrata dr. Eislerja, da se zavzame zanje. Tudi Narodna vlada je privolila v ta pogajanja. Ta pogajanja so se 12. decembra 1918 zaključila s pogodbo, s katero se je vezavala Narodna vlada dobavljati Nemški Avstriji premog za železnice, razen, če bi morala slovenska industrijska podjetja zaradi tega ustaviti obratovanje in bi nastala brezposelnost. Nemška Avstrija je obljubila vzdrževati tranzitni železniški promet iz Češke in Slovaške v Jugoslavijo. Dogovorjeno pa je bilo obenem tudi, da se začno pogajanja s stavkujočimi železničarji. O sporazumu in končnem zborovanju, na katerem so stavkarji ta sporazum odobrili in se je tako stavka končala, je izšlo sledeče poročilo:⁹⁰

»Maribor, 13. dec. (Lj. k. u. — KB.). Danes popoldne je zborovalo tukaj 2500 železničarjev vseh kategorij. Odbor stavkujočih je predložil železničarjem nove, tekom ljubljanskih pogajanj sklenjene dogovore, ki se bistveno razlikujejo od pogojev, stavljenih po generalu Maistru. Dogovori se glase nastopno: 1. Načelnitva in druga vodilna mesta, doslej po odredbi generalnega ravnateljstva Južne železnice zasedena po Slovencih, ostanejo provizorno zasedena. Ljubljanska vlada si pridržuje pravico zahtevati od generalnega ravnateljstva Južne železnice, da imenuje na vodilna mesta provizorne nameščence v smislu njenih predlogov. 2. Za vsa podrejena mesta si pridržuje jugoslovanska vlada pravico, da ostanejo provizorno zasedena kakor doslej, ali da se imenujejo nanje uslužbenci, ki jih bo predlagala sama. Jugoslovanska vlada zahteva, da vsi uslužbenci in delavci Južne železnice, ki se povrnejo na delo, prisežejo jugoslovanskemu zastopniku Južne železnice vpriču vladnega zastopnika za dobo svoje zaposlenosti v tej državi. 3. Glede delavnic v Mariboru si pridržuje vlada z ozirom na vodstvo in obrat v sporazumu z generalnim ravnateljstvom Južne železnice svoje odločilne pravice. 4. Po povratku delavcev k delu se zaradi te stavke ne sme postopati proti nikomur. Pač pa bodo kaznovani vsi oni, ki so zakrivili kako dejanje sabotaže (zlobnega poškodovanja), zavajanja k sabotaži ali njenega pospeševanja. 5. Priznavajo se zaupniki delavcev in uslužbencev, ki imajo nalogo, da čuvajo materialne koristi delavstva. — Med čitanjem teh točk so se slišali burni protestni klici proti zapriseganju. Zaupniki so si prizadevali z vso zgovornostjo, da so odstranili pomisleke železničarjev proti zapriseganju. Pojasnili so delavcem, da ta službena prisega nima zanje nikake obveznosti do Jugoslavije, temveč da se tiče prisega samo službovanja pri Južni železnici. Pri glasovanju so naposled sprejeli gornji dogovor, prav tako predlog zaupnikov, da prično jutri zjutraj od 7. uri zopet delati.«

Ko pravi »Slovenec«, da se ljubljanski sporazum »bistveno« razlikuje od pogojev, ki jih je postavil Maister (pravzaprav Narodni svet za Štajersko), se more nanašati to le na besedo »provizorna« (namestitev uradnitva) in na institucijo delavskih zaupnikov v t. 5. Toda ta točka se je tikala predvsem Južne železnice, ki je bila privatna družba. Ostale točke sporazuma so iste kakor pogoji NS za Štajersko. Sicer pa so prav ta pogajanja in vsebina sporazuma zopet jasno pokazala, da je imela ta stavka izrazit nemškoavstrijski nacionalni, državopolitični nagib in namen. Temu primeren je bil tudi odgovor Narodnega sveta za Štajersko, Maistra, ki je glede siceršnjega razmerja do železničarjev in posebej o decembrski stavki napisal v Mariborskem koledarju 1932 tole:

»Jaz sem vedno uvaževal vestno in naporno službo nemških železničarjev. Njihovim upravičenim željam glede na telesno varnost in na prehrano sem do skrajnosti ustrezal. Odposlanci železničarjev so mi to tudi odkrito priznali in zato na vseh pogajanjih poudarjali svojo tojalnost. Z izvolitvijo Suppanza za

⁹⁰ Slovenec, 12. in 15. decembra 1918, št. 286 in 288.

2. mariborskega podžupana pa jih je mestni občinski svet tako preslepil, da so temu in drugim našim nasprotnikom na ljubo pogazili svoja internacionalna strankina načela in se kot kupljeni stavkarji s svojimi novimi vsenemškimi zavzniki vrgli v nacionalni boj proti Jugoslaviji» (str. 103).

Stavka, od katere so si nemškoavstrijski nacionalisti tu in onstran meje mnogo obetali, se je končala z neuspehom, v zavrnitvijo vseh glavnih zahtev, s katerimi so stavkujoči stopili v boj. Prevladujoči položaj nemške nacionalistične birokracije na železnicah Slovenske Štajerske je bil zrušen. Na vse glavne postaje so bili imenovani slovenski načelniki, za vse proge slovenski prometni nadzorniki. Tudi kurilnica in delavnica Južne železnice v Mariboru sta dobili slovenska načelnika. Isto je bilo v poštnem obratu in na sodiščih, kjer so skupno z železničarji štrajkali nemškonacionalistični uradniki, sodniki, uslužbenci. Povsod je bilo uvedeno slovensko uradovanje.

Železničarska stavka je zadržala tudi nadaljnje zasedanje slovenske meje, otežila hitreje premike slovenskih čet na oddaljenejši točke. Ni pa tega preprečila, čeprav je bil namen stavkujočih verjetno tudi ta, saj je bila zasedba Špilja vsaj za Lipnico in Gradec pravi alarm in so bile zveze (stavkujočih z nemškim delom Štajerske prav živahne. Že 1. decembra se je mogel odpeljati iz Maribora preko Špilja v Radgono poseben vlak s 6. četo Mp, 155 mož in 2 težki strojnici, pod poveljstvom nadporočnika Benedikta Zeilhoferja. Iz Radgone je bil 3. decembra zaseden tudi Cmurek in sicer od poročnika Janka Žela z 20 možmi, ki jih je kmalu nato nadomestila 7. četa Mp. V Purklo in Obrajno je prišlo slovensko orožništvo 15 do 20 mož v vsak kraj, prav tako tudi v Apače. Lučane je zasedel v začetku decembra najprej en vod Mp, 7. januarja 1919 pa četa Tržaškega bataljona pod poveljstvom poročnika Fabianija.

Važna vojaška akcija je bila 3. decembra izvedena iz Mežiške v Labotsko dolino. Oddelek Srbov Komande srpskih trupa v Ljubljani in Slovencev, okrog 120 mož, od teh tri četrtine Srbov, je pod poveljstvom nadporočnika Stanka Junka, podporočnika Mladena Stošiča in poroč. Zmaga Kristana zasedel najprvo trg Dravograd, nato pa Labot in Šentpavel. Zasedba je bila zamišljena kot zavarovanje levega krila frontnega odseka Štajerskega obmejnega poveljstva. S čisto vojaškega vidika je bila zasedba Labota in Šentpavla zelo tvegana, ker bi bila majhna posadka očitno preslabotna, ako bi se začeli Nemci resneje upirati. Posadka je bila tudi preveč oddaljena od rezerv. Tudi tu se je izkazal račun z »antantnim« oddelkom za zgrešen.

V velikovski odsek je v tem času že začelo močno posegati II. vojno okrožje v Ljubljani.

Posadko Mp so dobile tudi Radlje (Marenberg), najprvo majhno, okrog 30 mož, v sredini decembra pa je prišla v Radlje četa Mp pod poveljstvom nadporočnika Joža Malenška. Iz Radelj vodi cesta čez Radelj (Kobansko) v Ivnik. Okrepitev marenberške posadke sredi meseca decembra je vznemirila vojaško vodstvo v nemškoavstrijski Štajerski. Poslalo je v Ivnik in Deutschandsberg 12. Volkswelhrbaon,⁹¹ kar pa je zopet Štajersko obmejno poveljstvo razumelo kot grožnjo. Posadko Maribor-

⁹¹ Knaus II, str. 88.

skega pešpolka je dobila tudi Muta. Naloga te zasedbe je bila nadzirati dolino Bistrice s pobočjem štajerske Sobote, pozneje pa zasesti samo soboško pobočje z njegovim osrednjim krajem Šentjakobom.

Mestna policija je bila podržavljena. Policijski komisar je postal dr. Senekovič.

Vojaška mobilizacija se je med tem nadaljevala. 6. decembra je izšlo v Straži Maistrovo opozorilo, da se bo 20. decembra začela pri okrajnih glavanstvih kontrola za tiste, ki se mobilizacijskemu povelju niso odzvali. Priti morajo tudi člani narodnih straž, ki bodo na Štajerskem s 15. decembrom razpuščene.

Zaključni pregled tega prvega razdobja vojaških akcij za zasedbo oziroma zavarovanje severne slovenske meje podaja gen. Maister v javni zahvali svojim vojakom napisani 11. decembra 1918, zelo značilni za duha tiste dobe, Maistrovih borcev:

»Našim vojakom v zahvalo!

V dneh, ko je razpadla stavba Avstro-Ogrske, ko so se jele v avstrijskem despotizmu uklenjene moči razkrajati, ko so se dvigali svobodni narodi in združevali vse, kar je iste krvi, jezika in misli, je nastala na naši severni meji nevarnost, da se nam nemško nasilje v svojem obupu, da mineva doba njegove stoletne nadvlade nad slovenskim narodom, v odločilnem trenutku z oboroženo silo oklene slovenskih krajev ter na ta način ostvari mnenje, da je nemška posest tudi v etnografičnih razmerah utemeljena lastnina. V tej nevarnosti je naš narod našel v svojih vojaki svoje vredne sinove. Naš vojak, ki ga je štiriletna vojna za tuje gospostvo izmučila, ni omahoval, ko je stal pred nalogo, da sme po stoletjih zopet braniti svojo državo, temveč je trdno stisnil puško v pest ter odšel na mejo, da ubrani našo zemljo pred pohlepnim tujcem. Rešil je slovenski Štajer od Ptuja do Špilja z važno našo metropolo Mariborom, zasedel nam je našo mejo ob ljutomerski progi, zagotovil prevažno dravsko prometno žilo in rešil širok pas našega slovenskega Korotana, ki sega danes že tja do celovških vrat. Izpolnjevali so vsi svojo dolžnost, častnik in moštvo, vsem gre narodova in moja zahvala. Vi vsi, ki niste zbežali domov na gorak zapeček in se niste poskrili, da vas ne vidi domovina, ki išče v sili svoje sinove, vi ki ste jo slišali in ki res vršite svojo dolžnost, bodite ponosni, da ste ubranili to našo domovino nevarnosti in da vas bodo prve strani zgodovine naše osvoboditve omenjevale kot može, ki so umevali novi in odločilni čas.

Ako posebej omenjam posameznike med vami, storim to le glede onih, ki si jih je srečna usoda izvolila, da stopijo na našo skrajno severno mejo ter z oboroženo roko preženejo nemške čete, ki so že grabile našo zemljo. V prvi vrsti gre odlika našim vrlim in hrabrim Srbom pod poveljstvom stotnika Milosavljevića⁹² in nadporočnika Jurka,⁹³ ki vzbujajo s svojo po šestih letih vojne še tako neomajno disciplino občudovanje vsega sveta, posebej še spoštovanje in ljubezen naše mlade vojske. In za njimi vsem mojim četam, ki so stale in stoje še danes ob nemškem sovražniku in ki pod svojimi poveljniki in voditelji, stotnikom Knezom, Deklevom, nadpor. Malgajem, Zeilhoferjem, por. Arnejčičem, Koširjem, Pahernikom in Zelom krepko drže, kar je naše sveto pravo. Hvala vam vsem, stopajmo dalje po začrtani poti k popolni svobodi Jugoslavije, ki je naše vstajenje in naše pozabljenje neznosnih muk pod zatiranjem strmoglavljenih avstroogrskih mogotcev.

V Mariboru, dne 11. grudnia 1918.

General Maister.«⁹⁴

⁹² Kapetan Milosavljević je bil komandant srbskega oddelka, ki so ga nekaj dni nato pri Grabštanju zajele koroške nemške čete.

⁹³ Jurko je bil pravzaprav Slovenec, poveljnik posadke v Šentpavlu.

⁹⁴ Straža, 13. decembra 1918, št. 99.

V teku decembra so začeli odločno reorganizirati tudi šolstvo. Z osnovnim šolstvom je šlo v Podrāvju razmeroma počasi, preko razpusta okrajnih šolskih svetov in preko komisij za določanje narodnosti šolskih otrok; tudi v Mariboru samem tako. Iz štirih nižjih slovenskih vzporednic na gimnaziji je bila s slovenskimi dijaki višjih razredov ustanovljena v Mariboru popolna slovenska gimnazija. Nemška realka je ostala, ustanovljen pa je bil prvi razred slovenske realke. Še najlaže je šlo z državnim učiteljiščem, ki je tako že imelo slovenskega ravnatelja in močan slovenski profesorski zbor ter je bila velika večina učiteljiščnikov Slovencev.

15. decembra je bila v Mariboru proslava zedinjenja, značilna proslava tistih dni: množica ljudi (nad 20000), vojaštvo, Sokoli, Orli, narodne noše, razna društva, slovenske zastave, slovenski trakovi, veliko navdušenja, zanesenjaški govori — in vdanostna brzojavka regentu Aleksandru. Zborovanje je odprl dr. Rosina. Burno pozdravljen je moral spregovoriti gen. Maister, ki je zopet priklican od navdušenih zborovalcev, izpregovoril tudi zaključno besedo. To je bil višek nacionalno-osvobodilnega poleta tistih dni na slovenski severni meji, višek in že tudi začetek novih težav. Ko je narod vzklikal Maistru, je izražal veselje nad osvoboditvijo izpod nemškega gospostva; ko je dal poslati vdanostno brzojavko regentu Aleksandru, se ni zavedal, da je stopil na pot novih razočaranj, v nacionalnem in socialnem pogledu.

In še nekaj: Politikom in raznim vojaškim dostojanstvenikom, ki so videli in slišali, kako je narod slavil Maistra, je moralo biti neprijetno. Marsikaj, kar se je zgodilo z Maistrom ali je bilo rečeno o njem preje in pozneje, si je mogoče razložiti z zavistjo raznih političnih in vojaških osebnosti v Ljubljani in Beogradu. Poverjenik za narodno obrambo pri Narodni vladi, dr. Lovro Pogačnik, mu je že doslej parkrat pokazal svojo nenaklonjenost. Tudi generalštabni podpolkovnik Milan Ulmansky, ki je, poslan od Narodnega Vijeća v Zagrebu, prevzel že 31. oktobra vodstvo vojaških operacij v Sloveniji, mu ni bil naklonjen in je bil razen tega slab poznavalec slovenskih razmer in potreb. To so mogli ugotoviti mnogi Slovenci, ki so se iz Koroške, Prekmurja ali iz Maribora zglasili pri njem. Za ljudi Maistrovega duha ni mogel imeti razumevanja.

**8. Nemškoavstrijska protiofenziva — Maribor in Prekmurje — Talci
Boj pri Lučanah 14. januarja 1919 — Ameriški podpolkovnik Miles in
27. januar 1919 v Mariboru — Boji v Prekmurju — Mariborska pogodba
z dne 13. februarja 1919**

V sredi decembra 1918 so stale slovenske čete na odseku Štajerskega obmejnega poveljstva na črti, ki je v nadaljnjem niso več prestopile. Obdržale so jo v glavnem do podpisa senžermenske pogodbe — razen v Labotski dolini na Koroškem, kjer je šel razvoj že od vsega početka drugačno pot kakor na štajerskem mejnem odseku.

V ta čas spada zožitev področja Štajerskega obmejnega poveljstva na odsek Dravograd—Radgona in odvzem poveljstva Malgaju na velikovškem odseku. 16. decembra je prišel v Velikovec major Kos z bataljonom Celj-

skega pp, 21. decembra pa naravnost od II. vojnega okrožja v Ljubljani major Alfonz Žerjav. Med frontni odsek Obmejnega poveljstva za zahodno Koroško (major Alfred Lavrič) in odsek Štajerskega obmejnega odseka je bil vrinjen odsek Obmejnega poveljstva za vzhodno Koroško pod poveljstvom majorja Žerjava, ki ga je kmalu nato nadomestil polkovnik Milan Bleiweis.⁹⁵

Obmejno nemštvo si je po udarcih, ki so ga zadeli po prevratu, kmalu opomoglo. Grabštajn 15. decembra je bil prvi veliki uspeh, prvi odločilni korak na poti izvajanja sklepa koroškega provizoričnega deželnega zbora z dne 5. decembra. Sledili so mu kmalu še drugi udarci, in sicer najprvo na levem krilu Štajerskega obmejnega poveljstva, v Šentpavlu. Tako izpostavljena in maloštevilna, kakor je bila šentpavelska, bi se najbrž ne mogla upirati tudi posadka, ki bi se bila pripravljena boriti. Pretežno sestavljena iz Srbov, bivših avstrijskih ujetnikov, ki so verjetno tako, kakor oni pri Grabštanju in pozneje pri Borovljah imeli navodilo, naj se izogibajo boju, pa je že celo pomenila oddelek brez resne vojaške vrednosti. Ko jo je 27. decembra zjutraj, uspavano še v čuječnosti zaradi dogovorjenega božičnega premirja, napadel 10. Volkswehrbaon iz Wolfsberga (torej redna avstrijska vojska), je bila posadka brez vsakega boja zajeta.⁹⁶ Nemci so zavzeli tudi Labot. Nadaljnje njihovo napredovanje proti Dravogradu je bilo zaustavljeno od dveh čet Slovenskega planinskega polka, ki jih je poslal Dravogradu na pomoč major Žerjav iz Velikovca.⁹⁷ Četi sta se nato vrnili v Velikovec in ju je nadomestil bataljon Celjskega pp. pod poveljstvom stotnika Groša.

Ob desnem krilu frontnega odseka Štajerskega obmejnega poveljstva, v Prekmurju, se je ta čas zgodilo nekaj podobnega.

O božiču 1918 so vojaške čete Narodnega Vijeća v Zagrebu zasedle Medjimurje ter s tem za Hrvatsko popravile napako, ki je bila storjena z beograjsko pogodbo z dne 13. novembra. Kot podaljšek te akcije je 26. decembra Dalmatinec stotnik Jure Jurišić z malim oddelkom prostovoljcev okrog 70 mož Hrvatov — mornarjev in nekaj Slovencev čisto na lastno pest prekorlačil pri Murskem Središču Muro ter vdrl v Prekmurje. Prišel je najprej v Dolno Lendavo, odtod pa 27. decembra nadaljeval pot preko Črenšovcev in Beltincev proti Murski Soboti. Istočasno je, ne da bi vedel za Jurišića, poizkusil organizirati samostojno osvobodilno akcijo prekmurskih Slovencev prekmurski slovenski študent Josip Godina. Svojo domačo vas Dolno Bistrico je že organiziral. Zbral je nekaj prostovoljcev. 25. decembra popoldan je imel prvi shod za priključitev k Jugoslaviji. Iskal je pomoči in jo iz Ljutomera tudi dobil. 27. decembra pa so se približale

⁹⁵ Prim. še: Viktor Andrejka, Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes, Slovenci v desetletju 1918—20, str. 282.

⁹⁶ Več o tem ima Zmago Kristan v svojih spominih. Številke variirajo, kakor navadno v vseh takih poročilih iz tistih časov. Wutte, Kärntens Freiheitskampf, str. 128, pravi, da je bilo zajetih 94 mož, od teh 78 Srbov; Zgodovina Dravske divizijske oblasti pa navaja 29. decembra 1918, da je bilo pri Šentpavlu zajetih 94 srbskih in 20 slovenskih vojakov.

⁹⁷ Nerazumljivo je, zakaj je bil Dravograd sam tako slabo zaseden, pravi pisec, domnevno Viktor Andrejka, v spisu Vojaški dogodki na Štajerskem, ohranjenem v rokopisu, last Eda Pičmana v Ljubljani.

Dolnji Bistrici madžarske čete pod poveljstvom nadporočnika Vilka Tkalca, istega dne torej, ko je Jurišić s svojimi prostovoljci prodiral iz Dolnje Lendave proti Murski Soboti. Jurišić ni vedel za Godino in Godina ne za Jurišića. Prišlo je do boja in Godina se je pred veliko madžarsko premočjo umaknil na štajersko stran, pred istimi četami, ki so se nekaj ur nato umaknile pred Jurišićem proti Madžarski. Po ovinku preko Radgone je Godina konec decembra prišel zopet v Mursko Soboto in se tamkaj pridružil Jurišiću, ki je medtem v Murski Soboti vzpostavil že domačo oblast, sicer pa gospodaril precej brezskrbno in na široko. Tam ju je oba doletela ista usoda. 3. januarja so brezskrbno posadko napadli Madžari, nekaj vojakov pobili, druge pa, kolikor jih ni ušlo, ujeli. Med ujetniki sta bila tudi ranjeni Jurišić in Godina. Imela sta še srečo in sta se iz poloma končno oba še živa rešila.

Jurišićeva preuranjena akcija je, kakor trdi Slavič, pokvarila načrte, ki jih je imelo s Prekmurjem Štajersko obmejno poveljstvo, Maister oziroma Narodni svet za Štajersko; Maister da je imel namen zasesti Prekmurje v začetku januarja 1919. Tako je sklenil po zelo uspelem shodu v Radgoni, 26. decembra 1918, ki so se ga v velikem številu udeležili tudi prekmurški Slovenci.

Nepojasnjeno ostaja pri vseh teh dogodkih predvsem vprašanje, zakaj niso istočasno, ko so hrvatske čete vkorakale v Medjimurje, vkorakale slovenske v Prekmurje. Hrvatske akcije v Medjimurju sta se udeležili tudi 3. in 4. četa Mariborskega pp. pod poveljstvom stotnika Metoda Rakuše. Maister je torej moral vedeti za ta načrt, čeprav ne morda tudi za datum izvedbe. Pogoji za osvoboditev Prekmurja so se s ponesrečeno akcijo Jurišića in Godine res zelo poslabšali, že zaradi tega, ker so bili Madžari sedaj opozorjeni na to, kaj se pripravlja, ter so zbrali v Prekmurju večje vojaške sile in dobro zasedli mejo nasproti Slovenski Štajerski. Razen tega je bila v pogodbi med madžarskimi zastopniki in zastopniki Narodnega višjega v Zagrebu vnovič dogovorjena demarkacijska črta in to po Muri. Prekmurje je zopet ostalo na madžarski strani. K beograjski malomarnosti se je pridružila sedaj še zagrebška. In slovenska?

Za vse te pomanjkljivosti in napake se je mogel Maribor oddolžiti Prekmurju šele na pariški mirovni konferenci, na kateri je dr. Matija Slavič kot član jugoslovanske delegacije zelo dobro in uspešno branil pravičo in potrebo prekmurških Slovencev do priključitve k Sloveniji, Jugoslaviji.⁹⁸

Tudi v Mariboru in v štajerskem Podravju so začeli Nemci zopet dvigati glave. Občina je bila še vedno v nemških rokah in še vedno središče nemškega odpora. Slovenski jezik slej ko prej ni imel na maribor-

⁹⁸ Prim.: Dr. Matija Slavič, Prekmurje, Ljubljana 1921; Državni prevrat v mariborski oblasti, zbornik Slovenci v desetletju 1918/28, Ljubljana 1928; Narodnost in osvoboditev Prekmurcev in prekmurske meje v diplomaciji, zbornik Slovenska krajina, Beltinci 1935, posebej str. 61—65. Še druga literatura o boju za Prekmurje po prvi svetovni vojni: Dr. Rudi Kyovsky, Slovenska krajina (Prekmurje) 1918—1919, revija Delo 1952, št. 5—6; Mirko Kokolj, Prekmurje v prevratni dobi 1918—19, revija Svet ob Muri II, št. 4 in 5—6, posebej str. 200 do 205; Hrvati u borbama za oslobodjenje sjevernih krajeva Jugoslavije, Prekmurja, Koruške i Štajerske, zbornik, Zagreb 1940, posebej str. 92—94.

skem magistratu nobene pravice; uradni jezik, razglasi, so bili še vedno samo nemški.

»Uradništvo magistrata je obstajalo iz treh juristov, številnih strokovnih in pisarniških uradnikov, varnostne službe, skupno okoli 250 uslužbencev — med temi niti en Slovenec,« tako poroča dr. Vilko Pfeifer.⁹⁹ Marburger Zeitung je kljub preventivni cenzuri, ki ji je bila podvržena od 23. novembra dalje, slej ko prej pisala pretkano hujskaško, razvnela se je podtalna agitacija s širjenjem vznemirjujočih vesti od osebe do osebe. Graški listi so zahtevali, da zasedejo Maribor antantne čete. Maister in nekatere druge vodilne vsebnosti so dobili nad 70 grozilnih pisem.

Slovenski odgovor na to je bil razpust mariborskega občinskega zastopstva 2. januarja 1919, sklenjen od Narodne vlade sicer že 16. decembra. Tudi prevzem uprave mariborske občine se je izvršil ob navzočnosti vojaštva, generala Maistra osebno. Župan dr. Schmiderer je odšel z običajno frazo vseh nemških oblastnikov tistega časa: Umikam se le sili. Za komisarjal je bil imenovan dr. Vilko Pfeifer.¹⁰⁰ Polagoma je v teku leta 1919 sledil prevzem raznih mestnih ustanov, denarnih zavodov, poslovenjenje javnih napisov in uličnih imen.

Drugi Maistrov ukrep proti zopet vedno bolj grozečemu nastopanju mariborskega nemštva je bil bolj problematičen. 3. januarja je izdal general Maister sledeči proglas (DA-Maribor):

»Prebivalstvu!

Mnogoštevilna pisma, ki prihajajo vsak dan na moj naslov, in ki grozijo ne le meni, ampak tudi drugim jugoslovanskim voditeljem s škodo na telesu, premoženju in časti in nekatera pisma, ki vsebujejo dobrohotna svarila, v zvezi s poročili o hujskajočih govoricah na ulici, v vlakih in pri različnih prilikah, me navajajo, da uredim sledeče:

Določil sem 21 uglednih mariborskih meščanov kot talce, ki jamčijo solidarno s svojim življenjem, da se ne izvršijo grožnje, ki so naperjene bodisi proti meni, bodisi proti kakršnikoli vodilni jugoslovanski osebi. Isto tako jamčijo talci s svojim življenjem za vsako nasilstvo, ki bi se izvršilo proti vzpostavljenim oblastem SHS ali sploh proti javnemu miru in redu.

Zato svarim prebivalstvo pred vsakim nepremišljenim dejanjem, kajti usoda talcev je od njegovega početja odvisna.

To dam splošno na znanje.

Maribor, dne 3. prosinca 1919.

General Maister.«

Po tedaj veljavnem mednarodnem pravu je bilo jemanje talcev za npr. zavarovanje nekega vojaškega premika, transporta okupacijske vojske sicer dovoljeno (okupiranci-napadalci pri napadu tvegajo, da zadenejo lastne ljudi), toda streljanje talcev za dejanja drugih oseb je bilo po že tedaj veljavnem mednarodnem pravu prepovedano; kajti v boju sme biti usmrčen le oborožen sovražnik in v nasprotju je »človečanskim duhom, da odgovarja nekdo za dejanje, ki ga ni sam storil ali nasnoval. Razen tega je bil Maribor okupirano ozemlje le z nemškoavstrijskega stališča.

⁹⁹ V odgovorih na Maistrovo okrožnico iz leta 1924, DA-Maribor.

¹⁰⁰ Posebni viri o tem: Maister, Prevzem mestne uprave v Mariboru, Kronika slovenskih mest 1934; Anton Vončina, Maribor v letih 1918—1919, Kronika IV, št. 2; Odgovori dr. Vilka Pfeiferja na Maistrovo okrožnico leta 1924, DA-Maribor.

Ta ukrep je zbudil pri nasprotnikih strah in ogorčenje. Graški listi so zakričali. V Maribor so prišli iz Gradca štajerski deželni glavar Kaan, njegov namestnik kršč. soc. dr. Anton Rintelen (poznejši nacistični kandidat za avstrijskega kanclerja) in bivši vojaški komisar socialni demokrat Resel, da pri Maistru protestirajo. Ne takoj, vendar pa že 10. januarja je Maister ta ukrep »iz lastne volje«, kakor je rekel, uma knil. Kot talec ni bil od Slovencev ne tedaj ne pozneje ustreljen noben Nемеc.

Pač pa je 7. januarja izšel nov proglas, ki odreja popolno razorožitev mariborskega meščanstva ter razveljavlja vse doslej izdane orožne liste in zaukazuje takojšnjo oddajo vsega orožja. Eden najhujših hujskačev, glavni urednik Marburger Zeitung, Norbert Jahn, je bil izgnan. Na njegovo mesto je prišel komaj nekoliko boljši Hans Ambroschitz.

Valovanje nemškoavstrijskega cdpornega gibanja proti novi slovenski, jugoslovanski oblasti v Mariboru in v štajerskem Podravju s Pomurjem je v mesecu januarju in v prvi polovici februarja 1919 doseglo nov višek, do kakršnega se od tega časa dalje ni več povzpelo. 14. januarja je 3. komp. 5. Volkswehrbaona, ki je bila v Arvežu, pod poveljstvom por. Josefa Triffterja napadla Lučane. Napad je četa Tržaškega bataljona z oddelkom strojnic Mariborskega pp. pod poveljstvom stotnika Fabianija odločno odbila. Na obeh straneh je bilo nekaj ranjenih. Trije folksverovci, med njimi en častnik, so bili ujeti.

Ta dogodek je pokazal na eno od glavnih razlik med položajem na Koroškem in Štajerskem. Dočim sta na Koroškem za vsako akcijo proti Slovincem stala odkrito in enotno vsa deželna vlada in vojaško poveljstvo, se je štajerski deželni glavar Kaan zaradi napada na Lučane pri Maistru takoj telefonično opravičil in tudi poveljstvo Volkswehr v Gradcu mu je poslalo brzoglavno opravičilo. Vprašanje je seveda le, kako bi bilo, če bi se napad posrečil. Triffterjeva četa je bila iz Arveža celo premeščena.

Maister je odgovoril, da verjame pod častno besedo danim zagotovitvam, da napad ni bil zaukazan od višjega vojaškega poveljstva in da avstrijske čete ne bodo prekoračile sedanje črte, da pa vidi v lučanskem primeru dokaz, da Volkswehr ni disciplinirana vojska in bo zaradi tega vsak napad te vojske imel odslej za napad neregularnih čet, za napad tolp, proti katerim bo postopal z vso strogostjo: s pobiranjem talcev, z naložitvijo kontribucij in v primeru primoranega umika celo s požigom kraja, ki bi ga morala njegova vojska zapustiti. To je dal Maister tudi razglasiti. Zagrozil je tudi da bo zaukazal svojim četam, da v primeru ponovnega nemškega napada prekoračijo sedanjo zasedbeno črto. Graško poveljstvo Volkswehr je protestiralo proti zagroženim »represalijam«, ugovarjalo, da je dalo omejneno zagotovilo pod častno besedo slej ko prej pa zagotavjalo, da je nemškoavstrijska zasedbena črta samo obrambnega značaja.

Četi Tržaškega bataljona, ki je ubranila Lučane, se je Maister zahvalil v javnem proglasu.¹⁰¹

Ostra reakcija na nemškoavstrijski napad na Lučane je bila po vojaških dogodkih tistega časa na Koroškem razumljiva. Tudi slovensko-nemška meja na štajerskem mejnem odseku je bila ta čas zelo nemirna.

»Maister je bil zopet dobro poučen; dejansko je bilo čutiti, da je nekaj v zraku, da se bližajo novi dogodki,«

priznava nemški publicist Lechner glede na Maistrov proglas, v katerem grozi z najostrejšimi ukrepi proti nemškim napadom. Prav v tem času so se začele priprave za »spontan ljudski upor« v Pomurju, z glavnim ciljem, da se Nemci zopet polaste Radgone. Združene so te priprave z imeni dr. Franca Kamnikerja, dr. Willibalda Brodmanna in nadpor. Hansa Mickla. Kamniker je bil zdravnik, primarij radgonske bolnišnice in radgonski podžupan, slovenskega rodu, doma s Polic pri Gornji Radgoni. O njem pravi Lechner, da je bil »viharno napadalna sila« (str. 7: stürmisch vorwärtsdrängende Gewalt) pomurskega nemštva. Bil je nedvomno najnevarnejši in najintelegentnejši sovražnik slovenstva, kot prepričan renegat izredno dober poznavalec vseh slabosti obmejnega slovenstva. Brodmann je bil zdravnik v Stradenu, organizator raznih Heimwehr-oddelkov v Pomurju. Nadporočnik Mickl, doma iz slovenske vasi Zenkovci, severovzhodno od Radgone, je bil izbran za vojaškega voditelja nameravanega napada na Radgono. (Med drugo svetovno vojno je napredoval do generala in je bil Ritterkreuzträger).

Predno pa so te priprave dozorele, je pretresel štajersko nemško in slovensko prebivalstvo dogodek, do katerega bi ne prišlo, če bi se na zelo zavraten in neodgovoren način ne vmešale v slovensko-nemškoavstrijski mejni spor tuje sile.

V začetku januarja 1919 je prišla iz Pariza na Dunaj ameriška komisija z nalogo, da tamkaj študira politične razmere v Avstriji, na Madžarskem in v sosednjih državah in da pošilja ameriški mirovni delegaciji v Parizu poročila o svojih opazovanjih in ugotovitvah. Vodil jo je Archibald Cary Coolidge, profesor za zgodovino na Harvardovi univerzi v Cambridgeu (v ZDA). Coolidge je Dunaj poznal še iz leta 1893, ko je bil tamkaj tajnik ameriškega poslaništva. Naloga te komisije je bila torej študijska in ne razsojevalna. V razsojevalno vlogo jo je v nadaljnjem speljala prošnja in povabilo predvsem koroške deželne vlade, naj Coolidge obišče Koroško in na kraju samem preštudira tamkajšnje razmere, nadalje posebna ambicija posameznih njenih članov, predvsem podpolk. Shermanna Milesa pa tudi samega Coolidgea nastopati kot razsojevalec in končno slabost Narodne vlade v Ljubljani, ki ni imela poguma reči »ne«, ko je imela za to dovolj stvarnih razlogov. Saj je moralo biti možem, kakor so bili Brejc, Žerjav, Ravnikar, jasno, da se Amerikanec v takih nacionalnih razmerah kakor so na Koroškem in so bile tisti čas še v štajerskem Podravju, ne more spoznati. O tem je v tistem času pisal dr. Zbašnik v Slovenskem narodu (27. januarja, št. 22) in je koroški prostovoljec z Ljubelja v »Jugoslaviji« (26. januarja) iz tega razloga protestiral proti prihodu ameriške komisije na Koroško. Pogum protestirati proti objavi negativnega Milesovega poročila pa je Narodna vlada pozneje imela. Iz istega razloga, iz katerega bi morala biti Narodna vlada proti ameriškemu razsodništvu, so bili koroški Nemci zanj. Vodil jih je račun, da ves zunanji videz na koroškem ozemlju govori proti slovenskim tezam, in da imajo v neznanju, domišljavosti in ameriškanski demokratičnosti Milesa dobrega in zanesljivega zaveznika. Notorična je bila tudi nevarnost dunajske in graške okolice, v kateri so člani Coolidgejeve komisije delali, raznih vplivov, katerim so bili zaradi tega neiz-

bežno podvrženi. Delo te komisije na slovensko-nemškoavstrijski meji bi še danes zaslužilo posebno obdelavo.

Coolidge je najprvo poslal v Ljubljano Milesa, da poizve za mnenje Narodne vlade. Miles je prišel v Ljubljano 13. januarja v spremstvu por. Kinga. Brejc pripoveduje o njunem obisku tole:

»Kot zastopnika Amerike sta bila nad vse pristržno sprejeta. Prvotno se sploh ni vedelo, v kakšni misiji prihajata. Potem sta prišla previdno na dan z željo, da bi se rada poučila glede naših mej vobče, skrbno pa sta se ogibala povedati, katera naših meja ju pravzaprav zanima. Ker se potemtakem ni moglo domnevati, da prihajata prav zaradi Koroške, so naši strokovnjaki začeli najprej s pojasnjevanjem našega stališča glede zapadne meje. Američana sta pojasnjevanja ves dan potrpežljivo poslušala, zraven trdovratno molčala, drugi dan pa iz Ljubljane izginila in se na splošno začudenje pojavila v Gradcu pri pogajanjih za premirje...¹⁰³

Da sta bila poslana v Ljubljano predvsem zaradi tega, da zvesta za stališče Narodne vlade glede meje nasproti Nemški Avstriji (Wutte izrečno omenja tudi Štajersko) in da obvestita Narodno vlado o povabilu koroške deželne vlade, naj Coolidge pride na Koroško, o tem ni torej zinil Miles niti besedice. Ko sta odsedela svojo molčečo navzočnost, sta se Miles in King vrnila zopet skozi Gradec na Dunaj.

V Gradcu so se 16. januarja začela pogajanja med zastopniki Narodne vlade in zastopniki koroške deželne vlade o demarkacijski črti, ki naj razmeji upravna področja obeh držav na Koroškem, dokler ne bo določena končna meja na mirovni konferenci. 17. januarja sta se pojavila v Gradcu že tudi Miles in King. Pogajanja so se močno zatikala. Na seji 19. januarja so se koroški zastopniki delali zelo odločne. Reinlein je izjavil, da ima glede na to, da je ljubljanska vlada zavrnila zadnji predlog koroške vlade, pogajanja za končana. Odgovornost za posledice pade na ljubljansko vlado. Koroški zastopnik kapitan Albert Peter Pirkham je tedaj sugeriral Milesu idejo, da je zaradi tega, da se konča prelivanje krvi, in v duhu Wilsonovih idej potrebno, da se Miles ponudi za razsodnika (Wutte), kar je Miles po predhodnem razgovoru s koroškima zastopnikoma Petrom in Hoffingerjem (Schumy) tudi storil, pod pogojem, da njegov predlog odobrijo še njegov šef Coolidge in obe stranki. Zastopniki ljubljanske vlade so predlog sprejeli, ker so mislili, da ga ne morejo in ne smejo odkloniti. Po podpisu predloga, 19. januarja 1919, je poslal Brejc h Coolidgeu Smodeja (tako Kuhar) oziroma Žerjava (tako zapisnik 49. seje Narodne vlade), verjetno oba, da bi Coolidgeu predočil dvome slovenske vlade glede graškega predloga. Kuhar in Wutte sta skladna v pripovedovanju, da je Coolidge zavrnil dvome zatopnikov Narodne vlade, češ

»da bi se slovenska vlada, ako bi vztrajala pri svojem odbijajočem stališču, postavila pred mednarodnim javnim mnenjem v slabo luč«.

To je bil očiten pritisk. Coolidge je jasno pokazal, koliko mu je na tem, da člani njegove komisije nastopijo v mejnem sporu med Slovenijo in Nemško Avstrijo kot razsodniki. Po objavljenih dokumentih pa je poobla-

¹⁰¹ Straža, 20. januarja 1919, št. 6.

¹⁰² Heinrich Lechner, Die Abwehrkämpfe im unteren Murtal, Graz 1928, stran 8.

¹⁰³ Dr. Janko Brejc, Od prevrata do ustave, zbornik Slovenci v desetletju 1918—28, str. 172.

stilo ameriške mirovne delegacije v Parizu Coolidgejevi komisiji na Dunaju jasno izključevalo take posle.¹⁰⁴ Še nekateri drugi dokumenti, ki jih objavlja Kuhar, dokazujejo nekorektnost, s katero je Coolidgejeva komisija delala v tem mejnem sporu, ki se je tikal sicer predvsem Koroške, tudi na štajerskem odseku. Zakaj, pod kakšnimi vplivi? Miles se namreč ni zadovoljil samo z razsodniško vlogo na koroškem odseku. Istega dne je sporočil Maistru »da si bo naslednjega dne na samem mestu ogledal od jugoslovanskih čet zasedeno štajersko demarkacijsko črto«.¹⁰⁵ To obvestilo je bilo podobno ukaz. 20. januarja se je Miles v spremstvu še dveh članov ameriške študijske komisije in v spremstvu radgonskega dr. Kamnikerja z avtomobilom pripeljal v Špilje, kjer ga je pričakoval Maister. Kamnikerjevo spremstvo je bilo dovolj zgovorno. Do tega obiska je prišlo očitno na njegovo iniciativo. Na Kamnikerjevo iniciativo je kazala tudi pripravljenost nemškega prebivalstva ob poti, po kateri so se peljali proti Cmureku in Radgoni: vsenemške zastave ob vsej tej poti, na drevesih in na hišah. V Cmureku in v Radgoni si je dal Miles predstaviti župana, ki sta mu sporočila nemške nacionalne težnje prebivalstva. Nato so se preko Slovenskih goric odpeljali v Maribor. Tam je sprejel Miles slovensko in nemško deputacijo ter vznemoljen zaradi popolnoma nasprotnih trditev rekel, naj mu obe stranki sporočita svoje želje v spomenicah. Ko je odhajal, je izjavil, da se bo v enem tednu, na poti na Koroško spet zglasil v Mariboru.

Čemu sploh ta obisk? Miles je rekel, da samo zaradi tega, da ugotovi, ali vlada na začasnih meji med Slovenci in Nemci mir in ali ni ogrožen javni red, motivacija, ki izraža dejansko le njegovo predsodkov polno zadržanje nasproti Slovencem, Jugoslaviji. Poleg tega je ta obisk dejansko mogel dati organizatorjem »spontanega ljudskega odpora« (Volkswehrhebung), ki so ga pripravljali prav v tem času, samo še večji pogum: Jugoslavija je pod nadzorstvom antantne sile, same Amerike... Danes tudi vemo, da je govoril Miles neresnico. Njegov interes je bil mnogo širši, kakor je priznal. Leta 1953 je Državno tajništvo ZDA dalo v javni državni arhiv prenesti iz tajnega arhiva tudi doslej neobjavljeno besedilo Milesovega poročila s potovanja po Koroški, z znanim predlogom, naj gre demarkacijska črta po Karavanškah. Da to poročilo obstoji, smo vedeli. Nismo pa vedeli, da obstoji tudi sporočilo s štajerskega mejnega odseka. V Kuharjevi objavi Milesovega poročila je objavljeno tudi to poročilo. Po Milesovem predlogu naj bi šla meja od Uršlje gore proti vzhodu tako, da bi ostal Slovenj Gradec v Avstriji, nato naj bi šla meja na Kopo na Pohorju, od tod pa mimo Hoč južno od Maribora in Radgone do tedanje madžarske meje.

To pot je Gradec res storil vse, da podkuri Milesa in obmejno nemštvo proti Slovencem, Jugoslaviji. 22. januarja je bila slavnostna seja štajerskega deželnega zbora, na katero je bil povabljen tudi Miles. Miles se je

¹⁰⁴ Dr. Alojzij Kuhar, Poglavje iz tragedije koroških Slovencev, zbornik Svobodna Slovenija, Buenos Aires 1956, str. 47—79; zapisnik o razgovorih Narodne vlade in koroške deželne vlade v Gradcu od 16.—19. januarja 1919; Vojnoistoriski institut JNA v Beogradu; Wutte, str. 150 in 152; Vinzenz Schumy, Kampf um Kärntens Einheit und Freiheit, Wien 1950, str. 110 in zapisnik 49. seje Narodne vlade z dne 20. januarja 1919.

¹⁰⁵ Dr. I. Senekovič, Sedemdvajseti januar 1919 v Mariboru, Kronika slovenskih mest III, št. 1, str. 60.

povabilu odzval. Govorila sta Wastian in deželni glavar Kaan. Wastian je povedal vse, kar je znal, da dokaže Milesu pravičnost nemškoavstrijskih mejnih zahtev in nasilnost slovenske uprave na Štajerskem in Koroškem. Sicer vljudni in zmerni Kaan je to pot grozil in izjavil, da ne more prevzeti nobene odgovornosti za nadaljnje zadržanje avstrijske Volkswehr. In vendar se ni zgodilo od napada folksverovcev na Lučane 14. januarja, zaradi katerega se je Kaan še opravičeval, nič drugega novega, kakor da je prišel v Gradec Amerikanec Miles in posegel v slovesko-nemškoavstrijski mejni spor, »zaradi pomirjenja in da se ustavi prelivanje krvi«.

Maister je 25. januarja odgovoril Gradcu s sledečim dnevnim poveljem svojim vojakom:

»Vojaki, mi se bomo tudi nadalje vzdržali vsakega izzivanja, da pokažemo tudi v bodoče svetu, da smo pravi jugoslovanski vojaki, ki v vsakem oziru prekašajo tuje vojaštvo. Tudi nadalje se hočemo držati načela, da ne bomo po nepotrebnem prelivali krvi. Toda eno izjavljam z vso odločnostjo: če bi po hujskanju nemškega lažnjivega časopisja in po besedah štajerskega deželnega glavarja dr. Kaana vzpodbujeni nemški folksverovci hoteli zopet enkrat napasti naše postojanke, jim bomo z vso energijo in brez vsakega neumestnega prizanašanja za vedno izbili voljo in veselje do enakih dejanj. Pozivljam vse svoje vrle vojake, da varujete z isto močatostjo in žilavostjo severno mejo naše svete Slovenije, kakor do sedaj in da se zavedate, da gledam jaz in ves jugoslovanski narod s popolnim zaupanjem na Vašo veliko in odgovorno domovinsko delo. Stojte kakor skala in branite last in čast domovine! V to ime Vam pošiljam svoj jugoslovanski pozdrav!«¹⁰⁷

Štajersko deželno vodstvo nemškoavstrijske socialne demokracije je po sejnem sklepu dne 21. januarja vzporedno z nacionalisti zahtevalo, da tudi slovenski socialni demokrati protestirajo proti črti, ki jo je imelo zasedeno vojaštvo Štajerskega obmejnega poveljstva in da se slovenska vojska umakne iz Maribora. Slovenski socialni demokrati so to zahtevo odbili.¹⁰⁸

Ko se je 27. januarja 1919 pripeljal Miles v Maribor z avtom-spremljali so ga por. King, profesor za slovanske jezike na univerzi v Missouriju Kerner in major Lawrence Martin, profesor fizikalne geografije na univerzi v Madisonu, ga je pri vходу v mesto pri Krčevini že čakala deputacija mariborskega meščanstva in železničarjev. Naprosili so Milesa za dovoljenje, da manifestirajo v počastitev predsednika ZDA Wilsona in za nemški značaj Maribora, češ da ljudje z jugoslovansko zasedbo niso zadovoljni. Miles je to rad dovolil. Ko bi ga za dovoljenje kakršnekoli manifestacije naprosili Gradčani, bi jih gotovo napotil na graško policijsko direkcijo. V Mariboru mu kaj takega ni prišlo na misel.

Tako je prišlo do demonstracij, ki jih nacionalistični del nemške publicistike zaradi streljanja, do katerega je prišlo na Glavnem trgu pred Mestno hišo, še danes označuje »Der Marburger Bluttag« in ga navaja za dokaz slovenske nasilnosti nad Nemci.

Opisi nemškoavstrijske publicistike o teh demonstracijah med obema svetovnima vojnama — obrazec, po katerem pišejo tudi drugi je opis Fr. Hausmanna v zborniku »Südsteiemark« (Graz 1925) — zamolčujejo predvsem, da so se mariborski nemški nacionalisti skupno z nemškoavstrijs-

¹⁰⁶ Prim.: Senekovič, str. 61.

¹⁰⁷ Prim.: Senekovič, str. 61.

¹⁰⁹ Iz: Senekovič, str. 63.

¹⁰⁸ Iz: Senekovič, str. 61—62, ki pa ne navaja vira.

«kimi socialnimi demokrati pripravljali na te demonstracije že od 20. jan. dalje, ko je Miles ob obisku tega dne izjavil, da se bo na poti na Koroško čez kak teden dni ustavil zopet v Mariboru. Na začetku teh demonstracij ni bilo prav nič spontanega. Kurirji so razdeljevali med Mariborčane listke, »po naročilu ameriksanske študijske komisije« (Im Auftrage der amerikanschen Studienkommission), z vprašanji plebiscitnega značaja: 1. Ali hočete, da pripada Maribor z okolico nemškoavstrijski državi? Da ali ne? (Wünschen Sie die Zugehörigkeit der Stadt Marburg und Umgebung zum deutschösterreichischen Staate? Antwort: Ja oder Nein?)... itd. Miles je pozneje zatrjeval, da so ta plebiscit organizirali mariborski Nemci brez njegove vednosti ali navodila. O pripravah na sprejem Mileša piše tedanji namestnik štajerskega deželnega glavarja Rintelen:

»Mrzlično smo ukrenili vse mogoče, da prepričujoče pokažemo nemški značaj spornega ozemlja. Tudi v Mariboru so se v vsej tajnosti pripravljali na veliko demonstracijo Nemcev tega dne, ko bo prišla komisija. Mariborski strokovni učitelj Hans Schmidt je sprejel od mene in deželnega poslanca Wastiana zaupna navodila, posebno glede priprave udeležbe šolske mladine pri množičnem zbiranju, ki smo ga imeli v načrtu...«¹¹⁰

Teh demonstracij se niso udeležili samo mariborski Nemci in delavci, ki so sledili parolam nemškoavstrijskega socialdemokratskega vodstva, temveč tudi Nemci iz Ptuja, Celja, s koroške strani Dravske doline in celo iz Gradca, med njimi vse polno bivših nemškoavstrijskih oficirjev in odpuščenih javnih in državnih uradnikov.

»Iz vlakov, ki so prihajali v Maribor, so se vsipale množice, ki jih je drugače v tolikih masah videl Maribor le ob redkih, izrednih prilikah. Na mariborskih železniških postajah je izstopilo, kakor se je pozneje ugotovilo po številu prodanih vozovnic, v času od 12. ure dne 26. januarja do 12. ure dne 27. januarja 1919 — 3800 ljudi, kar je preseгло petkratni takrat običajni dnevni promet. Zelo veliko ljudi se je pripeljalo v mesto od zunaj tudi na vozovih, iz najbližje okolice pa so prihajali v masah peš. Osobito živahno je bilo gibanje v Studencih in v železniški koloniji v Magdalenskem in Meljskem predmestju.«¹¹¹

Mariborske trgovine in trafike so na veliko razprodajale črno-rdeče-rumene trakove. 26. januarja je prišel v Maribor tudi Norbert Jahn.

Takoj po prihodu Američanov so se na hišah glavnih ulic, kmalu na to pa po vsem mestu, pojavile črno-rdeče-rumene trobojnice, frankfurtarice. Mariborsko nemško meščanstvo, pomešano z ljudmi, ki so prišli od drugod, se je začelo zbirati v neprestano naraščajoče sprevide. Ko je Maister za to zvedel, je zapovedal, da naj se občinstvu dopušča neoviran izraz mišljenja in manifestiranja in da naj se prepreči vsako krvoprolitje. Proti najsti uri je iz Studencev prišla množica mož, žena in otrok, železničarji in delavci, ki jih je poslalo na ulico nemškoavstrijsko socialnode-mokratsko vodstvo.

¹¹⁰ Anton Rintelen, *Erinnerungen an Österreichs Weg*, München 1941, stran 66: Wir trafen fieberhaft alle Massnahmen, um den deutschen Charakter der umstrittenen Gebiete überzeugend darzutun. Auch in Marburg wurde in aller Stille eine überwältigende Demonstration der Deutschen für den Tag des Eintreffens der Kommission vorbereitet. Der Marburger Fachlehrer Hans Schmidt übernahm von mir und von Landesrat Wastian vertrauliche Weisungen, insbesondere hinsichtlich der Vorbereitung einer Teilnahme der Schuljugend am geplanten Aufmarsch.

¹¹¹Prim.: Senekovič, str. 63.

»Na čelu je igrala godba njihovega društva Frohsinn, toda rdeče zastave internacionale ni bilo videti, kajti vse je bilo odeto v rdeče-črno-rumene trakove. V sprevedu so nosili že davno izdelane, tiskane napise, pritrjene na table iz lepenke: „Hoch Deutschösterreich! Marburg ist deutsch! Hoch Wilson! Wir bleiben deutsch!«, tako piše slovenski očitavec. Po šolah so nemški učitelji, učiteljice in profesorji prenehali s poukom in se na čelu otrok in dijakov, med katere so razdelili majhne frankfurtarske zastavice, priključili sprevedu. Trgovine so že ob desetih zaprli, pravtako vse obrti, gostilne in lokale. Reditelji so vodili množico, ki je vzklíkala parole z napisov na tablah in še druge, najprvo pred glavarstvo, kjer se je v prostorih Štajerskega obmejnega poveljstva mudil Miles v družbi Maistra in njegovega štaba. Deputacije z bivšim mariborskim županom na čelu Miles sicer ni hotel sprejeti in jo je prepustil Maistru, pač pa je ustregel želji demonstrantov in se v družbi Maistra prikazal na balkonu. Sprejeli so ju kriki: »Abzug Maister! Nieder mit Jugoslawien! Nieder mit den Windischen! Heil deutsch Marburg!« Godbe so igrale Die Wacht am Rhein in Deutschland über alles. Član deputacije Pfriemer je nato pozval množico, naj se mirno razide. Glavni organizatorji in voditelji teh demonstracij pa so vodili množico na Glavni trg. Med potjo so vzklíkali proti Slovencem in Jugoslaviji, zmerjali in dejansko napadli Slovence, ki so jih srečavali, pobili nekaj šip. Na Glavnem trgu, pred magistratom, Mestno hišo, so se demonstranti ustavili, med neprestanimi vzklíki prepevali nemške nacionalistične pesmi, ki so jih spremljale godbe. Hausmann pravi, da so demonstranti hoteli počakati na Milesov odhod in mu pokazati, da je Maribor nemški. Toda saj je Miles to, kar je bilo mogoče tega dne z očmi zvedeti, zvedel že ob pogledu z balkona glavarstva. Vsa poročila, nemška in slovenska, se skladajo v tem, da so imele vse te demonstracije izrazit pangermansko nacionalistični značaj. Nemška poročila ugotavljajo to prav s ponosom. Če so imeli nekateri levičarski socialisti pri teh demonstracijah še kakšne druge svoje namene, ni prišlo to do nobenega vidnega izraza.

Demonstranti so začeli pritiskati proti Mestni hiši. Ko je to videl trgovec Reinfried, je odhitel na bližnjo pošto in brzojavil v Celovec: »Marburg wieder deutsch«. Brzojavka, z navedbo časa oddaje, je bila inhibirana. Z dvorišča Mestne hiše, kamor so vdrli demonstranti s sedanjega Slomškovega trga, jih je slovenska militarizirana policijska straža med nekaj strelji v zrak potisnila nazaj. Medtem so demonstranti na Glavnem trgu pretepli policijskega komisarja Senekoviča, ki je hotel iti po vojaško pomoč v Dravsko vojašnico, ga pobili na tla in ga razorožili. Straža izpred Mestne hiše, na Glavnem trgu, ga je s težavo rešila. Na pročelni strani Mestne hiše še ni padel medtem noben strel.

Opisno popolnoma točno obnoviti potek dogajanja pred Mestno hišo, predno se je začelo streljanje in med streljanjem, je najbrž nemogoče. Slovenska in nemška poročila si med seboj in v sebi preveč nasprotujejo (kdo je začel streljati; kdo vse je streljal; ali samo policaji ali samo vojaštvo ali oba; odkod se je streljalo). Eno pa je izven dvoma: obnašanje demonstrantov je bilo izzivalno, nasilno. Slovenski očitavec dr. Maks Pohar, ta najbolj markantna priča v kazenskem procesu proti Erženu, odgovornemu uredniku socialnodemokratske Volkstimme, pred mariborskim okrožnim sodiščem leta 1927 — tej priči tudi toženec in toženčev zastopnik nista odrek-

la verodostojnosti — opisuje dogodke neposredno pred streljanjem in samo streljanje:

»Tedaj sem imel že vojaško odpustnico in sem bil vpisan na medicinski fakulteti v Zagrebu. Uniformo sem še nosil. Tistega krvavega dne 27. 1. 1919 — sem bil doma. Iz Studenc sem šel predpoldne v mesto na sprehod pa sem videl mnogo ljudi, polne ulice, vse hiše so razobešale nemške zastave in tudi po izložbah jih je bilo polno. Vsak je pogledal na mojo slovensko kokardo. Nisem vedel, za kaj gre, vendar sem občutil, da se nekaj dogaja. Zato sem se držal Gosposke ulice, kjer so bili stražarji — da bi v slučaju napada bil zaščiten. Okrog poldne sem se pomaknil na konec Gosposke ulice — slišal sem že opazke na mojo kokardo — čutil sem se nesigurnega med to nemško množico, ki je bila okrašena z nemškimi trakovi in je postajala vse bolj glasna. Tu na koncu Gosposke ulice, ob prehodu na Glavni trg, je stalo tudi več stražarjev. Na Glavni trg so prihajale množice ljudi z vseh strani in vse je pritiskalo k magistratu. Tudi stražarji so se pomikali k vhodu magistrata in ostali tam. Jaz sem bil blizu njih, kakih 10 korakov na levo, na trotoarju pred tobačno trafikco, sedaj Rotovška klet. Prišli so organizirano šolski otroci z učitelji in učiteljicami, prišli so sprevodi z vseh strani, prišli so v močnem sprevodu čez most z desne strani Drave korporativno železničarji z godbo in zastavami. Še nikoli prej in tudi ne pozneje nisem videl Glavnega trga tako polnega kot tedaj. Množice so pritiskale naprej proti vhodu rotovža. V sredini se je pojavila velika zastava frankfurtarica, ki so jo potiskali naprej. Ker sem bil na vzvišenem mestu in sem tudi sam velik, sem imel pregled čez celo množico. Ker množica ni mogla naprej skozi rotovški vhod, kjer so trdno stali stražniki, so zanihali zopet nazaj. To se je ponavljalo. Stražniki so imeli v rokah puške z nasajenimi bajoneti. Takrat sem opazil čisto spredaj nemškega narednika z nemško kokardo (posamezni bivši ščurverci so kljub prepovedi še nosili vojaško uniformo), oboroženega s pištolo. Klical sem stražnika, da bi ga aretiral, pa je ta narednik že izginil v množici. V tem času je od konca Gosposke ulice prišla vojaška patrolja, kakih 10—12 vojakov v gosjem koraku (eden za drugim) in to ob trotoarju na severni strani Glavnega trga. Imeli so puške v rokah in so gredli polnili puške s patronami, kar sem videl. Postavili so se tik pred menoj. Ljudje so se norčevali iz teh 'Patzler Soldaten'. Naenkrat slišim strel iz množice, ki je zadel bajonet na puški pred menoj stoječega vojaka. Vojaki so imeli svoje puške 'pri nogi'. Projektil je švignil mimo mojega ušesa. Kot dolgoletni vojak na fronti sem dobro razločil, da je to bil strel iz pištole. Nato je začela množica še bolj vpiti in je pritisnila na vojake. Ti so dvignili puške in ustrelili v zrak. Najbližja fakinaža je nato napadla vojake in jim hotela iztrgati puške iz rok. Ti pa so puške povесili in začeli streljati v množico. Repetirali so. Ko sem videl ljudi padati, sem skočil med vojake in zakričal: Ne več streljati! ter sem nekaj vojakom zbil puškine cevi navzgor. Vojaki so prenehali streljati. Nastop vojakov, streljanje — vse to se je zgodilo s tako naglico, da drugega nisem videl, niti, če so tudi stražarji pri vhodu v rotovž kaj streljali. Mislim, da ni minulo tri minute in Glavni trg, tako nabito poln, kakor je bil, je bil prazen, razen ranjenih in mrtvih. Streljanje na Glavnem trgu ni bilo na komando, ampak v samobrambi. Tako sem videl in doživel dogodke na Glavnem trgu dne 27. 1. 1919 v Mariboru.«

O prizkusih iztrgati vojakom puške iz rok govori še več drugih slovenskih poročil. Hausmann pa pravi: »Malenkosten povod je zadostoval« (Ein geringfingiger Anlass genügte), da so začeli streljati, in sicer na povélje, v salvah, samo Slovenci. Russ trdi, da je razen stražnikov pred Mestno hišo streljala tudi še neka vojaška patrola, ki je prihitela po Gosposki ulici. Senekovič odločno zanika, da bi razen stražnikov izpred Mestne hiše streljala še kakšna vojaška patrola, Russ nasprotno je videl streljati predvsem vojaško patrolo, kar bi se krilo s Poharjevo trditvijo, le da Russ zanika izzivalno obnašanje demonstrantov.

Slovenska poročila govore o 47 streljih, od teh mnogo v zrak. Po nemških virih je bilo med demonstranti 9 mrtvih in 18 težko ranjenih. Ko je prikorakala četa vojakov iz Meljske vojašnice, je bil trg že prazen. Četa je zasedla ulične vhode na Glavni trg.¹¹²

Z organizacijo teh demonstracij so nemški nacionalisti slovensko politično in vojaško vodstvo presenetili. Na kakšne slovenske manifestacije Amerikancem in Milesu na čast slovensko politično in vojaško vodstvo ni mislilo. Velika proslava osvoboditve in zedinjenja 15. decembra 1918 pa dokazuje kakšne možnosti je imelo, da zbere za ta dan v Mariboru na desetisoče Slovencev iz Maribora in njegove okolice, iz Podravja, Pomurja.

Če bi vodstvo nemških »manifestacij« zaprosilo za slovensko policijsko dovoljenje, bi ga za »manifestacije« v takem obsegu ne dobilo. Ko pa je vendarle prišlo do njih, je Maister zapovedal, da jih slovensko vojaštvo ne sme motiti. V boju za državno pripadnost štajerskega Podravja z Mariborom se je Maister ravnal po pravilih meščanske demokracije, toda do meje, ki mu jo je dopuščala zagriženost in bojevitost nemških nacionalistov. V situaciji 27. januarja pa je hotel, da odnese Miles s svojim ameriškansko demokratičnim, slovenski zgodovinski položaj v bivstvu sicer nerazumeva-jočim pogledom na stvar, iz Maribora kar najboljše vtise. Ko je prišlo do streljanja, je bilo to v nasprotju z Maistrovimi nameni.

Dogodke 27. januarja je nemška publicistika temeljito izrabila. Opisala jih je prav v bistvenih točkah tako, kakor se niso zgodili: da je bila demonstracija spontana, da je bila mirna in da je streljalo slovensko vojaštvo neizzvano, kar iz nekega slepega sovraštva. Tudi nekateri člani ameriškanske mirovne delegacije v Parizu in Italijani so pozneje, ko se je obravnavalo v Parizu vprašnje meje na štajerskem odseku, navajali dogodke tega dne med razlogi, zaradi katerih Maribor s štajerskim slovenskim Podravjem ne sme pripasti Jugoslaviji. Milesov spremljevalec pri obisku Maribora in na poti po Koroški, prof. Martin, pa je o streljanju 27. januarja izjavil,

»da uporaba orožja ni bila neopravičena, čeprav vtis, ki ga je dobil, nikakor ni bil ugoden.«¹¹³

¹¹² Viri in literatura o 27. januarju 1918 v Mariboru: Dr. Maks Šnuderl, Meje. Kronika slovenske meje 1918/19, v rokopisu; uradno poročilo Narodne vlade v Slovincu, 4. februarja 1919, št. 28; dr. Ivan Senekovič, Sedemindvajseti januar 1919 v Mariboru, Kronika slovenskih mest III, št. 1 in 2; Franc Hausmann, Der Marburger Bluttag v zborniku Südsteiermark, Graz 1925; Franc Russ, Erinnerungen an Marburgs Kampf und Fall, ciklostil, DA-Maribor; spomini Franca Cvirna v DA-Maribor in spomini pri pisatelju: Tone Britovšek, Jože Orel, Ivan Ortan, Ciril Skvarča, Ivan Turk; opis 27. januarja po dr. Maksu Poharju je vzet iz pripomb k prvemu konceptu te razprave in se v vseh bistvenih točkah krije s Poharjevim pričevanjem v kazenskem procesu proti Erženu, natisnjemem v brošuri Der blutige 27. Jänner 1919 in Maribor (Maribor 1927, str. 43—44). Volkstimme je namreč v volilnem boju leta 1927 očitala nemškimi nacionalistom volilno paktiranje s tistimi »farji« (Pfaffen), ki da so 27. januarja 1919 streljali na demonstrante iz semenišča. 27 duhovnikov je nato vložilo proti Volkstimme tožbo zaradi žaljenja časti in klevetanja. V glavnem tekstu tega očitka, ki so ga izrekli graški časniki takoj po 27. januarju 1919, ne omenjam, ker ga Hausmann leta 1925 ne ponavlja in celo Russ pravi, da tega iz svojega ne more trditi ter da prepušča dokazovanje resničnosti tega očitka drugim.

¹¹³ Prim.: Vinzenz Schumy, Kampf um Kärntens Einheit und Freiheit, Wien 1950, str. 121.

Ne slovenska ne nemška, ne nacionalistična ne socialistična poročila o teh dogodkih niso pokazala na glavnega krivca: na Coolidgeovo komisijo na Dunaju, predvsem na samega Coolidgea in na Milesa. V nasprotju s pooblastili, dani mi ji od amerikanske mirovne delegacije v Parizu, se je ta komisija vmešala v mejni spor med Slovenijo in Nemško Avstrijo, in to na način, ki mu med vsemi posegi v mejne spore po tujih silah po prvi svetovni vojni ni primere. Italija vsaj ni prikrivala na kateri strani so njene simpatije ali sovraštvo in zaničevanje. Tu pa so se vmešali v spor ljudje, ki so se ponudili za razsodnike, a niso imeli zato niti znanja, še manj pa tistega duha nepristranosti, ki bi moralno etično opravičevalo tako ponudbo. Vse svoje delo so vršili s prikritim pritiskom na slovenske predstavnike, z aroganco in doslednim favoriziranjem ene stranke nasproti drugi. Brez vmešavanja Coolidgeove komisije v ta mejni spor bi v Mariboru ne prišlo do demonstracij in ne bi prišlo do krvoprelitja. Miles pa se je nato mirno odpeljal na Koroško, da v istem duhu še tamkaj opravi svoje delo. Vsaj mariborski dogodki bi ga morali navesti na misel, kako težko nalogo je prevzel in da prav v tistem, kar je 19. januarja v Gradcu navedel kot glavni razlog svoje ponudbe za razsodništvo, da se namreč prepreči nadaljnje prelivanje krvi, ne uspeva, ter da samo krepi pogum nemškega nacionalizma.

Maister je 28. januarja izdal oklic (DA-Maribor), v katerem v glavnih potezah, skladno z drugimi slovenskimi opisi, oriše razvoj dogodkov, poziva, da očitvidci naznanijo osebe, udeležene »pri uporuk in grozi s kaznijo tudi tistim, ki jih namenoma ne bi naznanili.

Izdani so bili tudi ostri policijski ukrepi.

Ne pred temi dogodki in ne pozneje ni bilo več take nevarnosti, da se štajerska deželna vlada odloči za vojaško akcijo za zopetno osvojitve Maribora, kakor v prvih dneh po 27. januarju, 28. januarja so v Militärkommando v Gradcu razpravljali o napadu na Maribor. Intendencia je dobila navodilo, da pripravi vse potrebno. Na Koroško so poslali generalštabnega častnika Alexina, da se dogovori o skupnem nastopu. Korošci so pomoč takoj obljubili. Za sejo štajerskega deželnega zbora 30. januarja je bil pripravljen predlog za dovolitev vojnihi kreditov v znesku 2 milj. kron. Toda socialni demokrat dr. Eisler se je odločno uprl. Zahteve štajerskih socialnih demokratov glede mejne črte so bile iste kakor meščanskih nacionalistov, toda za vojaško akcijo niso bili. Deželna vlada se je začela umikati. Končno je bilo tudi poročilo gen. Mittereggerja, ki naj bi poveljeval nemškemu napadu na Maribor, zelo rezervirano, tako glede discipline čet, kakor glede razmerja bojnihi sil, opreme in potov. Bila je ostra zima in zapadel je visok sneg. Misel na napad je bila opuščena.¹¹⁴

Pač pa je 27. januarja pospešil priprave za upor v Pomurju, ki naj bi se začel z napadom na Radgono. Štajerska deželna vlada je pomoč v orožju najprej odklonila. Mickl je odšel nato na Koroško, da tamkaj od vojaškega poveljnika Hülgertha, s katerim sta se poznala, ker sta služila v vojni pri koroškem gorskem strelskem polku, izprosi pomoč. Hülgerth mu je takoj dal 300 pušk, 5 strojnic, 100 ročnih granat in nekaj streliva. Kljub temu, da je štajerska Volkswehr delala pri prevozu težave, je spravil Mickl to orožje do svojih vojakov, ki so se za napad na Radgono zbirali v Korovcih,

¹¹⁴ Prim.: Knaus II, str. 93—97.

na madžarski strani, z madžarskim dovoljenjem. Po večini so bili to nemški in nemško-katarski ubežniki iz Radgone in okoliških vasi. Pridružil se jim je tudi nekaj Madžarov.

Nemški napad na Radgono se je začel 4. februarja v juturnjih urah, z vojaško močjo, ki je bila približno enaka radgonski posadki, okrog 200 borcev, toda le do napada. Ob napadu, na dano znamenje, naj bi se Micklovim vojakom pridružile stotine tistih, ki so bili pripravljene na to na svojih domovih v Radgoni in po celem vzhodnem Pomurju in ki jih je organiziral Brodmann s svojim Bauernkommando.

Napad na Radgono je bil preračunan predvsem na iznenadenje. Toda prav to je izostalo. Poveljnik radgonske posadke, nadporočnik Benedikt Zeilhofer, je o pripravah za napad pravočasno zvedel in je vzdržal svojo posadko v stalni čuječnosti. Napadalcem je sicer uspelo nekaj predstraž prepoditi, zasesti kolodvor in oba mestova čez Muro, toda na treh točkah so zadeli na odločen odpor: pri konjeniški vojašnici, kjer je bila glavčina radgonske posadke, pri Urajevem mostu in na postajnem poveljstvu. V protinapadih je bila Radgona do večera že od same radgonske posadke očiščena. Ko je zvečer prišla še pomoč iz Ljutomera (Viktor Kukovec, Lojze Hercog, Štefan Sagadin) in eskoljska legija iz Sv. Martina iz Medjimurja, je bila situacija rešena. V naslednjih dneh so prešli v protinapad tudi v radgonski okolici in zasedli zopet kolodvor.

Obrajno in Purklo, kjer so bile močnejše orožniške postaje, so Nemci zasedli, pri Cmureku in Weitersfeldu v bližini Cmureka so bili odbiti, zasedli pa so še Gosinjo vas pri Cmureku in prepodili so slovensko orožništvo iz Apač, južno od Mure. Tu so zajeli tudi konjeniško patrolo. Najslabše se je godilo oddelku, ki ga je cmureška posadka poslala na pomoč slovenski posadki v Radgoni. Ta oddelek, ki je štel blizu 70 mož, je v soteski pri Purkli (od Nemcev nazvani »Hölle«), padel v zasedo in bil od razmeroma slabotnega nemškega oddelka po kratkem boju, v katerem so bili trije slovenski vojaki ubiti in dva ranjena, ujet. Ravnanje s temi ujetniki je bilo izredno surovo.

Borba za Radgono je bila zelo ogorčena, izgube v razmerju s številom bojevnikov velike. Pri Radgoni in Obrajni je na slovenski strani padlo 18 vojakov, po nekaterih virih še več, ranjenih je bilo poleg poveljnika Zeilhoferja nad 20. Na nemški strani je bilo (po Knausu) 9 mrtvih (po slovenskih virih precej več), od teh 2 Madžara, 9 težko ranjenih in »večje« število lahko ranjenih.¹¹⁵

Viri ne dajejo jasne slike o pripravah na to vojaško podjetje pomurskega nemštva kakor tudi ne o dogodkih, ki so v nemškoavstrijskem taboru sledili ponesrečenemu napadu na Radgono. Organizatorjem tega vojaškega podjetja je bil nedvomno pred očmi koroški zgled: aktivni častniki naj organizirajo v vojni vojaško izvežbane ljudi na vasi in naj udarijo; politiki pa bodo potem ta udar proglasili za »spontan ljudski upor«. Toda uspeha ni bilo in tudi vlada ter Volkswehrkommando v Gradcu nista bila tako odločna kakor v Celovcu. Nemška publicistika ugotavlja, da sta med pripravami delala težave. Po prvih vesteh o velikih uspehih in že o

¹¹⁵ Natančnejši opis boja za Radgono je v spominih Benedikta Zeilhoferja, Lojza Herzoga in Ferdinanda Ošlaka (pod št. 117).

nemški zasedbi Radgone sta štajerska deželna vlada in Volkswehrkommando v Gradcu sicer dovolila razdeliti med upornike 1000 pušk, uradno pa je štajerska deželna vlada zanikala, da ima s tem kaj opraviti.¹¹⁶

Spoznali pa so Nemci, da na štajerskem odseku ne gre kakor na koroškem. To je bil važen uspeh slovenske borbe za Radgono, z njeno glavno vojaško silo: 6. četo Mariborskega pp. Uvideli so, da z orožjem ne dosegaajo uspehov, kakor so nekaj dni po 27. januarju mislili, da jih bodo dosegli oziroma da jih morajo doseči. Zopet in sedaj dokončno so se vrtni na pot pogajanj.

Na samem bojišču so prvi predlagali premirje Nemci.¹¹⁷ V svojih spominih pripoveduje o tem Ošlak.

Maister je o napadu na Radgono, ki so se ga udeležili tudi madžarski državljani, opozoril francosko misijo v Zagrebu in jo povabil, da si ogleda položaj. Francozi so se zanimali za mariborske dogodke 27. januarja. Že tedaj je prišel iz Zagreba v Maribor francoski major Montegu,

»ki se je podrobno informiral o poteku izgrelnih demonstracij in njihovem nesrečnem koncu. Dobil je točno sliko o vsem in se pomirjen odpeljal naprej na Dunaj.«¹¹⁸

Kakor so pokazali nadaljnji dogodki, je bilo Maistrovo povabilo zelo srečna poteza. Francozi, major Montegu, istotnik Gey in profesor Eyboulett, so se povabilu takoj odzvali. Verjetno je, da je Maister prav v sporazumu z njimi poslal v Gradec dva častnika s povabilom, naj se določijo pogoji premirja in začnejo pogajanja, ki naj določijo demarkacijsko črto, veljavno do končne odločitve na mirovni konferenci. Graška vlada je v to takoj privolila. Silil pa jo je k pogajanjem ne samo vojaški položaj v Pomurju, temveč tudi razglas Vrhovnega sveta pariške mirovne konference z dne 29. (morda že 24.) januarja 1919, ki svari pred nasilnim zasedanjem ozemelj, glede katerih bo šele mirovna konferenca odločila, komu da pripadajo. Opozarja, da bo vsaka posest, do katere bi prišlo z nasiljem, prav onemu, ki bi po takih sredstvih posegel, prizadejala največjo škodo.¹¹⁹ Francozi so se torej mogli isklicevati tudi na ta razglas. V slovenskem interesu pa je prav tako bilo, da se boji na tem odseku zaključijo in da ostane pri dosedANJI zasedbeni črti.

Po skupnemu ogledu bojišča so se med zastopniki štajerske vlade in zastopniki Militärkommando z ene ter zastopnik Narodne vlade v Ljubljani in Štajerskim obmejnim poveljstvom z druge strani ob navzočnosti francoske misije začela 10. februarja pogajanja. Zaključila so se 13. februarja.¹²⁰

¹¹⁶ Prim.: Lechner, Die Abwehrkämpfe im unteren Murtal, Graz 1928, str. 13; Straža, 7. februarja 1919, št. 11.

¹¹⁷ Prim.: Ferdinand Ošlak, Spomini na osvobodilne boje za Štajersko in Koroško v letih 1918—1920, Slovenija, 13. in 27. septembra 1940, št. 37 in 39.

¹¹⁸ Senekovič, str. 113.

¹¹⁹ Prim.: Dopis poveljstvu IV. armadne oblasti v Zagrebu pod št. 184 komandantu Dravske divizijske oblasti v Vojnogodovinskem institutu JLA v Beogradu in Wutte, str. 126.

¹²⁰ Kakor pogodba Maister-Passy je bila tudi ta pogodba napisana le v nemškem jeziku. Celoten, ne povsem točen slovenski prevod te pogodbe ima Slovenski narod z dne 15. februarja 1919, št. 38. Od Maistra komandi Dravske divizijske oblasti poslani prepis pogodbe je v Vojnogodovinskem institutu JLA v Beogradu. Ponatis te pogodbe je v DA-Maribor.

Pogodba ima naslov: »Sporazumi med deželnicima vladama v Ljubljani in Gradcu o vzpostavitvi miru v okolišu radgonskega okrajnega glavarstva in o zavarovanju trajnega počivanja orožja med obema zasedbenima vojskama od ogrske do koroške deželne meje do konca mirovne konference v Parizu« (Vereinbarungen zwischen der Landesregierung Laibach und Graz über die Wiederherstellung der Ruhe im Bereiche der Bezirkshauptmannschaft Radkersburg und Sicherung dauernder Waffenruhe zwischen den beiderseitigen Besatztruppen von der ungarischen bis zur Kärntner Landesgrenze bis zur Beendigung der Friedenskonferenz in Paris). Pogodba ima dvanajst poglavij z več dostavki: posebna izjava in pravni pridržek zastopnikov Štajerske deželne vlade, ki izključuje vsakršen prejudic glede državne meje; nadalje poseben dopolnitveni dogovor vojaških zastopnikov k II. poglavju pogodbe, t. j. dogovor, ki po generalki natančno opisuje novo demarkacijsko črto oziroma cono in končno še dvoje zagotovil generala Maistra, da bodo osebe nemške narodnosti, ki bivajo na spornem ozemlju južno od jugoslovanske zasedbene črte, do sklenitve mirovne pogodbe oproščene vsake vojaške službe.

Zasedba Radgone in Špilja po slovenskih, jugoslovanskih četah je po tej pogodbi ostala. Med jugoslovansko in nemškoavstrijsko, na generalki v posebnem dogovoru potegnjeno demarkacijsko črto (dem-črta I in Ia), je nevtralni pas, »ki ga smejo čete kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev zasesti le v primeru, če izbruhnejo proti njim kakršnikoli nemiri«. Jugoslovanska posadka se umakne iz Cmureka na južni breg, sme pa uporabljati cmureški kolodvor in cesto s cmureškega kolodvora čez most na južni breg in obratno. Iz Lučan se umakne jugoslovanska posadka na 2 km pred njimi. Nemškoavstrijskima žandarmerijskima postajama v Apačah in v Cmureku se dodelijo po trije slovenski, nemščine večji orožniki. Slovenskemu poštnemu predstojniku in še enemu vodečemu uradniku v Radgoni se dodeli en nemški uradnik, od ostalih uslužbencev je polovica Slovencev in polovica Nemcev. V Obrajni se dodeli pošti en slovenski uradnik. Vsi talci se izpustijo, pobrana kontribucija (Maistrovi ukrepi po napadu na Lučane!) se vrne. Prvi odst. XII. poglavja pravi: »Obe stranki prosita majorja Monteguja, da antanta na stroške obeh strank določi kontrolne organe, ki bodo nadzirali spoštovanje obeh vojaških demarkacijskih črt«. V dodatku k II. poglavju (o demarkacijski črti oziroma cono) so bili določeni tudi kraji, kjer sme biti jugoslovanska oziroma nemškoavstrijska posadka. Določena je bila številčna moč teh posadk. Na slovenski strani so bile poleg Radgone (en bataljon) in Špilja (90—120 mož) določene še sledeče posadke: Nasova 30, Plač 45 do 60, Sv. Jurij v Pesniški dolini 45 do 60, Brezno 25, Marenberg (Radlje) in Muta 90 do 120 mož; na nemškoavstrijski strani pa: Ivnik 90 do 120 mož, Šentjanž in Klein 90 in 120, Vagna 45 do 60, Weinburg 90 do 120, Straden 45 do 60 in Tieschen 90 do 120 mož. Morebitno okrepitev je treba takoj naznaniti drugi strani, čimprej pa reducirati posadko zopet na dogovorjeno število.

S to pogodbo so bili boji z orožjem na štajerskem odseku slovensko-nemškoavstrijske meje končani. Navzočnost francoske misije pri tej po-

godbi je imela za posledico zainteresiranost Francozov na tej pogodbi tudi v bodoče. Roland Bryce, eden izmed piscev zgodovine mirovne konference v Parizu, ki jo je izdal H. W. V. Temperley (A History of the Peace Conference of Paris, London 1921) pravi, da je bila od Jugoslovanov in Avstrijcev dogovorjena demarkacijska črta oziroma nevtralna cona določena od generala Francheta d'Espereya.¹²¹ Seveda je spadalo to tudi v koncept francoske politike utrjevanja svojega političnega položaja v Jugoslaviji in — tudi to moremo glede na poznejšo francosko intervencijo pri Maistru (glej stran 148) upravičeno trditi — politike cordon sanitaire nasproti komunistični, boljševiski nevarnosti, ki se je oglašala posebej z ozemelj premaganih držav. Demarkacijska črta oziroma nevtralna cona, ki je bila v mariborski pogodbi določena, pa ustreza zahtevam pravične nacionalne razmejnitve na tem odseku.

9. Vaznejši dogodki po 13. februarju 1919 — Nekatere posebnosti boja za Maribor in štajersko Podravje na nemškoavstrijski strani

Po mariborski pogodbi je prišlo na štajerskem mejnem odseku le še do enega resnejšega boja, in sicer pri Soboti v bližini koroško-štajerske meje. Pobuda in organizacija je izšla iz Koroške.

»Ko je bila v Labotski dolini v bližnji Koroški organizirana Volkswehr s poveljstvom v Etni vasi (Ettendorf), je bila zaradi tega, da se pride nasproti morebitnemu jugoslovanskemu vdoru s te strani, pritegnjena v ozemlje, ki naj se zavaruje, tudi Sobota,«

piše Lechner (str. 28). S pomočjo nekaj štajerskih nemških kmetov iz Sobote, ki so bili nezadovoljni, ker jim je slovensko orožništvo odvzelo orožje, je oddelek koroške Volkswehr 8. marca napadel Soboto, zajel slovensko orožništvo in Soboto vojaško zasedel. Štajersko obmejno poveljstvo je poslalo v protinapad 2. četo Mariborskega pp. pod poveljstvom nadporočnika Bevka in posadko v Vuzenici. Ta boj opisuje Andrejka:

»Četa nadporočnika Bevka je odkorakala 12. marca ob 3. zjutraj proti Soboti z namenom, da se rano zjutraj nenadoma polasti mosta pri koti 762. Ta načrt se ni posrečil. Most je bil zastražen s približno 20 možmi in dvema strojnicama. Proti njim se je razvil en vod z dvema strojnicama z namenom, da se čim več sovražnih moči veže. Poldrug vod z dvema strojnicama je odložil vso opremo in z velikim naporom prekoračil Bistriški jarek ter začel prodirati po stranskem jarku, ki drži ravno na koto 1076. Ta oddelek je prišel ob 11. dopoldne blizu Sv. Jakoba, se razvil in napadel vas Soboto. Napad se je posrečil; avstrijske tolpe — približno 70 mož — so se v divjem begu razpršile na vse strani... Takoj po napadu se je tudi avstrijski oddelek pri mostu 762 umaknil na koroško stran proti Sv. Vincenciju. Pri napadu je sodelovala avstrijska artilerija in izstrelila na Soboto okrog 30 šrapnelov. Naša četa je imela 3 ranjene, Avstrijci 3 mrtve; koliko je bilo ranjenih, se ni dalo dognati, ker so jih pri umiku vzeli s seboj. — Naše moštvo je preneslo velike napore z veseljem in požrtvovalnostjo.«¹²²

Komandant Dravske divizijske oblasti gen. Smiljanić je četo z naredbom z dne 8. 4. 1919, št. 12, posebej pohvalil.

¹²¹ Prevod zadevnega Brycejevega članka v Carinthia I, 1940, št. 1/2, str. 89.

¹²² Viktor Andrejka, Vojaški dogodki na Štajerskem, v rokopisu, ki je v posesti Eda Pičmana v Ljubljani.

Važen je ta boj v toliko, ker je zopet pokazal, da je bila vojaška morala vojaštva v območju Štajerskega obmejnega poveljstva slej ko prej dobra. Štajerska deželna vlada se je zaradi kršitve mariborske pogodbe pri deželni vladi za Slovenijo opravičila.

Od meseca marca dalje je imela štajerska deželna vlada še posebne skrbi, ki so jo ovirale, da bi posvetila mejnim opravljanjem večjo skrb. Avstrija je bila v mesecu marcu leta 1919 notranje zelo razgibana. Revolucionarno gibanje industrijskega delavstva, ki ga je bilo na Štajerskem veliko več kakor na Koroškem, se je krepilo. Na Štajersko je kot neposredno mejašico Madžarske vplivalo tudi tamkajšnje revolucionarno gibanje. Madžarski komunisti so se ta mesec pripravljali na prevzem oblasti in jo 21. marca tudi prevzeli (Bela Kun!).

Spričo te komunistične nevarnosti sta se 8. marca zglasila pri Maistru francoski profesor Eyboulett in dr. Stefanelli, da, zaenkrat še čisto neuradno, poizvesta, ali bi bila Jugoslavija pripravljena poslati v Gradec en srbski bataljon: s tem da se strinjata tudi deželni glavar dr. Kaan in njegov namestnik dr. Rintelen. V poročilu, ki ga je napisal o tem predsedstvu Deželne vlade za Slovenijo in Komandi dravske divizijske oblasti v Ljubljani, pripominja Maister, da je po njegovem mnenju »iz znanih razlogov intervencija za sedaj neizvedljiva«. Da se je Rintelen, ta zanimivi nemški nacionalist, res ukvarjal s to mislijo, potrjuje tudi pismo Ivana Hribarja generalu Maistru z dne 17. novembra 1931, v katerem sporoča,

»da mu je dr. Vladimir Murko pravil, da je videl v Parizu poročilo kapitana Gastona Reverdyja francoski vladi s priloženim mu prepisom pisma Rintelena, v katerem je leta 1919 nameraval antanto prositi, da pošlje jugoslovansko vojaštvo za zasedbo Gradca.«¹²³

Vsekakor so bile v tem času to posebne skrbi graške vlade, ki so jo ovirale, da bi posvetila mejnim vprašanjem intenzivnejšo skrb.

Še enkrat se je zdelo, da grozi Mariboru in štajerskemu Podravju nevarnost, da bi bil zaseden po nemškoavstrijskih četah. To je bilo v začetku meseca maja 1919, ko so koroške nemške čete potisnile slovensko vojsko iz Koroške in na par mestih že tudi prekoračile štajersko mejo. Zopet pa je bila štajerska deželna vlada proti temu, da bi bila kakorkoli zapletena v te boje. Pri koroški deželni vladi je protestirala proti vkorakanju koroških čet na štajerska tla. Koroški deželni upravitelj dr. Lemisch je poslal tedaj koroškemu deželnemu poveljniku Hülgerthu brzojavko s sledečo vsebino:

»Po obvestilu štajerske deželne vlade je treba Slovenj Gradec na intervencijo francoske komisije v Ljubljani in v Mariboru takoj izprazniti. Enako obvestilo pošiljam graški študentovski četi. Prosim, da noben koroški vojak ne stopi, z izjemo dravogradskega kolodvora, na štajerska tla.«¹²⁴

¹²³ Prim.: Koncept poročila gen. Maistra z dne 9. marca 1919 op. št. 882 in Hribarjevo pismo z dne 17. novembra 1931 v DA-Maribor.

¹²⁴ Wutte, str. 227: »Zufolge Verständigung der Steiermark ist auf Intervention der französischen Kommission in Laibach und Marburg Windischgraz sofort zu räumen. Grazer Studentenkompagnie wird gleichlautend verständigt. Ersuche, dass kein Kärntner Soldat steierischen Boden mit Ausnahme des Bahnhofes in Unterdrauburg betritt.« Dravograd, ki je bil tako še na Koroškem, omenja Lemisch posebej zaradi tega, ker je spadal v območje Štajerskega obmejnega poveljstva.

Da je štajerska deželna vlada tedaj res protestirala, omenja tudi Knaus (II, str. 112), pa tudi Bauer in Rintelen pišeta, da je bila štajerska deželna vlada tedaj v položaju, da ni mogla oziroma ni smela poseči z oboroženo silo v boj. Preplah, ki je tedaj nastal med Slovenci štajerskega Podravja, je bil torej brez objektivne opravičenosti. Štajerska deželna vlada je hotela ali se je čutila primorano držati se mariborske pogodbe z dne 13. februarja 1919.

10. Maribor in štajersko Podravje na pariški mirovni konferenci¹²⁵

Pred Vrhovnim svetom pariške mirovne konference je prvikrat postavil in utemeljeval zahteve glede slovenske severne meje od Koroške do Prekmurja dr. Ivan Žolger 18. februarja 1919. V spomenici, ki jo je jugoslovanska delegacija izročila nekaj dni nato, pa je bila za glavno razliko od tega, kar je izvajal Žolger pred Vrhovnim svetom, postavljena tudi zahteva po železnici Špilje—Radgona. Na štajerskem odseku je bila kot meja predlagana črta, ki gre — opisana v glavnih potezah — od Dreieckkogla na koroško—štajerski meji severno od Sobote, jugovzhodno od Radelj (puščajoč Ivnik v Avstriji), po slemenih Radlja in Remšnika (Kobansko), zavije zahodno od Arveža proti severu in gre nato, zajemajoč Arvež in Lučane, Ernovž in Špilje v vzhodni smeri severno od Obrajne na madžarsko mejo. Železnica Špilje—Radgona bi spadala po tem predlogu k Jugoslaviji.¹²⁶

V končno redigiranem predlogu, izročenem mirovni konferenci 20. maja 1919, pa je jugoslovanska delegacija skrčila mejne zahteve pri Lučanah in Špilju, pri radgonskem kotu pa naj bi šla severna meja od Segovcev pri Apačah tako, da bi ostala Obrajna (Halbrain) in Dietzen na avstrijski, Farovci (Pfarrsdorf) in Pridova (Pridahof) pa na jugoslovanski strani. K štajersko—ogrski meji naj bi prišla ta meja med krajema Pölsen in Korovci. V načrtu mirovne pogodbe, izročenem Avstriji od Vrhovnega sveta 2. junija 1919, pa ni bila upoštevana tudi ne jugoslovanska zahteva

¹²⁵ Po primerjanju raznih spisov sem se odločil, da za to poglavje sledim v glavnem v uvodu omenjenemu spisu, katerega avtor je po vsej verjetnosti dr. Ivan Žolger. Ta spis je prav za kritične dneve po 25. avgustu pisan kot dnevnik, zelo natančno od dneva do dneva, skoro od ure do ure, brez logičnih nasprotij in nejasnosti. Prav od zaporednosti raznih izjav, razgovorov in sej v teh dnevih pa je zavisno, kakšno sliko o tem diplomatskem boju dobimo, kolikšna je bila resnična nevarnost, da tudi glede Maribora pride do plebiscita. V pravilnost datiranja v Almond-Lutzovi zbirki dokumentov — angleške dobesedne izpiske iz te zbirke mi je dal tovariško na razpolago Bogo Grafenauer, za kar se mu lepo zahvaljujem — sem zdvomil, ko sem opazil, da datira avstrijski odgovor na 20. julija izročeni načrt mirovne pogodbe z 9. avgustom in ne s 6. avgustom, kakor imajo Wutte (Kärntens Freiheitskampf, Weimar 1943, stran 316—318 po »Bericht über die Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in St. Germain en Laye. Nr. 379 der konstituierenden Nationalversammlung, Wien 1919«, sicer pa v glavnem tudi po zbirki Almond-Lutz), Žolger, Ehrlich in Slavič. V meritornem pogledu bi bilo v tem primeru to sicer brez pomena, ni pa v meritornem pomenu brez pomena, ko je upravičen dvom tudi glede datiranja poročila teritorialne komisije z dne 28. avgusta (Almond-Lutz, stran 402) oziroma, ko je upravičen dvom, ali je mogoče imeti datum tega poročila tudi za datum seje, o kateri to poročilo govori.

¹²⁶ Prim.: F. Kovačič, La Styrie, Paris 1919, stran 7.

po štajerski Soboti. Do avgusta je Vrhovni svet vztrajal pri tej mejni črti na štajerskem odseku.

Od velesil, ki so v Vrhovnem svetu desetih (po dva zastopnika Amerike, Anglije, Francije, Italije in Japonske) ali petih (po en zastopnik omenjenih velesil) ali tudi le štirih (Amerike, Anglije, Francije in Italije brez Japonske) odločali o vseh vprašanjih, je bila le Italija dosledno proti pripadnosti Maribora k Jugoslaviji. Ker je odločal Vrhovni svet o vseh vprašanjih glede drugih držav z večino glasov, se ni vprašanje državne pripadnosti Maribora s štajerskim Podravjem na pariški mirovni konferenci pojavilo kot težje sporno vprašanje prav tja do meseca avgusta 1919, torej mesec dni pred podpisom avstrijske mirovne, tako imenovane senžermenske pogodbe (10. sept. 1919). Pod vplivom Milesovega poročila, ki je vsebovalo tudi poročilo o mariborskih dogodkih 27. januarja, se je meseca marca sicer pojavila tendenca napraviti Dravo za mejo. Podpirali pa so ta predlog odločno le Italijani. Teritorialna komisija je kljub italijanskemu odporu prisodila Maribor s Podravjem in Radgono Jugoslaviji ter je ta sklep Vrhovni svet 12. maja potrdil. Italijani (Sonnino) so na tej seji predlagali za Maribor plebiscit, a so tudi s tem predlogom propadli.

Avstrija, ki ji je bil izročen načrt mirovne pogodbe 2. junija, je v odgovoru 16. junija zahtevala plebiscit, in sicer na precej obsežnem ozemlju sodnih okrajev Arvež, Ivnik, Marenberg (Radlje), Maribor, Cmurek, Ptuj, Radgona, Št. Lenart v Sl. Goricah, nekaterih občin lipniškega okraja, občine Gornja Radgona, od sodnega okraja Slovenska Bistrica občine do Gornje Polskave in od sodnega okraja Slovenj Gradec občine Otiški vrh. Ta predlog pa je bil zavrnjen in v na novo redigiranem načrtu, izročeni Avstriji 20. julija prav nič upoštevan. Težišče odgovora Avstrije 6. avgusta na ta novi načrt je bilo na utemeljevanju plebiscita na skrčenem ozemlju tako imenovane, za ta namen skonstruirane mariborske in radgonske kotline (basin, basin). Severna meja tega plebiscitnega ozemlja naj bi bila v pogodbenem načrtu predlagana državna meja, sicer pa bi šla meja nekako od Košenjaka (1522) po koroško-štajerski meji do Selovca vzhodno od Guštarja (Raven), od tod pa na Pohorje in po Pohorju ter s Pohorja med Rogozo in Skokami do Drave, kjer bi zavila meja proti severu do Zg. Šentjakskega dola, od tod pa proti Muri oziroma na južno mejo cmureškega in radgonskega sodnega okraja, zajemajoč v plebiscitno ozemlje od gornjeradgonskega okraja še občino Gornja Radgona. Ta predlog je bil sprejet v koordinacijski komisiji, in sicer na iniciativo angleškega člana te komisije Headlema Morleya, velikega simpatizerja Avstrijcev ter drugega takega avstrijskega prijatelja Amerikanca Coolidgea. Vrhovni svet je proti francoskemu glasu sprejel ta predlog na seji 25. avgusta. Ker pa je bila meja predlaganega plebiscitnega ozemlja označena le globalno, je Vrhovni svet naročil teritorialni komisiji, naj avstrijski predlog izdela in redigira ter predlaga potrebne modalitete. Teritorialna komisija bi morala storiti to do 26. avgusta 1/4 na 11. uro. Tu se je kot predsednik teritorialne komisije vključil Francoz Tardieu. Hotel je jugoslovanski delegaciji pomagati. Bil je proti plebiscitu. Za primer, da bi ostalo pri plebiscitnem sklepu, pa je hotel zvedeti za mnenje Jugoslovancev. Sporočil je Trumbiću,

kaj se je zgodilo, ta pa Žolgerju. Tudi jugoslovanska delegacija je bila seveda proti plebiscitu. Glede na to, da je bilo pričakovati, da bo Vrhovni svet vztrajal pri plebiscitnem sklepu in da bi Avstrija na predlaganem plebiscitnem ozemlju mogoče plebiscit dobila, pa je Žolger predlagal, naj se vključi v plebiscitno ozemlje še ves ljutomerski politični okraj in glavni del ptujskega. Tardieu sam je usmeril svojo taktiko predvsem po znanih mu nasprotjih v angleški in ameriški delegaciji. Med ameriški člani teritorialne komisije je bil začasno odsoten, a se je do 26. avgusta popoldne imel vrniti, Johnson, ki je glede severne meje podpiral jugoslovanske aspiracije. Tardieu je torej 26. avgusta na seji Vrhovnega sveta izjavil, da teritorialna komisija v tem kratkem času svoje naloge še ni mogla izvršiti. Italijanski zunanji minister Tittoni, ki je sedaj postal prvobornik za plebiscit (kakor so bili Italijani za plebiscit glede Maribora že 12. maja), je Tardieuja napadel, češ da hoče izvršitev sklepa Vrhovnega sveta preprečiti. Tardieuju je priskočil na pomoč angleški zunanji minister Balfour, češ da ima teritorialna komisija vedno pravico se z zadevo tudi stvarno pečati. Ko je bila 26. avgusta popoldne seja teritorialne komisije, je bila angleška delegacija že pridobljena, med ameriški člani pa je bil navzoč tudi Jugoslovanom v tem vprašanju naklonjeni Johnson. Francoska in angleška delegacija sta nastopili odločno proti plebiscitu in sta svoje stališče utemeljevali s sledečimi razlogi: »a) Meja plebiscitnega ozemlja, predlagana od avstrijske delegacije, je umetna; b) to ozemlje je že 9 mesecev okupirano po jugoslovanskih četah (poročilo teritorialne komisije po Almond-Lutzu, str. 402, ima še „z odobritvijo aliranih in asociiranih sil“ — francoska misija pri mariborskih pogajanjih februarja 1919!) in ima jugoslovansko upravo; oboje se je obneslo; c) plebiscit bi raznetil ljudske strasti in zna priti do pogromov; č) teritorialna sprememba na Štajerskem bi nujno povzročila spremembo teritorialnih določb na Koroškem in v Prekmurju, ker je arangement severne meje organična enota.« Nadalje sta navedli še razloge, da grozi slovenskemu narodu razkosanje na tri države; kjer so Jugoslovani plebiscit zahtevali, plebiscit ni bil določen, pač pa tam, kjer ga niso zahtevali; da je bil Jugoslovanom že na Koroškem plebiscit vsiljen, na Štajerskem pa bi bila taka odločitev krivična in samo vzpodbuda za nadaljevanje germanizacije ter da je Vrhovni svet mejo na Štajerskem po dolgi debati že definitivno določil. Plebiscit naj se torej odkloni. Ako pa bi se Vrhovni svet vendarle odločil za plebiscit, naj se plebiscitnemu ozemlju priključijo še vsi sodni okraji ljutomerskega političnega okraja in ptujski ter ormoški sodni okraj v ptujskem političnem okraju (ter logično seveda tudi šentlenartski, ki bi po avstrijskem predlogu ne prišel v plebiscitno ozemlje).

Italijanska in ameriška delegacija sta vztrajali pri plebiscitnem sklepu in utemeljevali svoje stališče med drugim tudi z razlogom, da jugoslovanska okupacija in uprava nista dali povoljnih rezultatov, ker je tekla kri in da je sicer res, da bo slovenski narod razkosan, da pa je to razkosanje naravna posledica zemljepisnih in ekonomskih razmer. Z neko upravičenostjo moremo domnevati, da je ločeno, francoskemu in angleškemu stališču se priključujoče mnenje podal Johnson.

Dopoldne 27. avgusta nato je bila seja Vrhovnega sveta, na kateri je bilo, proti italijanskemu glasu seveda, sklenjeno, da se avstrijski predlog glede plebiscita zavrne. Še istega dne je v zaupnem razgovoru ameriški delegat Polk povedal Trumbiću, da je stvar rešena v prilog jugoslovanske države in da je plebiscit odklonjen. Omenil je Trumbiću tudi, da bo pogodba jutri ali pojutrišnjem definitivno redigirana. Isto je zvedel Trumbić 28. avgusta tudi od Tardieuja.

Italijani pa še niso mirovali. Tittoni, ki je na seji Vrhovnega sveta 27. avgusta vztrajal pri plebiscitu v mejah avstrijskega predloga, je zvečer telefonično sporočil članom teritorialne komisije in Vrhovnega sveta, da privoljuje v plebiscit na širšem ozemlju po jugoslovanskem predlogu. Avstrijska delegacija pa je dne 28. avgusta sporočila Vrhovnemu svetu, da na plebiscitu na tako razširjenem ozemlju nima interesa. Kamniker je pozneje izjavil, da bi avstrijska delegacija tega ne storila, če bi bil on tedaj v Parizu. Toda vse to se je zgodilo post festum. Tittonijeva in avstrijska izjava sta bili v tem trenutku že brezpredmetni, kajti na dopoldanski seji 27. avgusta je bilo sklenjeno, da plebiscita ne bo.¹²⁷

Za sklep Vrhovnega sveta z dne 27. avgusta so torej mogli biti po naravi stvari odločilni tisti razlogi, spričo katerih je bil sklep Vrhovnega sveta z dne 25. avgusta že celo videti kot sklep, do katerega je moglo priti le po muhavosti nekaterih vse preveč vnetih prijateljev Avstrije. Ti razlogi pa so bili: a) dejstvo, da je bil Maribor s štajerskim Podravjem vojaško zaseden od vojaštva Štajerskega obmejnega poveljstva, Maistrovič borcev, že od novembra 1918; b) da je o pripadnosti Maribora Vrhovni svet odločil že 12. maja 1919 in c) »da je arangement severne meje organska enota«. Ko je bil Maribor s Podravjem v času, ko se je odločalo o Mežiški dolini in o Prekmurju, zaseden od slovenskega vojaštva in v slovenski upravi, je bilo to dejstvo poleg etničnega razloga tudi močan geografski in gospodarski razlog za priključitev Mežiške doline in Prekmurja k Jugoslaviji. Medtem je bilo Prekmurje res že dokončno priznано Jugoslaviji. (Jugoslovanska zahteva po Prekmurju je bila od Vrhovnega sveta pariške mirovne konference še 12. maja 1919, torej skoro dva meseca po prevzemu oblasti na Madžarskem po komunistih — Bela Kuñ — odločno odbita. Šele 9. julija, nekaj tednov pred zmago kontrarevolucije je sprejel Svet petorice — po Slaviču so se zavzeli za jugoslovansko zahtevo predvsem Japonci — sklep, da pripada Prekmurje do razvodja med Muro in Rabo Jugoslaviji. Toda šele 1. avgusta, torej na dan, ko je Bela Kun zapustil Budimpešto in odšel v Avstrijo, je dobila Jugoslavija od Vrhovnega sveta dovoljenje, da Prekmurje vojaško zasede.) Isto je bilo z Mežiško dolino. Ko je v zadnjih dneh avgusta prišel Maribor s Podravjem naenkrat v nevarnost, je bilo torej zopet dejstvo, da sta Mežiška dolina in Prekmurje že del Jugoslavije, močan geografski in gospodarski razlog, da ostane pri Jugoslaviji tudi Maribor s Podravjem. Teritorialna komisija je

¹²⁷ V tem bi bila torej glavna razlika med dognanji Boga Grafenauerja, ki se v svoji razpravi naslanja predvsem na Almond-Lutza in še na Wutteja, Zolgerjev članek v SN z dne 2. junija 1921, št. 121 in Ehrlicha ter mojimi dognanji, ki sledim tu Zolgerjevemu v uvodu omenjenemu spisu.

bila spričo teh dejstev postavljena z naročilom Vrhovnega sveta, da določi meje plebiscitnega ozemlja, pred stvarno nerešljivo nalogo.

29. avgusta je bila seja Vrhovnega sveta, na kateri je bila avstrijska mirovna pogodba dokončno redigirana. Ostalo je, z bridko izjemo Radgone, pri meji, kakor je bila določena po načrtu, ki je bil izročen avstrijski delegaciji 2. junija. Glede Radgone je napravil Balfour opazko: »Dajmo jim ta košček zemlje, da jim vsaj nekoliko ustrezemo.«

Boj Maribora in štajerskega Podravja za osvoboditev izpod nemškega gospostva, združen v preteklosti z imeni številnih delavcev in borcev za njun slovenski značaj, ob razpadu Avstro-Ogrske pa posebej z imeni Maistra in njegovih borcev, je bil uspešno zaključen.

Z u s a m m e n f a s s u n g

DER KAMPF UM MARIBOR UND DAS STEIRISCHE DRAUGEBIET

In den Vorbereitungen für die Machtübernahme hat die jugoslawische Bewegung, grösstenteils in Slovenien, besondere Organe, Nationalräte eingesetzt. Für Slovenisch-Steiermark wurde am 26. September 1918 in Maribor ein solcher Nationalrat als Sektion des Nationalrates für Slovenien und Istrien konstituiert. Zum Vorsitzenden wurde als Vertreter des VLS (Allslovenische Volkspartei — Klerikale), der Reichsratsabgeordnete Dr. Karel Verstovšek, zu seinem ersten Stellvertreter aber als Vertreter der JDS (Jugoslawische demokratische Partei — Liberale) Dr. Franc Rosina, der Obmann der Posojilnica (Sparkasse) in Maribor gewählt. Als Ende Oktober 1918 die Habsburger Monarchie zusammenbrach und die Frage der Grenzziehung zwischen Deutsch-Österreich und dem neuen jugoslawischen Staat aktuell wurde, kam es zum Zerwürfnis, der sich infolge besonderer Umstände in einen bewaffneten Kampf ausbreitete. Die grossen Siegerstaaten: Frankreich, England, USA und Italien zögerten nämlich mit der Anerkennung des jugoslawischen Staates. Deshalb war in den Waffenstillstandsverträgen, die die Entente und die ihr assoziierten Staaten mit Österreich und Ungarn abgeschlossen hatten, keine Demarkationslinie zwischen der deutschösterreichischen und slovenischen, jugoslawischen Verwaltung festgesetzt worden. Zu einer Verständigung zwischen den Parteien konnte es aber nicht kommen, weil Deutschösterreich, trotz der nach der österreichischen amtlichen Volkszählung 1910 sehr grossen Mehrheit der slovenischen Bevölkerung im Draugebiet mit Maribor fast das ganze Draugebiet für sich beanspruchte. In dieser unsicheren Situation fanden sich zuerst die Slovenen in Maribor zurecht. Der Kommandant des Landsturmbereichskommandos 26 in Maribor Major Rudolf Maister, ein slovenischer Dichter, bemächtigte sich schon am 1. November 1918 im Namen Jugoslawiens des Stationskommandos in Maribor. Der Nationalrat für Slovenisch-Steiermark ernannte ihn zum General. Das slovenische Militär der Regimenter, die ihren Kadersitz in Maribor hatten, besetzte noch am demselben Tage die Kasernen und alle übrigen öffentlichen Hauptobjekte. Am 3. November verliess der deutsche Teil des 47. Infanterieregimentes auf Maisters Befehl Maribor. Er marschierte nach Leibnitz, wo er weitere Pläne für die Wiederbesetzung Maribors schmiedete. In Maribor wurde Štajersko obmejno poveljstvo (das Steirische Grenzkommando) mit General Maister an der Spitze militärisch organisiert.

Durch Maribor mit Pragersko als den grossen Eisenbahn- und Strassenknotenpunkt strömten in den ersten zehn Tagen im November 1918 hunderttausende hungriger und zu Ausschreitungen geneigter österreichisch-ungarischer Soldaten von den verschiedenen Fronten und Kaderstädten heimwärts. Die Mariborer Deutschen erkannten in den Schwierigkeiten, die das nicht zahlreiche slovenische Militär bei der Verrichtung des Sicherheitsdienstes zu überwinden

hatte, eine Gelegenheit, dass sie wiederum, jetzt im Einvernehmen mit den Slovenen, ihr eigenes Militär bekommen könnten. Die Mariborer Gemeindeverwaltung, die in die Händen der Alldeutschen war, beantragte damals dem Nationalrat und General Maister ihr die Aufstellung einer Hilfspolizeitruppe — Schutzwehr (Sch. W.) zu gestatten. Der Nationalrat und General Maister willigten dazu, wenngleich ungern, ein. In dem betreffenden Übereinkommen mit der Gemeindeverwaltung behielt sich zwar Maister den Befehl über die Schutzwehr vor. Als aber die Schwierigkeiten, wegen derer die Schutzwehr aufgestellt wurde, aufzuhören begannen, blieb die Schutzwehr dennoch bestehen, sie nahm an Zahl sogar zu und begann immer selbstständiger und drohender aufzutreten. Im Bewusstsein dieser neuen Gefahr ordnete Maister am 9. November mit Genehmigung des Nationalrates für Slovenisch-Steiermark und mit finanzieller Hilfe der Posojilnica (Sparkasse) in Maribor in Slovenisch-Steiermark die Mobilisation von 21 Jahrgängen an. Die slovenische Nationalregierung in Ljubljana erteilte ihm deshalb einen Verweis. Sie hatte kein klares Konzept und war bereit die Entscheidung des Grenzstreites und damit auch die Befreiung der Slovenen des Drautales der Friedenskonferenz zu überlassen. Die von Maister angeordnete Mobilisation hatte trotz einiger beschränkender und mildernder Verfügungen der Nationalregierung in Ljubljana einen befriedigenden Erfolg. In grosser Zahl meldeten sich die Bewohner des östlichen Draufeldes und des Murtales (Prleki), die Slovenen aus den ländlichen Gebieten in der Nähe Maribors, von den Bachern und aus dem Drautal, Bauernsöhne und Arbeiter, Keuschler und Winzer. Auch meldeten sich die Küstenländer, deren Heimat von den Italienern besetzt war. Die slovenische Wehrmacht bekam einen Volkscharakter. Bis 20. November wurden mit diesen Mobilisierten formiert: Mariborski pešpolk (das Mariborer Regiment) mit drei Bataillonen, ein Kavalerie-Eskadron, das Triester Bataillon und vier Batterien Artillerie. Maisters Wehrmacht bildeten grösstenteils die steirischen Slovenen. Bis zum 23. November schickten die Cillier Maister zu Hilfe zuerst 200 Mann und dann noch drei Kompanien mit zehn Maschinengewehren. Aus Ljubljana kamen einige Offiziere, von der Mannschaft meldeten sich aus Krain wenige. Die Zahl der Serben betrug ungefähr 150, jedoch waren diese ausnahmslos gewesene Kriegsgefangenen. Offiziell griff Serbien mit seiner regulären Armee in die Kämpfe um die Grenze im slovenisch-deutschen Grenzabschnitt und zwar in Kärnten erst im Mai 1919 ein.

Ohne Maisters Zustimmung führte unterdessen die Mariborer Gemeindeverwaltung noch ihre eigene Mobilisation durch, so dass die Schutzwehr auf 1500 Mann mit ungefähr 200 Offizieren anwuchs. Zwischen den slovenischen Wehrmachtangehörigen und den Schutzwehrmännern kam es zu Schlägereien und gegenseitigen Schiessereien. Nun befahl Maister die Entwaffnung der Schutzwehr. Diese wurde in den Morgenstunden des 23. November nach gut überlegtem Plan, entschlossen und diszipliniert, mit nur geringen Blutopfern durchgeführt.

Erst nach der Entwaffnung der Schutzwehr wurde Maribor von den Slovenen militärisch vollkommen beherrscht. Die Wehrmacht des Steirischen Grenzkommandos, bisher durch die Schutzwehr vorwiegend an Maribor gebunden, konnte erst jetzt an die Besetzung der ganzen nördlichen slovenischen Grenze herantreten. Am 26. November besetzte sie Spielfeld. Durch diese Besetzung alarmiert entsandten am 27. November das Militärkommando und der Wohlfartsausschuss in Graz Oberst Passy zu Maister, »um dessen weitere Absichten zu ergründen«. Maister vereinbarte mit Passy ein Übereinkommen, laut dem die Jugoslawen (ohne Präjudiz für die definitive Grenzfestlegung auf der Friedenskonferenz) die durch nachstehende Orte bezeichnete Linie besetzen sollten: Radgona (Radkersburg), Pridahof, Ober-Purkla, Brunsee, St. Veit an der Vogau, Ehrenhausen, Sagau, Eibiswald, St. Paul, Grebinj (Griffen), Važenberk (Waisenburg), Slovenji Šmihel (Windisch St. Michael), Karnburg, Feldkirchen, Villach, Hermagor und südlich senkrecht auf die Landesgrenze. Die beiden Vollmachtsgeber des Obersten Passy anerkannten diesen Vertrag nicht und die Nationalregierung in Ljubljana rief Maister wieder zur Ordnung auf. Sie verbot

ihm eine Demarkationslinie zu verlangen und weiter vorzurücken. Celovec (Klagenfurt) wird vorläufig wegen Lebensmittelmangel nicht besetzt.

Das slovenische Militär des Steirischen Grenzkommandos besetzte ferner nur Radgona (Radkersburg), Mureck, Lučane (Leutschach), Soboth, den Markt Dravograd (Unterdrauburg), St. Paul. Eine Militärbesatzung bekamen Marenberg (Mahrenberg, heute Radlje) und Muta. Die slovenische Nationalregierung begann tatkräftig auch die slovenische Verwaltung einzuführen. Aus Protest dagegen begannen die deutschen Richter und Postbediensteten, auf Aufforderung der deutschösterreichischen Sozialdemokratischen Partei aber auch die Eisenbahner, am 28. November zu streiken. Dieser Streik endete nach vorhergehenden Verhandlungen zwischen der Steirischen Landesregierung und der Nationalregierung in Ljubljana am 13. December mit vollen Misserfolg. Mit der Einführung der slovenischen Verwaltung wurde fortgesetzt. Die Deutschen in Maribor aber wollten auch weiterhin die slovenische Verwaltung nicht anerkennen. Sie verlangten die Besetzung des Draugebietes mit Maribor durch Entente-Truppen und verbreiteten alarmierende Nachrichten. Den Herd des Widerstandes bildete die Mariborer deutschnationalistische Gemeindeverwaltung, bei welcher noch immer kein einziger slovenischer Beamte angestellt wurde. Deshalb verfügte die Nationalregierung in Ljubljana ihre Auflösung. Die Übernahme der Mariborer Gemeindeverwaltung durch den slovenischen Kommissär erfolgte am 2. Jänner 1919.

Die Ankunft der amerikanischen Studienkommission in Wien anfangs Jänner 1919 erfüllte die deutschösterreichischen Nationalisten und Sozialisten mit neuen Hoffnungen. Diese Kommission begann sich entgegen den Intentionen der amerikanischen Friedensdelegation in Paris in den slovenisch-deutschen Konflikt einzumischen, zuerst in Kärnten, wo die Kämpfe bereits seit Weihnachten 1918 andauerten, später aber auch in Steiermark. Nach vorheriger Verabredung mit den Vertretern der Kärntner Landesregierung erbot sich während der Unterhandlungen in Graz am 19. Jänner 1919 ein Mitglied dieser Kommission, Oberstleutnant Miles, in Kärnten eine provisorische, bis zum Friedensvertrag gültige Demarkationslinie zwischen der slovenischen und deutschösterreichischen Verwaltung festzusetzen. Die Nationalregierung in Ljubljana wagte es nicht, dieses Angebot abzulehnen; auf die Bedenken, die ihre Vertreter Coolidge (dem Vorsitzenden dieser Studienkommission) selbst vorbrachten, erklärte dieser, dass sie sich durch ablehnende Haltung vor der europäischen Öffentlichkeit ins Unrecht setzen würden. Ohne früher die Bewilligung der slovenischen Nationalregierung oder Maister einzuholen, besichtigte Miles auch die slovenisch-deutsche Grenze in Steiermark. Die steirische Landesregierung, die sich gerade erst wegen eines Überfalles der Volkswehr auf Lučane (Leutschach) entschuldigte, begann auf einmal mit einer Militäraktion zu drohen. In dieser politischen Geistesstimmung erklärte Miles, er werde auf der Fahrt nach Kärnten nochmals Maribor besuchen. Auf diesen Besuch haben sich die Deutschen in Maribor, aber auch jene in Graz, gut vorbereitet. Mit Miles Wissen veranstalteten sie am Tage seines Besuches, am 27. Jänner 1919, in Maribor grosse Manifestationen für Wilson, die sich in herausfordernde, aggressive Demonstrationen gegen die Slovenen, Jugoslawen, für die deutsche, alldeutsche Lösung dieses Grenzstreites verwandelten: So kam es gegen die Absicht Maisters zur Schiesserei, bei der seitens der slovenischen bewaffneten Macht 9 Demonstranten getötet, 18 aber schwer verwundet wurden.

Die deutschösterreichischen Zeitungen haben diesen Vorfall politisch bestmöglichst ausgenützt. Sie beschrieben ihn in den wesentlichen Punkten so, wie er sich nicht ereignet hatte: Die Demonstrationen sollten spontan gewesen und in Ruhe verlaufen, die slovenische bewaffnete Macht hätte schlechthin aus irgendwelchem blinden Hass geschossen. In Graz erörterte man ernstlich einen Militärangriff auf Maribor. Dazu kam es zwar nicht, aber die Vorfälle am 27. Jänner beschleunigten die deutschnationalistischen Vorbereitungen für einen »Aufstand« im Murgebiet, für den Angriff auf Radgona. Dieser Angriff wurde in den Morgenstunden des 4. Februar auch durchgeführt, wurde aber von der sechsten Kompanie des Mariborer Regiments mit Hilfe der Freiwilligen aus Ljutomer und Medjimurje zurückgeschlagen. Die steirische Landesregie-

rung begann jetzt endgültig wiederum zu verhandeln. Maister lud nun zu diesen Verhandlungen auch die französische Mission aus Zagreb ein. Am 13. Februar wurde ein Vertrag abgeschlossen, laut dem die bewaffneten Kämpfe im steirischen Grenzabschnitt als beendet zu betrachten waren und eine Demarkationslinie festgesetzt wurde. Lučane und Mureck hat das slovenische Militär geräumt. Die Festsetzung der definitiven Grenze zwischen Österreich und Jugoslawien wurde in diesem Verträge der Pariser Friedenskonferenz überlassen.

Auf der Pariser Friedenskonferenz, vor dem Obersten Rat, kam die slovenisch-deutsche Grenzfrage im steirischen Grenzabschnitt als ernstlich strittige Frage vom Ende Mai bis August 1919 nicht mehr zur Sprache. Das Draugebiet mit Maribor wurde Jugoslawien zuerkannt. Im Gegensatz zu allen bisherigen Entscheidungen beschloss aber am 25. August der Oberste Rat auf Antrag der Koordinationskommission, deren Mitglied auch Coolidge war, mit Stimmenmehrheit gegen die französische Stimme, dass über die Staatszugehörigkeit Maribors samt dem steirischen Draugebiet ein Plebiszit entscheiden sollte. In der Territorialkommission aber, die die Grenzen des Plebiszitgebietes festsetzen sollte, setzte jedoch der Vorsitzende dieser Kommission Tardieu am 26. August einen Beschluss gegen das Plebiszit durch. Diesen Beschluss bestätigte auch der Oberste Rat in seiner Sitzung am 27. August. Unter den Hauptgründen, die die Territorialkommission in ihrem Beschluss angeführt hatte, waren auch: die neunmonatliche Besetzung des Draugebietes durch die slovenische, jugoslawische Wehrmacht und die organische Einheitlichkeit des Arrangements der slovenisch-steirischen Nordgrenze. In der Schlussredaktion des österreichischen Friedensvertrages in der Sitzung des Obersten Rates am 29. August blieb es, mit Ausnahme der Radkersburger Ecke, bei der Grenzlinie, die schon im Vertragsentwurf vom 2. Juni bestimmt wurde. Das steirische Draugebiet mit Maribor wurde Jugoslawien angeschlossen.

Paola Korošec

Poskus delitve slovanske materialne kulture na področju Karantanije

Na vzhodnem alpskem področju se širi v zgodnjem srednjem veku kulturna skupina, znana v znanstveni literaturi pod imenom Köttlaška kultura. Gradivo te kulture je znano doslej le z grobišč, medtem ko naselbinskega materiala, vsaj ne takšnega, na katerega bi se moglo opreti, za sedaj še ni.

Svoje ime je dobila ta kulturna skupina po najdišču Köttlach pri Glognitzu.¹ Tu odkrita nekropola ima v svojem bogatem inventarju poleg posameznih predmetov, ki jih po tipološki strani lahko pripišemo ne glede na njene faze tudi belobrdski kulturni skupini, celo vrsto predmetov, ki so karakteristični za vzhodno alpsko področje. To so predvsem gravirani in emajlirani luničasti uhani,² dalje okrogle gravirane ali emajlirane fibule³ in neornamentirani prstani, ki so bolj trikotnega preseka in podobni.⁴ Vsi takšni predmeti so liti. Omeniti pa moramo tudi obsenčne obročke s konusi na koncih.⁵ Poleg predmetov okrasnega značaja so na tej nekropoli našli tudi vrsto posod, ki imajo poleg valovnice kot okras na dnu tudi razne odtise v obliki okroglih vdolbin, dalje križa in podobnih znakov.⁶ Ne glede na keramične izdelke na tej nekropoli imamo poleg imenovane nekropole celo vrsto grobišč s podobnim grobnim inventarjem nakitnih predmetov vzdolž vsega področja Bavarske pa vse do Furlanske nižine. Tako moramo tej kulturni skupini pripisati na Bavarskem grobišča oziroma posamezne grobove v Regensburgu (Oberpfalz),⁷ Brunnu,⁸ Strasskirchenu,⁹ Wallersdorfu (nekropola in naselbina?),¹⁰ Wagingu¹¹ in

¹ R. Pittioni, *Der frühmittelalterliche Gräberfeld von Köttlach*, Landkreis Glognitz, Brünn-München-Wien 1943 (dalje Köttlach). — Glej tam omenjeno literaturo.

² *Ibid.* sl. 2, 3, T. VI, 8—14, T. VII, VIII.

³ *Ibid.* sl. 4, T. V, 3, 3a, T. VI, 1—7, T. X, 4—7.

⁴ *Ibid.* T. XII, 4, 5, 10, 11.

⁵ *Ibid.* T. XIII.

⁶ *Ibid.* T. I, II.

⁷ Dva emajlirana uhana v muzeju v Regensburgu in drugod.

⁸ Emajlirana fibula v muzeju v Regensburgu in drugi material v nekaterih drugih muzejih. — K. Dinklage, *Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark im Spiegel der Bodenfunde von Untersteiermark und Krain*, MAGW 1942, B. 71, T. II, 2 (dalje Dinklage 1942).

⁹ Dinklage 1942, T. I, 9 in drugi material v muzeju v Straubingenu in drugod.

na drugih najdiščih.¹² Poleg nekropole v Köttlachu so na področju Avstrije še grobišča pri Beljaku (Perava),¹³ dalje v Borčah,¹⁴ v Strassengelu,¹⁵ v Judovski vasi,¹⁶ v Krunglu¹⁷ in drugod. Na področju Slovenije je köttlaški material na nekaterih nekropolah zelo pomešan z belobrdsko skupino, tako da celo posamezni grobovi v celoti pripadajo belobrdski skupini. Od nekropol, ki imajo zelo veliko število köttlaških elementov pa moramo na prvo mesto dati grobišče v Mengšu,¹⁸ dalje v Žirovnici,¹⁹ v Kranju,²⁰ na Bledu-Pristavi in njeni najbližji okolici,²¹ na Bledu-Grad²² in nekatera druga. Izven naše države spadajo sem še nekropole vzhodne Furlanije,

¹⁰ H. Bott, *Bajuwarischer Schmuck der Agilolfingerzeit. Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte*, Bd. 46, München 1952 (dalje Bott 1952), T. 11, sl. 9. — *Dinklage 1942*, T. I, 1, štirje emajlirani uhani v Vor- und frühgeschicht. Staatssammlung, München idr.

¹¹ Bott 1952, T. 11, sl. 8. — *Dinklage 1942*, T. I, 7.

¹² Kakor so Hörpolding, Inzig idr. Vsa ta najdišča poleg dotičnih, ki niso objavljena, predstavljajo nekropole, ki delno padajo v čas Agilulfov — etnično Bajuvarom, a delno v čas Karla in Otona — oziroma Slovanom. Bott pri vseh teh najdiščih, katera navaja, ki izvzev prvega niso sistematsko raziskana in pri katerih se pri raziskovanju ni posvetila nobena pozornost glede grobnih celin (I. C. 8, 9), ne izloča omenjenih predmetov, temveč jih kot *Dinklage* in mnogi drugi obravnava kot germanske. Ker pa imajo ti predmeti svoje analogije ne samo v nekropolah Avstrije, temveč tudi v Sloveniji in to na nekropolah, ki pripadajo izključno köttlaški skupini, jih lahko z vso gotovostjo izločimo.

¹³ K. Hauser, Dr. O. Tischler und die Flaschberger Emailen unseres Museums, *Carinthia I*, 88. Jhr. 4, 1898, str. 105—106 (dalje *Carinthia I*, Flaschberg). — H. Dolenz, Das vor- und frühgeschichtliche Villach, *Carinthia I*, Jhr. 130, 1940, str. 294—296 (dalje *Carinthia I*, Villach). — Much M. Frühgeschichtliche Funde aus den österreichischen Alpenländern, *Mitteil. d. Zentr. Kommiss.* 24, NF 1898, str. 125—127, T. I, 1—5, 19 (dalje Much 1898).

¹⁴ K. Dinklage, Zur Vor- und Frühgeschichte des Gailtales, Funde aus Förk von Latenezeit bis zu den Ottonen, *Carinthia I*, Jhr. 145, H. 1—3, 1955, str. 226—244 (dalje *Carinthia I*, Förk).

¹⁵ N. Weinhold, Über ein zu Strassengel aufgedecktes Grab, *Mitteil. d. hist. Vereins f. Steiermark*, B. 8, 1858, str. 140—150, T. I (dalje Weinhold, Strassengel).

¹⁶ F. Jantsch, Archeologischer Fundbericht 1931, *Carinthia I*, Jhr. 123, H. 1, 1933, str. 22 (dalje *Carinthia I*, Jantsch). — Dolenz, Gräberfunde aus karolingischer Zeit in Judendorf bei Villach, *Carinthia I*, Jhr. 123, H. 1, 1933, stran 16—18, T. I (dalje *Carinthia I*, Judendorf).

¹⁷ O. Fischbach, Ujabb leletek Hohenburgröl es Krunglbol, *Archeol. Értesítő* 1897, str. 137—147, T. III—VII (dalje *Arh. Ért.* 1897). — E. Diez, Die Funde von Krungl und Hohenberg, *Jhrb. d. k. k. Zent. Kom. B. IV*, Wien 1906, str. 206 in sl. (dalje Diez 1906).

¹⁸ W. Schmid, Altslovenische Gräber Krains, *Carniola I*, Jhr. 1908, Laibach 1908, str. 33 (dalje Šmid, Carniola).

¹⁹ *Dinklage 1942*, T. I, 13, T. II, 14, kakor tudi drugi še neobjavljeni material v Narodnem muzeju v Ljubljani. Ostale *Dinklagejeve* publikacije ne navajam, ker prinašajo vedno isti material.

²⁰ Fragmentarično objavljen material v »900 let Kranja«, *Spominski zbornik*, Kranj 1960, J. Kastelic, *Staroslovanski Kranj*, str. 42, sl. 4—8 (dalje *Kranj 1960*). Material tega grobišča sem videla v Mestnem muzeju v Kranju. Tovarišu ravnateljju C. Avguštinu se za izkazano ljubeznivost najlepše zahvaljujem.

²¹ J. Kastelic-B. Škerlj, *Slovanska nekropola na Bledu*, Dela 2 SAZU, Ljubljana 1950, sl. 12, 20, 21 (dalje *Bled 1950*). Na sliki 1 se omenja nekropola v Gorjah. Po podatkih bi gradivo pripadalo köttlaški skupini. Ni mi znano, kje se sedaj to gradivo nahaja.

²² Material v obdelavi.

ki skupaj z onimi v Sloveniji sestavljajo homogeno celoto, tako grobišča v Fortuite a Turida, Corno di Rosazzo in drugod.²³

Na istem področju nahajamo tudi bodisi cele nekropole ali posamezne grobove oziroma tudi skupine grobov v sklopu nekropol z inventarjem köttlaške in belobrdske kulturne skupine, ki pa v svojem inventarju nimajo omenjenih köttlaških oblik. Grobni inventar le-teh obsega v glavnem navadne obročke ali obročke, katerih konca se končujeta s kvačico ali pa s pentljo in kvačico.²⁴ Uhani so zastopani z obročki, ki imajo na spodnji strani predstavljene 3—6 pentelj.²⁵ Dalje imamo uhane v obliki obročkov, ki imajo eno pentljo na spodnji strani obročka, na katero je vertikalno natakljena metalna ali steklena jagoda.²⁶ Tako pri prvih kakor pri drugih uhanih so v pentljah obešene tenke verižice. Varianto takšnih uhanov predstavljajo oni, pri katerih je spodnji del obročka brez pentelj in ovit s tanko žico, s katero so napravljene tudi pentlje; na teh vise tanke verižice.²⁷ V nekaterih primerih je ves spodnji del uhana ločen z vodoravno položeno žico od zgornjega dela, t. j. od samega obročka, tako da spodnji del dobi obliko lunule. Pri takšnih uhanih je na vrhovih lunule natakljena steklena jagoda, sama lunula je pa prepletena z večjim številom tanjših žic.²⁸ Dalje nahajamo med grobnim inventarjem takšnih grobov okrogle in štirioglate brakteate.²⁹ Izdelani so bili iz tanke bronaste pločevine in ornamentirani v tolčeni tehniki. V nekaterih primerih imamo vstavljeno tudi stekleno jagodo. Bronasta pločevina je bila pritrjena na debelejšo železno ploščico, na kateri je bila pritrjena tudi igla za spenjanje. Dalje imamo dvoramne fibule, izdelane iz bronaste pločevine in pritrjene na železno podlago, na kateri se nahaja tudi igla.³⁰ Ornamentirane so v t. i. tremolirni tehniki ali pa le z vrezi. Za sedaj lahko rečemo samo, da se takšen tip fibul javlja samo na južnem delu obravnavanega področja. Med prstani so za to skupino karakteristični prstani, ki so izdelani in tanke bronaste pločevine, ki je bila izbočeno modelirana,³¹ dalje pa tudi prstani, pri katerih je sprednji del rombično razširjen.³² Navadni prstani, izdelani iz bronaste pločevine, so bili zelo često ornamentirani s krožiči z vbodom v sredi.³³ Tak ornament je tudi na prstanih, ki imajo sprednji

²³ Korošec Paola, Slovanska najdišča v Vzhodni Furlaniji, Arheološki vestnik VI, Ljubljana 1955, str. 247 in sl. (dalje Furlanija 1955); — Korošec Paola, Še nekaj slovanskih najdišč v vzhodni Furlaniji, Arh. vest. VII, 1956, str. 459 in sl. (dalje Furlanija 1956).

²⁴ Bled 1950, sl. 18, 19; — Šmid Carniola, T. II, 7—10.

²⁵ Bled 1950, sl. 19, 24; Šmid, Carniola, T. II, 15; — Furlanija 1955, T. II; 4; — Furlanija 1956, T. II, 3—5 in drugod.

²⁶ Šmid, Carniola, T. II, 11—14; — Bled 1950, sl. 11/3—8 in drugod.

²⁷ J. Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu, Dela I SAZU, Ljubljana 1950, sl. 93 in dr. (dalje Korošec, Ptujski grad).

²⁸ Šmid, Carniola, T. II, 16—17. Ta oblika verjetno ni bila tako redka, vendar se je ohranilo samo nekaj primerov, medtem ko je pri drugih tanka filigranska žica verjetno že razpadla.

²⁹ Bled 1950, sl. 13/1—3, 17; Šmid, Carniola, T. III, 2, 4—6 idr.

³⁰ Ibid. T. III, 3; Furlanija 1955, T. I, 1 idr.

³¹ Köttlach, T. XII, 4; Šmid, Carniola, str. 20, grob 12.

³² Šmid, Carniola, T. III, 10—11; — Bled 1950, sl. 14, grob 142 a, b.

³³ Šmid, Carniola, T. III, 12, 19.

del rombično razširjen, poleg tega pa so lahko ornamentirani tudi v tolneni tehniki.

V primerjavi s köttlaško tehniko so predmeti te skupine, ki so bili doslej tudi všteti v köttlaško, zelo krhki, žice so tanke, enako pa tudi bronasta pločevina, iz katere so izdelani posamezni nakitni predmeti. Poleg tehnike izdelave se pa razlikuje tudi ornamentika. Delno razliko vidimo tudi v načinu pokopa, in sicer v orientaciji, ki odstopa od običajne Z—V. Tako so grobovi lahko usmerjeni SSZ—JJV, S—J, JZ—SV. Nekropolam te vrste pripadajo predvsem Hohenberg,³⁴ Bled-Brdo³⁵ idr., medtem ko imajo na nekropolah v Krunglu,³⁶ na Ptujskem gradu,³⁷ v Kranju,³⁸ na Bledu-Pristavi³⁹ in v Bohinjski Srednji vasi⁴⁰ tak inventar samo posamezni grobovi oziroma grobne skupine. Za razliko od prve t. j. köttlaške bomo to skupino označili kot karantansko.

Poleg doslej omenjenih grobov in njihovega grobnega inventarja opazamo tudi nekropole ali posamezne grobove na nekaterih grobiščih, ki imajo v grobnem inventarju zastopan samo lonček z ali brez noža, z ali brez kresila kakor tudi grobove, ki imajo samo nož ali pa tudi samo kresilo z nožem. Tak grobni inventar je v glavnem pri moških odraslih skeletih ali pa tudi le pri otroških. Na področju Avstrije in Bavarske imajo takšni grobovi lahko tudi srp in sekuro.⁴¹ Med pomembnejšimi nekropolami s tem značajem moramo omeniti nekropolo v St. Valentinu-Landsbach s petimi grobovi,⁴² dalje v Zistersdorfu s petimi grobovi,⁴³ v Dolnih Věstonicah, kjer je večje število grobov, ki so skupaj dali med ostalim 28 lončkov,⁴⁴ in na Bledu-Suvoboru s tremi grobovi.⁴⁵ Nekropole, ki imajo le posamezne takšne grobove, so v Hohenbachu (dva groba, oba z lončkom in nožem),⁴⁶ v Absdorfu (od desetih grobov sta bila dva z lončkom),⁴⁷ v Ritzrsdorfu,⁴⁸ v Steinachu pri Irdningu (dva groba z lončkom),⁴⁹ Etzersdorfu,⁵⁰ v Matzhausenu,⁵¹ v Kalmitzu,⁵² v Krachenhausenu,⁵³ v Köttlachu,⁵⁴ na Ptujskem gradu,⁵⁵ na Bledu-Brdo⁵⁶ idr.

³⁴ Glej opombo 17.

³⁵ Glej opombo 18, str. 26 in sl.; Müllner, *Funde antiker Gräber in Veldes*, Argo III, 1894, str. 80—81, 113—120 (dalje Argo III).

³⁶ Glej opombo 17.

³⁷ Korošec, Ptujski grad, grob 267, 294 idr.

³⁸ Glej opombo 20, sl. 7 a, b.

³⁹ Glej opombo 21.

⁴⁰ Glej opombo 18 str. 17, sl. 1, kjer se ločijo grobovi 12, 15, 18, 23 in 24.

⁴¹ A. Stroh, *Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz*, Kallmünz 1954, T. 9/M; T. 12/M in N; T. 14/B; itd. (dalje Stroh 1954).

⁴² Benninger, *Fundberichte aus Österreich I B*, H. 17—20, str. 238; — Wilchmann, *Ibid.* II b, H. 1, 1935, str. 28; — Köttlach, str. 22, T. XIV, 1 a, b, 2 a, b, 3.

⁴³ Köttlach, str. 27—29, T. XV, 1—16.

⁴⁴ *Ibid.* str. 30—36, T. XVIII—XXI; — Poulík J. *Jižní Morava, Země Dávných Slovanu*, Brno 1948—1950 (dalje Poulík, *Jižní Morava*) str. 155 in sl.

⁴⁵ Ložar R. *Arheološke najdbe na Bledu*, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, Ljubljana 1929, str. 58 in sl. (dalje Bled 1929).

⁴⁶ Riedl H. *Fundberichte aus Österreich II B*, H. 2, 1938, str. 78; — *Ibid.* samo H. 4, str. 267 in sl.

⁴⁷ Willvonseder, *Ibid.* II B, H. 4, 1938, str. 253—255; — Köttlach, str. 25—26, T. XIV, 4—8.

⁴⁸ Hetzer K. *Fundberichte aus Österreich, I B*, H. 17—20, str. 237.

⁴⁹ *Ibid.* II B, H. 2, 1936, str. 286.

Glede na to sumarno grupacijo grobnega inventarja prihajamo z arheološkega vidika do vprašanja, v kakšnem kronološkem zaporedju in razmerju so te tri skupine, zlasti ker so zelo često na nekropolah zastopane vse tri skupine skupaj. Da bi se to vprašanje zadovoljivo rešilo, je potrebno najprej odgovoriti na vprašanje o izvoru posameznih oblik nakita ter njihove ornamentike, ravno tako pa tudi na vprašanje o izvoru orodja in orožja ter keramičnih posod, ki so v teh treh skupinah.

Mnenja glede izvora posameznih oblik našega nakita so zelo različna. Lahko jih razdelimo na dve skupini. Medtem ko nekateri strokovnjaki sodijo, da imajo vse oblike svoj izvor nekje na jugovzhodu ter da so dosepele v naše kraje potom Bizanca,⁵⁷ menijo drugi, da je iskati izvor zlasti za nekatere oblike in neke elemente na zahodu.⁵⁸ Doslej je bila vzpostavljena s kasno antično periodo samo keramika, za katero so videli sorodnost v oblikah, posebno pa v ornamentiki (valovnici), medtem ko nakitnih predmetov niso jemali v poštev. Nemški znanstveniki pa prihajajo pri razčlenjevanju posameznih oblik do prepričanja, da je za germanske predmete — langobardske in bajuvarske — potrebno vzeti v poštev tudi umetnost kasno rimskih oziroma romanskih delavnic, ki so imele veliko vlogo pri formiranju posameznih nakitnih predmetov teh narodov.⁵⁹ Ne glede na vsa doslej podana mnenja raznih strokovnjakov je treba iskati prototipe na temelju materiala in pri tem upoštevati vse kulture od antične dalje, pa tudi vpliv časa — mode — in vpliv, ki bi ga mogli vršiti posredno ali neposredno na našem ozemlju razni importirani objekti.

Zlasti pri obdelavi nakita opazamo, da posamezne oblike predstavljajo specifičnost za vzhodno alpsko ozemlje, medtem ko nahajamo na drugih področjih samo neke sorodne oblike v različnih variantah. Nasproti temu imamo pa npr. keramiko z nekaterimi popolnoma identičnimi elementi na zelo velikem področju pri različnih kulturnih skupinah. Dalje imamo tudi posamezne oblike nakita, kakor npr. obsenčne obročke s presegajočimi konci ali s pletiljami na konceh oziroma s pentljo in kvačico, ki so zaradi svoje preprostosti brez dvoma lahko nastale čisto spontano. Dejstvo pa je, da naša karantanska skupina zelo rada uporablja pentljo in kvačico za zapiranje ne samo pri obsenčnih obročkih, temveč tudi pri uhanih.

⁵⁰ Hahn G. Ibid. II B, H. 4, 1938, str. 242.

⁵¹ Stroh, 1954, T. 9, B, D, E, G—Qu. T. 10, D, F—M.

⁵² Ibid. T. 11.

⁵³ Ibid. T. 12, 13.

⁵⁴ Köttlach, T. I—II.

⁵⁵ Glej opombo 37, grob 255 (str. 189) in 295 (str. 196).

⁵⁶ Šmid, Carniola, str. 26, sl. 2 c—e.

⁵⁷ Niederle L. Byzantské šperky v Čechách a na Moravě, Památky Archeologické Praha 1927, str. 338 in sl. (dalje Niederle, Šperky); Niederle, Rukovět Slovanské Archeologie, Praha 1931, str. 164 in 264 (dalje Niederle, Rukovět), idr.

⁵⁸ Niederle, Rukovět, str. 167, 264. Po njem pa še tudi mnogi drugi znanstveniki.

⁵⁹ H. Zeiss, Studien zu den Grabfunden aus dem Burgunderreich an der Rhône Sitzungs-Berichte, d. Bayer. Akad. d. Wiss. 1938, H. 7 — W. Veck, Der fränkische Formenkreis, Festschrift »Württembergische Vergangenheit« 1932, 79 in sl. — Bott 1952 idr.

Karakterističen uhan te naše skupine je uhan s pentljo na spodnji strani obročka, na katero je vertikalno nataktnjena steklena ali metalna jagoda. Najstarejši tip uhanov, v katerih bi morali iskati prototipe za naše uhane nahajamo na področju Panonske nižine.⁶⁰ Mlajši primeri takšnih uhanov bi bili uhani z bikonično⁶¹ ali polokroglo filigransko okrašeno košarico, izdelani iz plemenitega metala.⁶² Ne glede na to ali predstavljata ta dva primera import v kulturnem krogu, kjer jih nahajamo, je zanimiva izdelava same košarice. Na zadnji strani se končuje z majhno pentljo. S tem tipom uhana je zvezan tudi uhan s priveskom v obliki cveta ali polkrogle, ki pa nima več pentlje na svojem zadnjem delu, temveč je ta na spodnjem delu samega obročka. Poleg takšnega uhana je zelo pogosto obroček brez priveska, toda s pentljo, in sicer na področju Istre,⁶³ dalje severovzhodne Italije,⁶⁴ Koroške⁶⁵ in Bavarske.⁶⁶ Bott sodi, da se takšni obročki na Bavarskem ne morejo ločiti od uhanov s košarico brez pentlje na zadnjem delu in predpostavlja, da so nekoč imeli tudi ti obročki privesek iste oblike, ki je pa kasneje odpadel.⁶⁷ Proti tej Bottovi hipotezi bi

⁶⁰ Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*.

⁶¹ Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig 1905*, III, T. 166, sl. 1, 3—5, T. 167, sl. 1—2 (dalje Hampel III).

⁶² *Ibid.* T. 166, sl. 2, T. 174, sl. 1—3, T. 177, sl. 7, 9, 11 in 12 iz Fenéka. Pri omembi najdišča Fenék je potrebno poudariti zaradi kronološke opredelitve tega tipa uhana, da je odkrita nekropola imela 300 grobov od katerih je 91 skeletov ležalo pokopanih naravnost v zemljo, medtem ko je ostalih 209 bilo pokopano v grobnice izdelane iz rimskih tegul. Vsi grobovi so bili že poprej oropani z izjemo štirih od katerih Hampel po Lippeju prinaša inventar enega groba s tremi skeleti (moški, ženski in otroški). Pridevki odraslega moškega so bili: nož (Hampel III, T. 178, sl. 6), pasna spona (*ibid.* T. 178, sl. 10 a, b), okras za pasico (T. 178, sl. 9 a, b), rimska T fibula s tremi gumbi. Na kolenih moškega so ležale tri večje in 10 manjših bronastih okrasnih ploščic (*ibid.* T. 181). Pridevki žene so bili: zapestnica s konci v obliki stiliziranih glav (*ibid.* T. 175, sl. 2 abc), 30 jagod, fibula (*ibid.* T. 178, sl. 11 abc), zlat uhan (*ibid.* T. 178, sl. 13) in srebrna ornamentirana igla (*ibid.* T. 178, sl. 7 ab). Pridevki otroka so bili: mala steklenica (*ibid.* T. 78, sl. 5), slonokoščeni ročaj v obliki človeške glave, na čigar spodnjem delu so bili ostanki rje železnega predmeta.

V drugem, ženskem grobu so našli: mali srebrn prstan, zapestnico iz bronnaste pločevine s konci v obliki stiliziranih živalskih glav na katerih so tri celice z vloženo stekleno testovino (*ibid.* T. 177, sl. 5), dalje zapestnico s kačjo glavo na enem koncu, 30 jagod od jantarja in stekla, srebrno okroglo ploščato fibulo, katere centralni del je pozlačen, s predstavo jahača, ki s kopjem zabada neko žival (*ibid.* T. 177, sl. 2 ab), zlat uhan s polkroglasto filigransko košarico (*ibid.* T. 177, sl. 12 ab) in stekleno posodo — čašo (T. 180, sl. 11). Poleg tega so na tej nekropoli našli še tri rimske T-fibule s 3 jagodami, dalje 2 bron. ploščati fibuli, novc Valentiniana III. itd. (Hampel II, str. 217 sl.).

⁶³ Marušić B. *Staroslovanske in neke zgodnje srednjeveške najdbe v Istri*, Arh. vest. VI, 1955, str. 102, T. I, sl. 6 (dalje Marušić 1955). — Glej tam omenjeno literaturo za ta najdišča.

⁶⁴ Dinklage K. *Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten und seinen Marken, Kleine Schriften d. Instit. f. kärntner. Landesforschung, Laibach 1943*, H. 3, T. 4, sl. 6, 7 (dalje Dinklage 1943).

⁶⁵ *Ibid.* sl. 3.

⁶⁶ Bott 1952, T. 13, sl. 14—20.

⁶⁷ *Ibid.* str. 134. Ta predpostavka bi mogla veljati za Panonijo, kjer takšni uhani niso bili v uporabi. Do sedaj je najden samo en deformiran primer uhana v Fenéku (Hampel III, T. 176, sl. 7). Sama deformacija pa govori, da mu je privesek mogel odpasti.

govoril primer takšnega uhana iz Bavarske, ki nima priveska v obliki košarice, temveč le majhen metalni obesek, natakknjen ravno na pentljo na spodnjem delu obročka.⁶⁸ Če primerjamo ta tip uhanov z našimi, ki imajo ravno tako pentljo na spodnjem delu, samo da imajo naši natakknjeno stekleno jagodo, vidimo da v obliki med njimi ni razlike. Bistvena razlika je le v fakturi, ker je naš izdelan iz tanke krhke žice, medtem ko so bavarski in ostali nekoliko masivnejši. Poleg tipa uhana z eno pentljo, katerega nahajamo tudi v Istri, se javlja tip masivno litega uhana, ki ima na spodnjem nekoliko razširjenem delu tri večje luknjice.⁶⁹ Po analognih primerih na Siciliji in Sardiniji se tudi naši v Istri lahko datirajo v V. in VI. stoletje.⁷⁰ V severni Italiji in na Bavarskem ter delno tudi v naših krajih se časovno vežejo s takšnimi uhani sorodne oblike, le da so luknjice nekoliko manjše in so na razširjenem spodnjem delu, ki more biti verjetno tudi kovan. V splošnem je faktura takšnih primerov nekoliko slabša.⁷¹ V znanstveni literaturi se datirajo tudi takšni uhani v V. in VI. stoletje, oziroma na Bavarskem v čas Agilulfov.⁷² Po mnenju Botta je ta tip uhana tukaj zahodnega izvora, kakor tudi oni s pentljo na spodnjem delu. Ako na koncu upoštevamo, da spada v isti čas tudi tip uhana s perforirano lunulo, o katerem smatrajo, da je importirana iz bizantinskih delavnic,⁷³ potem imamo še eno skupno točko med uhani naše skupine in temi, ki se nahajajo na germanskih najdiščih. Kakor je od masivnega uhana s tremi luknjicami nastal tip bolj rustikalne izdelave,⁷⁴ je mogla nastati glede na material, ki ga uporablja naša skupina, tudi varianta uhana s 3—4—6 pentljami na spodnjem delu obročka. Iz te variante se je mogel razviti uhan luničaste oblike, ki je ravno tako izdelan iz tanke bronaste žice. Vrhovi takšne lunule imajo lahko stekleno jagodo. Da pa takšen tip uhana lahko predstavlja imitacijo skoraj istih uhanov bizantinskega izvora, dokazuje pojav takšnega tipa uhanov v naši kulturni skupini, ki je istoveten z bizantinskimi. Da so naši uhani z eno pentljo in tudi z več pentljami, z njimi skupaj pa tudi uhani, katerih spodnji del obročka je predelan v lunulo, časovno paralelni, govore priveski v obliki verižic z obeskom,⁷⁵ ki jih nahajamo na vseh treh tipih, ravno tako kakor nahajamo priveske istega značaja na uhanih z eno pentljo ali tremi malimi luknjicami na področju Bavarske. V naši državi najdemo luničasti tip takšnih uhanov tudi v grobovih, v katerih sta najdena kot pridevek nož in lonček.⁷⁶

⁶⁸ Bott 1952, T. 13, sl. 14.

⁶⁹ Marušić 1955, T. III, sl. 1—6, T. V, sl. 7—10, T. VI, sl. 1—3.

⁷⁰ Ibid. literatura citirana v opombi 89.

⁷¹ Material v Museo di storia naturale v Veroni, dalje v Museo civico di Udine; — Mitteilungen der Prähist. kom. Wien 1905, str. 114 idr. — Kastelic J. Najdbe zgodnjega srednjega veka v Gojačah pri Gorici, Kosov Zbornik 1952/53, sl. 14 (dalje Kosov Zbornik); — Bott 1952, T. 13, sl. 12 in 13.

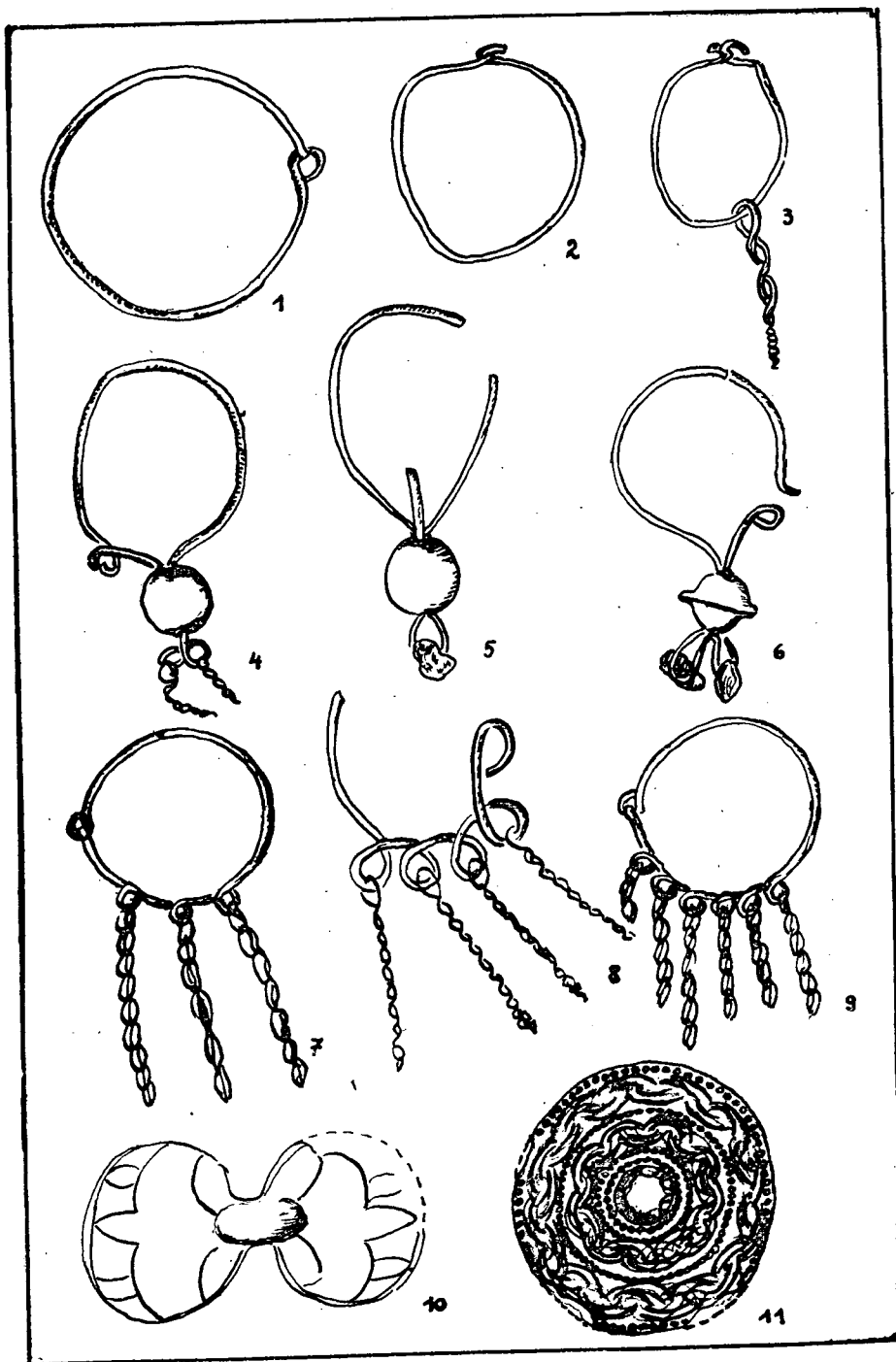
⁷² Ibid. str. 142.

⁷³ Ibid. T. 11, sl. 4, str. 131.

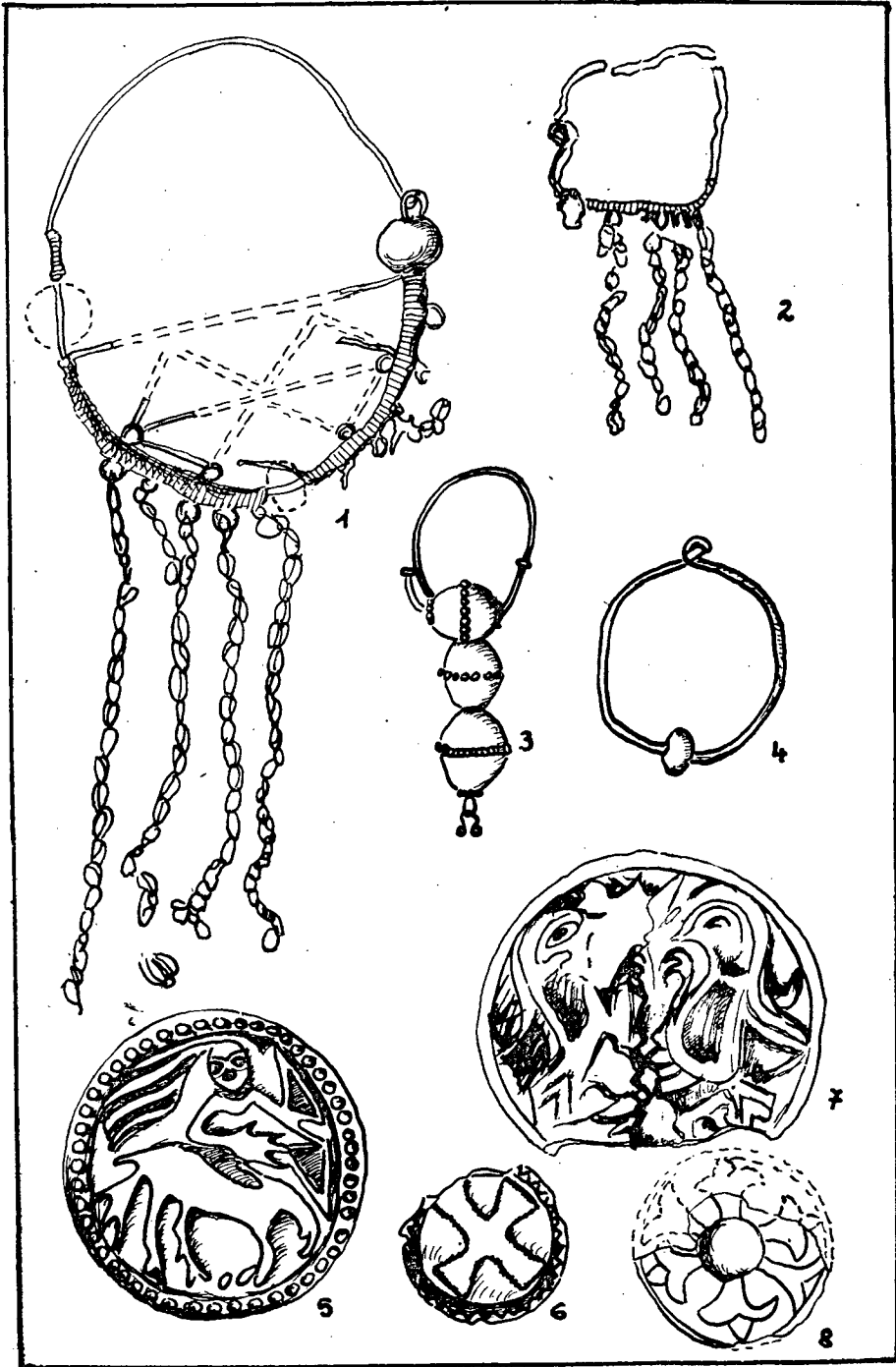
⁷⁴ Tudi igla najdena v Gojačah je bolj rustikalna (Kosov Zbornik sl. 15).

⁷⁵ Poleg enake fakture je tudi isti način zapiranja uhana (navadna pentlja s kvačico).

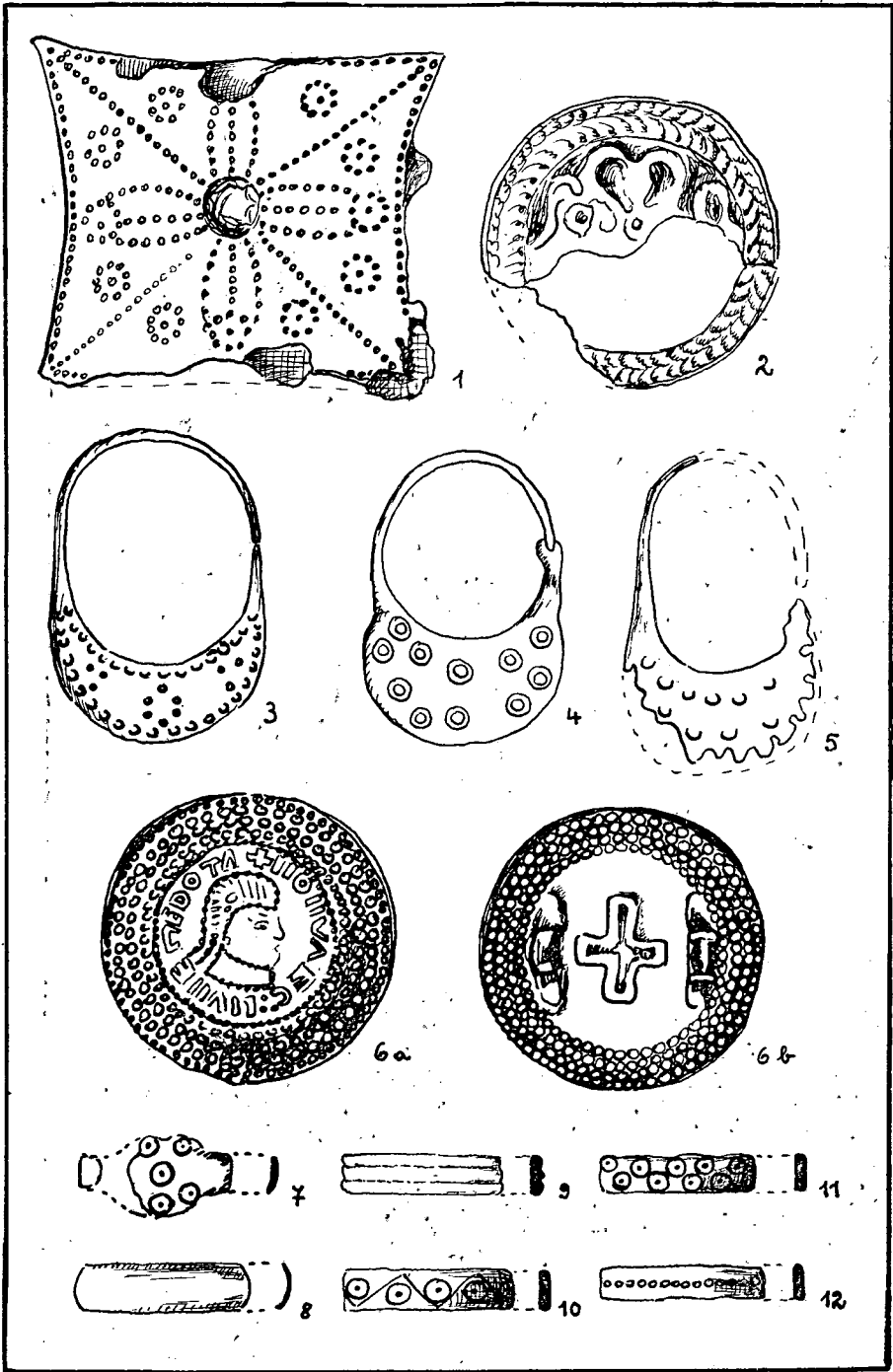
Tab. I: Karantanska in prehodna skupina

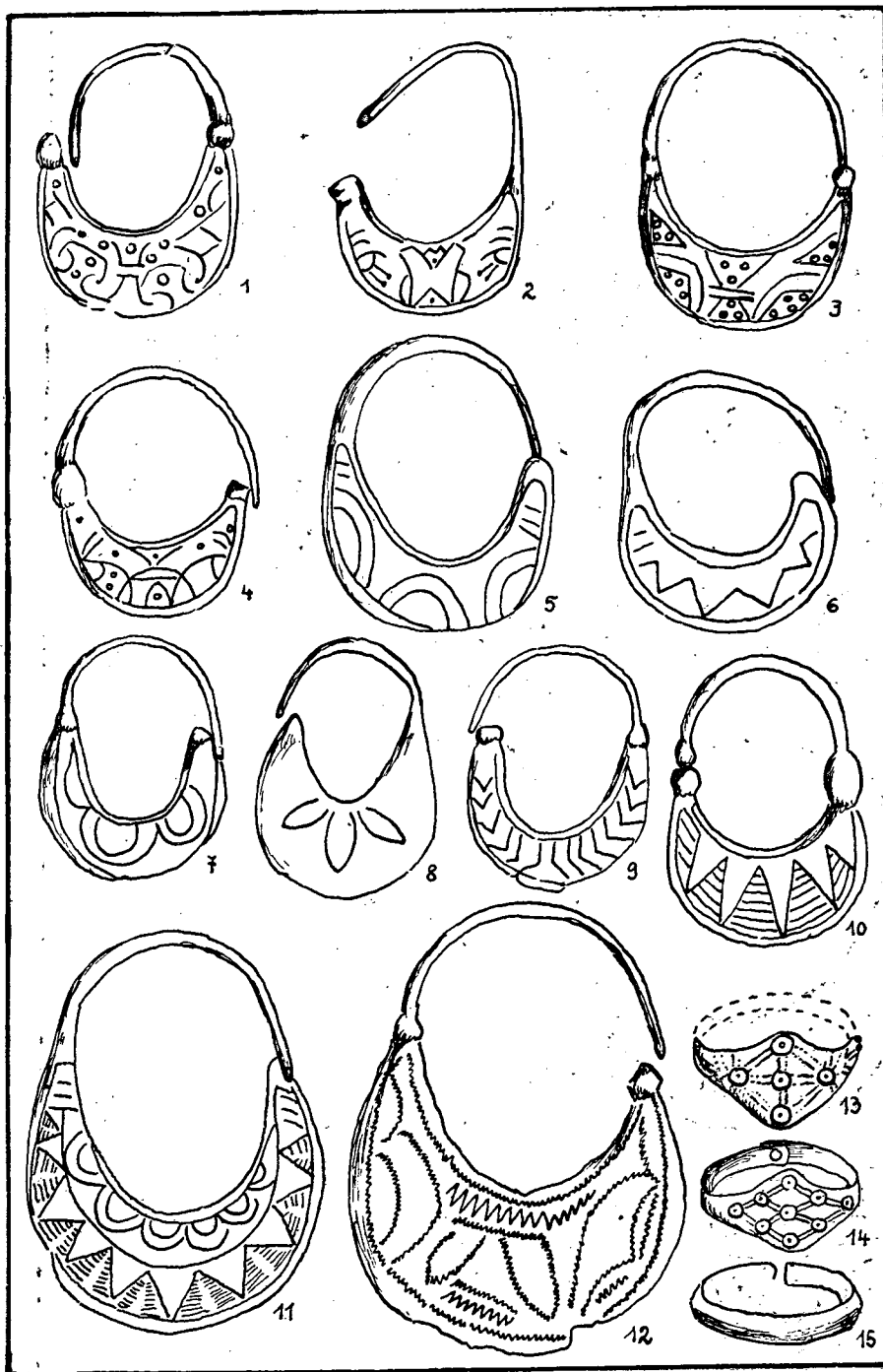
Tab. II: Karantanska in prehodna skupina

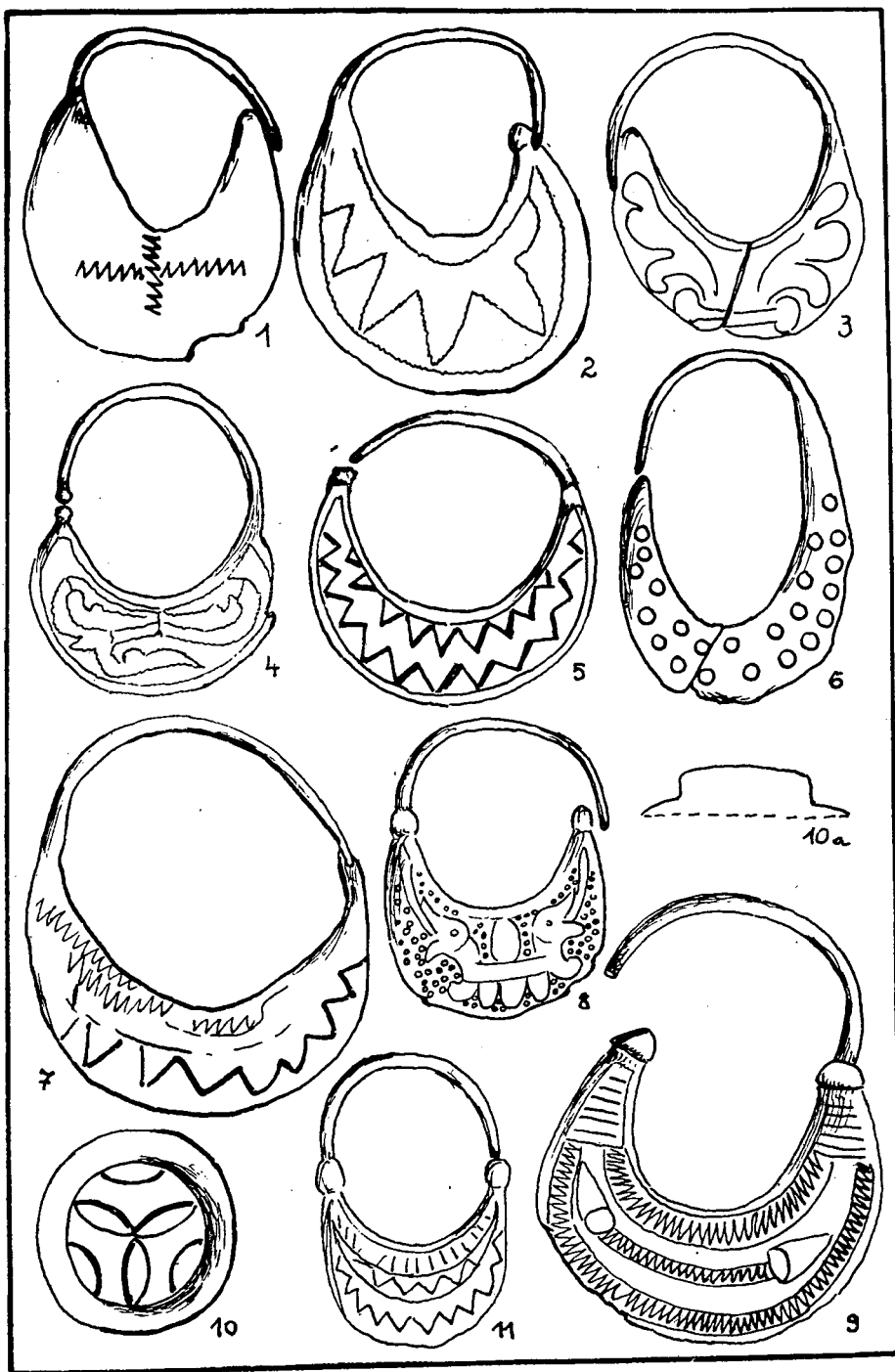
Tab. III: Karantanska in prehodna skupina

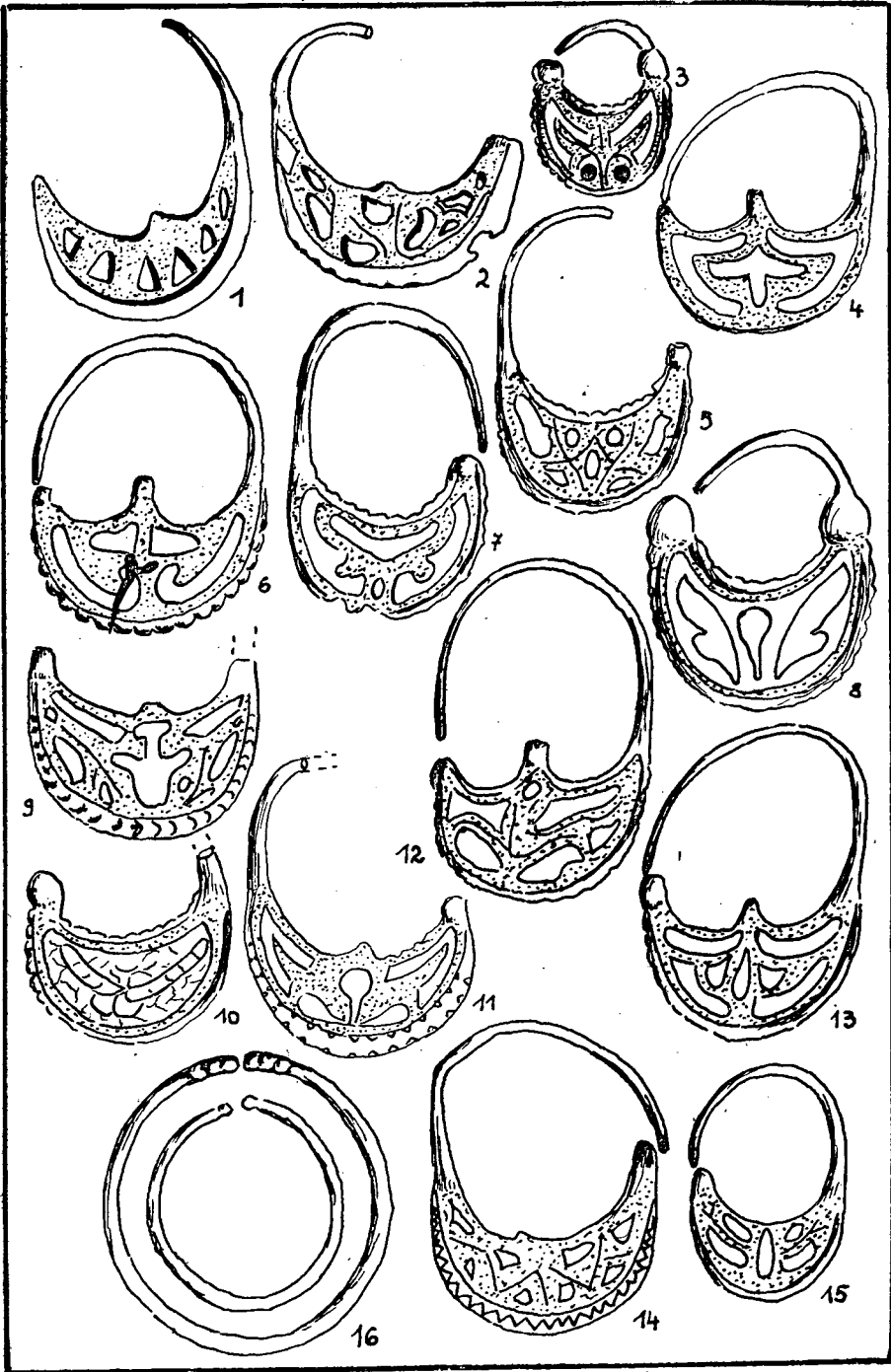
Tab. IV: Kötötläška skupina

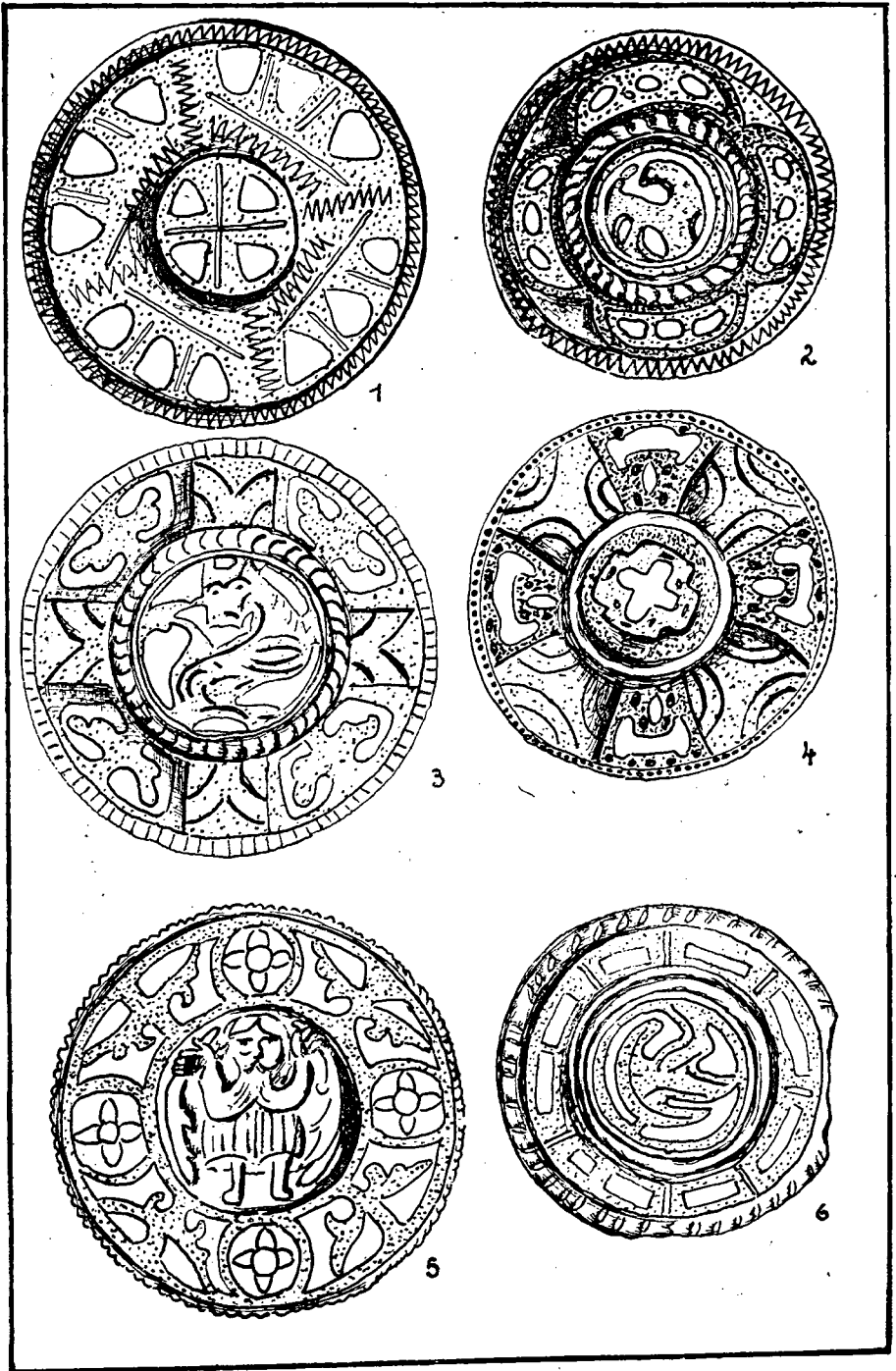
Tab. V: Kötötläška skupina

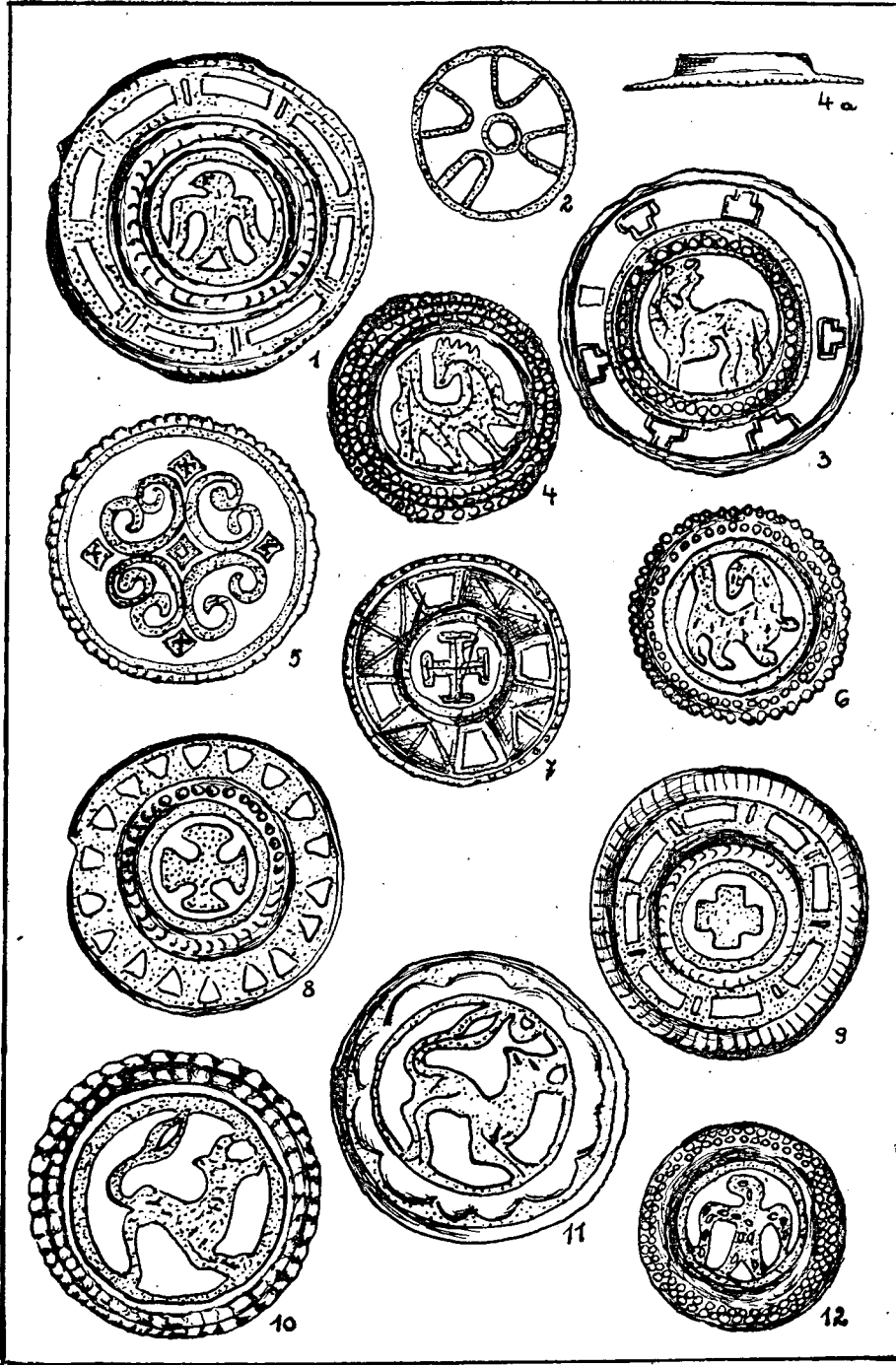
Tab. VI: Köttlaška skupina

Tab. VII: Kötöläška skupina

Tab. VIII: Köttlaška skupina

Priveski v obliki verižic so na naših uhanih v glavnem dvojni. Eni so delani iz dveh tankih žic, ki sta med seboj uviti, drugi, ki predstavljajo prave verižice, so pa izdelani iz členov v obliki malih, na sredi prepognjenih obročkov.⁷⁷ Izven naše kulturne skupine imamo v istem času podobne verižice, ki imajo svoj izvor še v starejši, rimski periodi. Pri nekaterih primerih uhanov je na koncu takšnih verižic privesek verjetno v obliki jagode iz neke smolaste tvarine.⁷⁸ Na nekropoli na Bledu-Brdo kakor tudi v nekaterih grobovih naše skupine v Bohinjski Srednji vasi so med ostalimi jagodami, ki po vsej verjetnosti pripadajo ovratnici, ohranjeni primeri izdelani iz podobne snovi.⁷⁹ Ali so bile takšne jagode izdelane iz jantarja ali iz kakšne druge smolaste tvarine, za sedaj še ni raziskano. Vendar so jagode iz jantarja v času selitve narodov znane s področja Panonije,⁸⁰ a tudi iz naše države⁸¹ itd.

V sklop te skupine moramo staviti, kakor je bilo že omenjeno, tudi brakteatne fibule. Tudi ta tip nakita je zelo priljubljen v krogu germanskih kultur. Pri njihovi izdelavi je uporabljen isti postopek kakor pri naših primerih. Srečamo jih na področju Panonije,⁸² severne Italije⁸³ in Bavarske.⁸⁴ Tudi na teh primerih nakita se imitirajo s tehniko tolčenja razne starejše tehnike kakor so filigran in granulacija, čeprav so istočasno v uporabi tudi fibule, ki so ornamentirane v imenovanih tehnikah. Pri obeh tipih takšnih fibul iz germanskega okolja pa srečujemo tudi vstavljanje steklenih jagod.⁸⁵ Ta element je karakterističen tudi za nekatere naše brakteate. Jagoda pri njih je identična z jagodo na naših uhanih z eno pentljo, kakor tudi na uhanih lunul, izdelanih iz tanke žice.

Brakteati v krogu germanskih skupin VI. in VII. stoletja imajo svoje prototipe v antični obrtni umetnosti, ki so jih prevzele bizantinske delavnice in razpošiljale svoje izdelke med drugim tudi v germanske kulturne kroge na področju Italije in Srednje Evrope.

⁷⁶ Možno je, da je tudi uhan iz Brodskog Drenovca bil razdeljen s pomočjo vodoravne žice v lunulo. K. Vinski Gasparini-Sl. Ercegović, Ranosrednjevekovno groblje u Brodskom Drenovcu, Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu, Treća Serija I, Zagreb 1958, grob 31, T. XIX, 1—6 (dalje Vjesnik 1958).

⁷⁷ Ohranjena je na nekaterih primerih z nekropole Bled-Brdo (Narodni muzej, Ljubljana, inv. št. 2607 a, 2607 d), Bohinjske Srednje vase (Narodni muzej, Ljubljana, inv. št. 6883, 6884, 6887, 6888, Šmid, Carniola, str. 25, T. II, 29 in 30) in na nekropoli Ptujski grad (Korošec, Ptujski grad, grob 294, sl. 93) idr.

⁷⁸ Argo III, T. X, 5 samo da je jagoda v risbi zelo stilizirana, Šmid, Carniola, T. II, 15 in 16—17 niso označene v tekstu.

⁷⁹ Šmid, Carniola, str. 25, T. II, 29—30.

⁸⁰ Hampel III, T. 7, 44, 48, 57, 58; — Hampel I, str. 461 in 462.

⁸¹ Miletić N., Nekropola u selu Mihačevićima kod Rajlovca, Glasnik Zem. Muzeja u Sarajevu, 1956, str. 13, 31 itd. (dalje GZMS 1956).

⁸² Hampel III, T. 170.

⁸³ Aaberg, Die Goten und Langobarden in Italien, Uppsala, Haag, Leipzig, Paris 1923, sl. 131—134 (dalje Aaberg, Goten und Langobarden).

⁸⁴ Bott 1952, str. 65 in sl., kjer nam podaja cel niz komparacij za svoje primere, tako da po teh analogijah vidimo, da so razširjene tudi še drugod. — H. Müller-Karpe, Archäologische Zeugnisse des frühen Christentums in der Münchner Gegend, Monachium, München 1958, T. 5, sl. 2 (dalje Müller-Karpe, 1958).

⁸⁵ Aaberg, Goten und Langobarden, sl. 135—136; — Bott 1952, T. 5, sl. 7 in 10.

Za tip naše dvoramne fibule moremo brez dvoma iskati oblikovne prototipe samo v germanskih kulturah Italije.⁸⁶ Takšne oblike namreč ni v Srednji Evropi.⁸⁷ V naših krajih najdemo takšen tip v Istri. Ne razlikuje se od italških primerov niti po obliki niti po ornamentiki.⁸⁸ Zanimivo pa je, da se nahaja ista ornamentika, katero najdemo na dvoramnih fibulah iz germanskih krogov, tudi na prstanih iz tanke bronaste pločevine v naši kulturni skupini.⁸⁹

Od prstanov se posebno često uporabljajo izbočeni prstani iz tanke pločevine. Za ta tip danes nimamo analogij, verjetno pa se v tej tehniki skušajo nekako ponazarjati masivnejši tipi, prstani izdelani iz debelejšje bronaste žice. Na drugi strani pa tip prstana, ki ima rombično razširjen sprednji del, nahajamo v sorodnih oblikah v starejših kulturah v Panoniji.⁹⁰ Poleg tehnike vrezovanja je uporabljena pri ornamentiranju naših prstanov tehnika tolčenja. Zanimivo je, da naši prstani glede na splošno uporabo tanke pločevine pri izdelavi ne uporabljajo za sestavljanje koncev prstana varjenja, temveč so le-ti nepričvrščeni ali pa pritrjeni s pomočjo male zakovice.⁹¹

Način ornamentiranja vseh zgoraj omenjenih predmetov je različen, kar smo videli že pri raznih predmetih. Na uhanih iz tanke žice, katerih spodnji del je izdelan v obliki lunule, je ornamentika, ki izpolnjuje lunulo, izdelana s pomočjo dveh dokaj sumarno med seboj uvitih žic (filigranska žica), predstavlja pa v glavnem geometrijski motiv. Veliko bolj pestra je ornamentika na predmetih iz tanke bronaste pločevine, ne samo

⁸⁶ Aaberg, *Goten und Langobarden*, str. 70 in sl. On jim pripisuje frankovsko-burgundski značaj.

⁸⁷ Imamo pa nekatere izjeme. Werner J., *Die langobardischen Fibeln aus Italien*, *Deutsches Archäol. Inst. Berlin* 1950, str. 63, Tip D (dalje Werner 1950); — Fetich N., *Archäologische Studien zur Geschichte der Späthunnischen Metal-kunst*, Budapest 1951, T. XXXII, sl. 8, 8 a (dalje Fetich 1951).

⁸⁸ Marušić 1955, T. I, 9, 10, T. IV, 4.

⁸⁹ Šmid, *Carniola*, T. III, 10—14; — Furlanija 1955, T. II, 8 a—d.

⁹⁰ Prstani niso posebno radi uporabljeni niti v alamanskih grobovih kot njihova tipična last; Werner J., *Das alamannische Gräberfeld von Mindelheim*, Kallmünz 1955 (dalje Werner 1955); — Isti, *Das alamannische Gräberfeld von Bünnlach*, Basel 1953, str. 11 (dalje Werner 1953), kjer je najdeno nekoliko primerov od katerih so nekateri atipični, drugi so pa, kakor sodi Werner, langobardskega izvora iz sev. Italije; — Isti, *Das alamanische Fürstengrab von Wittingen*, München 1950, str. 36 (dalje Werner Fürstengrab), kjer je ravno tako najden samo en prstan. Posebnost v tem krogu predstavljajo danes najdbe iz Hailfingena (H. Stoll, *Die Alamannengräber von Hailfingen*, Germ. Denkm. d. Völkerwanderungszeit, Berlin-Leipzig, 1931, str. 18 in sl. T. 19, sl. 2, 21, 22; — Tudi prstan iz Reichenhalla je osamljen primer. Ta vrsta nakita ni niti med Bajuvari posebno priljubljena (Bött 1952, T. 11, sl. 10 in 11). Primeri pri katerih Bött vidi osnovo rombičnega razširjenja na sprednjem delu (ibid. str. 158) je oblika podedovana iz antike. To se najbolj vidi na omenjenih primerih iz Panonije, kjer je antika še dolgo živela v krogu novodošlih barbarov (ibid. opomba 55). Takšne primere (Hampel I, str. 427, sl. 1234—1235; Hampel III, T. 176, sl. 6 ab, T. 178 al. 14 ab) lahko dalje vezemo za sorodne oblike zapestnic (Hampel III, T. 141, sl. 3, T. 143, sl. 7 in 10, katere Hampel tolmači kot uhane). Oba omenjena primera sta ornamentirana med ostalim s pravo filigransko tehniko (Fetich, 1951, T. XLIII, sl. 7—10).

⁹¹ Isti način pritjevanja se uporablja tudi pri zlomljenih primerih (Bled-Brdo, Argo III, T. X, 3).

po tehniki izdelave, temveč tudi po motiviki. Od tehnik se uporablja tehnika tolčenja in tehnika vrezovanja. Zadnja se javlja ali v obliki navadnega vreza, s katerimi se izvajajo ravne enojne ali dvojne črte ter cikcakasti motivi. Poleg tega se javlja tudi manjši žigosan krožec z vbodom v sredi. Taka ornamentika izvira iz kultur, ki so starejše od omenjenih germanskih.⁹² Ista motivika je lahko izdelana tudi v tehniki tremoliranja, ki po vsej verjetnosti imitira intarzijo s pomočjo tordirane žice.⁹³ Tehniko tremoliranja ne srečujemo samo na naših prstanih, temveč tudi na dvoramnih litih fibulah ter na nekaterih okroglih ploščatih fibulah, katerih zgornji del je prav tako lit.

Po tem sumarnem opisu lahko omenimo samo še to, da so bili grobovi na slovenskih nekropolah, za katere imamo podatke, orientirani v smeri jugozahod—severovzhod,⁹⁴ čeprav lahko predpostavimo, da so se našli tako orientirani grobovi tudi na nekaterih drugih nesistematsko raziskanih nekropolah in pa pri slučajno odkritih grobovih. Zanimivo je, da imajo isto orientacijo tudi nekropole, na katerih so poleg posameznih elementov naše skupine v grobnem inventarju poleg lončka tudi elementi postavaroslovanske periode.⁹⁵

Ako obrnemo pozornost na razprostranjenost bodisi celega niza bodisi samo posameznih elementov in oblik te skupine, jih najdemo od Bavarške, Čehoslovaške vzdolž Avstrije in Slovenije do meja Istre, a sežejo na drugi strani celo v Dalmacijo. Na vsem tem področju se javlja naša skupina bodisi v svojem matičnem središču širjenja ali v krogu drugih skupin, ki se nahajajo na njegovi periferiji severno in južno oziroma jugovzhodno. Tako je v Dalmaciji kot tuj element v krogu dalmatinske kulturne skupine,⁹⁶ kjer najdemo uhane z več pentljami na spodnjem delu obročka,⁹⁷ dalje varianto našega uhana z vertikalno nataknjeno jagodo, ki ima poleg tega še dve enaki jagodi ob straneh,⁹⁸ navadne obsenčne obročke z ravnimi konci ter obsenčne obročke s pentljo in kvačico.⁹⁹ Med

⁹² Motiv zelo često prihaja na poznorimskih metalnih in koščenih predmetih.

⁹³ To bi mogoče dokazoval luničast uhan v Ohridu (V. Lahtov, Nakitot na ranosrednevekovnite naodjališta vo Ohridsko, Zbornik na trudovi, Narodni muzej vo Ohrid, Ohrid 1961, T. I, 4). Omeniti pa moramo, da Lahtov pri objavi ni podal ornamenta, ki se na uhanu jasno vidi.

⁹⁴ Bled 1950, str. 27. — Korošec, Ptujski grad, str. 191, grob 267 je imel 20° odklona, a pri grobu 294 (isti str. 195) se ni mogla ugotoviti smer skeleta. Tudi neko število grobov na nekropoli Hohenberg pri Steinachu ima to smer (Arch. Ért. 1897, str. 133 in sl.).

⁹⁵ Caspart J., Ein frühgeschichtliches Gräberfeld bei Pottschach, MAGW LXI, 1931, str. 162 in sl. (dalje MAGW 1931). — Köttlach, str. 27—29 idr.

⁹⁶ Karaman J., Iskopine društva »Bihaca« u Mravincima i starohrvatska groblja, Rad JAZU, Zagreb 1940, str. 2 in sl. (dalje Karaman 1940).

⁹⁷ Ibid. sl. 27. — Gunjača St. Tiniensia Archeologica — Historica — Topographica, II, Starohrvatska prosvjeta 1960, T. I, sl. 1 (dalje Starohrvatska prosvjeta 1960).

⁹⁸ Karaman 1940, sl. 28.

⁹⁹ Ibid. sl. 11, sl. 10 tri zadnje vrste in zadnji primer v tretji vrsti. Obsenčni obroček s S-pentljo najden na tej nekropoli ne predstavlja pravi obroček tega tipa. Mogel je nastati z deformacijo konca s pentljo. Karaman omenja, da ta obroček ne predstavlja del neke grobne celote, ker je najden izven groba (ibid. str. 14).

ostalimi nekropolami tega področja moramo omeniti na prvem mestu nekropolo v Glavičinah pri Mravincih, ki se odlikuje s takšnimi obsenčnimi obročki.¹⁰⁰ Splošen značaj te nekropole jasno opredeljuje ostali material, kakor je kokošje jajce,¹⁰¹ bronaste aplikacije za pas, ornamentirane v tehniki tolčenja,¹⁰² glinasto vretence¹⁰³ itd. Karaman to nekropolo datira po obdajanju skeletov s kamenimi ploščami — bedrenjačami v začetek IX. stoletja¹⁰⁴ in jo povezuje s sprejemom krščanstva.¹⁰⁵ Sam način pokopov pa lahko raztolmačimo kot nadaljevanje nekdanjega rimskega načina pokopavanja.¹⁰⁶ Da je antična kultura zelo dolgo vplivala na področju Dalmacije, vidimo najbolje že po samih oblikah nakita in po drugih predmetih zgodnjega srednjega veka. Ni dvoma, da se na nekropoli v Glavičinah nahajajo vsaj posamezni grobovi, ki imajo še povsem predkrščanski karakter. To vidimo tudi po analogijah na nekropoli v Brodskem Drenovcu pri Požegi v Slavoniji.¹⁰⁷ Ta nekropola ne stoji glede raznih elementov samo v zvezi z nekropolo v Glavičinah, temveč se veže z ozirom na uhane, ki so obviti s tanko žico ter imajo na spodnji strani obročka priveske iz tanke bronaste žice, z našim materialom na področju Vzhodnih Alp oziroma Karantanije kakor tudi z najdbami istega značaja, ki pripadajo raznim najdiščem na področju Dalmacije in so v Muzeju hrvatskih starina v Splitu.¹⁰⁸ Nekropola v Brodskem Drenovcu je poleg tega pomembna tudi po najdbah keramike. Tako je značilen grob št. 31, v katerem so poleg navadnih obsenčnih obročkov uhani z večjim številom priveskov ter obvitim spodnjim delom obročka. Dalje je bila v istem grobu ogrlica iz steklenih biserov, železen nož, bronast prstan in lonček z okroglo vdolbino na dnu.¹⁰⁹ Ta tip keramike, ki je na tej nekropoli zelo pogosten,¹¹⁰ se veže s keramiko na nekropoli na Bledu-Suvobor.¹¹¹ Lahko smatramo, da je ta tip keramike delno istočasen s tipom, ki ga nahajamo tudi v Koljanah pri Vrliki v Dalmaciji¹¹² in na drugih nekropolah dalmatinskega področja. V takšnih grobovih so kot spremno gradivo našli še nože, kresila in dvokrilne puščice s koničnim tulcem, bodisi da je vrat raven ali pa tordiran.¹¹³ Po vseh drugih elementih, ki se vežejo s tem tipom keramike, ki ga všteva Eisner v podonavski tip¹¹⁴ in ga tolmači

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid. str. 18, sl. 15.

¹⁰² Ibid. str. 16, sl. 14.

¹⁰³ Ibid. str. 18, sl. 14 na dnu.

¹⁰⁴ Ibid. str. 19.

¹⁰⁵ Ibid. str. 24 in sl.

¹⁰⁶ Karaman Lj., *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Matica Hrvatska 1930, Zagreb, str. 120 (dalje Karaman 1930).

¹⁰⁷ *Vjesnik* 1958, str. 149 in sl.

¹⁰⁸ Karaman 1940, str. 34.

¹⁰⁹ *Vjesnik* 1958, T. XIX, sl. 1—6 a, str. 159.

¹¹⁰ Ibid. T. X, sl. 9 a, T. XI, sl. 4 a, 5 a, T. XIII, sl. 8 a, T. XIV, sl. 9 a, T. XVII, sl. 11 a.

¹¹¹ Bled 1929, sl. 2.

¹¹² Na tej nekropoli moramo vzeti v poštev le grobove s keramiko ne pa dotične, ki imajo npr. ostroge.

¹¹³ Material v zadarskem Arheološkem muzeju in v Muzeju hrvatskih starina v Splitu, neobjavljen.

¹¹⁴ Eisner J., *Devínska Nová ves*, Bratislava 1952, str. 256 in 267.

kot eno od starejših oblik,¹¹⁵ opazamo da na omenjenem področju sovпада v glavnem z avaroslovansko periodo mlajše faze. V isti čas spadajo tudi nekropole v Mistelbachu,¹¹⁶ dalje v Margarethen am Moos¹¹⁷ in še nekatere druge v severovzhodnem delu Avstrije. Iz istega časa so tudi primeri iz Devínské Nové Vesi.¹¹⁸ Na ostalem področju Slovaške in Moravske najdemo takšne lončke na nekropolah iz časa avaroslovanske periode v Panoniji, so pa nekateri lahko tudi nekoliko kasnejši.¹¹⁹ Poleg keramike se samo kot posamezni primeri javljajo na teh nekropolah tudi nekateri drugi elementi naše kulturne skupine. Takšni so prstani iz bronaste pločevine z razširjenim sprednjim delom, katerim se pripisuje podonavski izvor.¹²⁰ Dalje stā znani tudi štirioglasta in okrogla brakteatna fibula¹²¹ ter v Mikulčicah obsečni obročki s pentljo in kvačico, ki so za sedaj najdeni samo v enem grobu v spremstvu malega železnega noža.¹²² Omeniti je treba tudi nekropolo v Donih Věstonicah. Tako so v grobu št. 307 našli uhanе z več pentljami na dnu obročka v spremstvu uhanov z eno pentljo na dnu obročka ter dvema vertikalno nataknenjima jagodama, ki predstavljajo varianto naših uhanov, poleg še drugih tipov, ki so značilni za mlajšo avaroslovansko in kasnejšo periodo.¹²³ Zanimiv je tudi grob št. 136, kjer se poleg posode delane na lončarskem kolesu brez znaka na dnu nahaja tudi nekaj uhanov oziroma obročkov s trojno S-pentljo in prstan iz tanke bronaste pločevine, ornamentiran v tehniki tolčenja.¹²⁴ Čehoslovaški znanstveniki stavljajo čas, ko se javljajo ti predmeti v velikomoravsko periodo,¹²⁵ ko začenjajo prodirati sem tudi tuji vplivi.¹²⁶

Južno od Moravske in Slovaške lahko omenimo v Avstriji nekaj najdišč, ki spadajo v čas po avaroslovanski kulturi, ki pa so kljub temu glede na nekatere predmete v zelo tesni zvezi z našim materialom. Takšna je nekropola iz Pottschacha, ki ima poleg drugih tip uhana ovit s tanko

¹¹⁵ Znač v obliki male vdolbine na dnu, sodi Eisner, prodira skupaj z lončarskim vitlom na ročni pogon iz južnopoljskega področja proti jugu. Ibid. 256—258, 395.

¹¹⁶ Abramić M., Funde aus der Völkerwanderungszeit in Mistelbach, Jahrbuch für Altertumskunde d. k. k. Zentr. Kom. B. III, 1909, str. 222 in sl., sl. 19 (dalje Abramić 1909). — Mitscha — Märheim, Die frühmittelalterlichen Gräberfunde von Mistelbach, Katzersdorf, Münchendorf und Schwechat, Natur und Kultur, H. 8, 1941, str. 53—54 (dalje Mitscha-Märheim 1941).

¹¹⁷ Nischer-Falkenhof, Awarische Gräberfunde von Margarethen am Moos, MAGW 65, 1935, str. 39—63 (dalje MAGW 1935).

¹¹⁸ Eisner, Devínska Nová ves, 257.

¹¹⁹ Budinský-Krička V., Slovanské mogyly v Skalici, Archaeologia Slovaca, Fontes T. II, Bratislava 1959, str. 20 in 121 (dalje Budinský-Krička, Skalice).

¹²⁰ Hrubý V., Starě Město, Velkomoravské pohřebiště »Na Valah«, Monumenta Archaeologica III, Praha 1955, str. 267 in sl. (dalje Hrubý, Starě Město). — Budinský-Krička, Skalice, str. 34 in 142.

¹²¹ Hrubý, Starě Město, str. 272, T. 61/14, T. 53/7. — Poulík J., Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti »Valy« u Mikulčic, Památky Archaeologické 48, 1957, str. 362, sl. 116/1 (dalje Poulík, Mikulčice).

¹²² Poulík, Mikulčice, str. 321, sl. 100/9—12.

¹²³ Poulík J., Jižní Morava země давных Slovanu, Brno 1948—1950, sl. 38 (dalje Poulík, Jižní Morava). — Poulík, Mikulčice, str. 362, sl. 116, št. 2—3.

¹²⁴ Poulík, Jižní Morava, sl. 37 a—d.

¹²⁵ Budinský-Krička, Skalice, str. 35 in 145. — Hrubý, Starě Město, stran 324 in 359 in sl.

¹²⁶ Poulík, Jižní Morava, str. 71.

žico na spodnjem delu obročka, na kateri vise tanke verižice s priveski.¹²⁷ Pittioni prišteva k isti skupini grobišč tudi nekropolo v Zellerndorfu.¹²⁸ Poleg teh dveh grobišč bi se temu času verjetno mogla pripisati tudi še druga¹²⁹ kakor tudi neko število grobov z večjih nekropol, za katere pa nimamo grobnih celic.¹³⁰ Tudi na Bavarskem imamo posamezne elemente, ki bi se dali povezati z našo skupino, npr. uhane, ki imajo na dnu obročka več pentelj.¹³¹

Zanimivo je, da na vseh takšnih lokalitetah ne srečujemo inventar, znan iz samega Köttlacha, t. i. köttlaške skupine. Tamkajšnji inventar se meša s starejšimi elementi postavaroslovanske periode, vendar brez podatkov v kakšnem spremstvu so ga v posameznih grobovih našli. Zaradi tega tudi ne moremo izvajati nikakršnih sklepov, v kakšnem medsebojnem odnosu stojita ti dve skupini na tem najdišču.

Glede na področje najdišč köttlaške kulturne skupine vidimo, da je bilo njeno središče na današnjem avstrijskem področju, čeprav seže ta kulturna skupina na severu do Donave in neznatno severneje od nje,¹³² na zahodu pa čez gornjo Avstrijo¹³³ in Solnograško¹³⁴ globoko v Bavarsko.¹³⁵ Na jugu prehaja köttlaška skupina v našo državo, kjer zajema severozahodne predele¹³⁶ ter sega čez Ljubljano in Dolenjsko v Belo krajino.¹³⁷ Na jugozahodu prodira delno skozi Kanalsko dolino,¹³⁸ verjetno pa tudi direktno čez Alpe ob reki Tagliamento do Jadranske obale, tako da zajema vso vzhodno Furlanijo.¹³⁹ Na vzhodu sega v severnih predelih do Panonije, kjer se pa močno meša z belobrdsko skupino.¹⁴⁰ Danes ostaja

¹²⁷ MAGW 1931, str. 162—194, T. I—III.

¹²⁸ Pittioni R., Das Gräberfeld von Bernhardsthal, PZ, B 26, 1935, str. 189 (dalje Pittioni 1935).

¹²⁹ Poprej omenjena nekropola iz St. Valentin (opomba 31).

¹³⁰ Med ostalim tudi nekropola Köttlach, ki ima poleg tega keramičnega tipa (Pittioni T. I, sl. ab) še druge mlajše elemente od avaroslovanske skupine, ki so starejši od köttlaških (T. IX, 1—7).

¹³¹ Stroh 1954, T. 3 E/18, T. 5, sl. 34.

¹³² Zistensdorf, Hohenbach, Krems ob Donavi idr.

¹³³ Goisern pri Ischlu, Kirchdorf-Micheldorf, Pösting pri Ottesheimu idr.

¹³⁴ Salzburg (Much 1898 sl. 16).

¹³⁵ Poleg že omenjenih najdišč pri Bottu (glej opom. 12) se cela vrsta predmetov nahaja po muzejih v Augsburgu, Mainzu, Wiesbadenu idr. Vsi so emajlirani v istih barvah kakor ostali naši emajlirani predmeti. Motivi so prav tako podobni. Posebno pa izstopajo simbolični, ki spominjajo danes na predmete iz Perave.

¹³⁶ Julijske Alpe, obronke Karavank ter Kamniške Alpe.

¹³⁷ Ložar R., Dve najdbi iz staroslovanske dobe, GMDS 1937, str. 136, sl. 1 f—j (dalje GMDS 1937). — Korošec P., Staroslovanski grob pri cerkvi sv. Petra v Ljubljani, Arh. vest. 1953, str. 325 (dalje AV 1953). — Much, Kunsthistorischer Atlas, Wien 1889. T. XCIV, 14, 16, mogoče tudi 15 (dalje Much, Atlas). — Gabrovec St., Poročilo o slučajnih najdbah v Sloveniji, Arh. vest. 1954, str. 139, risba 1—7 (dalje Gabrovec 1954). — Šmid, Carniola, str. 37 in sl. in drugi neobjavljeni material.

¹³⁸ Gabrovec St., Nekaj novih staroslovanskih najdb, Arh. vest. 1955, stran 137, T. I, sl. 1—4 (dalje Gabrovec 1955).

¹³⁹ Furlanija 1956 in 1957. — Dinklage 1943, T. 2, druga v prvi vrsti.

¹⁴⁰ Korošec J., Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji, Celje 1947 (dalje Korošec, Staroslovenska grobišča). — Korošec, Ptujski grad idr.

osamljena in izolirana še najdba iz Dette v Banatu.¹⁴¹ Na zgoraj omenjenem področju se javlja köttlaška skupina ali popolnoma čista¹⁴² ali pa v spremstvu večje ali manjše množine belobrdskih elementov. V smeri proti Panoniji so bolj pogostni belobrdski elementi, medtem ko je proti zahodu obratno.

Že poprej je bilo omenjeno, da v naši starejši — karantanski skupini ni emajliranih predmetov köttlaške skupine. Isto je tudi s köttlaško, kjer ni predmeta starejše skupine oziroma se le izjemno javljajo včasih prstani iz bronaste pločevine ter obročki s pentljo in kvačico. Na temelju sistematskih raziskovanj nekropol v Sloveniji in njihovih grobnih celot zapazamo tudi grobove, kateri imajo v svojem inventarju skupaj belobrdske in köttlaške elemente,¹⁴³ ali pa tudi čiste grobove le s köttlaškimi elementi.¹⁴⁴ Na področju severnega dela Slovenije¹⁴⁵ in Bavarske¹⁴⁶ nastopa naša skupina tudi v zvezi z elementi, ki imajo svoj izvor na Češkem, Moravskem in Slovaškem. Najdišča na področju Dolnje Avstrije,¹⁴⁷ Štajerske¹⁴⁸ in Slovenije¹⁴⁹ imajo v grobnem inventarju poleg köttlaških elementov zelo pogosto velike uhanе — obročke s S-pentljo. Tudi takšni obročki morejo biti obвити s tanko žico. Poleg tega pa imajo na obroček natalknjeno še bikonične metalne jagode.

V zvezi s köttlaško skupino moramo omeniti, da so do danes še neznane najdbe, po katerih bi se v grobnem inventarju nahajala tudi keramika. Za nekropole, kjer se keramika nahaja v grobovih, pa je pomembno, da so v njihovem sklopu tudi elementi belobrdske skupine.¹⁵⁰

Vsi doslej omenjeni momenti in elementi, ki se vežejo z drugimi skupinami, postavljajo köttlaško skupino v mlajšo periodo, kakor pa moremo staviti poprej omenjeno karantansko. S kronološko delitvijo materiala na dve skupini, ako ne upoštevamo prehodne, lahko veliko laže pridemo do izvora posameznih oblik köttlaške skupine, čeprav se na prvi pogled

¹⁴¹ Hampel III, T. 370. — Korošec J., Pomen nekaterih nakitnih predmetov najdenih v Deti v Banatu. Arh. vest. 1954, str. 50 sl.

¹⁴² Tunau, Langenschönbichl, Šmohor, Perava idr., čeprav ni izključeno, da se kasneje tudi tukaj ne bodo našli še drugi predmeti.

¹⁴³ Korošec, Ptujski grad, grob 100, 104, 178 itdr. — Bled 1950, grob 95 idr.

¹⁴⁴ Bled — Pristava, grob št. 66 idr. — Ptujski grad, grob št. 79, 115, 143, 183.

¹⁴⁵ Ptujski grad, grob št. 341, 355, kjer se javljajo ornamentirani gumbi, karakteristični za Velkomoravsko periodo (Hrubý, Staré Město, str. 206 in sl.), ki prinaša vsa dosedanja mnenja in datacije teh predmetov. — Budinský-Krička, Skalice, str. 140, sl. 30.

¹⁴⁶ Stroh 1954, T. I, sl. 1—8.

¹⁴⁷ Köttlach, T. XI, 7.

¹⁴⁸ Weinhold, Strassengel, str. 140—150, T. I. — Poročilo W. Šmida v Fundberichte aus Österreich, B. I, H. 1—2, 1930, str. 23.

¹⁴⁹ Šmid, Carniola, T. II, 4 in 6. Takšni uhani so imeli bikonično samo metalno jagodo na obročku. Na obeh primerih je ohranjena samo polovična jagoda. Pri daljnih raziskovanjih je najdeno več takšnih uhanov, poleg pa tudi köttlaški luničast (fragmentiran) uhan. Neobjavljeno v Narodnem muzeju v Ljubljani.

¹⁵⁰ V tem primeru je na prvem mestu sama nekropola v Köttlach. S te nekropole ne poznamo grobnih celin, a z ozirom na razne druge najdbe bi mogli predpostaviti, da je keramika bila lahko tudi v zvezi z železnimi predmeti (Köttlach, T. III in IV) in vretenci (l. c T. X), kateri se v večji množini nahajajo na tej nekropoli.

zdi, da jih glede na različno fakturo predmetov obeh skupin ni mogoče povezati. Ob detaljni analizi se vidi, da so precej številne oblike ostale v bistvu iste. Posamezne spremembe so pa nastale že zaradi druge tehnike v izdelavi. Poleg tega so imeli velik delež v njihovem oblikovanju posebno tudi preko drugih krajev importirani predmeti bizantinskih delavnic, katerih priliv v srednjo Evropo je v tem času občuten.¹⁵¹ Edina oblika köttlaške skupine, ki svojih prototipov nima v prejšnji, t. j. starejši skupini, je danes obsečni obroček s konusi na koncih. Zanj doslej tudi ne vemo, kdaj se prvič javlja. V Panoniji srečujemo v mlajši avaroslavanski fazi zapestnice, pri katerih se konci končujejo bodisi z malimi kroglicami¹⁵² ali pa z bolj cilindrično metalno jagodico.¹⁵³ Da bi te zapestnice mogle vplivati na oblikovanje naših obsenčnikov, danes nimamo nobenih direktnih dokazov. Nasproti tem obsenčnikom pa lahko sledimo razvoj uhanov luničaste oblike. Na prvem mestu moramo pri teh uhanih razlikovati dva osnovna tipa: eden je tanjši in graviran, medtem ko je drugi debelejši in emajliran. V nekaterih primerih se emajl javlja tudi v kombinaciji z graviranjem. Pri prvem tipu moramo razlikovati uhane, ki so bili liti in kasneje mehanično tanjšani in ki so po pravilu vedno gravirani¹⁵⁴ in druge, ki so bili stanjšani s kovanjem ter so ornamentirani v tehniki tolčenja.¹⁵⁵ Drugi so veliko lažji in nimajo na rogovih (vrhovih) lunule male jagode. Emajlirani uhani so pa težji in debelejši. Na njihovi površini so vdolbene bolj grobe jamice za izpolnjevanje s stekleno pasto — emajlom.¹⁵⁶ Emajlirani uhani so bili, podobno kakor neemajlirani, po emajliranju mehanično brušeni, kar najbolje vidimo pri obojih po deformiranih ali pa zarezanih jagodah na vrhovih lunule.¹⁵⁷ Tudi pri emajliranih uhanih moramo razlikovati dva tipa. Prvi je po obliki isti kakor gravirani uhani, t. j. ima na lunuli samo dva rogova,¹⁵⁸ medtem ko so pri drugem tipu trije rogovi in je tretji rog na sredi zgornjega notranjega loka lunule. Na tretjem rogu je lahko mala jagoda,¹⁵⁹ ki je zaradi brušenja pogosto izginila.¹⁶⁰ Medtem ko nastopa pri graviranih uhanih kot ornament v glavnem stiliziran rastlinski ali pa geometrijski motiv, imamo

¹⁵¹ Hrubý datira takšne predmete v drugo tretjino IX. stoletja (Budinský-Krička, Skalice, str. 136) in pa v prvo polovico X. stoletja (Hrubý, Staré Město, sl. 41).

¹⁵² Hampel III, T. 371, sl. 2—4 so majhnih dimenzij.

¹⁵³ Ibid. T. 72, sl. 1—2; T. 472, sl. 4—7; T. 493, sl. I.

¹⁵⁴ Köttlach, sl. 3, T. VII in VIII. — Korošec, Ptujski grad, V. del, Korošec Paola, Emajl v nakitnih predmetih v Ptuj, sl. a—c (dalje Korošec, Ptujski grad, V. del).

¹⁵⁵ Bott 1952, T. 11, sl. 5—8.

¹⁵⁶ Köttlach, T. VI, 8—14; — Korošec, Ptujski grad, V. del, barvna priloga, sl. 1—12.

¹⁵⁷ Izrazit primer v skoraj piramidni obliki jagode na uhanih iz Köttlacha (Köttlach, T. VII, 1 ali 5, T. VII, 4) in v zarezi na jagodi na lunuli uhana iz Ptuja (Korošec, Ptujski grad, V. del, sl. c) itd.

¹⁵⁸ Korošec, Ptujski grad, V. del, barvna priloga, sl. 6—11. — Köttlach, T. VI, 8, 11—14 itd.

¹⁵⁹ Köttlach, T. VI, 9. — Korošec, Ptujski grad, V. del, barvna priloga, sl. 1—4, 12 a.

¹⁶⁰ Korošec, Ptujski grad, V. del, barvna priloga, sl. 5 in 12 b. — Köttlach, T. VI, sl. 10.

na emajliranih uhanih tudi še živalskega. Na vseh uhanih je živalski motiv vedno isti. Razlikuje se samo po barvah emajla v jamicah, ki predstavljajo figuro.¹⁶¹

V prejšnji skupini smo videli tip luničastega uhana izdelanega iz tanke bronaste žice po zgledu podobnih uhanov bizantinskega izvora.¹⁶² Tudi belobrdska skupina ima v svojem inventarju tip luničastih uhanov, bodisi da so izdelani v filigranu ali pa liti in imajo razne priveske na spodnjem delu.¹⁶³ Luničasti uhan kottlaške skupine so se tipološko razvili iz uhanov starejše skupine. Tretji rog na lunuli je verjetno prevzet iz uhanov belobrdske skupine, ki imajo na dnu lunule tudi razne priveske, na srednjem rogu pa prav tako ohranjeno malo jagodo. Da je treba iskati izvor kottlaškega uhana v prejšnji starejši skupini, govori najbolj luničasti uhan, najden v Turnišču pri Ptujju, ki ima na spodnji strani lunule tudi še bronaste žice s pentljami, na katerih vise verižice.¹⁶⁴ Glede na fakturo je ta uhan domač izdelek. Veliko boljše izdelavo predstavljajo uhani tega tipa, najdeni v Starem Mestu »na Valach«.¹⁶⁵ Uhani, za katere predpostavljamo, da so bili oblikovani s kovanjem in ornamentirani v tehniki tolčenja, predstavljajo v razvoju tega tipa prehodno obliko med uhani, izdelanimi iz tanke žice in litimi.

Kakor so izdelovali lite uhane, tako so izdelovali tudi fibule. Že prej je bilo omenjeno poleg dvoramnih fibul iz starejše skupine tudi več primerov, ko so bile lite. Zanimivo je, da se javljajo v nekropoli na Bledu-Pristava takšne dvoramne fibule, izdelane iz svinca.¹⁶⁶ Pojav svinca se veže tukaj s tehniko odlivanja metalnih nakitnih predmetov. Nahajamo ga že v avaroslovanski periodi. Tako je v Kottlachu najdena svinčena aplikacija, ki jo moremo pripisati mlajši avaroslovanski periodi.¹⁶⁷ Zdi se pa, da se lite dvoramne fibule niso dolgo obdržale, ker se javljajo samo v izjemnih primerih z drugimi emajliranimi predmeti.¹⁶⁸

¹⁶¹ Korošec, Ptujski grad, V.del, barvna priloga, sl. 12 a—b.

¹⁶² Tako se na področju Bavarske takšni predmeti datirajo v čas Agilulfov, predmeti v langobardskih grobovih s področja severne Italije so bili pa v uporabi do konca VIII. stol. — Na področju Panonije so na nekropoli Fenék (Hampel III, T. 175—181). Ne glede na najdbe iz nekropole Pecs-Gyárvaros, za katere nimamo grobnih celin (Alföldi A. Zur historischen Bestimmung der Awarenfunde, T. I, ESA IX, str. 285 in sl.; dalje Alföldi ESA IX), lahko z gotovostjo trdimo, da najdbe iz Fenéka nimajo avaroslovanski karakter. Itd.

Ako analiziramo grobne celine na raznih nekropolah v Panonski nižini, dalje Avstriji in na Češkoslovaškem iz časa avaroslovanske periode, zapažamo nedostatek takih predmetov. Nasprotno temu pa med avaroslovanskim materialom Avstrije in Čehoslovaške zapažamo vpliv germanskih kultur (Eisner, Devinska Nova ves, T. 20, sl. 2, T. 35, sl. 5, T. 47, sl. 1 idr.) poleg nomadskih elementov, ki so bili v uporabi že na panonskem področju (Ibid. str. 291 in sl.).

¹⁶³ Korošec, Ptujski grad, str. 71, sl. 9, 13. — Hrubý, Staré Město, T. 34, sl. 1—4, T. 57, sl. 16, T. 77, sl. 4—5, T. 78, sl. 5—8, T. 84, sl. 17—18. — Budimský-Krička, Skalica, T. XIII, sl. 3, 7, str. 135 sl. 28/10 itd.

¹⁶⁴ Korošec J. P., Predzgodovinsko in staroslovansko grobišče pri Turnišču v bližini Ptujja, Razprave III, SAZU, Ljubljana 1953, risba 10, T. XVI, isti uhani fragmentirani v srednji vrsti.

¹⁶⁵ Hrubý, Staré Město, T. 37, sl. 7—9, T. 79, sl. 6, 7, T. 84, sl. 5—6, 9—10.

¹⁶⁶ Bled 1950, str. 38, sl. 13, srednja v spodnji vrsti.

¹⁶⁷ Kottlach, str. 16, T. IX, 22, 23.

Poleg dvoramnih fibul nahajamo v köttlaški skupini tudi lite pozlačene bronaste brakteate, katerih ornamentacija izvira iz antične obrtne umetnosti.¹⁶⁹ Kakor dvoramne tako se tudi brakteatne fibule ne obdržijo dolgo. Karakteristične so za južni del vzhodnega alpskega področja. Med brakteate te vrste spada tudi primer, najden na nekropoli na Bledu-Brdo, o katerem se je že večkrat pisalo v znanstveni literaturi.¹⁷⁰ Da je tudi ta fibula nastala pod vplivom istega kulturnega kroga kakor dvoramne fibule in brakteati, ornamentirani s pletenino, nam govori med ostalim tudi enakokraki križ na njenem reversu.¹⁷¹ Barbariziran lik vladarja na aversu, nečitljiv napis, sumarna izdelava samega predmeta, ki je drugače po izdelavi identičen z ostalimi litimi predmeti köttlaške skupine, jasno priča, da spada tudi ona v isti kulturni krog. Mnogi strokovnjaki so jo pripisovali glede na njen centralni del, katerega analogije nahajamo na področju Nemčije, drugim kulturnim skupinam.¹⁷²

Dvoramne fibule so trajale od starejše — karantanske skupine čez prehodno do mlajše — köttlaške, kjer se pa hitro izgube. Isto je tudi z brakteati, ki jih imamo tudi v karantanski skupini že glede na antično tradicijo in ornamentiko. V to skupino je vstaviti tudi okrogle fibule srednje velikosti, ki so lahko izdelane iz tanke pločevine ali pa lite. Srednji del nekaterih je lahko izbočen. Ornamentirane so z graviranim stiliziranim ornamentom, zvečine z izrazitim križem.¹⁷³ Časovno spadajo v prehodno skupino. Nekateri primeri pa lahko spadajo tudi v karantansko skupino, posebno oni, ki so izdelani iz tanjšje pločevine. V köttlaško jih za sedaj ne bi mogli staviti.

Zadnjo stopnjo v formiranju predstavljajo brez dvoma emajlirane fibule. Glede na izdelavo ornamentov jih lahko razdelimo v tri skupine. V prvo bi mogli dati fibule, pri katerih je ornament preprost in samo delno ornamentiran v tehniki emajliranja, medtem ko dominira tehnika graviranja. Takšen primer predstavljata fibula iz Krungla¹⁷⁴ in fibula iz Lizzane,¹⁷⁵ pri kateri je centralni del nekoliko vzvišen v obliki medaljona. Ornament na tej fibuli je graviran križ. V drugo skupino bi spadale fibule, pri katerih je ornament izdelan samo v tehniki jamičastega emajla. Motivika v centralnem delu sestoji iz nejasnega stiliziranega motiva, kakor je na neki fibuli iz južne Bavarske,¹⁷⁶ ali pa je predstavljena ptica. Motiv ptice je zelo priljubljen in ga imamo na celi vrsti najdišč, kakor npr. na Ptujskem gradu, v Starem Trgu pri Slovenjgradcu, na Peravi, v Köttlachu, v Judovski vasi pri Beljaku pa vse do južne Bavarske.¹⁷⁷ V isto

¹⁶⁹ Najdbe iz Langenschönbichla (Dinklage, Oberkrains Deutschtum im Spiegel der karolingischen Bodenfunde), Carinthia I, 131, 1941, T. II, 7, 14 (dalje Dinklage 1941).

¹⁶⁹ Material v Mestnem muzeju v Kranju (v obdelavi).

¹⁷⁰ Šmid, Carniola, T. III, 7—8.

¹⁷¹ Tip takšnega enakokrakega križa je karakterističen za langobardski kulturni krog.

¹⁷² Šmid, Carniola, str. 29 in sl. idr.

¹⁷³ Ibid. T. III, 1, 5. — Köttlach, T. X, 4—6 idr.

¹⁷⁴ Dinklage 1943, T. 2, sl. 1.

¹⁷⁵ Ibid. T. 2, sl. 2.

¹⁷⁶ Ibid. 1941, sl. 13.

skupino spadajo tudi fibule s predstavo živalske figure v skoku, ki je identična s podobnimi na luničastih uhanih. Tudi takšne predstave se javljajo podobno pogosto kakor predstava ptice. Imamo jih v Bohinjski Srednji vasi, v Mengšu, v Aquileji, na Bledu-Pristavi, v Beljaku-Peravi, v Köttlachu itd. vse do Bavarske.¹⁷⁸ Med simbolične motive moramo vštetiti križ, ki je kot motiv ravno tako uporabljen tudi v tej tehniki. Najlepše primere poznamo iz Köttlacha, dalje iz Thunaua, Krungla itd.¹⁷⁹ Tretjo skupino predstavljajo fibule, ki so ornamentirane v tehniki celičnega emajla. To tehniko zelo redko srečujemo na luničastih uhanih.¹⁸⁰ V njej imamo predstavo človeškega lika, znanega iz Beljaka-Perave in nekaterih drugih najdišč,¹⁸¹ dalje predstavo križa kakor na primer v Köttlachu.¹⁸² Tako centralni del kakor tudi rob sta omejena z granulacijo,¹⁸³ ki je lita ali pa v imitaciji granulirane tehnike s pomočjo cikcakastih linij oziroma s podobnim ornamentom.¹⁸⁴ Prostor med obema vencema je lahko nesimetrično kasetiran¹⁸⁵ ali pa razdeljen z raznimi motivi na štiri polja, ki formirajo križ.¹⁸⁶ V nekaterih primerih je izpolnjen z navadno enojno ali trojno cikcakasto gravirano linijo.¹⁸⁷

Pri analizi razvoja glavnih elementov köttlaške skupine opažamo, da je bil luničast uhan izven köttlaškega kulturnega kroga dalj časa v uporabi in je zavzemal tudi veliko večje področje, kakor kažejo okrogle fibule — brakteati in podobno. Cela vrsta najdišč, na katerih se javlja luničast uhan (severno od našega področja, na bližnjem in srednjem vzhodu ter na jugovzhodu in jugu ne samo v raznih kulturnih krogih, temveč ravno tako v raznih časovnih periodah od pozno antične pa vse do XI. in XII. stoletja,¹⁸⁸ nam jasno priča, da moramo splošen izvor za ta tip uhana iskati na vzhodu. Na zahodu ga namreč ne srečujemo.¹⁸⁹ Drugače kakor uhani pa prihajajo fibule iz tanke bronaste pločevine po kasno-antičnem obdobju, ki v raznih krajih traja lahko zelo dolgo, v modo zopet okoli VI. stoletja. Med temi mlajšimi primeri lahko razlikujemo glede na

¹⁷⁷ Ibid. 1943, T. 2, sl. 5—7; — Korošec, Ptujski grad, V. del, barvna priloga, sl. 13; — Köttlach itd.

¹⁷⁸ Šmid, Carniola, T. III, 9, — Furlanija 1956, T. I, 8. — Dinklage 1943, T. I, 5—6. — Bled 1950, str. 36. — Dinklage 1943, T. I, sl. 4, 6 idr. — Much, 1897, sl. 6.

¹⁷⁹ Much, 1897, sl. 11, — Köttlach, T. VI, 3, T. X, 4 idr.

¹⁸⁰ Korošec, Ptujski grad, V. del, barvna priloga, sl. 11, — Šmid, Carniola, T. II, 26 idr.

¹⁸¹ Much, 1897, T. I, sl. 4. — Bled-Grad, neobjavljen material.

¹⁸² Köttlach, T. VI, 2, čeprav Pittioni v tem pogledu ne daje podrobnejših podatkov (ibid. str. 12). Verjetno je ta ornament morala imeti fibula na T. V, sl. 3, že glede na velikost centralnega dela.

¹⁸³ Köttlach, T. V, 3, T. VI, 1—3 idr.

¹⁸⁴ Much 1897, T. I, sl. 1, 2. — Dinklage 1941, sl. 6, 7. — Isti, 1943, T. I, 3. in 4. vrsta idr.

¹⁸⁵ Much 1897, str. 128, sl. 13. — Dinklage 1942, T. II, sl. 4, 6. — Korošec, Ptujski grad, V. del, barvna priloga, sl. 13. — Itd.

¹⁸⁶ Much 1897, T. I, sl. 6, 7, str. 19. — Köttlach, T. VI, 3. — Furlanija 1956, T. I, 8.

¹⁸⁷ Much 1897, T. I, sl. 1, 2. — Tischler, MAGW 1890, B. XX, str. 88, sl. 27 idr.

¹⁸⁸ Glej opombo 165. — Niederle, Šperky, str. 347, sl. 107.

¹⁸⁹ Luničaste uhane, katere navaja Dinklage v svojih delih, je treba pripisati našemu krogu.

provenienco dva tipa. Eden je importiran iz bizantinskih delavnic in izdelan v filigranu in granulaciji, drugi pa predstavlja domač izdelek in je izdelan v tehniki odtiskavanja ali tolčenja. Takšne fibule zelo često uporabljajo v langobardskem kulturnem krogu Italije, ki jih poleg nekaterih drugih elementov posreduje tudi drugim kulturnim skupinam,¹⁹⁰ posebno bajuvarskim.¹⁹¹ Ta tehnika izdelave se ohrani v teh kulturnih krogih zelo dolgo. Tako traja na Bavarskem do konca VII. in prve polovice VIII. stoletja, do konca VIII. stoletja pa v Italiji.¹⁹² Glede na fakturo predmetov naše starejše skupine kakor tudi glede na oblike in ornamentiko, jih moramo tako v kronološkem kakor tudi kulturnem pogledu zelo ozko povezati z imenovanimi germanskimi kulturnimi krogi. Moramo pa takoj podčrtati, kakor je to storil tudi Bott,¹⁹³ da takšna analogna tehnika izdelave in ostali elementi ne govore še za isto etnično skupino, temveč jih moramo tolmačiti le kot izraz mode tega časa. Za utemeljitev lahko omenimo odsotnost drugih predmetov v našem kulturnem krogu, ki pa so bile vodilne oblike raznih germanskih skupin.¹⁹⁴ Ravno tako prihajajo v poštev tudi drugi momenti. Tako npr., da se grobovi t. i. jugovzhodne skupine na Bledu-Pristavi¹⁹⁵ (slovanski del nekropole) ne vežejo terensko za del nekropole, označen kot Bled I (neslovanska nekropola).¹⁹⁶ Pri terensko povezanih nekropolah raznih kulturnih skupin moramo v zvezi z našo starejšo skupino omeniti nekropolo v Hohenbergu,¹⁹⁷ kjer je le-ta povezana z avaroslovansko. Glede na to, da naši starejši — karantanski skupini moramo prisoditi najvišjo kronološko mejo, ki bi delno bila paralelna z omenjenimi germanskimi kulturnimi krogi, kakor tudi glede na datiranje avaroslovanske periode na področju Donje Avstrije, ki jo na temelju materiala moramo datirati šele v čas mlajše faze, lahko stavimo tudi našo starejšo skupino, ki je zastopana v Hohenbergu, v predavarslovanski čas na področju Donje Avstrije. Da je pa ta skupina preživela tudi to periodo, najbolj govore nekatere že omenjene najdbe naše skupine na področju Čehoslovaške, kakor tudi njihov pojav v grobnih inventarjih postavarslovanske periode južno od Čehoslovaške, ako je tamkajšnja datacija pravilna. Zanimivo je, da v času avaroslovanske periode ne prihaja do kulturne povezave grobov starejše faze z avaroslovanskimi grobišči, čeprav moramo priznati, da tehnika tolčenja pri izdelavi predmetov v tej skupini ni popolnoma neznana.¹⁹⁸ Nasproti tem momentom pa kažejo najdbe bodisi posameznih grobov ali pa celih skupin grobov, ki se naha-

¹⁹⁰ Jenny W. A., *Die Kunst der Germanen in frühen Mittelalter*, Berlin 1940, str. 95, 98 in 99. (dalje Jenny 1940).

¹⁹¹ Bott 1952, T. 5, sl. 7—10; T. 8, sl. 1—8.

¹⁹² Ko na eno kakor na drugo področje prodira frankovski vpliv.

¹⁹³ Bott 1952, str. 65.

¹⁹⁴ Kot takšne lahko na prvo mesto stavimo ločne in S-fibule, dalje okrogle fibule ornamentirane z vložnim steklom ali poldragim kamenjem v metalne celice, košarkaste uhane in podobno.

¹⁹⁵ Bled 1950, str. 26.

¹⁹⁶ Kar se najbolj vidi tudi na priloženem planu, Bled 1960. Tukaj je sicer označen tudi ta del nekropole kot slovanski, kar pa ne odgovarja resnici.

¹⁹⁷ Diez E. 1906, str. 203 in sl.

¹⁹⁸ Caspart J., *Das frühgeschichtliche Gräberfeld bei Zillingtal im Burgenlande*, MAGW LXI, 1935. str. 1, sl. T. V, sl. 75.

jajo v okviru grobov belobrdске ali köttlaške skupine¹⁹⁹ in ki niso povezani z njimi samo terensko, temveč tudi organsko, z ene strani mešanje teh skupin na isti nekropoli, na drugi pa tudi možnost razvoja posameznih oblik mlajše skupine iz starejše. Poleg tega pa kažejo ti momenti tudi isto etnično podlago večjega števila podskupin, kjer so nekatere že preživele in postale substrat zaradi dotoka novih etničnih in kulturnih elementov na to področje. Tako se tudi starejša kulturna skupina v mlajši fazi spreminja in sprejema nov način izdelave, ornamentiko in drugo v svojo materialno kulturo, v glavnem celotno fakturo, ki je značilna za periodo, ki jo na področju Panonije in Avstrije imenujejo kot avaroslovansko.²⁰⁰ Nov način izdelave nakitnih predmetov, predvsem tehnika vlivanja, počasi nadomešča starejši način tolčenja, kovanja in odtiskovanja, dokler ga popolnoma ne iztisne iz uporabe.²⁰¹

Z novim načinom izdelovanja samega predmeta se začenja menjati tudi izdelava ornamenta in pa sama motivika. Kot nova ornamentalna tehnika se javlja okraševanje s pomočjo emajla, ki predstavlja glede na dosedanje načine ornamentike nekaj povsem tujega in novega. V znanstveni literaturi so že večkrat načeli vprašanje njegovega izvora. Mnenja so bila dokaj deljena. Medtem ko so eni stali na gledišču, da so tako tehnika emajliranja kakor tudi predmeti prišli z zahoda, so drugi zopet sodili, da predstavljajo domač izdelek pod vplivom vzhoda oziroma Bizanca.²⁰² Ne glede na dosedanja mnenja lahko opazimo po materialu, ki ga nudi zahod, da se na tamkajšnjih litih in kovanih predmetih uporablja poleg drugih ornamentalnih tehnik tudi inkrustiranje oziroma vstavljanje poldraguljev ali pa steklenih jagod v za to napravljene kovinaste celice, bodisi da so te celice v isti ravnini z ostalim predmetom ali ne. Tehnika te vrste je karakteristična za zahodne kulture od začetka selitve narodov vse do karolinške dobe.²⁰³ Po tem času se umetna obrt na tem področju popolnoma menja in dobi tudi drug značaj, kar je zelo pomembno za visoki srednji vek na zahodu.²⁰⁴ Tako zapažamo veliko spremembo tudi v grobnem inventarju, kjer tedaj zginjajo pridevki v grobovih. Umetna obrt ne izdeluje več nobenih cenениh stvari,^{204a} temveč samo umetniške dragocene izdelke, razne relikvije, čaše (Tasilova), evangeliarije itd. Med temi je tudi veliko število takšnih, katerim moramo pripisati vzhodno

¹⁹⁹ Primer, ki ga nahajamo na prvem delu nekropole na Bledu-Pristavi, dalje na nekropoli v Ptujju, v Krunglu itd.

²⁰⁰ Da so Avari nosilci tehnike ulivanja predmetov na začetku zgodnjega srednjega veka, nam za to področje med drugimi znanstveniki govori tudi Alföldi (Alföldi, ESA IX, str. 285 in sl.).

²⁰¹ To se najbolj vidi na litih predmetih belobrdске kulture, ki predstavljajo kopijo importiranih bizantinskih predmetov, izdelanih v drugi tehniki. Takšni so npr. grozdasti uhani, luničasti priveski idr.

²⁰² Glede raznih mnenj o tem Korošec J., Uvod v materialno kulturo, Slovanov zgodnjega srednjega veka, Ljubljana 1952, stran 261, 282.

²⁰³ Jenny 1940, od str. 14—41 in nekateri drugi primeri.

²⁰⁴ Ibid. str. 106—116.

^{204a} Katero Nemci imenujejo Volkskunst — ljudska umetnost (Renata Müller-Karpe, Die Emailscheibenfibel von Büraberg bei Fritzlar, H. Müller-Karpe, Hessische Funde von der Altsteinzeit bis zum frühen Mittelalter, Schriften zur Urgeschichte, Bd. II, Hessisches Landesmuseum Kassel-Marburg 1949, str. 70 (dalje Renata Müller-Karpe 1949).

provenienco.²⁰⁵ Nasproti takšnemu razvoju zahodne obrtne umetnosti nadaljuje obrtna umetnost na vzhodu svoj naravni razvoj brez zveze od starejših period dalje in širi svoje produkte na vse strani.²⁰⁶ Ena od starejših obrti, katero razvijajo vzhodne delavnice ves srednji vek, je poleg filigrana in granulacije verjetno tudi tehnika emajliranja.²⁰⁷ Kljub temu pa za takšno predpostavko danes zaradi pomanjkanja najdb ne moremo zagotovo trditi, da je prišlo emajliranje na naše področje z vzhoda, kljub najdbi iz Madere, ki jo datirajo v VIII.—IX. stoletje.²⁰⁸ Glede na to, da predstavljajo vodilne oblike naših dveh skupin forme, ki imajo svoj izvor v kasnoantični obrtni umetnosti, lahko predpostavimo, da ima tudi tehnika emajliranja na tem področju isti izvor, čeprav je prišla v köttlaško skupino posredno. Pobudo za ponovni pojav emajliranja je mogel dati po nekem časovnem intervalu²⁰⁹ vpliv z vzhoda, za kar bi govorila tudi polihromija našega emajla, ki je karakteristična za bizantinske delavnice. Ako pa vzamemo v poštev samo tehniko izdelave emajla, bomo videli, da se na področju našega kulturnega kroga povsem razlikuje od bizantinske, ki prodira na skrajni zahod Evrope. Kljub temu dejstvu se ta vendar na tem področju veže z emajlom nekega števila predmetov, ki — sodeč po izdelavi — niso bili importirani. Po kemični analizi teh predmetov se je moglo ugotoviti, da se moreta razlikovati na zahodu dve tehniki izdelave emajla. Nemci, ki so strogo ločili obe tehniki, so emajl na importiranih predmetih imenovali »Vollschmelz«, medtem ko so drugi emajl, ki spada v t. i. skupino narodne umetnosti (Volkskunst) imenovali »Senkschmelz«. Ta predstavlja v resnici rustikalnejšo izdelavo emajla prve skupine.^{209a} Na vprašanje, kje je mogla nastati druga skupina glede na finejšo izdelavo vzhodnih predmetov, lahko danes z gotovostjo trdimo, da predstavlja produkt domačih delavnic, izdelan po importiranih vzorih. Poleg predmetov, ki kažejo stične točke med našo kulturno skupino in temi na zahodu,^{209b} imamo tudi celo vrsto primerov, ki našim niso analogni, katerih motivika pa stoji (npr. razne predstave svetnikov) brez dvoma pod vplivom insularne in celinske predkarolinške cerkvene umetnosti.^{209c}

²⁰⁵ Jenny 1940, str. 108 in 116.

²⁰⁶ To se najboljše vidi po importiranih predmetih na področju Velikomoravske in Panonije, a dalje v sklopu belobrdске in dalmatinske skupine, da ne govorimo o najdbah s področja Makedonije.

²⁰⁷ Glede na to, da so na to področje dospeli razni vplivi raznih kultur, kakor so iranski in baltski, ki ravno tako uporabljajo za okraševanje predmetov tehniko emajliranja. Tako se z iranskim vplivom veže najdba iz Madare (Mijatev, Altbulgarischer Goldschmuck aus Madara, Izvestija na Blgarskija Arh. Inst., Sofija 1927, str. 14, dalje Mijatev 1927), a z baltskim moščinske najdbe.

²⁰⁸ Mijatev 1927, str. 18 in 25—26.

²⁰⁹ Glede na drugo najdbo iz Szilágy-Somlya (Hampel I, str. 789) dalje Salamona (A. Szárasz, Arh. Ért. 1896, str. 134, sl. 7), Szasz Monostora (ibid. str. 379, sl. 3 a) itd. vidimo, da je na področju Panonije hiatus krajši.

^{209a} Rosenberg, Erster Zellenschmelz nördlich der Alpen, Jahrb. d. preuss. Kunstslg. 1918, II, 63 (dalje Rosenberg I, II, III).

^{209b} Rosenberg III, sl. 78—80, 84—87, t. i. »mittelrheinische Gruppe« (srednje renska skupina), kateri je prišteta tudi fibula iz Büraberga (Renata Müller-Karpe 1949).

Glede na motiviko na predmetih köttlaške kulturne skupine opazamo, da se razen na emajliranih in graviranih uhanih ne nahajajo geometrijski ornamentalni motivi na fibulah. Na teh predmetih nadomešča takšen motiv bodisi antropomorfn ali pa zoomorfn predstava. Obe predstavi sta znani že od rimskega časa dalje. Posebno je opazna predstava štirinožne živali v skoku z nazaj obrnjeno glavo. Takšna predstava je zelo pogostna na jezičkih pasic avaroslovanske skupine. Izdelana je v perforirani tehniki.²¹⁰ Zelo često je pa podan na fibulah v raznih variantah tudi motiv križa. Po obliki je enakokrak, tako tudi na brakteatni fibuli z nekropole na Bledu-Brdo, ki jo moramo všteti v prehodni čas oziroma v prehodno skupino ali pa na začetek köttlaške skupine t. j. tedaj ko so se še obdržale nekatere starejše oblike. Izven naše kulturne skupine imamo podobno predstavo križa in še nekaterih drugih sorodnih predstav (crel) kakor na köttlaških emajliranih fibulah tudi v raznih germanskih kulturah VII. in VIII. stoletja.²¹¹ Kako je v naši kulturni skupini ta motiv priljubljen, vidimo tudi po tem, da se nahaja na graviranih luničastih uhanih v tehniki tremoliranja.²¹² Glede na razne druge figuralne krščanske predstave,²¹³ ki nesporno kažejo na pokristjanjenje prebivalstva, moramo tudi križ na naših predmetih smatrati kot simbol krščanstva. Po vsej verjetnosti je treba tudi predstavo orla tolmačiti v istem smislu. Do sedaj razen v par primerih ni znana v večji množini predstava človeka na naših fibulah, izdelanih v tehniki odtiskovanja ali pa v tehniki tolčenja. Analogije so pa zelo pogostne na podobnih fibulah s področja Bavarske,²¹⁴ katerim se pripisuje verski simboličen karakter.²¹⁵ Tudi za fibulo, odkrito na Bledu-Gradu, ki predstavlja kronan lik, lahko najdemo analogije v omenjenem krogu.²¹⁶

Glede na razne stične točke med köttlaško skupino in germanskim kulturnim krogom moremo smatrati, da medsebojni kulturni stik ni bil samo med tem krogom in karantansko skupino, temveč tudi kasneje za časa prehodne faze in ob začetku köttlaške skupine. Časovno se to ujema tudi s prevzemom tehnike vliivanja predmetov v köttlaški in nekaterih germanskih skupinah, kakor tudi s pojavo emajla na področju vzhodnih Alp ter na zahodu.

V köttlaški skupini opazamo, da se posamezne oblike uhanov in tudi fibul v raznih najdišč povsem ujemajo. So iste velikosti ter imajo tudi na isti, oziroma identičen način razporejen ornament. Tako je npr. s predstavo orla na fibuli iz Starega Trga²¹⁷ in fibuli s Ptujskega gradu.²¹⁸

^{209c} Kakor je Book of Kells, dalje Dorrw evang., ter Evangelarij No 51, Evangelarij S. Galena idr. Ti so pod močnim vplivom tudi druge umetnosti, ki v VII. stoletju prodira z vzhoda in cvetočo dobo doseže na zahodu v Španiji.

²¹⁰ Verjetno sta po vzoru na te izdelani podobni predstavi na okrasnih ploščicah iz Köttlacha (Köttlach, T. V, 1, 2).

²¹¹ Aaberg, sl. 128, 130. — Jenny 1940, str. 47. — Dinklage 1943, T. 2, sl. 3 in 4 (te bi mogle biti nekoliko mlajše od ostalih, ki so tu omenjene). — Bott 1952, T. 5, sl. 4; T. 6, sl. 12 in 13 idr.

²¹² Köttlach, T. VII, sl. 1 a, 2 a, 3 a; T. VIII, sl. 1 a, 4 a.

²¹³ Material v pripravi za tisk.

²¹⁴ Bott, 1952, T. 8, sl. 7—8.

²¹⁵ Müller-Karpe 1958, str. 46 in sl., T. 5, sl. 2.

²¹⁶ Primer iz Bleda-Gradu v pripravi za tisk. — Jenny 1940, str. 32.

Dalje je podobno z okroglimi fibulami s predstavo križa, ki je izdelan v celicnem emajlu in vedno bele barve, ki so pa bile najdene v Hajdini²¹⁹ in v Mainzu,²²⁰ ali pa z na sredi izbočenimi manjšimi fibulami ravno tako s križem, ki so najdene v Mengšu,²²¹ Köttlachu²²² in Mainzu.²²³ V isto skupino moramo staviti tudi okrogle fibule s predstavo štirinožne živali, najdene v Bohinjski Srednji vasi, Mengšu, Brunnu²²⁴ in na Bledu-Pristavi,²²⁵ katerih centralni del je moral imeti isti vzorec kakor na luničastih uhanih s predstavo živali, dalje rastlinskih motivov in arabesk,²²⁶ katerih deformacije so kasnejšega porekla. Takšno skladnost opažamo lahko tudi pri luničastih graviranih uhanih.²²⁷ Ker se takšni predmeti na področju zgornje Pfalske v primerjavi z Bavarsko javljajo samo v posameznih primerih, jih lahko smatramo tam kot importirane, ne glede na način importa.

Na koncu moramo omeniti še en moment, do katerega prihajamo na temelju materialne analize. Niti v starejši — karantanski niti v mlajši — köttlaški skupini — ako izključimo elemente s strani belobrdске kulturne skupine — nimamo importa, ki bi imel svojo provenienco na vzhodu ali na zahodu. V posameznih elementih lahko zasledujemo le *vpliv* z ene ali z druge strani, medtem ko pravega importa, kakor v belobrdski kulturni skupini, tu nimamo. Poleg tega za sedaj ne nahajamo v krogu köttlaške kulture niti elementov prehodne faze med avaroslovansko in belobrdsko skupino.²²⁸

*

Analiza arheološkega materiala karantanske in köttlaške skupine nam danes omogoča nekaj sklepov, ki nam nekoliko bolje osvetljujejo kulturno zgodovino tega področja v zgodnjem srednjem veku v zvezi s slovansko naselitvijo.

Nekropole naših dveh kulturnih skupin na področju Avstrije in Slovenije ter doba, v katero spadata ti dve kulturni skupini, kažejo glede na materialno ostalino pa tudi po nekaterih zgodovinskih virih, da jih moramo etnično pripisati Slovanom oziroma Karantanskim Slovanom, prednikom današnjih Slovencev.

²¹⁷ Korošec, Staroslovenska grobišča, T. III, sl. 21.

²¹⁸ Korošec, Ptujski grad, V. del, barvna priloga, sl. 13.

²¹⁹ Korošec, Staroslovenska grobišča, sl. 31.

²²⁰ Dinklage 1942, T. II, sl. 16 (kjer ni podana prava velikost).

²²¹ Carniola, Šmid, T. III, sl. 5 (netočna preveč stilizirana risba).

²²² Kötlach, T. X, sl. 4.

²²³ Dinklage 1941, sl. 15, križ na tej fibuli nima kroga na sredini, ker ga je mogoče steklena masa prekrila.

²²⁴ Ibid. sl. 5—7.

²²⁵ Bled 1950, str. 36, najdena je v grobu 83.

²²⁶ Dinklage 1941, sl. 22—31. — Korošec, Ptujski grad, V. del, barvna priloga sl. 1—9, 12. — Furlanija 1955, T. I, 2, 3; T. III, 1, 2, 5. — Ibid. 1956, T. I, 7. idr.

²²⁷ V glavnem se javljajo v dveh velikostih.

²²⁸ Čeprav na nekropoli v Köttlachu nimamo grobnih celin za elemente omenjene prehodne faze, moramo takšne primere, na temelju cele vrste analogij z drugih najdišč, povezati bodisi za grobove s keramiko ali pa za grobove te prehodne faze, ki je zastopana na tej nekropoli.

Kot fakt moramo vzeti, da pripadajo nekropole na splošno — brez ozira na njihovo velikost, ker se grobovi nahajajo urejeni po nekem sistemu in ker imamo v grobovih tudi pridevke — že ustaljenim naselbinam, čeprav ne smemo izključiti tudi slučajne primere pokopov, vendar samo ob osamljenih grobovih. Zato tudi naše nekropole in posebno večje število grobov na posameznih lokalitetah dokazujejo, da so bili v času, v katerega spadajo takšna grobišča, Karantanski Slovani že nastanjeni na tem področju oziroma da so tukaj imeli svoje stalne naselbine. Zato najbolje govore nekropole na Bledu, katerih grobni inventar večjega ali manjšega števila grobov spada na temelju analogij v isti čas. Poleg Bleda lahko navedemo tudi druga podobna grobišča z isto karakteristiko, kakor npr. v Kranju, Mengšu, Ptuju itd. Poleg najdišč na področju Slovenije so podobna tudi v Avstriji²²⁹ in drugih deželah. Danes lahko sodimo za nekropole, ki imajo v svojem inventarju prvenstveno material starejše, karantanske skupine, da se nahajajo bolj ob strani dotičnih krajev, ki so bila ugodna za komunikacijo, posebno pa dotičnih, ki so preko dobršnega dela Slovenije povezovali Panonijo s severno Italijo. Kot takšne lokalitete lahko smatramo Bled, Bohinj, dolino Kamniške Bistrice in podobne. V kolikor so bližje tem pristopnejšim krajem, pa leže na naravno zaščiteneh tleh, kakor Kranj, Ptujski grad itd.

Področje, ki so ga Slovani prvotno naselili, sodeč po danes znanih nekropolah, zajema kraje, ki se nahajajo na jugovzhodnem delu vzhodnih Alp (Bohinjska Srednja vas, Bled-Brdo, Bled-Pristava, verjetno tudi Bled-Grad, dalje Kanalsko dolino, Kranj-farna cerkev, Ptujski grad) in segajo na severu skoraj do Donave (Hohenberg in Krungl). Vendar pa vse to področje ni bilo naseljeno s Slovani gosto, temveč so tukaj morali biti v večji množini tudi ostanki domorodnega močno poromanjenega prebivalstva. To vidimo po materialnih ostalinah tudi v karantanski kulturi, ki ima svoje prototipe v kasno antični obrtni umetnosti, s katero so se nedvomno srečali že pred svojim prihodom v Karantanijo. Da je to poromanjeno prebivalstvo živelo tukaj v dokajšnjem številu tudi v kasnejšem času, govore oblike materialne kulture tudi v karantanski skupini, ki so obdržale svoj osnovni značaj izvora.

Glede razprostranjenosti karantanske skupine proti jugu ne moremo vzeti v poštev razne momente, ki govore o pojavu Slovanov na področju vzhodne Furlanije, ter jih tolmačiti kot da so se Karantanski Slovani tukaj naselili že na samem začetku svojega prihoda v Karantanijo t. j. v svoji prvi naselitveni fazi. Na temelju doslej najdenega gradiva nimamo na tem ozemlju nobene nekropole, ki bi govorila o stalni slovanski naselitvi tega področja v tem času. Vendar pa to ne izključuje možnosti, da ne bi napadali to ozemlje ali sami ali pod pritiskom Avaroslovanov (ogrožanje oglejskega patriarhata, slovanskoavarski napad na Čedad in podobno). S tem v zvezi obstaja tudi trditev, da so Slovani naselili Kras in alpsko področje zato, ker so za hrbtom kakor tudi med seboj imeli Avare. Vendar bi proti takšni trditvi, da je med Karantanskimi Slovani bilo tudi neko število Avarov, govoril sam material karantanske skupine,

²²⁹ Najlepši primer imamo v Beljaku, kjer so najdene nekropole poleg samega mesta tudi v Peravi, dalje na hribčku sv. Martina, Logi vasi itd.

ki je popolnoma drugačen od avaroslovanske kulture ter fakt, da za sedaj nimamo nikakršnih elementov starejše avaroslavanske faze na vsem tem področju.²³⁰ Faktura materiala karantanske skupine govori odločno, da se je razvijala v kulturnem pogledu popolnoma drugače in tudi ločeno od dotične materialne kulture, ki jo moramo pripisati avaroslovanski kulturi, ne glede na to, da tudi ta prihaja na področje Panonije v istem času kakor naša v Karantanijo. Kulturna osnova je bila tako v Karantaniji kakor tudi v Panoniji, ko so sem prihajala razna germanska in pozneje slovanska plemena, ista. Različno formiranje materialne kulture pri Karantanskih Slovanih in Panonskih Slovanih, ki so pod avarsko nadoblastjo, nam kaže, da moramo pri obdelavi inventarja teh področij, ki ga pripisujemo Slovanom, strogo ločiti dve slovanski skupini. Takšna materialna razlika bi mogoče lahko služila kot baza tudi pri vprašanju slovanskih premikov in napadov proti Italiji. Zgodovinski viri sovpadajo tudi z najdenim materialom ter na temelju teh lahko trdimo, da so Slovani, živeči v obrski zvezi, napadali severno Italijo čez ozemlje, ki so ga naseljevali Karantanski Slovani. To lahko ugotovimo tudi po avarskih elementih v sklopu langobardskih grobnih celin v Italiji.²³¹ Nikakor ni nujno, da so takšni elementi prišli v langobardsko last tedaj, ko so živeli na področju Panonije in prišli v stik z Avari.²³² Ker so to zelo često vojaški predmeti, jih moremo tolmačiti tudi kot vojni plen. Ker pa takšnih predmetov, kakor so refleksi lok in podobni, ne nahajamo na področju slovenskega in hrvatskega Primorja ter v Dalmaciji, so bili napadi v Italijo usmerjeni pač iz Panonije, kamor so se napadalci kasneje tudi vračali, kjer v grobovih tega časa nahajamo brez števila podobnih predmetov.

Glede na čas vojnih pohodov bi bilo mogoče kronološko in kulturno opredeliti tudi vrsto grobišč, katera so brez grobnega inventarja ali pa imajo samo nož v grobovih. Nikakor nas ne bi začudilo, ako bi antropološke raziskave v takšnih primerih ugotovile mongolske ali mongoloidne tipe, katerim v Panonski ravnini na tamkajšnjih avaroslovanskih nekropolah poleg drugih karakterističnih predmetov pripada tudi refleksi lok. Najdbe takšnega loka doslej niso odkrite niti v enem primeru južno od Drave v Sloveniji in južno od Save na ostalem delu Jugoslavije. Po teh momentih bi mogli sklepati, da — četudi bi področja južno od Drave in Save bila eventualno v sklopu avaroslovanske skupnosti — Avari to po-

²³⁰ Kovrigova sodi, da skupina s starejšimi kutrugurskimi elementi zajema Panonijo i to zvečine nižino ter seže samo na področje Donje Avstrije in nekaj severnejše (I. Kovring, Contribution au problème de l'occupation de la Hongrie par les Avars, Acta Archaeologica 6, Budapest 1955, 163 sl.).

²³¹ Kakor so deli nomadskega refleksnega loka v grobu 86, v Noceri Umbri (A. Pasqui & Paribeni, Necropoli barbarica di Nocera Umbra, Monumenti Antichi della Reale Accademia dei Lincei, Milano 25, 1919, str. 284 c—d, n), trobridne puščice v grobovih Nocere Umbre št. 49, 78, 98, 115, 123, 137 in 147 in v grobovih Castel Trosina št. 36, 90 in 119 (Mengarelli, La necropoli barbarica di Castel Trosino, Monumenti Arte della Reale Accad. dei Lincei 12, 1902) ter drugod.

²³² Za to hipotezo nam pričajo takšni deli lokov in puščice na raznih alamanskih nekropolah v Thürünški, kjer jih najdemo v izrazitih alamanskih grobovih, kakor so v Stuttgart-Cannstattu, Eichlochu, Bülachu in drugod (Werner 1953, 63).

dročje niso naseljevali kot etnična skupina. Lok kot izrazit nomadski predmet pa ne moremo povezovati samo z Avari, temveč tudi z ostalimi plemeni v Panoniji v okviru avaroslovanske skupnosti.

Zanimivo je, da nimamo na področju Karantanskih Slovanov doslej nikakršnih najdb, ki bi pripadale času starejše avarske faze. Ta moment nas postavlja pred vprašanje, ali so Karantanski Slovani takoj po prihodu Avarov v Panonijo padli pod njihov kulturni vpliv ali pa šele kasneje.

Kar se tiče južnih meja področja, ki so ga naseljevali Karantanski Slovani, bi lahko glede na nekropoli na Bledu-Brdo in Bled-Suvobor ter z ozirom na datacijo karantanske skupine in grobov, ki imajo keramiko z vdolbino na dnu, mogli postaviti vprašanje, v kakšnem odnosu stojita med seboj ti dve nekropoli. Posebno glede na najdbe te keramike na drugih nekropolah, ne glede na druge elemente karantanske skupine, je lahko nekropola na Bledu-Suvobor, kakor tudi ostale tega tipa, nastala v času karantanske skupine, ne pa v prehodni fazi, čeprav je ta tip keramike živel tudi še dalje. Z elementi prehodne faze — karantanske v köttlaško ali avaroslovanske v belobrdsko — se javlja tudi keramika, ki ima na dnu plastičen križ z ali brez vdolbine na sredi dna, za kar najbolj pričajo najdbe z Bleda-Brdo in sam Köttlach. Glede na odnos do avaroslovanske skupine se je to moglo zgoditi celo v starejši fazi, kjer bi po vsej priliki mogli poleg skupine s kutrugurskimi elementi²³³ imeti tudi skupino, ki ima nomadski karakter, pomemben za Panonijo. Ne smemo prezreti niti možnosti naseljevanja dela Slovenije s strani Jadranske obale t. j. z jugovzhodne strani. Plemena tamkajšnjih krajev imajo v tem času kulturo, sorodno kulturi plemen pod avaroslovansko nadoblastjo.

V starejši fazi, t. j. karantanski skupini opažamo, da v grobovih ni keramike. Tudi ta moment je pomemben za ločitev naše skupine od avaroslovanske v Panonski ravnini. Kasneje je sicer takšna navada prodrla tudi v naš kulturni krog, kar vidimo po mlajših elementih avaroslovanske kulture v Karantaniji, ki so pa na našem področju hkrati s keramiko v grobovih dokaj osamljeni. Pogostnejši so takšni elementi proti vzhodu, kjer so pa zopet elementi naše skupine redkejši.

Glede odnosa Karantanskih Slovanov in Avaroslovanov oziroma o padcu prvih pod avarski vpliv naša navaja tehnika izdelave druge t. j. köttlaške skupine predmetov. Njen izvor je v posameznih elementih mogoče iskati na vzhodu oziroma v avaroslovanskem kulturnem krogu. Tak vpliv se je pa mogel izvršiti šele tedaj, ko je le-ta prišel v tesnejši stik s prebivalstvom v Karantaniji. Ta moment ima lahko tudi politično ozadje, tedaj ko je avaroslovanska kultura prodrla globoko na teritorij Karantanskih Slovanov. Na ta način so ti odnosi postali tesnejši kakor pa so bili z zahodom. Karantanski Slovani so kasneje sprejeli novo tehniko, čemur je delno moral biti vzrok tudi, da je obrtna umetnost na zahodu pod vplivom začetkov fevdalizma dobila drug karakter. Ti tesnejši stiki pa ne spadajo v sam začetek in v prve decenije njihovega naseljevanja na področju Karantanije, temveč nekoliko kasneje, kar vidimo tudi po datiranju avaroslovanskih sklenjenih grobišč na Slovaškem in Moravskem, pa tudi po datiranju takšnih najdb na Štajerskem (Krungrl in Ho-

²³³ Kovring, Acta archaeologica 6, 163 sl.

henberg) in na Koroškem (Beljak, Sv. Peter, Grabstein pri Celovcu [Klagenfurt]).²³⁴ Te najdbe padajo delno v drugo polovico VIII. stoletja, delno pa v začetek IX. V zgodovinskem pogledu sovpada to s časom po Borutovi vladi, za katero nam zgodovinski viri poročajo o globokem vdoru avaroslovanskih plemen na področje svobodnih Karantancev. Drugi vzrok obdržanju nove tehnike leži v postopnem vse globljem prodoru belobrdске skupine, ki jo lahko danes smatramo kot končen razvoj posameznih elementov avaroslovanske kulture in ki je svoje nakitne predmete ravno tako odlivala v kalupih.

Poleg vsega bi lahko na temelju današnjega gradiva prišli tudi do poskusa reševanja pokristjanjevanja Karantanskih Slovencev. Pri analizi celotnega gradiva in na temelju simbolike opazamo, da se je pokristjanjevanje lahko izvršilo v naši prehodni fazi t. j. v prehodnem času med trajanjem karantanske in köttlaške kulturne skupine. Skupaj s tehniko odlivanja prevzemajo Karantanski Slovani tudi motiv štirinožne živali, katerega ne zasledimo niti v karantanski niti v prehodni fazi, katerega pa ne pozna niti zahod, nasproti drugim motivom kakor so križ, kronana glava, orel in podobno, ki so jih zopet karantanski Slovani v svoji köttlaški fazi sprejeli z zahoda, ko so prišli tudi v neposreden stik s krščanstvom. Drugi elementi, kakor so stavljanje lončka s hrano in drugih ostankov hrane v grob, kar je nesporna značilnost poganstva, pa niso prodrli niti v karantansko niti v köttlaško skupino, čeprav so na tem področju tudi grobovi s takšnimi pridevki, ki pa pričajo le o prodoru in naseljevanju nosilcev te navade s področja Panonske ravnine. Ker je krščanstvo zabranjevalo stavljanje popotnine, t. j. hrane v grobove, ne pa — kakor je doslej vladalo splošno prepričanje — pridevkov na sploh, lahko računamo, da tega Karantanski Slovani niso delali, bodisi da so bili že pokristjanjeni, bilo da so bili pod zelo močnim krščanskim vplivom v času naseljevanja Slovanov iz Panonije. Čas ko so se Karantanski Slovani seznanili s tehniko odlivanja, t. j. zopet čas, ko so to tehniko prinesli s seboj nosilci avaroslovanske kulture, je moral biti okoli konca VIII. stoletja.

Glede razširjenja köttlaške skupine na področje vzhodne Furlanije lahko sodimo, da je ona prodrla tja šele v času, ko prodirajo tudi drugi slovanski elementi v večjem številu, t. j. potem ko Furlanija gubi svojo moč po frankovski okupaciji. To je čas, ko pod frankovsko nadoblast pride tudi Istra. S tem momentom pa verjetno lahko računamo tudi z globljim prodorom köttlaške skupine na ta polotok.²³⁵

Frankovska okupacija se na področju Karantanije in Furlanije vsaj kar se tiče materialne kulture ni tako močno občutila, kakor na področju germanskih plemen. Zahodno od Karantanije namreč umetna obrt prihaja pod močan vpliv nove družbene ureditve — fevdalizma, medtem ko se na področju naših Slovanov spremembe počasneje uveljavljajo in se v ljudski obrtni umetnosti obdrži še izredno dolgo časa skoraj nespremenjeno staro stanje.

²³⁴ Glede na datacijo avarskega materiala, ki jo je napravila I. Kovrigova, kar je že omenjeno. Ta grobišča spadajo v drugo oziroma mlajšo fazo.

²³⁵ Marušić, Istra u ranom srednjem vijeku, Pula 1960, T. VIII, sl. 2.

S prenehanjem avarske moči ter s formiranjem t. i. belobrdске kulture na vzhodu prihaja do širjenja le-té tudi na področje köttlaške, kjer prihaja do medsebojnega mešanja. Po vsej verjetnosti je do prvega mešanja prišlo v Karantaniji tam, kamor je že poprej prodrla avaroslovanska skupina. Takšno mešanje se je moglo začeti tudi že v prehodnem času, vsaj posamezni elementi bi govorili za takšno predpostavko. Kljub temu je pa vsaj številnejši del Karantanskih Slovanov ostal zvest stari tradiciji, kar se odraža tudi v materialni kulturi, kjer se mnogi starejši elementi karantanske skupine obdrže še kasneje v prehodnem času in celo prehajajo nespremenjeni tudi v čas köttlaške skupine. Verjetno je treba tej navidezni konservativnosti tudi v mlajši fazi, ki istočasno kaže neko tesnejšo vez z zahodom, zaradi katere bi za mnoge umetnostne elemente mogli iskati izvor na zahodu, pripisati brez dvoma usodno vlogo delovanju irskih misijonarjev tako na zahodu,²³⁶ kakor tudi na področju vzhodnih Alp.²³⁷ Ti so, sodeč po posameznih momentih, odigrali vlogo kulturnih posredovalcev in to verjetno ne samo v smeri zahod—vzhod, temveč tudi obratno. V drobni umetnosti se ta vpliv odraža, kakor je že omenjeno, v predstavah raznih ljudskih likov-svetnikov na naših fibulah.²³⁸ Vpliv je bil pa močan tudi v monumentalni umetnosti.²³⁹

Po vsem lahko danes sklepamo, da moramo glede vplivov na materialno kulturo Karantancev, vzeti v poštev poleg dotičnih elementov, ki prodirajo z vzhoda čez Panonijo posebno še dotične vzhodne elemente, ki jih nahajamo na skrajnem zahodu, ki pa s posredovanjem le tega prodirajo tudi v Srednjo Evropo. Oni ne prihajajo kot import, temveč le kot vpliv, ki se odraža pri ustvarjanju cele vrste lokalnih obrtnih umetniških izdelkov med katere moramo prišteti tudi köttlaške. S tem pa seveda nikakor ni zmanjšan pomen avtohtonih elementov bodisi na posameznih področjih, bodisi pri posameznih etničnih skupinah. Takšni avtoptoni elementi so pa dali tudi osnovo karantanski skupini.

Po vsem tem moremo danes napraviti vsaj nekoliko preliminarnih sklepov:

1. Materialna kultura Karantanskih Slovanov je doslej bila označena kot köttlaška kultura in datirana od konca IX. v naslednja stoletja. Na temelju analize gradiva moremo to kulturo razdeliti v dve skupini, in sicer v starejšo karantansko in v mlajšo köttlaško skupino. Poleg tega moramo računati tudi še s prehodno fazo.
2. Starejša — karantanska skupina ima svoje prototipe v pozno antični obrtni umetnosti ter v nekoliko kasnejši obrtni umetnosti germanškega značaja, ki je pod vplivom Bizanca. Ona se tako v oblikah kakor

²³⁶ Cibulka J., *Velkomoravský Kostel v Modré u Velehradu*, Praha 1958, str. 90 sl.

²³⁷ *Ibid.* 99 sl.

²³⁸ Kot analogen primer na zahodu lahko omenimo že poprej omenjeno fibulo iz Büraberga (R. Müller-Karpe 1949, 31), ki je nastala pod vplivom predkarolinške umetnosti, glede na lik svetnikov. Glede na emajliranje pa bi zopet prej lahko videli vpliv köttlaške ljudske obrtne umetnosti, kot pa vpliv importiranega bizantinskega umetniškega emajla.

²³⁹ Za to bi govoril tloris cerkve sv. Petra na Krnskem gradu, ki je analogen cerkvi na gradišču v Bürabergu (Cibulka 1. c. sl. 59/c., 60 in 61). Ta oblika je tipična za cerkve irskih misijonarjev.

v tehniki izdelave predmetov loči od kulture sosednih slovanskih plemen na jugu in vzhodu.²⁴⁰

Mlajša — köttlaška skupina predstavlja nadaljnjo razvojno fazo karantanske, potom prehodne faze s prevzemom novih elementov z vzhoda, čeprav stoji v kulturnem pogledu še zelo močno pod vplivom zahodnega kulturnega in verskega kroga.

Prehodna skupina, ki jo danes še ni mogoče jasno opredeliti, obdrži stare elemente, toda pod vplivom avaroslovanske kulture začinja delno spreminjati tehniko izdelave, čeprav je še vedno močan priliv kulturnih elementov z zahoda.

3. Vse tri skupine uporabljajo samo skeletni pokop.
4. Časovno se karantanska skupina mora postaviti v razdobje pred prodorom Avaroslovanov v Karantanijo.
5. Zaradi posameznih elementov je lahko karantanska skupina popolnoma ali vsaj delno paralelna z nekaterimi zgodnejšimi germanskimi kulturnimi krogi Italije in Bavarske.
6. Karantanska skupina se glede na posamezne elemente veže z dalmatinskim področjem, oziroma s tamkajšnjimi kulturnimi skupinami.
7. Karantanska skupina je razširjena na približno istem teritoriju kakor kasnejša köttlaška.
8. Prehodna faza med karantansko in köttlaško ima že izrazite krščanske elemente, ki pa pridejo do popolnega izraza šele v köttlaški skupini.
9. Nekropole ali posamezni grobovi brez pridevkov oziroma le z nožem bi mogle pripadati času avaroslovanskih vojnih pohodov.
10. Nekropole ali skupine grobov s keramiko in orodjem pripadajo delno slovanskim doseljencem s področja Panonije.
11. Köttlaška skupina zajema tudi precejšen del Bavarske s pomočjo svojih trgovsko-gospodarskih ali mogoče političnih stikov z germanskim severozahodom. S svojim vplivom sega celo do Zgornjega Palatinata.
12. Köttlaška skupina spada časovno v dobo po avaroslovanski kulturi.
13. Niti karantanska niti köttlaška skupina ne kažeta doslej v svojem inventarju nobenih importiranih predmetov razen belobrdске.

²⁴⁰ **Podatki o najdiščih na tablah prikazanih predmetov:** *Tab. I:* 1 Bohinjska Srednja vas; 2—6 Bled-Brdo; 7, 9, 11 Bled-Pristava; 8, 10 Kranj. — *Tab. II:* 1, 5 Bled-Brdo; 2 Ptujski grad; 3, 4, 7 Kranj; 6, 8 Mengeš. — *Tab. III:* 1, 6, 7, 9—11 Bled-Brdo; 2 Mengeš; 3 Hörpolding, Zg. Bavarska; 4 Inzing, Sp. Bavarska; 5 Haging, Zg. Bavarska; 8, 12 Bohinjska Srednja vas. — *Tab. IV:* 1, 15 Bohinjska Srednja vas; 2, 4 Aquileia; 10, 11 Fortuite a Turida, Furlanija; 3 Perava pri Beljaku; 5 Žirovnica; 6 Ljubljana, sv. Peter; 7—9 Krungl; 12 Kranj; 13, 14 Bled-Brdo. — *Tab. V:* 1—3 Köttlach; 4 Ptujski grad; 5 Langenschönbichl; 6 Šmohor; 7 Wallersdorf, Sp. Bavarska; 8, 9 Kranj; 10, 11 Fortuite a Turida, Furlanija. — *Tab. VI:* 1 Windischgarsten; 2 Strasskirchen, Sp. Bavarska; 3, 4, 6—8, 12, 13 Ptujski grad; 5 Caporiacco; 9—11, 14 Mengeš; 15 Krungl; 16 Bohinjska Srednja vas. — *Tab. VII:* 1, 4 Krungl; 2 Aquileia; 3 Žirovnica; 5 Perava pri Beljaku; 6 Južna Bavarska. — *Tab. VIII:* 1 Stari trg pri Slovenjem gradcu; 2 Hajdina; 3 Flaschberg; 4, 5, 7 Köttlach; 6 Perava pri Beljaku; 8 Thunau; 9 Krungl; 10 Bohinjska Srednja vas; 11 Brunn, Zg. Pfalza; 12 Mainz.

14. Niti karantanska niti köttlaška skupina nimata v svojem inventarju keramike. V kolikor nastopa je v zvezi s prodorom iz Panonije.
15. Vse doslej znane materialne ostaline tako prve kakor druge skupine predstavljajo domač izdelek.
16. Poleg kulturne materialne razlike med karantansko in köttlaško skupino moramo računati tudi na dve slovanski skupini kot njih nosilce.

Zusammenfassung

EIN VERSUCH DER TYPOLOGISCHEN UNTERSCHIEDUNG IN DER SLAWISCHEN MATERIELLEN KULTUR IN KARANTANIEN

Die Kleinfunde, bisher ohne Unterscheidung der Köttlachkultur zugezählt, können nach der Meinung d. Verf. in drei Gruppen eingeteilt werden. Die älteste Gruppe stellen die Schmuckgegenstände vor, welche aus Kupferdraht oder aus Kupferblech mit Presstechnik ausgearbeitet sind, oft auch mit Glasperlen geschmückt. Die zweite Gruppe stellen Gussgegenstände mit Gravuren und Email vor; aus Draht gearbeiteten Gegenstände sind massiver als in der ersten Gruppe. In der dritten Gruppe, welche den Übergang von der ersten zu der zweiten vorstellt, finden sich die Gegenstände, welche noch die Traditionen der ersten fortführen, aber schon mit anderen Elementen verbunden sind. In keinem Grab wurden Gegenstände aus allen diesen Gruppen gefunden; die Gräber aus der ersten Gruppe bilden vielmehr in den grösseren Nekropolen einen besonderen Teil der Nekropole, welche auch eine besondere Graborientierung bezeichnet.

Die führenden Formen der ersten Gruppe, welche d. Verf. »die karantanische Gruppe« nennt, lehnen sich überwiegend an die spätantiken Schmuckgegenstände an, welche in sehr ähnlichen Formen auch bei verschiedenen germanischen Stämmen auftreten (bei d. Bajuwaren, Langobarden usw.). Während aber den germanischen Funden als unmittelbare Grundlage aus Byzanz eingeführte Gegenstände dienen, war das der karantanischen Gruppe die sachliche Kultur der einheimischen romanisierten Bevölkerung. Im Bereiche der karantanischen Gruppe spielte der Import keine Rolle. Von den germanischen Gruppen aber unterscheidet sich sie auch durch die Abwesenheit der bezeichnenden germanischen Fibeln. Dasselbe gilt auch für die beiden folgenden Gruppen. Die allgemeine Verwandtschaft verschiedener Gegenstände kann man durch die Mode dieser Zeit erklären.

Die dritte Gruppe — nur diese wird von d. Verf. als »Köttlachgruppe« benannt — zeichnet sich vor Allem durch Gussgegenstände aus. Diese Gusstechnik muss man mit den Einflüssen der awaroslavischen Kultur verbinden, d. h. mit der Zeit, in welcher sich diese Kultur in den angrenzenden Gebieten ausbreitete und in welcher auch Karantänien engere kulturelle Beziehungen mit den Awaroslawen anknüpfte. Aus der karantanischen Gruppe finden sich hier nur Schläfenringe und Ohrgehänge — vielleicht auch aus der Übergangszeit stammend — dagegen aber trifft man an einzelne Gegenstände aus der Bijelo-brdo-kultur. Im Norden ist diese Periode mit der Zeit Grossmährischen Reiches verbunden. Bei den Nekropolen mit den keramischen Funden und mit Messern geht es — nach der Meinung d. Verf. — um eine besondere Gruppe, welche unter dem Einfluss aus Panonien steht und sich parallel mit der karantanischen Gruppe entwickelt.

D. Verf. verbindet die karantanische Gruppe mit der Zeit vor der Vernichtung des Awarischen Reiches, die Köttlachkultur aber mit der Zeit der allmählichen Bildung der feudalen Gesellschaft in Karantänien.

ZAPISKI

SLOVENSKI NARODNOSTNI RAZVOJ V ČLANKU S. HAFNERJA »DIE DEUTSCHEN IM GESCHICHTSBILD DER SLOWENEN«¹

Pogled dela današnje avstrijske publicistike na slovenski narodnostni razvoj označuje predvsem nerazumevanje historičnega procesa, ki je bil pripeljal nenemške narode habsburške monarhije do lastne državnosti, proces, ki se v širšem okviru še danes nadaljuje na drugih kontinentih, zlasti v Aziji (prim. intervju prof. Zwitter v »Delu« z dne 12. 11. 1960, str. 6). V ilustracijo navajam mnenje recenzenta Slodnjakove »Geschichte der slowenischen Literatur«, Berlin 1958, v koroški Carinthii I, 1960, str. 513; po njegovem so bile slovenske množice pridobljene za jugoslovanstvo šele s kratkotrajno »brutalno« nemško »civilno upravo« v drugi svetovni vojni, vsa poprejšnja prizadevanja pa so bila le delo nekaterih slovenskih politikov (kar velja po mnenju nemških Korošcev za celoten slovenski narodnostni razvoj). Dalje beremo, da je bil po prvi svetovni vojni eno meril za voljo slovenskega naroda koroški plebiscit; na slično mnenje naletimo tudi v nekem pismu graški Tagesposti dne 29. 10. 1961, iz katerega izvemo, da je bila pripravila odcepljenje spodnje Štajerske od Avstrije 1918. leta ljubljanska univerza, to pa je bila ustanovila stara monarhija! Pregled teh mnenj nam dokazuje, da pogledi Stanislausa Hafnerja, bibliotekarja dunajske državne knjižnice, na slovenski narodnostni razvoj niso nekaj izjemnega. S člankom »Die Deutschen im Geschichtsbild der Slowenen« želi Hafner podati nemškemu bravcu prerez slovenske historiografije in njen odnos do tega vprašanja. Te naloge pa ne izpolni, pač pa poda prav nasprotno sliko, namreč odnos nemške publicistike do slovenstva. Hafnerjev prikaz je pomanjkljiv, avtor se zadovolji z nekaj imeni vodilnih slovenskih historikov. S pogledom historika karakterizira bolj starejša obdobja slovenske preteklosti, čim bolj pa se bližamo najnovejši dobi, manj slišimo o slovenski historiografiji, zato pa več o leposlovju in o politiki; Hafner namreč začne svoj prikaz z zgodovino-pisjem in ga konča s politikom. Osnovna Hafnerjeva teza je, da »precejšnje narodnostnega principa vodi pri predstavljanju novejše slovenske zgodovine do pačenja, ki prizadeva predvsem avstrijsko nemštvo«. Slovenska historiografija tudi še ni ocenila slovenskega historičnega in kulturnega deleža v okviru podonavske monarhije, ki da je bila »tja do samožrtvovanja aktiven kulturno-sociološki prostor«. Historična literatura na Slovenskem nudi objektivno sliko le za starejša obdobja, na primer za reformacijo, dočim sliko novejšega časa obremenjujejo in kalijo dogodki iz časa druge svetovne vojne. Zato ni čudno, da so Hafnerju najbolj pri srcu dela starejših slovenskih historikov, ki so »po metodi in duhu zvesta univerzalistični tradiciji, avstrijskemu in nemškemu historičnemu proučevanju, ne da bi pri tem obšla pomen lastnega naroda«, novejši slovenski kulturni zgodovini in zgodovino-pisju pa zamerja, da nista pravično ocenila kozmopolitizma tedanje avstrijsko-slovenske inteligence, ki je nudila vse svoje sile v službo avstrijskemu patriotizmu. »Ta nadnarodnostna državljanska zavest in univerzalni duh modernega znanstvenega mišljenja sta pripomogla obvladati konflikte, ki jih je nosila asimilacija.«(!) »... veliko je število avstrijskih uradnikov in znanstvenikov slovenskega rodu, ki so v 19. stoletju znali združiti v plodno sintezo avstrijski patriotizem, nemško kulturno občutje in slovensko narodnostno zavest in prav zato vršili dragoceno

¹ Südostdeutsches Archiv, München, Bd. III/1, str. 55—71.

posredništvo v evropskem okviru«, danes pa zastirajo Slovence pozitivni pogled na vlogo te inteligence »običajni klišeji (ječa narodov) in obsejna psihiza«. Sicer pa je celoten slovenski narodnostni razvoj rezultat tisočletne nemško-slovenske simbioze, o kateri priča tedanja literatura od Trubarja do Megiserja pa tudi sam slovenski jezik. Šele v 19. stoletju (leto 1848) se začenja pojavljati konflikt med narodnostjo in obstoječim državnim redom, ki je »popolnoma spremenil odnos (slovenstva) do nemštva«. Ta prehod od kozmopolitskega in kulturnega nacionalizma k političnemu ilustrirata po Hafnerju stališči Prešerna in Vraza. »Prešeren se je posluževal v pesmih tako slovenskega kot nemškega jezika, Vraz pa samo slovenščine in ilirščine, oziroma hrvaščine.« Prešernov odnos do nemštva kažejo že Prešernove nemške pesmi: »Slovenec, ki pesnijo v nemškem jeziku« ter »Zakaj nje vredne«. V prvi pesmi Prešeren govori o hvaležnosti do nemške pestunje, v drugi pa o tem, da »po nemško govori pri nas večina gospa, gospodov vajenih velevat in po slovensko služna jim družina; najhujšo službo služim, ki v njo speti da prost se duh: ljubezni sužna dnina mi brani, taki šegi se upreti« (prep. Oton Župančič). Vraz pa, ki ni rasel v kozmopolitski Ljubljani, pa ima v pesmih že politične akcente z dostikrat bojevitim političnim tonom, tako npr. v sonetu »Slovenska se snimi«, Slovjenska dela 1, 1936, str. 249, biča narodno odpadništvo.

Slovensko zgodovino in prevrednotenje narodnostnega principa v drugi polovici 19. stoletja Hafner vidi predvsem v konfliktu med dvema strujama v slovenskem političnem življenju: med strujo, »ki je kazala povečano pripravljeno za asimilacijo tujih kulturnih dobrin... ter med skupino, ki se je razvila iz obrambne situacije k ekstremnemu samoslovenstvu«. Nemčurstvo prvih Hafner definira za »nemški element slovenske provenienc«. »To pa je tudi proces, ki ga še danes opazujemo pri slovenski manjšini na Koroškem.« Drugi moment, ki delno otežuje nemško-slovenske odnose pa je bilo stalno izgubljanje slovenskega jezikovnega področja v 19. stoletju na račun nemštva in iz tega izvirajoči očitke germanizacije, kot ga podajata Bogo Grafenauer in Lojze Ude v Koroškem Zborniku, Ljubljana 1946. leta. Najnovejši element pa, ki greni pozitiven odnos slovenstva do nemštva, so dogodki in posledice druge svetovne vojne. Po drugi svetovni vojni se je spremenilo tudi gledanje Nemcev na slovenski narodnostni razvoj; še leta 1941 je prevladovalo mnenje, da je bila nosilec slovenstva le plast slovenske inteligence, večino Slovencev pa je predstavljala tako imenovana vindišarska plast pod nemškim vplivom; NOB slovenskega naroda pa je dokazala, da to ne »velja več za 20. stoletje (!)«. Prav nasprotno mnenje pa še danes zastopa nacionalistični del koroških Nemcev. V jubilejni Carinthii I, ob 40-letnici koroškega plebiscita 1960 jim je priskočil na pomoč nekdanji sodelavec Jugovzhodnega instituta v Gradcu M. Straka s člankom »Die Entwicklung des Volksbekenntnisses in Kärnten« (str. 901—911), v katerem skuša enačiti rezultate avstrijskih ljudskih štetij o občevalnem jeziku z izjavo o narodnosti, sprejema neznanstveno kategorijo »windisch« in ponavlja trditve prostovoljni asimilaciji slovenskega prebivalstva.

Ob tem bežnem pregledu moremo reči, da se del avstrijske publicistike še ni otresel klišejev o slovenskem narodnostnem razvoju, kakršne sta ustvarila med obema vojnama prof. Wutte v Celovcu in Jugovzhodni institut v Gradcu; k Hafnerjevemu članku pa lahko dodamo, da Hafner podaja nemško vrednotenje slovenske preteklosti, ne pa odnos slovenstva do nemštva ter da s tem ni izpolnil naloge, ki si jo je bil zastavil.

Tone Zorn

ZGODOVINSKE USTANOVE

IZ DRŽAVNEGA ARHIVA V TRSTU JUGOSLAVIJI IZROČENE ARHIVALIJE

Vprašanje o vračanju in izročanju kulturnih dobrin iz Italije Jugoslaviji je bilo po podpisu jugoslovansko-italijanske mirovne pogodbe leta 1947 dolga leta na dnevnem redu pogajanj med obema sosednjima državama. Pri tem je šlo: a) za tiste kulturne dobrine, ki so bile za časa druge svetovne vojne prepeljane na današnje državno ozemlje Italije, bodisi z ozemlja predvojne Jugoslavije, bodisi z ozemlja, ki je po mirovni pogodbi pripadlo Jugoslaviji, kar so restitucije v ožjem pomenu besede, in b) za izročanje takih dobrin, ki so bile že od preje na ozemlju Italije, ki pa glede na razmejitve med obema državama po principu proveniencije pripadajo Jugoslaviji.

Med te kulturne dobrine štejejo poleg arheoloških in speleoloških predmetov, bibliotek in umetnin tudi arhivi.

V prvi fazi so bili leta 1949 izročeni arhivi, ki so bili za časa druge svetovne vojne s sedaj italijanskega, danes jugoslovanskega ozemlja ali pa z ozemlja, ki je bilo pod italijansko upravo, prepeljani v notranjost Italije. Sem je šteti na primer obsežne in dragocene fondse iz Državnih danes Historičnih arhivov na Reki in v Zadru. Ni pa bilo takrat še rešeno vprašanje vračanja in izročanja raznih drugih kulturnih dobrin, med drugim tudi še preostalih arhivov.

Lani pa je končno med vlado FLRJ Jugoslavije in vlado Republike Italije prišlo do sporazuma o izročitvi še preostalih kulturnih dobrin. Sporazum je bil sklenjen 15. septembra 1961. Obe strani sta pokazali obilo dobre volje pri nelahkem poslu in prizadevanju, kako najti ugodno in spremljivo rešitev tega vprašanja.

V ta sporazum je vključen tudi sporazum o izročitvi tistih fondov iz Državnega arhiva (Archivio di Stato) v Trstu, ki po provenienciji pripadajo Jugoslaviji. Od vsega začetka sta se obe delegaciji, jugoslovanska in italijanska, sporazumeli naj velja za osnovo princip arhivske proveniencije.

Državni arhiv v Trstu je sorazmerno mlada ustanova. Sicer je že stara Avstrija imela v načrtu ustanoviti v Trstu državni arhiv, toda do ostvaritve take ustanove je prišlo šele pod Italijo leta 1926.

Starejši osnovni fondi tega arhiva so v zvezi z velikim vzponom, ki ga je Trst kot pomorski emporij Avstrije doživljal v 18. stoletju. Za časa cesarice Marije Terezije je bil v Trstu ukinjen cesarski kapitanat, ki je bil tu neke vrste eksponent Dunaja, mesto njega je bila leta 1748 kot politični in gospodarski organ urejena Trgovinska intendantca za primorsko merkantilno provinco, ki ji je po njenem razpustu sledil leta 1776 gubernerij. Po prenehanju francoske uprave — Trst je od 1809 do 1813 vključen v Ilirske province — je bil gubernij v Trstu vzpostavljen in leta 1850 preurejen v namestništvo za Avstrijsko-ilirsko primorje, ki je obstajalo do propada stare monarhije. Poleg namestništva je pa za časa Avstrije obstajala v Trstu še vrsta drugih državnih uradov in upravnih organov. Za pomorske zadeve je bila kompetentna pomorska vlada, ob preureditvi gubernija v namestništvo od tega odločena. Od leta 1814 je obstajala v Trstu policijska direkcija. Za sodne zadeve sta bila že leta 1767 urejena deželno-civilno sodišče in kriminalni tribunal, ki so jima leta 1850 oziroma po tem letu sledili: apelacijsko sodišče, državno pravdnništvo, deželno sodišče, trgovsko in pomorsko sodišče in industrijsko sodišče. V tej zvezi naj omenim bogat notariatski arhiv, urejen pri deželnem sodišču.

Arhivi vseh teh — recimo tržaških osrednjih uradov in upravnih organov, ki so po večini poslovali vse do leta 1918, so shranjeni v tržaškem Državnem arhivu. Mimo teh pa še drugi arhivski fondi in arhivi.

Iz dobe francoskih Ilirskih provinc je tukaj arhiv za tisti, nekdanj beneški del Istre, ki je bil priključen Napoleonovi kraljevini Italiji in imel svoj upravni sedež v Kopru (istrska prefektura, 1805—1809), dalje 101 fascikel aktov iz arhiva francoskega generalnega gubernija za Ilirske province s sedežem v Ljubljani (1809—1813) in arhiv intendance oziroma subdelegacije s sedežem v Kopru iz let 1810—1813. Omenimo naj na tem mestu še iz dobe neposredno pred francosko upravo akte za nekdanj beneško, nato avstrijsko Istro od konca beneške republike (1797) pa do Napoleonove kraljevine Italije (1805), iz dobe neposredno po francoski upravi pa 50 fasciklov aktov avstrijskega generalnega gubernija za Ilirijo s sedežem v Ljubljani iz let 1813 in 1814.

Po prvi svetovni vojni so bili vključeni v tržaški Državni arhiv nekateri rokopisi in akti, ki jih je Italija prevzela od republike Avstrije. So to rokopisi (diplomatariji, urbarji, fevdalne knjige in podobno), ki jim je provenienca oglejski patriarhat, uprava starih goriških grofov, dežela Goriška in gospodstvo Tolminsko, pa nekateri še druge provenience.

Poleg naštetega so pa po različnih poteh dospeli v tržaški arhiv še drugi fondi in skupine arhivalij. Omenjam: arhiv benediktanskega samostana sv. Mučenikov v Trstu, akti škofijskega fevda v Vrslaru v Istri (ki pa so pravzaprav le iz fondov tržaškega gubernijskega in namestniškega arhiva izločeni akti in so po provenienci s tem povezani), en starejši urbar (iz l. 1571) s skupino aktov iz pazinske knežije in tako imenovani arhiv Marenzi-Hohenwart. Ta poteka iz gradu Ravne pri Pivki na Notranjskem. Ni pa to neki arhiv v celoti, marveč obsega le vrsto izbranih aktov iz 18. in 19. stoletja in pa nekatera dela genealoške vsebine. To so lastniki tega arhiva po prvi svetovni vojni hoteli prodati, kar pa so italijanske oblasti preprečile in arhivalije deponirale kot privatni depô v tržaški arhiv. Privatni depôji se po veljavni italijanski zakonodaji iz arhivov ne smejo odtujevati.

Zelo važne fonde tržaškega Državnega arhiva predstavlja del arhiva goriške grofije, ki je bila nekaj časa (1782—1791) podrejena tržaškemu guberniju. Predvsem pa velja omeniti arhive nekdanjih avstrijskih okrožnih uradov in okrajnih glavarstev, ki z nekaterimi akti in spisi segajo tudi v starejšo dobo, sicer pa do konca monarhije, nekateri pa celo v prva leta italijanske uprave (italijanski civilni komisariati kot nasledniki avstrijskih okrajnih glavarstev). To so več ali manj obsežni arhivi okrožnih uradov za Goriško s sedežem v Gorici, za Istro s sedežem v Pazinu in za Notranjsko s sedežem v Postojni, pa arhivi okrajnih glavarstev s sedeži v Gorici, Gradiški, Tržiču (Monfalcone), Sežani, Kopru, Pazinu, Poreču, in Lošinju. Arhiva za okrajno glavarstvo, ki je imelo sedež v Tolminu, med temi fondi ni.

Omeniti bi mogli še nekatere fonde, arhive in arhivalije, ki so vključeni v tržaški arhiv, na primer arhive nekaterih avstroogrskih vojaških edinic, arhiv gradu Miramare in še druge.

Glede vsega navedenega sta se jugoslovanska in italijanska delegacija sporazumeli v principu za naslednje:

1. Izvaja naj se strogo princip arhivske provenience. To se pravi arhivi in akti, ki so nastali po uradnem in siceršnjem poslovanju v krajih, ki pripadajo danes FLR Jugoslaviji, naj se izročijo Jugoslaviji, — arhivi in akti pa, ki so nastali v krajih, ki pripadajo danes Republikli Italiji, ostanejo v Italiji, oziroma v Državnem arhivu v Trstu. Na ta način so ostali Italiji arhivi in akti, ki so nastali iz poslovanja v in pri osrednjih tržaških uradih in oblasteh (pri guberniju, namestništvu, sodiščih, policiji, pomorski vladi itd.), pa tudi arhivi in akti, ki so po provenienci iz uradnih in upravnih mest s sedežem v mestu Gorici; čeprav je na primer večji del nekdanjega okrožja in glavarstva, ki je imelo svoj sedež v Gorici, danes po državni pripadnosti jugoslovanski. Po drugi strani so pa na primer akti, ki se nanašajo na Devin in sosednje kraje, ki so danes pod Italijo, toda so za časa Avstrije v politično-upravnem oziru spadali pod glavarstvo s sedežem v Sežani, ta pa je danes v mejah Jugoslavije, bili z arhivom okrajnega glavarstva sežanskega izročeni Jugoslaviji.

2. Odprto je ostalo vprašanje arhivov, ki so po provenienci iz nekdanje cone B Tržaškega svobodnega ozemlja, predvsem pa arhivi iz Kopra. — To vprašanje se bo pač moralo reševati skupaj z vprašanjem restitucije arhivov, ki so bili za časa druge svetovne vojne prepeljani iz Kopra na ozemlje današnje Italije in se tam še vedno nahajajo.

Na podlagi teh principov so bili iz Državnega arhiva v Trstu izročeni Jugoslaviji naslednji arhivi in arhivalije:

1. Štirje tolminski urbarji iz let 1598, 1606 in 1621. — 2. Urbar iz Poljanske doline na Gorenjskem iz leta 1741. — 3. Pazinski urbar iz leta 1571. — 4. Knjiga oporok podložnikov gradu Švarcenek pri Divači, iz dobe 1774—1780. — 5. Razni akti in spisi iz 16, 17. in 18. stoletja, ki se nanašajo na Reko, Pazin in Istro vobče. — 6. Akti francoskega generalnega gubernija za Ilirske province s sedežem v Ljubljani, 1809—1813, 101 fascikel. — 7. Akti avstrijskega generalnega gubernija za Ilirijo, s sedežem v Ljubljani, 1813—1814, 50 fasciklov. — 8. 14 fasciklov raznih statističnih spisov, ki se nanašajo na Slovensko Primorje, Istro in Dalmacijo, od 1798 do 1917. — 9. Akti avstrijskega okrajnega glavarstva in nato italijanskega civilnega komisariata s sedežem v Sezani, od 1770 do 1924, 954 fasciklov. — 10. Akti okrožnega urada in nato okrajnega glavarstva s sedežem v Postojni, od 1602 do 1918, 731 fasciklov. — 11. Akti okrožnega urada in nato okrajnega glavarstva s sedežem v Pazinu, 1785—1921, 298 fasciklov. — 12. Akti avstrijskega okrajnega komisariata in glavarstva in nato italijanskega civilnega komisariata s sedežem v Poreču, od 1816 do 1920, 462 fasciklov. — 13. Akti okrajnega glavarstva s sedežem v Malem Lošnju, od 1862 do 1918, 69 fasciklov. — 14. Akti policijskega komisariata s sedežem v Rovinju, od 1911 do 1915, 8 fasciklov.

Po številu obsega to Jugoslaviji izročeno gradivo 2699 fasciklov, oziroma knjig in rokopisov. Približno dve tretjini ga pripada po provenienci in vsebini Sloveniji, približno ena tretjina pa Hrvaški. Hrvaški pripadajoči del je prevzel Historični arhiv na Reki, Sloveniji pripadajoči del pa je bil predan Državnemu arhivu LRS v Ljubljani.

Iz tržaškega Državnega arhiva prevzeto arhivalno gradivo je brez dvoma obogatilo naše arhive, zlasti z gradivom kakršnega je bilo glede na vsebino in provenienco doslej v teh le malo. Od gradiva iz starejše dobe je omeniti predvsem nekatere urbarje in spise iz 16, 17. in 18. stoletja, ki se nanašajo na Tolmin, Pazin in Reko. Ostali pa so v tržaškem arhivu nekateri zelo pomembni starejši rokopisi in arhivske knjige, ki se po vsebini delno nanašajo tudi na naše kraje, so pa oglejske in goriške proveniencie. Tu naj omenim obsežni tolminski urbar iz leta 1377, ki pa je bil pri nas v tisku že objavljen in obdelan; od le-tega nam je bil izročen v dar fotoposnetek v celoti.

Zlasti moramo naglasiti vrednost, ki jo predstavlja 101 fascikel aktov iz časa francoske uprave v Ilirskih provincah (1809—1813), in 50 fasciklov aktov iz dobe avstrijske Ilirije, ki pa so le iz let 1813 in 1814.

Za poznavanje novejših preteklosti Slovenskega Primorja in Istre, v 19. in v začetku 20. stoletja, so pomembni arhivi nekdanjih avstrijskih okrožnih uradov in okrajnih glavarstev. Od teh prednjačijo po obsegu arhivi iz Sezane, Postojne, Pazina in Poreča.

Vendar so Italiji — kot že povedano — ostali po principu proveniencie mnogi fondii in arhivalije Državnega arhiva v Trstu, ki se nanašajo tudi na naše kraje in ljudi. Kako napraviti te fonde in arhivalije bolj pristopne tudi za naše interesente, o tem sta obe delegaciji, jugoslovanska in italijanska, mnogo razpravljali. Končno je prišlo do sporazuma, tako da je italijanska vlada dala na razpolago vsoto 5.000.000 lir za mikrofilmanje tistega arhivskega gradiva v Državnem arhivu v Trstu, ki bi na njem bili zainteresirani naši znanstveniki in strokovnjaki. Želeti je, da bi bilo korištenje te ugodnosti našim interesentom čimprej omogočeno.

Milko Kos

ZBOROVANJA IN DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

TRETJI KONGRES ZGODOVINARJEV JUGOSLAVIJE (od 5. do 8. decembra 1961 v Ljubljani)

Na redni letni skupščini Zveze zgodovinskih društev FLRJ, ki je bila 26. novembra 1958 neposredno po končanem II. kongresu zgodovinarjev FLRJ v Zagrebu, je bil sprejet predlog Zgodovinskega društva za Slovenijo, naj bi bil prihodnji kongres zgodovinarjev FLRJ v Sloveniji. Tako je doletela naše zgodovinsko društvo čast, da organizira kongres ob tako važni obletnici, kot je 20-letnica revolucije jugoslovanskih narodov. Prav zaradi tega je bil III. kongres zgodovinarjev FLRJ sklican tri leta po drugem kongresu in ne šele 4. leto, kakor je bilo običajno.

Vsa tehnična izvedba je bila poverjena Zgodovinskemu društvu za Slovenijo, medtem ko je ostalo vodstvo kongresa v rokah Zveze zgodovinskih društev FLRJ. Kongres je potekal od 5. do 8. decembra 1961 v Ljubljani. Zal v Ljubljani ni bilo možno najti primerne zgradbe, v kateri bi se lahko odvijalo celotno delo kongresa. Plenum in III. sekcija sta zasedala v Festivalni dvorani, I. in II. sekcija pa v manjših dvoranah bližnjega Gospodarskega razstavišča. Kongresa se je udeležilo okrog 600 zgodovinarjev iz vse Jugoslavije. Iz Slovenije je bilo navzočih preko 100 udeležencev.

Kot na prejšnjih dveh kongresih je teklo tudi delo III. kongresa deloma na plenarnih zasedanjih, deloma na paralelnih sestankih sekcij. Program je določila in sprejela posebna komisija, ki jo je imenoval glavni odbor Zveze zgodovinskih društev FLRJ. Kongres je imel predvsem delovni značaj. Ker je delo kongresa potekalo istočasno s proslavo 20-letnice revolucije jugoslovanskih narodov, je bilo težišče zgodovinske problematike, ki jo je kongres obravnaval, posvečeno v prvi vrsti stanju naše historiografije glede revolucije in narodno-osvobodilne borbe. III. kongres zgodovinarjev FLRJ je predstavljal torej istočasno tudi manifestacijo jugoslovanskih zgodovinarjev ob tako pomembnem prazniku naše revolucije. S tem so tudi jugoslovanski zgodovinarji prispevali svoj delež k proslavam, prirejenim ob 20-letnici revolucije jugoslovanskih narodov. Glavni trije referati, ki so bili na programu plenarnih zasedanj, so obravnavali samo problematiko s področja NOB (revolucije). Sekcije so bile organizirane po kronološkem principu ter so bile le tri: v I. sekciji se je obravnavalo obdobje do konca XVIII. stoletja. Prebranih in diskutiranih je bilo 8 komunikacij (B. Grafenauer, F. Gestrin, N. Klaić, I. Karaman, D. Bojanić-Lukač, A. Matkovski, E. Pašalić, N. Filipović). Delo v II. sekciji je bilo posvečeno XIX. in XX. stoletju. S komunikacijami je sodelovalo 11 zgodovinarjev (J. Šidak, S. Gavrilović, S. Mijušković, A. Radenić, M. Ekmečić, I. Bevc, M. Gross, B. Hrabak, P. Milosavljević, J. Pleterski in Dj. Gal). III. sekcija se je ukvarjala z isto problematiko kot plenum, to je z zgodovino NOB. Prijavljenih je bilo 6 komunikacij (J. Marjanović, P. Damjanović, D. Zografski, R. Pajević, J. Vujošević in J. Vasiljević).

Na tem kongresu so bili referati in komunikacije posvečeni predvsem zgodovinski znanstveni problematiki, medtem ko se o drugih vprašanjih, kot npr. o vprašanju pouka zgodovine v šolah ali arhivistiki in muzeologiji, ni govorilo. Tudi v I. in II. sekciji so se obravnavala zlasti vprašanja ljudskih uporov in družbenih gibanj kot so npr. kmečki upori, začetki delavskega gibanja, agrarni problemi in podobno. Vsebinsko je bil torej III. kongres posvečen

eni sami temi — uporom in revolucionarnim gibanjem v zgodovini jugoslovanskih narodov ter ugotavljanju vzrokov, ki so privedli do uporov.

Za ljubljanski kongres zgodovinarjev Jugoslavije je značilno, da se je delo koncentriralo na določene probleme in se v tem pogledu ta kongres razlikuje od prejšnjih dveh. Na I. in II. kongresu je bilo občutiti neko prenatrpanost, saj so se v plenumu in sekcijah obravnavala različna vprašanja. Zato je bilo osvojeno načelo, naj bi za vsak prihodnji kongres vnaprej določili širše teme, ki bi se obravnavale na posameznih sekcijah. Zdi se mi, da je prav III. kongres nakazal sprejemljivo organizacijsko in vsebinsko obliko bodočih zgodovinskih kongresov Jugoslavije.

Zal pa je od kongresa do kongresa opaziti vedno večjo nediscipliniranost s strani referentov. Čutiti je bilo, da je bil kongres programsko organiziran brez zadostne priprave in da se avtorji referatov in komunikacij niso držali predpisanih rokov. Udeleženci ljubljanskega kongresa so npr. prejeli referate in teze komunikacij neposredno pred kongresom, zato tudi diskusija ni mogla dati zaželenih rezultatov. Obžalovanja vredno je tudi to, da nekateri avtorji komunikacij sploh niso poslali komisiji svojih tez, zato je bilo razmnoženih komaj polovico tez prijavljenih komunikacij.

Vsi trije referati so bili ciklostirani kot posebne publikacije v 600 izvodih. Glavni referenti P. Morača, D. Plenča in M. Mikuž so se na kongresu lahko omejili le na povzetek tez.

Kongres se je začel 5. decembra ob 9. uri dopoldne s pozdravnim govorom predsednika Zveze zgodovinskih društev FLRJ prof. dr. Jorja Tadića. V svojih izvajanjih je opozoril na velike uspehe, ki so jih v zadnjih letih dosegli jugoslovanski zgodovinarji. Ti uspehi so se manifestirali predvsem na zadnjem mednarodnem kongresu zgodovinarjev v Stockholmu. Ugotovil je, da je dosegla zgodovinska znanost pri nas zelo močan napredek, ker je v celoti osvojila marksizem kot znanstveno metodo. Predmet zgodovinskega obravnavanja je postala predvsem gospodarska in družbena problematika preteklosti. Jugoslovanski zgodovinarji posvečajo vse večjo pozornost in raziskovalno vneto delu v naši družbi še poseben mik. Zato predstavljajo po mnenju prof. Tadića takšni sestanki in zborovanja jugoslovanskih zgodovinarjev odlično priložnost, da se udeleženci neposredno seznanijo z najnovejšimi in najdragocenejšimi rezultati naše sodobne zgodovinske znanosti. Na teh zborovanjih tudi lahko ocenijo vrednost dosežkov in uspehov tako posameznikov kot celote ter v neposredni in živahni izmenjavi misli ugotovijo upravičenost naših znanstvenih stališč in zaključkov.

Uvodnim besedam prof. Tadića je sledila izvolitev delovnega predsedstva, ki so ga poleg dr. Jorja Tadića sestavljali predstavniki vseh republiških zgodovinskih društev (dr. Esad Pašalić, dr. Ivan Božić, dr. Hristo Andonovski, dr. Igor Karaman, dr. Djoko Pejović, generalpolkovnik Jovo Vukotić, dr. Fran Zwitter in dr. Milko Kos). Potem so predstavniki oblasti in zastopniki društev pozdravili kongres. Uspešno delo je kongresu zaželel tudi podpredsednik izvršnega sveta LRS dr. Joža Vilfan. Poudaril je še poseben pomen tega kongresa, ki obravnava z današnjo stvarnostjo tako tesno povezano problematiko. Seveda pa, je naglasil tov. Vilfan, v našem zgodovinpisju ne smemo zanemarjati tudi drugih področij naše preteklosti. Med dospelimi brzojavkami so udeleženci kongresa posebno toplo sprejeli brzojavko predsednika republike Josipa Broza Tita in so mu prav s kongresa poslali pozdrave in zagotovila o nadaljnjem temeljitem delu pri obravnavanju naše zgodovine, a še posebej pri obravnavanju naše ljudske revolucije. Udeleženci plenuma so nato izbrali še štiri zastopnike, ki so položili venec na grobnico narodnih herojev.

Vsi trije referati, ki so se obravnavali na plenarnem zasedanju kongresa, so bili v središču pozornosti. Najprej je bil na sporedu referat Pera Morača »Komunistička partija Jugoslavije u pripremanju i organizaciji ustanaka 1941. godine«. V svojih izvajanjih je predvsem poudarjal naslednje: ravnanje KPJ leta 1941 je bilo logična posledica razvoja jugoslovanskih razmer med zadnjima vojnama, pravičnega ocenjevanja teh razmer ter dosledne napredne politike KPJ. Zaradi takšne politike je KPJ pričakala leto 1941 popolnoma pripravljena

in je lahko izvedla edinstven primer organiziranega narodnoosvobodilnega boja v tedaj zaslužjeni Evropi. V povzetku glavnih tez svojega obširnega referata je avtor pojasnil, da referat ni šel preko meja faktografije, saj so raziskave tako pomembnega zgodovinskega dogajanja še daleč od tega, da bi mogli pričakovati sintetično obdelavo. Vendar je avtor dovolj izčrpno orisal znana zgodovinska dejstva in načel vrsto problemov, primernih za diskusijo.

Naslednji dan je podal v plenumu povzetek svojega referata Dušan Plenča. Obravnaval je »Medjunarodne probleme ustanka naroda Jugoslavije«. Referat je bil zanimiv, ker je v njem avtor navajal podatke iz nekaterih doslej nepoznatih virov (poročila, spomini, radiotelegrami ipd.). Referent je plastično prikazal razmere v Evropi ob začetku vojne ter ugotovil, v kakšni meri so mednarodni faktorji vplivali na razvoj upora narodov Jugoslavije. Vodilne zavezniske države v času vojne so si prizadevale, da bi upor dobil takšen značaj, ki bi najbolj odgovorjal njihovim interesom. Analiziral je odnos zaveznikov do našega osvobodilnega gibanja, še posebej pa se je ustavil pri odnosih KPJ do komunističnih partij sosednjih držav in do kominterne.

Kot zadnji je predaval v plenumu dr. Metod Mikuž. Njegov referat »Specifični elementi v NOB (revoluciji) jugoslovanskih narodov« je vzbudil živahno diskusijo. Pomen njegovih izvajanj je v tem, da se je avtor na podlagi ohranjenih dokumentov odkrito in brez predsodkov lotil nekaterih zapletenih problemov v razvoju naše NOB. Poudaril je, da ima NOB pri posameznih jugoslovanskih narodih neke bistvene osnovne značilnosti, ki so logična posledica enotnega vodstva NOB od strani CK KPJ in VŠ. Vsekakor pa so bile in nastajale specifičnosti pri zbiranju ljudskih množic za oboroženi boj in pri organiziranju in začetnem vodenju oborožene vstaje. V prvem delu referata je avtor prikazal nekatere Titove in Kardeljeve analize osnovnih značilnosti pri posameznih naših narodih, ki so skupne narodnoosvobodilni borbi vseh jugoslovanskih narodov. V drugem delu pa je podal kratek pregled razvoja NOB v posameznih republikah do določenega obdobja, v glavnem do ustanovitve prve udarne regularne enote — in se zadržal pri dveh najzanimivejših specifičnostih v vsaki republici, namreč pri organizaciji prvih oboroženih enot in pri uvajanju prvih organov ljudske oblasti.

Delež slovenskih zgodovinarjev je bil v posameznih sekcijah relativno majhen. V I. sekciji sta od Slovencev sodelovala s komunikacijo dr. Bogo Grafenauer in dr. Ferdo Gestrin, B. Grafenauer se je v svoji komunikaciji dotaknil zelo zanimivega problema, tipologije kmečkih uporov in ljudskih vstaj pri jugoslovanskih narodih od XV. do konca XVIII. stoletja. Komunikacija je dal splošno jugoslovanski značaj. Referent je poudaril, da se je ob kmečkih uporih, ljudskih gibanjih in hajduštvu doslej veliko pisalo v našem zgodovinoписju, vendar je zgodovinarje bolj zanimala problematika študija dogodkov kot takšnih; najraje so pretresali njihov zunanji potek, mnogo manj pa so se spuščali v notranjo strukturo teh zgodovinskih pojavov. Težišče njegove komunikacije je bilo v primerjalni notranji analizi kmečkih uporov in ljudskih vstaj v avstrijskih, hrvatskih, ogrskih in beneških pokrajinah ter gibanj onstran turške meje.

F. Gestrin je v svoji komunikaciji obravnaval gospodarske osnove razrednih bojev na Slovenskem v 16. stoletju. Ugotovil je, da je vedno večje poglobljanje in utrjevanje blagovno-denarnega gospodarstva v celotni fevdalni družbi na Slovenskem od druge polovice 15. st. dalje privedlo do velikih sprememb, ki so se odražale predvsem v spreminjanju strukture zemljiškega gospodarstva.

Največ zanimanja so pokazali udeleženci za II. sekcijo. Predvsem je pritegnila komunikacija dr. Jaroslava Šidaka »Seljačko pitanje u hrvatskoj politici 1848«, ki je vzbudila živahno polemiko. Od slovenskih zgodovinarjev je v tej sekciji sodeloval le Janko Pleterski na temo »Koroška socialna demokracija in slovensko nacionalno vprašanje na Koroškem do leta 1914«. Analiziral je predvsem stališče KSD pri državnih in deželnih volitvah in njen odnos do slovenskega prebivalstva in še posebej do slovenskega delavstva na Koroškem.

V III. sekciji slovenski zgodovinarji niso sodelovali s komunikacijami. Razen tega pa so se Slovenci udeležili diskusij v plenumu in v sekcijah.

V celoti lahko rečemo, da so bila predavanja tehtna in vestno pripravljena ter so odkrila vrsto novih pogledov na posamezna zgodovinska vprašanja. Nekatere komunikacije, posebno iz najnovejšega obdobja, pa so po kvaliteti zelo zaostajale ter so pokazale, da je treba preučevanje najnovejšega obdobja v marsičem poglobiti.

V diskusiji se je pokazalo veliko zanimanje udeležencev za nekatera vprašanja. Referati, v katerih so avtorji obravnavali specialna vprašanja, niso vzbudili diskusije. Pač pa je bilo odmerjeno premalo časa za živahno diskusijo o vprašanju položaja kmeta na Hrvaškem v letu 1848, dalje o vprašanjih fevdalizacije Vojne krajine, dobrovoljcev, specifičnosti v razvoju NOB naših narodov in podobno. V zvezi z obravnavanjem NOB ni bila diskusija vedno na znanstvenem nivoju, je pa pokazala, da obstaja še veliko odprtih vprašanj, ter bo potrebno še veliko medsebojnega sodelovanja, izmenjave izkušenj in metode pri obravnavanju posameznih problemov.

Ob zaključku so udeleženci kongresa sprejeli resolucijo v zvezi z aretacijo Laze Vračariča v Zap. Nemčiji, v kateri so obsodili ravnanje zahodnonemških oblasti proti borcem jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja.

V času kongresa sta bili organizirani dve razstavi. Institut za zgodovino delavskega gibanja je priredil razstavo narodnoosvobodilnega tiska v letih 1941—1945, ki je bila združena z ogledom muzeja revolucije. Na predvečer kongresa pa je bila odprta v Narodni in univerzitetni knjižnici razstava del slovenskih zgodovinarjev, ki naj bi imela retrospektivni značaj. Ob tej priliki je izšel tudi Zgodovinski časopis, letnik XIV (Ljubljana 1960), ki ga je Zgodovinsko društvo za Slovenijo posvetilo III. kongresu zgodovinarjev FLRJ. Med kongresom je priredil predsednik izvršnega sveta LRS Boris Kraigher sprejem na čast udeležencem kongresa. Zanje je bila namenjena tudi družabna prireditvev.

Za udeležence je bila po zaključku kongresa organizirana ekskurzija po Primorskem. Njen namen je bil seznaniti predvsem zgodovinarje bratskih republik z nekaterimi problemi naše zapadne meje. To je bilo združeno z ogledom Nove Gorice. Ob tej priliki so si ogledali tudi kraje, ki so jim bili doslej bolj malo znani. Obisk bolnišnice »Franja« pri Cerknem je bil za udeležence posebno doživetje. O organizaciji partizanskega zdravstva v Sloveniji in posebej o delovanju bolnice »Franja« je navzočim govoril dr. Franc Derganc.

Takoj po plenarnem zaključku kongresa se je vršila redna letna skupščina Zveze zgodovinskih društev FLRJ, ki je sklenila, da zvezna uprava v celotnem sestavu nadaljuje svoje delo do poteka mandatne dobe. Sledila je razprava o sestavi uredniškega odbora novo ustanovljene zvezne zgodovinske revije »Jugoslovenski istorijski časopis«. Za glavnega urednika je bil izvoljen dr. Branislav Djurdjev, v uredniški odbor pa so bili imenovani predstavniki posameznih republiških društev. S tem je bilo končno rešeno vprašanje izdajanja novega JIC-a.

Ignac Voje

O C E N E

NEUSTUPNÝ JIŘÍ, IVAN HÁSEK, JITKA HRALOVÁ, JIŘÍ BŘEN, RUDOLF TUREK, *Pravěk Československa*, Praha 1960, 490 str., 125 slik na tablah ter 195 slik v tekstu.

V založba »Orbis« v Pragi je kot kolektivno delo petih avtorjev strokovnjakov za posamezna obdobja izšla »Prazgodovina Čehoslovaške«. V tem delu je J. Neustupný podal kratek uvod v katerem v kratkem orisu obravnava prazgodovinsko vedo in njene delovne metode, dalje obravnava vznik človeka in prvotno družbo, ki je zajeta v starejšem in srednjem paleolitu. Sledijo začetki prvotne rodovne patriarhalne družbe mlajšega paleolita in mezolita ravno tako pa tudi neolita. Neustupný je dalje obravnava tudi še starejši del prvotne rodovne patriarhalne družbe, ki jo imamo v eneolitu. Ostale dele obravnava I. Hásek, ki je zajel starejšo in srednjo bronasto dobo ter J. Hralová, ki je obdelala mlajšo in kasno bronasto dobo. Razpad rodovne patriarhalne družbe in začetke vojne demokracije v halštatski dobi obravnava ista avtorica, medtem ko halštatsko-latensko dobo ter starejšo, srednjo in mlajšo latensko dobo obravnava J. Břen. Isti avtor obravnava dalje tudi rimsko dobo in selitev narodov. R. Turek pa obravnava slovansko dobo od vprašanja izvora Slovanov, naselitve na Čehoslovaškem pa dalje starejšo in prve faze srednje gradiščanske periode.

Ne mislim se na tem mestu spuščati v vse detajle razčlenjevanja in prikaza razvoja prazgodovine na Čehoslovaškem, kakor so ga prikazali avtorji. Zato je pač potrebno poznati ne samo detajle tamkajšnje celotne prazgodovine, temveč tudi vse najnovejše, pogostoma nepublicirane nove najdbe in izsledke. Za nas je pomemben prvenstveno način podajanja ter končni cilj, ki so ga avtorji zasledovali. Drugo je pa vprašanje ali tak način podajanja odgovarja tudi nam ali pa mogoče prej nam kakor pa njim. To je zopet odvisno od višine strokovne izobrazbe ter kulturne ravni čitateljev oziroma od njihove arheološke predizobrazbe.

Knjiga »Pravěk Československa«, ki je lepo opremljena z dobrimi reprodukcijami, ni prva te vrste, ki je izšla na Čehoslovaškem. Tudi ni prva, ki bi obravnavala celotno Čehoslovaško državo (npr. J. Filip, *Pravěk Československo*, Praha 1948). Pač pa bi lahko rekli, da je to eden od prvih poizkusov takšnega kolektivnega dela. Poleg tega je to delo zamišljeno bolj kot poljudno-znanstveni prikaz četudi sloni na čisto znanstveni podlagi.

Zanimivo je, da je imenovana knjiga v znanstvenih krogih v ČSSR bila sprejeta s precejšnjo kritiko. Tako sta zelo kritično in ostro nastopila proti »Pravěku Československa« B. Soudský in R. Pleiner v imenu sodelavcev Arheološkega inštituta Čehoslovaške akademije znanosti. Pod naslovom »K problemum československého pravěku« (*Archeologické rozhledy*, XIII, 1961, stran 520—570) sta imenovana avtorja poleg tega kolektivnega dela vzela v kritično oceno tudi še drugo, ki sta ga napisala Evžen in Jiří Neustupný (*Nástin pravěkyh dějin Československa*, *Sborník Národního muzea v Praze*, řada A-historie, sv. XIV, Praha 1960, str. 95—221). Medtem ko je prva knjiga namenjena širšemu krogu čitateljev in je v glavnem brez opomb in kritičnega aparata ter le z naznačeno glavno literaturo na koncu, je druga razprava čisto znanstvenega značaja. Ne glede na pripombe ob drugi razpravi, ki jo tukaj ne mislim prikazati, nas morajo zanimati pripombe h knjigi »Pravěk Československa«.

Vendar moremo naše gledišče zavzeti le z našega stališča ne zahajajoč v upravičenost ali neupravičenost kritike čehoslovaške prazgodovinske znanosti in tudi ne s stališča ravnih povprečnega tamkajšnjega šolanega in v prazgodovini podučnega čitatelja.

Ako vzamemo knjigo kot celoto lahko vsekakor trdimo, da je uspela. Cilj je bil, da se poljudnoznanstveno, vendar na znanstveni bazi, poda prazgodovina Čehoslovaške. Da je knjiga pisana bolj znanstveno kot poljudno je pač vzrok, da se v ČSSR prazgodovina in sploh arheologija smatra kot del nacionalne zgodovine ter je tudi poduk v ljudskih in srednjih šolah usmerjen v tej smeri. Vsekakor so si avtorji lahko dovolili podati prazgodovino sicer brez kritičnega aparata in le s sumarno bibliografijo, ker bodo kljub temu imeli na ta način dovolj šolanih čitateljev, ki bodo razumeli in sledili izvajanjem. Da pa knjiga ni povsem homogena glede na znanstveno raven posameznih poglavij, je tudi popolnoma razumljivo. V pošteev moramo vzeti tukaj več avtorjev, katerih nivo je glede staža v znanstvenem delu, dalje pa tudi glede na različne koncepcije itd. tudi popolnoma različen. Napaka je mogoče v tem, da ni znanstvena redakcija skupaj predelala ponovno celotno gradivo. Vendar bi takšna redakcija mogla zopet imeti kvečjemu enega do dva člana, ki bi po svoje vskladila celotno knjigo, ki bi na ta način zopet marsikaj zgubila od svoje originalnosti kolektivnega dela, ker bi ostali avtorji bili v glavnem le zbiratelji gradiva. Možno bi bilo tudi, da bi vsak avtor podal svoj del širšemu krogu znanstvenikov na kritično presojo, kar bi pa zopet pripeljalo do heterogenosti na eni strani in do zavlačevanja končne redakcije na drugi strani. Posebno bi se to opazilo pri odstavkih, kjer avtorji zastopajo svoja lastna gledišča ne oziraje se na mnenja drugih. Nesporno je pa vprašanje ali je pri poljudnoznanstvenih razpravah in knjigah podajanje gledišč le posameznikom ali pa gledišč le manjšega števila nasproti recimo nekakšnemu službenemu znanstvenemu gledišču popolnoma pravilno. Res pa je, da niti poljudnoznanstveno delo ni recimo neka ljudskošolska knjiga, v kateri avtor ne bi smel iznašati svoje gledišče, posebno še, ako je to že na nekem drugem mestu objavljeno in po možnosti vsaj nekoliko tudi dokumentirano. Seveda je druga stvar ali je takšno gledišče tudi pravilno. O njem se nesporno lahko diskutira, oziroma ga je mogoče tudi ovreči, kar pa seveda celine kot takšne v neki sintetični celoti ne moti. Prej ali slej se bo točno gledišče šele izkristaliziralo. Ni pa mogoče zabranjevati individualnega gledišča na račun nekkih drugih mnenj, o katerih so se posamezniki zedinili bodisi na seminarjih, sejah ali pa na nekem podobnem sestanku. Ni dvoma, da bi bilo veliko bolj koristno in za stvar samo popolnejše, ako bi avtorji takšnega sintetičnega dela v obliki poljudnoznanstvene knjige uporabili poleg svojega, tudi še mnenja in gledišča ostalih nasprotnih gledišč. Popolnoma napačno pa bi bilo, ako bi posamezni avtorji izvajali metodološko napačne sklepe, katerih ni zaslediti v pričujoči publikaciji. Takšni primeri niso dovoljeni niti v poljudnoznanstveni publikaciji. Videz je, da se posamezne kritike opirajo ravno na takšne momente pri obsojanju tega dela, čeprav pri tem kritizirajo v glavnem le posamezne avtorje. Kljub temu pa je pogostoma vprašanje ali so nekateri sklepi res posledica nepravilnih metodoloških ali pa znanstvenih prijemov ali pa je tu le kontraktorno mnenje ostalim. Posebno se to moramo vprašati pri dotičnih momentih in dotičnih vprašanjih bodisi izvora, dalje razvoja nekaterih elementov posameznih kulturnih skupin, kakor tudi posameznih družbeno razvojnih stopenj, ekonomike, kronologije itd., ki so danes še zvečine sporna. Teh je pa izredno veliko število. Na drugi strani je zopet res, da ne gre v nekem sintetičnem delu iznašati le svoje mnenje, ki ga ni mogoče niti dovolj znanstveno podkrepiti, ako to mnenje ni bilo podano z vsemi dokazi za in proti že na nekem drugem mestu. Ne gre tudi zastopati svoje mnenje, ako je znanstveno dokazano in materialno podkrepjeno, da je takšno mnenje popolnoma zgrešeno. Seveda pa še vedno obstaja možnost, da se takšno gledišče z novimi dokazi vendar potrdi, posebno ako bodo novi dokazi na materialni bazi. Drugi primer je zopet z raznimi sklepi, ki temelje zopet le na nekakšnih splošnih domnevah, včasih tudi zelo dvomljivih brez zadostnih materialnih dokazov, oziroma sklepi, ki jih avtor zastopa zato, ker misli, da mora tako biti oziroma da je tako moralo biti.

Navadno so takšni sklepi, čeprav se relativno zelo često uporabljajo, le sumarni in izvirajo po navadi bolj iz fantazije kakor pa iz realne znanosti. Vendar so včasih tudi nekateri takšni sklepi mogoči, čeprav nimamo danes še za njih materialne dokaze. Ti so pa napravljeni na temelju neke splošne zakonitosti, seveda v danih mejah. Takšne možnosti so v pričujoči knjigi izkoristili tudi avtorji, vsaj nekateri med njimi.

Mogli bi se na drugi strani spustiti tudi v vprašanje posameznih čisto znanstvenih momentov. Res je, da so tukaj na boljšem znanstveniki iz ČSSR, ki detajlno poznajo na eni strani problematiko, na drugi pa tudi gradivo v svoji domovini, kar nam seveda ni nikakor mogoče. Spustili bi se zaradi tega samo v nekatera splošna vprašanja, kakor so splošna delitev, dalje kronologija, vplivi, ki so izvajani na posamezne kulturne skupine na Čehoslovaškem z našega področja ali pa obratno vplivi, ki so na naše področje prihajali iz zgornjih krajev itd. Vendar so vsa takšna, čeprav izredno pomembna vprašanja le teoretična, kakor pač lahko ta ali oni tolmači posamezne momente v neki takšni razpravi poljudnoznanstvenega značaja.

Nesporno je v knjigi »Pravěk Československa« cela vrsta momentov, sklepov in vprašanj na katere bi mogli odgovoriti tudi drugače in celo mogoče pravilneje kakor so to storili avtorji. O tem ni nikakršnega dvoma. Glede na nekatere čisto znanstvene momente lahko pravilnejše odgovore dajo posebno čehoslovaški znanstveniki, ne glede na to ali bodo tudi oni zastopali le svoje gledišče, temveč na fakt, da so posamezniki specializirani danes na veliko ožja področja kakor pa so jih zajeli avtorji v pričujoči knjigi, z drugimi besedami avtorji, ki se tu ukvarjajo z veliko širšim področjem kakor je njih ožja specializacija. Ako zato vzamemo v poštev tudi ta moment, potem seveda izgleda celotna slika nekoliko drugačna. Ne gre zato, da bi na tem mestu kritizirali z našega jugoslovanskega gledišča to delo ne glede na to ali se strinjamo z raznimi odstavki, mnenji, sklepi itd. Tak primer je že v splošnem vprašanje kronologije, bodisi brez ali pa s pomočjo C-14 metode, ki je danes še sporna, četudi jo ponekod tudi že v večji meri uporabljajo. Podoben primer je tudi s posameznimi drugimi gledišči, bodisi glede družbenega razvoja, bodisi izvora in razvoja posameznih kulturnih skupin itd., ki jih zastopajo avtorji. Z našega gledišča lahko rečemo edino, da obstajajo razni momenti, včasih mogoče nekoliko preveč kategorična izvajanja o katerih bi bilo mogoče diskutirati. To se pa dogaja pri vsakem sintetičnem delu, posebno pa še pri kolektivnem, kakršno je to.

J. Korošec

Banner-Jakabffy, A közép — dunamedence régészeti bibliográfiája 1954—1959 (Archäologische Bibliographie des Mitteldonau-Beckens 1954—1959), Budapest 1961, 250 str.

V akademski založbi v Budimpešti je izšla arheološka bibliografija, v kateri so zajeta dela in članki, ki obravnavajo srednji del donavske kotline od 1954.—1959. leta. Bibliografijo sta sestavila J. Banner in I. Jakabffy. Je pa nadaljevanje bibliografije, ki je izšla pod istim naslovom 1954. leta in ki je obsegala celotno osnovno bibliografijo vse do leta 1954. Tudi nova bibliografija je zadržala stari način delitve gradiva, dalje naslove, grupacijo arheoloških tem, časovno delitev itd., ki so bili uporabljeni že pri prvi bibliografiji razen nekaterih skromnejših sprememb, ki v bistvu ne spreminjajo celotnega dela. Pričujoča bibliografija se bo nadaljevala ter bo z dopolnitvami izhajala vsakih pet let.

Skupaj z uvodom so vsi naslovi poglavij in odstavkov podani v madjarščini, ruščini, nemščini in francoščini, tako da je dostopna vsakemu.

Avtorja v uvodu podajata osnovne misli k drugi izdaji, oziroma k nadaljevanju bibliografije, medtem ko za vzroke načina raznih delitev opozarjata na prvo bibliografijo. V nadaljevanju je v kratkih obrisih podana sinte-

tična slika publicističnega dela za vsa področja, ki prihajajo v poštev pri srednjem delu donavske kotline, tako za Ogrsko, Čehoslovaško, Romunijo, Jugoslavijo in Avstrijo kakor tudi za ostale države, ki so se ukvarjale z vprašanji arheologije srednjedonavske kotline. Na isti način je podana tudi lista periodik, kjer so mimo podonavskih dežel upoštewane tudi druge evropske države. Pač pa so okrajšave za periodike upoštewane le pri dotičnih, ki so uporabljane v večji meri.

Sama bibliografija je pa razdeljena na več poglavij in oddelkov. Tako so v prvem poglavju, »splošni del«, članki, razprave, poročila in prikazi, ki se ukvarjajo z bibliografijo, zemljepisnimi kartami, sintetičnimi problemi in deli, atlanti, raznimi poročili o raziskovanjih, lokalno zgodovino, topografijo, strokovnimi monografijami, zgodovino znanosti, muzeji, zaščito, konservacijo, pomožnimi strokami itd. V kolikor je pri posameznih oddelkih in temah večja množina gradiva, je to deljeno tudi še na posamezne pokrajine oziroma države.

V drugem poglavju so navedena dela, ki se ukvarjajo s prazgodovino. Poleg splošnega dela, kjer so posamezni odstavki posvečeni bibliografiji splošnih problemov, kronologiji, gospodarstvu, družbi, umetnosti, religiji itd. je ostalo poglavje razdeljeno na posamezna kulturna in časovna obdobja od starejše kamene pa vse do mlajše železne dobe. Tudi tu je upoštevana vsaka dežela posebej.

V tretjem poglavju je zajeta bibliografija rimske dobe, kateri so na koncu dodane tudi še pokrajine izven rimskega imperija, dalje Sarmati ter bibliografija klasične in staroorientalne arheologije ogrskih znanstvenikov. Pri rimski arheologiji je dalje upoštevana tako splošna kakor provincialno rimska zgodovina, geografija, prebivalstvo, antropologija, poročila o izkopavanjih in lokalna zgodovina tega časa. Pri zadnji se navaja v posameznih oddelkih bibliografija celo za vsako pomembnejše rimsko mesto na področju srednjedonavske kotline posebej, kot npr. Aquincum, Brigetio, Emono, Murso, Poetovio, Savario, Sirmium itd. Dalje so posamezni odstavki posvečeni gospodarstvu, družbi, državni organizaciji, arhitekturi, orodju, epigrafiki, numizmatiki, pokopom, religiji itd.

Četrto poglavje obravnava bibliografijo zgodnjega srednjega veka. Tu je upoštevana zgodovina Bizanca, dalje spomeniki selitve narodov, zgodovina Germanov, zgodovina Hunov, Avarov, Slovanov ter njih materialne kulture, ki so razdeljene tudi po pokrajinah, kjer je to pač bilo mogoče. Na koncu je tudi bibliografija literature, ki se ukvarja z izvorom Romunov.

Peto poglavje je posvečeno bibliografiji literature, ki obravnava prazgodovino in starejšo zgodovino Madjarov od njihovega izvora in njih prapostojbine, dalje vseh arheoloških, antropoloških, etnografskih, religijskih in jezikovnih problemov pa vse do prihoda v Panonsko ravnino, upoštevajoč pri tem tako zgodovino kakor tudi arheološke ostaline. Poleg tega je v tem poglavju upoštevana tudi bibliografija del, ki se nanašajo na Pečenege, Seklere, Jase in Kumanane.

V šestem poglavju je bibliografija razprav in člankov, ki se nanašajo na vprašanja gomil, zemeljskih utrd in gradišč, medtem ko se v sedmem poglavju nahaja bibliografija raznih širših problemov ter bibliografij.

Na koncu se nahaja indeks avtorjev, ki je razporejen po abecednem redu s številkami odgovarjajočih naslovov, ki so oštevilčeni po vrstnem redu. Popolnejši indeks bi vsekakor bil, ako bi se številke poleg imen avtorjev ločile tudi še s posebnimi znaki vsaj glede na najpomembnejše delitve gradiva same bibliografije. Mogoče bi pa bilo indeks zajeti tudi še s kakšnega drugega stališča, s čimer bi bilo omogočeno čitatelju lažje iskanje gradiva, ki ga zanima.

Imenovana bibliografija na vsak način predstavlja velik prispevek za prazgodovino in arheologijo podonavskih krajev in lahko služi tudi kot pobuda za izdelavo podobnih arheoloških bibliografij tudi v drugih krajih, ker le na ta način bo mogoče vsaj približno slediti potrebno literaturo, ki se sedaj iz dneva v dan vse bolj veča, ter je že težko dobiti nek splošen, kaj pa šele detajlen pregled za posamezna vprašanja.

J. Korošec

Neue deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im Vorderen Orient.

Izdal Nemški arheološki inštitut (Deutsches Archäologisches Institut). Berlin (Gebr. Mann) 1959, vel. 8°, 365 str., karta izkopavanj, z ilustracijami in zemljevidi.

Ker je zares težko naglo dobiti poročila o najnovejših arheoloških najdbah, z veseljem pozdravljamo pregledna poročila o izkopavanjih, ki so v teku. V zbirki, na katero naj vsaj kratko opozorimo, je Nemški arheološki inštitut objavil zaokrožena poročila o nemških izkopavanjih v Sredozemlju in na Prednjem vzhodu. Zbirka, ki jo je uredil predsednik inštituta prof. Erich Boehringer, obsega 18 prispevkov o posameznih izkopavanjih v zadnjem desetletju. V Egiptu so izkopavali v letih 1955—1957 sončno svetišče v Abusirju, ki ga je zgradil faraon Userkaf iz pete dinastije (ok. 2500) (por. Hans Stock — Kairo). — Posebno zanimiva, čeprav brez velikih presenečenj, so bila izkopavanja v Iraku (1954—57), mestu, ki je preživelu nad 4000 let zgodovine, imelo dva zikurata, kjer so izumili najstarejšo pisavo in čigar obzidje je zgradil epski junak Gilgameš (por. Heinrich Lenzen, Bagdad, str. 12—30). — O izkopavanjih v Severni Mezopotamiji (Tell Fecherije, kjer iščejo mitansko prestolnico Vaššukanni; Tell Ailun) poroča Anton Moortgat (Berlin); o izkopavanjih v Resafi (med Evfratom in Palmiro) piše Joh. Kollwitz (45—70); Fr. Karl Dörner poroča o odkritju velikega napisa Antioha I. pri Arsameji in o hierothesionu Mithradata Kallinika pri Kommagenu (71—88). — O izkopavanjih nekdanje hetitske prestolnice Hattušaša (sedaj Bogazköy) poroča obširno Kurt Bittel (Istanbul) (str. 89—120). Pregledno opisuje razvoj mesta od prve naselitve (najdbe so iz 3. tisočletja), ki mu sledi trgovske naselbine (18. stol.), starohetitsko mesto, nato prestolnica velike države in končno naselitev v času po uničenju hetitske države.

Da preveč ne presežemo obsega kratkega poročila, naj o nadaljnjih sestavkih naštejemo samo naslove člankov in avtorjev: E. Boehringer, Pergamon (str. 121—171); Gerh. Kleiner (Frankfurt), Odkritje in izkopavanje Panionionija (blizu Mileta), skupnega svetišča in zbirališča za najbrž 12 jonskih mest (172—181); Carl Weickert (Berlin), Nova izkopavanja v Miletu (181—196); Ernst Buscher (München), Samos 1952—1957 (197—225); Vladimir Milošević (Heidelberg), Izkopavanja v Tesaliji (225—236); Gerda Bruns (Rim), Izkopavanja Kabirovega svetišča pri Tebah v Beotiji (237—248); Dieter Ohly (Atene), Kera-meikos (v Atenah) (249—262); Emil Kunze (Atene), Olimpia (263—310); R. Naumann (Rim), Raziskovanja v etruščanskem mestu Rusellae (311—318); Isti, izkopavanja pri rtiču Palinuro 1956 in 1957 (319—328); W. Grünhagen (Madrid), Izkopavanja svetišča v terasah pri Munigua (50 km sv. vzh. od Seville), (329 do 343); H. Schlunk (Madrid), Raziskovanja v zgodnjekrščanskem mavzoleju v Centcelles (344—365).

Številne ilustracije v besedilu, nekaj slik in zemljevidov dopolnjujejo izvajanja poročevalcev, zlasti je koristen zemljevid z označbo posameznih najdišč.

Viktor Korošec

Epos o Gilgamešovi. Preložil Lubor Matouš (Živá díla minulosti). Praha 1958. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. 8°. 212 str., 16 slik.

Kar je Grkom postal Homer z Iliado in Odisejo, je bil prednjeazijskim narodom, ki so uporabljali klinopisno pisavo, ep o Gilgamešu. Mitološki vladar mesta Uruka z neizprosno vneto naganja prebivalce h gradnji mestnega obzidja. Ko se sreča in spoprime s silnim junakom Enkidom, se z njim spoprijatelji in oba odideta junakovat. Ko po izrednih uspehih Enkidu umrje, žaluje Gilgameš pristrčno za prijateljem. Odide na daljno pot, polno nevarnosti in preizkušenj, da bi našel zelišče nesmrtnosti. Ko se končno vrača z zeliščem domov, mu ga kača pojé. — Gilgameš je bil Sumerec, zato so prve pesnitve o njem v sumerskem jeziku; celotni ep pa je v akadijskem jeziku. Odlomke epa so našli tudi pri maloazijskih Hetitih.

Lubor Matouš je svoj prevod, ki ga je posvetil spominu svojega učitelja Bedřicha Hroznega, priredil po izdaji R. Campbella Thomsona »The Epic of Gilgamesh« (1930).

Da je prevod točen, pri tako zaslužnem strokovnjaku ni treba posebej poudarjati. Pred prevodom je L. Matouš napisal obširen (13—58) literarno-zgodovinski uvod o pesnitvi, njeni razširjenosti in o najvažnejših poglavjih epa. Uvod je dopolnil z literarnimi dodatki v času do prve korekture (59—60). Za prevodom epa (63—157) sledi prevod sumerijskih epskih pesnitev o Gilgamešu (161—191). Nato je dodan komentar k prevedenim pesnitvam (195—205) in kratko pojasnilo slik (206 s.), indeks lastnih imen (208—210) in 16 slik.

Novi prevod pomeni lepo obogatitev češkega slovstva in veliki orientalski ep je tako postal dostopen velikemu krogu zgodovinsko in leposlovno interesirane občinstva.

V. Korošec

Introduction to the Law of the Aramaic Papyri by Reuven Yaron, Lecturer in Roman Law in the Hebrew University, Jerusalem. Oxford (Clarendon Press) 1961, 8°, 135 str.

V omenjeni knjigi podaja pisec pregled pravnih ustanov in pravil, kolikor jih je mogoče povzeti iz okrog 30 papirov, napisanih v aramejskem jeziku in pisavi. Razen ene listine o najemu, ki je iz leta 515, so vse iz petega stoletja in izvirajo iz židovske vojaške naselbine, ki je bila nastanjena na otoku Elefantine (obw) na južni egiptovski meji. Objavljeni so v dveh zbirkah: A. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth Century B. C.* Oxford 1923 in E. G. Kraeling, *The Brooklyn Museum Aramaic Papyri*, New Haven 1953.

Prof. R. Yaron je v lepo zaokroženi obliki zbral najvažnejše, kar naj upošteva antični pravni zgodovinar iz teh, na prvi pogled maloštevilnih, po svoji pestri vsebini pa zelo zanimivih pravnih dokumentov. Potem ko je pisec bravca seznanil z ohranjenim gradivom, analizira njihovo shemo; pri tem razlikuje dvojne skupin listin. Zaporedoma obravnava nato posamezna pravna področja (ustroj sodstva in procesa, osebno in rodbinsko pravo, dedno, lastninsko in obli-gacijsko pravo). Naj omenimo vsaj nekaj podrobnosti.

Pri sužnju aramejski dokumenti ne navajajo očetovega imena, ampak materino (36). O očetovski oblasti (41) izvemo le malo, tako zlasti da redno odda nevesto v zakon oče, izjemno (najbrž kot vdova) mati. Dolžnikovi otroci jamčijo za očetove dolgove s svojo imovino, včasih jim grozi tudi fizično zasužnje-nje. V ženitni pogodbi nevesta ne nastopa kot stranka (43). Na podlagi treh, nikakor ne popolnoma enakih ženitnih pogodb analizira Y. njihovo sklenitev: a) ženin prosi, da mu (nevestin) oče dá »svojo hčer za ženo«; b) ženin nato ugo-tovi: »Ona je moja žena in jaz sem njen mož«; c) ženin izroči tastu darilo mohar, ki ga le-ta vrne mlademu paru; d) napiše se ženitna pogodba. — Če-prav viri niso popolnoma jasni, je vsaj verjetno, da je nevestina dota postala moževa last. Obširno se Y. bavi z razvezo zakona, do katere je lahko prišlo po moževi ali po ženini pobudi s slovesno izjavo v javnem zboru; drugače kakor po bibličnem pravu (Deut. 24, 1), se odslovilno pismo v elefantinski koloniji naj-brž ni uporabljalo (54).

Prodajne pogodbe so formulirane s stališča odsvojitelja (ex latere alienatoris). Dve posojilni pogodbi imata za predmet skromen denarni znesek (4 se-kle) srebra; obrestna mera znaša 60 %, neplačane obresti povečujejo glavnico in se tako obrestujejo. Tretja pogodba vsebuje posojilo žita; obrestne mere za-radi nepoznanih izrazov ni mogoče dognati (94 s.). Poučna so avtorjeva izvajanja o problemih primerjave (99—118) in o virih ter raznih mogočih stikih (z biblič-nim pravom, s pravom sirijskih mest Ugarita in Alalaha, s starim ali z novoba-bilonskim pravom, s perzijskim, egiptovskim ali s talmudskim vplivom).

Škoda, da ni avtor vsaj za nekatere najbolj značilne listine dodal celot-nega besedila v prevodu, če ne že tudi v transkripciji.

Seznam avtorjev in citiranih virov zaključuje vsebino knjige.

Antičnemu pravnemu zgodovinarju bo Yaronovo delo dobrodošel pripo-moček za orientacijo glede aramejskih papirov, ki v nekem smislu tvorijo pre-hod med klinopisnimi prednjeazijskimi in demotskimi egiptovskimi listinami ter grškimi papiri.

V. Korošec

Samuel Noah Kramer, Historie začíná v Sumeru. Z nejstarších záznamu o provezech lidské kultury. — Preložil a doplnil Josef Klíma. Nakladatelství Československé akademie ved. Praha 1961, 8°, 280 str.

Izredno delavni in zaslužni pravni orientalist Jos. Klíma je pod gornjim naslovom objavil češki prevod knjige S. N. Kramer, *From the Tablets of Sumer, 25 »Firsts in Man's Recorded History«*, o kateri je naš Zgodovinski časopis (X—XI, 1956-57, 343—344) že poročal.

Českoslovaška akademija je izdala češki prevod knjige v okusni in dovršeni opremi, zlasti velja to tudi za večino fotografskih posnetkov. Pred samim prevodom najvidnejši sovjetski asiriolog I. M. Djakonov (Leningrad) izpregovori (str. 9—10) o Kramerjevem delu in o njegovi osebi kot stalnem popotniku: iz Filadelfije v Pariz, Carigrad, Jenó in Moskvo, kjer je nedavno objavil študijo o pogrebnih elegijah starih Sumercev. Opozarja na njegovo naporno ugotavljanje sumerskih tekstov, pogosto iz mnogih drobcev; hkrati pa poudarja njegovo dobro voljo, navezati prijateljstvo med vsemi narodi. Djakonov opazuje knjigo, nastalo v Filadelfiji in sedaj objavljeno v Pragi kot prispevek k mirnemu sožitju med narodi.

V naslednjem sestavku (str. 11—16) dodaja prevajalec »nekaj besed k češkemu prevodu« knjige s sociološke strani. Nato sledi zopet iz Klímovega peresa strokovni uvod na 22 straneh (17—38) pod naslovom »Sumer in Sumerci«: začenja s političnim razvojem, nadaljuje z gospodarskimi razmerami, državnim strojem, s socialnimi razmerami in konča s pregledom slovstva. — Končno je S. N. Kramer dodal kratek predgovor k češkemu prevodu. V njem poudarja, da je Českoslovaška zelo mnogo storila za klinopisna raziskovanja. Na prvem mestu omenja pokojnega Bedřicha Hrozneha, nato pa njegova najvidnejša učenca: Lubora Matouša in Jos. Klímo.

Tako lepo prirejeni in opremljeni češki prevod bo širokem občinstvu vzbujal zanimanje in nedvomno olajševal spoznavanje pridobitev sumerske kulture.

V. Korošec

The Legacy of Egypt (v zbirki *The Legacy Series*). Edited by **S. R. K. Glanville**. Oxford (Clarendon Press) 1953, (prvi natis 1942). 424 str., 55 slik.

Angleška knjižna zbirka *The Legacy Series* obravnava v posameznih zvezkih kulturno dediščino npr. Grčije, Rima, Izraela, islama, Indije, srednjega veka, Perzije; tako tudi Egipta. 17 piscev nam v svojim prispevkih odkriva posamezne značilnosti egipčanske kulture in njenega vplivanja na poznejši razvoj.

Urednik S. R. K. Glanville v obširnem uvodu (8 str.) označuje na splošno obseg in pomen egipčanskega kulturnega vpliva. Kot posebno značilnost dežele in naroda označuje izredno sposobnost za ohranitev v vseh pojavih. Sledje poglavja: o koledarju in kronologiji (pok. J. W. Sewell); pregled politične zgodovine do grškoroške dobe, ki spretno povezuje Egipt s Prednjo Azijo in poudarja medsebojne vplive (M. S. Drower); o pisavi in slovstvu (Alan H. Gardiner); o egipčanski umetnosti (22 posebnih odstavkov: Zoserjeva grobnica; grob Cheopsove matere; vélika piramida itd.) (J. Capart); o vplivih v mehaniki in tehniki ter o uporabljanem gradivu (R. Engelbach); o naravoslovnih znanostih (astronomiji, matematiki, težji in merah) (R. W. Sloley); o medicini (Warren R. Dawson); o pravu (Erwin Seidl), izredno posrečen pregled razvoja, napisan od najboljšega strokovnjaka. Nato sledje poglavja, ki obravnavajo odnošaje Egipta in njegove vplive na Izrael (O. E. Oesterley), na Rim (A. H. M. Jones), na krščanstvo (J. M. Creed, Egipt in krščanska cerkev; De Lacy O'Leary, Koptska cerkev in egipčansko meništvó); na bizantinsko cesarstvo (H. I. Bell), na islam (A. J. Arbery) in končno tudi na moderni Egipt (pok. A. M. Hocart). Za presojo razmer od začetka ptolemejske do arabske dobe so kot sodobne priče ohranili obilo gradiva grški papiri. C. H. Roberts zanimivo poroča o njih, navaja odlomke literarnih in drugih spisov, ki so na njih ohranjeni. Svoja izvajanja osvetljuje z odlomki iz papirov, zlasti iz tistih, ki imajo rodbinski značaj.

Zbirka nudi zaokroženo sliko o egipčanski kulturi in njenem pomenu za poznejše kulture.

V. Korošec

Collinet-Guérin, Marthe, Diplômée de l'École du Louvre, **Histoire du nimbe des origines aux temps modernes**. Préfaces du Dr. G. Contenau, Conservateur en chef honoraire au Musée du Louvre, et du Professeur G. Le Bras, Doyen de la Faculté de droit de Paris (Nouvelles Éditions Latines) 1961, 8°, 731 strani, 7 strani risb.

Knjiga, ki opisuje razvoj nimba (gloriole) od njegovih prvih pojavov v predzgodovinski in zgodnji zgodovinski dobi preko antike, vzhodne in klasične, prav do modernega časa, spada po svoji bogati vsebini nedvomno v umetnostno zgodovino. Zato bo za umetnostno zgodovino kompetentno pero napisalo o njej strokovno oceno. Knjiga pa nedvomno zasluži, da tudi naš Zgodovinski časopis nanjo opozori s kratkim poročilom.

Obširno delo je rezultat dolgoletnega študija in zbiranja gradiva o nimbu. Avtorica, ki kot vdova po pokojnem uglednem francoskem rimskopravniku, prof. Pavlu Collinetu († 1938) velikopotezno upravlja možovo znanstveno zapuščino, se na naslovni strani sama predstavi kot diplomatka arheološke šole v Louvru. Emeritirani, sedaj častni glavni konservator v Louvru Georges Contenau poudarja v svojem predgovoru, da je avtorica v svoji razpravi časovno in krajevno izčrpala vse, kar je bilo mogoče. — Za večino posameznih odstavkov podaja dragocene bibliografske orientacije. V splošni orientaciji (str. 15—17) pa med drugim pouči bravca, da so prve obdelave zgodovine nimba že izza konca 16. in 17. stoletja.

V uvodu (str. 9—24) naletimo najprej na opredelitev pojma nimba (*«encadrement conventionnel autour de la tête d'un personnage peint ou sculpté»*) (str. 9), nakar je napovedan načrt dela (predhodniki nimba — poganški — krščanski nimb), očitana delovna metoda in navedena splošna bibliografija.

Prvi del (str. 25—164) opisuje in obravnava predhodne pojave nimba (le pré-nimbe) v predzgodovinskih, zgodnjih zgodovinskih in deloma že zgodovinskih upodobitvah: pojavlja se kot sončna plošča, obroč ali kolesce. Avtorica zasleduje te pojave po vseh deželah, pričevši z Azijo, Zapadno (Elam, Mezopotamija) in Srednjo, nato preide k Indiji, k Egiptu, k punski in severnoafriški kulturi, od tam k Grčiji in Etruriji, k Rimu, Galiji in na Iberski polotok, da zaključi z Ameriko, kjer je zlasti važna Mehika.

Podrobno obdeluje v drugem delu (str. 167—318) poganški nimb po raznih kulturnih območjih. Izrečno poudarja, da ji ne gre za inventariziranje ohranjenih nimbov, ampak za razvoj nimba, predvsem v Grčiji.

V tretjem delu (str. 319—693) pisateljica prav tako zasleduje pojave in razvoj krščanskega nimba od katakomb preko Bizanca, Ravenne, Rima, od romanskega in gotskega nimba do italijanskega slikarstva (od 12. do 15. stoletja) ter preko slikarstva zunaj Italije (v 14. in 15. stoletju). Ko nadaljuje svoje proučevanje do moderne dobe, jo posebno zanimajo bizantinski vplivi.

Ceprav se pisec tega poročila zaveda, da ni pristojen za umetnostno zgodovinsko ocenjevanje knjige, ki že na zunaj imponira po fenomenalnem poznavanju tako različnih zgodovinskih obdobij in območij, je prepričan, da nam je avtorica s poglobitvijo in razširjenjem nekdanje svoje diplomske teze v tej knjigi podala bogato in zaslužno delo, ki ga bo s pridom uporabljal ne le umetnostni, ampak tudi splošni kulturni zgodovinar.

V. Korošec

Archäologische Übersichtskarte des Alten Orients, mit einem Katalog der wichtigsten Fundplätze. Weimar (Hermann Böhlau's Nachf.), 4°, 64 str. in arheološka karta.

Pomanjkanje arheološke karte z označbo najvažnejših najdišč in kataloga najvažnejših podatkov o njih je živo občutil vsak, kdor se je kakor koli bavil z zgodovino Starega vzhoda. Zato je pozdraviti delo, ki ga je opravil devetčlanski kolektiv oddelka za zgodnjo zgodovino Starega vzhoda v arheološkem seminarju univerze v Halle-Wittenbergu pod vodstvom tamkajšnjega profesorja Heinza Modeja.

Karta nudi pregled predzgodovinskih in zgodovinskih najdišč Starega vzhoda od prvih pričetkov vzhodnih kultur tja do nastopa helenizma. Kot Stari

vzhod označuje »razen Prednje Azije in Egipta tudi Južnovzhodno Azijo, Vzhodno Azijo in velike dele Sovjetske zveze«, torej ozemlje od Krete in Troje do Kitajskega morja.

Katalog razporeja najdišča po posameznih deželah. Začenja z Egiptom, ki mu sledijo Palestina, Sirija, Južna Arabija, Irak, Iran, Mala Azija, Ciper, Kreta, Sovjetska zveza (Krim, Kavkaz, azijska ozemlja), Južnovzhodna Azija (Indija idr.), idr.), Vzhodna Azija (Kitajska). Pri vsakem najdišču našteva: ime (antična imena so označena z velikimi črkami); zemljepisno lego; imena izkopavalcev in leto izkopavanja; končno najvažnejše tam najdene spomenike in slovstvo.

V uvodu (str. 5) se avtorji opravičujejo, da je iz dveh razlogov smatrati njihovo delo šele kot predstopnjo prepotrebne delo: predvsem ni bilo za vsako področje na razpolago dovolj specialistov, vrh tega iz časovnih razlogov ni bilo vedno mogoče, za vsako obravnavano najdišče »upoštevati najnovejše stanje izkopavanja in proučevanja«. — Zunanja kritika (prim. Zeitschrift für Assyriologie, N. F. 20 (54), 1961, stran 288—291) je zares objavila seznam raznih pomanjkljivosti, ki jih bo pri uporabljanju sedanjega kataloga treba upoštevati in dopolniti.

Glede arheološke karte same sodim, da bi bilo bolje namesto sedanje enotne karte izdelati za dežele s številnimi najdišči posebne karte v manjšem merilu. To bi veljalo za Egipt, Mezopotamijo, Palestino in Sirijo, Malo Azijo in Urartu. Na ta način bi dobili za te dežele jasne in dobre uporabne arheološke karte. Ostalo ozemlje, na katerem je primeroma malo najdišč, bi pa bilo mogoče zajeti v skupni karti v sedanjem merilu.

Nova arheološka karta in njen katalog sta vkljub naštetim nepopolnostim vsaj začasno izpolnila občutno vrzel. Zato smo avtorjem za ta važen pripomoček pri znanstvenem delu hvaležni; hkrati pa želimo, da bi v dogledni prihodnosti nova izdaja uresničila izrečene pobude.

V. Korošec

Laessoe, Jörgen, The Shemshára Tablets, A Preliminary Report (=Arkaeologisk-kunsthistoriske Meddelelser udgivet af Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab, Bind 4, nr. 3) Kobenbavn 1959 (E. Munksgaard), 8°, 103 str. z risbo najdišča in 5 slikami.

Po množini najdenih klinopisnih napisov, zlasti na glinastih ploščicah Južna Mezopotamija daleč presega Asirijo in Srednjo Mezopotamijo (mesto Mari), zlasti če mislimo na najdbe iz pozne sumerske (ca. 2100—1950) in novobabilonske dobe. Nasprotno nam pa arheološke najdbe pričajo, da je bil severno-vzhodni del Mezopotamije (Asirija in sosednji Iraški Kurdistan) mnogo prej poseljen kakor Južna Mezopotamija. S posebnim zanimanjem zato sprejemamo vsako novo skupino tekstov iz severo-vzhodnega mezopotamskega ozemlja.

Ko so pred nekaj leti začeli pri vasi Dokan (Liwa es-Sulmanije), severno od Kerkuka, graditi velikanski zajezni nasip, zaradi katerega je voda imela poplaviti okoli 230 km² ravnine Rania (na desnem bregu srednjega toka Malega (= Dolnjega) Zaba, so leta 1956 iz Bagdada poslali troje ekspedicij, da bi na tem ozemlju še pred poplavo naglo preiskale blizu 40 tellov (= umetnih gričev, ki pokrivajo nekdanje antične naselbine). Njim se je pridružila Danska Dokanska ekspedicija, ki sta jo vodila H. Ingholt in Jörgen Laessoe. Ta je v poletju 1957 pod tellom Šemšara odkrila pomembno provincialno središče mesto Šušara, ki je omenjeno tudi v nekem pismu iz mesta Mari (ARM 4, 25). V osrednjem mestnem poslopju so našli 146 glinastih ploščic, ki so bile prvotno shranjene v glinastih vrčih.

Dogovorno so 42 najdenih ploščic najprej posodili na Dansko, da jih je asiriolog J. Laessoe tam študiral. Pozneje je podrobno pregledal tudi ostale plošče, ki so takoj prišle v Bagdad, v Iraški muzej.

Plošče iz Šemšare imajo različno vsebino. Za 24 drobcev ni mogoče določiti vsebine, 39 je upravnih in gospodarskih listin — najmanjša meri 2,2 × 2,2 cm, — ki vsebujejo potrdila, pobotnice ipd., med ostalimi pa je nad 80 pisem (največja plošča meri 15,3 × 5,8 cm).

V svojem začasnem poročilu podaja J. Laessoe transkripcijo in prevod najstih pisem, za šest pisem pa tudi avtografski (klinopisni) prepis. Pisma so naslovljena na nekega Kuvarija, očitno mestnega poglavarja s huritskim imenom, ki je bil politično odvisen od Asirije.

Objavljena pisma nudijo zanimiv vpogled v življenje malega mesta, ki pripoznava asirsko nadoblast, in v probleme, predvsem vojaške — varnosti in vzdrževanja notranjega miru, s katerimi so se ubadali mali krajevni potentati. Omenja se asirska vojska Šamši-Adada I. (1748—1716) in njegov sin Išme-Dagan; pojavljajo se bojeviti in nemirni Turukku. Med vladarji se s prisego sklepajo pogodbeni razmerja, prijateljstva se potrjujejo z medsebojnimi možitvami hčera. Vse to priča, da pisma iz mesta Sušarra izvirajo iz istega časa, kakor je korespondenca iz mesta Mari (začetek Hammurabijeve vlade), in da se v njih odraža enaka miselnost njihovih sodobnikov.

V. Korošec

Egypt of the Pharaohs. An Introduction by Sir Alan Gardiner. Oxford (Clarendon Press) 1961, vel. 8°, XX, 461 str., 22 slik, 17 risb v besedilu, 3 zemljevidi.

Sir Alan Gardiner (* 1879) spada med najbolj zaslužne angleške egiptologe. Znan je kot avtor najboljše egipčanske slovnice (*Egyptian Grammar*, Oxford 1927); izdal in obdelal je mnogo egiptovskih literarnih (npr. Sinuhe leta 1909), pravnih in upravnih spomenikov (prim. *Bibliotheca Aegyptiaca* 1, Bruselj 1932). Svojo zgodovino Egipta, ki jo v naslovu skromno označuje samo kot »uvod«, imenuje v predgovoru svoj labodji spev. Hkrati poudarja, da je njemu filološko gledanje prvo, čeprav tudi umetnosti in arheologije nikakor ne omalovažuje. Posebno zanimiva je njegova knjiga zato, ker navaja različne važne besede (npr. Keme = Crna zemlja, za označbo Egipta; dašre = puščava) najprej s hieroglifskimi znaki, nato v transkripciji in prevodu. Podobno pogosto uvršča v izvirnem prevodu daljše ali krajše odlomke iz zgodovinskih dokumentov in tako dopolnjuje svoja izvajanja. Izčrpno navaja vsebino spisa o Venamunovem potovanju (21. dinastija) iz Egipta v Biblos (str. 306—313); prav škoda je, da vsaj še o drugih literarnih spisih (npr. Sinuhe) kratko ne poye njihove vsebine.

Svojo zgodovino je Gardiner razdelil na tri knjige. V prvi (1—71) obdeluje uvodna vprašanja: o antični in moderni egiptologiji (1—185); o jeziku in pisavi (19—26); o deželi, njenih sosedih in gospodarskih virih (27—45); o temeljih (virih) in o posebnostih (naravi) zgodovine Egipta (46—68). V kratkem ekskurzu se dotakne štetja vladarskih let in datiranja (69—71).

Jedro Gardinerjevega dela je v drugi knjigi (72—383), ki zajema v devetih poglavjih egiptovsko zgodovino od Stare države (3. dinastije) do zadnjih poskusov osamosvojitve za časa perzijskega gospostva.

V tretji knjigi, ki ima naslov »Nazaj k začetku« (384—428), obravnava v prvem poglavju predzgodovino, v drugem pa (po Manethovem štetju) prvi dve dinastiji. Ta nenavadna ločitev začetka je stvarno dobro utemeljena in omogoča avtorju, da je ti najbolj problematični obdobji mogel s potrebno širino obdelati.

Zelo koristen je dodatek (429—453) za preddinastično dobo in za posamezne dinastije (katerih je bilo 31). Podrobno navaja (pogosto različna) števila vladarskih let faraonov po Manethovem spisu *Aigyptiaká*, po kraljevskih seznamih in po drugih spomenikih. Ta dodatek je za kronologijo izredno pomemben.

Svoja izvajanja avtor dopolnjuje s 23 slikami in s 17 risbami v besedilu. V svoji izbiri je G. imel srečno roko, ko je v zbirko sprejel tudi slike, ki jih drugod ne najdemo, tako npr. Palermski kamen, odlomek Turinškega papira, ki vsebuje seznam najstarejših faraonov. Jako koristni in pregledni so trije zemljevidi (Egipt, Nubija in Sudan, Bližnji vzhod v prvem tisočletju).

Precej obširno kazalo olajšuje uporabo dela.

Uglednemu egiptologu smo zares hvaležni za bogato, lahko umljivo in sodobnemu stanju najdb in raziskovanj ustrezno zgodovino.

V. K.

Leemans, W. F., Legal and Administrative Documents of the Time of Hammurabi and Samsuiluna (mainly from Lagaba). Leiden (E. J. Brill) 1960, 8°, 120 str.

Nizozemski asiriolog W. F. Leemans, zaslužen kot filolog in kot pravnik, je po svojem poklicu predsednik upravnega sodišča v Arnheimu. Tako ga tudi med klinopisnimi teksti posebej zanimajo upravne in gospodarske listine, ki so na splošno znatno teže razumljive kakor pa listine o različnih pravnih poslih (o kupni, najemni, ženitni itd. pogodbi).

S posebno ljubeznijo objavlja L. dokumente iz klinopisne zbirke, ki jo je v letih 1932 in 1939 zbral takratni vodilni nizozemski asiriolog, sedaj emeritirani univ. prof. F. M. Th. de L'agre Böhl v Leidenu. V knjigi z gornjim naslovom obravnava Leemans 120 listin, od katerih jih je devet (razen ene) iz zadnjih let Hammurabijeve vladavine, od drugih — kolikor jih je mogoče datirati — pa jih je 55 iz 30 let vladavine Samsuiluna, Hammurabijevega sina. Pretežno so to upravne listine: sezname (o delitvi žita, dateljev, olja pretežno zasebnikom, izjemno templjem), inventarji, pobotnice (o srebru, moki, dateljnih), sezname žanjcev ipd. Med pravnimi listinami, pri katerih so redno našteje tudi priče, je največ pogodb o obrestovanem posojilu, dvoje pravnih zapisnikov (eden o tatvini), ena adopcijska pogodba, najemne pogodbe. — Zanimivo je opazovati, da so v tem času pisarji teh starobabilonskih listin uporabljali več sumerskih kakor babilonskih izrazov.

Leemansova knjiga pomeni nov dragocen prispevek v odkrivanju gradiva za poznavanje pravnih in gospodarskih razmer v Hammurabijevem času in še bolj v času njegovega prvega naslednika.

V. Korošec

Leemans, W. F., Foreign Trade in the Old Babylonian Period as Revealed by Texts from Southern Mesopotamia. (= *Studia et Documenta ad Iura Orientis Antiqui pertinentia*, vol. VI) Leiden (E. J. Brill) 1960, 8°, 196 str., 2 zemljevida (Mezopotamije s sosednjimi ozemlji; Južno-zapadne Azije).

W. F. Leemans je že leta 1950 objavil monografijo o starobabilonskih trgovcih (t a m k a r u): *The Old Babylonian Merchant*, ki jo lahko imenujemo temeljno delo o tem vprašanju. V knjigi, o kateri tu poročam, je na podlagi novega gradiva L. svoja proučevanja tako razširil, da zajema še konec zadnje sumerske velike države za časa tretje dinastije v Uru (Ur III) in nato zasleduje razvoj preko države v Larsi do Babilona. Svoje zaključke podpira s posameznimi sodobnimi listinami, ki jih izčrpno transkribira in prevaja. Sklep, v katerem povzema svoja dognanja, je narastel v poglavje 29 strani. Mojstrsko očrta tu razvoj zunanje trgovine že za čas pred staro babilonsko dobo. Podrobno analizira predmete uvoza in izvoza. Kot splošno merilo vrednosti je rabilo srebro, vendar prihrankov niso nalagali v srebru; 30 min srebra je najvišji znesek, ki se omenja v listinah. Manj jasno je, kakšno vlogo je imel baker. Zunanja trgovina se je vršila v veliki meri po vodi, delno so blago prenašali osli. V dodatkih se avtor bavi z nekaterimi podrobnimi vprašanji, tako tudi zemljepisnimi in kronološkimi.

To novo Leemansovo delo bo s pridom uporabljal ne le asiriolog, ampak vsakdo, ki bo proučeval gospodarske razmere starobabilonske dobe, ki sega do konca Hammurabijeve dinastije (ok. 1530).

V. Korošec

The Geography of the Hittite Empire by John Garstang and O. R. Gurney. Occasional Publications of the British Institute of Archaeology in Ankara. No. 5. London, 1959, 4°, X, 133 str., 2 zemljevida.

Med obilico problemov glede Hetitov — saj je celó njihovo ime še danes sporno — geografski ni najlažji. Čeprav je v analih hetitskih vladarjev, v državnih pogodbah in drugod naštetih premnogo imen dežel in krajev, je ven-

dar samo za dve mesti (Hattušaš in Kaneš) ugotovljena njihova lega. Doslej se je z geografskimi vprašanji posebno bavil hetitolog A. Goetze. Hvaležno zato pozdravljamo skupno delo pokojnega arheologa J. Garstanga in njegovega nečaka O. R. Gurneya.

V. K.

Zgodovina Ljubljane, 1. knjiga, Geologija in arheologija, Ljubljana 1955, 458 str., več risb, fotografij in tabel v tekstu, ena priloga ter povzetki v nemščini, francoščini in angleščini.

Prvi del Zgodovine Ljubljane je izšel kot počastitev 10. obletnice osvoboditve Ljubljane, pripravil pa ga je Mestni arhiv. Perspektivno so v pripravi še trije zvezki. Vsi skupaj naj bi predstavljali obdelano celotno zgodovino Ljubljane vse do osvoboditve.

Že iz podnaslovov knjige je razvidno, da je ta razdeljena v dva glavna dela, in sicer na geologijo in arheologijo, ki so ju obravnavali razni avtorji.

Prvi del, ki obravnava geologijo, je v celoti obdelal Ivan Rakovec pod naslovom »Geološka zgodovina ljubljanskih tal«. Že v uvodu je poudaril, da je potrebno za lažje razumevanje in interpretacijo vzeti v poštev širše področje, kot je področje samih ljubljanskih tal. Zato, večkrat obravnava celotno slovensko ozemlje oziroma tudi Sredozemlje in celo celo Evropo, s posebnim poudarkom na ljubljanskem ozemlju. Celotno geološko zgodovino ljubljanskih tal je pa razdelil v več poglavij, in sicer: Opis kameninskega gradiva in njegova časovna razporeditev, tektonsko zgradbo ljubljanskih tal, izoblikovanje površja na ljubljanskem prostoru in paleogeografski razvoj ljubljanskega prostora. V vsakem poglavju oziroma v vsaki geološki periodi je poleg kameninskega gradiva izérpno obravnaval tudi favno in floro. Poleg teh na koncu še dodaja tabelaričen pregled geoloških dob in stratigrafsko razvrstitev kameninskega gradiva na ljubljanskem prostoru ter njegovem zaledju. Kot poslednje so dodane opombe in obširen seznam uporabljene literature. Povzetka sta v angleškem in nemškem jeziku.

Drugi del knjige je zastopan z arheologijo. »Uvodni pregled zgodovine ljubljanskega okoliša do naselitve Slovanov« je napisal Bogo Grafenauer. V tem delu daje celoten prerez življenja na ljubljanskih tleh do vključno X. stoletja. Poseben poudarek, ki spremlja zgodovino je na ekonomiki, trgovini, trgovskih poteh in socialnem stanju. Avtor tako v prerezu povezano obravnava vsa obdobja, ki jih pozneje v sledečih člankih razni avtorji kot so S. Brodar, J. Korošec in J. Klemenec razčlenjujejo ter skušajo podkrepiti tudi s spremenim dokumentarnim gradivom. Povzetki so v francoskem in nemškem jeziku.

Paleolitik obravnava v prispevku »Ledenodobni človek na ljubljanskih tleh« Srečno Brodar. Na samem področju Ljubljane niso odkriti sledovi bivanja ledenodobnega človeka. Zato avtor obravnava širše področje oziroma celo Slovenijo, na temelju katere podaja približno sliko življenja v tedanjem času. Smatra pa, da v ljubljanski kotlini ne moremo pričakovati staro kameno dobo v zgodnejših periodah. Nekaj slučajnih najdb, tako spodnjih čeljustnic staropleistocenskega losa v bivši Vidičevi opekarni na Viču, ki imajo neke poškodbe izvirajoče mogoče od ledenodobnega človeka smatra avtor za nesigurne. Tudi najdba rogovja severnega jelena, ki pripada mnogo mlajšemu obdobju in, ki je bilo najdeno na Vrhniki, na katerem je videti stare vreze in zareze, ni povsem sigurna. Na koncu razprave je poleg uporabljene literature povzetek v francoskem in nemškem jeziku.

»Oris prazgodovine Ljubljane« je podal Josip Korošec. Že v uvodu naglašja, da ožje področje Ljubljane v prazgodovini ni moglo imeti pomembnejše vloge. Za obravnavanje ne moremo vzeti v poštev le ozek prostor današnjega mesta Ljubljane, temveč moramo zajeti geografsko širše območje, ki kljub geografski razsežnosti predočuje neko zaključeno celoto. Tako je avtor vključil tudi Ljubljansko barje v področje Ljubljane, ki skupaj z ostalimi predeli predstavlja mesto dogajanja v prazgodovini.

Človek naj bi se naselil na področju Ljubljane že v mlajši kameni dobi, vendar je pa avtorju bilo na razpolago dvomljivo gradivo. V kasnejšem času,

to je na koncu mlajše kamene dobe, dalje v eneolitu in na začetku bronaste dobe je pa bivanje človeka že dovolj izpričano. Skoraj izključno so zadevne najdbe na področju Ljubljanskega barja, kjer so poznane le naselbine in kolišča, medtem ko so grobišča neznan.

Avtorjevi sklepi glede kolišč so na osnovi do tedaj objavljenih in znanih kolišč v okolici Iga in Notranjih goric. V zvezi s tem se ukvarja s topografijo in stratigrafijo kolišč ter s kulturnimi in materialnimi ostalinami, deljenimi po najdiščih, ravno tako tudi s slučajno najdenimi predmeti, predvsem s čolni izdolbenci ter antropološkimi izsledki.

Od časa, ko je izšla »Zgodovina Ljubljane«, to je 1955. leta, se je slika tako opredeljevanja, kakor tudi množine kolišč itd. že v mnogočem spremenila. Sam avtor, a tudi drugi so se na raznih mestih dotaknili problematike tega časovnega obdobja. Tako avtor pri problemu kolišč navaja le kolišča, ki so bila znana do 1953. leta. Od tega časa dalje pa so odkrita še na drugih mestih. Pri stratigrafiji kolišč je tudi sam avtor napravil kasneje neke korekture, o načinu gradnje in prostoru, kjer so kolišča stala, z ozirom na nekdanje jezero (Arheološki vestnik V/1, str. 5 idr.). Po njegovem novem mnenju kolišča niso stala neposredno na jezerski gladini, temveč ob vodi že na suhem mestu, ki pa je bilo od časa do časa poplavljeno (Blatna Brezovica — v tisku). O samih stavbah pa trenutno še nimamo nikakršnih konkretnih elementov, da bi mogli soditi o njih obliki.

V naslednjem poglavju avtor obravnava drobne kulturne ostaline, ki jih deli po mestu najdb, tako na kolišče pri Igu in na kolišče pri Notranjih gorica. Ker nimamo točnih najdiščnih podatkov, obravnava avtor kolišča pri Igu kot celoto z vsemi materialnimi ostalinami. V novejšem času je tozadevno že izvršena korektura s poizkusom delitve teh ostalin v mlajšo in starejšo fazo (AV IX—X, 94 sl.). Pri ugotavljanju izvora sodi Josip Korošec, da se je izanska kultura ustvarila na več komponentah, kot takšna naj bi bila badenska kultura, kultura zvončastih čas, mogoče kultura vrvičaste keramike ter mogoče vpliv unjetiške kulture. Dalje povezuje kulturo Ljubljanskega barja oziroma izansko kulturo s slavonsko kulturno grupo, ki pa ima kljub vplivom močan lokalni poudarek.

Kulturne ostaline kolišča pri Notranjih gorica smatra za mlajše, kakor so pa prej imenovana kolišča. V posebnih oddelkih obravnava čolne izdolbence in pasti. Medtem ko čolne datira od časa življenja izanske kulture pa vse do srednjega veka nove ere, barjanskih pasti, ki so znane drugod v Evropi od bronaste pa do železne dobe in celo v srednjem veku pa avtor ne more klasificirati časovno, ker nimajo nobenega spremstvenega gradiva.

Znatno manj najdb imamo iz bronaste dobe. Vsekakor pa bo sem spadalo kolišče pri Blatni Brezovici, ki je bilo raziskovano 1953. leta. O tem govori avtor v dodatku v svojem članku. Posamezne slučajne najdbe bronaste dobe se nahajajo tudi v koritu Ljubljanice in na nekaterih drugih mestih, bodisi Ljubljane same ali njeni okolici, predstavljajo pa razne kose orodja ali orožja. Naselitvene razmere so se v tem času na področju Ljubljane in njene okolice v mnogočem spremenile. Že samo mesto naselbin se je spremenilo. Tako nimamo na Barju iz tega časa nobenega kolišča več. Zato pa imamo na okolnih višavah gradišča, novo obliko naselbin. Žal ni nobeno gradišče doslej raziskano, čeprav se domneva, da so se nahajala na Ljubljanskem gradu, Šišenskem hribu itd. Pač pa je najdeno na področju Ljubljane nekaj grobišč oziroma posameznih grobov. Takšno grobišče imamo na dvorišču SAZU med Gosposko in Salendrovo ulico, na Trgu revolucije in poleg mostu čez Grubarjev prekop. Posebno bogato je grobišče na dvorišču SAZU, kjer so odkrili 65 žganih grobov z bogatimi kovinskimi in keramičnimi pridevki. Avtor dalje navaja tudi nekatere posamezne najdbe železne dobe, odkrite na raznih mestih Ljubljane in njene okolice. Cvetočna doba železne dobe in mlajša železna doba sta danes znani le po posameznih najdbah in pa po nekaterih grobovih v okviru halštatskega grobišča na dvorišču SAZU.

Pridan je na koncu poleg celotne znane literature povzetek v francoskem in nemškem jeziku.

Pod naslovom »Zgodovina Emone« podaja Josip Klemenc celotno zgodovino antične Emone od njenega nastanka do njenega propada. Emona je bila prvotno legijsko zimsko taborišče, ki je nastalo v času ko so Rimljani naglo osvajali vsa ozemlja proti vzhodu. Ko je bila državna meja postavljena precej daleč proti vzhodu in so rimske legije zapustile mesto, se prične za mesto doba naglega razvoja in blagostanja. V uvodnem delu tega članka avtor navaja zgodovinska fakta, ki so motila ali vzpodbujala razvoj mesta. Življenje v Emoni je mogoče slediti vse do prihoda Slovanov, od tega časa pa nimamo več nobenih zgodovinskih virov. Posebej se avtor ukvarja v svojem članku z emonskimi utrdbamami oziroma s celotnim emonskim obrambnim sistemom. V posebnem odstavku obravnava emonska grobišča, njihovo lokacijo ter najdbe. V oddelku, kjer govori o Emoni kot o prometnem središču v antiki pa obravnava vse glavne kraje in cestne zveze, ki so te kraje povezovala. Pri tem zajema vse slovensko ozemlje in podaja tudi ceste, ki so vezale naše ožje področje s kraji izven današnje republiške ali državne meje. Pri obravnavanju materialne kulture avtor navaja najdbe in rezultate izkopavanj ožjega emonskega mestnega območja. Po najdenem materialu so važni zlasti zaključki o ekonomiki in socialnem stanju. Na koncu članka pa sta pridana in posebej obravnavana odstavka o verstvu in vojaški upravi. Za obravnavanje obdobja antike na naših tleh je takoj čutiti, da je avtor le redko kdaj moral zaradi boljšega razumevanja in interpretacije poseči preko območja ljubljanskih tal. To ne pomeni samo, da je mogoče, da je ožje ljubljansko območje v antiki imelo najvažnejšo vlogo, ampak da je ta čas najbolj raziskan in da imamo na razpolago največ vsakovrstnega gradiva. Seveda s tem ni rečeno, da v okviru tega obdobja in območja ni več nejasnosti. Na koncu članka pa avtor podaja seznam uporabljenih literature ter povzetek v francoskem in nemškem jeziku.

Zadnje poglavje obravnava Josip Korošec pod naslovom »Arheološke najdbe iz dobe selitve narodov in zgodnjega srednjega veka«. Ne v Ljubljani niti v njeni okolici nimamo po mnenju avtorja nikakršnih ostalin, ki bi izpričevale čas tik pred prihodom Slovanov. Tako imamo na območju Ljubljane le eno jagodo, ki bi pod znakom vprašaja pripadala temu času. Tudi iz časa naselitve Slovencev ter iz naslednjih stoletij Ljubljana še ni nudila ničesar. Nekaj ostalin imamo iz kasnejšega časa, te so z dvorišča SAZU, dalje najdbe ob Sempetrski cerkvi in na Jakopičevem vrtu. Vedno imamo opravka samo z grobišči. Le na dvorišču SAZU so najdeni naselbinski objekti, in sicer silosi ali žitne shrambe. Po tu najdeni keramiki datira avtor te najdbe v XI. ali XII. stoletje. Vsekakor nekoliko starejša so grobišča, ki so po pridevkih, to je uhanih in prstanih datirana v čas okoli X. stoletja.

Tatjana Bregant

Jakob Unrest, Österreichische Chronik. Hereausgegeben von **Karl Grossmann.** Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum. N. S. T. XI. Weimar 1957, 369 str.

Magda Roscher, Eine Rechtfertigungsschrift des Abten Johann von Vikring an das Cistercienser Generalkapitel (1489). Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 48. Bd., Klagenfurt 1956, 68 str.

Doslej edina izdaja Unrestovega dela je dosegla že skoraj starost četrtrisočletja (S. F. Hahn, Collectio monumentorum veterum et recentium ineditorum etc., I, 1724) in je bila seveda daleč od zahtev, ki smo jih navajeni postavljati na sodobne kritične izdaje, uveljavljene najprej prav v zbirki Monumenta Germaniae historica. Karl Grossmann je pripravil novo izdajo dobra tri desetletja: že leta 1923 je odkril na Dunaju nov rokopis Unrestove Avstrijske kronike (gl. MÖIG 39, 1923, str. 368 i. d.) ter že tedaj tudi opozoril na pomembnejše variante, ki jih je vseboval novi rokopis v primeri z dotlej edinim znanim iz Hannovra.

Nova izdaja kaže vse odlike ustaljene editorske tehnike zbirke, v kateri je izšla. Unrestov življenjepis sicer ne vsebuje nobenih bistvenih novosti, vendar pa na enem mestu povzema rezultate doslej precej raztresenih drobnih prispevkov. V uvodni analizi vseh treh Unrestovih kronik (Koroške, Ogrske in Avstrijske) pa so podane že številne nove ugotovitve glede podlag, na katere se je Unrest opiral pri svojem pisanju (str. XIII—XXIX); delno gre pri tem za starejša ali avtorju sodobna historiografska dela, delno pa tudi za različne akte. Končno sledi v uvodu še poročilo o rokopisih ter o načinu njihove uporabe. Samo besedilo Unrestove Avstrijske kronike (str. 1—238) zopet nima bistvenih novosti, pa vendar imamo sedaj na enem mestu objavljen enoten tekst z vsemi potrebnimi medsebojnimi razlikami. Pač pa je sedaj ta vir, tako pomemben za slovensko godovino v drugi polovici 15. stoletja, mnogo bolj pripravljen za zgodovinarjev študij. Na robu je povsod dodano datiranje dogodkov (tudi tedaj, ko ne gre le za razreševanje v tekstu navedenih datumov) in v opombah niso razrešena le starinska krajevna imena teksta (za manjše kraje na Koroškem in delno tudi za druge je podana ta razrešitev v registru imen ob koncu knjige), marveč so navedeni tudi druge objavljeni viri in literatura o posameznih dogodkih. Že s tehniko tiska je ločen tudi originalni Unrestov tekst od onega, ki ga je povzel po drugih ohranjenih virih. Poleg registra imen (str. 239—287) dopolnjuje delo tudi slovar Unrestovega besedišča, ki sta ga izdelala Otto Basler in Isolde Baur (str. 288—369) in ki zelo olajšuje uporabo Unrestovega dela. Celotna izdaja je vzorna in edina njena pomanjkljivost je pri navajanju literature: tako v seznamu literature (str. XLIV—XLIX) kakor pozneje v opombah ne najdemo navedenih del jugoslovanskih in posebej slovenskih del, čeprav so večkrat pomembnejša od navedenih nemških ali drugih (npr. za nekatera vprašanja hrvatske zgodovine Vj. Klaić, *Hrvatska povjest*, 4. zv., 1904, ter Krčki knezovi Frankopani I, 1901 [posebej za Janža Brinjskega, 46]; F. Šišič, *Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i borbama Hrvata s Turcima 1473—1496*, *Starine XXXVII*, 1934, str. 189—344, ter *Starine XXXVIII*, 1937, str. 1—180; za turške vpade S. Jug, *Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja*, *GMS XXIV*, 1923, ki z arhivskim gradivom mnogokje pojasnjuje Unrestove podatke, za upor leta 1478 B. Grafenauer, *Boj za staro pravdo*, 1944, za ustoličevanje koroških vojvod pa vsaj B. Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, 1952, ter Lj. Hauptmann, *Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu*, 1954).

Magda Roscherjeva pa objavlja v svoji knjižici nov vir, ki precej podrobneje osvetljuje nekatere dogodke v Vetrinju leta 1482, ki jih Unrest le kratko omenja (gl. str. 136). Gre namreč za krajevne kmečke nemire, ki pa so bili očitno tesno povezani s spori med samostanci glede izvolitve novega opata. Spomenica, s katero je že izvoljeni opat Janez branil svoje pravice zoper svojega tekmeča za mesto opata, vsebuje poleg opisa dvakratnega posega kmetov v ta spor tudi izredno zanimive podatke o razrvanem življenju vetrinjskih menikov že nekaj desetletij pred reformacijo ter dopolnjuje podobo, kakršno poznamo že doslej po raznih vizitacijskih opisih in drugih virih. Avtorica je vestno izdanemu rokopisu dodala le kratek uvod o zgodovini samostana do leta 1524 (z nekoliko podrobnejšim obravnavanjem v rokopisu opisanega spora) ter opis samega rokopisa. V kritično oceno spomenice same pa se ne spušča, čeprav bi bilo to ponekod potrebno. Opat Janez namreč navaja svoje različne zasluge za samostansko gospodarstvo na tak način, da je povsem jasno, kako so bila kmetom ob tem naložena različna nova bremena (delno tlaka, zvezana z različnimi melioracijskimi deli in utrjevanjem samostana zoper turško nevarnost, delno tudi nove dajatve ob izdelavi novega urbarja; gl. str. 30 in 34). Opatova trditev, da naj bi kmečki upor povzročili le njegovi nasprotniki, ki so kmete povabili k temu posegu v dogodke, torej gotovo ne odkriva vse resnice. Podobno pa tudi v svojih drugih trditvah opat Janez ni tako nepristranska priča, da bi mu bilo mogoče verjeti brez kritične analize njegovih podrobnih navedb in očitkov.

Bogo Grafenauer

Gottbert Moro, Die Kärntner Chronik des Paracelsus. Kärntner Museumsschriften V, Klagenfurt 1955, 31 str. + 4 slike v prilogi.

Wilhelm Neumann, Michael Gothard Christalnick. Kärntens Beitrag zur Geschichtsschreibung des Humanismus. Kärntner Museumsschriften XIII, Klagenfurt 1956 + 4 slike v prilogi.

Wilhelm Neumann, Wirklichkeit und Idee des »windischen« Erzherzogtums Kärnten. Das Kärntner Landesbewusstsein und die österreichischen Freiheitsbriefe (Privilegium maius). Südostdeutsches Archiv III, 1961, str. 141—168.

Koroško zgodovino pisje kaže v zadnjem desetletju posebno zanimanje za domačo historiografsko tradicijo (poleg del, o katerih poročam, gl. tudi *Erich Nussbaumer, Geistiges Kärnten, Literatur- und Geistesgeschichte des Landes, Klagenfurt 1956*), zlasti za 16. stoletje. To ni slučajno — z ene strani so nova odkritja prav za to dobo postavila razvoj koroškega zgodovino pisja v povsem novo luč, z druge strani pa je to zvezano gotovo tudi s sodobnimi političnimi konceptijami onstran Karavank: tudi s to historiografijo, ki je zvezana s stanovskimi deželno-pravnimi težnjami v borbi za oblast proti deželnemu knezu v 16. stoletju, naj bi se namreč zgodovinsko prestavile sodobne konceptije o »enotni in nedeljivi« Koroški in sivo preteklost. Ta druga pobuda je seveda zelo daleč od resničnega razumevanja zgodovine in prav tako daleč od zrelega zgodovinskega mišljenja ter znanosti, tako da rodi včasih tudi zelo težke konkretne zgodovinske napake. Vendar si oglejmo najprej pozitivne rezultate tega dela!

Paracelsusov tekst sam po sebi (str. 24—31) sicer ne pomeni novosti, saj je bil večkrat izdan že v 16. stoletju. Za koroško zgodovinsko konceptijo svoje dobe je zanimiv predvsem s tem, da povezuje nastanek Koroške s Samom in da je njegov pisec očitno menil, da so bili Slovenci (Windische) že od nekdanjega plemena Nemcev prebivalci te dežele. Kronika, v kateri so na precej fantastičen način povezani odmevi resnične zgodovine z domišljijo, poudarja različne momente, ki dvigajo Koroško nad sosedne dežele — bodisi glede zgodovinskega razvoja, bodisi glede prirodnega bogastva — ter išče v smislu poznega humanizma njene različne stike z antiko (celo glede izvora različnih plemiških rodbin 16. stoletja). Pač pa je pomembna uvodna študija G. Moroja, ki analizira Paracelsusovo »kroniko« glede njenih podlag, komentira pa tudi njene podatke in napake ter navaja moderno literaturo (tudi slovensko) za ta vprašanja (stran 3—23). Po njegovi sodbi spis ni bil le panegirik, ki naj bi pridobil avtorju naklonjenost koroških deželnih stanov, marveč tudi izraz ljubezni do dežele, ki jo je Paracelsus štel za »svojo drugo domovino«.

Z znanstvenega stališča je med deli, o katerih poročam, brez dvoma najzanimivejša in najpomembnejša Neumannova knjiga o Christalnicku. Že konec štiridesetih let je opozoril K. Grossman (Megiser, Christalnick und die Annales Carinthiae, *MIÖG* 57, 1949, str. 359 idr.), ki je odkril originalne predloge za Megiserjevo knjigo *Annales Carinthiae* (1612), da Megiser ni resnični avtor tega dela, marveč le redaktor rokopisa, ki ga je pripravil koroški predikant Mihael Gothard Christalnick. To odkritje je ušlo našim literarnim zgodovinarjem, ki so še dalje govorili o Megiserju kot piscu tega dela (gl. *Zgodovina slovenskega slovstva* I, 1956, v red. L. Legiše — v tekstu M. Rupla, stran 252; prav tako govori še vedno o »Megiserju« Fr. Zwitter, *Naša sodobnost* V, 1957, str. 7; na novi položaj sem opozoril šele 1959 [v tekstu iz leta 1956] v *Zgodovini narodov* Jugoslavije II, str. 309/10, 324 in 331, ter v *EJ* 4, 1960, str. 13). Grossmann je svojo najdbo le kratko sporočil in hkrati objavil nekaj odlomkov Christalnickovega dela, ki jih je Megiser izpustil ob redigiranju predvsem zaradi spremenjenih razmer. Ravnatelj koroškega deželne muzeja G. Moro, ki je v svoji študiji o Paracelsusu tudi sam opozoril na Grossmannovo najdbo (str. 3—6), je omogočil beljaškemu prof. dr. W. Neumannu podrobno analizo originalne oblike Christalnickovega dela. Z dejstvom, da je ta obsežna kronika delo domačina in ne tujca, je namreč njen pomen za spoznavanje poti koroškega zgodovino pisja gotovo močno zrasel; izključena ni niti možnost, da bi bil pisec slovenskega rodu, kajti priimek je posebej močno zastopan v tedaj jezi-

kovno mešanem, delno pa slovenskem področju med Št. Vidom in Celovcem (str. 27). Kljub temu pa so seveda nekatere značilne opombe o Nemcih in Slovencih prevzete že po tujih humanistih, zlasti po Laziu, kakor je opozoril že Fr. Zwitter (GMS XX, 1939, str. 356; Neumann je — str. 75 — to spregledal ter predstavlja tozadevno korekturo starega mnenja kot novo, čeprav je Zwitterjevo razpravo uporabljal).

Po uvodnem pregledu razvoja koroškega zgodovinopisja do 16. stoletja (str. 7—13), v katerem pa brez potrebe in neutemeljeno še vedno hrani pri življenju vsaj možnost koroškega izvora opata Francoza Janeza Vetrinjskega (str. 9 in 60), podaja Neumann najprej podrobno podobo Christalnिकovega življenja ter usodo njegovega dela v Megiserjevih rokah (str. 13—44). Jedro dela pa so naslednja poglavja. V poglavju o »Christalnicku in zgodovini« (str. 44 do 59) podaja izvleček dveh redakcij uvoda — o zgodovini, razvoju zgodovinopisja ter njegovih nalogah — ki ga je Megister ob pripravi dela za tisk v celoti izpustil. Poglavji o »načinu dela, virih in predhodnikih« ter o Christalnickovem razmerju do »zgodovinske resnice« (str. 80—117) pa obravnavata posebej tudi znano vprašanje izmišljenih predlog, navedenih v knjigi. V tem pogledu je razpravljanje premalo urejeno, ker se je pisec očitno le težko ločil od svojega prejšnjega verovanja, da je v izmišljenih virih več resnice, kakor so menili do njega (gl. o tem v avtorjevi razpravi Die Türkeneinfälle nach Kärnten, Südostforschungen 14, 1955). Osrednje poglavje obravnavanja Christalnिकove delovne metode pa je poglavje o »Christalnickovi deželni zavesti« (str. 59—79). Prav tu pa srečamo že vrsto značilnih spodrseljav, na katere moram opozoriti. Christalnickova izvajanja — ki se v ostalem ne razlikujejo bistveno od tiskane oblike knjige in prav tako ne od Aventina in Laziusa — so razumljiva le kot izraz deželne in ne nacionalne zavesti (Volksbewusstsein). Podčrtovanje večje vrednosti frankovskega izvora plemstva nad »slovenskim podeželskim ljudstvom« je le izraz fevdalne deželnozgodovinske koncepcije, ne pa kake drugačne »odločitve za nemštvo« (razen zopet v fevdalnem državnopravnem smislu »svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti«). Samo zaradi tega vnašanja sodobnih pojmovanj je avtor vendarle v zadregi ob izrazito slovenskih elementih v zgodovinskem očrtu Koroške, še celo pa ob njeni »slovenski« dobi, ki pri Christalnicku vendarle pride do veljave (zlasti str. 76—78). To je toliko bolj nerodno, ker je preko ustoličevanja in njegovih posebnosti prav ta stran koroškega razvoja po zgodovinski koncepciji v nekem smislu temelj posebne veljave koroške dežele (»nadvojvodstva«!), čeprav Neumann tega ne pove neposredno. Vse to za Christalnicka ni bila le »romantika«, marveč bistveni del poti, ki je pripeljal nekdanj Koroško na prvo mesto med avstrijskimi alpskimi deželami, do »časti«, ki bi jo Christalnick svoji »ljubi domovini« želel pridobiti zopet nazaj. Ob tem je vsaj skrajno neprijetno, da je treba še ob delu, ki je izšlo leta 1956, ugotavljati mirno vztrajanje pri trditvi, kako je vrinek »o pravicah koroškega vojvode« v Švabskem zrcalu »nastal« šele sredi 14. stoletja — ne da bi avtor bodisi navedel dela, ki so od leta 1952 to Rauchovo teorijo temeljito zavrgla, bodisi da bi svoje vztrajanje opravičil z znanstvenimi protidokazi... To vsekakor ni dobro spričevalo za avtorjev način dela. Sicer pa velja prav to tudi za nenadno presenetljivo opombo, da Christalnick govori o Slovencih na Koroškem vedno kakor o »Windische« (er spricht immer von den Windischen, str. 73). Mar Neumannu res ni znano, da je to do začetka 19. stoletja v bavarsko-alpskih dialektih (in tudi v nemški pisanih tekstih slovenskih piscev) ime za vse Slovence in tudi za vse Slovane? Takšen poseben poudarek vnaša — hote ali nehote — v delo pojme, ki so doma v 20. in ne v 16. stoletju na Koroškem!

V dodatku ponatiskuje Neumann iz rokopisa Christalnickovega dela odlomke, ki jih je Megister ob objavi krajšal (str. 118—124). Posebej pomembni so odlomki o zgodovini reformacije, ki jih je moral Megiser črtati zaradi zmage protireformacije okrog leta 1600. Tu so različni izredno pomembni podatki o uvajanju protestantskega bogoslužja in skrajna škoda je, da je celotni obširni tekst (32 folio strani rokopisa!) propadel in se ohranil le kratek izvleček teh podatkov. Zaenkrat ne vemo, ali se bo kje našel še kak celoten tekst Christalnickovega dela, ki bi to izgubo popravil. Neumann je sicer upal, da se bo

morda našel med rokopisi iz stiškega samostana, kjer so ga nekaj menda imeli (str. 12). Vendar pa mi je pokazal pregled rokopisov iz stiškega samostana, ki jih hranijo v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani — in enako seznam stare stiške knjižnice — da tudi tu Christalnickéhova rokopisa ni.

Neumannova razprava o »slovenski vojvodini Koroški« (predavanje na letni skupščini jugovzhodne historične komisije, 13. X. 1960 v Gradcu) pa kaže, da zgoraj omenjena zadrega okrog izraza »windisch« ni niti malo slučajna. Razpravo sestavljata dva dela — prvi govori o »koroški resničnosti« (sestavljajo ga črt političnega razvoja do 1535, etnični razvoj dežele do 15. stoletja, sodbe koroških Nemcev o koroških Slovenicah od konca 15. do začetka 19. stoletja, razmerje obreda ustoličevanja koroških vojvod in avstrijskega Privilegium maius), drugi pa o ideji »slovenske nadvojvodine Koroške« (o razvoju ideje nasploh ter o njeni vlogi pri vključevanju bamberske posesti okrog Beljaka v deželni pravni okvir posebej).

Med podatki o »koroški resničnosti« je za takšen kratek pregled žal le preveč ohlapno formuliranih in neresničnih: Zakaj naj bi bile »Vzhodne Alpe« v dobrih sto letih obstoja samostojne slovenske karantanske kneževine »politisch herrenlos«? Neodvisnost Karantanije v razmerju do Langobardov ni več »problematična«. Karantanija je bila pred uveljavljenjem frankovsko-bavarske nadoblasti svobodna, ne pa da bi Bavarci le zamenjali obrsko nadoblast. Začetek frankovsko-bavarske nadoblasti spada vsekakor po letu 743, ne okrog 740. Tasiljo je zatri le en upor poganjskih alpskih Slovanov (772), z ostalimi je opravil Hotimir sam. Upor Ljudevita Posavskega je segel v Karantanijo 820, ne 828. Danes je gotovo, da je poročilo Otokarja iz Geule o ustoličevanju odvisno od poročila, ohranjenega v vrinku v Švabskem zrcalu, tako da je formulacija, da je sporočil ta »državnopravno zanimivi akt« prvič Otokar, vsaj zelo dvoumna. Bavarska kolonizacija je segla na Koroško v 9. in ne že v 8. stoletju (prelomnica je prav upor Ljudevita Posavskega ter njemu sledeča zamenjava domačih knezov z bavarskimi grofi). Koroška v etničnem pogledu ni bila mozaik le v 9. in 10. stoletju, marveč še v mnogo večji meri od 11. do konca 13. stoletja, v gorskih dolinah zahodne Koroške ter vzhodne Tirolske pa tudi še v 14. stoletju. Etnična meja »okrog 1200« — sicer še precej nejasna — se je še prilično razlikovala od one okrog 1900; severno od Celovca je precej bistvena razlika celo še med stanjem leta 1846 in 1900, čeprav je ta Wuttejeva ugotovitev iz leta 1906, s poznejšimi raziskavami še temeljito potrjena (glej posebej B. Grafenauer, Koroški zbornik, 1946, ter Razprave SAZU, razred za druž. in zgodovinske vede I, 1950), danes v koroškem zgodovinopisju nepriljubljena. Za njegovo znanstveno raven pa je to vsekakor zelo slabo izpričevalo! Neumann je zbral — delno tudi po arhivskih aktih (zlasti za spodnjo Ziljsko dolino) — nekaj zanimivih mnenj zemljiških gospodov o tamošnjih Slovincih, čeprav jih, žal, ni analiziral glede njihovega postanka (z eno izjemo, ko so akti rezultat kmečke upornosti, in najdemo za »slovenske podložnike« označbo, da so »lutherisch, rebelisch und erzketerisch« — 1669). Povzemanje poročil o ustoličevalnem obredu pa zopet ni brez napak: poročilo o slovenskem jeziku pri tožbi zoper koroškega vojvodo je že pri Otokarju in ga je Janez Vetrinjski skoraj dobesedno prevzel in ne na novo sam »dostavil«, pa tudi Otokar je pri tem prevzel (in napak razumel) tozadevne sklepne stavke poročila vrinka v Švabskem zrcalu. Prav takó povezovanje postanka ustoličevalnega obreda z dobo pokristjanjevanja (Ingo!) ni nova Unrestova misel, marveč srečamo to razlago že pri Janezu Vetrinjskem. Svojske določbe o nastopu koroškega vojvode ter izročilo o njegovi časti »državnega lovskega mojstra«, prevzeto pri Otokarju in Janezu Vetrinjskem po vrinku v Švabskem zrcalu, so bili gotovo pomembno oporišče Rudolfa IV. ob poskusu, da zagotovi Habsburžanom večje pravice v »večjem privilegiju« (Privilegium maius). Vendar ni verjetno, da bi spadala med te elemente tudi določba o prejemu fevda na konju in s palico v roki; v obredu sta namreč ta dva elementa ločena med različnimi fazi njegovega razvoja (palico ima vojvoda v roki, ko gre peš in ko izraz Feldpferd ne pomeni bojnega konja, marveč »kobil« [equam Janeza Vetrinjskega], jezdi pa brez palice v starejši obliki obrada) in ni jasno, kako bi se utegnili obe potezi združiti. Sicer pa pri ustoličevanju seyeda tudi ne gre za fevdno podelitev dežele! Pogrešna je tudi

domneva, da bi vojvodovi spremljevalci odgovarjali na slovenska vprašanja ustoličujočega kmeta »offenbar deutsch« — ker se pač ne ponovi izrecna omemba, da je bil tudi odgovor podan v slovenščini. Odgovori so bili pa vendar izrečeni prav tako v slovenščini; prav to je razvidno iz dejstva, da preide naloga odgovarjanja pri novi obliki obreda zelo hitro od vojvodovega spremstva na »prisednike« ustoličujočega kmeta. Sicer pa Janez Vetrinjski izrecno omenja slovenski jezik kot obredni jezik na sploh (Sclavica, q u a h i c u t i t u r, prolocutione).

Pri vprašanju »slovenske nadvojvodine Koroške« pa pridemo k jedru vprašanja ter hkrati k temeljni napaki vse Neumannove koncepcije tega zgodovinskega razvoja. Neumann očitno vnaša v svoje razpravljanje pojmovanja 19. in 20. stoletja: le tako je mogoče razumeti opozorilo, da je — po njegovem šele v 15. stoletju izoblikovana — ideja »slovenske nadvojvodine Koroške« v nasprotju s tedanjo etnično strukturo dežele (str. 146) in drugo, da ta plemiška ideja ter ponos na »slovenski« značaj dežele ni kar nič v skladu s prej navedenimi sodbami o slovenskih podložnikih (str. 149 in 153). To je prav tako daleč od načina mišljenja one dobe, kakor dokazovanje, naj bi bila Koroška konec 15. stoletja v etničnem pogledu še pretežno slovenska, s pomočjo znane opombe Jakoba Unresta ob opisu ustoličevanja koroških vojvod, ki smo ga včasih srečevali v slovenski publicistiki.

Gledanje na značaj deželnega prava v očeh fevdalnega sveta pač ni bilo odvisno od sodobne etnične strukture dežele, marveč od mnenja o izvoru tega posebnega prava. Temelj ideje »slovenske nadvojvodine Koroške« je bil pač ustoličevalni obred, ki mu je dajal slovenski obredni jezik nedvomen slovenski značaj. Takšno zavest o posebnih pravicah koroškega vojvode, zvezanih prav z ustoličevalnim obredom, je poudaril — posnemajoč tudi tu vrinek v Švabskem zrcalu — že Otokar. Začetki ideje »slovenske vojvodine Koroške« so torej že precej starejši od 15. stoletja. Prvič so jasno izraženi prav v Otokarjevem imenu »der windische herre« za koroškega vojvodo. Neumann sicer brani Graberjevo mnenje, da gre tu za pomen »windische« = »koroški«, seveda pa zopet brez odgovora na dejstvo, da do 13. stoletja pomeni ime »Carantani« plemensko označbo alpskih Slovenov (v pomenu sedanjega imena »Slovenci«), dalje, da pomeni na Loškem gospostvu ime Carantani (ob Bavarcih) s Koroškega priseljene Slovence in ne Nemcev (kakor je trdil Graber). Predvsem pa je ime »windisch« za Otokarja prav gotovo zvezano z jezikom (windischer rede sol er pflegen!) in povsem neverjetno je, da bi v tako kratkem tekstu isti izraz mogel imeti še bistveno drugačno vsebino. Teorija je zrasla naprej že pri Janezu Vetrinjskem, ki je razlagal nastanek ustoličevanja s karantansko zgodovino, ko domačih vojvod še niso zamenjali bavarski grofi, in prav tako srečamo pri Piccolominiu, ki je dobil podatke o ustoličevanju tudi v koroški deželi sami, glede obrednega jezika razlago: »sunt enim et ipsi Carinthiani Sclavi«. Da ideja »slovenske nadvojvodine Koroške« ni izšla iz misli, ki bi bile brez zveze s slovenskim obdobjem koroške zgodovine, se kaže najbolj jasno pri Unrestu, ki jo je povezoval še močnejše s prednemško dobo, hkrati pa navezoval označbo Koroške kot »ain rechts Windisch Landt« prav na trditev o pravici koroškega vojvode, da se »zagovarja v slovenskem jeziku« (sich in windischer Sprach verantwort). Končno izraža prav to stališče povsem naravnost tudi Veit Welzer leta 1523, ki je prav gotovo izrazil ob tem mnenje koroškega plemstva: Trdil je namreč, da je imela Koroška kot nadvojvodina posebne pravice, ker je »prišla od davnine iz tujega in ne nemškega naroda in bila k temu obdarovana v primeri z drugimi vojvodinami nemškega naroda s posebnimi svoboščinami in običaji« (daß Kärnten ein erzherzogtum, ... von alter her von fremder und nicht teutscher nation komen, darzue mit sonder freihaiten und gepreuchen wider andere fürstentumb in teutscher nation begabt und begnad ist). Izvor koroškega prava ima torej očitno tudi po tem, skorajda uradnem mnenju, ki ga je objavil Neumann sam (str. 160), vendarle tudi določen etnični prilastek, ki pa je seveda zvezan z davno preteklostjo, ko je to pravo nastalo, ne pa s sodobnim etničnim značajem dežele. Šele sredi 16. stoletja, ko se je v domačem zgodovinopisju uveljavila teza »epigonskega poznega nemškega humanizma o germanskem izvoru slovanskega prebivalstva avstrijskih dežel,

se je mogla ta jasnost politične teorije izgubiti. Vendar je kmalu nato tudi teorija sama — z zlomom stanovske moči ob izvedbi protireformacije — izgubila svoj pomen.

Neumann je poskusil sicer tudi še na drug način podpreti trditev, da je mogoč imeti izraz »windisch« tudi zgolj teritorialno vsebino »koroški« in ne le jezikovne »slovenski«. Že »ain widischer mann« vrinka v Švabskem zrcalu naj bi bil zgolj vsak prebivalec koroške dežele in ne le »slovenski mož«. Toda ljudje, ki so živeli v času, ko so bili ti teksti napisani, so jih očitno razumeli drugače: ta formulacija ni ohranjena v izrecni zvezi s slovenskim jezikom le v Sanktgallenskem rokopisu Švabskega zrcala, marveč jo je prav v jezikovnem smislu razvezal tudi Otokar v svoji Avstrijski kroniki. »Slovenska« obleka seveda ni kaka »narodna noša«, a kljub temu pomeni ob tej priložnosti obleko »slovenskega« kmeta (s poudarkom na kmetu!), ker je pač prav slovensko kmečko prebivalstvo — že po obrednem jeziku! — ob obredu partner vojvode oziroma plemstva; s tem seveda ni rečeno, da bi se obleka ostalega kmečkega prebivalstva na Koroškem v tej dobi morala od slovenske kmečke noše razlikovati. Posebej se opira Neumann na dve krajevni imeni — Windisch Pontafel in Windisch Matrei — ter trdi zlasti za drugo, da more pomeniti le »Kärntnerisch Matrei«, ne pa »Slovensko Matrei« (str. 167). Toda že dokazovanje nemškega etničnega značaja Pontablja z imeni in priimki je napačno, kajti priimki in imena imajo po trgih in mestih na Slovenskem povsod mnogo bolj nemški značaj kakor njihovo prebivalstvo; podatki iz italijanskih arhivov dajejo npr. za Ljubljano v tem pogledu povsem drugačno podobo in vsekakor se je tu bolj zanesti na etnično označbo kraja kakor na ta imena. V vsakem primeru pa je tu mogoča seveda še druga razlaga, namreč da je človek prišel skozi Pontabelj z romanskega na slovensko ozemlje. Pri Windisch Matrei (ime srečamo prvič 1334) gre pa gotovo za kraj z opaznim slovenskim prebivalstvom. Neumann sicer trdi, da tedaj »daleč in široko« tod ni bilo več nobenih Slovencev; toda ne prav tako daleč od tod omenja sam (po Kranzmayerju, Ortsnamenbuch von Kärnten I, 1956, str. 100 sl.) še okrog 1300 slovensko kolonizacijsko aktivnost v podobnih okoliščinah v srednji dolini Möll, za Vzhodno Tirolsko samo pa pričajo o slovenskem prebivalstvu podatki urbarja »sprednje goriske grafije« iz leta 1299 (gl. Fr. Klos-Bužek, Das Urbar der vorderen Grafschaft Görz aus dem Jahre 1299, Wien 1956, str. 32—48, in k temu M. Kos, K slovenski naselitvi na vzhodnem Tirolskem in zgornjem Koroškem, ZČ XIV, 1960, str. 179—186). Tudi za »windische Säumer« pričajo že Neumannovi podatki, da so bili to »slovenski« in ne kar »koroški« tovorniki; sami pravijo, da so doma »aus Windischland« ter ob priliki omenijo, da se »in diesem Teutschenland« (na Salzburškem) kdo še ne more sporazumeti, ker se še ni priučil jeziku (str. 168); pa tudi poročila koroških fevdalcev izrecno trdijo, da se slovenski kmetje razlikujejo od nemških prav zaradi svojega tovorjenja (str. 148). Tudi obratni primer oddelka, imenovanega »Teutsche Knechte« na Hrvatski krajini, omenjenega pri Valvasorju, ne potrjuje Neumannovih trditev. V 17. stoletju to v resnici niso bili več nemški vojaki, toda ob prvi ureditvi Krajine, sredi 16. so bili to res nemški najemniški oddelki; ko pa težki pogoji bojov na Krajini niso mogli privabiti novih Nemcev, so jih postopno napolnili s Hrvati, pa tudi nemški najemniki so se ženili z domačimi dekleti ter so pohrvatili. Ime »Teutsche Knechte« torej vendarle izvira prav iz etnične posebnosti teh čet ob njihovem nastanku (Zgodovina narodov Jugoslavije II, 1959, str. 359—362).

Bogo Grafenauer

Richard M. Allesch: Arsenik, seine Geschichte in Österreich. Klagenfurt 1959 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 54. Band).

Knjiga podrobno podaja zgodovino tiste vrste rudarske dejavnosti, ki je bila manj opazna in močna, to je pridobivanje arzenika. Pisec ugotovi, da so glavni kupec arzenika bile Benetke in da so tako štajerski kot koroški arzenik transportirali skozi Beljak direktno v republiko; šele od sredine 18. stoletja dalje so arzenik močno izvažali skozi Trst.

Pisec ne omenja pridobivanje arzenika na Kranjskem. Tudi meni se dozdeva, vsaj na osnovi do sedaj pregledanih virov, da ga dejansko niso pridobivali. Če so ga že kopali, niso mogle količine biti prav znatne. Za potrebe našega zdravilstva, za pobiranje podgan ali za obnovo fizičnih moči vprežne živine so morali Kranjci arzenik kupiti v obeh severnih sosednjih vojvodinah (nemški izrazi za arzenik so: najpogosteje Hüttrauch, redkeje Weissmehl, Giftmehl).

Na strani 130 je zagrešil pisec hudo napako, ko piše: »Na osnovi mirovne pogodbe z dne 14. oktobra 1809 je prišlo zgornje Koroško pod francosko upravo in je sestavljalo del Napoleonove kraljevine »Ilirije« s sedežem v Ljubljani«. Kako sta mogla tudi recenzent in morebitni urednik-bralec zamenjati Ilirske province z izrazom »Kraljevina Ilirija« oziroma spregledati piševo zmoto, mi ni jasno. Jože Šorn

Alois Brusatti, Unternehmensfinanzierung und Privatkredit im österreichischen Vormärz. Wien 1960 (Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, 13. Band, str. 331—379).

Kljub temu, da obstoji že številna literatura o vprašanih, ki jih skriva v sebi zgornji naslov, zasluži Brusattijeva razprava vso pozornost. Zakaj? Zato, ker podaja na prav pregleden način razvoj finansiranja podjetij od sredine 18. stoletja do sredine 19. stoletja in ustanavljanje privatnih bank v prvi polovici 19. stoletja. K temu delu je pritegnil pisec poleg literature še vire iz Finančnega arhiva na Dunaju.

V 18. stoletju so imeli podjetniki le majhne možnosti, dobiti denar od države. Brusatti našteje nekaj takih srečnežev, med njimi tudi suknarja Thysa iz Celovca, ki je prejel brezobrestno posojilo v višini 100.000 fl.

Iz razprave je videti, da je število prejemnikov posojil padalo v premem sorazmehu z zemljepisno oddaljenostjo od Dunaja. Brusatti tega dejstva ne poudari; tudi se ne vpraša, zakaj tako. Sicer si pa mi še tudi danes nismo čisto na jasnem, ali je bila to zavestna gospodarska politika države ali kaj drugega. Stanovska suknarna v Ljubljani ni prejela od države niti krajcarja podpore, enako ne njeni nasledniki-privatniki. Svilarnar Jernej Čebulj, ki je bil dovolj pomemben podjetnik celo v državnem merilu, se je zaman oziral proti Dunaju. Vrsta prosilcev bi se dala še podaljšati. — Rad verjamem dokazovanju, da država res ni imela mnogo denarja; kolikor ga je posojala, ga je posodila Dunaju najbližjim in zato boljše znanim podjetnikom. Za provinco ga je že zmanjkalo. Tako je država »nehote« povzročila večje in večje gospodarsko zaostajanje oddaljenejših dežel, konkretno na primer Kranjske in Goriške. Država je pač skrbela za uveljavitev in spoštovanje svojega uradniškega sistema (Jožef II.!), pri posojilih je bila manj agilna. Po drugi strani je to dober dokaz, da je kameRALIZEM skrbel res samo za državno blagajno. Skrb za povečanje narodnega dohodka v neki deželi je kaj rad prepustil kar njej sami.

Brusatti ugotavlja, da so okoli 1790 že popolnoma prenehali direktni državni krediti. Na bolje se je obrnilo šele po restavraciji. Prvo privatno posojilo je prejel šele leta 1825 knez Schwarzenberg in to v višini 1.500.000 fl (!).

V predmarčni dobi je bil izraz »privatne banke« sam po sebi še neznan. Rabili so le izraz »grosist in menjalec« (Grosshandlungs- und Wechselhaus). Šen vsake take firme je bil, postati dajalec posojil državi, postati državni bankir. V letih okoli 1820 so to bile firme: Melchior Steiner, Arstein & Eskeles, Geymüller & Comp., Fries & Comp. Steinerja je izrinil v letih okoli 1820—22 M. A. Rothschild. Fries je izginil iz tega kolegija 1826, Geymüller 1841. Od 1830 dalje se je dvigal Simon Jurij Sina. Od 1840—52 sta imeli prvo besedo firmi Sina in Arnstein & Eskeles. Bratje Geymüller so ustanovili podjetje 1805; kakšnih 15—20 let pozneje so dosegli tisto legendarno bogastvo, ki ga je pozneje dosegel samo še Salomon Rothschild, ki je veljal v letih okoli 1840 za najbogatejšega moža vse monarhije. Takoj za njim je bil največji bogataš S. J. Sina. V predmarčni dobi si je pričela največ sposojati denar poleg države tudi zemljiška aristokracija. Ta je posegala po posojilih zlasti v letih 1825—38

(Schwarzenberga sem že omenil). Od 1838 dalje so si bolj in bolj sposojali denar tudi industrijci. Tako je Rothschild posodil 1841 severni železnici 1.400.000 fl, v družbi s firmama Arnstein & Eskeles in Sina pa 1846 še železarju grofu Henckel-Donnermarku 1.125.000 fl.

Vse firme, ki sem jih naštel v tej oceni (in nekatere druge, ki sem jih izpustil), so važne tudi za slovensko gospodarsko zgodovino. Investirale so namreč kapital v pomorstvo, v premogovnike, v sladkorno industrijo, v železarstvo itd. Mnogo detajlov, ki jih Brusatti ne pozna, bom mogel objaviti že v bližnji bodočnosti. Za nas to seveda ne bodo detajli, ampak pomembni sestavni deli naše gospodarske zgodovine. Za celotno avstrijsko zgodovino bodo pač ostali detajli.

Iz Brusattijeve razprave se lepo vidi, kako je prav privatni bančni kapital ustvaril dela naravnost fundamentalne važnosti (železnice, rudniki, pomorstvo in podobno) in to od nekako 1830 dalje, in kako je odpravljaj gospodarsko mrtvilo, ki je zasenčevalo državo kakšnih 30 do 40 let (1790—1830).

Jože Šorn

Ein Jahrhundert Creditanstalt-Bankverein. Wien 1957. Herausgegeben von der Creditanstalt-Bankverein (392 strani, 4°, bogato ilustrirano).

Zajetno delo temelji na številni in kvalitetni literaturi ter na sledečih virih: iz arhiva Creditanstalt-Bankvereina izvirajo protokoli upravnega sveta, protokoli občnih zborov ter poslovna poročila Credit-Anstalta oziroma Creditanstalt-Bankvereina, vse za leta 1855—1954; dalje podobni protokoli in poročila Boden-Credit-Anstalta za leta 1869—1929; potem še istovrstni viri Wiener Bank-Vereina za čas 1869—1934. Razen teh virov so pisci uporabljali še vire iz Državnega arhiva, Splošnega upravnega arhiva, Finančnega arhiva in Prometnega arhiva (vse na Dunaju). Za nas je zlasti važno to, da vemo, kje so in kakšne narave so arhivi tistih starih avstrijskih denarnih zavodov, ki so znatno vplivali na finančne in splošne gospodarske razmere na Slovenskem. Naši domači raziskovalci zgodovine denarnih zavodov bodo morali citirane arhive vsekakor pregledati, kajti dosedanja tovrstna slovenska zgodovinska dela že ne zadoščajo več; služiti morejo kvečjemu le splošni orientaciji.

Knjiga Ein Jahrhundert je izvrstno sintetično delo o avstrijskem finančnem kapitalu. V glavnem ne prinaša tehničnih in odločilnih novosti, ker je ta veja gospodarskega udejstvovanja že tako in tako dobro obdelana v raznih monografijah, ima pa za bravca to prednost, da je vse podano lepo pregledno in nazorno v eni sami knjigi. Razumljivo je, da stoji v ospredju dogajanja K. k. priv. österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe (C. kr. priv. avstrijski Kreditni zavod za trgovino in obrt), prva kreacija avstrijske verzije Crédit Mobiliera, ki je zaživela leta 1855.

Delo je razdeljeno v dva velika oddelka: v prvega, ki obsega čas 1855 do 1918, in v drugega, ki zajema obdobje 1918—1956. S tem so hoteli pisci poudariti, da je prevrat leta 1918 resnično pomembnejši dogodek kot pa anšlus 13. marca 1938 ali morda dogodki 14. aprila 1945 (izvojevana bitka za Dunaj). Oba oddelka sta razdeljena v več manjših poglavij.

Opazi se, da so nanizani dogodki po letu 1934, torej po fuziji Credit-Anstalta z Wiener Bank-Vereinom, zgolj kronološko in manj temeljito, da tu torej preneha »zgodovina«. Zlasti obzirno in umerjeno je popisana doba od anšlusa do konca zavezniške zasedbe republike Avstrije.

Šibka stran sicer prav dobre knjige je ta, da se obravnavajo podružnice Credit-Anstalta dokaj površno. Ljubljanska podružnica se komaj omenja, tržaška se odpravi tako rekoč z nekaj stavki. Za nas bi bila seveda obdelava podružnic na slovenskem narodnostnem ozemlju bistveno važna zadeva. To velja še posebej za poprevratna leta, ko je šlo za »nacionalizacijo«^o industrije in bančnih zavodov. Glede tega nima knjiga Ein Jahrhundert na strani 165 drugega kot tale stavek: »Za prevzem ljubljanske podružnice je bil utemeljen leta 1920 v Ljubljani Kreditni zavod za trgovino in industrijo, kjer se je zainteresiral Credit-Anstalt s posestjo delnic.« Mi bi seveda hoteli vedeti

mного več, na primer to, kako so gledali na »nacionalizacijo« ljudi v dunajski centrali, kako so pristopili k tej transakciji in kakšne pogoje so stavili, kdo je zastopal njihove interese v novem Kreditnem zavodu in podobno. Glede navedenih odločilnih momentov si bomo morali pomagati kar sami, vsekakor tudi s pomočjo virov, ki sem jih citiral v prvem odstavku svoje ocene in ki jih danes hrani arhiv Creditanstalt-Bankverein na Dunaju.

Jože Šorn

Andrija Ljubomir Lisac, Razvoj industrije papira u Zagrebu. Zagreb 1961. Izdala Zagrebačka tvornica papira. 439 strani; ilustracije in priloge.

Pred nami je monografija, ki temeljito obdela vso zagrebško industrijo papirja ter obrate za predelovanje in konfekcijo papirja. Podrobno in dobro je podan začetek zagrebške tovarne papirja (str. 37 in sl., zlasti str. 56 in sl.). Medtem ko sem jaz živel v prepričanju, da sta bila predhodnika te tovarne dva mlina za zapir v Zagrebu (prim. Jugosl. industrija papirja..., ZČ XII—XIII, 1958—59, str. 158), je Lisac ugotovil, da je to bila le ena in ista papirnica (op. cit., str. 27—28), ki je delovala vsaj od 1772 do nekaj manj kot 1828. leta. Dobro je orisal tudi tovarno cigaretnega papirja »Golub«, Hrvatsko industrijo papirja d. d., »Jelo« itd., še posebej pa Jugoslovanski Bates d. d. Zanimivo je tudi poglavje »Likvidacija dioničnega kapitala« (str. 311—316).

Bolj želim obravnavati stvari, ki imajo širši in načelnejši značaj. Predvsem je tu nacionalizacija po prvi svetovni vojni (pri Lisacu str. 274 in dalje). Izraz sam pomeni, da so tovarno, ki je bila do prevrata last tujega kapitala in se je pokoravala tuji gospodarski politiki, po prevratu prevzeli če že ne v celoti pa vsaj po večini domači kapitalisti in jo podredili domači politiki. Davke je pobirala domača država, kontrolo je imela domača država, itd., itd. Mnogo obratov je pa sploh prevzela država v svojo izključno eksploatacijo. V obeh primerih pomeni »nacionalizirati« toliko kot »ponašiti« tujo industrijo. Da je lahko izvedla takrat nacionalizacijo poleg države le še močna skupina kapitalistov, ni treba posebej komentirati. Da pa bi nacionalizacijo izvedla »nacija« ali »narod«, o tem seveda ni govora. Zato dajem jaz izraz nacionalizacija vedno v narekovaj; kajti če bi prevzem izvedla nacija, bi bila to res prava nacionalizacija. To pa, kar se je dogodilo po osvoboditvi, je socializacija domačih privatnih podjetij ter nacionalizacija in socializacija podjetij z manjšinskim ali večinskim deležem tujega kapitala.

Debatirati se dá tudi o sledeči Liščevi trditvi (str. 352): »Svi karteli u predratnoj Jugoslaviji, pa tako i karteli industrije papira, stvarani su ili na inicijativu ali direktno pod rukovodstvom inozemnog kapitala...« O tem se ne more reči tako avtoritativno, dokler se ne preštudira v detajle. Velik del dose-danje literature o kartelih ni namreč na primerni znanstveni višini; zdi se mi, da je precej pisana z drugačnimi nameni. Sicer se pa o kartelih preje niti ni moglo dosti pisati, ker so bili arhivi kapitalističnih podjetij zaprti za javnost, enako tudi arhiv ministrstva trgovine in industrije. Kartelizacija med obema vojnama je bila tako splošni pojav, da je na primer kartelizacija avstrijske industrije določene panoge že sama po sebi izzvala kartelizacijo jugoslovanske industrije iste panoge. Edino v tem smislu je tuji kapital »dal iniciativo« za podobno akcijo domačega kapitala. Seveda moram dodati tudi to, da je nekatere karteles jugoslovanske industrije res organiziral tuji kapital (primerjaj samo industrijo kleja).

Lisac piše tudi o povezanosti domačega kapitala med seboj in s tujino. To je tako gotovo, kot je gotovo, da je bil medsebojno povezan tudi že vodilni element fevdalnega družbenega sistema. Isto je že nekaj desetletij s socializmom. Kapital je v določenih okoliščinah tudi »sprt«, ne samo »povezan«. O tem bi se dalo seveda še kaj napisati. Na primer to, da »židovski kapital«, ki ga omenja Lisac na več mestih svoje knjige, ni nobena ekstravaganca in ni nič manj »grozen« od protestantskega, muslimanskega ali katoliškega kapitala. Sploh se mi zdi »internacionalna povezanost židovskega kapitala« megljena za-

deva. Po državljanstvu je bil ta kapital jugoslovanski, avstrijski, češki, ameriški itd., po narodnosti in verski pripadnosti ni imel nobenih prednosti, povezan je bil pa itak tako kot vsi kapitali. Spričo vse večje internacionalizacije javnega življenja ni mednarodna povezava kapitala noben kuriozum. Najmočnejši v stari Jugoslaviji pa židovski kapital tako ni bil. Omenim naj, da je bil eden izmed največjih kapitalistov stare Jugoslavije »Zagrebčan« Vladimir Arko, ki je bil po poreklu Ribničan!

Lisca poznamo kot dobrega arhivista in vestnega historiografa; zato ne dvomimo, da je tudi njegov Razvoj industrije papira u Zagrebu dobro fundirana knjiga. Želeli bi samo več sinteze, več strnjene prikaza določenih značilnosti. Tako bi se dala »nacionalizacija« sumirati z enim ali dvema odstavkoma, da bi videli značilnost tega pojava v hrvatski industriji. Podobno je z udeležbami bank v industriji, s krizo po letu 1930, s kartelizacijo industrije itd.

Jože Sorn

Otto Molden, Ruf des Gewissens, Der österr. Freiheitskampf 1938—1945,
2. Auflage, založba Herold, 1958.

Prvi poskus podati podobo protinacističnega gibanja v Avstriji predstavlja brošura dr. Hansa Beckerja, Österreichs Freiheitskampf, Wien 1946, in njen povzetek v članku Johanna Breithoferja, Österreichs Freiheitskampf 1938 do 1945 v mesečniku »Österreichische Monatshefte«, april 1946, št. 7. Ta poskus je imela podkrepiti oficialna publikacija virov (knjiga Rot-Weiss-Rot I. v založbi Österreichische Staatsdruckerei, Wien 1946), ki naj bi predstavila Avstrijo za prvo žrtev Hitlerja (prim. D. K., Austriska »Crveno-Bjela-Crvena knjiga«, Trideset dana 1947, zvezek 13—15, str. 93—98). Leta 1958 pa je izšla že v drugi izdaji knjiga Otta Moldena o avstrijskem odporiškem gibanju. Molden v knjigi obdeluje čas od anšlusa do poletja 1940, ko je izbruhnila vojna, sledi obdobje od poletja 1940 do jeseni 1944, pri čemer predstavlja cezuro atentat na Hitlerja 20. julija 1944, piše o stikih z zahodnimi zavezniki (ta del knjige je najslabši), klicah odpora med Avstrijci (ustanovitev pokreta 05 ter Začasnega avstrijskega nacionalnega komiteta) ter končno opiše neuspele vstaje na Dunaju, tik preden so ga osvobodili Rusi.

Molden se v knjigi v glavnem omejuje na meščanske krožke, govori o revolucionarnih socialistih, komuniste pa komaj omeni (kritične pripombe k Moldenovemu odnosu do komunistov gl. v oceni Wolfganga Kopitscha v Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, Berlin DDR, Heft I, 1960, str. 206 do 211). Od meščanskih skupin, ki so v glavnem izšle iz vaterländskega in katoliškega kroga, sta idejno zanimivi skupini Burian in skupina dr. Ledererja. Vodja prve skupine Burian je bil dunajski zaupnik Ottona Habsburškega in se je kot monarhist zavzemal za ustanovitev »srednje in jugovzhodnoevropskega cesarstva«, ki bi obsegalo Sudete, Avstrijo in države naslednice na ozemlju od linije Ren—Maina do starih vzhodnih meja monarhije in ki bi tako zajemalo pretežno katoliško prebivalstvo (str. 60), druga skupina pa je stremela po vzpostavitvi Podonavske federacije, ki bi zajela tudi Bavarsko (str. 70).

Med poizkusi aktivnega odpora v drugi polovici vojne je za nas interesanten načrt formiranja avstrijske legije iz avstrijskih dezertarjev in tujih delavcev na Pohorju (str. 208—210), ki pa je propadel. Iz stikov dunajske odporiške centrale z inozemstvom izvemo, da je predstavnik ameriškega poslanstva v Parizu izdal avstrijskemu odporiškemu gibanju zavezniške načrte o razdelitvi Avstrije naasedbene cone (str. 183).

Pomanjkljivost Moldenove knjige je v tem, da se avtor v glavnem omejuje na Dunaj, v provinco seže le na Tirolskem; da ne omenja Österreichische Freiheitsfront (ÖFF) ter pušča ob strani edino realno silo — štiri avstrijske bataljone, formirane na slovenskih tleh.

Tone Zorn

Atlas zur Geschichte der deutschen Ostsiedlung. Bearbeitet von Dr. Wilfried Krallert unter Mitarbeit von Prof. Dr. Walter Kuhn und Prof. Ernst Schwarz. Bielefeld-Berlin-Hannover, 1958, 24 str. zemljevidov + 32 str. uvoda in imenskega registra.

Putzgerjev »Historischer Schulatlas« je izšel v povojni izdaji (64. izd., 1954) sicer snovno dopolnjen s kartami za prazgodovino in za dobo od prve svetovne vojne naprej, zato pa so morali v tej izdaji opustiti precejšnje število prejšnjih zemljevidov, zlasti skoraj vse zemljevide za zgodovino nemških pokrajin. V nadomestilo je začela založba izdajati kartografske »monografije k svetovni zgodovini« (Monographien zur Weltgeschichte, Neue Folge). Doslej sta izšla dva zvezka, prvi posvečen bavarski zgodovini, četrti pa zgodovini »nemškega naseljevanja proti vzhodu« (drugi in tretji zvezek sta še v pripravi). Zvezki ne vsebujejo le zemljevidov, marveč tudi kratek uvod v vsako karto, register na zemljevidih vsebovanih krajevnih imen in seznam literature.

Atlas je sicer tehnično zelo lepo izdelan in zbuja pri ljudeh, ki ne poznajo snovi, nedvomno vtis resnega in preglednega kartografskega dela o zaokroženem zgodovinskem vprašanju. V resnici gre pa za predvsem politično propagandno publikacijo, izdelano povsem v duhu nemškega zgodovinopisja v dobi, ko je na tako vidnem mestu sodelovalo ob pripravah za pohod proti vzhodu in jugovzhodu. Delo vsebuje vrsto zgodovinskih napak in celo potvorb. Le za primer naj navedem takšne značilne poteze, kolikor zadevajo zgodovino naših narodov. Slovanska pradomovina je omejena do 6. stoletja (!) na Pripjatska močvirja in njihovo neposredno okolico, nato pa naj bi se naselili Slovani v Podonavje in na Balkanski polotok le preko severozahodnega roba Karpatov (torej v smislu Kleblovih in Schwarzovih nevzdržnih tez), medtem ko je ostala pot preko spodnje Donave — tako pogosto omenjana po bizantinskih piscih 6. in 7. stoletja — pridržana samo Bolgarom. Na zemljevidu o bavarski vzhodni kolonizaciji do 14. stoletja se štejejo k »nemškemu naseljitvenemu področju v 14. st.« ne le Štajerska preko Maribora in do zgornje Savinjske doline, marveč tudi večina Gorenjske, zgornja Soška dolina in večina doline Krke; temu primerno so prikazane tudi starejše etape kolonizacije. Pri tem je uporabljena ploskovna kartografska tehnika tako, da so sicer izločena nenaseljena gorska področja, sicer pa je prikazano nemško »kolonizacijsko ozemlje« brez kakršnegakoli upoštevanja drugih narodnosti, kar ustvarja kartografsko podobo povsem sklenjenega nemškega ozemlja. Slovenska zahodna meja je označena le konec 6. stoletja, in to ob Donavi (vsa njena dolina se šteje k Bavarcem že od 550!) z grobo napako v smislu Kranzmayerjevih dokazovanj, da med Anizo in Dunajem med južnimi in zahodnimi Slovani ni bilo nikakega teritorialnega stika. Načrt Slovenjega Gradca je predstavljen kot »jasen južnonemški načrt trga ob cesti«, kakor bi bila to posebna južnonemška etnična karakteristika. Na narodnostni in jezikovni karti pred prvo svetovno vojno nastopajo kot posebna narodnostna skupnost med »jezikovno in po čutu pripadnosti ponemčenimi skupinami« tudi »Windische« — Slovenci v mejah današnje Avstrije sploh niso označeni — in sicer na ozemlju, ki je bistveno manjše od slovenskega ozemlja na Koroškem po uradnem štetju leta 1910. Kot posebne narodnostne skupine so šteti tudi Bosanci, Bunjevci in Šokci, srbsko ozemlje v Vojvodini pa je znatno okrnjeno. Ozemlje med jugoslovansko-avstrijsko državno mejo ter med mejo ozemlja, ki ga je zahtevala sprva Avstrija novembra 1918 na Štajerskem ter Mežiški dolini, je na zemljevidu o izgubah Avstrije po prvi svetovni vojni v nasprotju s podatki celo uradnih avstrijskih štetij pred prvo svetovno vojno predstavljeno kot »večinoma nemški del spodnje Štajerske« oziroma kot »avstrijsko državno ozemlje«, kot bi bila deklaracija z dne 22. 11. 1918 mednarodnopravno obvezen akt! Podobne vrednosti je tudi komentar, ki v drugi svetovni vojni kar odkrito jemlje v zaščito npr. nemško manjšino v Jugoslaviji, povsem zamoledni njeno petokolonsko dejavnost ter jo predstavi kot nedolžno žrtev hitlerjevske politike ter jugoslovanske maščevalnosti.

Podobno podobo bi pokazala tudi analiza ostalih zemljevidov. Očitno stari duh — povsem »neobtežen« od zgodovinske resnice — uživa še vedno obilo

prostora v nemškem zgodovinopisju. Mar res nemško zgodovinopisje nima niti toliko notranje sile, da bi moglo samo vsaj v ocenah zavriniti takšne politične orgije v zgodovinopisju, ki so hkrati orgije neznanja in zastrupljanja predvsem lastne nemške mladine?!

Bogo Grafenauer

Anton Zollitsch, Filipowa. Entstehen, Wachsen und Vergehen einer donau-schwäbischen Gemeinde in der Batschka, Freilassing 1957.

Otto Vogenberger, Pantschowa. Zentrum des Deutschtums im Südbanat, Freilassing 1961.

Martin Schneider, Miletitsch, Freilassing 1961.

(Vse tri knjige so izšle v zbirki Donaueschwäbische Beiträge pri založbi Pannonia na Bavarskem.)

Vrsta zbornikov o jugovzhodnem nemštvu (skoraj 50 knjig v imenovani zbirki, za ostale publikacije gl. bibliografijo v zborniku »Wirtschaft und Gesellschaft Südeuropas«. Gedenkschrift f. Wilhelm Güllich, München 1961) nosi po eni strani memoarski značaj, po drugi strani pa se lepo sklada s pozivom bonnske vlade iz junija 1956, da bi se ugotovile izgube in usoda nekdanjih »Volksdeutscherjev«. Za izvršitev te naloge je bila v Stuttgartu ustanovljena posebna institucija, ki zbira podatke o usodi jugovzhodnih Nemcev. Naloga te institucije je izdelava »Heimatskartei« vseh Nemcev, ki so živehi 1.9.1939 na Madžarskem, Slovaškem, v Romuniji in Jugoslaviji, ne pa v Besarabiji in Dobrudži, od koder so se sami prostovoljno izselili že leta 1940 (Neuland, 11. XI. 1961, str. 3). K izpolnitvi te naloge doprinašajo tudi naše tri knjige z bolj ali manj popolnimi seznanji Švabov iz krajev Bački Gračac (Filikowa), Pančevo (Pantschowa) in Srpski Miletić (Miletitsch). Pri zbiranju podobnega gradiva je važen predvsem politični moment, kajti usoda podonavskih Švabov naj služi za moralno kompenzacijo nacističnih zločinov, storjenih med zadnjo vojno, lahko pa bo služilo — kot da slutiti nemška pravna publicistika — s tako imenovano »domovinsko pravico« — »Heimatrechtom« novim ekspanzionističnim težnjam (o »Heimatrechtu« izhaja v Zahodni Nemčiji obširna literatura; za zadnja leta gl. bibliografijo v Integration, Offizielles Organ der AWG/AER, št. 5, 1961). Predvsem skuša dokazati, da so bili podonavski Švabi žrtve nacističnega režima. Čeprav »so se v dobri veri skoraj v celoti oprijeli nemške državne stranke« (Miletitsch, str. 229), »niso bili kolaboracionisti, pač pa v glavnem žrtve nacionalsocialistične blazne politike« (Pantschowa, str. 148); res, da so sodelovali v edinicah Waffen-SS, toda vstop v te edinice je bil bolj prisiljen kot prostovoljen, v Bački pa so Švabi raje stopali v nemško kot pa v madžarsko vojsko. »Zato se iz te akcije ne more delati zaključkov o lojalnosti te narodnostne skupine ali pa konstruirati soodgovornosti v Hitlerjevi vojni«. (Pantschowa, str. 147). Erich Kampf, poznavalec dogodkov v Vojvodini leta 1941 pa ocenjuje to dejstvo popolnoma drugače: »Po mojem mnenju ni mogoče oprati gibanja, ki ga je Himmler onečastil s krvjo. Še živé priče, ki vedo, kako je bilo s prostovoljci in kakšne posebne naloge je opravljala divizija »Prinz Eugen« Neuland 7. I. 1961, str. 3. Redakcija lista pa dodaja: Tudi mi ne moremo stvari več popravljati. Hitlerjeva politika je za 100 let, diskreditirala inozemsko nemštvo). Zanimiv je podatek, da v Bačkem Gračacu po umiku nemške vojske 1944. leta ni hotel vstopiti v NOV niti eden preostali Nemeč (Filipowa, str. 185).

Vse tri knjige imajo slično razporeditev gradiva. Poleg etnografskih zapiskov vsebujejo kronološke preglede, ki začenjajo od Rimljanov. Za obdobje kolonizacije Vojvodine (18. stoletje) najdemo več drobec iz dunajskih arhivov (prim. A. F. Scherhauer, Ungehobene Schätze in den Wiener Archiven, Neuland, 17. II. 1962, str. 3). Obširnejši postanejo pregledi za 19. in 20. stoletje, posebno za čas stare Jugoslavije pred in po letu 1933, ko začne med nemško manjšino prevladovati mlajša struja, ki je kmalu zajadrala v nacistične vode. Vsi trije avtorji govorijo o sporazumu leta 1938 med staro garnituro v nemškem Kultur-

bundu, mlajšimi »obnovitelji« in med zmerno strujo, do katere je prišlo v glavnem na liniji nacionalsocializma. Dalje omenjajo zveze vojvodinskih Švabov iz leta 1905 ustanovljenim VDA (Verein für das Deutschtum im Ausland) in s podobnimi institucijami (npr. Auslandsinstitut v Stuttgartu DAI). V vseh treh knjigah ne najdemo obsodbe politike matičnega naroda in teh institucij do nemških manjšin na jugovzhodu, ki je pripeljala do katastrofe jugovzhodnega nemštva potem, ko se je to nemštvo ob začetku druge svetovne vojne zavestno oprijelo ciljev matičnega naroda; po mnenju avtorjev naj bi bil verjetno edini krivec nacistični režim, ne pa oni, ki so mu pripravljali tla za jugovzhodno politiko.

Tone Zorn

Helfried Pfeifer, Das Recht der nationalen Minderheiten in Österreich. Posebni odtis iz Ostdeutsche Wissenschaft, Bd. VIII, 1961, str. 265—318.

Pod tem naslovom nam Pfeifer (o avtorju gl. Die österr. Furche 10. VI. 1961, str. 9 in 8. VII. 1961, str. 13) poda več zanimivih podatkov, tako na str. 285, da si je »žal zaman« prizadeval kot poslanec FPÖ v dunajskem parlamentu — še pred podpisom avstrijske državne pogodbe (15. 5. 1955) — za revizijo njenih manjšinskih določb, na strani 308 najdemo doslej še neobjavljene podatke o stanju dvojezičnega šolstva na Koroškem za šolsko leto 1960/61 ter na straneh 290—299 prvič sistematično stanje manjšinskega šolstva na Dunaju (češka manjšina) in na Gradiščanskem. Pri obravnavi manjšinskega vprašanja in zaščite v prvi in drugi avstrijski republiki ter v stari monarhiji se avtor med drugim sklicuje tudi na politično literaturo. Za Koroško seveda najdemo imena kot Miltschinsky (zanj prim. Thomas M. Barker, The Slovenes of Carinthia a National Minority Problem, New York-Wash. 1960, str. 229 sl), Manfred Straka (Franjo Baš, Okupatorska historiografija o slovenskem Štajerskem, ZČ I/1947, str. 222 sl, zadnji važnejši Strakin spis take vrste najdemo v Carinthii I, 1960, str. 901 sl.) ter E. Kranzmayerja s tendenčno in obenem tudi površno in začetniško brošuro Die deutschen Lehnwörter in der slowenischen Volkssprache, 1944 (glej oceno Kranzmayerjevega dela izpod peresa Franceta Bezlaja v Slavistični reviji 1959/60, str. 287 sl., o K. Volkszeitung, 5. I. 1962, str. 16). Kot tak je Pfeifer seveda zagovornik »vindišarske« koroške teorije. Po njem so pač vindišarji »samosvoji«, po kulturi Nemci, narodnostna skupina, ki se nahaja med Nemci in Slovenci, se pa prišteva k nemškemu kulturnemu krogu ter dobrovoljno prehaja v nemštvo. Tako so med Slovenci in vindišarji še večje razlike kot med Slovenci in Nemci. Pfeifer uporablja v svojem delu tudi Ivana Prijatelja. Prav lahko bi uporabil tudi knjižico Lojzeta Udetaja, Teorija o vindišarjih — »Windische«, Celovec 1956; če že te ne, pa vsaj članek vodilnega avstrijskega manjšinskega teoretika dr. Theodorja Veiterja (katerega dela Pfeifer sicer pozna) v Berichte und Informationen št. 750, 2. XII. 1960, str. 3—5, v katerem je Veiter etnično pristel k slovenski manjšini tudi tako imenovane vindišarje, ki so jih »ugotovili« pri ljudskem štetju 1951. leta (o štetju primerjaj dr. Vladimir Klemenčič, Kritični pretres avstrijskega popisa 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem, Razprave in gradivo INV, 1960, št. 2), še bolj pa bi se verjetno izognil Veiterjevemu priznanju, da je vindišarstvo (kakršnega pojmuje Pfeifer) retortni narod, kakršnega so si bili izmislili nemški nacionalisti na Koroškem (Die österr. Furche 20. V. 1961, str. 13), čeravno tudi Veiterju uhaja teza o pripadanju k nemškemu kulturnemu krogu (prav tam 3. V. 1961, str. 6). Tako slabo poznavanje literature o koroškem vprašanju seveda opravičuje, da avtor, bivši univerzitetni profesor, ne pozna notic v nemškem koroškem tisku in preko njih drugo Udetovo razpravo Zgodovina slovenskega pouka na koroških ljudskih šolah, separat iz Pedagoškega zbornika, 1955, ki bi temeljito spremenila Pfeiferjevo podobo iz 19. stol., za najnovejše obdobje pa je izšla razprava Janka Pleterskega, Manjšinska zakonodaja na Koroškem po drugi svetovni vojni, Razprave in gradivo INV, 1960, št. 2, ki popolnoma revidira Pfeiferjeva izvajanja.

Tone Zorn

Ernst Birke: Frankreich und Ostmitteleuropa im 19. Jahrhundert. (Ost-europa im Vergangenheit und Gegenwart, 6), Böhlau-Verlag, 1960.

Nemški poročevalec piše, da je Birkeova knjiga eden najbolj tehtnih doprinosov v nemškem jeziku k zgodovini francoskega duha (Karl Epting v Ost-Europa 1961, zv. 10, str. 171). Birkeova knjiga je odličen prikaz razvoja francoske slovanofilske misli in publicistike v 19. stoletju, ki se je najprej omejevala na Poljake, tem je v 50. letih priključila Madžare, v 60. letih zajela Čeha in proti koncu stoletja, v skladu s tedanjo politično konstelacijo, vključila predvsem Ruse. Po obsežnem uvodu, v katerem Birke po Franu Zwitteru (Illyrisme et sentiment Jugoslave in Le Monde Slave, Paris 1933/II), obdela ilirske province, avtor preide na 30. leta 19. stoletja, ko pljusne v Francijo prvi val poljskih emigrantov. Za razvoj prve generacije francoskih slovanofilov je po Birkeu posebno važen Mickiewiczov prihod in delovanje v Parizu (prim. ideje E. Charriera v Politique de l'Histoire). Pri Charrieru in naslednikih ima precejšen vpliv na slovanofilstvo strah pred pangermanizmom in tevtonizmom. Pri prikazu narodnostne politike Napoleona III. do vzhodne in srednje Evrope Birke obdela novo generacijo francoskih slovanofilov (Louisa Légera, Ernesta Denisa in kasneje Louisa Eisenmanna). Ta nova generacija ni le dokočno organizirala znanstveno proučevanje slovanskih problemov, temveč tudi vodila francosko javno mnenje in sodelovala v politiki pred in med prvo svetovno vojno (Denis). Birke se pri tem opisu zaenkrat ustavi pri letu 1897. —

Knjiga nudi poleg idejnega razvoja prikaz franco-ko-vzhodnoevropskih stikov, ki so bili predvsem osebni, pa tudi politični in diplomatski.

Tone Zorn

Friedrich Zopp: Kärntner Bibliographie. Das Schriftum über Kärnten aus den Jahren 1945 bis 1959. Herausgegeben von der Bundesstaatlichen Studienbibliothek Klagenfurt, 1961, 288 str.

Z veliko marljivostjo je izbral bibliotekar deželnega muzeja za Koroško v Celovcu Zopp skoraj 4000 naslovov, ki se dotikajo vseh področij koroškega življenja. V uvodnem delu avtor našteva bibliografije in periodiko (razen časnikov, ki jih ne upošteva) iz katere je črpal. Od slovenske periodike Zopp pozna slovenske koroške tiske, od osrednjih pa omenja Zgodovinski časopis, Slavistično revijo in publikacije SAZU. V bibliografijo je menda sprejel »znanstvene in poljudno znanstvene tiske, ne pa publikacije, kot sta politična in dnevna literatura«. — Od slovenskih historičnih del avtor bibliografije upošteva Grafenauerjevo Ustoličevanje..., 1952 (št. 412) ter Zgodovino slovenskega naroda zv. 1—3, ki se »dotika tudi Koroške« (št. 1185), ne najdemo pa Hauptmannove Staroslovenske družbe..., 1954 in Kosove Zgodovine Slovencev, 1955. Ostali slovenski deleži je v bistvu omejen na kulturno-zgodovinske zapise in etnografske prispevke, razen knjige Koroška v borbi, Celovec 1951, ki ji Zopp stavlja ob stran pamflet Die OF ohne Maske, Klagenfurt 1948. Med dnevno politično literaturo Zopp vsekakor šteje Koroški Zbornik, Ljubljana 1946, ki vsebuje občutek in občutek zavestne germanizacije pri Slovencih (Stanislaus Hafner v Südostdeutsches Archiv, Bd. III/1, München 1961, str. 65), razpravi B. Grafenauerja in V. Melika o letu 1848 v Zgodovinskem časopisu II—III, 1948, Zbornik Koroške, Ljubljana 1959, publicirani pramaterial Czörnigove etnografske statistike (B. Grafenauer, Czörnigova etnografska statistika in njena metoda, RRZD I, 1950) in še kaj. Od slovenskih koroških del ne najdemo knjžice prof. Tischlerja Die Sprachenfrage in Kärnten vor 100 Jahren und heute, Klagenfurt 1956, ter mesečnik Svoboda (1946—1951), pač pa najdemo glasilo koroškega Heimatdiensta Kärntner Landsmannschaft. Po drugi strani pa se je avtor ognil skrajno političnim publikacijam kot npr. brošuri dr. Viktorja Miltschinskega Kärnten, ein hundertjähriger Grenzlandschicksal, Wien 1959. Od del slovenskih geografov Zopp pozna Melikov geografski opis Slovenije (št. 2195) ter Plešičevi razpravi: Agrarna struktura na Koroškem, Ge. Ve. 1946 (št. 585) in Oblike zemljiške razdelitve na Koroškem, SE 1, 1958 (št. 1848). Bibliografiji je dodano skupno osebno in stvarno kazalo.

Tone Zorn

F. X. Holder: Dass Kärnten eins und frei bleibe. Hereausgegeben zur 40. Wiederkehr der Kärntner Volksabstimmung, Klagenfurt 1961.

Knjižica naj bi podala poljuden prikaz plebiscitnih bojev na Koroškem v letih 1918—20 izpod peresa Hansa Steinacherja, ki se skriva pod psevdonimom (Wiener Zeitung 30. 4. 1961, na tem mestu so našete tudi glavne koroške publikacije posvečene 40. letnici plebiscita. O Steinacherju glej Svoboda 1950, strani 255—258). Kljub mnenju poročevalca v Wiener Zeitung, da nas Steinacher kot »poklicani kronist vodi skozi vse postaje križevega pota«, ki ga je prešlo koroško ljudstvo v letih 1918—20, moramo knjižico oceniti za shematično in površno; v dokaz naj služi oznaka Krfskega pakta (20. 7. 1917) za anglo-srbski dogovor o ustvaritvi kraljevine Jugoslavije. — Vsebinsko bogatejši z obrobniim drobirjem pa so obsežni spominski članki v slavnostnih številkah koroških časnikov ob 40. letnici plebiscita »Die Neue Zeit« 8. 10. 1960, »Kleine Zeitung« in Volkszeitung z dne 10. 10. 1960. Na višji ravni je razprava Walterja Fressacherja, Bauernehrung v publikaciji Kärntner Landsmannschafta Kärntens Festjahr 1960, str. 26 sl. Omenim naj še članke iz posebne oktobrske številke Kulturnachrichten aus Kärnten (nekaj naslovov: Hermann Braumüller, Kärntens Kampf um Einheit und Freiheit; Vinzenz Schumy, Die Friedensverhandlungen in Paris; ponovno Steinacher, Über den Kärntner Heimatdienst 1919—20). V glavnem se pojavljajo v vseh publikacijah isti avtorji s podobnimi variacijami.

Tone Zorn

Paul Hazard, Kriza evropske zavesti (1680—1715). Prevedel iz francoščine Bogomil Fatur. Izdala Državna založba Slovenije v knjižni zbirki Kultura in zgodovina 1959. Strani 492.

V slovenskem prevodu smo dobili dve najboljše in najpomembnejši monografiji znamenitega francoskega literarnega zgodovinarja Paula Hazarda. Razen Krize evropske zavesti je izšla v isti knjižni zbirki tudi Evropska misel v 18. stoletju od Montesquieuja do Lessinga (Državna založba 1960). Od teh monografij je vsekakor pomembnejša prva, ki prikazuje obdobje, omenjeno z letoma 1680 in 1715. V tem obdobju, ki zajema jedva štirideset let, je globoka duhovna kriza začela razkrajati ideologijo 17. stoletja. Kakor prikazuje Hazard v uvodu svoje monografije, so ljudje 17. stoletja ljubili hierarhijo, disciplino, red, ki jih zagotavlja avtoriteta, dogma; vse to so sovražili ljudje 18. stoletja, njihovi neposredni nasledniki. Prvi so kristjani, drugi so antikristjani, prvi verujejo v božjo pravo, drugi pa v nraavno pravo, prvi živijo zadovoljni v družbi, ki je razcepljena v neeneake razrede, drugi pa sanjajo edino o enakosti. Ko opisuje Hazard veliki duhovni preobrat v tem vmesnem pasu, ki vodi iz 17. stoletja v 18. stoletje, se ne ustavlja samo pri velikih mislecih in prvih glasnikih in označevalcih idej, ki so zmogovale v 18. stoletju, kakor so npr. Spinoza, čigar vpliv se je šele začel čutiti, Bernard Fontenelle, Pierre Bayle, Richard Simon, John Locke, Anthony Collins, Leibnitz, temveč skuša osvetliti celotno duhovno podobo obdobja na pragu 18. stoletja v vsej njegovi notranji protislovnosti. Na podlagi temeljitega poznavanja in primerjanja književnosti pet velikih narodov (francoskega, angleškega, italijanskega, španskega in nemškega) hoče pokazati, da so se bistvene poteze duha osemnajstega stoletja razodele že dosti prej, kot po navadi mislimo, da je bil ta duh že ves izoblikovan v dobi, ko je Ludovik XIV. še blestel v svoji sijajni moči; da so skoraj vse ideje, ki so se zdele revolucionarne okoli leta 1760 ali celo okoli leta 1789, prišle do izraza že okoli leta 1680. Obdobje od 1680 do 1715 je zato obdobje globoke krize evropske zavesti, kakor je v zgodovini miselnosti ni bilo pomembnejše.

Paul Hazard (1878—1944) je najodličnejši predstavnik pozitivistične literarno-zgodovinske smeri, kakor se je oblikovala že po sedemdesetih letih 19. stoletja pod prevladujočim Tainovim vplivom in je povsem zavladala v prenovljeni in poglobljeni obliki v prvih desetletjih 20. stoletja. Odlikuje se pred svojimi pozitivističnimi vrstniki po izredni erudiciji, širokem evropskem okviru znanstvenih raziskovanj in preverjenih podatkih. Njegova znanstvena dela so tudi svojevrstne literarne umetnine po svoji dognani obliki, izbrušenemu slogu,

jasnem in lahko umljivem načinu opisovanja najbolj subtilnih psihičnih pojavov. V tem pogledu Hazard nadaljuje izročilo velikih francoskih pisateljev 17. in 18. stoletja. Navzlic vsem odlikam pa znanstveno delo Paula Hazarda ni brez slabosti. Te v bistvu izvirajo iz filozofskega idealizma, ki je neločljiv sestavni del pozitivistične metode znanstvenega dela. Ko prikazuje Hazard duhovno življenje Evrope na pragu 18. stoletja v vsej njegovi pestrosti in notranji protislovnosti, ga le redkokdaj povezuje s takratnim družbenim in političnim dogajanjem in to niti takrat, ko je tesna povezanost na prvi pogled očitna in se da nakazati v nekaj skopih besedah. Miselni razvoj, kakor ga prikazuje Hazard, postane zato nekako samopremikanje idej, samopremikanje »evropskega« duha, ki močno spominja na Heglovega »svetovnega duha«. Posledica idealističnega pojmovanja je tudi, da Hazard ne vidi ali pa noče videti razredne pogojenosti miselnega razvoja, ki ga prikazuje. Temu se moramo tembolj čuditi, ker so za razredno pogojenost vsake ideologije vedeli mnogi meščanski zgodovinarji 19. stoletja, ki so sicer historični materializem odklanjali ali pa ga sploh niso poznali. Za Hazarda je kriza evropskega mišljenja neka splošna duhovna kriza, ne pa samo kriza fevdalne ideologije, kar po svojem bistvu je. Zmagoviti zaključek buržoazne revolucije v Angliji (1688), konec interesne povezanosti buržoazije in fevdalne absolutne države v Franciji kmalu po Colbertovi smrti (1683), poraz Ludovika XIV. v španski nasledstveni vojni (1701 do 1714) proti koaliciji evropskih držav pod vodstvom Anglije in Holandije, držav s takrat najnaprednejšo gospodarsko in politično strukturo, so zadosten razlog za krizo fevdalne ideologije. Ta je zato samo odsev krize, ki je zadela absolutno državo kot najvišjo, pa tudi poslednjo obliko fevdalne države. Vznik in rast novih idej v 18. stoletju, ki jih spremlja odkrita in borbena negacija fevdalne ideologije, imenujemo s skupnim imenom razsvetljenstvo. Do Hazarda so začetke razsvetljenstva iskali v dvajsetih in tridesetih letih 18. stoletja ob bežni omembi Johna Locka kot njegovega predhodnika in prvega glasnika. Hazard pa je v navedenem delu prepričljivo dokazal, da je treba začetke razsvetljenstva iskati že med leti 1680—1715 in to ne samo v Angliji, temveč tudi v Franciji.

Nelahko nalogo prevajanja francoskega teksta, ki vsebuje tudi številne originalne citate iz drugih evropskih jezikov, je uspešno rešil Bogomil Fatur. Prevodu je dodana tehtna razprava Antona Ocvirka »Paul Hazard in primerjalna književnost« (67 strani). Razprava je prikaz Hazardovega življenja in znanstvenega dela, hkrati pa je Anton Ocvirk ob uporabi znanstvene metode svojega učitelja in vzornika pojasnil in dopolnil osnovne ugotovitve Krize evropske zavesti.

Bogo Stupan

Charles in Mary Beard, Zgodovina Združenih držav Amerike. Prevedel iz angleščine Herbert Grün. Izdala Državna založba Slovenije v knjižni zbirki Kultura in zgodovina 1959. Strani 613.

S knjižno zbirko Kultura in zgodovina opravlja Državna založba Slovenije že nekaj let prav pomembno kulturno poslanstvo. Obdarila je naš knjižni trg z vrsto prevodov znanstvenih in poljudno znanstvenih del iz področja kulture in zgodovine v dokaj posrečeni izbiri. Z izdajo Beardove Zgodovine Združenih držav je Državna založba ustregla širokemu krogu čitateljev, ki je pogrešal najbolj osnovnih informacij o zgodovini ZDA in to v času, ko so Združene države Amerike nesporno vodilna gospodarska in politična sila tako imenovanega zahodnega sveta. Čeprav sta se že Marx in Engels dotaknila v pismih in člankih nekaterih problemov ameriškega družbenega in političnega dogajanja in je bil pozneje zlasti razvoj ameriškega kapitalizma v dobi imperializma pogosto predmet marksistične analize, ni doslej izšlo nobeno znanstveno delo, ki bi v duhu marksizma prikazalo celotno ameriško zgodovino. Državna založba se je zato odločila za prevod poljudne Beardove Zgodovine Združenih držav, ki je izšla leta 1944 pod naslovom *A Basic History of the United States* in zajema obdobje od začetkov kolonizacije severnoameriške celine pa do leta 1944, ko je knjiga izšla.

Charles Beard (1874—1948) spada med naprednejše ameriške buržoazne zgodovinarje, ki se je ukvarjal predvsem z novejšo ameriško zgodovino in obravnaval v zvezi z njo pogosto zelo aktualna vprašanja notranje in zunanje politike. Po svojih nazorih in pogledih na zgodovino je Beard predstavnik ekonomistične smeri buržoaznega zgodovinopisja, ki se je pojavila v Evropi v zadnjih desetletjih 19. stoletja. Že Plehanov je poudaril, da je ta smer zgodovinopisja pod izrazitim vplivom historičnega materializma, čeprav je meščanska »spodobnost« narekovala predstavnikom te smeri, med njimi tudi Beardu, da zanikajo vsako zvezo s historičnim materializmom.

Z ekonomskim pojmovanjem zgodovine, ki se druži z razumevanjem kulturnega življenja, je Beard močno vplival na dotedanjo dokaj okostenelo ameriško zgodovinopisje, ki se je začelo otresati zlaganega idealiziranja ameriške na notranjo in zunanjo politiko Amerike so predstavljali idejno oporo naprednejšim strujam v ameriškem političnem življenju, čeprav Beard sam ni postal nikdar poklicen politik. Prav pomemben pa je Beardov prispevek k reformi zgodovinskega pouka v ameriških šolah. Sodeloval je s tako imenovano progresistično pedagoško smerjo, ki je v duhu pragmatistične filozofije John Deweya zahtevala temeljito reformo predmetne strukture in vsebine pouka v ameriških šolah. Beard je bil prvi, ki je uporabil besedo »Social studies« za nov sintetičen predmet družbenih ved, sestavljen iz elementov zgodovine, sociologije, geografije in politične ekonomije. Ta predmet, v katerem so izobrazbene sestavine družbenih predmetov podrejene vzgoji za »ameriško« demokracijo in »ameriški način življenja« je res začel prevladovati v ameriških šolah v začetku našega stotetja in skoro popolnoma iztisnil zgodovino kot samostojen učni predmet, ki ima svoje posebne, prav pomembne učne in vzgojne smotre. Seveda, konkretna realizacija tega predmeta v ameriških šolah je pomenila veliko razočaranje prav za Bearda, ki je uvedbo tega predmeta priporočal!

Od obsežnega Beardovega življenjskega dela smo dobili sedaj v slovenskem prevodu Zgodovino Združenih držav, ki dokaj zaostaja za drugimi pomembnejšimi deli istega pisatelja, kakor je npr. Rast ameriške civilizacije, ki je izšla že leta 1927. Prevedenemu delu se pač pozna, da ga je napisal Beard v zadnjih letih svojega življenja, ko se je približeval zlasti v svojih političnih nazorih vse bolj ameriški reakcionarni desnici. Zato je bilo tem bolj potrebno, da je Vasilij Melik napisal tehten uvod k prevodu Zgodovine Združenih držav, ki kritično osvetljuje Beardovo življenje in znanstveno delo.

Bogo Stupan

POROČILA O ČASOPISIH

Arheološki vestnik (Acta archaeologica) IX—X/1—4, Ljubljana 1958—1959, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Sekcija za arheologijo, 341 str.

Arheološki vestnik IX—X je izšel v štirih zvezkih. Prva dva zvezka sta izšla samostojno, tretji in četrti pa združena v enem. Tehnična stran in razpored vsebine sta ista kot v predhodnih številkah. Vsi prispevki so uvrščeni v tri oziroma štiri glavne skupine: razprave, poročila in knjižna poročila. Pred knjižnimi poročili imamo v zadnjih treh zvezkih še dva nekrologa.

V razpravah tokrat ni zastopan paleolitik, ravno tako tudi nista zastopani starejša in mlajša železna doba. Neolitik obravnavata dve razpravi. V prvi obravnava pod naslovom »Neolitske kultne posude iz Smilčiča« Šime Batovič del materiala — kultne posode najdene na neolitski naselbini Smilčič pri Zadru. Druga razprava Josipa Korošca »Miniaturne steklenice v neolitu Jugoslavije« obravnava male keramične stekleničke iz raznih najdišč Jugoslavije, ki pripadajo raznim kulturnim skupinam, katere kronološko niso istočasne. Pavla Korošec v prispevku »Kulturna opredelitev materialne kulture na koliščih pri Igu« opredeljuje gradivo iz starejših najdišč pri Igu v dve kulturni in časovni skupini: Ig I in Ig II. Poleg vseh kronoloških ugotovitev je zanimiva še ugotovitev avtorice, da faza Ig II, oziroma njena materialna kultura pripadata novi etnični skupini, ki je na Ljubljansko barje prišla po vsej verjetnosti iz Severne Italije. Antiki pripada razprava Petra Petrua »Okvirna, časovna in tipološka klasifikacija iz južne nekropole v Bobovku pri Kranju«. Časovno uvršča tu najdeni material v čas vladanja Flavijcev pa do 3. st. po n. e. V sklepu prihaja tudi do zanimivih ugotovitev o gospodarstvu. »Zgodnjednjeveško grobišče v Čelegi pri Novem Gradu v Istri« objavlja Branko Marušič. Najdene grobove datira v drugo polovico 7. stoletja in jih pripisuje Slovanom. Prispevek o trgovini in trgovskih stikih med oddaljenimi kraji predstavlja razprava J. Sláme »K vprašnju kavri polžev v slovenskih najdbah«.

Poročila so številnejša. Vsi članki brez izjeme obravnavajo antično obdobje. Tako Elica Boltin poroča o inventarju antičnega groba zgodnejšega časa v poročilu »Arheološke najdbe na Kaštelirju nad Kortami«. Prispevek R. A. Crosslanda »Nedavna odkritja na predgrških najdiščih v Mali Aziji« v prevodu B. Čopa je prevod predavanja, ki ga je imel imenovani angleški profesor iz Sheffielda v Arheološkem društvu v Ljubljani. Obravnava pa pregled predhelenističnih najdišč in izkopavanj v Turčiji. Branko Marušič poroča pod naslovom »Tri poznoantične najdbe iz Istre« o sondažnem delu v Dalji in o dveh naključnih najdbah poznoantičnih grobov pri Peroju in pri Mrčani. Iva Mikl poroča dalje »Poročilo o sondiranju v Dolgi vasi pri Lendavi« o svojih raziskovanjih na antični naselbini. Petru Peter in Vera Kolšak objavljata nekaj novih spomenikov v članku »Nove rimske najdbe v okolici Vitanja«. Petru Peter in Valič Andrej podajata rezultate drugih zaščitnih izkopavanj antičnih grobov na Bobovku v poročilu »Drugo začasno poročilo o izkopavanjih na Bobovku pri Kranju«. Vinko Šribar je prispeval štiri članke o svojih terenskih ugotovitvah in izkopavanjih »Arheološke topografske ugotovitve v Simonovem zalivu pri Izoli«, »Rimski žgani grob iz Vel. Loke pri Žalni« ter »Zavarovalno izkopavanje antičnega pristanišča v Beli Cerkvi«. Vsaki razpravi in poročilu je priključen povzetek v tujem jeziku.

Korošec Josip in Korošec Paola nas z dvema nekrologoma obveščata o smrti jugoslovanskega zgodovinarja in arheologa dr. Gregorja Čremošnika in o smrti enega najpomembnejših nemških arheologov — prazgodovinarja G. K. K. M. Merharta von Bernegga.

Prispevke za knjižna poročila so prispevali: Tatjana Bregant: Stanko Pahič, Drugo žarno grobišče v Rušah; Josip Korošec: B. Benadič — E. Vlček — C. Ambrus, Keltské pohrebiská na jugozápadnom Slovensku; Dimitz Krandžalov, Jak se ze staré pevnosti v Aboby stala Pliska; Lihnid I; Rad Vojvodjanskih muzeja 4, 5, 6; Richard Pittioni, Urzeitlicher Bergbau auf Kupfererz und Spuranalyse; Slovenská archeológia V/2, VI/1, VI/2, VII/1; Viktor Korošec: Realexikon der Assyriologie; Iva Mikl: Erich Swoboda, Carnuntum, seine Geschichte und Denkmäler.

Na koncu četrtega zvezka je Staško Jesse dal prispevek o jugoslovanski bibliografiji za leti 1957 in 1958 ter prispevek o Zamenjavi knjig za leti 1958 in 1959, ki jih Arheološka sekcija zamenjuje z drugimi znanstvenimi ustanovami.

Tatjana Bregant

Situla, Glasnik Narodnega muzeja v Ljubljani (Opuscula Musei Nationalis Labacensis) zv. 1, Prazgodovinske študije, Ljubljana 1960, str. 141.

S prvim zvezkom Situle (pripomniti je treba, da je zv. 2 izšel pred prvim zvezkom leta 1957) smo dobili novo arheološko periodiko. V spremni besedi je naznačeno, da Situla v nekem smislu nadaljuje dosedanjo tradicijo muzejskih publikacij, vendar pa se hoče izogniti s Situlo periodiki, ki bi imela čisto revialni značaj. Zato bo novo glasilo prinašalo v tekoče numeriranih zaporednih zvezkih gradivo in drobne monografije predvsem s področja arheologije od paleolita do zgodnjega srednjega veka. Objavljala pa bo tudi potrebne diskusije o znanstvenih ugotovitvah tako v stroki kakor tudi razna metodološka in ostala vprašanja, s katerimi se arheologija kot družbena veda mora ukvarjati.

Prvi zvezek obsega več razprav s področja predzgodovine. J. Kastelic je v članku »Nov tip halštatskega diadema v Sloveniji« podal kratek opis ilirske naselbine in nekropole v Stični, njen pomen, kratek pregled literature ter seznam najvažnejših najdb. Težišče pa je na zlatem diademu, najdenem v gomili v grobu 27, ki jo je začel raziskovati Narodni muzej. Istočasno pa obravnava še ostale zlate predmete, ki so v Narodnem muzeju in so bili najdeni po drugih najdiščih v Sloveniji. Po avtorju gre pri naših zlatih diademih za posebno vrsto, izdelano v lokalnih delavnicah jugovzhodno alpskega halštata s središčem nekje na Dolenjskem.

V naslednjem članku »Grob z oklepom iz Novega mesta« obravnava S. Gabrovec v zvezi z oklepom iz Novega mesta tudi ostale oklepe in čelade, najdene na Slovenskem. V svoji študiji se naslanja na Merchartovo študijo o izvoru oklepov (Panzer-Studie, Origines, Como 1954), ki mu služi tudi kot izhodiščna točka za podrobno razčlenitev naših oklepov. Vendar je bistvo cele študije na omenjenem oklepu iz Novega mesta, ki so ga našli tik pred drugo svetovno vojno. Ta grob datira v 7. st. pr. n. št., to je v kasnejše obdobje starejšega halštata. V zvezi z datacijo tega groba pa na novo definira pojem starejšega halštata v jugovzhodnoalpskem prostoru.

Tretji članek »Grob 108 iz Dobove« je napisal F. Stare in v njem poroča o grobu 108, ki so ga izkopali leta 1957 v Dobovi in, ki pripada kulturi žarnih grobišč. Avtor analizira podrobno predvsem bronasti inventar na podlagi katerega je postavil tudi časovno opredelitev tega groba. Obročki s pravim prepletom so pri nas že v HaA/HaA₂ fazi. V isto fazo postavlja tudi fibulo v obliki violinskega loka s spiralno nogo. Podobno je opredelil dvojnokrižno pasno spono, ki je tipološka predhodnica dvojnokrižnih pasnih spon »ljubljske variante«, ki spadajo v HaB stopnjo kulture žarnih grobišč. Prav tako ne izključuje možnosti nastanka fibule očalarke z osmico v HaA fazi. Grob 108 je avtor tako postavil v starejšo fazo kulture žarnih grobišč, kar potrjujejo tudi najdbe iz sosednjih grobov.

K. Kromer pa je v krajšem članku »Zierstücke östlicher Herkunft aus drei Gräbern in Slovenien« dal pregled okrasnih predmetov vzhodnega izvora iz treh grobov v Sloveniji. Prav tako je v krajšem članku »Latenezeitliche Glasfibeln« T. E. Haevernick dala analizo o jugoslovanskih latenodobnih lokastih fibulah s steklom. Zvezek je zaključen z ocenami F. Stareta in S. Gabrovca.

Mehtilda Urleb

Situla, Glasnik Narodnega muzeja v Ljubljani (Opuscula Musei Nationalis Labacensis) zv. 2, Ljubljana 1957, str. 54.

Zvezek 2, ki je izšel tri leta pred prvim zvezkom, obsega eno edino razpravo, ki jo je napisal Z. Vinski »Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu«.

Razprava je razdeljena na dva dela. V prvem delu obravnava avtor predmete iz groba, ki je bil odkrit jugovzhodno od Batajnice (srez Zemun) na desnem bregu Donave. Grob spada v dobo velike selitve narodov v Evropi in so ga našli že pred drugo svetovno vojno. Najbolj pomembna najdba v grobu je čelada tipa na provjesla (Spangenhelme) kakor jo imenuje avtor in, ki jo je posebno podrobno obdelal. Tipi teh čelad, ki so iz dobe selitve narodov v Evropi, so orientalnega izvora. Po mnenju avtorja so bile izdelane v Italiji za časa vladanja Vzhodnih Gotov, t. j. v 5. in 6. st. v delavnicah s kasnoantično tradicijo pod vplivom Vzhoda. Nosilci čelad pa naj bi bila germanska plemena — Goti in njihovi zavezniki. V literaturi so čelade tega tipa znane pod imenom čelade tipa Baldenheim (po najdišču Baldenheim) in jih do danes poznamo v Evropi 22. Od teh so štiri najdene na jugoslovanskem ozemlju (Batajnica, Salona-Split in dve iz Narone-Vid). Datirajo jih v drugo polovico 5. in v celo 6. stoletje. Čelada iz Batajnice je tip čelade s štirimi ploščami, ki je starejši od tipa s šestimi ploščami. Avtor jih datira v prvo polovico 6. stoletja. Razen čelade so bili v batajniškem grobu še drugi metalni predmeti in ena lončena posoda, ki ni sigurno, če pripada prav temu grobu. Grob pripisuje avtor vojaku-konjeniku. Čelada je po njem gotskega izvora, medtem ko je lončena posoda delo gepidskega lončarja, ostali material pa se ne da točno etnično opredeliti. V nadaljevanju zaključuje, da je pripadalo to najdišče Gepidom. Časovno postavlja grob v prvo polovico 6. stoletja. Ne izključuje tudi možnosti, da je grob prav iz leta 567, ko je bil zlom Gepidov.

Drugi del razprave obsega ostala najdišča iz časa selitve narodov v Sremu (Novi Banovci, Ilok, Rovin, Zemun, Kormadin kod Jakova, Donji Petrovci, Sremska Mitrovica, Rakovac, Neštin, Vinkovci, Beli Manastir in Batina). Od tu so najbolj pomembne fibule, zapone, sponke in uhani. Ta najdišča datira v glavnem v čas od prve polovice 5. do začetka 6. stoletja. To je v čas hunškega in vzhodnogotskega vladanja v teh krajih. Avtor je tudi mnenja, da je s tega prostora treba izločiti Zahodne Gote.

Mehtilda Urleb

Situla, Glasnik Narodnega muzeja v Ljubljani (Opuscula Musei Nationalis Labacensis) (zv. 3, Ljubljana 1961).

Celotni zvezek zavzema razprava A. Jeločnika »Najdba argenteusov zgodnje tetrahije v Sisku«. Predmet študije je najdba srebrnikov Dioklecijanove tetrahije, ki je bila slučajno odkrita leta 1953 v Sisku. Avtorju je uspelo registrirati skupno 1415 novcev, kar po vsej verjetnosti predstavlja le dve tretjine najdbe. Prvotno naj bi najdba vsebovala preko 2000 novcev. To izpričuje, da je depot iz Siska zelo pomembna numizmatična najdba. V najdbi so zastopane kovnice: Siscia, Ticinum, Roma, Treveri in Heraclea. Avtor datira najdbo v leto 295/96 in razpravlja o pomenu najdbe za presojo ekonomskih razmer v času Dioklecijanove vlade. Končno obravnava metrološka vprašanja. Dodaja tudi katalog najdb, ki skuša zajeti vse detajle, ki jih more dati kataloški opis.

Mehtilda Urleb

Situla, Glasnik Narodnega muzeja v Ljubljani (Opuscula Musei Nationalis Labacensis) zv. 4, Ljubljana 1961, str. 123.

Zvezek 4 sestavlja več študij in poročil. J. Šašel v članku »Bellum Serdicense« razpravlja o napisu oziroma izrazu bellum Serdicense — bitka pri Serdiki-Sofiji. Napis je bil vklesan na kenotafu, ki so ga izkopali leta 1953 v Sremski Mitrovici. Težišče razprave je na določitvi časa v katerem je bil kenotaf postavljen ter historičnega ozadja. Po izčrpnih analizi in dokumentaciji zaključuje avtor, da številni znaki — med njimi posebej izraz »bello desideratus« ter omemba »scholae centuriorum«, postavlja kenotaf v 3. stoletje. Načelno prihaja v tej dobi v poštev nekaj dogodkov, ob katerih je moglo priti do bitke pri Serdiki. Najbolj verjetno je, po avtorju, da je to bilo za vlade Galijena v letu 261 n. št. Zgodovinsko ozadje kenotafa iz Sirmija pa je morda zavrnitev Makrijana, ki je začel leta 261 z očetom prodirati z večjo armado preko Male Azije proti Galijenu.

V članku »Cernunnos v Sloveniji« govori P. Petru o nagrobniku iz Bele krajine, na katerem so upodobitve keltskega božanstva Cernunnosa. Zanj je značilno jelenje rogovje in torques, često pa so pridani še jelen, bik, ovno glava, kača ter vreča obilja. Bistvo Cernunnosa je povezano z rodovitnostjo narave, plodnostjo človeka in živali. Zadržuje se pod površjem, često pa se združuje s simbolom mrtvih in zato ni čudno, če se upodablja na nagrobnikih. S tem nagrobnikom, ki ga avtor datira v čas 2. st. n. št. je Cernunnos izpričan tudi za jugoslovansko ozemlje. Pomemben je tudi zaradi tega, ker spada med redke izrazite spomenike predrimskega verstva, ki se je obdržalo tudi po rimski osvojitvi naših krajev.

E. Diez je v članku »Die Hadriansbüste in Ptuj« objavila Hadrijanov portret, ki se danes nahaja v Ptuj. Avtorica postavlja možnost, da imamo mogoče pred seboj prvi Hadrijanov portret iz Podonavskih provinc, ki jih je cesar pogostokrat obiskoval. Do sedaj namreč ni znana nobena njegova upodobitev, kar je dokaj nenavadno. V. Lahtov je v poročilu »Slučaen naod na ‚Gorica‘ kraj seloto Leskoec Ohridsko« prikazal najdbe iz dveh grobov, ki jih datira pod konec 3. ali na začetek 4. st. n. št.

E. Komorzynski je v članku »Ein Ägyptischer Grabkegel aus Emona« podal analizo glinastega stožca, ki so ga našli v Ljubljani že leta 1889 ob Emonskem obzidju. Stožec je po avtorjevem mnenju prišel v zemljo verjetno že v rimski dobi, v času, ko so se razširili orientalski kulturi in je bil verjetno last kakega vojaka, ki ga je nosil s seboj kot amulet. V drugem članku istega avtorja »Der Tonkegel eines Altägyptischen Beamten im Ethnographischen Museum von Ljubljana« pa opisuje podoben glinast stožec, ki ga hranijo v Etnografskem muzeju v Ljubljani in, ki je bil kupljen v Egiptu.

Članek V. Šribarja »Staroslovensko grobišče v Črnomlju« govori o najdbi petih staroslovenskih grobov v Črnomlju, ki so jih odkrili leta 1951. Po skromnih najdbah avtor ne more določiti kateri skupini bi naj grobišče pripadalo, ketlaški ali belobrdski. Avtor sklepa le, da gre v Črnomlju za staroslovensko nekropolo iz X. in XI. st. z morebitnim starejšim horizontom.

Razprava N. Zupaniča »Boz rex Antonum« je historično etnološki donesek k prvemu zgodovinskemu dejanju Slovanov. V njej razpravlja avtor o antskem kralju Bozu, ki je znamenit in pomemben zlasti, ker je to prva po imenu znana oseba slovanske zgodovine in ker je z imenom Boz povezano prvo zgodovinsko dejanje Slovanov. Avtor se ukvarja tudi z vprašanjem etnične pripadnosti ter ugotavlja, da so bili Anti drugega etničnega izvora kot Slovani. Predstavljali so narodopisni spoj dveh različnih ljudstev in to Slovanov ter kavkaških alarodskih Antov, medtem ko naj bi Slovani bili od davnine enotni. Ob koncu pa govori avtor še v izvoru imena Boz, ki je po mnenju nekaterih slovanskega, drugih pa kavkaškoalardskega in nazadnje celo hunškega izvora.

Mehtilda Urleb

Diadora, glasilo Arheološkega muzeja u Zadru, sv. 1, 1951; Zadar 1960, 212 str.

Arheološki muzej v Zadru je kot svoje glasilo začel izdajati strokovni arheološki časopis, ki bo po dosedanjih planih izhajal enkrat letno. S tem glasilom se je Arheološki muzej v Zadru glede publikacij izdvojil od splitskega

»Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku« pri katerem je doslej sodeloval kot ravnopraven član. Tudi ta periodika bo pa bolj lokalnega značaja in se bo v glavnem ukvarjala z vprašanji, ki zadevajo severno Dalmacijo.

V prvi številki, ki je lepo opremljena z relativno dobrimi reprodukcijami, imamo več razprav in poročil, ki se bavijo s problematiko prazgodovine, ravno tako pa tudi antike. Tako poroča Šime Batović v članku »Neolitsko naselje u Smilčiču« o novem najdišču z ostalinami danilske kulturne skupine, ki je odkrito v bližini Zadra. Poleg tega je to najdišče zanimivo posebno še zaradi tu nahajajoče se naselbine iz starejšega neolita s t. i. cardium-impresso keramiko, ako izločimo nekaj fragmentov, najdenih v Danilu med ostalim materialom. Isti avtor je v drugem članku: »Iz ranog željeznog doba Liburnije« podal pregled železnodobnih predmetov nahajajočih se v Arheološkem muzeju v Zadru, predvsem pregled raznih zapestnic, fibul, priveskov in jagod iz brona, jantarja in gline. Te predmete stavlja avtor v drugo polovico 11. do konca 10. stoletja oziroma na začetek 9. stoletja t. j. med 1050. in 900. leto. Po Reineckeovi kronologiji ta material pripada na konec Ha A₂ do konca Ha B₁. Etnično pripisuje najdbe Liburnom in jih uvršča v I. fazo liburnijske kulturne skupine (Liburnija I).

Manjše poročilo o »Pečini Buti« daje Boris Ilakovac, kjer so najdeni tudi razni keramični fragmenti prazgodovinske in rimske periode kakor tudi nekaj kremenih artefaktov. Aleksandar Stipčević pa objavlja v članku »Latenski predmeti iz okolice Obrovca« nekaj fibul, dva meča ter en nož, ki se nahajajo v Arheološkem muzeju v Zadru. V članku se dotika tudi problema ali so upognjeni meči balkanskega ali italskega porekla.

Problemov antike se dotika članek »Kasnoantička enofora iz Burnuma«, ki ga je napisal Mate Suić. Enofora, ki se sedaj nahaja v Arheološkem muzeju v Zadru, predstavlja glede na plastično dekoracijo in kompozicijo Dioniza in Bakhanta s pantrom za sedaj osamljen primer. Avtor sodi, da je enofora import, časovno bi pa pripadala koncu 2. ali začetku 3. stoletja nove ere. Isti avtor v razpravi »Pravni položaj grških gradova u Manijskom zalivu za rimske vladavine« skuša ugotoviti status, ki so ga nekatera nekdanja grška mesta, polisi, imela za časa rimske uprave v Dalmaciji. Pri tem se je dotaknil Issae, Salone, Tragurija, Pharosa, Epetija in Aspalata. V končnem sklepu sodi avtor, da niti eno od grških mest, naselbin in posestev ni imelo municipalno avtonomijo neprekinjeno do kraja cesarstva, tako da nobeno ni uspelo ustvariti trajno civitas, ki bi jo dalje razvijalo. Po padu Issae, zadnjega suverenega mesta na področju Ilirika, so vsa ostala grška mesta in naselbine padle pod rimsko nadoblast in prišle v inferioren položaj nasproti Saloni. Salona pa je postala naslednica grške Issae in je poleg tega dobila pod svojo nadoblast vse njene naselbine in posesti.

Duje Rendić-Miočević v članku »Nekoliko monumentalnih nadgrobnih stela s portretima iz sjeverne Dalmacije« objavlja nekoliko monumentalnih nagrobnikov s področja Liburnije. Takšna je stela iz okolice Varvarije, druga iz okolice Aenonae (Nina), tretja iz Asserije in četrta iz Kašića. — V članku »Reljef Epone iz Koprna u Dalmaciji« objavlja Antun Ratković prvi ohranjen relief Eponinega kulta v Jugoslaviji. — Boris Ilakovac pa objavlja rimsko metalno svetilko, oljenko-lucerno, ki se nahaja v Arheološkem muzeju v Zadru. Izdelana je iz zlitine z največjim odstotkom bakra. Dno je kasneje vstavljeno in je iz železa. Pokrov svetilke predstavlja žensko lice. Avtor datira svetilko od konca prvega pa do druge tretjine drugega stoletja n. e.

Problemom zgodnjega srednjega veka pripada članek Iva Petriciolia »Fragmenti skulpture od VI. do VIII. stoljeća iz Zadra«. Med velikim številom pleteninaste skulpture danes redko nahajamo primere, katere bi mogli datirati v zgodnejši čas in ki bi predstavljali kontinuiteto razvoja od kasnoantične krščanske do kasnejše pleteninaste skulpture, podobno kakor imamo primere v Italiji. Avtor je medtem zajel precejšnje število fragmentov iz samega Zadra, ki se danes nahajajo v Arheološkem muzeju v Zadru.

Na koncu prinaša Mate Suić tudi poročilo o delu Arheološkega muzeja v Zadru, ki ga je ta opravil od osvoboditve do 1959. leta. P. Korošec

Arheološki radovi i rasprave I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1959, 311 str.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti v Zagrebu je začela izdati neko vrsto periodike čisto arheološkega značaja, ki naj bi za sedaj letno izhajala v eni številki, obsegala pa prvenstveno razne arheološke razprave in pomembnejša poročila. Tako prva številka, ki je izšla konec 1959. leta obsega več razprav in poročil, ki se skoraj vse dotikajo raznih problemov iz prazgodovine, medtem ko je antika zastopana le v enem članku.

Grga Novak v poročilu »Markova spilja na otoku Hvaru, novo nalazišče neolitske obojene keramike« podaja pregled večletnega izkopavanja v tej jami. Poleg plasti z rimskimi, grškimi, železnodobnimi in bronastodobnimi ostalinami so posebno pomembne plasti z eneolitskimi in neolitskimi predmeti. Poleg že znane Hvar I. kulturne skupine tolmači avtor posamezne predmete kot importirane, kar pripisuje močnejšim pomorskim zvezam med različnimi točkami Mediterana v tistem času ter menjanju dobrin tudi s področji, ki leže v dolini Save in Drave. Isti avtor poroča v drugem poročilu »Prehistorijske gomile na Paklenim otocima« o gomilah katerih večje število je tudi raziskal. Pri raziskovanju je odkril na razne načine pokopane skrčence, bolj redko pa iztegnjene skelete, vendar pa s skromnimi pridevki, obstoječimi v glavnem iz keramike. Grobovi pripadajo različnim časovnim periodam od bronaste do helenistično-rimske dobe.

Pod naslovom »Prehistorijska glinena plastika u Jugoslaviji I. Neolitske plastične izradjevine u Vinči« je izšla tretjina prvega dela jugoslovanske prazgodovinske plastike, ki jo je napisal Josip Korošec. Razprava je bila napisana že pred daljšim časom, a je še danes aktualna. V tem delu obravnava avtor prazgodovinsko vinčansko plastiko z razvojnega gledišča uporabljajoč tipološke detajle in posebnosti, da bi ugotovil posamezne razvojne stopnje glede na stratigrafske podatke. Pri tem pa kljub svoji delitvi vinčanske kulturne plasti po stanovanjskih horizontih uporablja vendar Vasićevo delitev, ki je čisto sumarna, za katero pa smatra, da je kljub pomanjkljivostim uporabnejša kakor pa Holsteova in Miložičeva.

»Prodor neolitske trakaste grnčarije u područje severne Jugoslavije. Lendjelska, potiska, vinčarska i butmirska keramika« je naslov razprave Miodraga Grbića v kateri zastopa gledišče, da je trakasta keramika služila kot osnova za razne srednjeneolitske kulturne skupine kakor so lengyelska, tiška, vinčanska in butmirska, oziroma da je ona bila ena od komponent pri njih nastanku. Zametuje pa gledišče Garašanina, da bi se te kulturne skupine mogle uvrstiti v Garašaninav balkansko-anatolski kompleks, glede na to, da pripadajo podonavsko-balkanskemu kompleksu.

Vladimir Miroslavljević je v poročilu »Jamina Sredi, prilog prehistorijskoj kulturi na otoku Cresu« podal poročilo o raziskovanju v jami »Jamina Sredi«. Tu je odkril predmete in artefakte iz mezolitskega časa (?), dalje keramiko starejšega neolita, t. i. impresso-cardium keramiko in ostaline veliko mlajših časov. Dosedanje raziskovanje pa ne dovoljuje še končne sintetične slike za to najdišče.

O problematiki bronaste dobe Moravske doline v Srbiji piše Milutin Garašanin v razpravi »Rezultati i ispitivanja iz problematike bronzanog doba u Pomoravlju«. Avtor se pri svojih izvajanjih v glavnem naslanja na svoja lastna raziskovanja, ki pa žal doslej še niso monografično obdelana, tako da ima tudi sintetični oris samo relativno vrednost. Posebno je to opazno pri t. i. bubanjsko-humski skupini z različnimi variantami, oziroma tipi kot sta slatinski in paračinski tip. Ta skupina ima pravzaprav svoj izvor bolj proti vzhodu Balkana, a najdišča v Moravski dolini predstavljajo bolj periferno področje, čeprav tega avtor nikjer ne omenja. Na tem področju ni dvoma, da so se preko različnih drugih vplivov razvile nekatere lokalne posebnosti. Vendar tudi ta skupina na področju Jugoslavije še ni monografično obdelana kljub novim večletnim terenskim raziskovanjem. Tako vse nove delitve glede na starejšo, ki jo je napravil že Oršić-Slavetić niso materialno podprte, čeprav so mogoče tudi točne.

Zdenko Vinski v članku »O prehistorijskim zlatnim nalazima u Jugoslaviji« objavlja neznane ali pa manj znane najdbe zlatih predmetov.

Zanimivo je poročilo Ružice Bižić-Drechsler »Istraživanje nekropole pristoriskih Japoda u Kompolju«. V tem članku objavlja avtorica večje število novo odkritih grobov, ki se ne razlikujejo od več sto že poprej med 1903. in 1905. letom odkopanih grobov na isti lokaliteti, ki pa žal niso objavljeni. Med najdragocenejše sedanje objekte spadajo odkrite plastične figure izdelane iz jantarja, ki so delane pod vplivom arhajsko grške, oziroma jonske umetnosti. Čeprav pod znakom vprašaja sodi avtorica, da je ta plastika indirektni dokaz o grški ekspanziji na področje Ilirov in delež, ki ga je le-ta imela pri formiranju ilirske oziroma japodske kulture.

V članku »Keltski ratnički grob iz Batine« objavlja Ksenija Vinski-Gasparini, doslej neobjavljen keltski grob iz Batine (Kisköszeg), ki se danes nahaja v prazgodovinski zbirki Prirodoslovnega muzeja na Dunaju.

Edino študijo, ki se dotika rimske dobe je napisal Branimir Gabričević »Značenje ascije na antičkim nadgrobnim spomenicima«. Avtor je skušal na temelju analize glagola »deasciare« ugotoviti, kakšen pomen ima v resnici ascia, ki je predstavljena na rimskih spomenikih. Okoli tega vprašanja se namreč še vedno vrše diskusije. Avtorjevo mnenje je medtem, da ascia simbolizira posestniško pravico nad grobom in da kasneje sprejema tudi simboličen pomen verovanja v posmrtno življenje.

P. Korošec

BIBLIOGRAFIJA

BIBLIOGRAFIJA SLOVENSKE ZGODOVINE

(Publikacije iz let 1959—60)

Sestavila Slavka Kajba-Milić in Vasilij Melik)

Uvod

Bibliografija, ki je tu objavljam, je sestavljena po istih načelih, kakor bibliografija za leta 1951—1958, ki je izšla v XII/XIII. letniku Zgodovinskega časopisa (1958—1959, str. 377—422). Zato naj samo na kratko ponovimo nekaj za uporabo bibliografije najvažnejših stvari, medtem ko za podrobnosti opozarjamo na uvod v bibliografiji iz leta 1951—58.

Bibliografija je po svojem obsegu nepopolna. Del, ki se nanašajo na obdobje NOB in let po osvoboditvi, ne zajema, ampak je omejena na dela, ki govore o dogodkih do leta 1941. Bibliografija NOB je izhajala najprej za publikacije iz let 1945—1955 v Zgodovinskem časopisu; zdaj pa je izšla posebna knjiga France Škerl-Bregar: Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1959 (Ljubljana 1962, 546 strani), ki obsega vse knjige in članke, ki so izšli do konca leta 1959.

Tudi arheološka dela v naši bibliografiji niso upoštevana; taka bibliografija namreč izhaja v Arheološkem vestniku.

S temi omejitvami zajema naša bibliografija dela, ki zadevajo zgodovino Slovencev ali zgodovino ozemlja, na katerem žive, oziroma ozemlja, na katerih so nekdanj bivali, če se vsebina dela posredno ali neposredno nanaša na slovensko življenje na tem ozemlju. Zajeta so dela, ki so izšla v LR Sloveniji, FLR Jugoslaviji ali v inozemstvu, v naših ali v tujih jezikih, kot samostojne knjige in brošure ali razprave in članki v zbornikih, časopisih, časnikih in drugih periodičnih publikacijah, imajo pa kot letnico izida označeno leto 1959 ali 1960 — upoštevali smo poleg tega še nekatera dela z zgodnejšo letnico izida, ki smo jih v prejšnji bibliografiji prezrli ali pa so dejansko izšla pozneje.

Izločili smo učbenike za osnovne in srednje šole, članke, ki ne prinašajo ničesar novega, ki so le splošno informativnega ali popularizacijskega značaja, ki so le odlomki ali okrajšave iz prej ali pozneje objavljenih širših del, ki so zgolj priložnostni prikaz nekega dogodka ali skupine dogodkov, ki samo na kratko podajajo spomine tega ali onega udeleženca ali očividca, ne da bi hoteli dati kritično ali globljo sliko dogodkov, ki so le kratke notice posameznih lokalnih dogodkov. Izločili smo kratke obravnave zgodovinskega razdobja posameznih šol, podjetij, društev, ulic, poslopij, večino drobne krajevne literature. S tem seveda ne odrekamo člankom, ki smo jih izpustili, vrednosti in pomembnosti. Mnogi teh člankov, posebno za zgodovino delavskega gibanja in za čas stare Jugoslavije, so pravi zgodovinski viri, neobhodno potrebno gradivo z dragocenimi podatki za vsakogar, ki bo sestavljal kritičen zgodovinski prikaz tiste dobe ali ozemlja. Iskalcaj takih člankov bo s pridom uporabil zvezno in slovensko splošno bibliografijo, medtem ko je naša le izbor.

Del s področja zgodovine literature, zgodovine likovne umetnosti, zgodovine glasbe, zgodovine filozofije, zgodovine znanosti, s področja etnografije, lingvistike, geografije, numizmatike in drugih v celoti ali deloma zgodovini bližnjih ved nismo upoštevali — razen nekaterih preglednih del, ki zajemajo daljša obdobja slovenske preteklosti.

Od zgodovinskih del, ki zajemajo celotno ozemlje FLRJ ali vse jugoslovanske narode, smo upoštevali le najvažnejša in tista, ki v veliki meri govorijo o slovenski zgodovini in njenih problemih. Del, ki zajemajo Slovence ali Slovenijo, deloma ali v celoti, v širšem okviru, praviloma nismo upoštevali. To velja za razne zgodovine diplomatskih ali vojnih dogajanj, avstrijske, italijanske, srednjeevropske, jugovzhodnoevropske, slovenske, evropske, obče zgodovine itd.

Bibliografija je razdeljena na dvoje poglavij. V prvem navajamo najprej dela, ki obravnavajo celotno slovensko zgodovino ali širše zgodovinske preglede za večja obdobja, zgodovine večjih predelov, zgodovine posameznih panog, zgodovine zgodovinopisja in podobno, nato pa dela, ki obravnavajo posamezna obdobja ali probleme iz slovenske zgodovine, od naselitve pa do leta 1941, ter jih pri tem povezujemo v skupine po času, problematiki in ozemlju, ki ga zajemajo. V drugem poglavju navajamo dela, ki obravnavajo zgodovino posameznih krajev, mest in manjših pokrajinskih enot. Pri tem začenjamo z Ljubljano in nadaljujemo z Gorenjsko, Dolenjsko, Posavjem, Štajersko, Prekmurjem, Koroško, Primorsko, Goriško, Trstom, Istro in Notranjsko. Ker je marsikatero delo težko uvrstiti v eno samo poglavje, uporabljamo kazalke ter v splošnem poglavju opozarjamo na literaturo, navedeno v lokalnem poglavju in narobe. Da bi bilo iskanje olajšano, smo odstavke označili z zaporednimi arabskimi številkami.

I

1. Kar se tiče splošnih pregledov slovenske zgodovine moremo za leti 1959 in 1960 zabeležiti tri novosti. Izšel je srbohrvatski prevod Kosove Zgodovine Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja iz leta 1955 (Milko Kos, *Istorija Slovenaca od doseljenja do petnaestog veka*, Beograd 1960, 416 strani), v kateri je tudi do leta 1960 dopolnjen pregled virov in literature. Izšla je druga knjiga *Zgodovine narodov Jugoslavije* (Od začetka XVI. stoletja do konca XVIII. stoletja, Ljubljana 1959, 1212 strani) v redakciji Boga Grafenauerja, Branislava Djurdjeva in Jorja Tadića.¹ Slovenska zgodovina v njej je delo štirih avtorjev: Ferda Gestrina (mestno gospodarstvo in družbeni razvoj v 16. stoletju, reformacija in protireformacija), Boga Grafenauerja (položaj kmetov v vsem obdobju, kmečki upori, turški vpadi, zmaga absolutizma, reforma absolutistične države glede podložniškega položaja, fiziokratizem in agrarna revolucija, samouprava Beneške Slovenije, zunanji okviri, ki kažejo razvoj v habsburški monarhiji), Frana Zwitterja (gospodarstvo, razen agrarnih problemov, uprava, politika in kultura 17. in 18. stoletja z jožefinizmom, janzenizmom in začetki narodnega prebujanja) in Franceta Steleta (arhitektura, slikarstvo in kiparstvo). Kakor prva, navaja tudi druga knjiga za vsako poglavje obsežen pregled virov in literature, v posebni prilogi pa je objavljeno 14 zemljevidov.² Izšel je četrti zvezek leta 1954 začete Grafenauerjeve zgodovine (*Bogo Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda*, IV. zvezek, Doba začasne obnovitve fevdalnega reda pod okriljem absolutne vlade vladarja ter nastajanja velikih premoženj od protireformacije do srede XVIII. stoletja, Ljubljana 1960, 140 strani).³

2. S področja zgodovine slovenskega zgodovinopisja sta izšla dva kratka pregledna članka, ki ju je napisal Bogo Grafenauer; prvi v Enciklopediji Jugoslavije (geslo Historiografija), drugi v Grafenauerjevi knjigi *Struktura in tehnika zgodovinske vede* (Ljubljana 1960, 460 strani) (str. 216 in sledeče).

3. Nekrolog *Gregorju Čremošniku* so napisali Bogo Grafenauer (Zgodovinski časopis 12—13, 1958—9, str. 313—325 z bibliografijo Čremošnikovih del),

¹ Kakor prva, je izšla tudi druga knjiga v treh izdajah, v Beogradu (*Istorija naroda Jugoslavije*, knjiga druga, Beograd 1960, 1336 strani), v Zagrebu (*Istorija naroda Jugoslavije II*, Zagreb 1959, 1423 strani) in v Ljubljani.

² Ocene: G. Stanojević: *Istoriski glasnik* 1960, št. 1—2, str. 200—206; B. Stulli: *Naše teme* 1960, str. 957—978; diskusija makedonskih zgodovinarjev: *Glasnik na institutot za nacionalna istorija* 1960, str. 372—374; glej tudi Bogo Grafenauer: *Povodom drugog sveska »Historije naroda Jugoslavije«*, *Istoriski pregled* 6, 1960, str. 157—181; B. Djurdjev: *Pregled* 1960, št. 7—8, str. 1—13.

Ignacij Voje (Kronika 8, 1960, str. 130—132) in Josip Žontar (Südostforschungen 18, 1959, str. 391—394).

4. Od literarnih zgodovin je izšel drugi zvezek Zgodovine slovenskega slovstva, ki je začela izhajati leta 1956 (*Zgodovina slovenskega slovstva*, II, Romantika in realizem I, Ljubljana 1959, 399 strani). Uredil ga je Lino Legiša, napisala pa sta ga Lino Legiša (romantika) in Anton Slodnjak (realizem), obsega pa slovensko literarno zgodovino od leta 1809—1876. Kot poljudnoznanstveno delo, v prvi vrsti namenjeno srednješolcem, je izšla knjiga *Miroslav Ravbar-Stanko Janež: Pregled jugoslovanskih književnosti* (Maribor 1960, 607 strani), ki predstavlja predelano združitev Janeževe Zgodovine slovenske književnosti (1957) ter Ravbarjevega Pregleda hrvatske, srbske in makedonske književnosti (1958).

5. S področja glasbene zgodovine je izšlo obsežno delo *Dragotin Cvetko: Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem* (Druga knjiga, Ljubljana 1959, 448 strani, Tretja knjiga, Ljubljana 1960, 516 strani), ki z obsežnim navajanjem virov in literature podaja razvoj glasbe na Slovenskem od začetkov do prve svetovne vojne.

6. Od enciklopedičnih del, ki smo jih navajali že v zadnji bibliografiji zaradi preglednih, specialnih člankov iz slovenske zgodovine ter življenjepisov pomembnih Slovencev, moramo za leta 1959—1960 omeniti v tem času objavljena nadaljevanja. To sta četrti zvezek *Enciklopedije Jugoslavije* (Hil-Jugos, Zagreb 1960, 651 strani) ter deveti zvezek *Slovenskega biografskega leksikona* (Raab-Schmid, Ljubljana 1960, 224 strani).

6a. Izšel je *Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS* (Ljubljana 1960, 171 strani), prav tako pa publikacija *60 let Mestnega arhiva ljubljanskega* (s sodelovanjem kolektiva ustanove sestavil Sergij Vilfan, Ljubljana 1959, 220 strani), ki podaja razvoj in ureditev arhiva.

7. K petemu in šestemu zvezku Monumenta historica ducatus Carinthiae (glej bibliografijo 1951—8, 25. odstavek) je napisal kritično oceno s spolnitvijo oziroma popravo določenih navedb *Milko Kos* (Zgodovinski časopis 12—13, 1958—9, str. 342—345). A. Lhotsky je izdal *Johann von Viktring, Cronica Romaronum* (Klagenfurt 1960, 83 strani). V 57. odstavku navajam *Gradivo za zgodovine Ljubljane v srednjem veku*.

8. O splošnih problemih nastanka našega srednjeveškega fevdalizma, servov in nastanka podložništva ter družbene strukture Južnih Slovanov v zgodnjem srednjem veku govori *Bogo Grafenauer: Zgodnjefevdalna družbena struktura jugoslovanskih narodov in njen postanek* (Zgodovinski časopis 14, 1960, str. 35—95), v skrajšani obliki *Die Gesellschaftsstruktur der Südslaven im Frühmittelalter* (bis um d. J. 1100) (XIe Congres des Sciences Historiques, Stockholm 1960, Résumés des communications, str. 96—97).

9. *Svetozar Ilešič* je s knjigo *Die Flurformen Sloweniens im Lichte der europäischen Flurforschung* (München 1959, 132 strani) dal drugo, izpopolnjeno izdajo svojega dela Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, ki je bila izšla leta 1950.⁴ Iste probleme obravnava Ilešič tudi v delu *Les problèmes du paysage rural en Yougoslavie nordoccidentale et spécialement en Slovénie* (Géographie et histoire agraires, Nancy 1959, str. 284—293).

10. *Milko Kos* je objavil razpravo *K slovenski naselitvi na Vzhodnem Tirolskem in Zgornjem Koroškem* (Zgodovinski časopis 14, 1960, str. 179—186). O problemih Karantanije pred izgubo politične samostojnosti in po njej pišejo: *Ernst Klebel: Der Einbau Karantaniens in das ostfränkische und deutsche Reich* (Carinthia 150, X, 1960, str. 663—692); *Michael Mitterauer: Slawischer und bayrischer Adel am Ausgang der Karolingerzeit* (Carinthia 150, 1960, stran 693—726); *Bogo Grafenauer: Hrvati u Karantaniji* (Historijski zbornik 10—12,

³ Ocena 3. in 4. zvezka: V. Melik (Naša sodobnost 9, 1961, str. 944—947, 1031—1034, 1150—1155 z odgovorom avtorja prav tam 10, 1962, str. 166—168, Melikovim odgovorom str. 472—476 ter končnim odgovorom avtorja str. 572 do 574.

⁴ Glej oceno Pavla Blaznika (Zgodovinski časopis 14, 1960, str. 264—266).

1958—1959, str. 207—231); Aloysius L. Kuhar: *The Conversion of the Slovenes and the German-Slav Ethnic Boundary in the Eastern Alps* (New York, 1959, 231 strani). Vprašanje jezikovne meje in narodnostne statistike na Koroškem obravnavata: Eberhard Kranzmayer: *Die Geschichte der Kärntner Sprachgrenze im Lichte der Namen* (Carinthia 150, 1960, str. 889—900) in Manfred Straka: *Die Entwicklung des Volksbekenntnisses in Kärnten* (Carinthia 150, 1960, str. 901—911); prvi za starejše obdobje, drugi za 19. in 20. stoletje.

11. Furlanije se tiče razprava *Mor: Dal ducato langobardo del Friuli alla marca franca* (Memorie storiche forogiuliesi 42, 1956—57).

12. O prehodu Istre iz bizantinske v frankovsko posest piše *Fulvia Selingheri: Dux Histriae* (Archeografo Triestino 22, 1959, str. 87—107). Arheološko-zgodovinski prikaz starejše istrske zgodovine daje Branko Marušič: *Istra u ranom srednjem vijeku* (Arheološko-povijesni prikaz, Pula 1960, 31 strani).

13. O problemih Cirila in Metoda je izšla nova knjiga, z obširno navedeno literaturo: *Franz Grivec: Konstantin und Method* (Wiesbaden 1960, 271 strani).

13a. Glede naselitvene zgodovine moramo razen Kosove v 10. odstavku navedene razprave o Vzhodni Tirolski in Zgornji Koroški opozoriti še na razpravi istega avtorja o starejši naselitvi na kranjski ravnici (67. odstavek) ter o planinah v Bohinju in okoli Bleda (71. odstavek). V drugem poglavju navajamo še nekaj del z istega področja.

14. O goriških grofih moramo navesti delo *Weingartner: Die letzten Grafen von Görz* (Innsbruck 1952). *Johann Rainer* opisuje *Der Frieden von Pusarnitz 1460* (Carinthia 150, 1960, str. 175—181), mir sklenjen med Habsburžani in goriškimi grofi.

15. *Sofia Seneca* opisuje avstrijsko-beneške spore in boje za Goriško v razpravi *Venezia e Massimiliano in lotta per Gorizia* (1462—1523) (Studi Goriziani 28, 1960, str. 47—112). Glede Benetk moramo omeniti delo *Giorgio E. Ferrari: Venezia medioevale e il Levante nella recente storiografia jugoslava* (Bollettino dell'Istituto di storia della società e dello stato veneziano 1, 1959, str. 209—237, 2, 1960, str. 225—254).

16. Zgodovino štajerske plemiške rodbine, ki je imela v posesti tudi Maribor, podaja *Adalbert Sikora: Die Herren vom Graben* (Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 51, 1960, str. 43—94). *Karl Kafka* nadaljuje svoje opisovanje Kärntner Wehrkirchen (Carinthia 149, 1959, str. 262—273; 150, 1960, str. 182—190).

16a. Izšlo je delo *Angelos Baš: Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana 1959, 75 strani).

17. S kmečkimi upori se ukvarja in je pomembno tudi za slovensko ozemlje delo *Ju. V. Bromlej: Krestjanskoe vosstanie 1573 g. v Horvatii* (Moskva 1959, 320 strani).

18. Iz obdobja reformacije in protireformacije je na prvem mestu omeniti knjigo *Mirko Rupel: Primož Trubar* (Beograd 1960, 294 strani). *Mijo Mirković* je izdal obširno biografijo *Matija Vlačić Ilirik* (Zagreb 1960, 562 strani). Objavljen je bil tretji del razprave, ki je začela izhajati v Carinthii 1955. leta: *Jakob Obersteiner: Beiträge zur Gurker Bistumsgeschichte aus der Zeit der Reformation und Gegenreformation* (nach archivallischen Quellen dargestellt) (Carinthia 150, 1960, str. 228—276). Pomembnih za zgodovino reformacije je več člankov v zborniku *900 Jahre Villach* (glej 102. odstavek) ter *Sakrauskega* knjiga o Zagoričah (glej 103. odstavek). *Johann Rainer* opisuje *Das geplante Bistum Völkermarkt* (Carinthia 150, 1960, str. 804—828) iz konca 16. stoletja. *Paul Dedic: Kärntner Exulanten des 17. Jahrhunderts* je nadaljevanje obsežnega dela, ki je začelo izhajati v Carinthii že leta 1948 (Carinthia 150, 1960, str. 277—320).

19. *Josip Žontar* obravnava *Das älteste Gerichts- und Stadtbuch von Krainburg/Kranj* (1517—1520) (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas, 3, 1959, str. 186—200).

20. *Franca Goršič* piše *Zur sozialgeschichtlichen Wertung der steirischen Bergrechtkodifikation aus dem Jahre 1543* (Südostforschungen 18, 1959, str. 265 do 281) ter *Organizacija gore in Gorske bukve* (Kronika 8, 1960, str. 36—40).

21. *Ivan Slokar* opisuje *Delovne norme pri ljubljanskih rokodelcih ob koncu 16. stoletja* (Zgodovinski časopis 14, 1960, str. 193—195).

22. Podatke o zgodovinskem razvoju rudnikov na Slovenskem daje *Ivan Češmiga: Rudarstvo LR Slovenije* (Ljubljana 1959, 268 strani). Zelezarstvo zajemajo razprave: *Jože Gašperšič: Gorenjsko železarstvo v XIV. in XV. stoletju* (Kronika 7, 1959, str. 5—10); *Ferdinandejski rudarski red za fužine pod Jelovico* (Kronika 8, 1960, str. 149—158); isti: *O nekdanjem žebjarstvu na bivšem Kranjskem* (Kronika 8, 1960, str. 9—20), istega avtorja v Loških razgledih objavljeni članki (glej 66. odstavek), Smolejev v 70. odstavku navedeni članek ter Baševa članka, navedena v 85. in 86. odstavku.

23. *Marijan Britovšek* obravnava *Razvoj fevdalne agrarne strukture in prehod na individualizirano kmetijstvo na Kranjskem* (Kronika 8, 1960, stran 81—90, 159—165) ter: *Uvajanje novih kultur na Kranjskem v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja* (Zgodovinski časopis 12—13, 1958—9, str. 111 do 149). Na lakoto 1817 se nanaša članek *Ivo Pirkovič: Netek v zgodovini in bajki* (Naša sodobnost 7, 1959, str. 811—827).

24. Zgodovino gozdarstva na Slovenskem zajemajo predvsem razni članki v Gozdarskem vestniku, kakor *Katica Kobe: Valvasor o naših gozdovih* (Gozdarski vestnik 18, 1960, str. 314—318), *Vlado Valenčič: Slovensko gozdarstvo v predmarčni dobi* (prav tam 17, 1959, str. 55—60, nadaljevanje iz prejšnjega letnika), *Anton Šivic: Gozdarska društva na slovenskem ozemlju* (prav tam 17, 1959, str. 60—64, 90—96, 150—152), isti: *Pomembnejši gozdarski strokovnjaki na Slovenskem v preteklosti* (prav tam 17, 1959, str. 254—258, 320—321; 18, 1960, str. 45—46, 120—121, 156—157, 182—185, 234—235, 313—314), *Franjo Sevnik: Pomembnejši gozdarski strokovnjaki na Slovenskem v preteklosti* (prav tam 17, 1959, str. 251—254).

25. S področja zgodovine pošt in poštnege prometa je pisal več člankov *Miro Kehler* v PTT zborniku (13, 1959, str. 344—348, v letnikih 1959 in 1960).

26. Splošen zgodovinski pregled razvoja papirne industrije daje *Jože Šorn: Jugoslovanska industrija papirja do osvoboditve* (Zgodovinski časopis 12—13, 1958—9, str. 151—241). K članku *Starejši mlini za papir na Slovenskem*, ki ga je objavil v Zgodovinskem časopisu 1954 in ki predstavlja nekako prvi del tega zgodovinskega pregleda naše papirne proizvodnje (glej bibliografijo 1951—58, 55. odstavek) je objavil Šorn nekaj ponovnih dopolnil in obenem odgovoril nekaterim Slokarjevim pripombam v članku *Še o mlinih za papir na Slovenskem* (Zgodovinski časopis 12—13, 1958—9, str. 266—272).

27. *Jože Šorn* daje v svojih ocenah Žontarjevega Sviloogojstva in svilarstva, Mohoričeve Industrializacije Mežiške doline, Orožnove Zgodovine Trbovelj (Zgodovinski časopis 12—13, 1958—9, str. 345—354) vrsto popravkov in dostavkov k opisom gospodarskega razvoja zlasti v 19. stoletju. Več razprav in člankov, ki opisujejo gospodarski razvoj od srednjega veka do današnjih dni, navajamo v drugem poglavju. Posebej naj opozorimo na Žontarjevo razpravo v zborniku 900 Jahre Villach (102. odstavek) ter v zborniku 900 let Kranja (67. odstavek), pa še na dela, navedena v odstavkih 65, 66, 69, 75, 80, 84 in drugod.

28. *Robert Baravalle* opisuje *Die Inflation in der Steiermark zu Beginn Erzherzog Johanns Aufbauarbeit (1800—1820)* (Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark 50, 1959, str. 29—71).

29. O gradnji železnic na Slovenskem je pisal *Jože Jenko: Ob stoletnici proge Pragersko—Kotoriba (—Velika Kaniža—Budimpešta)* (Kronika 7, 1959, str. 168—174) ter: *90-letni jubilej gorenjske proge* (Kronika 8, 1960, str. 193 do 199; 9, 1961, str. 20—30, str. 113—119). Sem spada tudi razprava istega avtorja o vlogi Škofje Loke v snovanju železniškega omrežja (glej odstavek 66).

30. *Manfred Straka* objavlja podatke *Die Seelenzählung des Jahres 1754 in der Steiermark* (Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark 51, 1960, str. 95—117). *Fran Lunder* prikazuje *Razvoj prebivalstva na mestnih območjih Ljubljane, Maribora, Celja, Kranja, Jesenic in Trbovelj* (Prikazi in studije 5, 1959, št. 1, v drugem poglavju naštetih del za manjša področja, opozarjamo posebej na 51., 67., 83., 112. in 114. odstavek).

31. O jožefinizmu glej pregledni članek v Enciklopediji Jugoslavije (*Bogo Grafenauer: Jožefinizam kod Slovenaca*).

32. *Bogo Grafenauer* je napisal članek *Slovenci in francoska revolucija* (Kmečki koledar za leto 1960, str. 123—128).

33. O ilirskih provinciah je izšel v Enciklopediji Jugoslavije pregledni članek *Boga Grafenauerja (Ilirske provincije)*.

34. Ilirsko gibanje na Slovenskem je zajeto v preglednem članku *Antona Slodnjaka (Ilirski pokret: Ilirizam kod Slovenaca)*. (Enciklopedija Jugoslavije). Na predmarčno dobo se nanaša tudi članek *Ivan Grafenauer: Stolica za slovenski jezik na ljubljanskem liceju in Slomškovi tečaji v celovškem semenišču* (Zgodovinski časopis 12—13, 1958—9, str. 272—285).

35. Življenjepis in dejavnost slovenskega utopičnega socialista Andreja Smolnikarja (1795—1869) je opisal *Ivan Zika: Nekaj o Kamničanu Andreju Bernardu Smolnikarju* (VI. kamniški zbornik, 1960, str. 69—86). Članku je priložen tudi seznam Smolnikarjevih del.

36. Članek *Ivan Slokar: Zadrružni nagibi pri celovških rokodelcih in prva obrtniška zadruga v Ljubljani* (Zgodovinski časopis 12—13, 1958—9, str. 260 do 266 (dodatek Zgodovinski časopis 14, 1960, str. 195—196) govori o zadrugi, ki so jo 1826 osnovali ljubljanski mizarji.

37. Nacionalne probleme v stari Avstriji obravnava *Fran Zwitter* (v sodelovanju z Jaroslavom Šidakom in Vasom Bogdanovim) v referatu na mednarodnem zgodovinskem kongresu v Stockholmu 1960: *Les problemes nationaux dans la monarchie des Habsbourg* (Beograd 1960, 148 strani; v resimeju objavljeno v XIe Congres international des Sciences Historiques, Rapports V, stran 163—190; v prevodu Historijski pregled 1961, str. 111—128).

38. Problematiko postavljanja italijanske vzhodne meje ter začetkov italijanskega iredentizma v 19. stoletju opisuje *Ivo Juvančič: Pojav italijanskega iredentizma in vprašanje asimilacije* (Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani 1, 1960, str. 135—149). Isti avtor v članku *Talijanski Risorgimento i odnosi s Jugoslovenima* (Jadranski zbornik 3, 1958, str. 445 do 451) kritično poroča o nekaterih novejših italijanskih publikacijah. *Carlo Schiffrer* je podal *Il problema nazionale di Trieste nella storiografia austrofila e in quella irredentista* (XIe Congres des Sciences Historiques, Résumés des communications, str. 208—210).

39. O letu 1848 na Slovenskem je napisal *Jože Šorn* članek *Nekateri revolucionarni dogodki na vzhodnem Slovenskem leta 1848* (Kronika 8, 1960, str. 53—56).

40. *France Hrastelj* je po listinah mariborskega škofijskega arhiva opisal *Selšteve sedeža lavantinske škofije iz Št. Andraža v Maribor leta 1859* (Koledar Mohorjeve družbe za leto 1959, str. 93—100).

41. Glavne značilnosti volilnih sistemov, kakor so veljali v slovenskih deželah za občinske, deželnozborske in državnozborske volitve od 1848 do 1918 je opisal *Vasilij Melik* v Enciklopediji Jugoslavije (*Izborni sistemi*), prav tam je *Nikola Rubčić* opisal volilne sisteme v stari Jugoslaviji.

42. O šestdesetih letih govori razprava *Branko Berčič: Iz sodelovanja med Cegnarjem in Levstikom* (Loški razgledi 7, 1960, str. 119—150). *Branko Marušič* je napisal *Doneske k biografiji dr. Karla Lavriča* (Zgodovinski časopis 14, 1960, str. 196—202). *Vasilij Melik* je opisal *Razmere na Slovenskem v dobi taborov* (Savinjski zbornik, Celje 1959, str. 9—15).

53. K Milutinovičevi razpravi Problematika jugoslovenskega programa 1870 kod Srba i Hrvata (glej 78. odstavek bibliografije 1951—8) objavlja *Dušan Kermavner: Nekaj kritičnih pripomb k razpravljanju dr. Koste Milutinoviča v tem časopisu* (Zgodovinski časopis 14, 1960, str. 203—217). Slovensko politično zgodovino vse od ljubljanskega jugoslovenskega programa 1870 dalje se v veliki meri dotika razprava *Vjekoslav Bratulić: Hrvatski zastupnici u istarskom saboru i carevinskom vijeću devetdesetih godina XIX. stoljeća i suradnja južnoslovenskih naroda* (Jadranski zbornik 3, 1958, str. 135—205).

44. *Jože Šorn* je napisal ocene in poročila raznih disertacij z avstrijskih univerz, ki obravnavajo vprašanja, pomembna tudi za slovensko zgodovino (Zgodovinski časopis 12—13, 1958—9, str. 358—368). Posebej naj omenimo disertacijo *Dorothea Doliner: Die politischen Organisationen, Verbände und Vereine in Kärnten von 1860—1914* (univerza v Innsbrucku 1953), *Oskar Hofmann: Organisationsentwicklung der österreichischen Sozialdemokratie bis zum Beginn des ersten Weltkrieges* (univerza na Dunaju 1948), (tu navaja Šorn tudi nekaj

novih podatkov za slovensko ozemlje), Thomas Fluch: *Das kärntner Plebiszit des Jahres 1920* (univerza na Dunaju 1957).

45. Dušan Kermavner je napisal študijo: *Ludwik Gumplowicz in Slovenci* (Naša sodobnost 8, 1960, str. 778—802, 906—918, 1005—1015, 1095—1104).

46. Na začetek 20. stoletja se nanaša Dušan Kermavner: *Slovenska publicistika in prva ruska revolucija* (Ljubljana 1960, 89 strani).

47. Dušan Biber je objavil: *Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskima vojnama v letih 1912—1913* (Istorija XX veka, zbornik radova 1, 1959, str. 285—326).

48. *Preganjanje Ivana Cankarja leta 1914* (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 2, 1960, str. 295—298) je osvetljeno z objavo zapisnika o Cankarjevem zaslišanju leta 1918.

49. Boris Ziherl je napisal brošuro *Velikaja Oktjabrskaja socialističeskaja revolucija i narody Jugoslavii* (Moskva 1958, 32 strani). K problematiki nastajanja stare Jugoslavije je objavil Bogdan Krizman *Predavanje Antona Korošca o postanku Jugoslavije* (Istoriski pregled 1959, str. 64—75). Dragovan Šepić je napisal razpravo: *Oktobrska revolucija i jugoslavensko pitanje u Austro-Ugarskoj 1917/8* (Historijski zbornik 11—12, 1958—1959, str. 7—47). Delo Dragoslav Janković: *Društveni i politički odnosi u Kraljestvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista)* (Istorija XX veka I, Beograd 1959, str. 7—152) obsežno razpravlja o problemih prvih let stare Jugoslavije. Lojze Ude je napisal obsežno kritiko Budisavljevičeve knjige *Stvaranje države SHS*, Kapidžičeve razprave *Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslavensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata*, Krizmanove razprave *Stvaranje jugoslavenske države*, Mandičeve knjige *Fragmenti za historiju ujedinjenja ter pravkar omenjene Jankovičeve razprave: Društveni i politički odnosi...* (Zgodovinski časopis 14, 1960, str. 280—305). O stališčih slovenskih političnih strank in skupin glede ureditve stare Jugoslavije piše (in posega tudi nekoliko nazaj) Fran Erjavec v članku *Autonomistična izjava slov. kulturnih delavcev leta 1921* (Zgodovinski zbornik, Buenos Aires 1959, stran 168—197).

50. Bogdan Krizman je opisal *Jadransko pitanje pred našom delegacijom na pariskoj mirovnoj konferenciji do potpisivanja ugovora s Njemačkom* (28. lipnja 1919) (Jadranski zbornik 3, 1958, str. 291—313). *Zapisnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1920* so izšli v izdaji in z uvodom Bogdana Krizmana in Bogumila Hrabaka (Beograd 1960, 427 strani).

51. Alojzij Kuhar je v emigraciji objavil poročila Milesove razmejčitvene komisije na Koroškem leta 1919 (*Poglavje iz tragedije koroških Slovencev*, Zbornik koledar svobodne Slovenije, Buenos Aires 1956, str. 47—79). Z bojem za Koroško po prvi svetovni vojni je povezan življenjepis Franca Malgaja, ki ga je napisal Fran Roš (*Malgaj*, Celjski zbornik 1959, str. 325—337), ter članek Jurij Mušič: *Z drugo stotnijo slovenskega planinskega polka v borbi za Korotan* (Kronika 7, 1959, str. 103—106). Četrty zvezek *Carinthiae* iz leta 1960 je posvečen 40-letnici koroškega plebiscita. Razen uvodnega članka, ki ga je napisal Herman Braumüller: *Im Gedenken an die Volksabstimmung in Kärnten* (str. 547 do 565) naj navedemo še: *Albert Peter-Pirkham: Meine ausenpolitische Tätigkeit im Kampfe um Kärnten* (str. 582—602) in *Helmut Hütter: Die Rolle Italiens um Kärntes Freiheit* (str. 603—619). Primerjaj k temu tudi v 44. odstavku omenjeno Šornovo oceno Fluchove disertacije. O položaju koroških Slovencev po plebiscitu in o politiki proti njim je pisal Lojze Ude: *Po plebiscitu 10. oktobra 1920 — Kärntner Heimatdienst, Heimatbund* (Zbornik Koroške, Ljubljana 1959, stran 73—91). Vladimir Klemenčič je analiziral *Migracije prebivalstva na Koroškem med leti 1934—1951* (prav tam str. 92—112).

52. Članek *Ivan Regent: Odlomek spominov o ustanovitvi Komunistične partije v Julijski krajini in Istri* (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 2, 1960, str. 299—315) govori o socialni demokraciji med prvo svetovno vojno na Slovenskem, zlasti na Primorskem, potem pa o začetkih Komunistične partije na Primorskem. V knjigi *Ivan Regent: Poglavja iz boja za socializem II* (Ljubljana 1960, 368 strani) je objavljen članek Trst in tržaško vprašanje ob polomu

avstro-ogrske monarhije ter vrsta člankov napisanih zlasti v letih 1920—1925, ki so bili objavljeni predvsem v tedanjem Delu; deloma se nanaša vsebina knjige tudi na delavsko gibanje v jugoslovanski Sloveniji. Primorsko v letih med obema vojnama opisuje *Elio Apih: Dal regime alla resistenza* (Venezia-Giulia 1922—1943) (Udine 1959). Več del o Trstu v tem času navajamo še v drugem poglavju (107. odstavek). *Ivo Juvančič* je napisal članek *Drugi trščanski proces i njegova politička pozadina godine 1940—1941* (Jadranski zbornik 4, 1960, str. 293—299).

53. V próslovo štiridesetletnice Komunistične partije Jugoslavije je začel izhajati obsežen zbornik spominov aktivistov jugoslovanskega revolucionarnega delavskega gibanja z naslovom: *Četrdeset godina*. V letu 1960 so izšli 4 zvezki (Knjiga prva: 1917—1929, 420 strani; Knjiga druga: 1929—1935, 420 strani; Knjiga treća: 1935—1941, 508 strani; Knjiga četvrtá: 1935—1941 (II. deó), 458 strani, vse v Beogradu). Zbornik izhaja še dalje s spomini NOB. Tu je objavljena cela vrsta spominov na delavsko gibanje v Sloveniji od konca prve svetovne vojne naprej, tako na ozemlju stare Jugoslavije kot na Primorskem pod Italijo. Tu so spomini na revolucionarna leta po prvi svetovni vojni, na obdobje vidovdanske ustave na čas pod šestojanuarsko diktaturo in pod oktroirano ustavo, na partijske kongrese in konference, delo SKOJ, stavke, delavsko kulturna društva, partijski tisk in tehnike, procese in zapore, delo naših komunistov v emigraciji, špansko državljansko vojno itd. itd. Posebej zasluži omembo članek *Edvarda Kardelja: Posle dvadeset i pet godina* (Knjiga druga, str. 5—35), ki daje sliko dela in vloge partije, posebej na Slovenskem, v tridesetih letih.

54. Ob štiridesetletnici Zveze komunistov Jugoslavije so izšli številni članki v dnevnem in revialnem tisku. Tej štiridesetletnici je bila posvečena četrta, aprilka številka Naše sodobnosti 1959 z uvodnim člankom *Bořisa Kraigherja* (Nekaj misli ob 40-letnici Zveze komunistov Jugoslavije, str. 289—296). Tu je objavljen tudi članek *Ivana Regenta: Spomini in misli o ustanovitvi KPJ* (stran 323—330), ki se dotika tudi slovenskega delavskega gibanja na Primorskem po prvi svetovni vojni. Štiridesetletnici ZKJ je posvečena prav tako aprilka, četrta številka Novih obzorij z uvodnim člankom *Jožeta Potrča* (str. 145—150) ter s članki: *Branko Rudolf: O rasti levičarstva med predaprilsko slovensko inteligenco v luči osebnih spomino*, (str. 168—171); *Jože Remar: Progressivna prizadevanja učiteljstva v okviru stanovske organizacije pred drugo svetovno vojno* (str. 183—191) in *Ivan Kreft: Partija in delo med srednješolsko mladino* (stran 191—194). V Naših razgledih je objavljen članek *Mihe Marinka* (Ob štiridesetletnici komunistične partije Jugoslavije, str. 146—147).

55. Iz zgodovine delavskega gibanja v stari Jugoslaviji naj navedemo še naslednje pomembnejše prispevke: *France Klopčič: Zaton slovenske socialno-demokratske stranke 1919—1920* (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1, 1960, str. 53—103); *Dušan Kernavžer: Ustanovni manifest »Delavsko socialistične stranke za Slovenijo« z dne 3. mārca 1920* (Kronika 7, 1959, str. 57—65); *France Klopčič: Ustanovitev in prvi koraki Komunistične partije Slovenije* (Komunist 6. maja 1960); *France Klopčič: Kdo bo koga* (Ob štiridesetletnici ustanovitve Komunistične partije v Sloveniji) (Naši razgledi 9, 1960, str. 148). Pod naslovom *K štiridesetletnici generalne stavke aprila 1920* (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1, 1960, str. 278—287) so bili objavljeni spomini Ivana Markuša in nekateri dokumenti. Vrsto člankov in spominov na splošno železničarsko stavko prinaša *Železniški vestnik* v svoji tretji številki 14. letnika (marec 1960). *France Klopčič: Komunistična stranka v Sloveniji po Obznani* (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 2, 1960, str. 17—67) opisuje prvo poletje 1921. *France Klopčič: Nekaj novih dejstev. Pismo o kongresih SKOJ 1922 in 1923* (Komunist 20. februarja 1959), *Kje je bil II. kongres SKOJ* (Iz zapiskov Antona Manfreda) (7 dni, 1959, št. 39). Pod naslovom *Največja stavka slovenskih rudarjev* (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 2, 1960, str. 288—300) sta bila objavljena dva dokumenta, sindikalno in podjetniško poročilo o stavki od julija do septembra 1923. Nadalje naj navedemo članke: *Milko Goršič: Leto preloma na univerzi* (Naši razgledi 8, 1959, str. 153—154), *Rudi Ganziti: Prva velika preizkušnja* (Delavska enotnost 28. mārca in 4. aprila 1959) — o stavki gradbenih delavcev 1936 — *Tomo Brejc: Revolucionarnost stavbincev* (Ob ob-

letnici velike stavke 1936. leta, Delavska enotnost 13. junija 1959). Knjigo *Bili smo v Španiji* (Spomini slovenskih prostovoljcev, 3. popravljena in izpopolnjena izdaja, Ljubljana 1960, 451 strani), več člankov v publikaciji *Ljubljana v ilegali I*, Ljubljana 1959, 488 strani, npr. Lojze Očepek: Iz zapisnikov predvojnega partijskega delavca, Angela Dovčeva in Miha Berčič: V eni ljubljanskih tovarn pred vojno, Rudi Ganziti: Revolucionarni sindikati stavbincev, Miroslav Luštek: Napredna študentska mladina v zadnjih letih pred vojno, France Vrečar: BO-TIČ (Savez bankovnih, osiguravajučih, trgovačkih, industrijskih činovnika Jugoslavije), Marica Čepe: Centralna tehnika je zrasla iz predvojne partijske tehnike. *Janez Vipotnik: Tone Tomšič* (Komunist 3. junija do 1. julija 1960); *Franček Šaje: Revolucionarno gibanje na Dolenjskem v letih 1918—1941* (Dolenjski list 10, 1959, št. 1—23, 8. januarja do 11. junija); *France Ostanek: Vpliv partije na šolstvo v razdobju 1919—1941* (Prosvetni delavec 8. junija 1959); *Ernest Vranc: »Popotnik« — propagandno glasilo III. internacionale?* (Ob 30-letnici »zelenega« in 20-letnici »rdečega« Popotnika, pedagoškega glasila slo. učiteljsstva) (Sodobna pedagogika 11, 1960, str. 211—216); *Alojz Krivograd: Narodno-obrambni delovni tabori (1938—1940)* (Zbornik Koroške, Ljubljana 1959, stran 31—36). [Delavske gibanje med obema vojnama obravnava še vrsta v drugem poglavju navedenih člankov; zlasti opozarjamo na 66., 67., 75. in 107. odstavek.

56. Pregled gospodarskega razvoja stare Jugoslavije je dal v Enciklopediji Jugoslavije *Sergije Dimitrijevič* (*Jugoslavija, Privredni razvitak od 1918 do 1941*). Narodni dohodek sta obravnavala *Ivo Vinski: Nacionalni dohodek i fiksni fondovi na području Jugoslavije 1909—1959* (Ekonomski pregled 1959, br. 11—12) in *Stevan Stajić: Nacionalni dohodek Jugoslavije godine 1923—1939 u stalnim i tekućim cijenama* (Beograd 1959). *Boško Djordjević*: je prikazal *Pregled ugovorne trgovinske politike od osnivanja Države Srba, Hrvata i Slovenaca do rata 1941. godine* (Zagreb 1960, 289 strani). Gospodarski razvoj med obema vojnama zajemajo še razprave: *Jože Šorn: Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama* (Kronika 7, 1959, str. 10—21); isti: *Kartelizacija stare jugoslovanske industrije kleja* (Zgodovinski časopis 14, 1960, str. 137—178) ter istega pisca v 26. odstavku navedeno delo o jugoslovanski papirni industriji.

II

57. *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku*, ki ga izdaja ljubljanski mestni arhiv, se je v letih 1959 in 1960 pomnožilo za dva zvezka: IV. zvezek (Ljubljana 1959), ki obsega listine iz mestnega arhiva ljubljanskega 1471 do 1521, ter V. zvezek (Ljubljana 1960), ki vsebuje listine iz kodeksov mestnega arhiva v Trstu 1326—1348. Način izdajanja je isti, kakor smo ga opisali v 106. odstavku bibliografije 1951—1958.

58. Nekaj zgodovinskih podatkov vsebuje vodič: *Ljubljana in njeno turistično zaledje* (Redakcijski odbor: Franjo Baš, Valter Bohinec, Miroslav Luštek, Tego Malis, Viktor Šoštarčič, Nace Šumi, Fran Vatovec, Ljubljana 1960, 155 strani).

59. Splošno umetnostno zgodovinsko sliko Ljubljane daje *Nace Šumi* v delu *Zgodovinski urbanistični profil Ljubljane* (Ljubljana 1960, 30 strani) in v članku: *Ljubljana — spomenik zgodovinskega urbanizma in arhitekture* (Kronika 7, 1959, str. 36—49). Umetnostnozgodovinskih obravnav posameznih stavb tu ne omenjamo.

60. Na osemnajsto in devetnajsto stoletje se nanaša razprava *Vlado Valenčič: Ljubljanska učna stolica za kmetijstvo* (Kronika 8, 1960, str. 91—98). *Silvo Kranjec* pa je opisal: *Pol stoletja III. ljubljanske gimnazije* (Kronika 7, 1959, str. 107—116).

61. Iz gospodarske zgodovine Ljubljane naj omenimo: *Ivan Slokar: Izdelovanje orodja, strojev in orožja, orožarne in skladišča smodnika v Ljubljani* (Kronika 8, 1960, str. 174—183); isti *Zgodovina ljubljanskih opekarn od leta 1732 do leta 1860* (Kronika 8, 1960, str. 40—50); knjižico *130 let Blasnikove tiskarne* (Ljubljana 1959, 54 strani), v kateri je *Janez Logar* opisal Razvoj ljubljanskih tiskarn in tiskov od protestanta Mandelca dalje, *Jože Šorn: Nastanek in razvoj*

»Saturnusa« (Moščanska skupnost, julij in oktober 1960) ter opozorimo na Slokarjeve v 21. in 36. odstavku navedene članke.

62. Delavsko gibanje v Ljubljani je zajeto v vrsti člankov in spominov, od katerih smo najvažnejše navedli v 53.—55. odstavku. Zlasti opozarjamo na zbornik *Ljubljana v ilegali*, ki obravnava tudi predvojno obdobje. Posebej naj omenimo članek *Alenke Nedog: Rdeča zastava na blokiranih ljubljanskih ulicah leta 1928* (Ena izmed številnih predvojnih akcij partije in SKOJ v dneh obletnice velikega Oktobra) (Komunist 4. novembra 1960).

63. Izšla je *Kronika osnovne šole Zalog 1910—1960* (Zalog 1960, 24 strani).

64. Izšla je posebna spominska publikacija: *Ob 80-letnici Gasilskega društva Domžale 10. julija 1960*, ki jo je uredil Stane Stražar (Domžale 1960, 68 strani).

65. V letu 1959 je izšel peti (Kamnik 1959, 283 strani), v letu 1960 pa šesti *Kamniški zbornik* (Kamnik 1960, 228 strani). V področje naše bibliografije spada članek *Vlado Valenčič: Iz kamniškega gospodarstva v XVIII. stoletju* (VI, str. 5—34) ter istega avtorja *O slavninarski domači obrti* (V, str. 165—193), medtem ko smo članek o Smolnikarju omenili v 35. odstavku.

66. Od *Loških razgledov* sta izšla VI. (1959, 272 strani) in VII. (1960, 256 strani) letnik. V njih je posebej omeniti naslednje članke: *Pavle Blaznik: O podeželski obrti na loškem ozemlju do začetka 16. stoletja* (VI, str. 91—97), isti: *O obrti v Škofji Loki v srednjem veku* (VII, str. 80—87); *Joža Gašperšič: O oglarstvu na Jelovici* (VI, str. 98—108), isti: *O jelovškem rudarstvu* (VII, stran 63—74); *Josip Žontar: Trgovska računica loškega veletrgovca Franca Oblaka-Wolkensperga iz leta 1677* (VII, str. 88—93); *Doroteja Gorišek: Barvarska obrt v Škofji Loki* (VI, str. 158—166); *Jože Jenko: Vloga Škofje Loke v snovanju železniškega omrežja* (VI, str. 182—200); *Vojko Valič: Škofjeloška tovarna klobukov v letih 1921—1941* (VI, str. 167—181). Na delavsko gibanje med obema vojnama v škofjeloškem področju se nanašata članka: *Boris Ziherl: Pot, dolga štirideset let* (VI, str. 7—10) in *Maks Fojkar: Delavski stavkovni val v Škofji Loki* (VI, str. 11—27), ki govori o letih 1935 in 1936. O priimku Tavčar in s tem zvezanimi vprašanji je pisal *Pavle Blaznik (Odkod priimek Tavčar?)*, (Geografski vestnik 32, 1960, str. 27—31), pa tudi *Dušan Ludvik (Als-Davčar-Tavčar)* (Jezik in slovstvo 5, 1959, str. 27—28). Izšla je posebna publikacija: *Sedemdesetletnica vajenske šole za razne stroke v Škofji Loki 1889—1959* (Uredil Lojze Zupanc, Škofja Loka 1959, 40 strani).

67. Ob devetstoletnici prve omembe Kranja v srednjeveških listinah je izšel spominski zbornik *900 let Kranja* (Kranj 1960, 496 strani). Od člankov, ki so bili tu objavljeni, spadajo v okvir naše bibliografije *Milko Kos: Starejša naselitev na Kranjski ravnini* (str. 51—73); *Pavle Breznik: Obveznosti podložnikov do zemljiških gospodstev v območju Kranja* (str. 84—104); *Josip Žontar: Vloga Kranja v blagovnem prometu v teku stoletij (do 19. veka)* (str. 137—159); *Cene Avguštin: Poglavitne črte urbanističnega razvoja starega Kranja* (stran 160—174); *Jože Žontar: Razvoj uprave in sodstva na območju Kranja od srede 18. do srede 19. stoletja* (str. 200—214); *Vlado Valenčič: Prebivalstvo na območju občine Kranj* (obravnavava čas od leta 1754 naprej) (str. 294—322); *Jože Šorn: Velika industrija v Kranju med obema vojnama* (str. 323—339), *Ivka Križnar, Stavkovno gibanje v Kranju in okolici* (str. 340—351); *Stane Šinkovec: SKOJ in mladina Kranja od leta 1938 do pomladi 1942* (str. 352—362), ostali članki pa govorijo o predsllovanski in starosllovanski arheologiji, romanski arhitekturi (kranjski župni cerkvi, razvoju meščanske hiše, rezbarski delavnici 17. stoletja), etnografiji, literarni zgodovini v zvezi s Prešernom, Jenkom, Tavčarjem in Mencingerjem, obdobju NOB ter razvoju po osvoboditvi. Posebna spominska publikacija je *Glasbena šola v Kranju ob petdesetletnici obstoja in delovanja* (Kranj 1959, 79 strani). V 19. odstavku navajamo Žontarjevo razpravo o najstarejši sodni in mestni kranjski knjigi.

68. Zbornik *Naklo 1960* (105 strani) podaja kratko zgodovino kraja, šole (Jože Kožuh), združništva (Ivan Zupan), gasilstva, telesne vzgoje; dobra polovica zbornika pa je posvečena NOB.

69. Na Trziču se nanaša kot druga knjiga Zgodovine obrti in industrije v Trziču napisano delo *Ivan Mohorič: Bombažna predilnica in tkalnica v Trziču*. Nastanek, razvoj in delo 1885—1960 (Trzič 1960, 520 strani).

70. Železar (8,1959) posveča novembrsko-decembrsko dvojno številko 8. letnika (1959) štiridesetletnici Partije in devetdesetletnici jeseniške železarne. V članku *Utrinki iz zgodovine jeseniškega delavstva* je podan zgodovinski pregled, poleg tega pa je objavljenih še več drugih, večinoma spominskih člankov o posameznih dogodkih iz preteklosti delavskega gibanja. Posebej pa je izšla publikacija: *90 let železarne Jesenice* (idejni koncept Miloš Magolič. Jesenice 1959, 203 strani) s člankom *Slavko Smolej: Kratek zgodovinski oris železarstva na Gorenjskem in Železarne Jesenice*.

71. O naselitveni zgodovini govori razprava, ki jo je objavil *Milko Kos: O nekaterih planinah v Bohinju in okoli Bleda* (Geografski vestnik 32, 1960, stran 131—139).

72. Na večji del Dolenjske se nanaša delo *Ivo Pirkovič: Tisočletja v zrcalu Krke* (Od bajke do zgodovine) (Dolenjski list 10, 1959, 8. januarja—12. februarja). Omeniti je tudi v 55. odstavku našeto Sajetovo razpravo *Revolucionarno gibanje na Dolenjskem v letih 1918—1941*.

73. Na Pleterje se nanaša knjižica *Kartuzijani na Slovenskem* (Ob osemstoletnici naselitve 1160—1960) (Ljubljana 1960, 104 strani).

74. V knjižici *Adlešiči v Beli krajini* (Adlešiči 1960, 67 strani), izdani ob stoletnici šole, je opisal Jože Dular zgodovino kraja in šole.

75. Na Zagorje, Trbovlje in Hrastnik se nanaša več že zgoraj v 53.—55. odstavku navedenih člankov in spominov (tako npr. tudi v zborniku *Četrdeset godina, Prva knjiga*). Posebej naj še omenimo: *Miha Marinko: Moji spomini na SKOJ v Zagorju* (Komunist 16. septembra 1960); *France Klopčič: Ustanovitev Komunistične Partije v Zagorju* (Kronika 7, 1959, str. 1—4), isti: *Ob 35. obletnici oboroženega odpora Orjuni v Trbovljah* (Naši razgledi 8, 1959, str. 233); *Henrik Tuma: Obrambni govor na sodni razpravi v Celju proti 12 obtožencem, ki so bili obtoženi za junijske dogodke v Trbovljah 1924. leta* (Naši razgledi 8, 1959, str. 233—234). Izšla je tudi posebna brošura z naslovom *100 let steklarne Hrastnik 1860—1960* (Hrastnik 1960, 44 strani).

76. Za Rimske Toplice je objavil *Janko Orožen: Gradivo za zgodovino Rimskih Toplic in okolice* (Celjski zbornik 1959, str. 119—187).

77. Na Olimje se nanaša razprava *Jože Curk: Olimje* (Celjski zbornik 1959, str. 277—297).

78. Izšel je *Zbornik ob petdesetletnici Kmetijske šole v Šentjurju 1910 do 1960* (Šentjur 1960, 37 strani).

79. Izšla sta dva Celjska zbornika: *Celjski zbornik 1959* (Celje, 342 strani) ter *Celjski zbornik 1960* (351 strani). Zgodovinski članki v obeh opisujejo manj področje mesta Celja, bolj pa kraje in predele s širokega celjskega področja. Sintetičen pregled daje članek *Jože Curk: Umetnostni profil Posavinja skozi stoletja* (1960, str. 292—304). *Milan Božič* in *Zoran Vudler* sta priredila *Vodič po Celju in okolici* (Celje 1960, 62 strani).

80. Na čast devetdesetletnici žalskega tabora je izšel *Savinjski zbornik* (Celje 1959, 344 strani). V našo bibliografijo moremo iz njega uvrstiti naslednje članke: *Jože Curk: Gradovi in graščine v Spodnji Savinjski dolini* (str. 140 do 160), *Janko Orožen: Kratka zgodovina rudarstva in industrije v Spodnji Savinjski dolini* (str. 213—230), *Vasilij Melik: Razmere na Slovenskem v dobi taborov* (str. 9—15), *Rajko Vrečer: Kako je bilo pred devetdesetimi leti* (stran 16—23), *Stane Terčak: Spodnja Savinjska dolina v boju za boljšo bodočnost* (str. 77—102). Zadnji članek daje kratek pregled ilegalnega dela v bivši Jugoslaviji in v času NOB.

81. Izšla je knjižica *150 let šole na Gomilskem* (Gomilsko 1960, 48 strani), kjer je med drugim opisana zgodovina kraja (Janko Orožen) in šole (Franjo Šega).

82. Preteklost Dobrne obravnavata razpravi: *Ivan Grobelnik: Nastanek in razvoj zdravilišča Dobrna* (Celjski zbornik 1959, str. 107—118) ter *Janko Orožen: Donesek k zgodovini Dobrne* (Celjski zbornik 1960, str. 280—291).

83. Razprava *Drago Meze: Prebivalstvo Gornje Savinjske doline* (Celjski zbornik 1960, str. 5—67) prikazuje predvsem razvoj prebivalstva v zadnjem stoletju in pol, zlasti od 1869 dalje.

84. *Janko Orožen* je napisal: *Zgodovino premogovnika v Velenju* (Celjski zbornik 1960, str. 257—279). Za 40-letnico KPJ je izšla brošura *Novo Velenje* (Novo Velenje 1959, 30 strani).

85. Izšel je zbornik *40 let telesne kulture v Mislinjski dolini 1919—1959* (Uredil Vinko Canjko) (Slovenj Gradec 1959, 48 strani). *Franjo Baš* piše O železarni v Mislinji (Koroški fužinar 9, 1959, št. 1—3, str. 12—13).

86. Članek *Franjo Baš: Ustanovitveno leto je narobe — skoro polovico naše železarske tradicije zataji govori o ustanovitvi jeklarne na Ravnah* (Koroški fužinar 10, 1960, št. 21 a, str. 21). Mežiško dolino in Ravne obravnavajo še: *Ivo Kokal: Spomini na sodelovanje z okrožnim komitejem KP pod imenom »Sever«* (Zbornik Koroške, Ljubljana 1959, str. 14—30); *Anton Čop: Pomen socialistične gospodarske dejavnosti in kulturno prosvetnega dela za politično razgibanost Mežiške doline* (Koroški fužinar 9, 1959, št. 4—9, str. 9—11); *Janko Gačnik: Kronika o telovadnem in narodnostno-prosvetnem delovanju bivšega sokolskega društva na Ravnah* (Koroški fužinar 9, 1959, št. 1—3, str. 32—35). V Koroškem fužinarju je izšlo še več drugih zgodovinskih člankov.

87. Delo *Ivan Gams: Pohorsko Podravje* (Razvoj kulturne pokrajine) (Ljubljana 1959, 233 strani) ima tudi zgodovinske podatke.

88. Področja ob Pesnici se tiče *Otto Lamprecht: Der mittelalterlichen Besitzstand des Stiftes St. Paul im Lavantal an der Pössnitz* (Carinthia 149, 1959, str. 379—388).

89. Na Maribor se nanaša članek *Jože Curk: Mariborski mestni grad* (stavbno-zgodovinska skica) (Kronika 7, 1959, str. 30—36); brošura *Dušan Mevlja: Pregled dela mariborskega gledališča 1919—1941* (Maribor 1960, 74 strani) ter članka: *Jan Sedivy: Borba za ustanovitev mariborske klasične gimnazije* (Kronika 8, 1960, str. 123—129) in *Jože Košar: Ob 200-letnici klasične gimnazije v Mariboru* (Naši razgledi 8, 1959, str. 7—8). Izšel je zelo obsežen Zbornik *Splošne bolnišnice v Mariboru 1799—1959* (Urednik Eman Pertl) (Maribor 1959, 544 strani), v katerem je posebej opozoriti na zgodovinske članke: *Franjo Baš: Iz predzgodovine mariborske bolnišnice* (zdravstveno-zgodovinski spomeniki v Mariboru) (str. 23—32), *Franc Minařik: Iz najstarejše in starejše dobe mariborske bolnišnice* (str. 33—81) in *Mirko Černič: Poslanstvo mariborske bolnišnice od leta 1919 do danes* (str. 15—23). Izšla je brošura *ŽSD¹ Maribor ob 40-letnici Komunistične partije in SKOJ* (Maribor 1959, 20 strani).

90. Na Ptuj se nanaša brošura *Mirko Majcen: Kronika gasilskega društva v Ptuj 1870—1960* (Ptuj 1960, 36 strani). Od raznih člankov o delavskem gibanju naj omenimo *Rudi Ilec: Tiskarna v kovčkah* (7 dni 1959, št. 18, str. 1, 3).

91. V Markovcih so izdali brošuro: *Markovci ob 150. obletnici šole in 15. obletnici osvoboditve* (Markovci 1960, 32 strani).

92. Haloze zajema razprava *Milko Kos: Haloze po ptujskih urbarjih iz 15. stoletja* (Zgodovinski časopis 14, 1960, str. 187—193).

93. *Miroslav Kokolj* je sestavil bibliografski pregled *Prekmurje in Prekmurci v slovenskem periodičnem tisku* (Murska Sobota 1957, 168 strani), ki obsega »pregled člankov, leposlovnih prispevkov, podlistkov, poročil, dopisov, novic, vesti, uradnih razglasov, slik in ostalega drobiža, ki se kakorkoli nanaša na Prekmurje in Prekmurce« in je izšel v slovenskem periodičnem tisku od Bleiweisovih Novic (1846) do osvoboditve (1945). Izšel je *Geografski zbornik* (Murska Sobota 1959, 160 strani), ki obsega več (deloma prvič objavljenih deloma ponatisnjenih) geografskih razprav z marsikaterimi zgodovinskimi podatki predvsem o razvoju prebivalstva po posameznih predelih. Posebej naj omenimo razpravo *Svetozar Ilešič: Pregled razvoja Murske Sobote* (str. 69—80). *Ludvik Olas* je opisal *Trajne migracije iz Sebeborec* (Prekmurje) (Geografski vestnik 32, 1960, str. 175—182). Izšla je knjižica *Marijan Zadnikar: Umetnostni spomeniki v Pomurju* (Murska Sobota 1960, 108 strani). Za Prekmurje naj navedemo članke: *Ivan Zelko: Romanska arhitektura in naselitvena zgodovina*

¹ Železničarsko športno društvo.

Prekmurja (Zbornik za umetnostno zgodovino, NV 5/6, 1959, str. 235—244): Rudi Čačinovič: *Razvojna pot Prekmurja* (od polfevdalnih časov v svobodne socialistične odnose) (Naši razgledi 8, 1959, str. 155—156); Poldka Kos: *Učiteljstvo v Prekmurju zadnja leta pred drugo svetovno vojno* (Murska Sobota 1959, 16 strani).

94. Nekaj literature o starejši zgodovini Koroške smo zajeli v 10. odstavku. Tam je navedena tudi Strakova razprava o narodnostni statistiki Koroške v 19. in 20. stoletju. Politične organizacije in društva na Koroškem v 19. stoletju je zajela disertacija D. Dolinerjeve, ki jo omenjamo v 44. odstavku. Bojev za Koroško po prvi svetovni vojni in koroškega plebiscita se tičejo v 51. odstavku navedena dela. Franz Pagitz poroča o *Neuere Literatur zur Kärntner Geschichte (1945—58)* (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 67, 1959, str. 327—347).

95. Franci Zwitter obravnava v članku *Pol stoletja Slovenske prosvetne zveze* (Koledar slovenske Koroške 1959, str. 132—142) razvoj te organizacije. V *Koledarju slovenske Koroške 1959*, pa tudi 1960 je izšla cela vrsta člankov, ki prikazujejo razvoj posameznih slovenskih prosvetnih društev na Koroškem.

96. Prispevke k zgodovini Pliberka daje razprava Hermann Wiessner: *Stadt im Grenzland* (Carinthia 150, 1960, str. 865—878).

97. 2.—4. zvezek 149. letnika Carinthie iz leta 1959 je obenem *Festgabe zur 150-Jahr-Feier der Wiederbesiedlung des Benediktinerstiftes St. Paul im Lavanttal durch die Mönche von St. Blasien im Schwarzwald*. Glavni članki so: Hermann Braumüller: *Die kulturelle Sendung des Benediktinerstiftes St. Paul i. L.* (str. 323—336); Walther Fresacher: *Der Besitz des Klosters St. Paul in Kärnten* (str. 337—378), Franz Pagitz: *Die Urkundenschreiber der St. Pauler Klosterschule bis zum Jahre 1335* (str. 389—444), Walther Fresacher: *Hof, Burgfried, Hofgericht und Markt St. Paul* (str. 671—714); Walther Fresacher: *Die ältesten Kirchen im Lavanttal* (str. 788—803).

98. Velikovec opisuje razprava Karl Dinklage: *Völkermarkt zwischen Abt und Herzog* (Ein Beitrag zur Gründungsgeschichte mittelalterlicher Städte) (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 67, 1959, str. 278—305).

99. O starejši zgodovini Celovca razpravlja Walther Fresacher: *Klagenfurt — eine Edlinger-Siedlung?* (Carinthia 150, 1960, str. 118—161); H. in O. Rudan sta napisala: *Das Stadttheater in Klagenfurt*, Vorgeschichte und Entwicklung (Klagenfurt 1960, 384 strani). Zur *125-Jahr-Feier der Kärntner Sparkasse* je izšel v Carinthii govor Franza Neunerja (Carinthia 150, 1960, str. 27—43). Celovške zgodovine se tičeta tudi razprava Ivana Grafenauerja o Slomškovih tečajih v celovškem semenišču (glej 34. odstavek) ter članek Anton Kovačič: *Pouk slovenščine na državnem učiteljišču v Celovcu do leta 1919* (Koledar slovenske Koroške 1960, str. 82—87).

100. Franz Pagitz je opisal *Die Geschichte des Kollegiatstiftes Maria Wörth* (Klagenfurt 1960, 216 strani).

101. Walther Fresacher je pisal *Zur Geschichte der Herrschaften Finkenstein und Rosegg* (Carinthia 150, 1960, str. 753—803).

102. Izšla je knjiga *900 Jahre Villach* (Neue Beiträge zur Stadtgeschichte. Geleitet von Wilhelm Neumann) (Villach 1960), iz katere naj posebej navedemo sledeče članke: Wilhelm Neumann: *Die Urkunde vom 8. Februar 1060* (str. 9—12), Ernst Klebel: *Bischof von Bamberg* (str. 13—32), Wilhelm Neukam: *Der Villacher Zoll als Finanzquelle der Bamberger Bischöfe* (str. 45—53), Walter Görlich: *Der Goldmünzenfund von Villach* (str. 55—66), Wilhelm Fritsch: *Villacher Pfennige. Die Münzstätte der Bamberger Bischöfe in Villach* (stran 67—72), Jakob Obersteiner: *Der Gurker Weihbischof Nikolaus von Hippo, ein Jugendlehrer des Paracelsus* (str. 173—184), Kurt Goldammer: *Arbeit und Arbeitsruhe in der Sicht des Reformers Paracelsus*. Ein Beitrag zur Arbeits- und Berufsethik und zur Sozialmoral im 16. Jahrhundert (str. 185—205), Conradin Bonorand: *Vadian in Villach* (str. 207—236), Wilhelm Neumann, *Villachs Studenten an deutschen Universitäten bis 1518* (str. 237—246), Walther Fresacher: *St. Jakob in Villach*, Rechtsgeschichte der Stadtpfarre (str. 315—347), Hans Dolenz, *Die Begräbnisstätten in und um Villach* (str. 349—355), Grete Mecenseffy: *Pro-*

testamentische Inschriften auf den Denkmälern der Pfarrkirche St. Jakob in Villach (str. 357—372), Hans Paschke: Georg Ulrich von Künsberg. Der Stifter der Kanzel von St. Jakob in Villach (str. 373—379), Joachim Massner: Der Villacher Katechismus Johann Hausers. Ein Beitrag zur Geschichte des frühen Protestantismus in Innerösterreich (str. 381—409), Wilhelm Neumann: Die Reformation in Villach (str. 411—446), Oskar Sakrausky: Ein bisher unbekannter slowenischer protestantischer Katechismus aus dem Jahre 1580 (str. 447—457), Josip Zontar: Villach und der Südosten. Zur Geschichte der wirtschaftlichen und verwandtschaftlichen Beziehungen Villachs und seiner Bewohner zu Krain, dem Küstenlande und Kroatien bis zum Ende des 16. Jahrhunderts (str. 459 do 522), Walther Fresacher: Der Kampf des Bistums Bamberg um Villach (stran 523—550). Drugi članki zajemajo predvsem vprašanja zgodovine umetnosti.

103. Na Zagoriče se nanaša knjižica O. Sakrausky: Agoritschach (Geschichte einer protestantischen Gemeinde im gemischtsprachigen Südkärnten) (Klagenfurt 1960, 80 strani).

104. Ileana Ferlat obravnava v svoji razpravi *L'insediamento umano e la casa rurale nel Collio* (Studi Goriziani 27, 1960, str. 53—87) tudi potek naselitve, razvoj prebivalstva v 19. in 20. stoletju, predvsem pa o tipih naselij in kmečkih hišah. Posebej o Steverjanu govori Albert Rejec: *Števerjan in njegova sosesčina v prvi svetovni vojni* (Jadranski koledar 1959, str. 158—163).

105. Na Gorico se nanašajo članki: Iginio Valdemarin: *S. Antonio di Padova e il Convento dei Frati Minori di Gorizia* (Studi Goriziani 27, 1960, stran 123—160); Guido Hugues: *Cenni storici sulla famiglia Catinelli* (prav tam, stran 89—98) (govori o goriški družini iz 19. stoletja, posebej o Karlu, ki je pisal 1858 tudi o italijanskem vprašanju); Italo Lovato: *I Gesuiti a Gorizia (1615 do 1773)* (Studi Goriziani 25, 1959, str. 85—141; 26, 1959, str. 83—130). Carlo Luigi Bozzi je v zbirki Itinerari storici isontini, ki jo je začela izdajati goriška občina, napisal zvezka *Il castello di Gorizia* (1958, 34 strani) ter *Vecchie piazze e vie Goriziane* (1958, 24 strani). Ranieri Mario Cossar je v več člankih v *La Porta Orientale* in drugod objavil razne dogodke iz goriške politične in kulturne zgodovine 19. stoletja. Albert Rejec objavlja v članku *Pred petdesetimi leti v Gorici* (Jadranski koledar 1960, str. 157—162) razne zgodovinske podatke. Jurij Mušič opisuje *Boje za Gorico (1915—1916)* (Kronika 8, 1960, str. 200—204). Na goriška predmestja se nanašata članka: Rado Bednarik: *Podgora* (Jadranski koledar 1960, str. 149—156); Albert Rejec: *Št. Maver pred pol stoletja* (Jadranski koledar 1959, str. 164—169).

106. Giovanni de Vergottini obravnava *Comune e Vescovo a Trieste nei secoli XII—XIV* (Studi storici in onore di Gioacchino Volpe, I, Firenze 1958, str. 361—380). Marino Szombathely je nadaljeval z objavljanjem svoje razprave *Aspetti della vita di Trieste nei secoli XV e XVI* (Archeografo Triestino 22, 1959, str. 109—131), začeto prav tam v 20. letniku. Drago Godina objavlja v prispjevku: *Dokumenti iz tržaške zgodovine* (Jadranski koledar 1959, str. 118—131) podatke o slovenskih priimkih v Trstu. Giuseppe Stefani je izdal knjigo: *I Greci a Trieste nel Settecento*. Romolo Tamaro opisuje *Farmacie e farmacisti della vecchia Trieste* (La Porta orientale 29, 1959, str. 59—69). Jože Sorn opisuje *Trst in njegovo neposredno zaledje v prvih treh desetletjih XVIII. stoletja* (Kronika 7, 1959, str. 148—161). H. L. Mikoletzky daje *Beiträge zur Geschichte der Aufhebung des Jesuitenordens in Triest* (Miscelanea Roberto Cessi II, Roma). V nadaljevanju objavljanja izvlečkov novic, ki se tičejo Trsta in Tržačanov, iz *Osservatore Triestino*, je prišel Oscar de Incontrera (*Vita triestina nel settecento*, La Porta Orientale 29, 1959, str. 332—344, 513—527; 30, 1960, str. 55—63, 148—153, 239—252, 341—346, 398—520) v letih 1959—1960 do opisa leta 1790 in začetka 1791. Oscar de Incontrera je nadaljeval z objavljanjem svoje razprave *Giuseppe Labrosse e gli emigrati francesi a Trieste* (Archeografo Triestino 22, 1959, str. 169—231) začeto tam v 18.—19. letniku, in govori tu o dobi ilirskih provinc. René Dolot je pod naslovom *Trieste en 1807* (Archeografo Triestino 22, 1959, str. 163—168) objavil zapiske, ki si jih je o Trstu zabeležil francoski stotnik (colonel) Maximilien Sébastien Foy. Antonio Ciana je objavil (*Trieste nel 1835*, La Porta Orientale 29, 1959, str. 136—145) popotne vtise barona Filipa von Cansteina.

107. Giuseppe Stefani obravnava *Le Assicurazioni Generali nel Risorgimento: Il Cinquantanove* (1859) (Bollettino delle Assicurazioni Generali, apr. maj 1959). Lavo Čermelj je napisal razpravo: *Slavjanska čitalnica v Trstu v letih 1865—1876* (Jadranski koledar 1959, str. 97—102). Fortunat Mikuletič je opisal *50 let Glasbene Matice v Trstu* (Jadranski koledar 1959, str. 83—88). Corrado Jona objavlja življenjepis Giorgia Pitacca, enega od voditeljev tržaške italijanske liberalne nacionalne stranke pred prvo svetovno vojno, tržaškega župana med obema vojnama (*Giorgio Pitacco e la passione adriatica*, La Porta Orientale 30, 1960, str. 293—316). Ireneo Bremini objavlja spomine *Quattro anni coi triestini a Milano durante la guerra del 1915—1918* (La Porta Orientale 29, 1959, str. 397—412). Na čas prve svetovne vojne se nanaša tudi članek Claudio Silvestri: *La missione Prezioso* (Trieste 7, št. 39, sept.—oktr. 1960, str. 27—29). Po smrti avtorja so bili objavljeni spomini, ki jih je napisal Camilio de Franceschi (*Ricordi di biblioteca*, Archeografo Triestino 22, 1959, str. 3—73) na svoje delo v tržaški knjižnici (1894—1929) in na ljudi, ki so tja hodili. Trst v prvih letih po prvi svetovni vojni opisuje knjižica Claudio Silvestri: *Dalla redenzione al fascismo — Trieste 1918—1922* (Udine 1959, 160 strani). Na isti čas se nanaša več člankov, ki jih je isti pisatelj objavil v reviji Trieste (*Gli autonomisti del 1918*: 6, št. 29, jan.—febr. 1959, str. 26—28; *Una repubblica delle Tre Venezie con presidente il Duca d'Aosta*: 7, št. 35, jan.—febr. 1960, str. 25—27; *Al Comune di Trieste quarant'anni fa*: 7, št. 38, jul.—avg. 1960, str. 19—21). Na delavsko gibanje v Trstu se nanaša članek Srečko Vilhar: *Iz zgodovine delavskega gibanja v Trstu* (Jadranski koledar 1960, str. 38—44) ter vrsta člankov, ki smo jih navedli v 52. odstavku.

108. Sauro Pesante objavlja *Bolletino bibliografico regionale per gli anni 1955—1956* (Archeografo Triestino 22, 1959, str. 232—277).

109. Članek B. Ziliotto: *Capodistria, culla della stampa italiana* (Miscelanea Roberto Cessi) postavlja v Koper prvo aktivnost Panfila Castaldija. Miroslav Pahor kaže narodnostne razmere sredi 19. stoletja v članku: *Koprška nota in miljski protokol iz l. 1849* (Kronika 7, 1959, str. 66—73).

110. Na Piran se nanašajo članki: Miroslav Pahor: *Pravni status tujcev v uredbah piranskih statutov* (Kronika 7, 1959, str. 130—137), Breda Kovič in Miroslav Pahor: *O zgodovinskem in arhitektonskem razvoju Tartinijevega trga v Piranu* (Kronika 8, 1960, str. 21—36); Ludvik Mrzel: *O židovskem trgu v Piranu* (Kronika 8, 1960, str. 58—60) ter knjižica Pirano (Trieste 1959, 104 strani).

111. Lina Galli je napisala predvsem mladini namenjeni pregled istrske zgodovine (*Il volto dell'Istria attraverso i secoli*, Trieste 1959) do po prvi svetovni vojni. Nekaj del iz istrske zgodovine smo navedli v 12. in 43. odstavku. Pregled beneških levov v Istri daje Achille Gorlato: *Il leone di S. Marco e l'Istria* (Atti e Memorie 6, 1958, str. 5—60). Na politične načrte v 19. stoletju se nanaša Giovanni Quarantotti: *Il principio automistico nell'Istria dell'800* (Atti e Memorie 6, 1958, str. 125—152).

112. Sergij Keser opisuje *Rast in gibanje prebivalstva Idrije v dobi 1854 do 1953* (Idrijski razgledi 4, 1959).

113. Roman Savnik je objavil nadaljevanje svoje razprave *Iz zgodovine postojnske jame* (Kronika 8, 1960, str. 99—110).

114. Delo Vladimir Klemenčič: *Pokrajina med Snežnikom in Slavnikom* (Gospodarska geografija, Ljubljana 1959, 199 strani) prikazuje tudi zgodovinski razvoj naselij, prebivalstva in gospodarstva.

115. Rafael Ogrin opisuje gradnjo ceste od Vrhnike do Planine v začetku 19. stoletja (*Nova cesta od Vrhnike do Planine*, Kronika 7, 1959, str. 74—76).

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1961

941/949

119610250

COBISS •